

Széchenyi István Egyetem

Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

Doktori Iskola vezetője: *Dr. Verebélyi Imre DSc.* egyetemi tanár

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Kecskés Gábor

A környezeti károkért való felelősség a nemzetközi jogban

Témavezető:

Lamm Vanda

MTA lev. tagja, egyetemi tanár

Győr

2012

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	1
I. rész	4
A környezeti károk kérdésköre – a nemzetközi környezetvédelmi jog egyes sajátosságai tükrében	4
1. fejezet.....	4
A környezeti kár általános fogalmának kérdése és a kapcsolódó elméletek.....	4
1. A kármeghatározás szükségessége a nemzetközi jogban.....	4
2. A kár általános fogalma.....	12
2.1. Alapvetés.....	12
2.2. A kárfogalom valódi jelentése és alkotóelemei.....	15
3. A környezeti kár mint önállósult kárkoncepció fogalma	24
2. fejezet.....	38
Csoportosítási módok a kárfogalom tipológiájában	38
1. Földrajzi alapú csoportosítási mód.....	41
2. Szektorspecifikus csoportosítási mód	45
2.1. Nukleáris károk alrendszere	47
2.2. Olajszennyezés miatti és a tengersizennyezésből eredő károk alrendszere	59
2.3. Egyéb szektorok	70
2.3.1. Légszennyezésből eredő károk.....	72
2.3.2. Űrkárok.....	79
2.3.3. Biodiverzitásban bekövetkező károk	85
2.3.4. Hulladékkárok	100
3. Reverzibilis – irreverzibilis károk szerinti felosztás	105
3.1. Reverzibilis károk	106
3.2. Irreverzibilis károk	108
II. rész.....	110
Kárfelelősség a nemzetközi jogban és az európai jogban	110
A. Kárfelelősség a nemzetközi jogban	110
1. fejezet.....	110
Bevezetés és a belső jogi analógiák szerepe.....	110
2. fejezet.....	113

Paradigmaváltás – egy elv „trónfosztása”	113
3. fejezet	116
Felelősség-koncepciók a nemzetközi jogban	116
3.1. Rövid történeti áttekintés	116
3.2. A felelősség-koncepciók lehetséges változatai	121
3.2.1. A jogellenes magatartásból eredő felelősség (<i>responsibility</i>)	124
3.2.2. A nemzetközi jogot nem sértő magatartásból eredő felelősség (<i>liability</i>)	140
3.2.3. A veszélyes tevékenységből eredő határon áttérjedő veszteségek miatt fennálló nemzetközi felelősség	145
3.3. Alapvetések a környezeti kárfelelősség intézményéről általában	150
4. fejezet	159
Különös rész – az egyes rezsimek felelősségi szabályai, megoldásai	159
4.1. Nukleáris károkért való felelősség	163
4.2. Az olajkárokért való felelősség	173
4.3. Légszennyezésből eredő károkért és űrkárok való felelősség.....	179
4.4. Biodiverzitásban bekövetkező károkért való felelősség	187
4.4.1. Sajátos megoldás a biodiverzitás témájában	192
4.5. Ipari balesetek és környezetre veszélyes tevékenységek miatti kárfelelősség kérdése	195
4.5.1. A környezetre veszélyes anyagok vagy tevékenységek miatti felelősség.....	196
4.5.2. Az ipari balesetek miatt bekövetkezett károkért való felelősség	203
4.6. A hulladékkárok miatti felelősség kérdése.....	206
5. fejezet	214
Kárfelelősség az európai jogban	214
5.1. Alapvetés és az elsődleges jogforrások szerepe	214
5.2. Az ún. <i>Zöld és Fehér Könyv</i>	218
5.3. Az irányelvek útján való jogfejlődés.....	221
Mérőföldkő a környezeti felelősség terén: a 2004/35/EK számú irányelv	221
5.4. A környezetvédelem területén kialakult uniós bírósági gyakorlat rövid bemutatása..	227
5.5. Összegzés	229
III. rész	231
A környezeti kárfelelősség megjelenése a nemzetközi bírói fórumok gyakorlatában ...	231
1. fejezet	231
Alapvetés	231
2. fejezet	235

A nemzetközi bírászkodás vonatkozó sajátosságai	235
3. fejezet.....	239
A releváns gyakorlat – a környezeti és felelősségi kérdések a nemzetközi bírászkodásban	239
3.1. Anomáliák a környezeti kérdések vizsgálatakor	239
3.2. A felelősség kérdése.....	241
3.2.1. A területi szuverenitásból folyó kötelezettségek – a <i>Palmas-sziget ügye</i>	243
3.2.2. A <i>Lotus-ügy</i> és az abszolút, valamint kizárólagos joghatóság kérdése.....	244
3.2.3. A <i>Chorzów-ügy</i> generális jóvátételi klauzulája.....	245
3.2.4. A <i>Korfu-szoros ügyének</i> felelősségi formulája	246
4. fejezet.....	250
A környezeti károkért való felelősség kérdése a jelentősebb jogesetek tükrében	250
4.1. Választottbíróóságok releváns gyakorlata.....	250
4.1.1. A <i>Trail Smelter ügye</i> és jelentősége	251
4.1.2. A <i>Lanoux-tó ügyében</i> hozott választottbíróósági döntés jelentősége.....	254
4.2. Az állandó nemzetközi bírói fórumok releváns gyakorlata	256
4.2.1. Az Állandó Nemzetközi Bíróság és a Nemzetközi Bíróság.....	256
4.3. Az emberi jogi bírói fórumok releváns gyakorlata	278
4.4. Az ENSZ Tengerjogi Törvényszékének szerepe.....	286
5. fejezet.....	292
Önálló környezetvédelmi különbíróóság létrehozásának gondolata – és ennek kritikája	292
IV. rész.....	295
Konklúziók.....	295
1. fejezet	295
A tudományos eredmények összegzése	295
2. fejezet	307
Fejlődési utak, a környezeti kárfelelősségről <i>de lege ferenda</i>	307
3. fejezet	314
A tudományos eredmények hasznosítási lehetőségei.....	314
Irodalomjegyzék	317
Felhasznált jogi normák, egyéb dokumentumok jegyzéke	337
Felhasznált bíróisági jogesetek jegyzéke	355
Felhasznált internetes honlapok, források jegyzéke	359

I. rész

A környezeti károk kérdésköre – a nemzetközi környezetvédelmi jog egyes sajátosságai tükrében

1. fejezet

A környezeti kár általános fogalmának kérdése és a kapcsolódó elméletek

1. A kármeghatározás szükségessége a nemzetközi jogban

A téma exponálása érdekében leszögezendő, hogy a nemzetközi jogban a környezeti károk meghatározása számos olyan nehézségbe ütközik, amelyek a belső jogokban, ezen belül a közigazgatási jog egyik, mára azonban önálló jogági minőséggel bíró leágazódásában, a környezetvédelmi jog vagy – talán jogilag pontosabb és szofisztikáltabb terminológiával - környezetjog belső jogi rendszerében csaknem ismeretlen jelenségeknek tekinthetők. Az értekezés elején szükséges megjegyezni, hogy a környezetvédelmi jog és a környezetjog mind belső jogi értelmében, mind „nemzetközi jogági” értelemben egyfajta szinonimaként használható, noha jogilag pontosabb képet fest a környezetjog kifejezés, amely az eredeti angol kifejezés (*environmental law*) jelentését is jobban tükrözi. Egyéb nyelvek szóhasználatának vizsgálata rámutat, hogy a „tükörfordítás” (a teljesség igénye nélkül a francia *droit de l'environnement*, a német *Umweltrecht*, a spanyol *derecho ambiental*, az olasz *diritto dell'ambiente*, az orosz *ekologicheskoe pravo*) alapján a környezetjog tűnik a jogilag pontosabb kifejezésnek. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a magyar jogi nyelvben intézményesült környezetvédelmi jog voltaképpen egy pontatlan fordítás eredményeként került a köztudatba. Ez elsősorban annak tudható be, hogy a jogág létjogosultsága eleinte a környezet kifejezett védelméhez igazodott, döntően a környezetet védeni hivatott intézkedések előírásaival, köztük szinte kizárólag egyes állatfajok védelmére vonatkozó kötelezettségekkel. Ekkoriban a területet még korántsem egy integráns, saját és sajátos szabályozási rendszerrel bíró egységként fogták fel, hanem olyan, *ad hoc* szabályozás által

fémjelzett területnek tekintették, amely az emberiség céljainak elérése szempontjából fontos vadvilág erőforrásainak védelmére hivatott, a „környezetiség” mint integráló eszme valódi ismerete nélkül.¹ Ezért morfológiailag a környezetvédelmi jog mint általánosan bevett, közkeletű kifejezés természetesen elfogadható, noha ennek jelentéstartalma ahhoz képest jóval tágabb kört ölel fel, amint az magából, a döntően szűkítő értelemmel bíró kifejezésből következne. A magyar szakirodalomban *Bándi Gyula* szemléletesen fogalmazta meg a két változat jelentésbeli különbségeit, miszerint a sokkal szélesebb értelmű környezet fogalmának tartalma jelentős elvi és gyakorlati jogi jelentőséget kap, miközben a környezetvédelem „*nem más, mint mindaz a magatartás, amely e környezet állapotát fenntartja, javítja.*”²

Fodor László gondolatmenete szintén helytálló, miszerint a tágabb jelentésű környezetjog fogalmába érti „*nemcsak a kifejezetten környezetvédelmi normákat, hanem az azokkal szükségszerűen összefonódó ipari, energetikai, mezőgazdasági, közlekedési, pénzügyi és más előírásokat is.*”³ Ez utóbbi vetületek, „jelentéstartományok” következtében jelentős mértékben kitágultak a környezetvédelmi jog eredeti keretei, amely utat nyitott a környezetjog mint a területet nemcsak elnevezésében, hanem eszközeivel hatékonyabban integrálni képes jogág kibontakozásához, fokozatos elismeréséhez és fejlődéséhez.

Jelen írás szerzőjének véleménye szerint a nemzetközi környezetvédelmi jogban egyfajta mérföldkőnek számító 1998-ban aláírt, a környezeti ügyekben az információhoz való hozzáféréséről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló *aarhusi egyezmény* (1998 Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters)⁴ példájával kitűnően szemléltethető ez a fajta jelentéstöbblet. A környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló egyezmény címéből kiderül, hogy már nem kizárólagosan a konkrét védelmi szempontok, hanem a transzparencia kérdése, valamint a részvételi, illetve a döntéshozatali

¹ Vö.: BODANSKY, Daniel – BRUNNÉE, Jutta – HEY, Ellen (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press, Oxford, 2007. 2.

² Ld.: BÁNDI Gyula: *Környezetjog*. Szent István Társulat, Budapest, 2011. 12. A környezetjog – mint ritkábban használt – kifejezés azonban már a terület teljes spektrumát szimbolizálni képes jelentéstöbbletet hordoz magában, és meggyőződésem szerint a magyar jogi nyelvben ez felel meg leginkább az eredeti (természetesen nem magyar eredetű) fogalmaknak. A fogalmak környezetjogban betöltött szerepének általános áttekintését ld.: BÁNDI Gyula: A fogalmak szerepe a környezetjogban. *Reformato Iuris Cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2009. 55-70. és BÁNDI Gyula: A környezethez való jog aktualitása. *Rendészeti Szemle*, Vol. 57 (2009) No. 1, 17-32.

³ Ld.: FODOR László: A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében. *Miskolci Jogi Szemle*, Vol. 2 (2007) No. 1, 5.

⁴ Az aarhusi egyezmény 2001. október 30-án lépett hatályba. Magyarországon a 2001. évi LXXXI. törvény hirdette ki.

folyamatok egyaránt előtérbe kerültek – igaz, ezek önmagukban kétségtelenül fontos eszközei a környezeti elemek védelmének, megőrzésének. Ezen lépések pedig inkább a környezetjog fogalmával rokoníthatók, míg a környezetvédelmi jog kifejezése alatt idegenül és bizonyos fókig megtévesztően hangzanának.

Ezen anomáliák oka *egyrészt* a nemzetközi jogra jellemző, a speciális – belső jogtól eltérő – szabályozási-jogalkotási mechanizmusok léte, *másrészt* pedig a környezeti károk határokon átnyúló,⁵ tulajdonképpen államközi és univerzális vonatkozásaikból egyenesen következő problémák ténye.⁶ Az elmúlt évtizedekben bekövetkezett jogfejlődés sem tudta ezeket az anomáliákat feloldani, melyekkel így a hatályos joganyag és jogtudomány szembesülni kénytelen.

Ha két vagy több állam között vita merül fel egy károkozás miatt, akkor a vita rendezése érdekében elsődlegesen a helyzet jogi minősítése szükséges, amely – főleg annak tükrében, hogy államközi konfliktusról beszélünk – megkívánja a vitában érintett államok valamilyen formában történő egyetértését, ha nem is a felelősség kérdését, de legalább és mindenekelőtt az okozott környezeti változás kárként vagy egyéb veszteségként való elismerését illetően. Az egyik állam által okozott vagy annak területéről kiinduló és egy másik állam területén bekövetkező negatív jellegű, azaz káros hatás pontos megítélése és megfelelő minősítése alapvető fontosságú az ezt követő eljárási folyamatok szempontjából is. A hatás mint gyűjtőfogalom magában foglal pozitív és negatív változásokat egyaránt, amelyek közül a negatív hatások alkotják a károk csoportját. E markáns megkülönböztetés azonban kevésbé releváns, mivel a kárfelelősség szempontjából ezek számos esetben összemosódnak (amely egy adott környezeti tényezőben káros, az egy másik tényezőben akár hasznos, pozitív változást idézhet elő), másrészt a kárfelelősség egyes intézményei kapcsán a pozitív hatások miatt egyaránt beállhat felelősségi jogviszony, következésképpen felelősségen alapuló kártérítési kötelezettség. Példaként hozható fel, hogy a negatív hatások elkerülésére szolgáló megelőző, kármentesítő intézkedések bizonyos esetekben kárként, negatív hatásként, de legalábbis minden esetben költségként materializálódhatnak.

⁵ Bruhács szerint ebből egyenesen az a tény következik, hogy „*a környezetvédelemmel kapcsolatos nemzetközi ügyek között első helyre a határon átjutó környezeti hatásokat kell tenni.*” Ld.: BRUHÁCS János: A nemzetközi környezetvédelmi jog néhány problémája. *Jogtudományi Közlöny*, Vol. XL (1985) No. 12, 679.

⁶ A probléma korai elemzéséről, és – az előzőekben elmondottakból következően – ma is aktuális és általános érvényű kérdéseiről ld.: CONTINI, Paolo – SAND, Peter: Methods to Expedite Environment Protection: International Ecostandards. *American Journal of International Law*, Vol. 66 (1972) No. 1, 37-59. A területi szuverenitás és az extraterritoriális környezeti hatások kapcsolatának nemzetközi jogi vonatkozásairól ld.: HANDL, Günther: Territorial Sovereignty and the Problem of Transnational Pollution. *American Journal of International Law*, Vol. 69 (1975) No. 1, 53-60.

A kárfogalom spektrumától és a kár tényleges bekövetkeztétől függ a károkozási és kárfelelősségi jogviszony. Ha ugyanis a két állam az egymás között hatályban lévő szerződéses rendelkezés vagy egy általános szokásjogi szabály alapján, illetve ezek lététől függetlenül egyetért abban, hogy az egyik állam területén folytatott tevékenység eredményeként kár következik be a másik állam területén, akkor a kárfelelősség rezsimje és a kártérítési jogintézmények érvényesítése által rendezhető a vita, egyetértés esetén akár tárgyalások útján is. Ha viszont kár nem merül fel egy – akár jogellenes – cselekmény kapcsán, akkor kifejezett kártérítési kötelezettség sem keletkezik (esetleg előfordulhat, hogy egyéb irányú felelősség megállapítása szóba jöhet, pl. a notifikációs kötelezettség megsértése miatt, noha ez önmagában nem okozott kárt, hanem kizárólag csak egy jogi normában előírt magatartás sérelmét, a tágabb értelemben vett együttműködés elvének megszegését idézte elő).

Megjegyzendő viszont, hogy a *szennyező fizet elve*⁷ (polluter pays principle) elméletben képes feloldani ezen problémakört. A nemzetközi környezetvédelmi jogban (és a környezetjog belső jogi dogmatikájában egyaránt) általánosan elfogadott és absztrakt módon, elméletben kötelezettség-keletkeztető elv, amely ugyan eredendően egyfajta környezetpolitikai nézetként jelent meg, viszont mindinkább jogi kötelezettséggé transzformálták az eltelt évtizedek folyamán.⁸ A jogi kötelezettséggé tételezett elv alapján a környezetszennyezéssel járó károk és költségek (de a prioritást élvező megelőzés költségei egyaránt) megtérítése a szennyező fél kötelessége. Fontos eleme az elvnek, hogy a

⁷ Az elv időben első megjelenése 1972-re tehető, az akkoriban a fejlett nyugat-európai és észak-amerikai országokat tömörítő *Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet* (Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD) egyik irányelvében (a környezeti döntések vagyis tulajdonképpen a környezetpolitikák nemzetközi gazdasági vonatkozásainak szabályozó elveiről született) kerül megfogalmazásra, időben ezáltal egybeesik a nemzetközi környezetvédelmi jog születésével. Az irányelvet ld.: *Guiding Principles Concerning International Economic Aspects of Environmental Policies*. Annex 1, OECD Doc. C(72)128, (May 26, 1972).

⁸ A szennyező fizet elve egyébiránt már a *soft law* típusú *Környezetről és a Fejlődésről szóló 1972-es Riói Nyilatkozat* 16. elvében is megjelenik, miszerint: „[A] nemzeti hatóságoknak törekedniük kell a környezeti költségek nemzetköziesítésének és a gazdasági eszközök felhasználásának elősegítésére - a nemzetközi kereskedelem és befektetések torzítása nélkül - számításba véve azt a megközelítést, hogy a szennyezőnek, elvben, viselnie kell a szennyezés költségét, kellő tekintettel a közérdekre.”

A szennyező fizet elvére mint a nemzetközi környezetvédelmi jog általános elvére hivatkozik – a teljesség igénye nélkül, csak példalózó felsorolással – a határokat átlépő vízfolyások és nemzetközi tavak védelmére és használatára vonatkozó helsinki egyezmény 2. cikk 5. bekezdés b) pontja; a Duna védelmére és fenntartható használatára irányuló együttműködésről (1994 *Convention on Cooperation for the Protection and Sustainable Use of the Danube River* – a Duna védelméről szóló egyezmény) szóló 1994-es szófiai egyezmény 2. cikk (4) bekezdése, az ipari balesetek országhatáron túli hatásairól szóló 1992-ben aláírt helsinki egyezmény (1992 *Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents*) preambuluma. Ugyanígy fogalmaz az 1990-es olajszennyezések elleni felkészüléstről, válaszlépésről és együttműködésről szóló egyezmény (1990 *International Convention on Oil Pollution Preparedness, Response and Co-operation*) preambuluma, valamint az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról szóló lisszaboni szerződés (2007 *Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community*) 174(2) cikke.

potenciálisan szennyező fél ezen – többé-kevésbé továbbra is absztrakt – jogi kötelezettség ismeretében folytatja tevékenységét, annak lehetséges következményeivel, költségeivel számolhat (pl. bizonyos „szennyezési” vagy környezetvédelmi típusú adókkal-díjakkal,⁹ amelyek egyelőre kevés számú államban ismeretesek). Ez voltaképpen nagymértékben elősegíti a hatékony rendezést, hiszen a szennyezés okozójának ismernie kell a szennyezés elkerülésének vagy csökkentésének technológiai és jogi vetületeit, valamint ennek anyagi vonzatait már előre beépítheti a folyamatba, így a helyreállításra szolgáló összeg a szennyezés bekövetkezésekor – ideális esetben, pl. a befolyt szennyezési vagy környezetvédelmi típusú adókból-díjából – már rendelkezésre áll.

Probléma jelentkezik viszont akkor, ha az egyik érintett – tipikusan a hatás eredete szerinti – állam (a forrásállam, a potenciális károkozó állam) nem ismeri el, hogy tevékenysége, esetleg természetes vagy jogi személyének tevékenysége kárt okozott a másik állam területén, és érdemben ennek tudományos bizonyítására sincs lehetőség. Nyilvánvalóan ez nem járhat azzal a következménnyel, hogy a felelősség megállapítása és az esetleges jóvátételi szankciók¹⁰ kiszabása elmarad,¹¹ de így jelentősen bonyolultabbá válik az eljárás, és az egyik állam által vitatott károkozás kérdésében – főleg irányadó nemzetközi szabályozás hiányában – doktrinális és szuverenitási alaptételekről is folyó vita bontakozhat ki, amely a hatékony és gyors, diplomáciai vagy bírósági úton zajló vitarendezés esélyét és lehetőségét jelentősen csökkenti.

Ezért szükséges, hogy legalább a kárfelelősség *sine qua non* eleméről, a kár fogalmáról, valamint ennek koncepciójáról egységes és általánosan elfogadott szabályozás, illetve ennek tudományos magyarázatával szolgáló, kikristályosodott doktrinális megközelítés legyen érvényben, amely bármely államközi vita esetén közösen elfogadott objektív kritériumként érvényesül, a bíróságok ítélezésében egyfajta orientáló posztulátum, a jogalkotási törekvések szempontjából pedig szokásjogként elfogadott hivatkozási alap szerepét tölti be. Ilyen kárfogalom – azaz egy egységesen és univerzálisan alkalmazható kártipológia – a nemzetközi jogban azonban jelenleg nem létezik, melynek tényét, hiányát, de egyszersmind esetleges előnyeire kitérve a dolgozat egyes részeiben részletesen megvilágítom. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a belső jogok kárfogalmához képest egy „nemzetközi jogi” kárfogalom sem

⁹ Ezek környezet-gazdaságtani hatásairól, céljairól ld. röviden: KERÉKES Sándor: *A környezetgazdaságtan alapjai*. Aula Kiadó, Budapest, 2009. 184-185.

¹⁰ A jóvátételi formákról ld. bővebben: SZABÓ Marcel: *Forms of Reparation in International Case Law*. In: SZABÓ MARCEL (szerk.): *Emlékkönyv Flachbart Ernő tiszteletére*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Budapest, 2002. 191-212.

¹¹ Ez a gyakorlatban azt jelentené, hogy az ún. maradványelv szerint a tulajdonosi kárviselés *ultima ratio* szabálya lesz alkalmazandó. Ennek lehetőség szerinti elkerülése azonban valamennyi – legyen az belső vagy attól eltérő – jogrendszer, így a nemzetközi jog rendszerének kiemelt célkitűzése.

térhet el nagyban, ez sem érvényesít újabb szempontokat, inkább csak a hatások jelennek meg más hangsúllyal, a „szuverének” közötti viszonyokban, azaz államközi szinten.

Az egységes kárfogalom manifesztálására irányuló törekvés megvalósítása leginkább egy univerzális nemzetközi szerződésbe foglalt általános, ugyanakkor semmiképpen sem absztrakt jellegű és az államközi kapcsolatok rendszerétől „idegen” kárfogalom segítségével képzelhető el. Ezt nagyban megnehezíti, hogy a kár definíciójába tartozó elemek taxatív – és az absztrakció látszatát kerülő – felsorolására nincs reális lehetőség, mivel a nemzetközi jog terrénuma, ezen belül pedig különösen a nemzetközi környezetvédelmi jog folyamatos és gyors változáson megy keresztül. A töretlen technikai fejlődés, valamint az egyes környezeti közvetítő szektorok mind gyakoribb kölcsönhatása eddig nem ismert hatásokat hozhat felszínre, amelyeket a kárfogalom konstruálásánál nem feltétlenül ismert még a nemzetközi közösség,¹² következésképpen az államok jogalkotási szándéka sem terjedhetett ki rájuk a szabály megalkotásakor. Csak érdekességként jegyzendő meg, hogy az Egyesült Államokban – az időközben módosított – a *környezeti ügyekben alkalmazandó válaszlépésekről, kártérítésről és felelősségről szóló szövetségi törvény* (Comprehensive Environmental Response, Compensation and Liability Act – közkeletű rövidítéssel: CERCLA) retroaktív módon alkalmazható, azaz az 1980-ban történő elfogadása előtt és után keletkezett környezeti káresemények esetére a felelősségi szabályai egyaránt érvényesek és alkalmazhatók. Ezt kifejezetten nem nevesíti a törvény, de a 107. szakasz értelmében a jogalkotó Kongresszus szándéka egyértelműnek tűnik a retroaktív alkalmazás kívánalmát illetően.¹³

A probléma elsősorban a tekintetben jelentkezik, hogy egyes szerződéses rendelkezéseket, kötelezettségeket értelmezés útján vagy annak segítségével ki lehet-e terjeszteni az időben később keletkezett, de nagyrészt hasonló tárgyú rendelkezésekre, ezzel esetlegesen módosítva a megelőző rendelkezésekbe foglalt jogok, kötelezettségek, illetve definíciók körét. Általános értelemben ennek lehetősége ellentétes volna a nemzetközi jog egyes fundamentális szabályaival. A jogfejlődés azonban egyes tárgykörök kapcsán már nem zárkózik el mereven

¹² Ennek kapcsán vetődhet fel kérdésként a különböző időben keletkezett jogi normák együttes alkalmazásának kérdése (*intertemporal law*), melyet valamelyest eltérő kontextusban exponál Bruhács. Ld.: BRUHÁCS János: A környezethez való jog és az emberi jogok nemzetközi rendszere. *Acta Humana*, Vol. 2 (1991) No. 4, 11. A kérdés első releváns megfogalmazásáról ld. *Huber* választottbíró álláspontját az ún. *Palmaszigetek ügyében* (Hollandia/Egyesült Államok). Ld.: *Reports of International Arbitral Awards*. Island of Palmas case (The Netherlands/USA), Vol. II. (1928) 845-846. Vö. még: JESSUP, Philip: *The Palmas Island Arbitration*. *American Journal of International Law*, Vol. 22 (1928) No. 4, 735-752.

¹³ Ld.: 42 U.S.C. §9601-9675 (1980) Section 107. A törvényről ld. a szakirodalomból: OBSTLER, Peter: *Toward a Working Solution to Global Pollution: Importing CERCLA to Regulate the Export of Hazardous Waste*. *Yale Journal of International Law*, Vol. 16 (1991) No. 1, 73-125., illetve az újabb kutatási eredmények közül: GEORGE, Gerald: *Over the Line – Transboundary Application of CERCLA*. *Environmental Law Reporter*, Vol. 34 (2004) No. 3, 10275-10280.

ennek alkalmazásától, és a szerződéses rendelkezések evolutív értelmezésének lehetőségét is megengedhetőnek tartja,¹⁴ főleg a szerződések jogáról szóló 1969-es bécsi egyezmény 31. cikkének 3. bekezdésének c) pontja tükrében. Bruhács találóan jegyzi meg, hogy „ha nincs is meghatározva a *per definitionem* fejlődő fogalmak köre, a környezet-környezetvédelem feltehetően beletartozik.”¹⁵

Véleményem szerint még az előbbieken vázolt gondolatmenetbe illeszkedik a szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény – visszaható hatály főszabály szerinti kizárásáról szóló – 28. cikke is, melynek az eltérést megengedő első fordulata alapján nem kizárt (azaz nem ellentétes a szerződési jog – egyébként igen szigorú – elveivel és szabályaival), hogy egyes rendelkezések visszaható hatállyal érvényesüljenek. Következésképpen – *a contrario* – az időben előbb alkotott szabályok evolutív értelmezése, ezáltal pedig egy későbbi rendelkezéssel való módosításuk jogszerű lépés, a 28. cikkbe foglalt általános tilalommal összhangban lévő jogtechnikai megoldás lehet. *Elias* szerint a kérdés egyrészt kizárólag teoretikus megközelítésben, vagy pedig a nemzetközi szokásjog kontextusában vizsgálendő. Ha az utóbbi nézetet fogadjuk el, akkor egyértelműen bizonyítást nyer, hogy az írott normák jelentéstartalmának az időmúlás által generált változások mint a jog gyanánt követett és általános gyakorlattá transzformált állami magatartások általi kibővítése a szokásjog rendszerén belül automatikusan végbemegy, így a magyar átiratban „intertemporális jog” létezéséhez és érvényességéhez nem férhet kétség – a szerző egyébiránt ezen álláspontot látszik igazolni, és elfogadni.¹⁶ *Elias* továbbá utal arra, hogy a különböző időben keletkezett

¹⁴ Vö. a Nemzetközi Bíróság előtt zajlott görög-török vita, az ún. *Égei-tengeri kontinentális talapzat ügyében* képviselt állásponttal, amikor a Bíróság több ízben megerősítette, hogy bizonyos jogintézmények (így pl. az adott ügyben a parti államok jogai, a kontinentális talapzat felett gyakorolt szuverén jogok, a fenntartások kérdésköre) a időközben bekövetkezett jogfejlődésre tekintettel vizsgálendók, míg bizonyos jogintézmények esetében – így az adott ügyben releváns szerződések köréhez kapcsolódó belső joghatósági kör jelentését illetően – ez az „evolúció”, evolutív értelmezés már nem alkalmazható. Ld.: *Aegean Sea Continental Shelf, Judgment*, I.C.J. Reports 1978. 77-80. szakaszok.

¹⁵ Erről ld.: BRUHÁCS: *A környezethez való jog...* 11. A tanulmány megjelenése óta eltelt időszakban – a nemzetközi környezetvédelmi jog intézményesedésének két releváns évtizedében – a környezetjog terén tapasztalt változások, hangsúlybeli eltérések, állami kötelezettségvállalások még inkább megerősítik az iménti gondolat helytállóságát és ma is aktuális gondolati tartalmát. Ezen időszak vonatkozásában általános áttekintésként ld.: SAND, Peter: *International Environmental Law After Rio*. *European Journal of International Law*, Vol. 4. (1993) No. 1, 377-389. Az 1992 utáni jogfejlődés szokásjogi vonatkozásairól ld.: PALMER, Geoffrey: *New Ways to Make International Environmental Law*. *American Journal of International Law*, Vol. 86 (1992), No. 2, 264-270. Az 1992-es riói konferencia után megkezdett intézkedések, lépések csoportosításáról ld.: FREESTONE, David: *The Road from Rio: International Environmental Law After the Earth Summit*. *Journal of Environmental Law*, Vol. 6 (1994) No. 2, 201-216.

¹⁶ Ld. ELIAS, Taslim: *The Doctrine of Intertemporal Law*. *American Journal of International Law*, Vol. 74 (1980) No. 2, 285. és 292-293. Hasonlóan vélekedett már a klasszikus nemzetközi jog korszakában *Hersch Lauterpacht*. Erről ld.: LAUTERPACHT, Hersch: *The Function of Law in the International Community*. Clarendon Press, Oxford, 1933. 284.

jogi normák együttes alkalmazásának kérdése többféle vonatkozásban vehető fel, de egyes aspektusait már az állandó nemzetközi bírói fórumok is kifejezetten elismerik.¹⁷

Az előzőekből következően, jobbára csak exemplifikatív jellegű, környezeti szektorokhoz és speciális hatásokhoz igazodó kárfogalmat ismer a nemzetközi közösség (ezt rendszerint egy-egy nemzetközi szerződés általános rendelkezései között elhelyezve, a részes államok által „közös nevezőre” hozott állami érdekek és a megkívánt egyetértés minimális szintje szerint megszővegezve). Ez *egyrészt* konkrét és a szűkebb területre vonatkoztatva taxatív jellegű kárdefiníció lehetőségét hordozza magában, *másrészről* ugyanakkor eleve kizárja az univerzális, szektorok feletti, absztrakciótól mentes és a jövőbeli potenciális kártípusokra egyaránt fókuszáló koncepció kidolgozását, amely egy optimális megoldási és tipologizálási lehetőségként kínálkozna. Ehhez azon tény is hozzájárul, hogy a különböző környezeti rezsimek, szektorok szabályozása, a regulációs törekvések intenzitása nagymértékben eltér egymástól, döntően a veszélyeztetettség foka szerint. *Bruhács* két szélsőséges példaként említi a nemzetközi folyókra vonatkozó, nagyszámú szerződést tartalmazó rezsimeket, valamint a levegőszennyezés viszonylagos szabályozatlanságát. Mindemellett maguk az államok eltérő módon közelítenek a szabályozás kérdéséhez, figyelembe véve saját gazdasági potenciáljukat, természetföldrajzi helyzetüket és egyéb – szintén gazdasági jellegű – érdekeiket.¹⁸

Mindezek figyelembevételével, az előbbi problémafelvetések ismeretében tehető csak megfelelő kísérlet a határon átnyúló negatív környezeti hatás, a kár mint a felelősség jogintézménye fundamentális és konjunktív fogalmi elemének vizsgálatára. Jelen értekezés eme kutatási célkitűzést fogalmazza meg, és megpróbálja a kár és a kárfelelősség valamennyi jelentős jogintézményét elemző módon bemutatni.

A dolgozat ezért olyan kérdésköröket is vizsgál (pl. a nukleáris károk), amelyek a szorosán vett környezetjog hagyományos területéhez ugyan nem kapcsolódnak, viszont eme területeken is bekövetkezhetnek „környezeti”, azaz a környezet elemeiben jelentkező károk. Amint arra az értekezés címe is utal, a munka a környezeti károkra mint felelősség-

¹⁷ Elias példaként hozza fel az Állandó Nemzetközi Bíróságnak az ún. *Mavrommatis-koncessziók* ügyében, illetve a Nemzetközi Bíróságnak az ún. *Ambatielos-ügyben*, a *Minquiers és Ecrehos-ügyben*, valamint az *Égei-tengeri kontinentális talapzattal kapcsolatos vitában* hozott döntéseit. Ld.: ELIAS: *i. m.* 289-291. és 296. skk. Noha azt a szerző megjegyzi, hogy például a Nemzetközi Jogi Bizottságban már erősen megoszlottak e nézetről a vélemények, ezt az attitűdöt azonban kétségtől „háttérbe szorítja” az Állandó Nemzetközi Bíróság és a Nemzetközi Bíróság jogfejlesztő gyakorlata, ugyanis a két Bíróság érveléseiben több ízben hivatkozott az ilyen típusú, valóban vitatott normákra, gyakorta kötelezettségeket és jogokat egyaránt levezetve ezekből. Pl. az ún. *Mavrommatis-ügy* kapcsán a releváns szerződések retroaktív (azaz egy nemzetközi szerződés – jegyzőkönyv – létezése előtti jogi helyzetre való) alkalmazásáról és értelmezéséről az Állandó Nemzetközi Bíróság kifejezetten szólt ítéletében. Ld.: *The Mavrommatis Palestine Concessions. Publication of the Permanent Court of International Justice*, Series A, No. 2 (1924) 34.

¹⁸ Vö.: BRUHÁCS: *A nemzetközi környezetvédelmi jog néhány problémája...* 680-681.

keletkeztető elemekre fókuszál, függetlenül attól, hogy ezek milyen jogi rezsím alapján ítélték meg, vagy milyen szűkebb és kifejezett környezetjogi aspektussal (vagy ennek esetleges hiányával) bírnak. A disszertáció mindazonáltal csak a legszükségesebb mértékben szorítkozik a fegyveres összeütközések eredményeként létrejött környezeti káresemények (ld. pl. ezen problémakörön belül a szakirodalomban gyakorta *ekocídiumnak*¹⁹ – vagy ökocídiumnak – nevezett kérdést), valamint a környezeti károk emberi jogi vetületeinek vizsgálatára, mivel azok a kutatás eredeti célkitűzéseit mind tartalmi, mind terjedelmi értelemben jelentősen kibővítették, egyszersmind parttalaná tették volna. A környezeti károkat mint egyes emberi jogok megsértésének formáit a környezeti kárfelelősség és a bírói fórumok gyakorlata közötti összefüggésekről szóló részben tárgyalja a dolgozat, viszont ezek elemzése során a kutatás döntően a bírósági esetjog releváns jellemzőire – elsősorban az ún. szelvényjogokra és nem a környezetiség, a környezeti jogoknak az emberi jogok védelmi rendszereiben betöltött sokrétű szerepére – mutat rá.

2. A kár általános fogalma

2.1. Alapvetés

A felelősség megállapításához – a jelen esetben jelző nélkül használt – kár mint *objektív szempont* és tényállási elem bekövetkezése szükségeltetik, a jogellenes vagy károkozó magatartás, a felróhatóság²⁰ vagy betudhatóság, illetve a kár és a károkozó magatartás közötti okozati összefüggés mellett. Ez valójában a római jogon nyugvó, de annak továbbfejlesztésével, recipiálásának következtében kialakított magánjogi felelősségi alakzatok és ismérvek implementálását jelenti,²¹ mivel a nemzetközi jogban általánosan a kárfelelősség, következésképp pedig a környezeti kárfelelősség elmélete és jogintézményei javarészt a belső jogi, azaz civiljogi analógiák mentén épülnek fel. *Kertész* szerint a római jog elveinek a nemzetközi jogba való behatolása a felelősség tanában is észlelhető, noha már a XVI-XVII. századi természetjogászok a római jogi vétkesség fogalmához fűződő felelősségi

¹⁹ Erről ld.: BODNÁR László: Az „ekocídium” kérdéséről. *Jogtudományi Közlöny*, Vol. 29 (1974) No. 5, 230-239.

²⁰ Amennyiben a „szigorú felelősség” (*strict liability*) elméletét nézzük, akkor ez figyelmen kívül maradhat, mivel a felelősség tulajdonképpen objektív, annak megállapításához csak a kár és bizonyos magatartás közötti okozati összefüggés bizonyítása szükséges.

²¹ *Rivier* a kártérítésre, kárfelelősségre vonatkozóan a római jog „mint a civilizált nemzetek közös jogának” általános elveit „ajánlotta” a nemzetközi jog viszonyaira alkalmazni. Ld.: RIVIER, Alphonse: *Principes du droit des gens*. Rousseau, Paris, 1896. Tome II. 42.

rendszerükben az azzal tulajdonképpen ellenkező kollektív felelősségen felépülő magánrepresszáliák (pl. kollektív büntetések) intézményének helyeslőleg adtak helyet.²² Kétségtelen tény azonban, hogy a római jog (mint egy hatalmas birodalomban, különböző népek eltérő viszonyaiban univerzálisan érvényesülő, ezzel a nemzetközi jog attribútumainak egyik elemét valamelyest magában hordozó jog) nemzetközi jogot fejlesztő szerepét nem lehet alábecsülni, amint *Gajzágó* találóan jegyzi meg az 1940-es évek elején íródott monográfiájában: „a nemzetközi jog a római magánjogi analógiáknak anyaga igen nagy részét köszöni [...] ugyanis a *római magánjog*, mint a nemzetközi jogot jogi analógiák útján tápláló, nagy jogi gondolat-forrás, helyébe később a modernebb magánjogok, sőt általában a jog általánosabb elvei, - mint ma mondjuk: az « *általános jogelvek* » - kerültek. Hajdan ez az általános tápláló jogi gondolat-forrás csak az emberiség közös egységes örökét képezett római magánjog volt, amint méltóan nevezték: a « *ratio scripta* »”.²³

A Kertész által megjelölt korban *Grotius* – és az ő hatására több természetjogász, így pl. *Pufendorf* is – a vétkességi fogalom helyett inkább a kártérítési elvet fogadta el, a „*természetjog szerint az a kötelem keletkezik, hogy amennyiben valakinek kárt okoztak, azt természetszerűen kártalanítani kell.*”²⁴ *Vattel* hasonló – *Grotius* hatását nagymértékben tükröző – nézeteit olyan módon fejti ki, hogy abból az állam vétkesség nélküli, kártérítési felelősségéről hosszasan olvashatunk.²⁵

Az előzőekkel ellentétes véleményként fogalmazza meg *Nagy Károly*, hogy éppen a nemzetközi jog fejlődésére, így a kárfelelősség elméletére nagy hatást gyakorló angolszász jogrendszerek nem recipiálták a római jogot, ezért legalábbis kétséges lehet a római jogi

²² Ld.: KERTÉSZ István: *Az állam nemzetközi felelőssége*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1938. 21-22.

²³ Ld.: GAJZÁGÓ László: *A nemzetközi jog eredete, annak római és keresztény összefüggései, különösen a spanyol nemzetközi jogi iskola*. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1942. 95.

²⁴ Ld.: GROTIUS, Hugo: *A háború és a béke jogáról (De iure belli ac pacis)* I-II-III. Fordította: HARASZTI György – BRÓSZ Róbert – DIÓSDI György – MURAKÖZY Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. II. 344. *Pufendorf* a kárfogalom – természetjogi megalapozásának – legszélesebb értelmét adja, amikor az embernek okozott testi és erkölcsi károk egészét is a kár fogalma alá sorolja, amely – a római *Quintilianus*nak a méhek kipusztítása céljából a szomszéd növényeinek lepermetezésével okozott károkkal kapcsolatos klasszikus példájának (QUINTILIANUS, Marcus Fabius: *Declamationes*. [The Major Declamations Ascribed to Quintilian, fordította: SUSSMAN, Lewis]: Lang, Frankfurt, 1987. 13) ismertetésével – a felelősség kártérítési, nem pedig vétkességi elméletével egészül ki. Erről ld.: PUFENDORF, Samuel: *De Jure Naturae et Gentium. Libri Octo*. Lund, 1672. Angol nyelvű kiadásban fordította: OLDFATHER, Charles Henry – OLDFATHER, William Abbott, Clarendon Press, Oxford, 1934. 315. A károk méltányos megosztásának elve alapján – *Grotius*nál és az őt követő természetjogászoknál – a kártérítés megvalósulhat anélkül, hogy az esetlegesen ártatlan és vétkes károkozó felelősségének *explicit* megállapítására sor kerülne. Ld.: PARISI, Francesco – FON, Vincy: *Causation and Responsibility: The Compensation Principle from Grotius to Calabresi*. *Maryland Law Review*, Vol. 64 (2005) No. 1-2, 112-114.

²⁵ Ld.: VATTEL, Emmerich de: *Le droit de gens ou principes de la loi naturelle. Appliqués à la conduite et aux affaires des nations et souverains* (The Law of Nations or the Principles of Natural Law, applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns), 1758. Kiadás: T. & J. W. Johnson, Philadelphia (1853). Második könyv, VI. fejezet, különösen 77-78. §§.

felelősségi dogmatikát a nemzetközi jog tudományából kiolvasni.²⁶ A római jognak az angolszász jogrendszerben, ezen belül a civil jogban való megítélése azonban kettős természetű, mivel az amerikai, eredendően negatív felfogás mellett a brit felfogás, joggyakorlat az utóbbi évtizedekben, az európai integráció felgyorsulásával összhangban – az Európai Közösség, majd az Európai Unió államainak többségében a római jogi tradíciókon felépült jogrendszerek léteznek – praktikus okokból átalakulni látszik. Az Egyesült Királyságnak az európai integrációban betöltött szerepe ugyanis megkövetel egy bizonyos fokú közelítést, a jogharmonizáció megvalósításának elősegítését.²⁷

A nemzetközi jogalkotás ugyanis a kárfelelősség egyes elemeinek önálló meghatározására ritkán vállalkozik, a *kontinentális civiljog*, a *common law*, valamint *egyéb jogrendszerek*, illetve *jogcsaládok*²⁸ vonatkozó definícióit, intézményeit használja, mivel ezek többsége általánosan elfogadott, belső jogokban kodifikált jogelv és fogalom, amelyek gyökerei, első megjelenési formái akár évszázadokra is visszanyúlnak. Ezáltal pedig kétségtelenül rendelkeznek azzal a belső jogi eszköztárral és jogdogmatikai hagyománnyal, amelyek a jóval fiatalabb és kevésbé fejlett nemzetközi jogból természetszerűleg hiányoznak. *Lesaffer* szerint a több ezer éves római jog legalább három módon képes a nemzetközi jog forrásanyagát, egyben joganyagát befolyásolni: *i)* egyrészt mint közvetlen történelmi forrás a modern jog formálódásának időszakában, *ii)* másrészt mint közvetett történelmi forrás, miután azóta is, folyamatosan jelentős szerepet tölt be számos belső jogban, a jogfejlődés különböző szakaszaiban, illetve *iii)* harmadrészt mint *ratio scripta*, az időtlen és univerzális jog kifejeződéseként, megjelenési formájaként.²⁹

Paradox módon azonban az iménti gondolatok alól mégis egyfajta kivételt jelent a környezeti kár fogalma, valamint (a már említett objektív és szigorú felelősség elméletét ide nem értve) a felróhatóság jogintézménye; ez utóbbi például a nemzetközi jogi felelősség szempontjából a magánjogtól eltérő jelentéstartalommal bír, és gyakran a betudhatóság fogalmával helyettesíthető. Az eltérésekről, a felelősség megállapításához szükséges két

²⁶ Vö.: NAGY Károly: A jóvátétel problémája a nemzetközi jogban. *Jogtudományi Közöny*, Vol. XXXVI (1981) No. 8, 679.

²⁷ Vö.: HERMAN, Shael: The Uses and Abuses of Roman Law Texts. *American Journal of Comparative Law*, Vol. 29 (1981) No. 4, 688-690.

²⁸ *René David* felfogását és felosztását alapul véve az azonos családhoz tartozó jogok keretében is lehetőség nyílik a jogrendszer-alapú és az univerzális megközelítés vonatkozásában köztes megoldások, felfogások elemzésére, mivel a „*jogok családokba csoportosítása kisszámú típusra korlátozva alkalmas eszköz a jelenkor különböző jogainak bemutatására és megértésére*”. Noha a jogcsalád fogalma „*nem biológiai realitást jelent; e fogalmat csak didaktikai célból vesszük igénybe, hogy kiemeljük azokat a hasonlóságokat és eltéréseket, amelyek a különböző jogok között fennállnak*.” Ezekről ld.: DAVID, René: *A jelenkor nagy jogrendszerei* (fordította: NAGY Lajosné DUSA Margit). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 26.

²⁹ Erről ld. bővebben: LESAFFER, Randall: Argument from Roman Law in Current International Law: Occupation and Acquisitive Prescription. *European Journal of International Law*, Vol. 16 (2005) No. 1, 31-38.

konjunktív ismérvek a nemzetközi jogi specifikumairól a következőkben lesz szó, és javarészt áthatják a dolgozatban érintett főbb területeket.

2.2. A kárfogalom valódi jelentése és alkotóelemei

Jelentésváltozatok

A kár köznap értelemben, továbbá a jog szférájában egyaránt számos distinkciós lehetőséget hordoz magában. Önmagában a 'kár' szó eredeti jelentése a magyar terminológiában viszonylag könnyen behatárolható, azonban a nemzetközi jogalkotás, következésképpen a jogfejlődés szempontjából elsődleges fontosságú angol nyelvi fordulatok és az erre épülő divergens jogi terminológia³⁰ már sokkal inkább képes a megkülönböztetésre, a fogalmi jelentésváltozatok elhatárolására, azok konzekvens használatára, jelentős hatást gyakorolva ezáltal a nemzetközi jog terrénumára.

A magyar nyelvben használatos általános kárfogalomnak a leginkább az angol 'damage' szó feleltethető meg, önmagában egyfajta absztrakt gyűjtőfogalom és fizikai jelenség szerepét is betöltve. A szűkebb területen a 'harm' és a 'loss' szavak a kárfogalommal rokonítható veszteség, veszély, illetve ártalom jelentésváltozatát hordozzák, miközben számos, a nemzetközi jogban egyébként releváns, illetve meghatározó jelentőséggel bíró testület sem kifejezetten konzekvens ezek használatában.³¹ A „loss” értelemben vett kárfogalomnak

³⁰ Itt kifejezetten az angol „tort” és „tort law” kifejezésekre gondolok, amelyek explicit módon egy önállóan intézményesedett és speciálisan angolszász jogintézményt takarnak, noha maga a szó etimológiailag a latin *tortus* (görbe, ferde) szóból ered, míg az angol jogban a kezdetektől már némi jelentésmódosulás által, sérelemként (*wrong*) fogható fel. A *tort* mint sérelem szó első hallásra rokonítható a kár fogalmával, azonban a terminológia kifejezetten a szerződésen kívüli károk konkrét formáira utal, a jogágak szerinti besorolástól függetlenül, így inkább egy *sui generis* és összefoglaló fogalmat, mintsem egy lehatárolt kárfogalmat jelent. Fleming szerint – a szerződésen kívüli károkról írott, kiemelkedő angolszász összefoglaló munkájából ez kiderül – azonban a sérelem ezen fajtája a felelősség formáihoz igazodik, így maga a fogalom is számos jelentésréteget foglal magában. Ld.: FLEMING, John: *The Law of Torts*. Sixth Edition. The Law Book Company, Ltd., Sydney, 1983. 1. A büntetőjogi felelősség fogalma azonban nem tartozhat a hatálya alá, hiszen elsődlegesen itt a büntetés a domináns jogpolitikai cél, nem pedig a kártérítés, amely a *tort law* sajátja. Mindemellett a szerződési felelősség elvénél a különböző érdekek védelme, míg a kvázi-kontraktuális felelősségnél a hasznok és előnyök helyreállítása a cél, melyek eltérnek a kártérítési jog, azaz a *tort law* azon fundamentális ismérvétől, miszerint a fő cél a bekövetkezett sérelme megtérítése, orvoslása. Vö.: FLEMING: *i. m.* 3. A magyar jogirodalomból a *tort law* történeti tanulságairól, a *tortok* különbözőségéről és egységeseződéséről, valamint a hagyományos polgári jogi formulák, így például a „méltányossági felelősség” alá sorolásáról ld.: MÁDL Ferenc: *A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének tükrében*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 381-447., különösen pedig 402-417. és SÓLYOM László: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 118-140.

³¹ A nemzetközi jogban e szavaknak még nincsen általános definíciója és számos hivatalos ENSZ-nyelvben sem található ekvivalens jelentés és megkülönböztetés e szavak szintjén. CRAWFORD, James – PEEL, Jacqueline – OLLESON, Simon: The ILC's Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: Completion of the Second Reading. *European Journal of International Law*, Vol. 12 (2001) No. 5, 971. A Nemzetközi Jogi Bizottság azon nézetet tette magáévá, miszerint a határon átnyúló ártalomból (*transboundary*

kétségkívül van egy a fizikailag hátrányos következménytől eltérő jelentése, e körbe így ide szokás sorolni a gazdasági – tehát nem fizikai értelemben vett – veszteséget, kárt (*economic loss*) egyaránt. Noha a környezetvédelmi jogi tárgyú instrumentumok általában a kár feltételeként szabják meg a fizikai hatásokat, így a tisztán gazdasági veszteségek (*pure economic losses*) – fizikai kár hiányában – gyakorta kívül esnek a rendelkezések tárgyi hatályán. Ennek kapcsán Boyle mutat rá egy klasszikus példára, mégpedig Új-Zéland egy gyakorta idézett kijelentésére. Számos állam véleményét tolmácsolva ugyanis Új-Zéland aggodalmának adott hangot annak kapcsán, hogy a partjainál elsüllyedt olajszállító hajók miatt a kifejezett környezeti károk mellett a turizmus és idegenforgalom visszaesése jelentős gazdasági károkat idézett elő. Az egyes nemzetközi szerződésekből, illetve a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezeteiből viszont ez a kártípus nem olvasható ki, de azt el kell ismerni, hogy az államok konzekvensen az egyes kárfelelősségi szerződések kárfogalma alá sorolják a gazdasági veszteségek körét.³²

A „gazdasági” jelzővel ellátott és következményekkel járó károkat az angol nyelv e kifejezéssel tudja a legszemléletesebben visszaadni, míg a magyar jogi nyelv nem tesz érdemi különbséget, következésképpen nem alkalmaz önálló terminológiát sem, valószínűleg a jogi nyelv szegénysége, illetve praktikus okok (veszteségek anyagi és nem anyagi vetületének szándékolt összeolvasztása) miatt sem.

Az *'injury'* fogalma – miközben jelentése általánosságban szintén megegyezik az előzőekben leírtakkal – pedig inkább az egészségkárosodásra, sérülésre, jogi sérelmekre (pl. jóhírnév megsértése esetén), az egészségben bekövetkező „károkra” alkalmazható,³³ amelyek a vizsgált téma szempontjából közel sem elhanyagolható, de inkább másodlagos jelentőségű tényezőnek minősülnek. Ez alatt elsősorban azt kell érteni, hogy az emberi jogi védelmi mechanizmusok már képesek ezek orvoslására, mégpedig a környezetvédelmi jellegű jogorvoslatok és jogérvényesítés viszonylag új és fejletlen rendszeréhez képest egy kialakult, nemzetközi szerződésekben biztosított védelmi rendszerrel és bírói jogérvényesítéssel felvértezve.³⁴

harm) keletkezik a veszteség (*loss*). Vö.: *Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities*. International Law Commission, 2006. Meg kell viszont jegyezni, hogy a nemzetközi szerződések ezt a fajta különbségtételt és viszonyítást (*harm* mint ártalom és az abból keletkező veszteség, a *loss* ilyen kontextusban történő és együtt való szerepeltetése) nem alkalmazzák.

³² Ld.: BOYLE, Alan: *Globalising Environmental Liability: The Interplay of National and International Law*. *Journal of Environmental Law*, Vol. 17 (2005) No. 1, 22.

³³ Ezért használatos például az *„injury to persons”* kifejezés, mely a természetes személyek testi és lelki egészségében okozott hátrányokra, azaz káros következményekre vonatkozik.

³⁴ Erről ld. bővebben: GORMLEY, Paul: *The Legal Obligation of the International Community to Guarantee a Pure and Decent Environment: The Expansion of Human Rights Norms*. *Georgetown International*

Figyelemreméltó ugyanakkor azon tény, miszerint a Nemzetközi Jogi Bizottság szövegező bizottsága az állam nemzetközi felelősségének kodifikációs munkálatai során úgy határozott, hogy a jóvátételi kötelezettségről szóló 31. cikk részévé teszi a károsodás-sérelem (*injury*) fogalmát. A meghatározás, illetve kvázi-definíció a 2001-es – későbbiekben vizsgálandó – államfelelősségi tervezetbe (*Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*) is bekerült, noha ez természetesen nem kötelező jellegű, illetve a definíció tulajdonképpen a szokásjogból sem vezethető le, hiszen a definíciókat illetően, véleményem szerint, a szokásjogi jogképződés, azaz a jog gyanánt elismert általános gyakorlat bizonyítéka³⁵ a fogalom-meghatározásra eleve alkalmatlan jogforrás.³⁶ A Tervezet a sérelem fogalmára úgy tekint, mint amely „*magában foglal mindenfajta kárt, anyagit és erkölcsit egyaránt, amit az állam nemzetközi jogsértése okozott.*”³⁷

E meghatározás kapcsán azonban – az előző anomáliákon túl – további problémákról kell szólni. Egyrészt, a kár (*damage*) fogalmának meghatározására a Tervezet már nem tesz kísérletet, ezzel pedig a sérelem fogalmának mindjárt az egyik alappillére válik homályos tartalmúvá. Eszerint a kár és a sérelem fogalma rész-egész viszonyban áll egymással, míg más szerződések inkább a kár (*damage*) fogalmát alkalmazzák általános értelemben, és ezt tekintik összefoglaló és absztrakt gyűjtőfogalomként, amely felöleli a negatív következmények lehető legszélesebb spektrumát. Nem beszélve arról az esetről, amikor a kár vagy sérelem bekövetkezése nem egy jogellenes magatartás eredménye (*damnum sine injuria*). Eszerint

Environmental Law Review, Vol. 3 (1990) No. 1, 85-116., továbbá: SHELTON, Dinah: Human Rights, Environmental Rights and the Right to Environment. *Stanford Journal of International Law*, Vol. 28 (1991-1992) No. 1, 103-138. Egyebekben pedig, ha megtörténik a környezeti kárért való felelősség megállapítása, akkor az ennek egyenes következményeként is felfogható egészségügyi károsodások köre többnyire nem jelenthet gondot a felelősség megállapítása szempontjából, hiszen erre már tulajdonképpen a kiváltó környezeti negatív hatások vonatkozásában sor került, illetve ez adott esetben tudományosan bizonyítható egy bírósági eljárás során. Más kérdés azonban, hogy kevés az olyan nemzetközi bírói fórum, amely a környezeti károkért való felelősség és a kapcsolódó egészségügyi károsodások tárgyában ítélezhet. Maga az *Emberi Jogok Európai Bírósága* (illetve annak kamarája) például az egészséges környezethez való jog nevesítése hiányában az egészségkárosodások miatti felelősséget egyéb szakaszokból, tehát különböző emberi jogokból (pl. az emberi jogok európai egyezményének 8. cikkében nevesített magán- és családi élethez fűződő jog) vezeti le. Ld. például a *Lopez Ostra v. Spain* [16798/90 [1994] ECHR 46 (9 December 1994)] esetet.

³⁵ Ahogyan erre a Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikk 1. bekezdésének b) pontja rámutat, a Nemzetközi Bíróság eljárása során „*a nemzetközi szokást, mint a jog gyanánt elismert általános gyakorlat bizonyítékát*” alkalmazza.

³⁶ Meg kell ugyanakkor jegyezni egyfajta ellentétes véleményként egy szorosan ide nem tartozó kérdéskör kapcsán, hogy 2011. február 16-án a *Libanoni Különleges Törvényszék* (Special Tribunal for Lebanon) *Antonio Cassese* elnöke alatt öt bíróból álló *Fellebbviteli Tanácsa* (Appeals Chamber) azon véleménynek adott hangot 152 oldalas előzetes döntésében (interlocutory decision), hogy – tudatában a kérdés eleve vitatott voltával – a terrorizmus széleskörűen elfogadott definíciója valójában szokásjogi alapokon már fokozatosan létrejött, noha ennek nemzetközi szerződésben való meghatározása kétségkívül hiányzik. Vö.: <http://www.stl-tsl.org/en/media/press-releases/media-advisory-on-the-appeals-chamber-ruling-16th-february-2011>

E nem kötelező és általános erejű megállapítás – noha erősen vitatható – arra utal, hogy a nemzetközi jogban nem zárható ki eleve egy definíció vagy fogalom (szokásjogi) jogképződés útján való kialakulása, alkalmazhatósága.

³⁷ Ld.: az államok nemzetközi felelősségéről szóló Tervezet 31. cikkének (2) bekezdését.

tehát a sérelem fogalma már nem alkalmazható olyan anyagi vagy erkölcsi károkra, amelyek jogszerű magatartás következményei, ez pedig – lássuk be – ellentétes a 31. cikk szövegével és jelentéstartalmával,³⁸ illetve talán a jogalkotók eredeti szándékával is.

Felmerülhet viszont azon kérdés, hogy az idézett szakasz szövegének értelmében ez a sérelem (*injury*) fogalmának kimerítő definiálását jelenti valójában, vagy inkább csak egy példálózó jellegű kvázi-definíció.³⁹ Erre vonatkozólag az angol szöveg arra enged következní (*'includes'* szó miatt, amely a konkrét és taxatív felsorolás lehetőségét eleve kizárja, és további sérelmes következmények eshetőségét valószínűsítheti), hogy a sérelem fogalma még további – a Tervezetben nem nevesített – kárt, egyéb negatív következményt hordoz magában.⁴⁰ Másrészt a Tervezet az erkölcsi kár fogalmát bevonja a jelentéstartalomba, holott ennek feltétlen nemzetközi jogi elfogadottságát – az államnak okozott, méltóságát, becsületét sértő vagy csorbító szimbolikus károk legnyilvánvalóbb esetein túl – egyes szerzők erősen megkérdőjelezzik, illetve vitatják,⁴¹ ezen kívül még a különböző jogrendszerek esetében is jelentős eltérések mutatkoznak ennek fogalmát és jelentését illetően.⁴² Noha például az elégtétel mint szankció-típus léte arra enged következtetni, hogy a nem-vagyoni, illetve az erkölcsi károk kérdése (e két kategória nem azonos, holott számos ponton átfedések tapasztalhatók közöttük) megkérdőjelezhetetlenül létezik a nemzetközi jogban, valójában ez csak az orvoslás, a jóvátétel módjára vonatkozik, semmiképpen sem jelöli ki a jogsértés által előidézett helyzet kártípusát. Az államnak okozott „erkölcsi”, esetlegesen nem vagyoni károk⁴³ kérdése azonban az államok közötti diplomáciai érintkezésben kétségkívül létezik,

³⁸ Ezt ld.: CRAWFORD-PEEL-OLLESON: *i. m.* 972.

³⁹ A 31. cikkének második bekezdése az Állandó Nemzetközi Bíróságnak a *Chorzów-ügyben* taglalt, azóta szokásjogi formulává alakult elvet mondja ki. Ld.: *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II (2001) Part Two, 91-94. Ez a tény inkább arra mutat, hogy a Chorzów-ügyben lévő megközelítés – doktrinális interpretációként történő – elfogadása az exemplifikatív felsorolást és jelentéstartalmat szimbolizálja, mintsem, hogy egy bírósági döntés szokásjogilag rögzült elvét taxatív módon definíciós jelleggel ruházza fel. Ezt az álláspontot erősítheti az a tény, hogy ugyan mind a mai napig ez az egyik legtöbbet idézett nemzetközi jogeset, viszont a klasszikus nemzetközi jog korszakának „terméke”, minek következtében alapvetően e korszak nemzetközi jogának sajátosságai tükröződnek benne, amelyek bizonyos mértékben a modern szellemű nemzetközi jog korszakával nehezen egyeztethetők össze. Az ügy időben első, kivonatos ismertetését ld. HUDSON, Manley: *The Seventh Year of the Permanent Court of International Justice. American Journal of International Law*, Vol. 23 (1929) No. 1, 14-19.

⁴⁰ Vö.: az államok nemzetközi felelősségéről szóló Tervezet második részének II. fejezetében megjelenő jóvátételi formákkal (elsősorban helyreállítás, kártérítés és elégtétel).

⁴¹ *Gaetano Arangio-Ruiz* – aki a Nemzetközi Jogi Bizottság államfelelősségi kodifikációja során a téma negyedik rapportőrjeként tevékenykedett 1987 és 1995 között – szerint például élesen el kell határolni az államoknak okozott erkölcsi károk, illetve az egyének vonatkozásában az emberi jogi védelmi rendszerek szerinti erkölcsi károk kérdését, ezeket ugyanis nem lehet egységes szempontok és normák szerint kezelni. Ld.: *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II (1989) Part One, 1. Egyértelmű nemzetközi szabályozás hiányában azonban ezek külön ismerveit nem találjuk meg a nemzetközi jog normaanyagában.

⁴² Ld.: CRAWFORD-PEEL-OLLESON: *i. m.* 972.

⁴³ A környezeti károk az erkölcsi károk közé akkor sorolhatók, ha ezek vagyoni elemétől eltekintünk, és inkább a védett érték eszmeiségét, a biológiai diverzitásban betöltött szerepét hangsúlyozzuk. *Kerekes* szerint az

ugyanakkor *Gray* szerint ennek kérdése már csak azért is rendkívül problémás, mert a morális, erkölcsi károk megállapítására, nem vagyoni kártérítés kiszabására csak bírósági eljárásban kerülhet sor, nem pedig a diplomácia szintjén.⁴⁴ Jelen munka szerzőjének véleménye szerint a *Gray* által konzekvensen alkalmazott, a károk orvoslásának *diplomáciai versus bírósági szankciókon* alapuló megkülönböztetését célzó vizsgálódás ugyanakkor az erkölcsi károk kérdését önmagában nem kérdőjelezi meg, csak orvoslásának egyéb módozatait vázolja fel.⁴⁵

A ritkábban használatos *'impairment'* angol szó jelentése leginkább a *'károsodás'* kifejezésnek felel meg, ami vizsgálódásunk szempontjából különös jelentőséggel bír, ugyanis a környezet-károsodás fogalmával jól szemléltethető, mind az erkölcsi, mind a nem vagyoni károk esetében. Noha e kifejezés önmagában a szűkebb értelemben vett kárfogalmon már túlterjeszkedik, miszerint a károkozó magatartás eredményeként közvetlenül nem, legfeljebb közvetett módon bekövetkező számos negatív hatás, következmény épülhet be ennek fogalmi körébe, ami esetünkben felesleges nehézségeket okozhat. A közvetett károk, veszteségek kérdése viszont a nemzetközi felelősség tárgykörében igencsak vitatott, és ennek feltétlen elfogadása számos további problémát vonhat maga után.⁴⁶ Jól jellemzi az e szóval, illetve kifejezéssel kapcsolatos ellenérzéseket, terminológiai anomáliákat, hogy a nemzetközi instrumentumokban – legalábbis a többi jelentésváltozathoz képest – korántsem nevezhető általánosan elfogadott és használt definíciós elemnek, számos szektorális szerződés azonban ismeri a kifejezést, mi több, a kárfogalmak elemeként kerülnek meghatározásra.⁴⁷

„eszmei érték jogi kategória és veszélyeztetettség szerint differenciál, nem gazdasági-hasznossági alapon”. Ld.: KERÉKES Sándor: *A környezetgazdaságtan alapjai...*, 112. Mivel azonban minden kár „összecszerülhető”, ezért a környezeti károsodás lehet nem vagyoni kár, hiszen minden egyednek, környezeti elemnek van egy bizonyos „értéke”, végső soron „eszmei értéke”.

⁴⁴ Ld.: GRAY, Christine: *Judicial Remedies in International Law*. Oxford University Press, Oxford, 1990. 153.

⁴⁵ Vö.: GRAY: *i. m.* 42. Arról a Nemzetközi Jogi Bizottság kifejezetten szól, hogy az elégtétel mint szankció nem csak a nem vagyoni károk kérdésre vonatkozik, hanem egyfajta végső szankcionálási módként is felfogható, amennyiben pénzbeli, vagyoni kártérítés megfizetésére nincs mód. Ld.: *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II (2001) Part Two, 105. A Nemzetközi Jogi Bizottság ezzel voltaképpen szóról-szóra megismétli *Hans Kelsen* több mint fél évszázados elméletét, amelyet az erkölcsi károk miatti szankció-kiszabás kettős természetéről (nem vagyoni károk esetén, illetve végső szankcióként, egyéb szankciók alkalmazását kiváltva) írt. Erről – újabb kiadásban – ld.: KELSEN, Hans: *Principles of International Law*. Clark, New Jersey, 2003. 20.

⁴⁶ A környezeti rendszerek összefüggésében manapság már igen nehéz vizsgálni egy károkozó tevékenység indirekt következményeit. Az ipari fejlődést és a környezet változását ugyan alapvetően az emberi tevékenység indukálja, azonban – paradox módon – már egyre kevésbé tudja ezeket érdemben és „pozitívan” befolyásolni. Így e vonatkozásban az okozatosság jogi szempontú vizsgálata meglehetősen nehézkes és sok esetben reménytelen feladatnak tűnhet.

⁴⁷ Példálózó és korántsem kimerítő jelleggel ide sorolandó:

i) a környezetre veszélyes tevékenységek által okozott károkért való polgári jogi felelősségről szóló 1993-as luganói egyezmény (*1993 Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment*) kárfogalma (2. cikk 7. pont);

Alkotóelemek

Természetesen egyet kell érteni azon véleményekkel, miszerint egy hatékony és ideálisnak tekintett felelősségi rezsimből az ideális kárfogalom felölelné az anyagi javakban okozott károkat, a gazdasági veszteségeket, a biodiverzitásban bekövetkező károkat, a megelőző lépések-intézkedések és a helyreállítás költségeit, valamint kifejezetten a sérült környezet helyreállításának költségeit.⁴⁸ Ezek jelentősen kitágítják azon kereteket, amelyek a kezdetekben a szennyezés – szennyeződés – környezetromlás (*pollution – contamination – degradation*) hármasszintjén bekövetkezett direkt és negatív következményeket sorolták a kár fogalmához. Ez összhangban van azon folyamatokkal is, hogy az emberiség számos olyan technológiát ismert meg, illetve kísérletezett ki az idők folyamán, amelyek költségesek ugyan, de a fizikai kár elhárításához, megelőzéséhez vagy helyreállításához elengedhetetlenül szükségesek. Ezen intézkedések, lépések költségei így közvetlenül nem a károkozásból erednek, de közvetve a károk (éspedig a gazdasági károk) mértékét növelik, mivel az *adekvát kauzalitás tana*⁴⁹ szerint ezek alkalmazására nem került volna sor az általuk orvosolandó károk hiányában, azaz indirekt, viszont szükségszerű következményeknek minősülnek.

Ha a kár explicit említésétől eltekintünk, az *'effect'* (hatás), ezen belül is a negatív, káros hatás (*negative* vagy *adverse effect*) mint potenciálisan károsító tényező és ennek eredménye, a károsodás vonatkozásában egy interszektoralis és széles körben kifejlesztett definíciót találunk az 1991-ben Espoóban aláírt, az *országhatáron áttérjedő környezeti hatások vizsgálatáról*

ii) a hulladékkal és egyéb anyagokkal való tengerszennyezés megelőzéséről szóló 1972-es londoni egyezményhez csatolt 1996-os jegyzőkönyv (*1996 Protocol to the 1972 Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter*) 1. cikkének 10. pontja;

iii) a veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállításának ellenőrzéséről és ártalmatlanításáról szóló, 1989-ben aláírt bázeli egyezményhez csatolt 1999-es felelősségi és kártérítési jegyzőkönyv (*1999 Basel Protocol on Liability and Compensation for Damage Resulting from Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal*) 2. cikkének 2. bekezdése.

iv) a határokat átlépő vízfolyások és nemzetközi tavak védelméről és használatáról szóló 1992-ben aláírt egyezményhez csatolt 2003-as kijevei jegyzőkönyv (*2003 Protocol on Civil Liability and Compensation for Damage Caused by the Transboundary Effects of Industrial Accidents on Transboundary Waters to the 1992 Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses*) 2. cikk 2. bekezdésének d) iii) pontja;

⁴⁸ Erről ld. pl.: CURRIE, Duncan: *The Problems and Gaps in the Nuclear Liability Conventions and an Analysis of How an Actual Claim Would Be Brought under the Current Existing Treaty Regime in the Event of a Nuclear Accident*. *Denver Journal of International Law and Policy*. Vol. 35 (2006) No. 1, 98.

⁴⁹ Az adekvát kauzalitás angol jogi doktrínája egyébként a nemzetközi gyakorlatban elfogadott és fontos iránymutatásként szolgál annak megállapításánál, hogy egy kártérítési követelés megalapozott vagy jogszerűtlen. Ld.: SZABÓ Marcel: *A jóvátételi cikkek kodifikációja az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságában*. Kézirat, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 1993. 110.
http://www.jak.ppke.hu/tanszek/doktori/letolt/szm_doktert.pdf.

szóló egyezmény⁵⁰ szövegében. A vonatkozó szakasz a kár általános nevesítésének hiányában a negatív hatások esetében alkalmazható⁵¹ hatás-fogalomként is intézményesülhet, gyakorlatilag a kár említésétől függetlenül, de – ismételten hangsúlyozni szükséges – kizárólag a negatív hatások, vagyis a *de facto* károk, veszteségek szinonimájaként. Az espooli egyezmény 1. cikkének vii) pontja szerint ugyanis a hatás „bármely következmény, amelyet egy tervezett tevékenység idéz elő a környezetben, beleértve az emberi egészséget és biztonságot, a növény és állatvilágot, a talajt, a levegőt, a vizet, az éghajlatot, a tájat⁵² és a történelmi emlékeket vagy más építményeket vagy ezen tényezők egymás közötti kölcsönhatását; ugyancsak magában foglalja az ezen tényezők megváltoztatása eredményeként a kulturális örökségben vagy a társadalmi-gazdasági viszonyokban bekövetkező hatásokat.”

Ennek nemzetközi jogi vetületéről a következő pontban szól az egyezmény, amikor az országhatáron áterjedő hatás (*transboundary effect*) megkülönböztető ismérveként tünteti fel, hogy ennek olyan, egy állam joghatósága alatt álló területen bekövetkezett hatásnak kell lennie, amelynek fizikai eredete teljesen vagy részben egy másik (szerződő) fél joghatósága alá tartozó területén található.⁵³

Figyelemmel a fenti megkülönböztetésekre és fogalmi tagolásra, az univerzális, azonos jelentéstartalmú, *egységes és szektor-semleges* (azaz minden környezeti szektorra egyaránt alkalmazható) *kárfogalom hiányára való axiomatikus utalás* valójában azon, a nemzetközi jogban megszokott és ismert jelenségek közé sorolandó, melyek általában az államok érdekvezérelt nemzetközi cselekvései által behatárolt jogalkotási lépések és a nemzetközi szabályozás – jellegéből adódóan *inherens* – hiányosságaiból eredeztethetők. Ennek

⁵⁰ Ld.: 1991 *Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context*. Magyarországon a 148/1999. (X. 13.) Korm. rendelet hirdette ki. Az espooli egyezmény 1997. szeptember 10-én lépett hatályba, majd két ízben módosították. Ezekről ld.: 2001 *Amendment to the Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context* és 2004 *Amendment to the Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context*.

⁵¹ Hiszen az egyezmény magában foglalja a pozitív hatásokat is, amelyek jelen dokumentum rendszerében kárként semmiképpen sem nevesíthetők.

⁵² A táj fogalmát illetően a nemzetközi jog tudománya egy meglehetősen pontos és kimunkált definícióval dolgozik, miszerint tájnak minősül mindazon „ember által érzékelt terület, amelynek jellege természeti tényezők és/vagy emberi tevékenységek hatása és kölcsönhatása eredményeként alakult ki”. Ld. a 2000-ben Firenzében aláírt európai táj-egyezmény (2000 *European Landscape Convention*) 1. cikkének a) pontját, amelyet a 2. cikk értelmében meglehetősen tágan kell értelmezni, hiszen a tájvédelmi egyezmény területi hatálya az államok teljes területére vonatkozik, és érvényes mind a természeti, vidéki, városi és városkörnyéki térségekre.” Az egyezmény 2004. március 1-jén lépett hatályba, Magyarországon a 2007. évi CXI. törvény hirdette ki. Az egyezmény idézett szakasza szerint e kategóriába értendők a szárazföld, az édesvizek és a tengeri területek is, amely – az igen szemléletes definícióval kiegészülve – a természetes ökoszisztéma és az ember által alakított szisztéma közötti egységet feltételez.

⁵³ Vö. az európai táj-egyezmény 1. cikk viii) pontjával.

kiküszöbölésére azonban legalább három kézenfekvő és reális lehetőség kínálkozik a vizsgált területen.

Egyrészt, a regionális és szektorspecifikus definíciók, fogalmak egymáshoz való közelítése az univerzalitás érdekeit szolgálhatja; *másrészt* egy univerzális nemzetközi szervezet égisze alatt valós törekvés lehet az ilyen típusú rezsimek létrehozása. Előbbiek sikertelensége esetén pedig *harmadrészt* az általános belső jogelvek megoldásait, az ezekben gyökerező, esetlegesen az államoknak a nemzetközi szintén követett gyakorlatát tükröző, mindinkább intézményesülő elveket hívhatják segítségül az államok, illetve a nemzetközi közösség egyéb szereplői.

E kérdés tehát szorosan összefügg a nemzetközi jog forrásaival kapcsolatban képviselt nézetekkel, az egyes forrásoknak a nemzetközi jogban betöltött szerepéről, illetve jellegükről vallott felfogásokkal. Ezáltal a kérdés már látszólag elvezet a nemzetközi jog forrásainak elméletéhez, amely – tekintve, hogy egyes nemzetközi jogi normák vagy bizonytalan erejű kvázi-normák, egyéb ún. *soft law szabályok*⁵⁴ megismerése a belső jogban nem tapasztalt problémákkal társul⁵⁵ – a kár megítélése szempontjából lényegi kérdésnek minősül. Ha az előzőekben vázolt anomáliák jellemzik a kérdéskört, akkor a jogforrások rendszere, továbbá az ennek hátterében felhalmozott nemzetközi és állami gyakorlat, továbbá ennek bizonyítékai, valamint az ezeket alapul vevő tudományos tapasztalat segít az eligazodásban, illetve a pontos minősítésben. A kárfogalom alkotóelemei kapcsán ugyanakkor szükséges felhívni a figyelmet

⁵⁴ A *soft law*, azaz „puha jog” kifejezés (az ún. *hard law* kifejezés ellentétpárjaként) alatt *egyrészt* a nemzetközi jog olyan, kötelező erővel nem rendelkező, általános tartalmú elveit értjük, amelyek konkrét jogi kötelezettséget nem, csak irányelveket és ajánlásokat fogalmazzak meg az államok számára. *Másrészt* pedig azon szabályokat is ide soroljuk, amelyeket egy nemzetközi jogvita keretében nem lehet kötelezően kényszeríteni. Ld.: BOYLE, Alan: Some Reflections on the Relationship of Treaties and Soft Law. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 48 (1999) No. 4, 901-902. Ehhez hasonlóan, de eltérő hangsúlyokkal csoportosít *Blutman*, aki szerint *egyrészt* ide tartoznak azok a normák, amelyek nem a nemzetközi jog által elismert jogforrási formában jelennek meg, de mégis van valamilyen jogi relevanciájuk, *másrészt* azon normákat is a *soft law* körébe sorolja, amelyek a nemzetközi jog által elismert jogforrási formában tételezettek, de általánosságuknál, homályosságuknál vagy szubjektív jellegüknél fogva nem kérhetők számon, vagy nem kényszeríthetők ki. Ld.: BLUTMAN László: Nemzetközi *soft law*: hagyjuk dolgozni Occam borotváját. *Közjogi Szemle*, Vol. 1 (2008) No. 1, 29.

⁵⁵ *Pierre-Marie Dupuy* pedig három okot jelöl meg, ami a nemzetközi jog rendszerében – így a nemzetközi környezetvédelmi jog területén is – a *soft law* szabályok számának drasztikus növekedését eredményezi. *Egyrészt*, a nemzetközi intézmények, különösen a nem-kormányközi szervezetek terjedésével mind multilaterális, mind regionális szinten megélnék az államközi kapcsolatok, amelyek az önszerveződő, gazdasági együttműködés újabb formáit hozzák létre, ezek a kooperációk pedig nem tudnak *hard law* szabályokat alkotni, így „csak” irányelveket, általános célkitűzéseket képesek megfogalmazni. *Második ok*, hogy a fejlődő országok mind markánsabb megjelenése a nemzetközi „színtéren” és jogalkotásban az eddigi erőviszonyokat felborította, mert ezen államok sokkal nagyobb „lelkesedéssel” fordulnak azon szabályokhoz, amelyek nem kötelező erejű dokumentumokban jelennek meg, tekintve, hogy gazdasági potenciáljuk miatt alaposan elmaradnak attól a kívánatos helyzettől, hogy az esetlegesen kötelező környezetvédelmi szabályokat alkalmazni tudják. *Harmadik ok*, hogy Dupuy szerint a technikai és tudományos fejlődés magával hozza a nemzetközi jog újabb területeinek kialakulását és kiteljesedését. Ezért is tekinti Dupuy a környezet védelmére vonatkozó nemzetközi normákat a *soft law* fő katalizátorainak. Vö.: Ld.: DUPUY, Pierre-Marie: Soft Law and the International Law of the Environment. *Michigan Journal of International Law*, Vol. 12 (1991) 420-421, skk.

arra is, hogy a római jogi tradíciókon alapuló, magánjogi eredetű belső jogi kárfogalmak⁵⁶ – lényegi elemeiket illetően – egységesnek mondhatók. Eszerint az általános, azaz a ténylegesen bekövetkezett kár, hátrányos következmény (*damnum emergens*) mellett indokolt az elmaradt haszon (*lucrum cessans*) vagy *Grotius* szavaival: remélhető haszon⁵⁷ és az egyéb – valójában anyagilag hátrányos következményként jelentkező – költségek beszámítása egyaránt. Az *elmaradt haszon* mint kártérítési elem figyelembe vételének és megtérítésének gondolata eredetileg *Ulpianushoz* köthető, amely a kártérítési jog legeredetibb római jogi eredetű „vívmányai” közé sorolandó.⁵⁸ *Grotius* a kár fogalma alá sorolta a gyümölcsöket is, mivel „károkozás történik abban az esetben is, ha nem magában a földologban, hanem a dolog tulajdonképpeni gyümölcsseiben áll be a kár.”⁵⁹ A költségeknek a kárfogalomba való illesztése már a XVIII. századi, vaskos törvénykönyvek formájában megvalósuló civiljogi kodifikációk eredménye. Ide sorolhatók a megelőző, elhárító és helyreállító jellegű intézkedések költségein túl az ezek folytán előálló kamatösszeg (a károkozó késedelmes fizetéséből, jóvátételéből eredő károk) is, tekintve, hogy ezek elvégzéséhez az államok rendszerint kölcsönöket vesznek fel, vagy – a felmerült költségek későbbi visszatérítésének vállalásával – más entitások (jogi személyek, esetleg természetes személyek) segítségét veszik igénybe.

Így válik ugyanis általában teljessé a római jogi eredetű teljes kártérítés elve,⁶⁰ amely időközben – az idegen személyek vagyonának államosítása, lefoglalása, elkobzása kapcsán

⁵⁶ A római jog a kártérítés mint általános szankciós kötelem intézményét még nem ismerte, a *compensatio* mint manapság a kártérítés fogalmával rokonítható kifejezés pedig a kölcsönösen fennálló kötelezettségekre vonatkozó beszámítást jelentette. Erről ld.: FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intéstitúciói*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. 466-468., 568. A *justinianusi törvénykönyvek* szerint viszont már szélesebb körben lehetett kártérítésért folyamodni, igaz csak meghatározott jogcímenek, pl. törvény speciális rendelkezése folytán, illetve szerződések megszegése esetén. Az általános, kvázi jogcímetől független kártérítési igények jogi dogmatikájának kidolgozására egészen a XVII. századig kellett várni, noha a természetjogászok ekkor is erőteljesen a római jogi előképekre támaszkodtak. Vö.: FÖLDI-HAMZA: *i. m.* 418.

⁵⁷ Ld.: GROTIUS: *i. m.* 347.

⁵⁸ Erről ld.: ULPIANUS: *Digesta*. 13,4,2,8.

⁵⁹ Ld.: GROTIUS: *i. m.* 346.

⁶⁰ Ma már egyre több nemzetközi szerződés, illetve *soft law*-jellegű dokumentum használja a *méltányos és/vagy megfelelő kártérítés* (*equitable/adequate compensation*) követelményét, amely – véleményem szerint – a lehetőség szerinti teljes kártérítés jelentésével egyezik meg. Ld. például a tengerfenék ásványkincseinek kiaknázásából eredő olajkárokért való felelősségről szóló 1977-es egyezmény (*1977 Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage Resulting from Exploration for and Exploitation of Seabed Mineral Resources*) preambuluma, az ún. 1993-as luganói egyezmény 1. cikkét, a veszélyes és ártalmas anyagok tengeri szállításával kapcsolatos felelősségről és kártérítésről szóló 1996-ban aláírt egyezmény (*1996 Convention on Liability And Compensation for Damage in Connection with the Carriage of Hazardous And Noxious Substances By Sea*) 14. cikkét, és az ENSZ 1982-es tengerjogi egyezménye (*1982 United Nations Convention on the Law of the Sea*) 235. cikkének (2) bekezdését.

A *soft law* dokumentumok közül nevesíti az ENSZ Környezeti Programjának (United Nations Environment Programme, a továbbiakban: UNEP) Kormányzótanácsa által 1985-ben elfogadott, a szárazföldi eredetű tengerszennyezés elleni védelemről szóló montreáli irányelvek (*Montreal Guidelines for the Protection of the Marine Environment Against Pollution from Land-based Sources*) 17. pontja, valamint a Nemzetközi Jogi Bizottság által megfogalmazott elvek (*Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities*) preambuluma, illetve 3., 4., és 6. elvei. Ezen elveket egyébiránt az ENSZ

végbement nemzetközi jogalkotás eredményeként⁶¹ a kártérítési gyakorlat jogfejlődését alapvetően befolyásolta – a nemzetközi szokásjog általános szabályává fejlődött, és amely továbbá a kárt elszenvedő állam alapvető és *a priori* érdekének és céljának tekinthető a felelősség megállapítására és orvoslására irányuló eljárásban. A teljes kártérítés elvét az államok többségének jogrendszere *ipso jure* általános polgári jogi alapelvként, illetve jogelvként kezeli, noha a XX. század elején ennek elfogadottsága még erősen kétséges volt, már *Teghze Gyula* is amellett foglalt állást, hogy a kártérítésnek mind a közvetlen (*damnum emergens*), mind a közvetett kár (*lucrum cessans*) mértékét figyelembe kell venni. Megemlíti ugyanakkor, hogy a század első évtizedeiben követett gyakorlat „a nemzetközi jog általánosan elfogadott tételének” tekinti, hogy „kártérítés csak közvetlen károkozásért” igényelhető. Ennek igazolására az 1909-ben összeült londoni tengerjogi konferencia egy (jogilag nem kötelező) vitairatát idézi, amely alkalmas az államok akkori gyakorlatának szemléltetésére.⁶²

Ezáltal az elv nemzetközi jogi megalapozottsága *egyrészt* egy jogi, római jogi tradíciók által intézményesülő, az államok polgári jogából (magánjogából-civiljogából) átvett és általános jogelvként minősíthető vetülettel, *másrészt* pedig egy tisztán politikai, érdekvezérelt vetülettel bír. Ez utóbbi valójában az „előrelátó” és potenciálisan kárt elszenvedő államoknak – a nemzetközi jogalkotás útján, kötelező erejű nemzetközi dokumentumokban előre biztosított – maximális, azaz a bekövetkezett károk teljeskörű orvoslását biztosító kompenzációs mechanizmusaként definiálható.

3. A környezeti kár mint önállósult kárkonceptió fogalma

A környezeti károk terjedése, a környezet terhelésének fokozatos növekedése mindennapjaink részévé vált, miközben *Szlávik* szerint a környezeti hatásoknak csak egy része jelenik meg gazdaságilag értékelhető káros hatásként, illetve a GDP-hez viszonyítva 4-6%-ra becsülhető a gazdaságilag kalkulálható éves környezeti kár.⁶³ Önmagában már eme viszonyszám és mennyiségi kapcsolat megkövetelné a károk pontos megnevezését, definiálását, hiszen a károk ökológiai vonzatán túl ezek gazdasági következményei is erőteljesen éreztetik

Közgyűlése – több ízben, így legutóbb 2010 decemberében – a kormányok figyelmébe ajánlotta. Erről ld.: *G.A. Res. 65/28*, U.N. Doc. A/RES/65/28 (6 December 2010) 2. és 3. szakaszát.

⁶¹ A eredeti témában erről ld. bővebben: FRANCIONI, Francesco: Compensation for Nationalisation of Foreign Property: The Borderland Between Law and Equity. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 24 (1975) Issue 2, 255-283. Egy szerkesztői megjegyzés formájában SCHACHTER, Oscar: Compensation for Expropriation. *American Journal of International Law*, Vol. 78 (1984) No. 1, 121-130.

⁶² Ld.: TEGHZE Gyula: *Nemzetközi jog*. Városi Nyomda, Debrecen, 1930. 430.

⁶³ Ld.: SZLÁVIK János (szerk.): *Környezetgazdaságtan*. Typotex, Budapest, 2008. 188.

hatásukat, mi több, az államok sok esetben a gazdasági konzekvenciákra figyelemmel döntenek a káresemények elleni fellépés mellett, mintsem az ökológiai szempontokra tekintettel.

A környezeti hatások határokon áttérjedő jellegének,⁶⁴ az általánosan elfogadott környezet- és kárfelfogás lehetséges jelentés-változatainak, az elmúlt évtizedekben bekövetkezett környezetvédelmi paradigmaváltásoknak, a megkülönböztetett felelősség, valamint a fenntarthatóság (a fenntartható fejlődés)⁶⁵ elve kiteljesedésének megfelelően a környezeti kár fogalmi definiálása a nemzetközi (környezetvédelmi) jogban nemzetközi szerződés keretében *expressis verbis* történhet. Ennek oka elsősorban az, hogy az államot mint a nemzetközi jog alanyát elsősorban csak szerződéses szabály vagy szokásjogi jogképződés útján létrejött norma kötelezheti. A téma szempontjából releváns lehet, ha egy nemzetközi bírói fórum egy adott ügyben határoz a (környezeti) kár fogalmáról, a bekövetkezett negatív hatás jellegéről, amennyiben alapító okirata vagy a peres államok

⁶⁴ Ennek egyes aspektusairól ld.: MERRILL, Thomas: Golden Rules for Transboundary Pollution. *Duke Law Journal*, Vol. 46 (1997) No. 5, 931-939.; a határon átjutó szennyeződések *soft law* elveiről és a szerződési jogi realitásokról ld. *uo.*: 951-967. A kérdés nemzetközi és belső jogi harmonizációjának egyes kérdéseiről, az ezt szolgáló jogelvek evolúciójáról ld. HALL, Noah: Transboundary Pollution: Harmonizing International and Domestic Law. *Michigan Journal of Law Reform*, Vol. 40 (2007) No. 4, 681-746. *Hanqin* szerint feltétlenül meg kell különböztetni a határokon átjutó káros hatásokat a határokon átjutó, veszélyes technológia-transzferektől, amelyek az előbbi fogalomtól eltérően nem érzékelhetők, nem terjednek a közvetítő közegek (víz, levegő, föld, etc.) révén. Ezekre vonatkozólag Hanqin egyébiránt nem a határokon átjutó (*transboundary*) kifejezést, hanem a transznacionális (*transnational*) jelzőt használja. Ld.: HANQIN, Xue: *Transboundary Damage in International Law*. Cambridge University Press, Cambridge, 2003. 9. E körbe elsősorban a nemzetközi kereskedelem útján, a veszélyes áruk adásvétele folytán, azaz a technológia-transzfer fizikai átadása következtében előálló káros, negatív hatások sorolandók. Günther Handl pedig következetesen a *transnational* (államok-nemzetek közötti, ez esetben a határon átjutó – *transboundary* – fogalmával analóg, de annál valamelyest jogiasabb) jelzőt használja munkáiban. Vö.: HANDL, Günther: *Territorial Sovereignty and the Problem of Transnational Pollution...*, 50-76. és HANDL, Günther: State Liability for Accidental Transnational Environmental Damage by Private Persons. *American Journal of International Law*, Vol. 74 (1980) No. 3, 525-565.

⁶⁵ Az elv legszűkebb értelmét és szűkítő interpretációját az 1983-ban alakult Környezet és Fejlődés Világbizottságának (az ún. Brundtland-bizottság) 1987-ben publikált, *Közös jövőnk* (Our Common Future) c. jelentésében foglalt fogalommal rokonítom. A Jelentés szerint „a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generációk szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk esélyeit arra, hogy ők is kielégíthessék fejlődési szükségleteiket.” Ld.: *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development*, 2. fejezet, 1. szakasz. U.N. Doc. /A./42/427 (1987) 54. oldal. Az elv fejlődéstörténetéhez és a kapcsolódó instrumentumokról ld.: FUENTES, Ximena: International Law-Making in the Field of Sustainable Development, The Unequal Competition Between Development and the Environment. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, Vol. 2 (2002) No. 2, 109-133.

A fenntartható fejlődés elvének pontos definiálására nincs mód, mi több, az szükségtelennek is mutatkozik, mivel eltérő jelentésváltozatokat és cselekvési kötelezettségeket hordoz önmagában, illetve mást és mást jelent az egyes tudományterületeken, valamint egyes államok szintjén. Vö.: BIRNIE, Patricia – BOYLE, Alan: *International Law and the Environment*. Second Edition. Oxford University Press, Oxford, 2002. 44-47. Szlávik szerint az elv egyébiránt elveti a zéró növekedést mint életszerűtlen megoldást, ugyanakkor a gazdaság mennyiségi kiterjesztését csak korlátozottan tartja megengedhetőnek, elsősorban a fejlődésben elmaradott országok esetében. A fejlett világ számára az elért fejlettségi szint minőségi átalakítását ajánlja, szakítva az öncélú, keresletgeneráló fogyasztás gyakorlatával, amely – ismét Szlávik szavaival – leginkább etikai kérdés. Vö.: SZLÁVIK: *i. m.* 36. Erről – a környezetgazdaságtani típusú megközelítés alapján – ld. még: KERÉKES Sándor: A fenntartható fejlődés európai szemmel: In: GÖMBÖS Ervin (szerk.): *Globális kihívások, millenniumi fejlesztési célok és Magyarország*. Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 2008. 51-60.

kereseti kérelme/megállapodása alapján erre joga és lehetősége van. E kérdésnek igazán akkor lesz meghatározó jelentősége, ha az adott ügyben a felek által citált jogi normák kárfogalma hiányzik, illetve a bírói fórum ezen kívül sem tud egy szerződésben rögzült kárdefiníciót alkalmazni. Azonban az így deklarált megállapítás kizárólag az adott ügyben és az adott felekre lesz kötelező, általánosságban a nemzetközi jog egyéb alanyaira semmiféle kötelezettséget nem keletkeztet.

A környezeti kár egzakt fogalma főként olyan esetekben tud szokásjogi jogképződés útján intézményesülni, ha a kárfogalmat tételező normán alapul az államok ismétlődő gyakorlata, annak ellenére, hogy a későbbi szerződéses szabályokat érintő, konjunktív ismérveket magukban foglaló, alapvetően változó és fejlődőképes fogalmak meghatározását a szokásjog a kevésbé képes rögzíteni. A szokásjog ugyanis – a nemzetközi jogban betöltött szerepét tekintve – alapvetően deklaratív (mint egy általános gyakorlat statikus bizonyítéka) és semmiképpen sem konstitutív jellegű forrás; jogfejlesztő, azaz dinamikus és evolutív jegyekkel egyáltalán nincs felvértezve.⁶⁶ Bodansky a nemzetközi környezetvédelmi jog szokásjogi megalapozásaként kifejti, hogy *egyrészt* a szokásjogi normák „tapasztalati úton” jönnek létre, a normativitás eredeti fogalmától függetlenül, *másrészt az opinio juris* deklaratív és egy külső tényező számára való felismerhetőséget jelent, *harmadrészt* pedig a szokásjogi normák nem követelik meg a feltétlen univerzalitást, amely állítás ugyancsak inkább a deklaratív és nem a konstitutív minőséget hangsúlyozza.⁶⁷ A gyakorlat, a szokásjog azonban orientálni tudja a definíciók konstruálására kizárólagosan jogosult nemzetközi jogalkotást,

⁶⁶ Ezt erősíti D'Amato állítása, miszerint a nemzetközi szokásjog két eleme (állami gyakorlat és *opinio juris*) e szempontból eltér egymástól, mert az állami gyakorlat cselekvések, akciók útján, azaz konstitutív módon keletkezik, miközben a szokásjog másik alapvető és imperatív attribútuma, az *opinio juris* már az evolutív fejlődést önmagában kizáró állítás, azaz a meglévő helyzetre reflektáló deklaráció útján teljeseedik ki. Vö.: D'AMATO, Anthony: *The Concept of Custom in International Law*. Cornell University Press, Ithaca-London, 1971. 89-90. A deklaratív jelleg adja meg tehát a szokásjog jogi jellegét, hiszen önmagában a konstitutív, cselekvések útján végbemenő állami gyakorlat csak példaként szolgálna, kötelező jogforrási jelleggel semmiképpen sem rendelkezne.

Roberts ezt a kettősséget a *lex lata-lex ferenda* fogalompárral szemlélteti. A meglévő mint *lex lata* elismert gyakorlat jelenti a szokásjogot, miközben a *lex ferenda* – azaz inkább evolutív jellegű – konstituálás már jogalkotást jelentene, amely az adott gyakorlat szokásjogi jellegét is megszüntetné, miután pontosan a „meglévőséget”, a gyakorlatban való alkalmazást erodálná, amely a szokásjog lényegi sajátossága. Erről ld.: ROBERTS, Anthea Elizabeth: *Traditional and Modern Approaches to Customary International Law: A Reconciliation*. *American Journal of International Law*, Vol. 95 (2001) Vol. 4, 762-764. Roberts markánsan egy reflektív értelmező funkciót tulajdonít a szokásjognak, amely hangsúlyos lehet a modern szokásjogi jogfejlődésben és elsősorban az *opinio jurist* mint a szokásjog konjunktív elemét ért modern kihívások tükrében. Ld.: ROBERTS: *i. m.* 774-791. A reflektív értelmező funkció egy kivétellel ismeri el a szokásjog evolutív jellegét, amennyiben egy *jus cogens* norma miatt válik szükségessé a meglévő gyakorlat és *opinio juris* felülvizsgálata, fejlesztése. Ld.: *uo.* 790.

⁶⁷ Vö.: BODANSKY, Daniel: *Customary (and Not So Customary) International Environmental Law*. *Global Legal Studies Journal*. Vol. 3 (1995) No. 1, 109-110., különösen pedig 112-119.

illetve eme szerződések széles körű elfogadottsága esetén önmagában szokássá, vagy szokásjoggá formálódhat.

A nemzetközi jogalkotás – következően abból, hogy e folyamat egyrészt a szokásjogilag kialakult normának szerződéses rendelkezésbe történő foglalását, kodifikálását, másrészt a nemzetközi jog fokozatos fejlődését-fejlesztését jelenti – természetesen nagymértékben támaszkodik a szokásjogi jogképződés útján kialakult szabályok, valamint az államok egymás közötti érintkezésében kialakult gyakorlat írásos rögzítésére. Eme kettősségre az ENSZ Alapokmányának 13. cikk 1. bekezdésének a) pontja *expressis verbis* rámutat, amikor a Közgyűlés feladatává teszi a nemzetközi jogalkotás előmozdítását, elsősorban az államok közötti nemzetközi együttműködés intézményes biztosításának és szakértői bázisa (1947-től tulajdonképpen a Nemzetközi Jogi Bizottság mint a Közgyűlés segédszerve tölti be eme szerepet) felhasználásának útján.

A szokásjogi jogképződésnek, a fejlődőképes fogalmaknak a környezeti „jogalkotásra” gyakorolt hatása abban mérhető, hogy a környezetre gyakorolt káros hatások vizsgálata (a technika, a mérési és megfigyelési-monitoring módszerek fejlődésével párhuzamosan) evolutív jelleget ölt, azaz a kárfogalom az újonnan felismert vagy mérhetővé vált negatív hatások következményeként fokozatosan bővíthető. Ennek különös hangsúlyt és fontosságot az tulajdonít, hogy ez a fajta „bővítési” gyakorlat a későbbiekben rendszerint kodifikált jelleget ölthet egy nemzetközi szerződés szabályaként. Ezt erősíti Bruhács nézete, miszerint „a nemzetközi környezetvédelem és az államközi jelleg közötti *iunctim* a nemzetközi jog általánosan elismert szabályaiban, a nemzetközi szokásjogban is megállapítható.”⁶⁸

A kár mint objektív gyűjtőfogalom tehát bizonyos értelemben mindenképpen semleges koncepció, mert megállapításánál kizárólag a környezet⁶⁹ *per se* (bizonyos tárgyak, így a

⁶⁸ Ld.: BRUHÁCS: *A környezethez való jog...* 6.

⁶⁹ *De la Fayette* szerint mind a 'környezet' szó, mind a 'környezeti kár' kifejezés általánosan elfogadott definíciója hiányzik a nemzetközi környezetvédelmi és kárfelelősségi rezsimekből. Ld.: DE LA FAYETTE, Louise: *The Concept of Environmental Damage in International Liability Regimes*. In: BOWMAN, Michael – BOYLE, Alan (eds.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford University Press, Oxford, 2002. 149-150. A 'környezet' fogalma tekintetében de la Fayette álláspontja már vitatható, miszerint a belső jogokból (pl. az 1990-es angol környezetvédelmi törvényből) és az ún. stockholmi elvekből (különösen annak 3. elvéből) kiindulva, a 'környezet' szó felöleli a vizek, levegő, föld, flóra és fauna természeti szektorait. Vö.: LARSSON, Marie-Louise: *The Law of Environmental Damage: Liability and Reparation*. Kluwer Law International, The Hague, 1999. 122. Egyébiránt Bándi szerint az egyik legjobb környezet-megfogalmazás a környezetre veszélyes tevékenységek által okozott károkért való polgári jogi felelősségről szóló 1993-as *luganói egyezményben*, annak 2. cikkének 10. bekezdésében található. Vö.: BÁNDI: *Környezetjog...*, 11. Bándi véleménye és az idézett szakasz alapján a környezet magában foglalja *i*) a természetes erőforrásokat, legyenek azok élők vagy élettelenek, mint amilyen a levegő, víz, talaj, a flóra és fauna és mindezek közötti kölcsönhatásokat, ugyancsak idetartoznak *ii*) mindazok a vagyontárgyak, amelyek a kulturális örökség részeit alkotják; illetve *iii*) a tájkép meghatározó jellemzői. Környezetgazdaságtani szempontból a környezet fogalmáról ld.: SZLÁVIK: *i. m.* 11-13. Szlávik megkülönböztet *természeti-, épített-* (témánk szempontjából elsősorban ezek a fontos) és *gazdasági-szociális* környezetet. A környezet gazdasági-monetáris-

kulturális örökség, élővilág, etc.) természetes vagy természetesen tekintett integritásában *objektíve* bekövetkezett változások nyernek értékelést.⁷⁰ A 'környezet' mint nemzetközi jogalkotási tárgy fogalmának pontos definiálására kizárólag a nemzetközi jogi normák keretében kerülhet sor, következésképpen erre nem lehet alkalmas egy belső jogi norma (nemzetközi norma hiányában, amely legalábbis előírná az államok számára a szabályozást, definiálást), illetve egy *soft law*-jellegű, programokat és absztrakt elveket tartalmazó nyilatkozat. A jogirodalom és a doktrinális nézetek szintjén azonban számos elmélet, elgondolás született, mintegy kiegészítő megoldásként, természetesen szerződésjogi relevancia és kötelezettség-keletkeztető rendelkezések nélkül. E körben *de la Fayette* imént idézett állítása már egy kétségtelenül elfogadható – azonban tisztán doktrinális – nézetnek tűnhet. Megemlítendő tehát, hogy bizonyos kategóriák szerint tovább tagolható a kérdés, amikor is megkülönböztethetünk:

- i) *természeti környezetet* (jelen írás e körben marad – a szerző),
- ii) *épített környezetet* (a kulturális örökség egyes, már-már a természeti képhez szorosan kapcsolódó építészeti emlékeit) és
- iii) *emberi környezetet* (többnyire fogyasztóvédelmi, élelmiszerszabályozási rendelkezések sorolhatók e kategóriába).⁷¹

pénzügyi értékeléséről (amely tekintettel van az ökológiai aspektusokra, hiszen a környezet önmagában a gazdaságtan dimenziója, egyik fő értéke) ld.: KERÉKES: *A környezetgazdaságtan alapjai...*, 104. skk.

⁷⁰ Vö.: WOODLIFFE, John: Environmental Damage and Environmental Impact Assessment. In: BOWMAN-BOYLE: *i. m.* 133.

⁷¹ A *kulturális és természeti környezet* fogalmára nézve egyébiránt az 1972-ben aláírt, a *világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló ún. UNESCO-egyezmény* (1972 Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, amely 1975. december 17-én lépett hatályba, és Magyarországon az 1985. évi 21. törvényerejű rendelet hirdette ki) 1. és 2. cikke ad meglehetősen pontos és kimerítő, tulajdonképpen általánosan elfogadottnak tekinthető definíciót. Ennek jelentőségét érdemben az a tény sem csökkenti, hogy az egyezmény 3. cikke alapján maguk a részes államok jelölik ki, vagy határolják el az említett két cikkben említett javakat. Ugyanakkor így szükségszerűen előfordulhat, hogy az államok gyakorlatában jelentős eltérések mutatkoznak, mivel a természeti vagy kulturális örökségek kijelölése és védelme tekintetében gyökeresen eltérő szempontokat juttatnak érvényre.

Az egyezmény 1. cikke értelmében *kulturális örökségnek* tekintendők:

- az emlékművek: építészeti alkotások, nagyméretű szobrászati és festészeti alkotások, régészeti jellegű elemek vagy szerkezetek, feliratok, barlangok és ezek alkotórészeinek olyan csoportjai, melyek történelmi, művészeti vagy tudományos szempontból kiemelkedő, egyetemes értékűek,

- épület-együttesek: egyedülálló vagy egybefüggő építménycsoportok, melyek építészeti stílusuknál, egységes jellegükénél fogva, vagy a környezetbe való beilleszkedésük folytán történelmi, művészeti vagy tudományos szempontból kiemelkedő egyetemes értékűek,

- helyszínek: emberi alkotások, vagy ember és természet együttes alkotásai, valamint régészeti lelőhelyeket is magukban foglaló olyan területek, amelyek történelmi, esztétikai, etnológiai vagy antropológiai szempontból kiemelkedő egyetemes értékűek.

Az egyezmény 2. cikke értelmében *természeti örökségnek* tekintendők:

- fizikai és biológiai alakulatok, vagy ezen alakulatok csoportjaiból álló olyan természeti alkotások, melyek esztétikai vagy tudományos szempontból kiemelkedő, egyetemes értékűek,

- geológiai és fiziográfiai alakulatok, valamint veszélyeztetett állat- és növényfajok lakó-, illetve termőhelyeül szolgáló pontosan körülhatárolt területek, melyek a tudomány vagy megóvás szempontjából kiemelkedő egyetemes értékűek,

Woodlifféhez hasonlóan neutrális nézetet képvisel *de la Fayette* is, miszerint a környezeti kár koncepciója – minden további felelősségi kérdés figyelmen kívül hagyásával – magában foglalja az ökoszisztéma komponenseiben, működésében lezajló ártalmas változásokat, amelyeket külső, emberi hatás vált ki.⁷² De la Fayette elmélete a kár fogalmát illetően mindmáig helytálló, azonban a nemzetközi környezetvédelmi jog intézményesedése és a terület újabb fejlődési irányai mindinkább szükségteenné teszik a környezeti kár és a felelősségi kérdések szigorú elkülönítését, egymástól függetlenül történő kezelését, illetve vizsgálatát. A környezeti károkért való felelősség kapcsán ugyanis az államok, valamint az irányításuk, ellenőrzésük és felügyeletük alatt álló személyek/entitások objektív felelősségének, még inkább pedig a szektorális szerződésekben megjelenő polgári jogi felelősség alkalmazásának⁷³ fokozatos térnyerése és egyértelmű dominanciája, továbbá a felelősségi kérdések bírósági esetjogban deklarált tézisei, illetve a „szennyező fizet elv” térhódítása megoldani látszik a problémát. Ezek szerint ugyanis az állam tevékenysége vagy az államnak beszámított tevékenység közvetett vagy közvetlen káros kihatása a károkozó állam (mögöttes vagy reziduális felelősségként), illetve a rendszerint felelős operátor⁷⁴-üzemeltető (a felelősséget elsősorban hozzájuk telepítik a szerződések) kártérítési kötelezettségét vonja maga után, tekintet nélkül arra, hogy a káros következmények közül *de iure* mi minősülne környezeti kárnak.

Ugyanakkor le kell szögezni azt is, hogy a kár fogalmi körébe nem tartozik bele a vétkességi és jóvátételi (betudhatósági-beszámítási) szempontok értékelése. Így valójában a jogaiban sértett, környezeti kárt elszenvedő állam számára alapvető és – az ügy kimenetele szempontjából – döntő fontosságú, hogy bizonyítsa a területén bekövetkező kár tényét és az alperes, vagyis rendszerint a károkozó tevékenység szerinti forrásállam, illetve ennek entitása cselekménye vagy mulasztása közötti okozati összefüggés fennállását. Ezek sikeres

- természeti tájak vagy pontosan körülhatárolt természeti területek, melyek a tudomány, a megőrzés vagy a természeti szépség szempontjából kiemelkedő, egyetemes értékűek.

⁷² Ld.: DE LA FAYETTE: *i. m.* 150.

⁷³ A magyar nyelvű szakirodalomból a környezetszennyezés és a polgári jogi felelősség kérdését illetően az első munkák közül ld.: LENKOVICS Barnabás: A környezetszennyező magatartások polgári jogi szankciói. 317-338. In: ASZTALOS László – GÖNCZÖL Katalin (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 454. és SÓLYOM László: A polgári bíróságok környezetvédelmi ítélkezése és a polgári jog új lehetőségei a környezetvédelemben. 148-179. In: TRÓCSÁNYI László (szerk.): *Környezetvédelem és jog*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 264.

⁷⁴ Az operátor kifejezés ugyan egy angol szó magyar átírata, de használatát az indokolhatja, hogy az angol jelentésének megfelelő magyar változatára nem találunk példát. A magyar kifejezések közül az „üzemeltető” (talán ez áll az eredeti jelentéshez a legközelebb), „engedélyes”, „megbízott” szavak említhetők, de ezek sem bírnak olyan összefoglaló és széles jelentéstartalommal, mint az egyes normákban fellelhető eredeti angol kifejezés.

bizonyítása rendszerint a *de facto* károkozó fél felelősségének *de iure* megállapítását és – a károsult, sértett állam kereseti kérelmének vagy bírói út mellőzése esetén követelésének megfelelően – kártérítési kötelezettséget eredményez.

Következésképpen, a kár mint okozati elem és a károkozó magatartás mint kiváltó ok közötti oksági kapcsolat a nemzetközi jog rendszerében és a nemzetközi bírói fórumok gyakorlatában elégséges tényezőnek mutatkozik a felelősségi és jóvátételi kérdések elbírálásához, megítéléséhez. E két tényező közül pedig inkább a kár mint fogalmi elem bír az egzaktság és a ténylegesen bizonyíthatóság elsődleges jellemzőivel. Amíg ugyanis egy káros következmény és a lehetséges kimentési okok mérlegelése tekintetében viszonylag egyszerű a bizonyítás és már önmagában az észlelhetőség (a károsult és a károkozók, a lehetséges érintett államok, a nemzetközi közvélemény, valamint egy bírói fórum számára egyaránt), addig a károkozó magatartás feltérképezése, a mögötte meglévő szubjektív, „betudhatósági” szempontok felderítése elméletileg már valamelyest bonyolítja a procedúrát (főleg abban az esetben ha az állam oldalán vizsgálánk szubjektív tényezőket). A kárfogalomnak tehát az objektivizáció és az elérni kívánt univerzáció lehető legmagasabb fokával kell rendelkeznie, ez pedig önmagában feltételez egy pozitivista szemléletet és nagyfokú szerződéses szabályozást, azaz mindenekelőtt egy nemzetközi szerződésekben tételezett fogalom-meghatározást.

A jogtudomány szintjén az egyes szerzők valójában egy doktrinális megközelítésben felmerülő, inkább csak optimálisnak nevezhető kárfogalommal dolgoznak, amely azonban sok esetben nem veszi figyelembe az ún. „nemzetközi jogi realitást”, amely egy új és intézményesülő terület esetében kiemelt jelentőséggel bír. A közös vonatkozási pontok és hasonló definíciós elemek ismeretében példálózó jelleggel lehet felsorolni a legtöbbet idézett szerzők álláspontjait, amelyek jól illusztrálják a kérdéskörben megbúvó anomáliákat. *Bowman* és *Boyle* szerint egyrészt a környezeti kár definíciója a nemzetközi jog generális szabályaiból sem olvasható ki, másrészt a nemzetközi jog joganyaga még csak útmutatást sem ad a károk felbecsülésére,⁷⁵ így pedig a környezeti károk megállapítása, felbecsülése *ad hoc* módon történik meg. *Larsson* sem ad pontos definíciót, a kár fogalmát ugyanis nem tartja egységesnek, hiszen a globális, regionális és lokális szektorokban más-más környezeti hatások érvényesülnek. Mivel azonban szektorspecifikus definíciók között is jelentős disszonancia mutatkozik, csak *exemplifikatív*e sorolja fel azon hatásokat, amelyek a kár

⁷⁵ Vö.: BOWMAN-BOYLE: *i. m.* 26. A kárfogalom általános nemzetközi jogi megítéléséről ld.: RIEDEL, Eibe: Damages. In: BERNHARDT, Rudolf (ed.): *Encyclopedia of Public International Law*, Instalment 10 (1987) 68-73.

fogalma alá tartozhatnak.⁷⁶ *Sands* szintén példálózó jelleggel határozza meg a környezeti kár fogalma alá tartozó természeti, környezeti objektumokat, nyomatékosítva, hogy az ember és tulajdona nem sorolható eme körbe. Eszerint – a nemzetközi szerződések szövegéből következően – a fauna, flóra, szárazföld, vizek, az éghajlati tényezők, valamint az archeológiai és kulturális örökség emlékei, a tájkép és e faktorok összessége, kölcsönhatása alkotja azon fogalmi kört, amelynek bármilyen fokú (emberi tevékenységből eredő) sérelme, szennyezése esetén a környezeti kár bekövetkezik.⁷⁷

Végezetül a doktrinális álláspontok exponálása után – mielőtt rátérnék a szektorspecifikus fogalmakra – érdemes kitérni példálózó jelleggel a kárfogalom olyan ideális (a nemzetközi közösség szintjén talán e körben az „idealizált” szó használata is indokolt lehet) koncepcióinak taglalására, amelyeket számos, jellemzően szektor-független és nem univerzális nemzetközi szerződés, illetve egyéb jogforrás fogalmaz meg.⁷⁸ Eme szektor-független definíciók egyes változatainak megvilágítása azért szükséges, hogy az egyes szektorok kárfogalmával való összevetésben egyértelműen fény derüljön arra, hogy ezen definíciók vagy fogalom-meghatározások az absztrakció és a minél szélesebb körű kárdefiníció megalkotásának szándékával jöttek létre, ezért egyfajta modell-fogalmakként alkalmazhatók.

ad 1) Az ENSZ Biztonsági Tanácsának határozata szerint létrejött kompenzációs bizottság által alkalmazott kárfogalom

Első ízben a nemzetközi jogban egyfajta unikális entitásként minősített ENSZ Kompenzációs Bizottsága (*United Nations Compensation Commission*⁷⁹ – UNCC) Kormányzó Tanácsának –

⁷⁶ Vö.: LARSSON: *i. m.* 122-124.

⁷⁷ Vö.: SANDS, Philippe: *Principles of International Environmental Law*. Second Edition. Cambridge University Press, Cambridge, 2003. 869.

⁷⁸ Két esetkörben, egy nemzetközi szervezet határozatának, valamint a Nemzetközi Jogi Bizottság mint a nemzetközi jog kodifikációjáért felelős testület hivatalosan elfogadott kárfogalmának példáját kiragadva szemléltetem az ideálisnak vélt koncepciókat.

⁷⁹ E testület az ENSZ Alapokmányának 29. cikke alapján és az ENSZ Biztonsági Tanácsának 687. számú határozatában [U.N. Security Council Res. 687, UN SCOR, 46th Sess., U.N. Doc. (S/RES/687 (1991))] foglaltaknak megfelelően jött létre 1991-ben abból a célból, hogy a Kuvait elleni erőszakos és jogsértő iraki invázióból eredő kárigényeket elbírálja. Erről ld.: 687. számú BT-határozat 18. pontja, és az ebben foglalt káralap (fund) és bizottság (commission – azaz maga az UNCC) megalkotását célzó 692. számú BT-határozat [U.N. Security Council Res. 692, UN SCOR, 46th Sess., U.N. Doc. S/RES/692 (1991)], különösen annak 3. pontja. A 687. számú BT-határozat 'E' fejezetének 16. pontja szerint ugyanis Irak a nemzetközi jog szerint felelős a külföldi kormányoknak, magánszemélyeknek és vállalatoknak okozott közvetlen károkért, veszteségekért (ideértve a környezeti károkat, valamint a természeti erőforrások kiaknázása következtében felmerült egyéb károkat is), amelyek Kuvait jogellenes megtámadásából és elfoglalásából erednek. Az UNCC-re vonatkozó releváns instrumentumokról ld.: *Basic Documents of the United Nations Compensation Commission*, UN doc. S/AC.26/Ser.A/1 (2001). A 692. számú BT-határozat szerint Iraknak – elsősorban az olajkereskedelmét

mint az ENSZ Biztonsági Tanácsa kisegítő szervének plenáris politikai jellegű, fő döntéshozó 15 tagú testülete, melynek összetétele az ENSZ Biztonsági Tanácsának mindenkori összetételéhez igazodik – lépését említem. Eljárási szemléletet tükröz, hogy a környezeti kár fogalmáról a Kormányzó Tanács elfogadott egy – inkább a helyzethez igazodó, eljárási jellegű, kárelhárítási szempontú – definíciót, amelynek értelmében a „*közvetlen környezeti kár és a természeti erőforrások kiaknázása*” mint fundamentális kártétel magában foglal minden olyan veszteséget vagy költséget, amely:

- (i) a környezeti károk enyhítéséből vagy megakadályozásából ered;
- (ii) a környezet megtisztítására vagy helyreállítására szolgáló, ésszerű és lényeges eszközök igénybevételéből ered;
- (iii) a környezeti károk felméréséből, megfigyeléséből és felbecsüléséből ered;
- (iv) a környezeti károk hatása miatti közegészségügyi célú megfigyelések és orvosi szűrések elvégzéséből és az orvosi kezelésből ered;
- (v) a természeti kincsek kiaknázásából vagy károsodásából ered.⁸⁰

és olajiparát érintő – szankciókkal kell szembenéznie, amennyiben a Kormányzó Tanács döntéseit nem hajtáná végre. Erről ld. a 692. számú BT-határozat 9. pontját.

A Bizottság – amely inkább egy adminisztratív, semmint bírói fórum, melyet fontos hangsúlyozni (*Report of the UN Secretary-General to the Security Council pursuant to Paragraph 19 of Security Council Resolution 687.*, UN doc. S/2259 (2 May 1991), Paragraph 20.) – bemutatásáról számos áttekintő jellegű írás született a szakirodalomban, melyek közül ld.: AFFAKI, Georges: The United Nations Compensation Commission: A New Era in Claims Settlement? *Journal of International Arbitration*, Vol. 10 (1993) No. 3, 21-57., CARON, David – MORRIS, Brian: The UN Compensation Commission: Practical Justice, not Retribution. *European Journal of International Law*, Vol. 13 (2002) No. 1, 183-199., CROOK, John: The United Nations Compensation Commission – A New Structure to Enforce State Responsibility. *American Journal of International Law*, Vol. 87 (1993) No. 1, 144-157., DI RATTALMA, Marco Frigessi – TREVES, Tullio: *The United Nations Compensation Commission – A Handbook*. Kluwer Law International, The Hague-London-Boston, 1999. 1-37., GATTINI, Andrea: The UN Compensation Commission: Old Rules, New Procedures on War Reparations. *European Journal of International Law*, Vol. 13 (2002) No. 1, 161-181., KAZAZI, Mojtaba: Environmental Damage in the Practice of the UNCC Environmental Damage in International and Comparative Law. In: BOWMAN-BOYLE: *i. m.* 111-131., MCGOVERN, Francis: Dispute System Design: The United Nations Compensation Commission. *Harvard Negotiation Law Review*. Vol. 14 (2009) Winter, 171-189., WASSGREN, Hans: The UN Compensation Commission: Lessons of Legitimacy, State Responsibility and War Reparations. *Leiden Journal of International Law*, Vol. 11 (1998) Issue 3, 473-492., WÜHLER, Norbert: The United Nations Compensation Commission. In: RANDELZHOFFER, Albrecht – TOMUSCHAT, Christian (eds.): *State Responsibility and the Individual Reparation in Instances of Grave Violations of Human Rights*. Kluwer Law International, The Hague, 1999. 213-229.

⁸⁰ Ld.: Paragraph 35 of Governing Council Decision No. 7 (S/AC.26/1991/7/Rev.1). *Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the First Instalment of 'F4' Claims*. United Nations, 2001. 8. Az 'F4' kategória szerinti kárigényekkel foglalkozó három tagú Panel – idézve az Állandó Nemzetközi Bíróság előtt lefolytatott Chorzów-ügyet és az abban hozott döntést, valamint a választottbíróóság előtt elbírált Trail Smelter ügyet és az ebben hozott döntést – a környezeti kár fogalmának széleskörű értelmezése mellett foglalt állást, kiemelve, hogy a Kormányzó Tanács eme definíciója nem kimerítő jellegű, így azt a Panel viszonylag tágan értelmezheti. Ld.: *Panel Report F4/2(2002)* 22. szakasza, a *Panel Report F4/5(2005)* 67. szakasza. A Panelek (*Panels of Commissioners*) a Kormányzó Tanács 10. számú döntése (S/AC.26/1992/10 – *Decision taken by the Governing Council of the United Nations Compensation Commission at the 27th meeting*, Sixth Session, 26 June 1992) 28. cikke szerint három tagból állnak, és feladatuk abban áll, hogy az egyes kategóriák szerinti igények vizsgálata után a Kormányzó Tanács részére ajánlásokat készítsenek,

E definíció – túl általános természetén, valamint szimbolikusan a közvetett és közvetlen károk egységbe illesztésén – egy sajátos, reparatív szemléletet tükröz, amely a 'környezet' és a 'környezeti kár' fogalmáról kifejezetten nem szól, csak az iraki jogsértő invázió hatásaként *ad hoc* jelentkező következmények veszteségeinek és költségeinek körét taglalja.⁸¹ Így elsősorban *ex post facto* felsorolásnak tekinthető, amely egy szokatlanul széleskörű politikai kompromisszum eredményeként bekövetkező felelősségre vonási célzat alapját képező kárkoncepciónak minősül.

A károk *ex post facto* nevesítése egy bevett gyakorlatnak minősül a nemzetközi jogban, hiszen az előre nem látható káresemények bekövetkezése esetén az utólagos kármeghatározás az egyetlen elfogadható lépés a kárfogalom tételezésére. A belső jogban hasonló probléma ritkán jelentkezik, hiszen az általános civiljogi felelősség alapján a belső jog mindenre kiterjedő szabályozási mechanizmusa, „hatóköre” valamennyi élethelyzetet és káreseményt lefed. Ellenben a nemzetközi jogban csak adott kártípusok, szektorális kárfogalmak létét ismeri el, amelyeket bírói fórumok előtt peresíteni lehet. Bármikor bekövetkezhet olyan határon átnyúló káresemény, amelynek szerződéses meghatározására nem találunk példát, ekkor jelent megoldást az utólagos kármeghatározás jogintézménye.

Véleményem szerint azonban a Kompenzációs Bizottság eljárása elméletben egy hatékony és működőképes mechanizmust teremtett,⁸² mivel valójában a károsodás utáni állapotban, a károk ismeretében létrejött konszenzusos megállapodás alapján kialakított kárdefiníciót

amelyben a kártérítési kérelem elfogadása, illetve elutasítása mellett foglalnak állást (33. cikk). A kártérítésről, annak összegéről azonban már a Kormányzó Tanács dönt.

⁸¹ A környezeti károkozás kérdése az adott helyzetben alapvetően három magatartásban merült ki, egyrészt az olajtornyok felgyújtása miatti, másrészt az olajnak a tengerbe való öntése miatti, harmadrészt pedig a katonai előnnyel nem járó csapatmozgások miatti károkozásban. Ez utóbbi kapcsán szükséges hangsúlyozni, hogy ez utóbbi károkozási forma tilalma már megjelent a 1907-ben elfogadott, ún. IV. hágai egyezmény (*Egyezmény a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól* – Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land) - Mellékletének (Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land) 23. cikk g) pontjában. Az egyezményt Magyarországon az 1913. évi XLIII. törvény hirdette ki. E követelmény azóta már a nemzetközi szokásjog szabályává fejlődött. Vö.: DI RATTALMA – TREVES: *i. m.* 18.

⁸² Itt kell ugyanakkor felhívni a figyelmet arra a kétségtelen tényre, hogy a nemzetközi közösség tagjai között szokatlan, ritkán tapasztalt egyetértés mutatkozott Irak felelősségét és tulajdonképpen az invázió által okozott károk megtérítésére kötelezését illetően. Ennek az általános – politikai – egyetértésnek tulajdonítható e hatékony működési mechanizmus megalkotása a Kompenzációs Bizottság létrehozása által. Releváns felvetés, hipotézis lehetne viszont, hogy vajon egy másik, a nemzetközi közösség tagjai között nagyobb megbecsülésnek örvendő, békésebb és a számára előírt kötelezettségeket általában teljesítő állam (Irak ugyanis számos kötelezettségének nem tett eleget, továbbá Kuvait szuverenitását, területi épségét súlyosan megsértette, mely lépést az 1990-es évek elején a nemzetközi közösség tagjainak jelentős többsége nyíltan elítélte) hasonló károkozása kiválthatott volna-e hasonló lépéseket a nemzetközi közösség egyes intézményei részéről.

hordoz magában, amely a legalkalmasabb módszer lehet a kárrendezésre.⁸³ Ezért egyrésztől példaértékű megoldásként fogható fel.⁸⁴

A Bizottság hat kérelemtípust (A-F kategóriák) ismer, ezek közül a környezeti károk kérdése az ún. 'F' kategória alá tartozó igények között található. A hat kérelemtípus közül négy esetben magánszemélyek terjeszthetnek elő kérelmet ('A' kategória: Kuvait elhagyására való kényszerítés, 'B' kategória: az invázió következtében bekövetkezett fizikai sérelmek, halálesetek, 'C' kategória: 100 000 amerikai dollárt meg nem haladó, illetve 'D' kategória: ezen összeget meghaladó vagyoni veszteségek miatt). A magánszemélyek körén kívül – 'E' kategória – vállalatok, azaz jogi személyek és egyéb, jogi személyiséggel nem rendelkező entitások (elsősorban olajipari vállalatokat érint ez a kérelemtípus) kérhetnek kártérítést az invázió miatt bekövetkezett üzleti veszteségeik miatt. Az 'F' kategória alá tartozó kárigényeket négy további altípusba sorolták. Az 'F1' kategória szerinti kártérítésre jogosultak azon kormányok, amelyeket fizikai kár ért, vagy veszteségük származott az evakuációs és az invázióhoz köthető egyéb lépésekből, valamint a nemzetközi szervezetek által előterjesztett igények is ezen kategória szerint bírálандók el. Az 'F2' kategória alá Jordánia és Szaúd-Arábia, míg az 'F3' kategória alá Kuvait igényei tartoznak, a környezeti károkat kivéve. Az 'F4' kategória pedig kifejezetten a környezeti károk, valamint a természeti erőforrások kiaknázása miatti kárigényeket tartalmazza, amelyek vonatkozásában bármely állam kártérítésre tarthat igényt, ha bizonyítani tudja, hogy a bekövetkezett kár az iraki jogsértő invázió következménye.⁸⁵

Másrésztől azonban az elmélet és az entitás gyakorlata önmagában hordozza a problematikáját is. Az effajta *ex post facto* kármeghatározás – főleg annak tükrében, hogy az adott eljárásokban konkrét felelősségi szabályokkal és kártérítési mechanizmussal társul – a nemzetközi jogban alapvetően szokatlan és idegen, noha szükségszerű tényezőként hat. Nem

⁸³ Eltekintve azon tényről, hogy a hasonló esetekben a politikai döntések útján születő normaszövegben a potenciális károkozó állam „bűnösségének” vélelme mutatkozik meg, nagyrészt az ellenbizonyítás lehetőségének részleges vagy teljes kizárásával, valamint a mentesítő körülmények figyelmen kívül hagyásával. Ez nagymértékben veszélyeztetheti az államok szuverén egyenlőségének és az együttműködésen alapuló békés vitarendezés elvét.

⁸⁴ Valamelyest más kontextusban példálózik a Kompenzációs Bizottsággal Caron és Morris, de ezzel összefüggésben találóan fogalmazzák meg, hogy a Bizottság munkája a kezdeti időszakban egyike volt az ENSZ legjelentősebb és legkevésbé tárgyalt („most significant and underreported success stories of the United Nations”) sikertörténeteinek. Ld.: CARON-MORRIS: *i. m.* 187-188. A több millió beadott kárigény, az *Olajat élelmiszerért* (Oil-for-Food) elnevezésű, a kártérítési igények fedezésére szolgáló program hatására rendelkezésre álló pénzeszközök, a Bizottság munkájának általános elfogadottsága (még Irak részéről is), valamint a kárdefiníciók, köztük a környezeti károk széleskörű értelmezése folytán előálló kedvező helyzet miatt valóban egyfajta „sikertörténetként” fogható fel a Bizottság munkája.

⁸⁵ Vö.: 687. számú BT-határozat 16. szakasza és *Decision concerning the arrangement to provide technical assistance to Iraq in respect of environmental claims before the UNCC taken by the Governing Council of the United Nations Compensation Commission at its 107th meeting*, 19 June 2001. Geneva, S/AC.26/Dec.124 (2001).

véletlen, hogy az ilyen módon végbemenő kármeghatározásra és kárfelelősségi vitarendezésre egyéb releváns példa korunk nemzetközi jogából nem hozható fel. Ez a fajta *ad hoc* kárdefiníció ugyanis már egyfajta államok közötti konszenzust kíván meg a potenciálisan károkozó állam kártérítésre kötelezésében, a károk körének megítélésében (emiatt szankciós konszenzusnak vagy nemzetközi instrumentumban rögzített szankció-kiszabásnak is nevezhető), amelyek megvalósulása – az állami érdekek szerteágazó rendszere miatt – a modern szellemű nemzetközi jogban meglehetősen nehézkesnek tűnik. Ellenben az ilyen típusú *ex post facto* kármeghatározás kétségtelenül eredményt jelenthet, főleg, ha *expressis verbis* államfelelősség megállapításával társul, amely hatékonyságot kölcsönöz az ilyen vitarendezési formáknak, ahogyan ez a nemzetközi jog történetében először, a Kompenzációs Bizottság esetében is megnyilvánult, amely a nemzetközi fórumok szintjén először hozott döntést kifejezetten a környezeti károk, a környezeti monitoring, a tisztítási-ártalmatlanítási (*clean-up*) és a helyreállítás költségei tárgyában.⁸⁶

ad 2) A Nemzetközi Jogi Bizottság “kárfogalma”

Az unikális és ideális kárkonceptiót magukban foglaló megoldások között második helyen a Nemzetközi Jogi Bizottság kárfelfogása szerepel. Az ENSZ Közgyűlés segédszerve 2006-ban fogadta el a veszélyes tevékenységekből eredő határon áttérjedő veszteségek megosztására vonatkozó elveket (*Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising Out of Hazardous Activities*),⁸⁷ amely természetesen nem kötelező erejű dokumentum. Az elvek szokásjogi megalapozottságára a Bizottság egyébként deklaráltan nem fordított kiemelt figyelmet,⁸⁸ például éppen a kárfelfogásában lelhető fel a jogfejlesztő, azaz a szokásjogi kodifikációtól gyökeresen eltérő tevékenység.⁸⁹ Az előzőekben leírtakra visszautalva ugyanis egyértelművé válik, hogy az egzakt kárdefiníciók mint fogalmi tételezések szokásjogi megalapozottsága valójában nem létezik *in concreto*, ezek megfogalmazása voltaképpen mindig jogfejlesztésként hat.

⁸⁶ Ld.: BOYLE, Alan: The Environmental Jurisprudence of the International Tribunal for the Law of the Sea. *International Journal of Marine and Coastal Law*, Vol. 22 (2007) No. 3,370-371.

⁸⁷ Ld. G.A. Res. 61/36, Annex, U.N. Doc. A/RES/61/36 (4 December 2006).

⁸⁸ Az elvekhez fűzött kommentár szerint a Bizottság tudatosan nem kísérte meg az elvek egyes aspektusainak szokásjogi megalapozottságát, illetve jellegét vizsgálni. Vö.: Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising Out of Hazardous Activities, with Commentaries. *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II (2009) Part Two, 114.

⁸⁹ A dokumentum bevezetőjének utolsó gondolata konkrétan megfogalmazza azon törekvést, hogy az elvek az adott területen a nemzetközi jog fejlesztését célozzák.

A 2006-os dokumentum a második elvében bontja ki részletesen, és ennek megfelelően csoportosítja öt kategória szerint a kárfogalom alkotóelemeit. Véleményem szerint ez a definíció a közvetett és közvetlen károkat egységes tipológiába forrasztja, és a környezeti kárfogalom teljes spektrumát megjeleníti a definíciók szintjén. A koncepció szerint a 2006-os Tervezet által meghatározott kár fogalma a személyeknek, a vagyonban, valamint a környezetben okozott súlyos károkat foglalja magában, amelynek részei az

- i) emberéletben vagy személyi sérülésben megnyilvánuló veszteség;
- ii) a tulajdonban, anyagi javakban bekövetkező kár, ideértve a kulturális örökségben keletkező kárt is;
- iii) a környezet károsodását előidéző veszteség vagy kár;
- iv) a környezet vagy a tulajdon helyreállításához szükséges ésszerű eszközök költségei; valamint
- v) az ésszerű válaszlépések költségei is.⁹⁰

A későbbiekben egyértelművé válik, hogy ez a definíció voltaképpen számos nemzetközi szerződés kárdefiníciójának elemeit integrálja, azonban olyan módon, hogy valójában a lista egy *all-inclusive* kártipológiát tartalmaz (míg az egyes, példaadó szerződésekből hiányzik egy-két elem), illetve a Nemzetközi Jogi Bizottság jogfejlesztő tevékenysége keretében létrejövő, kártelepítési módokat magában foglaló elveken alapuló tervezet integráns és kardinális részét képező egységeként.

A két „atipikus” nemzetközi jogforrásban fellelhető kárdefiníció – általam ideálisnak és teljes körűnek gondolt – szövegét és fogalom-meghatározását mindenképpen a konkrét, szerződésekben manifesztálódó kárfogalmak előtt vázoltam fel, hogy mindezek tükrében összevethető legyen az ideális fogalmak és a szerződésekben található definíciók között felfedezhető, néhol csekélyebb jelentőségű, máshol azonban már jelentékeny különbség. Ennek segítségével egyértelmű és szemléletes képet kaphatunk az egyes rezsimek kárfogalmainak eltérő sajátosságairól, a szerteágazó és nem egységes megoldásokról, egyszersmind pedig az ideális kárkonceptiókkal való összehasonlításban a kárfogalmak valamelyest szűkített jelentéstartalmáról, a tulajdonképpeni „nemzetközi jogi realitásról”.

A két ideális kárfogalom mellett megemlíthető továbbá egy *környezetgazdaságtani* (döntően makroökonómiai) *kárfogalom*⁹¹ is, amely azonban formális vagy atipikus normatív

⁹⁰ Ld.: a Tervezet 2. elve a) bekezdésének i)-v) pontjait.

⁹¹ Vö.: CROPPER, Maureen – OATES, Wallace: Environmental Economics: A Survey. *Journal of Economic Literature*, Vol. 30 (1992) No. 2, 698. és KERÉKES: *A környezetgazdaságtan alapjai...*, 178.

alakban nem jelenik meg, kizárólag gazdaságtani elméletek szintjén, amelyet kevésbé – vagy nem erre való tekintettel – követ normatív szabályozás. *Kerekes* szerint a szennyezés egyik alaptípusa „környezetbe kerülve átmeneti koncentrációnövekedést idéz elő, és az anyag természetétől, a koncentrációnövekedés mértékétől, valamint a befogadó környezet állapotától függő káros hatást vált ki.”⁹² Kvázi-definíció szintjén a környezetszennyezés, tehát a környezeti kár környezetgazdaságtani fogalma azt jelenti, ha „*az anyag/energia kibocsátás gyorsabb ütemű, mint amilyen ütemben a környezet a szennyezést képes ártalmatlanítani.*”⁹³

A továbbiakat előrevetítve pedig, az Európai Uniónak, illetve jogelődeinek a mindinkább jelentősebb szerepet elnyerő környezeti jogalkotás és környezetpolitikák terén megnyilvánuló definíciós szándéka sokáig rejtve maradt, amely nem kizárólag a cselekvési tervek szintjén megjelenő – egyébként definíciós szándékoknak nem kedvező – törekvéseknek tudható be. Az integrációban érintett államok eltérő belső jogi kárfogalmai, a szabadkereskedelmi célkitűzések elsődlegessége⁹⁴ és egységes piac alá történő rendelése, a környezetvédelem mint közös érdek megjelenésének több évtizedes késedelmé⁹⁵ egyaránt elősegítette azon helyzet hosszán való fennmaradását, hogy általánosan elfogadott közös európai jogi környezeti kárfogalom nélkül folyt a környezeti jogalkotás, az egyes cselekvési tervek kidolgozása. Az Uniónál (illetve jogelődeinél) szembeűnő, hogy pontosan meghatározott kárfogalom hiányában⁹⁶ elsősorban elvekkel dolgozott, amely célkitűzések egyébiránt ma már általánosan elfogadott környezetjogi alapelvekként intézményesültek. Ez egy igen fontos tényező, és az elvek szintjén történő gyakorlati jogképződés, politika-alkítás egyik legklasszikusabb példájává válhatott ezzel az Európai Közösség sok évtizedes tevékenysége. Az egységes kárfogalom azonban – a későbbiekben részletesen tárgyalandó egyes jogforrások megjelenéséig – még éveket váratott magára.⁹⁷

Mindezekre tekintettel leszögezhető, hogy a nemzetközi jogban csak az előzőekben részletesen taglalt két speciális forrást találunk, amely dogmatikailag helyes, kellően széles körű és doktrinális értelemben kidolgozott fogalom-meghatározásnak tekinthető.

⁹² Ld.: *Uo.* 122.

⁹³ Ld.: *Uo.*

⁹⁴ 1988-ban az ún. dán palack ügyében történt az első fordulat, amikor az Európai Bíróság megállapította (a dán üveg- és dobozbetéti és visszaváltási rendszer bevezetése kapcsán kibontakozott vita esetében), hogy az áruk szabad mozgása mint a négy alapszabadság egyike a környezetvédelem lehető legmagasabb fokának elérését nem akadályozhatja. Vö.: *Case C-302/86 Danish Bottle* (Commission v. Denmark), 1988.

⁹⁵ Ezekről ld.: *Uo.* 193-194.

⁹⁶ Elsősorban határértékeket állapítottak meg bizonyos – a környezet védelme által érintett – területeken, és az egyes határértéket meghaladó környezetszennyezés, illetve –terhelés minősült egyfajta kárnak.

⁹⁷ Az Unió és jogelődjei e téren folytatott lépéseinek – a későbbiekben tárgyalandó kárfelelősségi irányelvet is ideértve – áttekintő elemzését (kitérve a kárfogalom definíciójának problematikus elemeire) ld.: WINTER, Gerd – JANS, Jan – MACRORY, Richard – KRÄMER, Ludwig: Weighing up the EC Environmental Liability Directive. *Journal of Environmental Law*, Vol. 20 (2008) No. 2, 163-191.

2. fejezet

Csoportosítási módok a kárfogalom tipológiájában

A környezeti károk nemzetközi jogi kérdése számos vonatkozást, „elágazódási pontot” foglal magában. Ennek megfelelően, a különböző csoportosítási módok rendszerint a környezeti károk felosztásának alapját képezik, és a nemzetközi jogilag releváns normatartalom szerint különítik el a kártípusok, összességében a károk egyes fajait.

Problémaként jelentkezhet, hogy – elfogadva és egyben bizonyítandó az ún. *ad hoc* kármeghatározásra vonatkozó érvelést, amelynek jogiasult, definícióban fellelhető bizonyítékait e rész taglalja – a környezeti károk megállapításának, felmérésének, végső soron lokalizálhatóságának⁹⁸ lehetőségét *Brüggemeier* szerint négy tényező különösen megnehezíti,⁹⁹ amelyeket sem a belső jogok, sem a nemzetközi jog nem nagyon ismert a technikai fejlődés bizonyos szintjének elérése és a környezeti szempontok előtérbe kerülése előtt. Ez voltaképpen azzal az eredménnyel járhat, hogy a technikai fejlődéssel párhuzamosan változik a környezeti károk mérésének metodikája, amely a definiált kárfogalom keretei között akár fogalombővítéshez, de *a contrario* akár fogalomszűkítéshez is vezethet.

Brüggemeier véleménye alapján *először*, a környezeti károk miatti (tipikusan egészségügyi) következmények többsége nem azonnal jelentkezik, és az eltelt időben számos hatás erősítheti fel, illetve gyengítheti a már meglévő károsodást, ezzel pedig a vita tárgyává tett állami magatartás és az egészségkárosodás közötti okozati összefüggés bizonyítása – az időmúlás miatt – szinte lehetetlenné válik. *Másodszor*, a szennyezés gyakran többrétű, sok komponens – köztük sok, az emberi tevékenység által közvetlenül nem befolyásolható

⁹⁸ Emellett az államok közös, de differenciált-megkülönböztetett felelősségét rendkívül nehéz olyan módon bizonyítani, hogy ez egy majdani felelősségi jogviszony rendezésében objektív szempont, ezáltal akár döntő kérdés legyen. Ennek tipikus példája az éghajlatváltozásból, a károsanyag-kibocsátásból eredő károk problémája, amelyek előidézésében minden állam – rendszerint gazdasági kapacitásához igazodó mértékben – szerepet játszik, viszont ugyanilyen módon a károk bármely államban jelentkezhetnek. E körben az éghajlatváltozás és az állami kárfelelősség áttekintő elemzését, a jogi és gazdasági implikációk összevetését ld.: TOMUSCHAT, Christian: *Global Warming and State Responsibility*. In: HESTERMEYER, Holger – MATZ-LÜCK, Nele – SEIBERT, Anja – VÖNEKY, Silja (eds.): *Law of the Sea in Dialogue*. Springer, Heidelberg, 2011. 3-29.; TOL, Richard – VERHEYEN, Roda: *State Responsibility and Compensation for Climate Change Damages – A Legal and Economic Assessment*. *Energy Policy*, Vol. 32 (2004) 1109-1130. és VOIGT, Christina: *State Responsibility for Climate Change Damages*. *Nordic Journal of International Law*, Vol. 77 (2008) No. 1-2, 1-22. A téma összegző jellegű feldolgozásaként ld.: VERHEYEN, Roda: *Climate Change Damage and International Law: Prevention Duties and State Responsibility*. Martinus Nijhoff, Leiden, 2005., különösen 224-279.

⁹⁹ Ld.: BRÜGGEMEIER, Gert: *Enterprise Liability for Environmental Damage: German and European Law*. In: TEUBNER, Günther – FARMER, Lindsay – MURPHY, Declan (eds.): *Environmental Law and Ecological Responsibility*. John Wiley & Sons. Chichester – New York – Brisbane – Toronto, Singapore, 1994. 81-82.

tényező – alkotja, így eleve nem lehet megállapítani a kizárólagos vagy az időben első szennyező kilétét. *Harmadszor*, számos kártípus térben nagy távolságot ölel fel, azaz az országhatárokon vagy akár kontinenseken átterjedő károkozás esetén nehéz a szennyezés eredetét, a szennyező államot felderíteni.¹⁰⁰ *Negyedszer*, bizonyos magatartások a jövő generációk környezetét veszélyeztetik, a jelenben közvetlen hatása az effajta szennyezésnek még nem mutatható ki.

Ezekből is leszűrhető tehát, hogy az említett négy problémakörben egyaránt és egyértelműen felfedezhető a környezeti károknak a más kártípusoktól eltérő jellege. Amíg ugyanis egy állam területén történő erőszakos foglalás, használatba vétel vagy objektum megsemmisítése esetén a károk bekövetkezésének és mértékének megállapítása nem ütközik különösebb nehézségbe, bizonyítási akadályba (ahogy ez felfedezhető a már említett ENSZ Kompenzációs Bizottságának eljárásában), addig a – gyakorta lappangó – környezeti kár felmérése a feltételezett károkozó magatartást követően a kellő pontossággal, a kárigények bírósági eljárásban megkívánt igazolásának hitelességével nem lehetséges.

A környezeti károk további általános jellemzője ugyanakkor, hogy a károkozó állam egyszerre okozója és elszenvedője a környezeti kárnak, amely egyéb, nemzetközi jogban előforduló jogsértésekkel és káreseményekkel való összevetésben igen szokatlan jelenségnek minősül. E sajátosság azért bírhat különös fontossággal, mert a károkozó állam (vagy a károkozó fél) így nemcsak más államok, illetve ezek polgárai felé, hanem saját polgárai felé is felelősséggel tartozik, amely súlyos anyagi következményekkel járhat. Kétségtelen tény, hogy egy környezeti károkozás esetén az államok először saját „területükön”, a joghatóságuk alá tartozó területek, személyek vonatkozásában tesznek eleget a jóvátételi-kártérítési kötelezettségeiknek, amely az esetek döntő többségében a rendelkezésre álló pénzügyi források kiapadásának veszélyével jár együtt, amikor már más államok területén, állampolgárainak okozott károk megtérítésére kerülhetne sor. Ezek lehetőségét az államok mérlegelik a szerződéses szabályok megalkotása és a felelősségi megoldások vállalása esetén.

A fentiekben leírt nehézségekre tekintettel ma már a nemzetközi jogalkotásban megnyilvánuló gyakorlat egyértelműen arra enged következtetni, hogy a különböző nemzetközi szerződések, környezetjogi rezsimek¹⁰¹ maguk definiálják a kár fogalmát, így az

¹⁰⁰ A környezeti implikációkkal bíró kár és károkozás fogalma a Stockholmi Világkonferenciáig szinte kizárólagosan a szomszédos államok közötti kapcsolatokban bírt relevanciával, ezt a felfogást viszont a Nemzetközi Bíróság gyakorlata már 1972 előtt is felülírta. Az igazi áttörés azonban az 1972-es Stockholmi Nyilatkozattal következett be, amikor a deklaráció a „terület” kifejezés helyébe a tágabb jelentésű „környezet” szót állította. Ld.: BRUHÁCS János: *Nemzetközi vízjog*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 158.

¹⁰¹ Vö.: BIRNIE-BOYLE: *i. m.* 121-126. Ezt erősíti a Nemzetközi Jogi Intézet 1997-ben, Strasbourgban elfogadott – *communis opinio doctorum* – határozata, miszerint a környezetvédelmi rezsimek, egyezmények

ezek értelmezésével és alkalmazásával kapcsolatos jogviták esetén az ezekben foglalt definíciót, illetve a kártípusok egyes elemeit (pl. helyreállítás költségeit) fogadják el a nemzetközi bírói fórumok is. A károk csoportosításának, felosztásának iránya és módja tehát szorosan kötődik egyes szektorális szerződésekhez, egyedi szerződéses mechanizmusokhoz, amelyek a felelősség megállapításának szabályaival és módjával képezik az adott szektor kárfelelősségi szubsztanciáját, ezért ezek felelősségi alapú elemzésére egy külön fejezetben kerül sor.

A kárfelosztás alábbiakban ismertetett módszere – az előbbieken alapján – tehát nemcsak dogmatikai és doktrinális, jellemzően elméleti különbségtételre ad lehetőséget, hanem *implicit*e meghatározza az adott kárkategóriákra vonatkozó normákat is. A szektorok szerinti felosztásnak van természetesen a leginkább felismerhető nemzetközi jogi vetülete, hiszen e csoportban a kártípusok besorolása azt eredményezi, hogy ezáltal egyértelművé válik azon nemzetközi jogi rendszer, amelyet az adott kár bekövetkezése esetén alkalmazni kell. Például szemléltetve, egy nukleáris baleset hatására kialakult káros következmény esetén a nukleáris jogi rendszer, pontosabban a rendszer részét képező, nukleáris kárfelelősségre vonatkozó *lex specialis* jellegű nemzetközi szerződések szabályai érvényesülnek, gyakorta kizárva ezzel többek között az e terület vonatkozásában hatályos bírósági *lex generalis*-rendszerek alkalmazását – természetesen, amennyiben az általános szerződésjogi feltételek teljesülnek. A szektorális megközelítés egyik lényeges, jogi relevanciával bíró kérdése pontosan a speciális és generális rendszerek, így az ezekhez kapcsolódó felelősség-koncepciók „egymás mellett élése”, létrehozva ezzel egy párhuzamos és horizontális tagozódást a környezeti kárfelelősség elméletében. Azonban ennek feloldását egyrészt a vitában érintett államok között alkalmazandó közös szerződéses szabályok, másrészt a vitarendezésben résztvevő bírósági fórumnak vagy egyéb testületnek a joghatóságuk alá tartozó ügyekben alkalmazandó szabályai végzik el. Eme két feloldási módozat rendszerén belül segítik az eligazodást a kárfogalom szerinti csoportosítási módok.

Véleményem szerint három releváns károsztályozás, a

- (i) földrajzi alapú,
- (ii) szektorspecifikus és
- (iii) reverzibilitás szerinti csoportosítás

definiálják a kár fogalmát. Vö.: I.L.L. Resolution (1997), *Responsibility and Liability under International Law for Environmental Damage*, 4., 12., 17., 19. és 23. cikkét. A nem kötelező erejű határozat egyébiránt 23. cikkében szól arról, hogy a környezeti károkat meg kell különböztetni azon károktól, amelyek halál, személyi sérülés vagy vagyoni veszteség, illetve gazdasági veszteség formájában jelentkeznek. *Simma* szerint ugyanakkor a környezeti kár fogalmába beletartozik az emberi életben, egészségben és a tulajdonban bekövetkezett kár is. Erről ld.: *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. I (1998) Part One, 69.

létezik, ez egyes osztályokon belül pedig az egyes kártípusok tipológiája szerint oszthatók fel a környezetet károsító hatások, mely csoportokon belül – ennek mentén – további alcsoportok különböztethetők meg. Minden környezetet károsító negatív hatás, következmény besorolható az adott csoport valamelyik alcsoportjába, ezért az adott kártípus legalább három alcsoport ismerveivel jellemezhető, amely egyben kijelöli a káresemény minősítésének, esetlegesen rendezésének paramétereit; azaz tulajdonképpen azt az adott esetben három szerződéses jogi rezsimet, amelyeket a kártípus bármilyen szempontból érint. Hangsúlyozom, ez egy kizárólagosan elméleti fejtegetésben létező nézet, a gyakorlatban a kártípusok szerinti kárfelosztáshoz kapcsolódó vizsgálódás általában az alkalmazandó szektor döntő jelentőségű szerződéses – tipikusan kárfelelősségi – normájának vagy a nemzetközi szokásjog vonatkozó szabályainak „megtalálásáig”, esetlegesen megállapításáig terjed.

1. Földrajzi alapú csoportosítási mód

Az alapvető és a nemzetközi jogi szemléletet szükségessé tevő csoportosítási mód *földrajzi alapú*, az államterület határaitra fókuszáló klasszifikáció, amelynek alapján egyrészt a határokon áterjedő negatív hatások a szomszédos államban jelentkeznek¹⁰² (ezáltal tipikusan kétoldalú jogviszony jöhet létre a két állam között, amikor a kárt elszenvedő állam a károkozó vagy a károkozásért valamilyen formula alapján felelőssé tehető¹⁰³ állammal szemben kárigénnyel léphet fel. Másrészt pedig létezik egy olyan vetület is, miszerint a határon áterjedő negatív környezeti hatás, tehát maga a kár vagy veszteség nem egy másik állam területén, hanem az államok szuverenitása alatt nem álló területen, illetve – római jogi eredetű latin kifejezéssel élve – a mai nemzetközi jogban a nyílt tengert, a világűrt és az égitesteket,

¹⁰² Itt jegyzendő meg, hogy e kijelentésnek azért is van kiemelt szerepe, mert a „*nemzetközi környezetvédelmi jog részben a nemzetközi szomszédjogból fejlődött ki.*” Ezt ld.: BRUHÁCS: *A nemzetközi környezetvédelmi jog néhány problémája...*, 680.

¹⁰³ A nemzetközileg releváns környezeti ártalmak okozói – végső soron felelősei – általában nem az állami impériumot gyakorló állami szervek, hanem magánszemélyek (természetes vagy jogi személyek). Az ilyen esetekben a fő kérdés abban mutatkozik meg, hogy az állam elsődleges vagy mögöttes, reziduális felelőssége lesz megállapítható, vagy a joghatóság szerinti állam a polgári jogi felelősség miatt, azaz a nemzetközi magánjog keretében végbemenő, a ténylegesen kárt okozó személy felelősségének megállapítása miatt mentesül a felelősség és a kártérítési kötelezettség alól. Ehhez ld.: BRUHÁCS: *A nemzetközi környezetvédelmi jog néhány problémája...*, 684. A magánszemélyek károkozásának és az államfelelősség érintkezési pontjainak egyes kérdéseit áttekintő korai munkák közül ld.: HANDL, Günther: State Liability for Accidental Transnational Environmental Damage by Private Persons. *American Journal of International Law*, Vol. 74 (1980) No. 3, 525-565.

valamint az Antarktiszt is magában foglaló ún. *res communis omnium usus* (mindenki által szabadon használható) jellegű területen realizálódik.¹⁰⁴

Ez esetben nehézséget okozhat a sértett állam, a jogaiban sértett fél megnevezése, amely feltétele egy nemzetközi fórum előtti fellépésnek és a kárigény bejelentésének. Megoldásként említhető, hogy a nemzetközi közösség a határokon áttérjedő környezeti ártalmak megelőzésének kötelezettségét egyre inkább azon kötelezettségek körébe sorolja, amelyeket a Nemzetközi Bíróság az ún. Barcelona Traction-ügyben¹⁰⁵ hozott ítéletében *erga omnes* jellegűnek minősít, azaz amelyek egyrészt a nemzetközi közösség mint egész irányában állnak fenn, másrészt ezek védelméhez, továbbá betartásához és betartatásához, illetve kikényszerítéséhez minden államnak jogi érdeke fűződik.¹⁰⁶ A károkozás, így a környezeti károkozás tilalmának szokásjogi és fundamentális kötelezettsége, illetve a megelőzés elvének (*Stockholmi Nyilatkozat az Emberi Környezetről 7. és 24. elve*), valamint az elővigyázatosság elvének (*Riói Nyilatkozat a Környezetről és a Fejlődésről 15. elve*) megjelenése, illetve a Föld jelenlegi környezeti állapotában fennálló kölcsönös interdependencia bizonyítja az államok egymásra való utaltságát, és az *erga omnes* kötelezettségeknek a nemzetközi közösség egésze irányában való meglétét.

¹⁰⁴ E körben három hasonló jellegű jogi terminológia megalkotására került sor. Ezek a kategóriák a *res communis omnium usus*, a *res extra commercium* (térsegek – elsősorban a nyílt tenger és a világűr – kiaknázásának joga és szabadsága) és a *res communis humanitatis*. Utóbbi kapcsán Lefebvre az emberiséget mint jogi személyt tekinti a természeti erőforrások tulajdonosának, függetlenül a térsegektől és ezek elhelyezkedésétől (*res communis humanitatis*). Erről ld.: LEFEBVER, René: The Exercise of Jurisdiction in the Antarctic Region and the Changing Structure of International Law: the International Community and Common Interest. *Netherlands Yearbook of International Law*, Vol. 21 (1990) 113.

¹⁰⁵ Az ítéletet lásd: *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited. Judgment, I. C. J. Reports* 1970. p. 3. Többek között az *erga omnes* kötelezettségekkel kapcsolatos érvelés miatt számos esetben vált kiváló elemzések és elgondolkodtató fejtegetések témájává az ügy. Ezek közül ld.: HIGGINS, Rosalyn: Aspects of the Case Concerning the Barcelona Traction, Light and Power Company, Ltd. *Virginia Journal of International Law*, Vol. 11 (1971) No. 3, 327-343. és SEIDL-HOHENVELDERN, Ignaz: Der Barcelona-Traction-Fall. *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*, Vol. 22 (1972) No. 3-4, 255-310.

¹⁰⁶ Ld. a Barcelona Traction ügyben hozott 1970-es ítélet 33. és 34. szakaszát. Ld.: Noha az *erga omnes* jellegű kötelezettségek pontos definíciója hiányzik a nemzetközi jogban, a Barcelona Traction-ügy *ratio decidendi*-je a jogintézmény két specifikus tulajdonságát, jellegzetességét ecseteli, amelyeket Ragazzi az univerzalitás és szolidaritás elveivel fejez ki. Ld.: RAGAZZI, Maurizio: *The Concept of International Obligations Erga Omnes*. Oxford University Press, Oxford, 2000. 17. Az *erga omnes* kötelezettségek más kötelezettségektől való elválasztását többen is kétségbe vonják, elsősorban arra való hivatkozással, hogy ez a nemzetközi jog rendszerével és szabályozási filozófiájával ellentétes lenne. Thirlway szerint pontosan eme különbségtétel miatt ez egy „általánosságban csalódást keltő döntés” (*generally disappointing decision*) volt. THIRLWAY, Hugh: The Law and Procedure of the International Court of Justice 1960-1989. *British Yearbook of International Law*, Vol. 61 (1990) 35. Emellett többen is állítják, hogy a Nemzetközi Bíróság ítéletében foglaltakat a Barcelona Traction-ügy alapjául szolgáló tények és objektív jogi vonatkozások semmiképpen támasztják alá, miközben a Nemzetközi Bíróság döntésének nyelvezte inkább csak hipotetikusnak mondható, mivel az *erga omnes* kötelezettségek természete valójában csak *de lege ferenda* koncepcióban vizsgálható. Ezekről ld.: WEILER, Joseph – CASSESE, Antonio – SPINEDI, Marina (eds.): *International Crimes of State. A Critical Analysis of the ILC's Draft Article 19 on State Responsibility*. De Gruyter, Berlin-New York, 1989. 243.

Az ítélet után számos döntésben (ítélet és tanácsadó vélemény) és peranyagban hivatkoztak az *erga omnes* kötelezettségekre, mind a Nemzetközi Bíróság (tagjai), mind a felek. Erről ld.: RAGAZZI: *i. m.* 1-17.

A környezetjog közjogias felfogása a tágabb értelemben vett földrajzi megközelítés újabb klasszifikációját eredményezi. A környezetvédelmi jog e tekintetben legalább *három alcsoportra* tagolható. A *nemzetközi környezetvédelmi jog* elméletben egységes és univerzális, következésképpen a legtöbb állam elismeri és alkalmazza a főbb szabályait, függetlenül ezek jogi jellegétől. A szabályozás a nemzetközi jog tágabb spektrumának szerves része. Ennél szűkebb a *regionális*, esetleg *bilaterális környezetvédelmi jog* koncepciója, amely abban az esetben sem minősül univerzális jellegűnek, ha ennek szabályait a nemzetközi közösség általában elfogadja (ez esetben szokásjogi szabályként érvényesülhet a régió kivül). Azonban a regionális szabályozás alapját is a nemzetközi jog képezi, mivel a regionális szabályok kialakításában szintén több állam vesz részt, és többnyire multilaterális nemzetközi szerződések keretében születnek ezen normák (illetve csak két állam bilaterális szerződéséről van szó, melyet egy közös határmenti természeti tényező védelme érdekében kötnek). A „regionális” vagy „bilaterális” szó jelzőként ez esetben korlátozó szerepet tölt be, mivel elsősorban a regionális, földrajzilag szorosan összetartozó területek vagy két szomszédos állam sajátosságaihoz igazodik, és a terület-specifikus érdekek figyelembevételét helyezi előtérbe.¹⁰⁷ A területhez kötött prioritások és célkitűzések ezen a szinten tudnak kiteljesedni, mivel a nemzetközi környezetvédelmi jog még kevésbé képes minden régió és fiziológiailag vagy ökológiailag összetartozó környezeti térség releváns elemeit integrálni. Az államok egy viszonylag nagyobb csoportját rendkívül problémás lehet érdekeltté tenni olyan szabályok kialakításában, illetve elfogadásában, amelyek bizonyos térségspecifikus problémákra irányulnak, mivel e problémák általában teljesen ismeretlenek az adott térségen kívül. Ezért a regionális szabályozás jelentheti a kizárólagos megoldást az olyan esetekre, amelyek egy adott földrajzi régió (pl. kontinens vagy közös, határmenti természeti tényező, így egy folyó vagy határmenti állóvíz által érintett szomszédos államok) számára közös cselekvési kötelezettséget követelnek meg. Ez gyakran kiegészül egy regionális nemzetközi szervezet tevékenységével, amely rendszerint az adott földrajzi területen az érintett államok együttműködésének intézményesítésére és bizonyos célok elérésére szerveződik. E nemzetközi szervezet intézményi struktúrájával, normaalkotásával, pénzügyi eszközeivel és vitarendezési mechanizmusaival járul hozzá a régió közös céljainak megvalósításához, amely esetünkben a regionális környezetvédelmi szabályozást és a régióspecifikus környezeti

¹⁰⁷ A környezetvédelem rendszerén belül, illetve a környezetvédelem és egyéb szektorok összefüggéseiben „a regionalizmusnak természetföldrajzi, ökológiai egységet kell jelentenie.” Ld.: BRUHÁCS: *A nemzetközi környezetvédelmi jog néhány problémája...*, 681.

értékek védelmét jelenti.¹⁰⁸ A harmadik kategória a *belső jogban* érvényesülő *környezetvédelmi jogot* foglalja magában, amelynek már az elnevezéséből is következik, hogy a nemzetközi jog és az államok közötti vitarendezés és felelősségi jogi kérdések szempontjából háttérbe szorul. Azonban a belső jogi környezetvédelmi kodifikáció nagyban támaszkodik a nemzetközi jogalkotás eredményeire (mindez fordítva, *vice versa* egyaránt igaz), mindemellett számos vonatkozó belső jogi szabály célja valójában egy adott nemzetközi szerződés kihirdetése vagy ennek megfelelően egyfajta jogharmonizációs előírás belső jogba való implementálása.¹⁰⁹ Másrészt pedig az egyes államok környezetvédelmi szabályai, e területen tanúsított gyakorlata, alkalmazott jogelvei egyben a nemzetközi jog másodlagos forrásaiként értelmezhetők, és ilyen forrásként kerülnek a nemzetközi normarendszer *corpusába*.

Amint az a fentiekből egyértelműen lezűrhető, a földrajzi alapú megközelítés a kártípus konkrét megnevezése helyett elsősorban a kár bekövetkezésének és a kárt okozó magatartás eredetének helyéről tesz említést, azaz a kártípus klasszikus nemzetközi (régiónközi, vagyis több régiót érintő multilaterális értelemben), szomszédos államok közötti regionális vagy nemzeti jellegét tünteti fel. Jelentősége tehát leginkább abban rejlik, hogy az alkalmazandó

¹⁰⁸ Erre a legjobb példa az Európa Tanács és az Európai Unió (illetve annak jogelődjei) által a környezetvédelem terén végzett tevékenységek több évtizedes gyakorlata. Ezek között – a környezetvédelmi akcióprogramok mellett – kiemelt figyelmet érdemelnek a régió flóráját és faunáját védő szerződések, egyéb instrumentumok. Ld. például (csak exemplifikatív jelleggel) az Európa Tanács égisze alatt kötött, az *európai vadon élő növények, állatok és természetes élőhelyeik védelméről szóló 1979-es berni egyezményt* (1979 Berne Convention on the Conservation of European Wildlife and their Natural Habitats; 1982. június 1-jén lépett hatályba), az *európai denevérek védelméről szóló 1991-es londoni megállapodást* (1991 Agreement on the Conservation of Bats in Europe; 1994. január 16-án lépett hatályba), az Európai Közösség 1992-es ún. *élőhely direktíváját* (92/43/EEC Directive on the Conservation of Natural Habitats and of Wild Fauna and Flora), valamint a tárgykör egyik legújabb, a *vadon élő madarokról szóló direktíváját* (2009/147/EC Directive on the Conservation of Wild Birds).

A szakirodalom szintjén pedig az Európai Közösség (Unió) kapcsán az 1997 utáni fejleményekről széleskörű áttekintést ad BÄR, Stefani – KRAEMER, Andreas: *European Environmental Policy After Amsterdam. Journal of Environmental Law*, Vol. 10 (1998) No. 2, 315-330. Az Európai Unió környezetvédelmi jogáról mint egységesülő, de korántsem önálló jogi rezsimről ld. HATTAN, Elizabeth: *The Implementation of EU Environmental Law. Journal of Environmental Law*, Vol. 15 (2003) No. 3, 273-288. Általános áttekintő írásként ld. KISS, Alexandre – SHELTON, Dinah: *Manual of European Environmental Law*. Cambridge University Press, Cambridge, 1993. 622. Az Európa Tanács keretében lezajló kodifikáció egyik szimbolikus eredményéről ld.: SOLA, Carlos de: *The Council of Europe Convention on Environmental Damage. Review of European Community and International Environmental Law*, Vol. 1 (1992) Issue 4, 411-415.

¹⁰⁹ Ennek egy szimbolikus példáját, különösen – a Trail Smelter-ügy óta gyakorta vizsgált – Kanada és Egyesült Államok kétoldalú viszonylatában érvényesülő jogfejlődést ld.: HALL, Noah: *Transboundary Pollution: Harmonizing International and Domestic Law. University of Michigan Journal of Law Reform*, Vol. 40 (2007) No. 4, 736-745. A tanulmány kitér a két állam viszonylatában az 1972-ben aláírt, a Nagy Tavak vízminőségére vonatkozó megállapodásra (*Great Lakes Water Quality Agreement*), valamint az 1991-es, a levegő megfelelő minőségének biztosítására vonatkozó megállapodásra (*Air Quality Agreement*), amelyek az 1909-ben aláírt határvíz-szerződés (*Boundary Waters Treaty*) rendelkezéseivel, valamint a Trail Smelter ügy tanulságaival együtt az amerikai és kanadai környezeti tárgyú belső jogalkotás normafejlesztésének alapját képezik. Erről ld. különösen: HALL: *i. m.* 705-723.

normahalmazon belül a *területi hatály* kérdésének „rendezésével” a kárfelelősség és jóvátétel kérdéseit rendezni képes alcsoportot – így pedig ennek jogi rezsimjét – jelöli ki.

2. Szektorspecifikus csoportosítási mód

A felelősségi szabályok nézőpontjából sokkal nagyobb hangsúlyt kap a *szektorok szerinti kárfogalmak és kártípusok* csoportjának megkülönböztetése. Ez szükségszerűen magával hozza az érintett területeken, szektorokon belül okozott jogsértésekre vonatkozó, a tipikusan jogellenes magatartásokból eredő károkozásokat szabályozó speciális, az adott terület sajátosságaihoz igazodó, kárfelelősségi kérdéseket is taglaló, szektorspecifikus nemzetközi jogi rezsimek fokozatos fejlesztését és evolutív kodifikációját.

E specifikáció nagyban összefügg a nemzetközi jog fragmentálódásának – egyes szerzők által felvázolt,¹¹⁰ illetve ennek pozitív vagy negatív megítélése kapcsán ellentmondásokban bővelkedő, továbbá a Nemzetközi Jogi Bizottság (ennek *Martti Koskenniemi* finn nemzetközi jogász által vezetett munkacsoportja – Study Group) által vizsgált¹¹¹ – folyamatával, azonban a nemzetközi környezetvédelmi jog területén e jelenség jobbra pozitív eredményeket mutat. Az univerzális és regionális szerződési szabályok szimbiózisa, egymás mellett „élése”, valamint az egyes szektorális területek terepnumán belüli jelenségek és intézmények jogalkotás útján végbemenő megkülönböztetése, esetleges megsokszorozódása ugyanis a *hard law* szabályok létrehozásának és beépítésének többféle filozófiáját, módozatát valósítja meg. Ez egybecseng *Simma* véleményével, miszerint napjainkban a nemzetközi jog egyre növekvő mértékben tükrözi a nemzeti joganyagon belül megmutatkozó jogági differenciálódást,¹¹² amely korántsem olyan negatív – a nemzetközi jog koherenciáját feloldó – jelenség, mint azt a

¹¹⁰ Az elmúlt évtizedekben a szakirodalom szintjén már könyvtárnyi irodalommal „büszkélkedhet” a téma. Ezek közül ld.: DUPUY, Pierre-Marie: The Danger of Fragmentation or Unification of the International Legal System and the International Court of Justice. *Journal of International Law and Policy*, Vol. 31 (1999) No. 4, 791-808., ABI-SAAB, Georges: Fragmentation or Unification: Some Concluding Remarks. *Journal of International Law and Policy*, Vol. 31 (1999) No. 4, 919-926., KOSKENNIEMI, Martti – LEINO, Päivi: Fragmentation of International Law? Postmodern Anxieties. *Leiden Journal of International Law*, Vol. 15 (2002) No. 3, 553-579., HAFNER, Gerhard: Pros and Cons Ensuing from Fragmentation of International Law. *Michigan Journal of International Law*, Vol. 25 (2005) No. 4, 854-855. és 860-861. Az önmagában is vitatott fragmentáció negatív, illetve pozitív hatásairól ld.: *uo.* 856-859., valamint SIMMA, Bruno: Fragmentation in a Positive Light. *Michigan Journal of International Law*, Vol. 25 (2005) No. 4, 845-848.

¹¹¹ Ld.: *Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law*. Report of the Study Group of the International Law Commission. A/CN.4/L.682 (13 April 2006).

¹¹² Ld.: SIMMA, Bruno: Universality of International Law from the Perspective of a Practitioner. *European Journal of International Law*, Vol. 20 (2009) No. 2, 270. A tanulmányt magyar fordításban közli a Miskolci Jogi Szemle 2010. évi 2. száma. Ld.: SIMMA, Bruno: A nemzetközi jog univerzalitása egy gyakorló jogász szemszögéből nézve (fordította: PÉTER Orsolya Márta). *Miskolci Jogi Szemle*, Vol. 5 (2010) No. 2, 179-217.

fragmentációról alkotott egyes nézetek láttatni engedik.¹¹³ A fragmentáció jelenségével kapcsolatos aggodalmakat eltúlozzák, a folyamat ugyanis pozitívabb megközelítésben értékelhető, mivel a nemzetközi jog jelentőségének növekedésével párhuzamosan egyre több olyan területet szabályoz, amely a múltban még elképzelhetetlen lett volna. Véleményem szerint feltétlenül ezen területek közé sorolhatóak a környezetvédelmi kérdések, amelyek kapcsán nehezen lenne magyarázható, hogy a környezeti jogalkotásnak az egyéb területektől (pl. a kereskedelmi jog vagy a hadijog környezeti vonatkozásai) való fragmentálódása egyértelműen negatív és a nemzetközi jog nézőpontjából káros folyamat lenne.

A földrajzi alapú klasszifikációnak jobbjára csak a sértett-károsult és fellépésre jogosult felek szempontjából van jelentősége, miszerint egy vagy több állam, illetve a nemzetközi közösség egésze szenvedett sérelmet, és következésképpen jogosult valamilyen formában jóvátételre. Ezzel szemben a szektorális egyezmények általában pontosan (azaz taxatív) meghatározzák a kár fogalmát, orvoslásának módszerét és folyamatát, különösen pedig a felelősségi szabályokat, az alkalmazandó kártelepítési módokat és esetlegesen az erre irányuló procedúra szabályait. A valódi nehézségek többnyire akkor jelentkeznek, amikor a szektorspecifikus kárfogalom és felelősségi rendszer alkalmazására kerül sor. Ez rendszerint a káresemény folytán érintett államok, illetve a károkozás helye szerinti állam, a forrásállam és a nemzetközi közösség egésze közötti vitákat indukálhat, tekintve, hogy a nemzetközi, így pedig értelemszerűen a szektorspecifikus szerződések rendelkezéseit az államok alkalmazzák, jellemzően a saját jogrendszerük előírásai alapján és a politikai érdekeik figyelembe vételével. Ezáltal az államok többféle konstellációban működhetnek együtt, akár olyan mértékben is, hogy a számukra legkedvezőbb, a legkevesebb kötelezettséget előíró szerződéshez csatlakoznak, gyakorta figyelmen kívül hagyva a szektorspecifikus szerződések által kínált előnyöket, így például egy homogén rendszeren belüli kárfogalom és felelősségi rendszer együttes alkalmazásának lehetőségét. Ezen engedmény hiányában ugyanis egy nem túl hatékony, viszont univerzális nemzetközi rezsím létezne, amelynek alakításában és alkalmazásában valószínűsíthetően csak kevés állam venne részt, így annak potenciálisan *soft law* szabályai miatt a szerződő államok célkitűzései már eleve veszélybe kerülnének. Eme sajátosság a nemzetközi környezetvédelmi jog és konkrétan a területhez tartozó szerződések esetén további specifikummal párosul, mivel *egyrészt* a szektorok tágabb kapcsolatrendszerét *soft law* szabályok uralják, *másrészt* a szűkebb területen, tehát kifejezetten az állam nemzetközi jogi felelőssége vonatkozásában még nem született nemzetközi szerződés, azaz

¹¹³ Vö.: SIMMA: *Universality of International Law from the Perspective of a Practitioner...*, 290.

hard law nemzetközi norma. Ellenben a polgári jogi felelősség szerződésben történő rögzítése (voltaképpen a nemzetközi magánjog rendszerén belül¹¹⁴) mára általánosan elfogadott és gyakorta alkalmazott kodifikációs irányvá vált, így akár tézisszerűen megfogalmazhatjuk, hogy a XX. század utolsó évtizedeitől kezdődően a *nemzetközi jogi realitást* leginkább a polgári jogi felelősséget rögzítő, a tárgyi hatályukat tekintve szektorspecifikus és többnyire nem univerzális nemzetközi szerződések szemléltetik.

Az előzőekből is következően a kár meghatározásának földrajzi szempontú megközelítése már kevésbé releváns, hiszen a tudományos mérési és ún. monitoring-rendszerek nagyrészt lehetővé teszik a határon áttérjedő jelleg egyértelmű bizonyítását, ezért a hangsúly egyre inkább a környezetvédelmi szektorok kialakulására és intézményesülési folyamatának elősegítésére helyeződik. A szektoroknak a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődésével párhuzamos bővülése pedig differenciált rendszereket eredményez, amelyek nemzetközi jogi kodifikációja szükségszerűen magában foglalja az önálló és szektorspecifikus kárfogalmak, valamint kártípusok kidolgozását, melyek részletesebb áttekintésére az alábbiakban kerül sor.

2.1. Nukleáris károk alrendszere

Figyelemmel az értekezés célkitűzésére, így a környezetet érintő káresemények minél szélesebb körben való feldolgozására, a nukleáris károk mint atipikus károk is bemutatásra kerülnek, függetlenül attól, hogy szűkebb értelemben ezek környezeti vagy az egyéb károkozások körébe sorolandók. E tevékenységek környezetre gyakorolt potenciálisan károsító hatásai nem szorulnak különösebb magyarázatra, a téma feldolgozása során ezért kiemelt figyelmet érdemelnek.

A szektorális kárfelelősségi kérdések nemzetközi szabályozásának kezdete a nukleáris energia fegyverként való alkalmazásának, illetve a későbbiekben már jóval inkább a nukleáris energia – békés célú – hasznosításának kérdéséhez kapcsolódott.¹¹⁵ Az 1960-as években

¹¹⁴ *Lauterpacht* a nemzetközi közjog és nemzetközi magánjog közötti kapcsolatrendszer hármas felosztásán belül az első modellként pontosan a felelősségi jog területét említi példaként, miszerint az államok nemzetközi jogi felelőssége a magánjog elvei szerint áll be, vagy egy nemzetközi bírói fórum előtt az állam magatartásának bizonyítékai a magánjog szabályai szerint ítélandók meg. Erről ld.: LAUTERPACHT, Hersch: *Private Law Sources and Analogies of International Law*. The Lawbook Exchange Ltd., New Jersey, 2002. 2. és 5-6.

A magyar szakirodalomból ld. még: BRUHÁCS János: A határon túli környezeti károk orvoslásának problémája: nemzetközi magánjogi egyezmények. *Jura*, Vol. 11 (2005) No. 1, 48–60. és uő.: A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség dilemmái. In: IMRE Miklós – LAMM Vanda – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Közjogi tanulmányok Lőrincz Lajos 70. születésnapja tiszteletére*. Corvinus Egyetem, Budapest, 2006. 69-70.

¹¹⁵ Ezt a szemléletváltást jól tükrözi *Dwight D. Eisenhower*nek, az Egyesült Államok egykori elnökének az ENSZ Közgyűlése előtt, 1953. december 8-én elmondott (*Atom a békéért* – *Atoms for Peace* – címen elhíresült) beszéde, amely az atomenergia békés célú felhasználásának és a béke szolgálatába való állításának üzenetét

indult meg az a folyamat, az alábbiakban ismertetett két nagy nukleáris kárfelelősségi szerződés aláírásával, amely – még a nemzetközi környezetvédelmi jog kialakulását megelőzően – a környezeti, környezetvédelmi tárgyú jogi rezsimek létrehozásához egyfajta „szabályozási mintául” szolgált az elkövetkező évtizedekben, és kétségkívül meggyorsította a különösen veszélyes tevékenységek okozta károk miatti felelősségről szóló kérdések kodifikációjára irányuló kísérleteket.¹¹⁶

A „*nukleáris hard law*” szabályok, azaz a nukleáris jog területén a kötelező erejű és bizonyos esetekben univerzális hatályra törekvő nemzetközi szerződések¹¹⁷ megjelenése áttörte az addig a környezeti tárgyú témák nemzetközi regulációjára döntően jellemző, ún. *sporadikus szabályozási struktúrát*. Mivel a nukleáris energia használatával-hasznosításával járó problémák már az 1940-es évektől kezdve ismeretesebbek és tudományosan bizonyítottak voltak (az atombomba 1945-ös bevetéséről, ennek hatásainak tágabb kontextusban történő vizsgálatától ez esetben eltekintve), ezen kívül pedig szektorközi-interszektorális¹¹⁸ relevanciával bírtak, ezért az első és mindmáig a felelősségi rendszer alappilléreit elhelyező nukleáris kárfelelősségi egyezmények elképzelése már túllépett azon a paradigmán, amely a sporadikus környezetjogi tárgyú egyezményekben¹¹⁹ megjelent, miszerint *ad hoc* módon

küldte a világszervezet tagállamainak képviselőjében jelen lévő hallgatóságnak. A beszéd hivatalos szövege elérhető a Dwight D. Eisenhower Elnöki Könyvtár (*The Dwight D. Eisenhower Library*) honlapján:

<http://web.archive.org/web/20070524054513/http://www.eisenhower.archives.gov/atoms.htm>

¹¹⁶ Ide sorolandó elsősorban az *Európai Gazdasági Együttműködés Szervezetének* (Organisation for European Economic Co-operation – OEEC, az OECD jogelődje) égisze alatt 1960-ban kötött, a nukleáris energia hasznosításából eredő kárfelelősségről rendelkező párizsi egyezmény (*Paris Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy*), az ennek kiegészítését célzó 1963-as brüsszeli egyezmény (*Brussels Supplementary Convention*); a nukleáris hajók üzemeltetőinek felelősségét taglaló 1962-es brüsszeli egyezmény (*Convention on the Liability of Operators of Nuclear Ships*); valamint a *Nemzetközi Atomenergia Ügynökség* (International Atomic Energy Agency – IAEA) égisze alatt aláírt, a nukleáris károkért való polgári jogi felelősségről szóló 1963-as bécsi egyezmény (*Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage*).

¹¹⁷ Ld.: 1963-as bécsi egyezmény preambulumaának egyes fordulatait (különösen az „*alkotmányos és társadalmi rendre*” való tekintet nélkül a „*népek közötti baráti kapcsolatok fejlődésére*” rámutató részeket, amely megfogalmazás a hidegháború időszakában egy univerzalitásra törekvő nemzetközi szerződés sajátjaként fogható fel) és a XXI. cikket. A XXI. cikk alapján „*az Egyezmény aláírásra nyitva áll azon Államok számára, amelyek képviseltették magukat 1963. április 29. és május 19. között Bécsben, az atomkárokért való polgári jogi felelősségről tartott nemzetközi értekezleten.*” Az 1963-as bécsi egyezményhez (ennek eredeti változatához) mindeddig négy kontinens (Ausztrália és a csendes-óceáni szigetvilág kivételével) 38 állama csatlakozott, amely jól mutatja a szerződés univerzalitásra törekvő hatályával kapcsolatban megnyilvánuló, azt általánosságban elfogadó álláspontot. Kiemelendő, hogy egyedül eme nukleáris kárfelelősségi szerződés részes felei között találjuk pl. az Orosz Föderációt.

¹¹⁸ A szektorok elkülönülése és a szektorok szerinti szabályozás elmélete ugyan csak a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődésével jelent meg, illetve teljesedett ki, de azt a nemzetközi közösség már azelőtt is elismerte, hogy bizonyos tevékenységekből eredő veszély mértéke jelentősen meghaladja azt a mértéket, amelyet például a nemzetközi közösség egyes állatfajok védelméről szóló számos nemzetközi szerződésben mérlegelt.

¹¹⁹ Az 1970-es évek előtt aláírt, a tárgykört érintő fontosabb nemzetközi egyezmények a következők: a Rajnai lazacok védelméről szóló 1885-ös egyezmény; a Behring-tengeri fókák védelméről szóló 1892-es egyezmény; a mezőgazdaságra hasznos madarak védelméről szóló 1902-es egyezmény; az Egyesült Államok és Kanada között a határvizekről kötött 1909-es kétoldalú szerződés; a bálnavadászat szabályozásáról szóló 1931-es és 1946-os nemzetközi egyezmények; a fauna és a flóra védelméről szóló 1933-as egyezmény; a madarak védelméről szóló

felmerült kodifikációs céllal, adott állat- és növényfaj vagy környezeti tényező veszélyeztetettségét felismerve, kizárólagosan ezek kipusztulásának, további szennyeződésének elkerülése érdekében történt a nemzetközi szabályozás. Ezen szabályozási metódus mögött még semmiképpen sem állt egy, a környezetet integritásként, integráns egységként szemlélő, azt önmagában és önmagáért védeni kívánó, államok közötti egységes és közös akarat, valamint az ezt tükröző jogalkotási szándék. Az 1960-as években a nukleáris jog kezdeti és eredeti rezsimje abban tudott „regulációs példát” mutatni, hogy a környezetre veszélyes tevékenységek összetett jellegének, rendkívül káros hatásainak felismerésére sarkallva a nemzetközi közösséget, egyfajta szabályozási modellt és kárfelelősségi struktúrát konvertált a nemzetközi jogalkotás dimenziójába. Tette mindezt az ún. hidegháború sajátosságai által „átítatott” korszakban, valamint egy olyan területen, amelynek léte és egyáltalán a lehetséges káros hatásaival járó igen súlyos következmények nem egészen másfél évtizeddel a szerződések aláírása előtt váltak ismertté. Az első kárfelelősségi szerződések kárfogalmát, az atomkárok definiálását azonban megnehezítette az a helyzet, hogy az 1960-as évek kodifikációs törekvései még inkább belső jog – nem pedig a nemzetközi jog – felelősségi és biztosítási jogintézményeiből kölcsönözte a mintákat, és e normák szövegének végleges formába öntése az államok által delegált nagyszámú biztosítási jogász révén történt meg. A megalkotás folyamata, gyorsasága tehát kétségkívül unikális, azonban az inherens kárfogalmak és felelősségi rendszer már az adott korszak sajátosságait (hidegháborús szembenállás, az államok szinte kizárólagos részvétele az atomtevékenységben, etc.), valamint a biztosítási jogi és tágabb értelemben civiljogi elemek átvételét tanúsítja.

A kárfogalom kifejtésekor rögtön meg kell jegyezni, hogy a nukleáris kárfelelősségi szerződések kizárólagosan nukleáris baleset (*nuclear accident*)¹²⁰ következtében előállt kárhelyzet esetén alkalmazhatóak,¹²¹ amelyet azért szükséges külön hangsúlyozni, mert

1950-es nemzetközi egyezmény; a tengerek olajszennyezésének megelőzéséről szóló 1954-es egyezmény, valamint az 1959-es ún. Antarktisz Szerződés. E szerződések még „hallgattak” a felelősségi kérdésekről, illetve a természeti-szektorális kölcsönhatás, mai kifejezéssel a biológiai diverzitás tudományos felismerése sem jelent még meg az idézett normákban.

¹²⁰ Morfológiai értelemben az angol *'incident'* és *'accident'* szavak közül a katasztrófaként jelentkező, nem szándékosan bekövetkező, jelentős károkat előidéző események, azaz tipikusan az atomkárt okozó balesetek kategóriája a *'nuclear accident'* fogalma alá tartozik. Magyar átiratban a káreseményt okozó balesetet gyakran a *'nuclear incident'* kifejezésre szokás visszavezetni. Ez azonban helytelen, mivel ez utóbbi kifejezés inkább kisebb nukleáris üzemzavart jelent, amelynek káros hatásai messze elmaradnak a nukleáris balesetnél tapasztaltaktól. A kárfelelősségi szerződések ezért az atomkárok vonatkozásában a *'nuclear accident'* mint nukleáris baleset kifejezést használják.

¹²¹ Ezek használatában és fogalmi meghatározásában a szerződések meglehetősen konzekvensnek tűnnek. Az 1960-as párizsi egyezmény egy viszonylag hosszú definíciót alkalmaz (*I. cikk a) ii) pont*), amely egyébiránt lényegileg nem különbözik az 1963-as bécsi egyezmény *I. cikk l) pont*jában olvasható, tulajdonképpen absztrakt és „minimalista” definíciótól. Eme szakasz szerint a „nukleáris baleset” minden olyan eredetű eseményt vagy

ezáltal az államok szándékoltan kivették a nukleáris fegyverek alkalmazása esetén jelentkező károk kérdését a szerződések hatálya alól. A hidegháború időszakában a nyugati típusú, kapitalista berendezkedésű, fejlett ipari államok által kötött *1960-as párizsi egyezmény* ugyan konkrétan nem nevesíti a „nukleáris kár” kifejezést, azonban a nukleáris létesítmény üzemeltetőjének felelősségéről szóló 3. cikkében előírja, hogy az üzemeltető felelősséggel tartozik a személyek életében bekövetkezett bármilyen kárért vagy veszteségért, illetve bármilyen vagyontárgyban bekövetkezett kárért vagy veszteségért. Ennek megfelelően biztosan állítható, hogy a gazdasági vagy a környezeti kár még semmiképpen sem minősült releváns kártételnek a párizsi egyezmény dimenziójában. Ezek kérdése esetlegesen a második formulában nyerhet értelmet, mert a környezet elemei végső soron az állam vagy egyéb területi entitás (pl. önkormányzat) tulajdonában állnak, azaz vagyontárgynak, köz- vagy magántulajdonnak minősülnek. Az egyezmény azonban – a későbbi szerződések rendelkezéseiben is megőrzött szabályozási technikával – iránymutató jelleggel az illetékes bíróság döntésére bízva, hogy a szerződésben részes állam belső joga, esetünkben a *lex fori* elve alapján határozzon a kár vagy veszteség fogalmáról. Ez voltaképpen nagymértékű jogbizonytalanságot idézhet elő, hiszen így a párizsi egyezmény kárfelfogását a nemzeti bíróságok jogértelmezése tölti meg lényegi tartalommal, ami esetünkben azt jelenti, hogy a párizsi egyezményben részes államok belső joga alapján akár több száz bíróság szerteágazó, és még államon belül sem koherens értelmezési gyakorlatára van bízva a párizsi egyezmény kárfogalmának egyedi ügyekben történő megítélése.¹²²

Azonban azt hangsúlyozni kell, hogy az egyezményt 1960-ban írták alá, jóval a nemzetközi környezetvédelmi jog „születése” és intézményesülési folyamatának kezdete, a környezeti ártalmak miatti egységes és célzott nemzetközi fellépés, valamint a kárigény-érvényesítés nemzetközi köz- és magánjogi eszközeinek megalkotása előtt. Így anakronisztikus lépés és a nemzetközi jog szerződéses szabályaival ellentétes lenne a környezeti kár mint szerződésben meg nem jelenő és egyébként bizonytalan tartalmú formula fogalmát a párizsi egyezmény rendelkezéseibe utólag beleírni. Következésképpen, a nukleáris kárfelelősség területén megjelent első nemzetközi instrumentum eredeti

eseménysorozatot jelent, amely atomkárt keletkeztet. Elvégre a párizsi egyezmény definíciója ugyanezt tartalmazza, csak egy szokatlanul hosszú és részletezett esemény-, illetve eseménysorozat-leírás formájában.

¹²² Valójában ezzel a nemzetközi jogi norma a belső jog területére utalja a kárfogalom kérdését. Ennek előnyei között említhető természetesen, hogy a belső jog szükségszerűen jóval fejlettebb és kidolgozottabb a nemzetközi jognál, valamint a károsultak érdekét is jobban szolgálja, ha lakóhelyeikhez közeli hatóságok, bíróságok előtt érvényesítik igényeiket, saját államuk joga szerint, annak – általuk ismert – kárfogalma ismeretében, valamint felelősségi és jogorvoslati elvei mentén.

változatában a környezeti kár mint felelősséget keletkeztető tényállási elem legfeljebb csak *implicit* módon, más kárelemek elemeként, azok részeként jelent meg.

A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség égisze alatt született *1963-as bécsi egyezmény* ugyan az első univerzális jellegű, kárfelelősségi típusú nemzetközi nukleáris szerződésnek minősül, de részes államai között jelentős nukleáris kapacitással rendelkező állam alig volt található, és beszédesnek mondható az a tény is, hogy az aláírás után 14 év elteltével (az ötödik ratifikációt követő három hónap eltelte után,¹²³ azaz csak 1977-ben) lépett hatályba.¹²⁴ Ez a „késelem” és egyfajta tartózkodó magatartás (főleg a jelentős ipari és nukleáris hatalmak részéről) talán annak volt tulajdonítható, hogy például a károk definiálása terén konkrétan nevesített és széles körben meghatározott fogalommal dolgozik, amely – főként a párizsi egyezmény szabályaival történő összehasonlításban – explicit, részletes és taxatív, még az absztrakció látszatát is kerülő megfogalmazást jelent.¹²⁵ A kárfogalmon belül általánosan a környezeti kár fogalmát *explicite* az 1963-as bécsi egyezmény sem nevesíti, de az idézett meghatározás *ii)* pontjában elméletileg megengedi azt a lehetőséget, hogy amennyiben a belső jog, azaz az „illetékes bíróság” helye szerinti jog bizonyos „veszteséget vagy kárt” belső jogalkotásában szabályoz, akkor a nukleáris anyagok által okozott ilyen veszteség vagy kár már atomkárnak minősülhet.¹²⁶ Példával szemléltetve, ha a bécsi egyezmény 1977-es hatálybalépése előtt egy majdani részes állam környezeti károkról és veszteségekről szóló belső jogszabályt fogadott el, akkor a környezetben keletkezett kárt vagy veszteséget (ha ez „*nukleáris üzemanyag, a nukleáris létesítményben levő radioaktív termékek vagy hulladékok vagy az ilyen nukleáris létesítményből származó, abból kibocsátott, illetőleg oda küldött nukleáris anyagok radioaktív tulajdonsága vagy a radioaktív tulajdonságnak*

¹²³ Ld. a bécsi egyezmény XXIII. cikkét.

¹²⁴ Miközben az alapvetően regionális alapon, tehát eleve korlátozottabb számú állam közreműködésével létrejött 1960-as párizsi egyezmény – már nyolc évvel az aláírás után – 1968-ban hatályba lépett.

¹²⁵ Ld.: bécsi egyezmény 1. cikk 1. bekezdésének k) pontja: „*Az atomkár jelent:*

i) minden olyan halálesetet, a személyekben keletkezett minden olyan kárt, a javak minden olyan elvesztését, illetőleg minden olyan vagyoni kárt, ami a nukleáris üzemanyag, a nukleáris létesítményben levő radioaktív termékek vagy hulladékok vagy az ilyen nukleáris létesítményből származó, abból kibocsátott, illetőleg oda küldött nukleáris anyagok radioaktív tulajdonsága vagy a radioaktív tulajdonságnak mérgező, robbanó és más veszélyes tulajdonságokkal való együttes jelentkezése miatt állt be vagy annak eredménye;

ii) az így előidézett bármely más veszteséget vagy kárt, abban az esetben és oly mértékben, ahogy erről az illetékes bíróság szerinti jog rendelkezik;

iii) ha a létesítmény helye szerinti Állam joga úgy rendelkezik, a nukleáris létesítményben levő bármely más, sugárforrásból kibocsátott ionizáló sugárzásból származó vagy ennek eredményeként fellépő minden haláleset, testi károsodás, vagyon elvesztése, illetőleg bármely vagyoni kár.”

¹²⁶ Azonban ez nem bírt valódi gyakorlati jelentőséggel, mivel már az 1986-os csernobili katasztrófa előtt számos szakértő figyelmeztetett arra, hogy a bécsi egyezmény kárfogalma túlságosan korlátozott és korántsem teljes, kifejezetten utalva például a környezeti károk és a megelőző intézkedések költségeinek hiányára. Vö.: LAMM Vanda: *The Protocol Amending the 1963 Vienna Convention*. In: *International Nuclear Law in the Post-Chernobyl Period*, OECD-NEA, Paris, 2006. 173.

mérgező, robbanó és más veszélyes tulajdonságokkal való együttes jelentkezése miatt állt be vagy annak eredménye”) már atomkárnak lehet minősíteni, következésképpen ezzel összefüggésben, azaz rész-egész viszonyban a környezeti kár (mint nem önálló kártípus) implicit módon az 1963-as bécsi egyezmény tárgyi hatálya alá tartozhat, természetesen, a környezeti károkra vonatkozó belső jogi definíció és kárfelfogás normatív korlátai között. Hangsúlyozni kell viszont, hogy a környezeti kár explicit nevesítése csak az 1997-es módosítás alkalmával került az egyezmény tárgyi hatálya alá, ami voltaképpen jelentheti *egyrésztől* azt, hogy mindeddig az államok nem tekintették e kártípust az atomkár részének; *másrészt* viszont az államok szükségét érezhették a környezeti jogalkotás évtizedében (1990-es évek) született módosítás révén a környezeti kár fogalmát pontosan meghatározni.

Azonban még a nevesített nukleáris kár vagy atomkár esetében is felmerülhet a kérdés, hogy a vagyoni kár fogalma valójában milyen kárelemeket foglal magában, és az egyezmények mennyire teszik lehetővé a kifejezés tágabb kontextusban történő, akár jelentősen kiterjesztő értelmezését. A nukleáris balesetek, katasztrófák¹²⁷ esetén ugyanis közvetlen és közvetett károk jelentkehetnek, ez utóbbi pedig annyiban jelent problémát, hogy jelentős költségekkel jár a szennyezett környezet, a létesítmények közelében élő lakosság védelme, a kármentési, evakuációs feladatok és egyéb helyreállító tevékenységek ellátása.¹²⁸ A katasztrófák eredményeként jelentkező közvetett károk¹²⁹ okozati összefüggést mutatnak az okként minősítendő nukleáris balesettel.

Megjegyzendő azonban, hogy ma már számos tendencia¹³⁰ abba az irányba mutat, hogy ezen – alapvetően a csernobili katasztrófa előtt létező – felfogás nem tartható fent a továbbiakban, mivel a kár kifejezés alatt minden olyan negatív jellegű hatást kell érteni, amely a nukleáris baleset hiányában nem keletkezett volna be, és közvetlenül vagy közvetve összefügg azzal. A „közvetett” összefüggésre szemléletes példaként hozható fel, hogy az

¹²⁷ Ezek általános áttekintéséről ld.: BOEHLER, Marie-Claude: Reflections on Liability and Radiological or Nuclear Accidents: The Accidents at Goiania, Forbach, Three Mile Island and Chernobyl. *Nuclear Law Bulletin*, No. 59 (1997) 13-25. A legújabb, 2011 márciusában bekövetkezett fukushimai baleset végleges veszteségeit, környezeti és egyéb hatásait, egyáltalán a károsodás jellegét még az eltelt idő rövidsége miatt nem lehet pontosan felmérni.

¹²⁸ Amennyiben minden kárt, kiadást és költséget a nukleáris kár fogalma alá sorolunk, a kártérítés folyamatában, vagyis a gyakorlati megvalósítás, a kárigényekről való döntés időszakában számos anomália léphet fel, ezekről ld.: LAMM Vanda: Néhány megjegyzés a nukleáris kárfelelősségi nemzetközi szerződésekről. *Állam- és Jogtudomány*, Vol. XXVIII (1985) No. 3, 467-468.

¹²⁹ Szükséges ismételt hangsúlyozni, hogy a kárfelelősségi egyezmények a békés célú nukleáris energiafelhasználás esetén jelentkező balesetek esetén alkalmazhatók, következésképpen a nem békés, azaz háborús céllal alkalmazott atomfegyverek, illetve egyéb nukleáris hasadóanyagok által okozott káresemények nem tartoznak az egyezmények hatálya alá.

¹³⁰ E körbe sorolhatóak – véleményem szerint – az üzemeltetőhöz telepített és a nukleáris kárfelelősségi egyezményekben általánosan megjelenő kizárólagos, objektív és szigorú felelősség elve, ma már a nemzetközi jog általános szabályai körébe sorolt, szokásjogi és belső jogi alapokon nyugvó szennyező fizet elve, a nemzetközi szerződésekbe foglalt biztosítási jogviszonyok, valamint az elkülönített speciális pénzalapok is.

Egyesült Államok Pennsylvania szövetségi államában az 1979-es ún. Three Mile Island-i baleset esetén az amerikai biztosítók összesen 30 millió dollárt fizettek ki a lakosság evakuálásával és megelőző intézkedések és egészségügyi ellenőrzésével kapcsolatos költségekre; továbbá a környéken élő lakosság követelte a munkakiesés következtében elmaradt haszon megtérítését is.¹³¹

Az 1963-as bécsi egyezmény újragondolásának és módosításának gondolata elsősorban az 1986-os csernobili baleset után került előtérbe, a következmények és a nyilvánvalóvá vált anomáliák¹³² miatt a nemzetközi közösség figyelmének középpontjába. Az egyébként azonos alapokon szerveződő, hasonló felelősségi alappillérek mentén felépülő párizsi és bécsi egyezmények összehangolása és egy nukleáris baleset esetén az egyidejű alkalmazásból eredő ellentétek feloldása az 1988-as, *az atomkárokért való polgári jogi felelősségről szóló bécsi egyezmény és az atomenergia területén való polgári jogi felelősségről szóló párizsi egyezmény alkalmazásáról szóló közös jegyzőkönyv* aláírásához vezetett.¹³³ Maga a közös jegyzőkönyv csak eljárási-technikai rendelkezéseket foglal magában, így definíciós és konceptuális nómumokat nem tartalmaz, azonban lehetővé teszi, hogy:

„a) a Bécsi Egyezményben részes Szerződő Fél területén található nukleáris létesítmény üzemeltetője a Bécsi Egyezmény szerint felel a Párizsi Egyezményben, egyszersmind a Jegyzőkönyvben részes Szerződő Fél területén elszenvedett atomkárokért;

b) a Párizsi Egyezményben részes Szerződő Fél területén található nukleáris létesítmény üzemeltetője a Párizsi Egyezmény szerint felel a Bécsi Egyezményben, egyszersmind a Jegyzőkönyvben részes Szerződő Fél területén elszenvedett atomkárokért.”¹³⁴

A károk meghatározása szempontjából mindez annyit jelent, hogy az idézett szakasz értelmében az egyébként több kártípust konstruáló bécsi egyezmény szabályai ezáltal a párizsi egyezményben és a közös jegyzőkönyvben részes feleket is kötelezhetik¹³⁵, amely –

¹³¹ Vö.: LAMM: *Néhány megjegyzés a nukleáris kárfelelősségi nemzetközi szerződésekről...*, 468. A Three Mile Island-i baleset rövid leírását és minősítését ld.: BOEHLER: *i. m.* 19-22.

¹³² Ennek okai között találjuk, hogy a baleset kapcsán elsődlegesen érintett állam, a Szovjetunió mint atomhatalom (és tegyük hozzá, az akkori atomhatalmak, mint pl. az Egyesült Államok, India vagy Kína) nem volt részese egyetlen kárfelelősségi szerződésnek sem, mindemellett a kárfogalom túlságosan is korlátozó jellegűnek volt minősíthető, amely még párosult az eleve limitált kártérítési összeg önmagában elégtelen voltával.

¹³³ Vö.: *Joint Protocol Relating to the Application of the Vienna Convention and Paris Convention*. A jegyzőkönyv 1992-ben lépett hatályba. Magyarországon a 130/1992. (IX. 3.) Korm. rendelet hirdette ki. A közös jegyzőkönyvről ld. bővebben: BUSEKIST, Otto von: *A Bridge Between Two Conventions on Civil Liability for Nuclear Damage: the Joint Protocol Relating to the Application of the Vienna Convention and the Paris Convention*. In: *International Nuclear Law in the Post-Chernobyl Period*, OECD-NEA, Paris, 2006. 129-153.

¹³⁴ Ld. a jegyzőkönyv II. cikkét.

¹³⁵ Ennek feltételeit ld. a jegyzőkönyv III. cikkében.

tudatában a párizsi egyezmény voltaképpen hiányzó atomkár-fogalmának – jelentős előrelépésként fogható fel a nukleáris kárfelelősségi jog terrénumában.¹³⁶ Ez még akkor is kijelenthető, ha a közös jegyzőkönyv nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket és az 1990-es évek végére – főleg a bécsi egyezmény módosítása és a CSC aláírása után – az egységesítés lényegi elmaradása miatt nyilvánvaló vált bizonyos fokú kudarca.

Mindezek ellenére, az általános nukleáris jogi rezsím, illetve ezen belül a bécsi egyezmény sokrétű hiányosságai, valamint a kárfogalom és a kárfelelősségi összegek rendszerében továbbra is megbúvó anomáliák rövid időn belül arra késztették a nemzetközi közösséget és elsősorban a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség megfelelő szerveit, hogy a bécsi egyezmény polgári jogi kárfelelősségi rendszerének egyes elemeit újragondolják.

A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség Kormányzótanácsa 1989-ben létrehozott egy munkacsoportot (*Working Group*) azzal a céllal, hogy tanulmányozza a nukleáris károkért való felelősség témájának minden lehetséges vonatkozását, a nemzetközi felelősség általános kérdését, továbbá mérlegelje azokat a módokat, lehetőségeket, amelyek a meglévő polgári jogi alapú kárfelelősségi rezsím kiegészítését és megerősítését szolgálják.¹³⁷ A Kormányzótanács 1990 februárjában, a munkacsoport megszüntetésével egyidejűleg megalakította a *Standing Committee on Liability for Nuclear Damage* elnevezésű bizottságot,¹³⁸ amelynek mandátuma a nukleáris károkért való nemzetközi felelősség elméletének áttekintésére szolgált, ideértve a polgári jog felelősség és az állam nemzetközi felelőssége koncepciójának, valamint eme két felelősségi koncepció közötti viszonyrendszernek a vizsgálatát.

A Standing Committee égisze alatt egy diplomáciai konferencia ült össze, 1997 szeptemberében, ahol az államok a bécsi egyezmény módosításáról tárgyaltak, melynek eredményeként két szerződés: az *1963-as bécsi egyezményt kiegészítő jegyzőkönyv* (Protocol to Amend the Vienna Convention¹³⁹), valamint a *kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény*

¹³⁶ Ehhez kapcsolódóan, a párizsi egyezményhez kapcsolódó reformtörekvésekről ld.: DUSSART DESART, Roland: The Reform of the Paris Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy, and of the Brussels Supplementary Convention: an Overview of the Main Features of the Modernisation of the Two Conventions. In: *International Nuclear Law in the Post-Chernobyl Period*, OECD-NEA, Paris, 2006. 7-33.

¹³⁷ Ld.: Highlights of the IAEA General Conference: 32nd Regular Session. *IAEA Bulletin*, Vol. 40 (1998) Issue 4, 26.

¹³⁸ Ld.: *GC(39)/INF/19 (17 September 1995)*. Measures to Strengthen International Co-operation in Nuclear Safety, Radiological Protection and Radioactive Waste Management Liability for Nuclear Damage.

¹³⁹ A jegyzőkönyv 2003. október 4-én lépett hatályba (három hónappal a szükséges számú öt ratifikáció után), Magyarország 1997. szeptember 29-én aláírta a jegyzőkönyvet. A jegyzőkönyvről ld. bővebben: LAMM: *The Protocol Amending...*, 169-185.

(Convention on Supplementary Compensation for Nuclear Damage¹⁴⁰ – CSC) született meg. A szerződések a kár definíciójának tágabb értelmezését adták, amely természetesen korántsem volt váratlan lépés, hiszen a – csernobili baleset óta *explicite* megfogalmazott – módosítási szándékok egy jelentős része éppen ezen területre irányult. Az államok az 1990-es években, a csernobili baleset szomorú tapasztalatainak tudatában próbáltak új, univerzális hatályú kártérítési alapokat, pénzügyi biztosítékokat, illetve az ezeket lehetővé tevő rendszereket kialakítani (akár a meglévő szerződéses rendszeren belül), amelyek a nukleáris balesetek következtében kárt szenvedettek minél alaposabb kártalanítását célozták.¹⁴¹

A módosítás *egyik* célkitűzése volt, hogy a nukleáris kár fogalmát egészítsék ki a környezeti kárral és a gazdasági költségekkel. A nukleáris kár fogalma ennek következtében már magában foglalta a jelentősen károsodott környezet helyreállításához szükséges eszközök költségeit és a megelőzést célzó eszközök költségeit (a kárfogalom mindkét „új” eleme a környezeti kár és az abból eredő közvetlen és közvetett¹⁴² gazdasági költség közötti szoros kapcsolaton alapul). Egyébiránt a szerződések *másik* deklarált célkitűzése arra irányult, hogy az államok megszüntessék azt az anomáliát, ami a bécsi egyezmény szövegéből tulajdonképpen egyenesen következett, miszerint „*a létesítmény szerinti Állam joga*” volt irányadó a kárfogalom meghatározására, ezáltal pedig szignifikáns eltérések

¹⁴⁰ Az egyezmény jelenleg még nem lépett hatályba. A hatálybalépés csak a szükséges számú öt állam ratifikációja után 90 nappal történhet meg. Emellett az egyezményben részes államoknak legalább 400 000 egység (megawatt energia – MWe) beépített nukleáris kapacitással kell rendelkezniük, amely eleve jelentősebb nukleáris kapacitással bíró állam(ok) részvételét feltételezi a szerződéses rendszerben. Vö.: CSC XVIII. cikkét és a XX. cikk 1. pontját.

Az egyezményről ld. bővebben: MCRAE, Ben: The Compensation Convention: Path to a Global Regime for Dealing with Legal Liability and Compensation for Nuclear Damage. *Nuclear Law Bulletin*, No. 61 (1998) 25-38. A CSC lényege, hogy a nemzetközi szinten, azaz határokon átnyúló hatások miatt bekövetkezett károk megtérítésére egy – a bécsi egyezmény hatályához igazodó – univerzális kompenzációs rendszert, pénzügyi alapot hoz létre. Ez akkor lépne működésbe (3-9. cikkek), ha a részes és a káreseményt kiváltó tényező miatt érintett állam belső jogi szabályai, valamint a meglévő nukleáris kárfelelősségi szerződések alapján a károk rendezésére nincs elegendő pénzügyi fedezet. Viszonylag unikális a CSC azon megoldása is, hogy a kárfelelősségi rendszerekben nem részes államok területén bekövetkezett balesetek kapcsán egyaránt alkalmazható lenne, amennyiben a létesítmény helye szerinti állam belső joga megfelel a 2. cikk 3. pontja szerint az egyezmény integráns részét képező Mellékletbe (*Annex*) foglalt követelményeknek. A CSC 1. cikkének i) pontja egy, a vizsgált területen merőben szokatlan jelenséget rögzít, amikor a *nukleáris baleset* fogalma alá vonja a megelőző intézkedéseket, amelyeket a súlyos és közelgő sugárzási veszély miatt foganatosítottak. Következésképpen, a megelőző intézkedések miatt felmerülő károk esetében (melyek tehát a CSC 1. cikk i) pontja szerint nukleáris balesetből eredő károknak minősülnek) kártérítési igény nyújtható be.

¹⁴¹ Erről ld.: LAMM Vanda: Ernyő a szerződések felett – Megjegyzések egy új globális nukleáris kompenzációs rendszerről. In: PÁZMÁNDI Kinga (szerk.): *Sárközy Tamás ünnepi kötet*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2006. 136-145.

¹⁴² A kár pontos meghatározása a közvetett károk kérdése miatt fontos, ez ugyanis alapvetően kiterjeszti a potenciálisan sérelmet szenvedettek körét, amely – mivel az operátor-üzemeltető felelőssége szigorú és objektív – jelentős költségtöbblettel jár, ezáltal nehézkessé válhat a kártérítési kötelezettség, így a teljes kártérítés követelményének teljesítése.

mutakoztak a bécsi egyezményben részes államok – teljesen diverzifikáló és szükségszerűen inkonzisztens – kárdefinícióinak összehasonlításában.¹⁴³

Az 1997-es jegyzőkönyv és a kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény az előbbieken taglalt jogalkotói szándékoknak maradéktalanul eleget tett, mivel a bécsi egyezményben felsorolt káreseményeken túl – azonos szövegű kárdefiníció keretében – a kár fogalma alá vonták (i) a környezeti kár vagy veszteség következményeként jelentkező gazdasági veszteséget;¹⁴⁴ (ii) a jelentősen károsodott környezet helyreállításához szükséges eszközök költségeit¹⁴⁵; (iii) a környezet használatából vagy élvezetéből keletkező gazdasági érdekeltségben jelentkező, a jelentős károsodás miatt kialakult veszteséget (elmaradt bevétel vagy elmaradt haszon¹⁴⁶); (iv) a megelőzést célzó eszközök¹⁴⁷ költségeit és ezen eszközök alkalmazása során bekövetkezett károkat vagy veszteséget; (v) valamint bármely más egyéb gazdasági veszteségeket, amelyeket a károsodott környezet okozott, ha a létesítmény helye szerinti állam polgári jogi kárfelelősségére vonatkozó általános szabályok ezt lehetővé teszik.¹⁴⁸ A kárfogalom széleskörű kiterjesztésére irányuló eme lépések kétségkívül a két dokumentum legjelentősebb érdemei közé tartoznak, amelyek kívánalma mind a nukleáris balesetek utáni állami cselekvésekben, mind a szakirodalom szintjén már évtizedekkel ezelőtt megfogalmazódott.

Ellenben azt továbbra is hangsúlyozni kell, hogy a kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény szintén változatlanul hagyja – hasonlóan a két nagy kárfelelősségi szerződési rendszer egyes instrumentumaihoz – a nukleáris károk miatt járó kártérítés fajai, jellege, formái vonatkozásában és a méltányos részesedés mértékét illetően az illetékes bíróság jogának kiemelt, egyébként potenciálisan jogbizonytalanságot eredményező szerepét,

¹⁴³ E körben szükséges megemlíteni, hogy a CSC – értelemszerűen ellentétben az 1997-es jegyzőkönyvvel – az 1963-as bécsi egyezménytől teljesen elkülönülő, önálló és unikális (*free-standing*, ahogy a szakirodalomban fogalmazzák) nemzetközi szerződés. Vö.: MCRAE: *i. m.* 23.

¹⁴⁴ Ld. a jegyzőkönyv 2. cikke (2) bekezdésének k) pontját, különösen iii) annak szakaszát, illetve a CSC 1. cikk f) pontjának iii) szakaszát.

¹⁴⁵ Ld. a jegyzőkönyv 2. cikke (2) bekezdésének k) pontját, különösen annak iv) szakaszát, illetve a CSC 1. cikk f) pontjának iv) szakaszát.

¹⁴⁶ Ld. a jegyzőkönyv 2. cikke (2) bekezdésének k) pontját, különösen annak v) szakaszát, illetve a CSC 1. cikk f) pontjának v) szakaszát.

Az egyik legtöbbször idézett példával szemléltetve: ezen formula szerint a szállodatulajdonosoknál és a turizmusra épülő ipar szereplőinél jelentkező, és a szennyezett partmenti (az állam parti tengerén kijelölt) strandok miatt a turizmus visszaeséséből fakadó károokra a jegyzőkönyv, illetve a CSC szabályai, így azok kárfogalma egyaránt alkalmazható, tehát e körben, közvetett káreseménynél is előterjeszthető kárigény.

¹⁴⁷ Ezeket ld. a jegyzőkönyv 2. cikke (2) bekezdésének k) pontját, különösen annak vi) szakaszát, illetve a 2. cikk (4) bekezdés n) pontját. A CSC vonatkozásában ld. az 1. cikk f) pontjának vi) szakaszát, illetve az 1. cikk h) pontját.

¹⁴⁸ Ld. a jegyzőkönyv 2. cikk (2) bekezdésének k) pontját, különösen annak vii) szakaszát, valamint a 2. cikk (4) bekezdés o) pontját. A CSC vonatkozásában ld. az 1. cikk f) pontjának vii) szakaszát, illetve az 1. cikk h) pontját.

amelynek alapján eme kérdések a konkrét kereseti kérelmek szerint megindult eljárásokban megállapításra kerülnek.¹⁴⁹

A két 1997-ben aláírt szerződés kárfogalma azonban mégis túlmutat a nukleáris jog és kárfelelősség szűkebb területén, a kár koncepciójának a széleskörű fogalmi meghatározásból következő tágabb értelmezése,¹⁵⁰ valamint az államok belső jogának megkülönböztetett szerepére is reflektáló definíciós eleme a nemzetközi környezetvédelmi jog terepében *egyrészt* általános kárfogalomként történő transzformáció lehetőségét veti fel, *másrészt* szabályozási mintaként fogható fel, amely a későbbi – környezetjogi – kodifikációs törekvések alapjául szolgál. ¹⁵¹

Hasonlóan az előzőekben taglalt bécsi egyezményhez fűződő módosítási szándékokhoz, és eltekintve a közös jegyzőkönyv „közelítési és reciprociális mechanizmusától”, a párizsi egyezmény egyes szabályainak újragondolása, módosítása egyaránt napirendre került az utóbbi évtizedekben. 2004-ben írták alá az *1960-as párizsi egyezmény módosításáról szóló jegyzőkönyvet* (2004 Protocol to Amend the Paris Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy of 29 July 1960, as amended by the Additional Protocol of 28 January 1964 and by the Protocol of 16 November 1982), amely eszközzel az „anyaegyezmény” tárgyi hatályát kiterjesztenék¹⁵² a nukleáris létesítménnyel nem rendelkező állam területén, illetve a reciprociális felelősségi szabályozással rendelkező, azonban nem szerződő állam területén elszenvedett károkra.¹⁵³ A módosított párizsi egyezmény – jelentősen kiterjesztett – tárgyi hatálya, kárfogalma így már csak a nyílt tengeren, valamint a

¹⁴⁹ Ld.: az „eredeti”, az 1997-es módosítással nem érintett 1963-as bécsi egyezmény 8. cikkét és a CSC Mellékletének 11. cikkét. Ez jelentős előrelépésnek tekinthető, hiszen önmagában a nemzeti bíróság a kárigény mértékéről dönt, és csak az általános, belső jogi pergató tényezők esetén van lehetősége eleve elutasítani a kérelmet.

¹⁵⁰ Itt említendő meg, hogy a két 1997-es instrumentum a kizárólagos gazdasági övezetben vagy e felett (illetve ennek hiányában, az ENSZ tengerjogi egyezményében a kizárólagos gazdasági övezetre irányadó szabályok – V. rész, 55-75. cikkek – szerinti területen vagy e felett) bekövetkezett nukleáris károkra is kiterjeszti a hatályát, ellentétben az 1963-as bécsi egyezmény rendelkezéseivel. Vö. a jegyzőkönyv 12. cikkével, amely az 1963-as bécsi egyezmény 11. cikkét módosította, természetesen csak a jegyzőkönyvben részes államok viszonylatában. A CSC vonatkozásában pedig ld. 5. cikk (1) bekezdésének c) pontját. Ellenben – főszabály szerint – a szerződések nem vonatkoznak az olyan károkra, amelyek pl. a kizárólagos gazdasági övezetben jelentkeznek, ha a nyílt tengeren következett be a nukleáris baleset. A CSC emellett – immáron eltérően a jegyzőkönyv rendelkezéseitől – a kontinentális talapzaton keletkezett nukleáris károk esetén egyaránt alkalmazható. Ld.: CSC 5. cikk (1) bekezdésének c) pontja.

¹⁵¹ Az 1997-es szerződések sem foglalkoznak azonban a tisztán gazdasági jellegű kárral (*pure economic loss*), valamint a helyreállíthatatlan, illetve a nem megelőzhető környezeti károkra. Ezeknek egy nemzetközi szerződésben való taglalása azonban a károk potenciális katalógusának elméletileg és gyakorlatilag minden lehetséges elemét magában foglalná, amely cél elérése jelenleg utópisztikus elvárás lehet egy olyan „költség” terület jogi rezsimjében, mint a nukleáris jog.

¹⁵² A jegyzőkönyv ugyanis jelenleg nincs hatályban, eddig mindössze két állam (Norvégia és Svájc) részéről történt meg a ratifikáció. Ld.: <http://www.oecd-nea.org/law/paris-convention-ratification.html>.

¹⁵³ Ld. a jegyzőkönyv I. részének C. pontját (3. cikk), amely a többször módosított 1960-as párizsi egyezmény 3. cikkét váltaná fel.

nemzeti joghatóság alatt nem álló területeken¹⁵⁴ okozott károk esetén nem alkalmazható. Környezetvédelmi jogi szempontból azonban ez egy jelentős különbség a bécsi egyezmény módosításaihoz képest, mert ez esetben a nyílt tengerek természeti erőforrásaiban és a nemzetközi tengerfenék, illetve a zónák területén jelentkező károkra a szerződés rendelkezései nem vonatkoznak.

A párizsi egyezmény és a bécsi egyezmény 1997-es, illetve 2004-es módosításai között azonban a markáns különbségek mellett több párhuzam is vonható. *Egyrészt* mindegyik szerződés a kizárólagos gazdasági övezetben bekövetkezett károk esetén a parti állam kizárólagos joghatóságát állapítja meg. Abban az esetben viszont, ha a baleset a kizárólagos gazdasági övezeten kívül (tulajdonképpen a nyílt tengeren) történik, viszont a kár már a kizárólagos gazdasági övezetben materializálódik, a létesítmény szerinti állam joghatósága lesz megállapítható. *Másrészt* pedig a módosítások szerint mentesül az üzemeltető a felelősség alól, ha a károkozó balesetet fegyveres konfliktus, háború, polgárháború vagy lázadás váltja ki közvetlenül. Az 1963-as bécsi egyezmény azonban még egy esetkört nevesít, miszerint a kivételes jellegű természeti katasztrófa nyomán közvetlenül bekövetkezett nukleáris baleset által okozott atomkárok¹⁵⁵ esetén sem terheli felelősség az üzemeltetőt. Az 1963-as bécsi egyezmény azonban a mai napig hatályos egyezmény, részes államai közül ugyanis számos fél nem ratifikálta az 1997-es jegyzőkönyvet. Ennek eredményeképpen az 1963-as bécsi egyezmény eredeti változatának rendelkezései, így a kivételes jellegű természeti katasztrófa mint az üzemeltető felelősségét kizáró körülmény továbbra is szerződéses szabálynak minősül, függetlenül attól, hogy az újabb kodifikációs törekvések már láthatóan kerülnek ennek említését és a szerződésbe foglalt kimentési okok között való explicit meghatározását.

A különbségek között taglalható a CSC létrehozásának valódi indoka is, amely a párizsi és a bécsi egyezmény eredeti szerződési rendszere közötti egyéb markáns eltérésből ered. A CSC-vel ugyanis az 1963-as bécsi egyezmény alapjain megvalósuló nukleáris jogi alrezsímet kívánták egy olyan mechanizmussal kiegészíteni, amellyel az 1960-as párizsi egyezmény már eleve rendelkezett. A párizsi egyezményt kiegészítő brüsszeli egyezmény révén ugyanis a nukleáris balesetek károsultjai a párizsi egyezményben biztosított összegeken felül további pénzügyi-kártérítési forrásokat vehettek igénybe. Hasonló kiegészítő pénzügyi forrás meghatározására a bécsi egyezmény a kiegészítő kártérítésről

¹⁵⁴ Eltekintve a kizárólagos gazdasági övezetben bekövetkezett károktól. Ld. a jegyzőkönyv I. részének M. pontját – különösen annak b) szakaszát –, amely a többször módosított 1960-as párizsi egyezmény 12. cikkét váltaná fel.

¹⁵⁵ Ld.: az 1963-as bécsi egyezmény IV. cikk (3) bekezdésének b) pontját.

szóló CSC tett először kísérletet, még ha ennek hatálybalépése a szükséges számú ratifikáció hiányában mindeddig elmaradt.¹⁵⁶

A nukleáris károkra vonatkozó rezsim tehát az időben első, kidolgozott formát öltő rezsimnek bizonyult az eltelt évtizedekben, melyet mi sem bizonyít jobban, minthogy a részét képező egyes fundamentális szerződéseket számos esetben módosították, olyan változtatásokat érve el ezzel, amelyek a nukleáris jog területét ért, elsősorban a káresemények bekövetkezése miatt felmerült kihívások miatt váltak szükségessé. Könnyű tehát belátni, hogy a nukleáris jog rendszere ezáltal más szektorok kárfogalmára, kárfelelősségi mechanizmusára jelentős hatást gyakorolt, noha maga a nukleáris jogi rezsim több kritikával illethető. *Egyrészről* szembeűnő egyes vonatkozó tárgyú szerződések hatálybalépésének szimbolikus elmaradása; *másrészről* az „atomhatalmak” távolmaradása (pl. az Egyesült Államok, Kína és India egyetlen hatályos nukleáris kárfelelősségi szerződésnek sem részese) is érzékelhető jelenség; *harmadrészről* a kárfogalom rendkívül szűk, dacára az 1997-es módosítások által kiterjesztett definícióknak, és *végül* jelentős anomália, hogy a kárfelelősség intézménye és így a kár fogalma csak a harmadik személyeknek okozott károkra terjed ki, amely a meglehetősen limitált kárfogalmat tovább szűkíti.

2.2. Olajszennyezés miatti és a tengerszennyezésből eredő károk alrendszere

A nukleáris kárfelelősség 1960-as években meginduló szabályozási hullámát időben először az olajkárok, valójában a tengeri olajszennyezések miatti felelősség kérdéskörének kodifikációs időszaka követte. Általánosságban elmondható, hogy a két rezsim kölcsönös egymásra hatása szembeűnő, amit bizonyít azon tény is, hogy az említett területeken a veszélyesség foka, a potenciális károk határokon átnyúló jellege, a kárfelelősség kanalizációja

¹⁵⁶ Mindeddig Argentína (2000), az Egyesült Államok (2008), Marokkó (1999) és Románia (1999) ratifikálta az egyezmény szövegét. A CSC szövegét aláírta még Ausztrália, Csehország, Fülöp-szigetek, India, Indonézia, Libanon, Litvánia, Peru, Olaszország és Ukrajna. A www.world-nuclear.org/info honlap és a NAÜ honlapján található online kalkulátor (www.ola.iaea.org/CSCND/Calculate.asp) segítségével megtekinthető az egyes érdekelt államok beépített nukleáris kapacitási egysége, amelyből leszűrhető, hogy a szükséges 400 000 MWe beépített kapacitás elérésétől jelenleg messze jár a folyamat. A 2011-es adatok szerint (www.world-nuclear.org/info/) a négy ratifikáló részes fél kapacitása a következők szerint alakul: Argentína – 935 MWe, Egyesült Államok – 101 119 MWe, Marokkó – nincs adat, tervezés alatt a létesítmény, Románia – 1310 MWe. A szükséges 400 000 MWe-hoz képest a ratifikáló államok együttes kapacitása a 105 000 MWe-t sem éri el. Ha pedig a NAÜ-kalkulátor segítségét igénybe vesszük, kiderül, hogy még az aláíró államokkal (amelyek között olyan jelentős ipari-iparosodó államok is vannak, mint pl. India vagy Olaszország) együtt a 4 ratifikáló és 10 aláíró állam vonatkozásában sincs meg a szükséges 400 000 MWe beépített kapacitás, amely komoly aggodalmakra adhat okot az egyezmény jövőbeli szerepét és hatékonyságát illetően.

Összehasonlításképpen, az 1963-ban aláírt brüsszeli kiegészítő egyezmény és az ezt módosító 1964-es jegyzőkönyv (1963 Brussels Supplementary Convention, 1964 Additional Protocol), valamint az előbbieket módosító 1982-es jegyzőkönyv hatálybalépése tulajdonképpen 10 év alatt megtörtént (1974-ben, illetve utóbbi esetében 1991-ben).

és a kárfogalmak jellege, illetve ezek elemei nagyfokú hasonlóságot mutatnak. Emellett megemlítendő, hogy az adott területeken a megelőzés elsődleges fontosságú, noha ma már mindenképpen szerves része a megelőzés a kárfelelősségnek és a felelősségi jog jelentéstartományának, ugyanakkor az előbbi továbbra is prioritást érdemel.

A nukleáris jogi kárfelelősséggel való összevetésben az olajkárrok miatti felelősség dimenziója jóval több szerződést foglal magában, valamint a módosítási igényekre és egyéb szabályozási törekvésekre több példát találunk. Az olajkárokkal és az ezek miatti felelősséggel kapcsolatos jogi rezsím még a környezetvédelem valamennyi területével, alterületével való összevetésben is nagyfokú részletességgel kidolgozott területnek minősül. Ennek okai között kétségtelenül azon tényező játszik döntő szerepet, hogy a terület vonatkozásában számos, nagy horderejű és a nemzetközi közvélemény – ezáltal a jogalkotás – figyelmét felkeltő és a következményei miatt közérdeklődésre számot tartó baleset, ténylegesen tehát több államot súlyosan érintő káresemény történt az elmúlt évtizedekben.¹⁵⁷ Ennek egyenes következményeként is felfogható, hogy az ún. „három nagy tengeri olajszennyezés”¹⁵⁸ után néhány éven belül, a nemzetközi jogalkotás példátlan gyorsasággal tudott újabb, a vizsgált rezsím sarkköveiként minősíthető szerződések¹⁵⁹ elfogadásában egyetértésre jutni.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Vö.: GOLD, Edgar: Liability and Compensation for Ship-Source Marine Pollution: The International System. In: BERGESEN, Helge Ole – PARMANN, Georg – ØYSTEIN, Thommessen (eds.): *Yearbook of International Co-operation on Environment and Development*. London, Earthscan Publications, 1999-2000. 31-32.

¹⁵⁸ Noha volumenében azóta már jelentősebb káreseményt kiváltó balesetek is előfordultak, a szakirodalom az ún. „három nagy tengeri olajszennyezés” kategóriájába sorolja a *Torrey Canyon* 1967-es zátonyra futását, az *Amoco Cadiz* 1978-as, valamint az *Exxon Valdez* 1989-es balesetét. Ld. többek között: SCHRIJVER, Nico: *Sovereignty Over Natural Resources: Balancing Rights and Duties*. Cambridge University Press, Cambridge, 1997. 233., BIRNIE-BOYLE: 377-382. és SANDS: *Principles of International Environmental Law...*, 394.

¹⁵⁹ Csak a legszignifikánsabb példákat megemlítve, ide sorolható:

- i) az 1967-es *Torrey Canyon* baleset után aláírt, az *olajszennyezésből eredő és a nyílt tengeren bekövetkező károk esetén való közbeavatkozásról szóló 1969. évi egyezmény* (International Convention Relating to the Intervention on the High Seas in Cases of Oil Pollution Casualties);
- ii) az 1978-as *Amoco Cadiz*-eset után aláírt, a *hajókról történő szennyezés megelőzéséről szóló 1973/78-as ún. MARPOL-egyezmény*; valamint
- iii) az 1989-es *Exxon Valdez* baleset után aláírt, az *olajszennyezések esetére a felkészültségi-, válaszlépésekről és együttműködésről szóló egyezmény* (1990 Convention on Oil Preparedness, Response and Co-operation), illetve az *olajszennyezéssel okozott károk miatti polgári jogi felelősségről szóló 1992. évi egyezmény* (1992 International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage).

Ezekről ld. még: GOLD: *i. m.* 31.

¹⁶⁰ Hasonló jellegű sikeres törekvések között leginkább a csernobili katasztrófa utáni két, 1986-ban aláírt szerződést említhetjük a nukleáris jogi rezsím esetében. Ld.: az *1986-os egyezményt a nukleáris balesetekről adandó gyors értesítésről* [1986 Convention on Early Notification of a Nuclear Accident, Magyarországon kihirdette: 28/1987. (VIII. 9.) MT rendelet], amely szerződéshez eddig 106 állam csatlakozott; illetve a szintén 1986-ban aláírt, a *nukleáris baleset vagy sugaras veszélyhelyzet esetén való segítségnyújtásról szóló egyezményt* [1986 Convention on Assistance in the Case of Nuclear Accident or Radiological Emergency, Magyarországon kihirdette: 29/1987. (VIII. 9.) MT rendelet], amely szerződéshez eddig 105 állam csatlakozott.

Az olajszennyezések kérdése egyébként eredendően azért kapcsolódik szorosan a tengersizennyezések témaköréhez, mert a XX. második felében a kereskedelem felélénkülése, a technikai haladás következtében az olajat szállító hatalmas tankerhajók rendkívüli veszélyt jelentettek a környezetre, elsősorban a fő szállítási útvonalat képező vizekre és az ezzel szoros ökológiai összefüggésben lévő élővilágra (következésképpen az államokra nézve). A nemzeti vizeken (nemzeti folyók és tavak), illetve egy állam szuverenitása alá tartozó vizeken (pl. parti tengeren) más állam felségjelvénye, lobogója alatt közlekedő hajók által okozott károk nemzetközi jogi vonatkozásai rendszerint egyértelműek, a károk és a károkozó magatartás ténye könnyen bizonyítható, döntően a területi állam hatóságai révén. Más a helyzet azonban a nemzetközi vizeken okozott károk esetén, főleg annak tükrében, hogy a nyílt tengeren bekövetkezett baleset környezeti hatásai rendszerint a parti államok vizein és egyéb területein, valamint a minden államot érintő ökológiai egyensúlyban egyaránt bekövetkezhetnek. Sokáig domináns volt egyébként azon nézet, miszerint mivel a tengersizennyezéseknek a tengeri hajózás elterjedése miatt kevés közülük van a szomszédjogot vagy a jószomszédságot kifejező viszonyokhoz, ezért ennek kérdése nem minősül határon átjutó szennyezésnek.¹⁶¹ Véleményem szerint ugyanakkor e nézet ma már nem állná meg a helyét, hiszen túlságosan korlátozó jellegű, emellett a környezetvédelem fejlődéséről, az interszektorális megközelítés fontosságának felismeréséről nem vesz tudomást. Azonban az egyértelmű, hogy az 1990-es évekig ez egy általánosan elfogadott álláspontnak minősült.

A tengeri olajszennyezések további specifikuma, hogy a vízbe jutó olaj rendszerint olyan módon keveredik, illetve egyesül a vízzel mint fizikai tényezővel, hogy a károkozás eredete – több hajó behajózása, balesetben való érintettsége, etc. esetén – nem állapítható meg egyértelműen. Hasonló nehézségek egyéb területeken, így például a nukleáris jog területén – az ismert nukleáris létesítmények statikus elhelyezkedése, a mérhetőség egyértelműsége miatt – irreális lehetőségnek tűnnek.

A rezsim keretében első ízben aláírt nemzetközi szerződés, a *tengeri olajszennyezés megelőzéséről szóló 1954-es egyezmény* (1954 International Convention on the Prevention of Pollution of the Sea by Oil)¹⁶² explicit módon még sem az olajkár fogalmát, sem a felelősség kérdését és elméletét nem szabályozta, ezek megnevezését még egyáltalán nem ismerte. Ellenben mégis a korai szerződés javára írandó, hogy a terület mindinkább jelentősebb kérdésévé váló kármegelőzés kötelezettségét már *expressis verbis* nevesíti, ennek érdekében

¹⁶¹ Ld.: BRUHÁCS: *A nemzetközi környezetvédelmi jog néhány problémája...*, 680.

¹⁶² Az egyezmény 1958-ban lépett hatályba. Több ízben módosították, azonban az 1983-ban hatályba lépő 1973/78-as ún. MARPOL-egyezmény (ld. később) már hatályon kívül helyezte.

például ún. tiltott zónákat állított fel, amelyek területén olajat vagy olajat tartalmazó vegyületet nem lehetett elhelyezni. Az 1958. évi tengerjogi konferencián egyébiránt a nyílt tengerről aláírt szerződés (1958 Convention on the High Seas)¹⁶³ magával a kárfelelősség témájával még nem foglalkozott, azonban egyértelmű előírásokat és állami kötelezettségeket fogalmazott meg a hajókról történő, illetve a partmenti olajfúrások eredményeként jelentkező olajszennyezések esetén. Az egyezmény 25. cikke egyébiránt a megelőzés kötelezettségét már nevesíti, azonban elsősorban a radioaktív hulladékok elhelyezésével kapcsolatban.

Az olajtankerek által okozott szennyezések vonatkozásában – az előző szerződések tapasztalatainak fényében – azonban a nemzetközi jogalkotás két fő irányba mozdult el. Eme területek két-három évtized leforgása alatt komoly rezsimmel „felvértezett” rendszerekké váltak, és a nemzetközi jog egyéb területeivel való összevetésben ritkán tapasztalt gyorsasággal tudták követni az egyes balesetek után felmerült új szabályozási-kodifikációs igényeket, minek hatására az olajkárokért való felelősség rezsimje egy igen részletesen szabályozott területnek tekinthető. Az alábbiakban e két terület lényeges pontjait és normáit vázolom fel, a kárfogalmak aspektusából rávilágítva.

2.2.1. A megelőzési tárgyú szerződések

Az előbbi gondolat fényében az első típushoz sorolandó az olaj- és egyéb károk miatti szennyezések esetén való közbeavatkozás, illetve a megelőzés kötelezettségét és egyéb válaszlépések foganatosítását lehetővé tevő egyezmények köre, melyekben a kárfogalom már explicit vagy implicit módon fellelhető, de a kárfelelősség kérdését eme szerződések részletesen még nem szabályozzák (noha a megelőzés ma már része a kárfelelősség folyamatának, illetve annak *inverze*, hiszen célja éppen a káresemény bekövetkezésének megakadályozása vagy a kár mértékének minimálisra csökkentése).

Az olajszennyezésből eredő és a nyílt tengeren bekövetkező károk esetén való közbeavatkozásról szóló 1969. évi egyezmény (International Convention Relating to the Intervention on the High Seas in Cases of Oil Pollution Casualties)¹⁶⁴ a parti államok számára a parti tenger területén¹⁶⁵ biztosítja az önsegély elve alapján alkalmazható intézkedéseket és

¹⁶³ Az egyezmény 1962-ben lépett hatályba, azonban az ENSZ tengerjogi egyezménye az 1990-es évek közepétől – a mai státus szerint a 160 részes fél vonatkozásában – felváltotta mind a négy 1958-ban Genfben aláírt, tengerjogi tárgyú nemzetközi egyezményt, köztük a nyílt tengerről szóló dokumentumot.

¹⁶⁴ Az egyezmény 1975. május 6-án lépett hatályba.

¹⁶⁵ A parti tenger kiterjedésére vonatkozóan az *1982-ben aláírt tengerjogi egyezmény* tartalmazott konkrét rendelkezéseket. Az egyezmény hatályba lépése előtt a kérdéses zónára jobbra csak a szokásjog szabályai, illetve az 1958-ban Genfben aláírt négy egyezmény közül az első egyezmény, azaz a *parti tengerről és a*

eszközöket, amelyek a jelentős következményekkel járó károk megelőzéséhez szükségesek. Az 1973-ban elfogadott módosítás (Protocol Relating to Intervention on the High Seas in Cases of Pollution by Substances other than Oil)¹⁶⁶ hatálya már más szennyező anyagok által előidézett szennyezésekre vonatkozik, így elvben az eredeti, olajszennyezésre vonatkozó 1969-es egyezmény egyes konkrét szabályai már a terület teljes spektrumát lefedik, a felelősségi kérdések *explicit* nevesítésén kívül.

A hulladékkal és egyéb anyagokkal (így az olajjal) való tengerszennyezés megelőzéséről szóló 1972-es londoni egyezmény (1972 Convention on the Prevention of Marine Pollution by the Dumping of Wastes and other Matter)¹⁶⁷ preambuluma szerint a tenger szennyeződése több forrásból ered, mégpedig bejuttatásból, valamint a légrétegből, a folyókból, a torkolatokból, a vízkifolyásokból és a csövezetekből. Az egyezményt kidolgozó államok fontosnak tartották megemlíteni – igaz, csak a preambulumban, illetve az általános kötelezettségvállalás szintjén –, hogy a szennyeződések megelőzésére felhasználják a gyakorlatban legjobban megvalósítható eszközöket, és kifejlesztik mindazokat a gyártmányokat és technológiákat, amelyek csökkentik a káros hulladékok mennyiségét.¹⁶⁸ Eme rendkívül absztrakt gondolat egyébként az elővigyázatosság és a megelőzés elvét vetíti előre, amely a későbbiekben különös hangsúlyt kap a vizsgált területen, minden potenciálisan jelentkező káresemény vonatkozásában. Az egyezmény egyébiránt a megelőzés egyik fontos eszközének tekinti a kárfelelősségi rezsim kidolgozását.¹⁶⁹ Azonban ezt – a követendő eljárásokra figyelemmel¹⁷⁰ – egy másik

csatlakozó övezetről szóló egyezmény (1958 Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone) rendelkezései voltak alkalmazhatók. Ez utóbbi egyezmény azonban nem határozza meg pontosan (tengeri mérföld szerint) a parti tenger kiterjedését, miközben a csatlakozó övezet maximális kiterjedését definiálja. Vö. az egyezmény 3-13. cikkeivel, a csatlakozó övezet fogalmához pedig: 24. cikk b) (2) bekezdése.

¹⁶⁶ A jegyzőkönyv 1983. március 30-án lépett hatályba.

¹⁶⁷ Az egyezmény 1975. augusztus 30-án lépett hatályba, Magyarországon kihirdette: 1976. évi 20. törvényerejű rendelet.

¹⁶⁸ Ezt a preambulumban fellelhető kört, a szennyezés eredetét tölti meg valódi tartalommal a XII. cikk, amely szerint a „Szerződő Felek kötelezik magukat, hogy az arra hivatott szakosított intézmények és más nemzetközi szervek keretében elősegítik a tengeri környezet védelmére irányuló intézkedéseket azokkal a szennyeződésekkel szemben, amelyeket a következők idéznek elő:

- a) szénhidrogének - beleértve a kőolajat - és azok hulladécai;
- b) hajók által egyéb célokból szállított, nem tengerbejuttatásra szánt mérgező és veszélyes anyagok;
- c) hajók, repülőgépek, illetőleg platók és tengeren mesterségesen létesített más szerkezetek üzemeltetésének következtében keletkező hulladékok;
- d) bármely forrásból - beleértve a hajókat is - származó radioaktív szennyezőanyagok;
- e) hadi rendeltetésű vegyi és biológiai anyagok;
- f) a tengerfenék ásványi kincseinek kutatásából, kiaknázásából, tengeren történő feldolgozásából közvetlenül vagy közvetve származó hulladékok vagy egyéb anyagok.”

¹⁶⁹ Miközben a kár fogalmáról csak egy implicit definíciót alkalmaz, a tengerszennyezés körébe sorolható hatások – nem definíciós igényű – felsorolásával. Ld.: I. cikk, amely a következőképpen hangzik: „[A] Szerződő Felek egyenként és együttesen elősegítik a tengeri környezetet érintő minden szennyező forrás ellen vívott hatékony küzdelmet és különösen arra kötelezik magukat, hogy minden lehetséges intézkedést megtesznek a

szerződés keretében gondolja el, illetve látja megvalósíthatónak, ezért sem sorolhatjuk a kárfelelősségi típusú szerződések körébe.

Az ezen alponban taglalt, megelőzési típusú, de kárfelelősségi kérdéseket nem tartalmazó normaanyag „zászlóshajója” mindenképpen a *hajókról történő szennyezés megelőzéséről szóló 1973/78-as ún. MARPOL-egyezmény* (International Convention for the Prevention of Pollution from Ships), amely valójában az 1973-as egyezménynek, valamint 1978-as kiegészítéseinek, azaz praktikusán két nemzetközi szerződésnek az egységes szerkezetbe való foglalása.¹⁷¹

E körben továbbá meg kell jegyezni, hogy az egyezmény 9. cikkének (1) bekezdése szerint az egyezmény hatálybalépése azzal a jogkövetkezéssel járhat, hogy azon államok között, akik aláírták, majd ratifikálták a MARPOL-egyezményt, illetve az 1954-es egyezmény részes felei voltak, ezek után kizárólagosan a MARPOL-egyezmény marad hatályban. Az egyezmény definíciók szintjén ugyan nem szól explicit módon a károkról, azonban az ártalmas anyagok és a kibocsátás fogalma¹⁷² alatt tárgyalja azon esetköröket, amelyek bekövetkezése esetén – a logikai és rendszertani értelmezésből kiindulva – a szennyezés, ezáltal pedig a megelőzni kívánt káresemény tényét az államok megállapítottak gondolják.

Az egyezmény szerint ugyanis – átvéve az 1972-es londoni egyezményben alkalmazott implicit kárfogalmat – az ártalmas anyagok fogalma alá tartozik minden olyan anyag, amely a tengerbe bocsátva az emberi egészségre veszélyt jelenthet, a tenger élő erőforrásainak, a tengeri flórának és faunának árthat, az üdülési lehetőségeket megkárosíthatja, vagy akadályozza a tengernek másféle jogszerű használatát, magában foglalva minden olyan anyagot, mely az egyezmény értelmében ellenőrzés alá tartozik. Voltaképpen ez a definíció nem más, mint a kárfogalom tételezése egyéb, akár tágabban is értelmezhető címszó alatt. A kibocsátás fogalmát pedig az egyezmény az előbbi definícióval összefüggésben nevesíti, és ennek fogalma alatt vonja össze mindazon kibocsátást, amely az ártalmas anyagok és ilyen

hulladékok és egyéb szennyező anyagok bejuttatásával történő olyan tengerszennyezés elkerülésére, amely az emberi egészségre ártalmas lehet, a tengerben levő élőlényeket és azok tengeri életét veszélyeztetheti, kárt okozhat az üdülőterületeken vagy a tenger egyéb jogszerű használati módját akadályozhatja.”

¹⁷⁰ Ld. az egyezmény 10. cikkét, mely a következőképpen hangzik: „[A] nemzetközi jognak a más államok környezetében vagy bármely más környezeti övezetben hulladék, illetőleg bármilyen más anyag bejuttatásával okozott kárért való felelősségre vonatkozó elvei szerint a Szerződő Felek megállapodnak abban, hogy kidolgozzák a felelősség megítélésében és a bejuttatással kapcsolatos viták megoldásában követendő eljárásokat.

¹⁷¹ Az egyezmény 1983. október 2-án lépett hatályba. Magyarországon kihirdette: 2001. évi X. törvény a hajókról történő szennyezés megelőzéséről szóló 1973. évi nemzetközi egyezmény és az ahhoz csatolt 1978. évi Jegyzőkönyv („MARPOL 1973/1978.”) kihirdetéséről. Az egyezmény egyébként hat – technikai jellegű, és már kivétel nélkül hatályban lévő – Mellékletet foglal magában. Legutóbb a VI. Melléklet lépett hatályba, 2005 májusában.

¹⁷² Ld.: 2. cikk (2)-(3) bekezdéseit.

anyagokat tartalmazó kifolyó anyagok tekintetében a hajóról történik, és magában foglalja a bármely okból bekövetkezett elfolyást, eltávolítást, szivárgást, kiszivattyúzást, kibocsátást vagy kiürítést.¹⁷³

Noha számos további nemzetközi jogi instrumentumról¹⁷⁴ lehet említést tenni a – jelen alpont keretében – vizsgált terület vonatkozásában, ezek azonban a kárfogalomra vonatkozó unikális definíciókat, újabb kártípusokat és kárelemeket nem tartalmaznak.¹⁷⁵ A fentiekben taglalt szerződések ugyan a nemzetközi szerződésekben megjelenő kárfogalmak elméletében nem látnak el valódi mintaadó szerepkört, azonban a tengeri erőforrások védelme és az olajszennyezések területén a megelőzéssel és megőrzéssel kapcsolatos rezsimek – a megelőzés általános elvvé emelésével, a kibocsátás és az ártalmas anyagok fogalmainak rögzítésével – a következőkben tárgyalandó kárfelelősségi, rendszerint kárfogalmat is tartalmazó szerződések rendszerével együtt egy hatékony és széles körben alkalmazható kárkoncepció elméleti megalapozásában lényegi funkciót töltenek be.

2.2.2. A felelősségi típusú szektorális szerződések kárfogalmi

A második típushoz sorolandó szerződések már a kárfelelősség elméletének szubsztanciális részeinek minősülnek, és a nemzetközi jog rendszerén belül a kárfogalmak és a kárfelelősségi elméletek manifesztálódásának egyértelmű bizonyítékai.

¹⁷³ A kivételekről, amikor a felsoroltakból eredő szennyezések esetén nem alkalmazható a szerződés, ld. a 2. cikk (3) bekezdése b) pontjának i-iii) alpontjait. Eszerint a kibocsátás kifejezés nem foglalja magában (i) a „tengernek szemét és más anyagok által történő szennyezése megakadályozásáról” szóló Londonban, 1972. november 13-án készült egyezmény meghatározása szerinti „kidobást”; illetőleg (ii) ártalmas anyagoknak olyan esetekben való kibocsátását, amelyekre közvetlenül a tengerfenék ásványi forrásainak feltárása, kitermelése és ezzel kapcsolatos nyílttengeri feldolgozása folyamán kerül sor; illetőleg (iii) ártalmas anyagoknak a szennyeződés csökkentése vagy megfékezése céljából végzett jogszerű tudományos kutatások alkalmával való kibocsátását.

¹⁷⁴ Ide sorolható elsősorban – a regionális szinten létező, szerteágazó és terület-specifikus rendszere miatt jelen felsorolásból kihagyott szerződések témakörét tudatosan nem érintve – az 1982-es ENSZ tengerjogi egyezmény, érintőlegesen a *veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállításának ellenőrzéséről és ártalmatlanításáról* szóló 1989-es bázeli egyezmény (1989 Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal), a *felkészültségi-, válaszlépésekről és együttműködésről* szóló egyezmény (1990 Convention on Oil Preparedness, Response and Co-operation); továbbá a 2000-ben aláírt, a *veszélyes és ártalmas anyagok által okozott szennyezések esetére fennálló felkészültségi-, válaszlépésekről és együttműködésről* szóló jegyzőkönyv (2000 Protocol on Preparedness Response and Co-operation to Pollution Incidents by Hazardous and Noxious Substances).

¹⁷⁵ Az olajszennyezések esetén fennálló, 1990-ben aláírt a felkészültségi-, válaszlépésekről és együttműködési kérdésekről szóló egyezmény névuma – a kárfogalom szempontjából – csak az olajszennyezés balesetként való rögzítése és ennek pontos meghatározása, miközben a definíció új elemeket nem konstituíál. Vö.: 2. cikk (2) bekezdése. Ezen egyezményhez fűzött, 2000-ben aláírt jegyzőkönyv pedig a 2. cikk (1) bekezdésében a veszélyes és ártalmas anyagok által előidézett szennyezések, illetve a 2. cikk (2) bekezdésében maguknak a veszélyes és ártalmas anyagoknak a fogalmát határozza meg.

Eme alponban részletezett terület mintaadó normája és koncepciója az 1969-ben aláírt, az *olajkárok miatti polgári jogi felelősségről szóló egyezmény* (1969 International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage)¹⁷⁶ és az általa létrehozott rendszer, amelyet azonban már több ízben kiegészítettek, illetve bizonyos fokig hatályon kívül helyeztek. A szennyezési kár fogalmát *expressis verbis* nevesíti a szerződés, amelynek különös jelentőséget tulajdonított azon tény – időben először a vizsgált szektorban –, hogy ehhez ugyanazon szerződés keretében egy kidolgozott felelősségi rendszer is társult. Az egyezmény 1. cikkének 6. pontja szerint a szennyezési kár fogalma alá tartozik minden olyan – a hajón kívül bekövetkező – veszteség vagy kár, amely a hajóról ered és az olaj elfolyásából származik, a szerződésben részes állam területén, parti tengerén következik be,¹⁷⁷ továbbá a szennyezési kár magában foglalja a megelőzést célzó eszközök¹⁷⁸ költségeit, illetve a további veszteségeket és károkat, amelyeket maguk a megelőző és kárenyhítő intézkedések okoznak. A vizsgált jogi rezsím alapidokumentumát képező 1969-es szerződés kapcsán a gazdasági kár is a hatálya alá sorolható, amikor a tágan értelmezett méltányosság elvét egyaránt figyelembe vették az illetékes bíróságok az egyezmény szabályainak alkalmazása kapcsán.

Az objektív kimentési okok között itt *egyrészt* az általánosnak mondható mentesítő körülményeket találjuk, úgymint a fegyveres konfliktus, háború, polgárháború vagy lázadás tényét, illetve a károsodás kivételes, elkerülhetetlen és visszafordíthatatlan jellegének formuláját,¹⁷⁹ *másrészt* a harmadik fél szándékos károkozó magatartása vagy mulasztása esetét,¹⁸⁰ *harmadrészt* pedig akkor mentesülhet a felelős személy, ha a károsult magatartása közrehatott a káresemény kialakulásában.¹⁸¹ *Negyedrész* – és ez egy specifikum (a kimentési okok között megkerülhetetlen objektivitás itt valamelyest csorbát is szenved) –, a felelősség alól akkor is mentesülni lehet, ha a kár annak eredményeként következett be, hogy bármely kormány vagy a felelős hatóság elmulasztotta teljesíteni notifikációs kötelezettségét, és gondatlanságból vagy szándékos jogellenes magatartással a jelzőfények működését és egyéb navigációs segítség nyújtását nem tette lehetővé.¹⁸²

¹⁷⁶ Az egyezmény 1975. június 29-én lépett hatályba, azonban 1992-ben felváltotta egy jegyzőkönyv, amely 1996. május 30-án lépett hatályba.

¹⁷⁷ Ld. az egyezmény II. cikkét. Ismételten fel kell arra hívni a figyelmet, hogy a parti tenger fogalmára vonatkozóan az 1958-as első genfi egyezmény volt alkalmazható, amelyben a parti tenger konkrét kijelölésére (tengeri mérföld szerint) még nem került sor.

¹⁷⁸ Az egyezmény I. cikkének 7. pontja meghatározza a megelőző intézkedések fogalmát. Eszerint e körbe tartozik minden olyan ésszerű, a baleset után bármely személy által foganatosított intézkedés, amely a szennyezési kár megelőzését és csökkentését, minimalizálását célozza.

¹⁷⁹ Ld. az egyezmény III. cikkének (2) bekezdés a) pontját.

¹⁸⁰ Ld. az egyezmény III. cikkének (2) bekezdés b) pontját.

¹⁸¹ Ld. az egyezmény III. cikkének (3) bekezdése.

¹⁸² Ld. az egyezmény III. cikkének (2) bekezdés c) pontját.

Az eredeti formájában már hatályon kívül helyezett, *a kiegészítő kompenzációról szóló 1971-es egyezmény* (1971 International Oil Pollution Compensation Funds) kárfogalma jelentős átfedésben volt az 1969-es egyezmény szennyezési kárdefiníciójával, azzal a különbséggel, hogy a pusztán gazdasági kárért való kártérítést a gyakorlatban nem finanszírozták a kompenzációs alapból.¹⁸³ Azonban ennek háttérében inkább a pénzügyi alap financiai korlátai és gyakorlati alkalmazhatóságának behatárolt lehetőségei álltak, semmint a kárdefinícióból és általános kárfelfogásból következő kötelezettségek. Nem árt viszont felhívni a figyelmet azon tényre, hogy az 1971-es szerződés alapján akkor lehetett kártérítést igényelni, ha *egyrészt* az adott kárra az 1969-es egyezmény hatálya nem terjedt ki, *másrészt*, ha a hajótulajdonos korlátozott pénzügyi eszközökkel rendelkezett, ezáltal az 1969-es egyezményben taglalt kártérítési kötelezettségének teljesítésére önmagában nem volt képes.

A vizsgált szektoron belül a kárfogalom rezsimjében tapasztalt jelentős áttörésre csak 1992-ben kerül sor. Ekkor azonban mind a két – ezen alponthoz tárgyalt – kárfelelősségi és kompenzációs szerződést felváltotta egy-egy újabb szerződés (illetve jegyzőkönyv).¹⁸⁴

Immáron tehát elmondható, hogy 1969-es szerződést felváltó, az *olajszennyezéssel okozott károk miatti polgári jogi felelősségről szóló 1992. évi egyezmény* (1992 International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage), illetve az 1971-es szerződést felváltó, az *olajszennyezéssel okozott károk megtérítésére szolgáló nemzetközi alap létrehozataláról szóló 1992-ben aláírt egyezmény* (1992 International Convention on the Establishment of an International Fund for Compensation for Oil Pollution Damage),¹⁸⁵ valamint az ehhez csatolt, további kiegészítő alapot konstruáló *2003. évi jegyzőkönyv* (Protocol of 2003 to the International Convention on the Establishment of an International Fund for Compensation for Oil Pollution Damage)¹⁸⁶ által létrehozott hármas rendszer szabályozza a terület, azaz a szektorális kárfelelősség lényegi attribútumait. Így a kárfogalom és a kompenzációs alap hatálya már alkalmazható lesz minden olyan kárra, amely a szerződő fél területén következik be, ideértve – a kiegészítés jelentős újításaként – a kizárólagos gazdasági övezetben bekövetkezett kártételeket is.¹⁸⁷

A két 1992-ben aláírt szerződés kárfogalma azonos, ahogy erről a nemzetközi alap létrehozásáról szóló második egyezmény 1. cikkének (2) bekezdése rendelkezik. Az

¹⁸³ Az e körben felmerülő balesetekről ld. bővebben: *Report on the Activities of the International Oil Pollution Compensation Funds in 2008*. http://www.iopcfund.org/npdf/AR08_E.pdf#page=180. 177. oldal

¹⁸⁴ Ezen instrumentumokat Magyarországon a 2007. évi IX. törvény hirdette ki.

¹⁸⁵ Mindkét 1992-ben aláírt egyezmény 1996. május 30-án lépett hatályba.

¹⁸⁶ A jegyzőkönyv 2005. március 3-án lépett hatályba.

¹⁸⁷ Ld. még: OOSTERVEEN, Willem: Some Recent Developments Regarding Liability for Damage Resulting From Oil Pollution – From the Perspective of an EU Member State. *Environmental Law Review*, Vol. 6 (2004) Issue 4, 225-227.

egyezmények tárgyi hatálya alá tartozó kárfogalom (szennyezési kár) nevesítését tehát egymagában az olajszennyezéssel okozott károk miatti polgári jogi felelősségről szóló egyezmény végzi el. A szennyezési kár fogalma alatt a két egyezmény olyan veszteségeket és károkat ért, amelyek a hajón kívül következnek be (de a forrásuk a hajóhoz köthető), és az olaj elfolyásából keletkeznek a részes állam parti tengerén és csatlakozó övezetén, illetve kizárólagos gazdasági övezetében,¹⁸⁸ továbbá a szennyezési kár magában foglalja a megelőzést célzó eszközök költségeit,¹⁸⁹ illetve a további veszteségeket és károkat, amelyeket maguk a megelőző és ésszerű kárenyhítő intézkedések okoznak.¹⁹⁰ E kárfogalom valójában az 1969-es egyezmény kárdefinícióját emeli át, ami azt jelenti, hogy a vizsgált egyezmények a környezetkárosodásból származó elmaradt hasznot mint közvetett kárt vagy veszteséget explicit módon kizárják a szennyezési kár fogalma alól. Mindezek tükrében leszögezhető, hogy az olajszennyezéssel okozott károkért való felelősségről szóló egyezmények alapján a közvetett gazdasági károk és veszteségek, valamint az ökológiai veszteségek miatti kárigények nem orvosolhatók. A szerző véleménye szerint az e mögött felhozott érvek, miszerint az ilyen jellegű károk kiszámítása a hagyományos kártípusok és kártelepítési módok mellett nem lehetséges, nem állja meg a helyét. Azon okból sem, hogy a kárigények elsősorban a nemzeti bíróságoknál terjeszthetők elő, azon bíróságok előtt, amelyek a közvetett károk kiszámítása, megítélése terén már bőséges és iránymutató ítélkezési gyakorlattal rendelkeznek. Ez a tény ismert volt az aláíró államok számára, ezért – paradox módon – ez a „kiszámíthatatlansági tényező” is motiválta őket, minden bizonnyal. Ennek relevanciája például abban az esetben nyilvánul meg, ha egy részes állam lobogója alatt közlekedő hajó

¹⁸⁸ Mivel az aláírt, de még hatályba nem lépett (1992-es állapot szerint) tengerjogi egyezmény értelmében a kizárólagos gazdasági övezet kiterjedése a csatlakozó övezet vonalától (partvonalától számított 24 tengeri mérföld) maximum a partvonalától számított 200 tengeri mérföldig terjedhet. A tengerjogi egyezmény 57. cikke szerint a kizárólagos gazdasági övezet szélessége nem haladhatja meg a 200 tengeri mérföldet, attól az alapvonalától számítva, melytől a parti tenger szélességét mérik.

Ezért az 1992-es egyezmény sem terjeszti ki hatályát azon károkra, amelyek egy adott részes állam partvonalától számított 200 tengeri mérföldön túl – valójában a nyílt tengeren – következnek be.

A szennyezés okozta kár:

i) az Egyezmény részes államának felségterületén, a parti tengert is beleértve, és
ii) az Egyezmény részes államának a nemzetközi jog szerint kialakított kizárólagos gazdasági övezetében vagy – amennyiben az Egyezmény részes állama nem alakított ki ilyen övezetet – az adott állam parti tengerén túl húzódó és azzal szomszédos olyan térségben, amelyet az illető állam határoz meg a nemzetközi jognak megfelelően, és amely legfeljebb 200 tengeri mérföldre terjedhet azoktól az alapvonalaktól, amelyekről a parti tengerének szélességét mérik. Ld.: az 1992-es szerződések 3. cikke.

¹⁸⁹ Hasonlóan az 1969-es kárfelelősségi egyezmény rendelkezéseire, az egyezmény 1. cikkének 7. pontja meghatározza a megelőző intézkedések fogalmát is. Eszerint, átemelve az 1969-es egyezmény definícióját, e körbe tartozik minden olyan ésszerű, a baleset után bármely személy által fogantatosított intézkedés, amely a szennyezési kár megelőzését és csökkentését, minimalizálását célozza. A megelőző intézkedések fogalma is azonos a két 1992-ben aláírt egyezmény kontextusában, ahogyan erre az 1. cikk 2. pontjának utaló szabályából is következtetni lehet.

¹⁹⁰ Ld. 1992-es felelősségi egyezmény 1. cikk (6) bekezdésének 6. pontját.

tulajdonosa (aki, illetve amely lehet akár maga az állam is) ellen egy másik állam nemzeti bíróságai előtt indítanak keresetet, a bíróság pedig a *lex fori* alapján egy juriszdikciójában intézményesült, széleskörű kárfelfogást érvényesít az ügyben, így akár a közvetett károk miatt nagy összegű kártérítési kötelezettséget állapíthat meg.

Azonban a környezetvédelem szempontjai mentén jelentős előrelépésnek tűnik, hogy a környezet helyreállításához szükséges ésszerű eszközök költségei (mint közvetlen károk) már az egyezmények hatálya és kárfogalma alá sorolhatók.¹⁹¹ Az 1992-es egyezmények jelentőségét bizonyítja azon tény is, hogy a *bunkerolaj-szennyezéssel okozott károkkal kapcsolatos polgári jogi felelősségről szóló 2001-ben aláírt egyezmény* (2001 International Convention on Civil Liability for Bunker Oil Pollution Damage)¹⁹² átveszi ezen egyezmények kárfogalmát (a bunkerolaj mint eltérő specifikum *eo ipso* kivételével) és területi hatályát.¹⁹³

Időközben azonban a rezsim egy újabb kárfelelősségi típusú szerződéssel gazdagodott, amely jelentősen kiterjesztette a kár – eddig meglehetősen uniformizált – fogalmát, ha az eddigiekben tárgyalt öt fő kárfelelősségi szerződés fogalmait és tárgyi hatályát vesszük figyelembe.

A *veszélyes és ártalmas anyagok tengeri szállításával kapcsolatos felelősségről és kártérítésről szóló 1996-ban aláírt egyezmény* (1996 International Convention on Liability and Compensation For Damage in Connection with the Carriage of Hazardous and Noxious Substances by Sea)¹⁹⁴ kárfogalma kiterjed mindazon veszteségekre vagy károkra, amelyek emberi életben vagy személyi sérülésben, illetve vagyoni veszteségben nyilvánulnak meg, akár a fedélzeten, akár a veszélyes és ártalmas anyagot szállító hajón kívül keletkeztek ezen anyagok hatására.¹⁹⁵ A megelőző intézkedések közvetlen költségein túl a megelőző

¹⁹¹ *Oosterveen* a két 1992-es szerződés jelentőségét abban látja, hogy a területen általánosan tapasztalt gyakorlattal szemben rendkívül rövid időn belül hatályba léptek, és az általuk létrehozott kompenzációs rendszer azóta is megfelelően működik. Ld.: OOSTERVEEN: *Some Recent Developments Regarding Liability for Damage Resulting From Oil Pollution...*, 238. A fejlődő államok számára pedig különösen pozitív fejleményeket hozott, mégpedig azon, tengerparttal rendelkező államok számára, amelyek a fejlett államoknak szállított – és általuk egyébként nélkülözött, illetve elérhetetlen – olajmennyiség tengerbe való ömlése miatt szenvednek óriási anyagi és ökológiai károkat. Ld.: *Uo.* 239.

¹⁹² Az egyezmény 2008. november 21-én lépett hatályba. Az egyezmény szövegét Magyarországon a 2007. évi CLXV. törvény hirdette ki.

¹⁹³ Ld. az ún. bunkerolaj-egyezmény 1. cikkének 9. pontját és 2. cikkét.

¹⁹⁴ Az egyezmény jelenleg nincs hatályban, továbbá a 2010-ben aláírt jegyzőkönyv sem lépett még hatályba. Magyarországon kihirdette: 2008. évi XXIII. törvény.

¹⁹⁵ A szerződés a hozzá csatolt kiegészítés (Annex) – amely a 2. cikk alapján az egyezmény szerves részét képezi – 3. cikke szerint az egyezmény az olyan szennyezés okozta károkra alkalmazható, amelyek

- i) az egyezmény részes államának felségterületén, a parti tengert is beleértve, keletkeztek
- ii) az egyezmény részes államának a nemzetközi jog szerint kialakított kizárólagos gazdasági övezetében vagy - amennyiben az egyezmény részes állama nem alakított ki ilyen övezetet - az adott állam parti tengerén túl húzódó és azzal szomszédos olyan térségben keletkeztek, amelyet az illető állam határoz meg a nemzetközi jognak megfelelően, és amely legfeljebb 200 tengeri mérföldre terjedhet azoktól az alapvonalaktól, amelyektől a parti tengerének szélességét mérik;

intézkedések által okozott (közvetett jellegű) károkat, veszteségeket egyaránt az egyezmény kárfogalma alá kell sorolni, csakúgy – és ez jelenti voltaképpen az egyezmény nóvumát az előzőekben taglalt mechanizmusokhoz, kárkonceptiókhoz képest – mint a veszélyes és ártalmas anyagok által előidézett környezetkárosodás miatt felmerülő károkat és veszteségeket (a helyreállítás ésszerű költségeit is ideértve), az elmaradt haszon kivételével.¹⁹⁶ Itt érdemes megjegyezni, hogy a szerződés 4. cikke szerint az 1969-es, így pedig az 1992-es olajszennyezések miatti károkkal és kárfelelősséggel foglalkozó szerződések szerinti kárfogalomra nem vonatkozik az egyezmény. Eme szabály mögött egyszerűen az a felismerés és elhatározás áll, hogy a szerződő államok az olajat mint szennyező anyagot kivették a veszélyes és ártalmas anyagok köréből,¹⁹⁷ így ahelyett, hogy az olajkárok miatti felelősséget beemelték volna az 1996-os szerződés generális szabályainak hatálya alá, inkább a *legi specialénak* minősülő 1969-os és 1992-es szerződések hatálya alatt hagyták.

Összességében tehát elmondható, hogy a nukleáris kárfelelősség rezsimjén túl az olajkárok által előidézett – elsősorban a tengereken, nemzetközi vizeken jelentkező – szennyezések kérdésköre, az ezen rezsimek égése alatt meginduló kodifikáció jelentős hatást gyakorolt a környezeti kárfelelősség intézményesedésére és olyan szektorspecifikus rezsimek létrehozására, amelyek az 1990-es évektől egyre nagyobb szerepet töltenek be a vizsgált területen. Noha az adott szerződések a környezeti károk fogalmát eredeti formájukban még nem tartalmazták (a nukleáris jogi rezsimbe pl. csak az 1990-es években került be mint az atomkárok egyik lehetséges megvalósulási módja), a szabályozási metódus, az általános kárfogalom és a magánjogi típusú kárfelelősség megalkotásával a későbbi kodifikációs kísérletek számára mintaként szolgáltak.

2.3. Egyéb szektorok

-
- iii) a környezet károsodásától eltekintve, az állam felségterületén kívül keletkeztek, ha a károkozó anyagot egy részes állam által lajstromozott hajó fedélzetén szállították, illetve lajstromozás hiányában, ha egy részes állam lobogója alatt hajózott azon vízi jármű, amely a károkozó anyagot szállította;
 - iv) bárhol megtett megelőző intézkedésekből erednek.

¹⁹⁶ Ld. az egyezmény 1. cikkének (6) bekezdését.

¹⁹⁷ Emellett az ún. 7-es osztályú, besorolású radioaktív anyagok körét is kivették a szerződésnek a károkozó anyagok fogalmára vonatkozó hatálya alól. Továbbá, a hadihajók, illetve a harcászati tengeri járművek nem kereskedelmi célból történő használata során kiömlő veszélyes és ártalmas anyagok által okozott károk sem tartoznak a kárfogalom alá, noha ez alól maga a szerződés enged kivételt, miszerint a szerződő állam dönthet úgy, hogy a saját hadihajóira, illetve harcászati célú tengeri járműveire vonatkozólag alkalmazni fogja az egyezményt. Ld. az egyezmény 4. cikk 5. pontját.

A nukleáris és olajkárók, valamint a tengerszennyezés területein túl a nemzetközi környezetvédelmi jog és a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok evolúciója, valamint a nemzetközi érintkezés újabb megjelenési formái, illetve az ezt lehetővé tevő eszközök és módok fokozatos fejlődése már egyéb szenzitív szektorok kialakulását hozta magával, mely folyamat egyidejűleg jelentős kodifikációs kísérleteket indított meg. Ezen kérdéskörnek azonban már korántsem tulajdoníthatunk akkora jelentőséget, mint az előzőekben taglalt rezsimeknek, elsősorban azért, mert e normák már inkább csak követői voltak az őket időben megelőző rezsimeknek, semmint gyökeresen új elméleteket, kártelepítési módokat létrehozó rendszerek megjelenési formáinak – bizonyos értelemben vett – előfutárai. A területek specifikus jellegéből adódó különbségek természetesen nem elhanyagolhatóak, viszont az alaptézis, a felelősségi paradigma jelentős változásokon már nem esett át.

Az interszektoralis problémaként felvetődő nukleáris és olajszennyezési kérdésekkel való összehasonlításban az alábbiak szerint vizsgált területek kárfogalma jóval inkább szerteágazó, ezért sem lehetséges ezeket egy egységes szerkezetben, összefüggő alponthoz tárgyalni. Az egyes területek specifikuma ugyanis, hogy a konkrét szennyezési források azonosítása problémásnak tűnik, mivel – a nukleáris és olajszennyezésekkel való összevetésben – ezekben az esetekben (a hulladékkárok kivételével) nem a szennyező anyag, a szennyezési forráshely, hanem a szennyezéssel potenciálisan érintett területek, szektorok, stb. meghatározásához kapcsolódnak az egyes rezsimek. Ha a biodiverzitás példáján keresztül szemléljük, a természeti erőforrások, a biológia élővilág minden egyes elemének vagy elemcsoportjának eltérő károsodási „küszöbértéke” vagy szintje létezik, továbbá ezen károsodások kiváltására számtalan tényező¹⁹⁸ lehet hatással, amelyek taxatív meghatározására (főleg a károsodásokat megelőzően) egyetlen nemzetközi szerződés vagy egyéb – döntően belső jogi – norma sem képes. E vegyes felosztást döntően a „maradványelv” indokolta, amikor a légszennyezésből eredő károk, az úrkárok, a biológiai diverzitásban jelentkező károk, valamint a hulladékkárok kérdését egy alponthoz belül, de külön bontásban tárgyalom. Az ezekben fellelhető kárfogalmak és egyéb jellegzetességek ugyanis annyira szerteágazóak és specifikusak, hogy egy egységes szerkezetben történő vizsgálatot önmagában ezek a tények nem indokolnák, és nem is támasztanák alá.

¹⁹⁸ Valójában minden természetes vagy a természetes fejlődéssel össze nem férő tényező idézhet elő károkat a biodiverzitásban. A szektorok közötti kölcsönhatás megváltozásával, a „természetes egyensúly” – akár természetes módon történő – megbomlásával a biológiai egyensúlyt súlyos, visszafordíthatatlan változások, azaz anyagilag mérhető, továbbá az „anyagiasítástól” függetlenül ökológiai károk érhetnek. A környezet monetáris értékelése, a károk fogalma alá tartozó negatív hatások mennyisége eszerint preferenciális választás kérdése (többnyire jogi normákban megjelenő kárfogalmak szintjén), hiszen a környezeti elemek környezetgazdaságtani és ökológiai értelemben nem piacosíthatók és finanszírozhatók, azonban ezek szabályozása, egyes határértékek és orvoslási lehetőségek előírása mégis szükséges. Vö.: KERÉKES: *A környezetgazdaságtan alapjai...*, 104.

Mindemellett, egyedileg szemlélve az egyes területeket, nincs mögöttük egy kikristályosodott gyakorlat, egységes nemzetközi rezsím, amelyek a nukleáris és olajkárok, szennyezési károk vonatkozásában kétségkívül rendelkezésre áll. E distinktív tényezők – paradox módon – így alkalmat adnak arra, hogy az egyedi sajátosságokkal bíró, *sui generis* jellegű szektorokat egységesen helyezzük el egy alpontra belül, döntően a különbözőségek felmutatásának szándékával. Erre megfelelő lehetőséget ad számunkra a kárfogalomnak az említett négyes szektorban (légszennyezés, úrkárok, biodiverzitásban jelentkező károk, valamint a hulladékkárok) való sorra vétele.

2.3.1. Légszennyezésből eredő károk

Habár a légszennyezés mint szektorális szennyezési, károkozási tevékenység pozitív jogi háttérét viszonylag kevés norma alkotja, azonban eme kártípusok viszonylagos szabályozatlanságáról vallott nézet azonban ma már nem teljesen állja meg a helyét, tekintve, hogy az ózonréteg védelme, valamint az éghajlatváltozás tárgyköréhez kapcsolódóan számos norma született az elmúlt két évtizedben, amelyek a terület fejlődését és lényegi hangsúlyainak kialakulását segítették elő.¹⁹⁹

További ilyen, az egységesedést és fejlődést elősegítő tényezők körébe sorolom azon tendenciát, miszerint nemzetközi bírói fórumok előtt mind több légszennyezési ügy vár elbírálásra. Két évtizeddel, de még néhány évvel ezelőtt is az 1930-40-es évek szimbolikus ügye, az ún. *Trail kohászati ügy* (Trail Smelter)²⁰⁰ volt az egyetlen, elsősorban légszennyezési tárgyú ügy, amelynek eldöntésére választottbírói fórumot kértek fel a felek, a károkozás helye és a károkozás forrása szerinti állam. A kohászati ügyre való hivatkozás több mint ötven évig az egyetlen „precedens” volt a nemzetközi jogászok számára, amelyre a levegőből, azaz az államok légteréből eredő károkozó tevékenységek esetén lehetett hivatkozni.

A helyzet azonban jelenkorunk nemzetközi jogában már alapvetően eltérő képet mutat. A Nemzetközi Bíróság juriszdikciójában az ún. *légi permetezések ügye* kapcsán²⁰¹ szembesülhet

¹⁹⁹ A mértékadó *Kiss és Shelton* által jegyzett nemzetközi környezetvédelmi jogi forrás szerint is az atmoszferikus feltételek károsodása – úgymint a határon áttérő légszennyezés, az ózonréteg elvékonyodása vagy a klímaváltozás – a nemzetközi közösség komoly aggodalmát (*serious concern*) váltotta ki (és váltja ki) régóta. Erről ld. bővebben: KISS, Alexandre – SHELTON, Dinah: *International Environmental Law*. Third Edition. Transnational Publishers, New York, 2004. 555-592.

²⁰⁰ A két állam közötti vitarendezés, választottbírósági eljárás minden szakaszában résztvevő szereplő és a Nemzetközi Bíróság volt bírójának „szemüvegén” keresztül az ügy ismertetését ld.: READ, John: *The Trail Smelter Dispute*. *Canadian Yearbook of International Law*. Vol. 1 (1963) 213-229.

²⁰¹ Ld.: *Aerial Herbicide Spraying* (Ecuador c. Kolumbia). Ecuador 2008 tavaszán nyújtotta be kérelmét a Nemzetközi Bírósághoz. A vita háttérében az áll, hogy a Kolumbia által elrendelt, az Ecuadorral szomszédos

a Bíróság a határokon átjutó légszennyezésekkel kapcsolatos kérdésekkel; az egyelőre csak eljárási szakaszban lévő ügy valószínűsíthetően a Trail kohászati ügyben hozott ítélethez hasonló szerepet fog betölteni a légszennyezés és az állami felelősség területeit, valamint ezek kapcsolódási pontjait illetően. Ennek lehetősége már csak azért is adott, és ezáltal a Bíróság számára megfelelő alkalmat kínál, mivel a légszennyezés útján történő környezetkárosítás vonatkozásában egy, a jelenkor nemzetközi jogához igazodó érvelést és döntési alapot szolgáltat, amely csak a feltétlenül szükséges mértékben tekint vissza a Trail-ügy kapcsán lefektetett, a XX. század első felének nemzetközi jogára reflektáló sektorspecifikus elvekre.

Noha – az előbbieken leírtakkal összefüggésben – a nemzetközi bíraskodás szintjén a légszennyezés témakörének újabb implikációival még nem szembesült a nemzetközi közösség (ez az állítás valószínűleg a légi permetezések ügyében hozott döntésig lesz igaz és igazolható), addig azonban a nemzetközi jogalkotás szintjén számos dokumentum igazolta a szektor, vagyis a levegő mint közvetítő szektor útján végbemenő és terjedő szennyezések általános, és mind fenyegetőbb problémáját. Véleményem szerint a jogalkotás – e szektorban tapasztalt – szokatlan felgyorsulása az egyedi szektorok részletesebb szabályozását indukáló nemzetközi környezetvédelmi jog intézményesedésével, valamint azzal a felismeréssel függött össze, hogy a határon áterjedő szennyezések fizikailag a határvizek és a levegő mint közvetítő faktorok útján történik. A határvizek szektora azonban – ideértve mind a folyók, mind a tavak jogát és tulajdonképpen a tengerjogot is – a XIX. századig alapvetően a hajózási szemléletet tükrözte,²⁰² azaz – ahogy *Bruhács* találóan fogalmaz – „*a XIX. század jogtudományát a nemzetközi folyókon való szabad hajózás érdekelte, és alig vett tudomást a nemzetközi folyóvizek nem hajózási célú hasznosításának területén kialakult gyakorlatról.*”²⁰³

A határvizekre, határok megállapítására vonatkozó normákat manifesztáló szabályozás (eleinte még csak döntően a folyami államok hajózási joga és lehetőségei, valamint az államterületet érintő kérdések által behatárolt formában) viszonylag hamar fokozatos fejlődésnek indult. Ezzel egyben meg is indokolható a fő különbség, amely a légszennyezések tárgykörétől való differenciálást szükségessé teszi. A tenger- és folyószennyezések, valamint a tavak élővilágának és vízminőségének szennyezése, következésképpen az ezeket károsító anyagok, tevékenységek köre ugyanis már régóta a nemzetközi szerződések égisze alatt került

kolumbiai területeken is folytatott permetezési tevékenység miatt az ecuadori területen jelentős károk keletkeztek. A pillanatnyilag eljárási szakaszban lévő ügy nyilvános dokumentációját ld.:

<http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=1&code=ecol&case=138&k=ee>

²⁰² Noha *Grotius* már a XVII. században alkalmazta az ártalmatlan hasznosítás jogát, és a folyót egyfajta közös elfolyó dolognak tekintette, mint amely „*a nép tulajdona, amelynek országában folyik, vagy azé, aki felett uralkodik.*” Vö.: *GROTIUS: i. m. II. 40. Ld. még VATTEL: i. m. 22. fejezete szól a folyókról, folyamokról és tavakról, különösen pedig a határvizek feletti tulajdonszerzésről, tulajdoni viszonyokról. Vö.: a fejezet 226. §-a.*

²⁰³ Ld.: *BRUHÁCS: Nemzetközi vízjog...*, 7.

meghatározásra, miközben a légszennyezés nemzetközi szerződésekben megfogalmazott definíciójára egészen az 1970-es évek végéig várnia kellett a nemzetközi közösségnek; igaz, ekkoriban már egy meglehetősen pontos és szabatos definíció megalkotására nyílt lehetőség.

Az 1979-ben Genfben aláírt, a *nagy távolságokra jutó, országhatárokon áttérjedő légszennyezésről szóló egyezmény* (1979 Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution)²⁰⁴ értelmező rendelkezései között található meg a légszennyezés alapdefiníciója, amely valójában eme szektor egyetlen és egyszersmind meglehetősen kiterjesztett hatállyal bíró fogalmi meghatározásának tekinthető. Véleményem szerint az egyezmény által alkalmazott definiálási mód alkalmas arra, hogy minden légszennyezési típusú dokumentum ezt explicit vagy implicit módon átvegye, mivel a definíció utal a károsodás kiváltó tényezőjére, a bekövetkezett kár típusára és annak mértékére, emellett szól arról, hogy a károkozó anyagok, a konkrét károkozási metódusok deklarálása önmagában a szerződés keretében, illetve ennek kiegészítései révén zajlik. A tudományos és technikai fejlődés jelen szakaszában azonban a légszennyező anyagok megnevezésére egy dokumentum már általában nem képes (előretekintő és taxatív jelleggel semmiképpen sem; továbbá szerződési jogilag természetesen retroaktív módon sem teheti ezt meg egy nemzetközi szerződés), mivel elfogadása után rövid időn belül már a definiált anyagok jelentős természetes módosuláson és mesterségesen végrehajtott technikai módosításokon, változásokon mehetnek át. Ezért az ilyen típusú anyagok meghatározására csak a szerződéshez csatolt mellékletben vagy – kiegészítő, esetleg önálló szerződésnek minősülő – jegyzőkönyvekben nyílik lehetőség, a kémiai-vegyi összetevők legújabb hatásainak ismeretében.

Valójában ezen rendszert és megoldási módot alkalmazza az egyezmény is. Eszerint a légszennyezés magában foglal minden olyan, az ember által, valamilyen anyagnak vagy energiának a levegőbe való jutása által közvetlenül vagy közvetve okozott káros hatást, amelyek nagy mértékben veszélyeztetik az emberi egészséget, károkat – többek között vagyoni károkat – okoznak az élő erőforrásoknak és az ökoszisztémában, valamint károsítják, és zavarják a környezet élvezetét (*amenities*) és a környezet egyéb jogszerű használatát,²⁰⁵ míg a szennyező anyagok meghatározásáról az államok külön szerződéses megoldások keretében rendelkeznek. Ezek tulajdonképpen implicit módon a károsító anyagok meghatározásának egyedi, az anyag hatásainak ismeretét szem előtt tartó felfogását tükrözik,

²⁰⁴ Az egyezmény 1983. március 16-án lépett hatályba.

²⁰⁵ Ld. az egyezmény 1. cikk a) pontját.

és a potenciálisan károsító anyagokra irányadó külön szabályok elfogadásának lehetőségét biztosítják.²⁰⁶

A nagy távolságra jutó, országhatáron áterjedő légszennyezés esetében – a légszennyezés definícióját alapul véve – az egyezmény hatálya azon szennyezési módokra terjed ki, amelyek „fizikai eredete teljesen vagy részben egy másik fél joghatósága alá tartozó területre esik, és amelynek káros hatásai egy másik fél joghatósága alá tartozó területén jelentkeznek.”²⁰⁷ Azonban a definíció még azt is hozzáfűzi, hogy ezen szennyezések voltaképpen olyan távolságban következnek be (az egyezmény neve szerinti „nagy távolság” absztrakt és nem taxatív meghatározása), ahol általában már nem lehetséges az egyedi kibocsátás forrása vagy a több forrás közötti különbségtétel a szennyezés mértékéhez való hozzájárulás viszonylatában.²⁰⁸

A kár mértékére és a felelősség kapcsolatára vonatkozóan az egyezmény a jogi normákban ritkán tapasztalt megoldással él, amikor egy lábjegyzetben (sic!) rögzíti, hogy az egyezmény a károkért való állami felelősségre vonatkozólag egyetlen rendelkezést sem

²⁰⁶ Az egyezményhez 1984 és 1999 között nyolc jegyzőkönyvet csatoltak, melyek a következők:

- i) 1984-ben írták alá a *levegőszennyező anyagok nagy távolságra való eljutásának megfigyelésére és értékelésére szolgáló európai együttműködési program hosszú távú finanszírozásáról szóló jegyzőkönyvet* (1984 Protocol on Long-term Financing of the Cooperative Programme for Monitoring and Evaluation of the Long-range Transmission of Air Pollutants in Europe). A jegyzőkönyv 1988. január 28-án lépett hatályba.
- ii) 1985-ben írták alá a *kénkibocsátások legalább 30%-os csökkentéséről és azok országhatárokon való átáramlásának szabályozásáról szóló jegyzőkönyvet* (1985 Protocol on the Reduction of Sulphur Emissions or their Transboundary Fluxes by at least 30 per cent). A jegyzőkönyv 1987. szeptember 2-án lépett hatályba.
- iii) 1988-ban írták alá a *nitrogén-oxidok kibocsátásának, vagy azok országhatárokon való átáramlásának szabályozásáról szóló jegyzőkönyvet* (1988 Protocol concerning the Control of Nitrogen Oxides or their Transboundary Fluxes). A jegyzőkönyv 1991. február 14-én lépett hatályba.
- iv) 1991-ben írták alá a *illékony szerves vegyületek kibocsátásának és azok országhatárokon való átáramlásának szabályozásáról szóló jegyzőkönyvet* (1991 Protocol concerning the Control of Emissions of Volatile Organic Compounds or their Transboundary Fluxes). A jegyzőkönyv 1997. szeptember 29-én lépett hatályba.
- v) 1994-ben írták alá a *kénkibocsátások további csökkentéséről szóló jegyzőkönyvet* (1994 Protocol on Further Reduction of Sulphur Emissions). A jegyzőkönyv 1998. augusztus 5-én lépett hatályba, Magyarországon a 2004. évi CVIII. törvény által került kihirdetésre.
- vi) 1998-ban írták alá a *nehézfémekről szóló jegyzőkönyvet* (1998 Protocol on Heavy Metals), melynek hatályba lépése 2003. december 29-én történt meg. Szövegét Magyarországon a 2007. évi XXI. törvény hirdette ki.
- vii) Szintén 1998-ban írták alá a *környezetben tartósan megmaradó szerves szennyező anyagokról szóló jegyzőkönyvet* (1998 Protocol on Persistent Organic Pollutants). A jegyzőkönyv 2003. október 23-án lépett hatályba.
- viii) A *savasodás, az eutrofizáció és a talaj közeli ózon csökkentéséről szóló jegyzőkönyvet* 1999-ben írták alá (1999 Protocol to Abate Acidification, Eutrophication and Ground-level Ozone). A jegyzőkönyv 2005. május 17-én lépett hatályba, Magyarországon a 195/2006 (IX. 25.) Korm. rendelet hirdette ki a szövegét.

²⁰⁷ Ld. az egyezmény 1. cikk b) pontját.

²⁰⁸ Ld. *uo.*, az egyezmény 1. cikk b) pontjában.

tartalmaz.²⁰⁹ Ez alapján tehát e nemzetközi jogi instrumentum a kárfelelősség általános elméletének dimenziójában érdemi jelentőséggel kevésbé bír, ellenben a kárfogalom statuálásával egy meglehetősen régi hiátus betöltésére tett sikeres kísérletet. Emellett, majd' húsz évvel megelőzve az aarhusi egyezmény, bizonyos kutatási, konzultációs, információszolgáltatási és értesítési követelményeket (egyfajta nyilvánosság-fogalom) támaszt az aláíró államokkal szemben, amely az 1970-es évek jogalkotásában, főleg az adott területen meglehetősen unikális lépésként minősíthető. Az egyezmény szerepe tehát e körben túlmutat azon a tényen és látszólagos hiányosságon, hogy a megelőzési és felelősségi kérdések taglalása nélkül hatékony és előremutató rendelkezéseket tartalmazzon.

Az 1980-as évektől kezdődően viszont az újabb, a technikai fejlődés által generált és objektíve bizonyítható globális problémák okozta légszennyezések, illetve légi vonatkozású környezeti károsodások kerültek a tudományos vizsgálatok, a nemzetközi közösség, így pedig a nemzetközi jogalkotás figyelmének a középpontjába.

A környezet integráns részét alkotó és a Föld élővilágának létét biztosító ózonréteg elvékonyodásával összefüggő, illetve az ózonlyuk növekedésével kapcsolatos aggodalmakat már évtizedek óta ismeri az emberiség, ennek tudományosan bizonyított folyamatára, kiváltó okaira és a következményekre pedig már régóta figyelmeztet a természettudós szakmai közösség. Mindenekelőtt a légszennyezés témája keretében tartom szükségesnek vizsgálni a kérdést, mivel fizikailag az itt bekövetkezett károsodások a levegő mint közvetítő szektor útján terjednek át más szektorokra, súlyosan veszélyeztetve ezáltal valamennyi környezeti szektort – így az emberi környezetet, az embert körülvevő természeti elemeket egyaránt. Ha a jogalkotó a probléma megoldására hatékony megoldási módokat akar igénybe venni, akkor – nézetem szerint – a károsodás forrását és a közvetítő szektorokat kell jobban megvizsgálni, amely magában foglalja a kárfogalom egy sajátos, unikális felfogását. A levegő útján való szennyezés minden bizonnyal kárként vagy veszteségként jelentkezik majd a biológiai élővilágban, ideértve az emberi egészséget és a vagyontárgyakat is, de a jogi rezsimek rendszerében már a légszennyezési szektor jogi szabályozásában meg kell jelennie annak a célkitűzésnek, hogy az időben valamelyest későbbi, konkrétan a Föld felszínén közvetlenül bekövetkező károkozást meg kell akadályozni, annak lehetőségét és kockázatát a minimális szintre kell csökkenteni.²¹⁰ Ezek érdekében fontosak azok a lépések, amelyeket az államok az

²⁰⁹ Ld. az egyezmény 8. cikk f) pontjához kapcsolódó 1. számú lábjegyzet.

²¹⁰ *André Nollkaemper* már-már szállóigévé vált mondata juthat erről eszünkbe. Nollkaemper szerint ugyanis „*what you risk reveals what you value*”, azaz – szabad fordításban – „amit kockáztat, megmutatja, hogy mennyire becsülöd”. Ennek részletes kifejtését ld.: NOLLKAEMPER, André: „What You Risk Reveals What You Value” and Other Dilemmas Encountered in the Legal Assault on Risks. 75-94. In: FREESTONE, David –

ózonréteg problémáira reagálva, a légszennyezések területéhez részben kapcsolódó módon megalkottak.

Ennek kapcsán már 1985-ben megfogalmazódott az ózonréteg védelmének kérdése, amikor az államok aláírták a *sztratoszferikus ózonréteg védelméről szóló* – azóta többször módosított és kiegészített – *egyezményt* (1985 Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer).²¹¹ Az egyezmény definíciós szinten ugyan a károk fogalmáról nem szól, azonban az 1. cikkének 2. pontja alatt nevesített *káros hatás* kifejezés²¹² ezen összefüggésben rokonítható a kár fogalmával, tekintve, hogy egy természeti képződmény, környezeti elem védelmére hivatott szerződésről van szó, amely önmagában nem kár-specifikus megközelítést alkalmaz, hanem inkább preventív, megelőző védelmi szándékkal jött létre. Ennek érdekében csak azt szükséges tisztázni, hogy melyek azok a beavatkozások, változások, amelyek védelmi szempontból relevánsak. Ezáltal pedig a káros hatás definíciója kétségtelenül betölti azon funkciót, hogy *egyrészt* konkrét módon meghatározza azon metódusokat, amelyekről az ózonréteget²¹³ védeni kell, *másrészt* pedig – és itt tölti be a lényegi szerepét – azt jelenti, hogy a káros hatások által előidézett módosulások bekövetkezése az egyezmény szerint már *ipso facto* kárként jelentkezik. Ennek eredményeként az egyezmény az *expressis verbis* nevesített kárfogalom hiányában is implicit kárfogalommal rendelkezik, a káros hatások mint definíciós elem értelmezéséből következően. E megoldás, illetve definíciós technika a későbbiekben visszaköszön a további, az ózonréteg témáját érintő valamennyi nemzetközi szerződésben (a bécsi egyezményhez fűzött módosításban, kiegészítő jegyzőkönyvben) is, így a kár külön definícióját a sokkal inkább kár-specifikus jellegű, 1987-ben aláírt *montreáli jegyzőkönyvben* (1987 Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer)²¹⁴ sem találjuk, amely az ózonréteget lebontó anyagok témájára fókuszál.²¹⁵ Valójában a jegyzőkönyv a definíció

HEY, Ellen (eds.): *The Precautionary Principle and International Law. The Challenge of Implementation.* Kluwer Law International, The Hague-London-Boston, 1996. 274.

²¹¹ Az egyezmény 1988. október 31-én lépett hatályba, Magyarországon kihirdette: 31/1990. (II. 16.) MT rendelet.

²¹² Az egyezmény 1. cikk 2. pontja szerint a „káros hatások” olyan „változásokat jelentenek a fizikai környezetben vagy az élővilágban, az éghajlati változásokat is ideértve, amelyeknek jelentős károsító hatásuk van az emberi egészségre, vagy a természetes és a gazdálkodásba vont ökoszisztémák összetételére, rugalmasságára és termelékenységére, illetőleg az emberiség számára hasznos anyagokra.”

A káros hatás és a kár fogalma természetesen nem rokonítható, de az ózonréteg mint természeti érték, képződmény elvékonyodása már önmagában a biológia integritás egyik legfőbb védelmezőjében bekövetkezett káros elváltozás (azaz a kár) tényét jelenti.

²¹³ Az ózonréteg az egyezmény 1. cikke 1. pontjának értelmében „a plentáris határréteg feletti légköri ózonréteget jelenti.”

²¹⁴ A jegyzőkönyv 1989. január 1-jén lépett hatályba, míg Magyarországon a 35/1990. (II. 28.) MT rendelet által került kihirdetésre.

²¹⁵ Itt említendő meg, hogy az Európai Unió is kiemelt figyelmet szentel a témának, melynek bizonyítékeként felhozható, hogy 2009. szeptember 16-án fogadott el az Európai Parlament és a Tanács egy közös rendeletet (1005/2009/EK rendelet) az ózonréteget lebontó anyagokról, illetve specifikusabban az egyes fluortartalmú

szintjén átveszi a bécsi egyezmény ózonréteggel és káros hatással kapcsolatos meghatározásokat, újabb definíciós elemeket nem alkot, és a kár fogalmát – a káros hatásoktól eltérő módon – sem definiálja. Jelentősége ugyanakkor leginkább abban mutatkozik meg, hogy a káros hatásokat előidéző, ezáltal károkozó anyagok tételes felsorolását elvégzi a jegyzőkönyv,²¹⁶ azaz ennek alapján objektíve megállapítható, hogy egyes anyagoknak bizonyos mennyiség és koncentráció szerinti sztratoszférába való kerülése már kárként, illetve károsító hatásként jelentkezik. Hiszen az ezek által előidézett változásoknak jelentős károsító hatásuk van az emberi egészségre, vagy a természetes, illetve a gazdálkodásba vont ökoszisztémák összetételére, rugalmasságára és termelékenységére, továbbá az emberiség számára hasznos anyagokra, összességében, mindazokra a tényezőkre, szektorokra, amelyek védelmét a bécsi egyezmény, valamint a jegyzőkönyv védeni hivatott, és mindazon szektorokra, amelyekre az ózonréteg károsodása – tudományosan bizonyítható módon – közvetlen hatást gyakorol.

A montreáli jegyzőkönyvet – a felek rendszeres, a jegyzőkönyvben foglaltak végrehajtásának periodikus áttekintésére és felülvizsgálatára szolgáló találkozási keretében – többször módosították,²¹⁷ anélkül azonban, hogy a kár vagy veszteségek definiálására az államok kísérletet tettek volna.

A légszennyezések – noha külön szektorként való tárgyalásuk vitatható, mivel a légszennyezés voltaképpen csak a közvetítő közeg szerepét tölti be – és a légi úton terjedő károk elsősorban a többi szektorban, döntően a biodiverzitásban eredményezhetnek látható és jelentős károsodásokat. Azonban külön pontban való rövid ismertetését azért tartottam feltétlenül szükségesnek, mert biztosan állítható, hogy a légszennyezések problémája felelősségi szempontú és kár-orientált vizsgálatának táptalajául szolgált azon tény, hogy az első nemzetközi környezetvédelmi tárgyú, bírósági (választottbírói) úton zajló és a környezetszennyezés miatti felelősségi kérdéseket magában foglaló Trail Smelter-ügy a légszennyezés témakörében vált ismertté. Ennek felelősségi jogi vonatkozásaira a későbbiekben világítok rá.

üvegházhatású gázokról (842/2006/EK rendelet). Az ózonréteget károsító e két anyagcsoport vonatkozásában Magyarország – hasonlóan más EU-tagállamokhoz – egy további jogalkotási lépést tett, amikor a 310/2008. (XII. 20.) Korm. rendelet keretében szabályozta az ózonréteget lebontó anyagokkal és egyes fluortartalmú üvegházhatású gázokkal kapcsolatos tevékenységekkel összefüggő kérdéseket és állami teendőket.

²¹⁶ Ld. a jegyzőkönyv 2. cikkét, valamint az A)-E) függelékeket.

²¹⁷ Noha ezek többsége természetesen elsősorban eljárási, szerződéses módosítás, melyek közül számos periodikus módosítás Magyarországon is kihirdetésre került. Ezeket ld.: 141/1991. (XI. 2.) Korm. rendelet, 67/1995. (VI. 13.) Korm. rendelet, valamint a 305/2004. (XI. 13.) Korm. rendelet az ózonréteget lebontó anyagokról szóló montreáli jegyzőkönyv módosításainak és kiegészítésének kihirdetéséről.

2.3.2. Űrkárok

Az űrkárok vonatkozásában a környezeti károk említése mindenképpen relevánsnak mutatkozik, mivel a világűrszerződés megfogalmazása és az e témában vizsgált instrumentumok területi, illetve tárgyi hatálya alapján az űrkárok nem kizárólag az űrben keletkezhetnek, hanem a Földön, azaz egyes államok területén, illetve a *res communis omnium usus* státusú területeken. Az ENSZ Közgyűlésének tizenhatodik rendes ülészakán, 1961 decemberében elfogadott határozat szerint az államoknak a világűr vonatkozásában érvényesíteniük kell azon alapelvet, hogy azt, illetve az égitesteket minden állam a nemzetközi joggal összhangban, szabadon kutathatja és használhatja, továbbá ezek állami foglалás tárgyai nem lehetnek.²¹⁸ A Nemzetközi Jogi Egyesület világűrjogi bizottsága szerint az elv, eme viszonylatban pl. az emberiség közös öröksége koncepciójával együttesen, nemcsak egy fogalom, hanem a nemzetközi jog egy alapvető elve, amely a világűrre és az égitestekre egyaránt alkalmazható, és a nemzetközi világűrjog rendszerében pozitív jogként jelenleg is érvényben lévőnek minősül.²¹⁹

A nemzetközi jog, ezen belül pedig a kárfelelősség szempontjából például a lényegi, így a szennyezési tevékenységből eredő kártérítési kérdések akkor merülhetnek fel, ha a szennyezés eredménye az egyes államok területén és nem az államok többségének konkrét és közvetlen fizikai használatától, ha csak gyakorlatban is, de elzárt világűrben jelentkezik.²²⁰ Azonban ennek felelősségi alapú vetülete figyelemreméltó, mivel a kár bekövetkezésének helye a világűrjog rezsimjének kárfelelősségi tárgyú részterületén irányadó vétkességi és objektív

²¹⁸ Ld.: A/RES/1721(XVI) – 1721 (XVI) *International Co-operation in the Peaceful Uses of Outer Space*.

Az űrkorszak kezdetén az ENSZ Közgyűlése által elfogadott, a kárfelelősség vonatkozásában elfogadott instrumentumok közül ld. többek között: *G.A. Res. 1963 (XVIII) International Co-operation in the Peaceful Uses of Outer Space* (13 December 1963, 1280th plenary meeting); *G.A. Res. 2130 (XX) International Co-operation in the Peaceful Uses of Outer Space* (21 December 1965, 1408th plenary meeting) és *G.A. Res. 2222 (XXI) Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies* (19 December 1966, 1499th plenary meeting).

²¹⁹ Ld.: *Report of the ILA Space Law Committee*. Montreal Conference, Montreal, 1982. 6-7. A pozitív jogi aspektusok bizonyítékeként ld. az alábbiakban ismertetett világűrszerződés I. cikkében fellelhető fordulatokat.

²²⁰ A világűr és az állami szuverenitás alá tartozó, hajtható területek, földrajzi rezsimek, így a légitér elhatárolásának negyven éves „vitája” során felmerült elméletek, orientációs segédfogalmak rövid és kimerítő összegzését ld.: GÁL Gyula: A világűrjogi funkcionalizmus – elmélet és gyakorlat. In: CSAPO Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmánykötet Bruhács János professor emeritus 70. születésnapjára*. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata, Pécs, 2009. 62-67. A világűrjog „első évtizedében” lezajlott viták irányai egyébiránt nagymértékben lefedik a negyven éves viták esszenciáját, így megállapítható, hogy negyven év tudományos haladása, a hidegháború vége, a számos technikai és a jogi javaslat ellenére egyértelmű és általánosan elfogadott nézetet nem tett magáévá a nemzetközi közösség. Az „első évtized” vitáiról ld. GÁL Gyula: *Világűrjog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964. 89-125.

alapú felelősség elmélete közötti választás, azaz egyben a kárfelelősség telepítésének módját is megadhatja.²²¹

Az 1967-ben aláírt ún. *világűrszerződés* (Szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket – 1967 Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies)²²² szerint minden olyan részes állam, amelynek területéről vagy berendezéséről valamely objektumot, azaz űrobjektumot felbocsátanak, nemzetközi felelősséggel tartozik mindazokért a károkért, „amelyeket az illető objektum vagy annak alkatrészei egy másik részes államnak vagy ilyen állam természetes vagy jogi személyeinek okoznak a Földön, a légtérben vagy a világűrben, beleértve a Holdat és más égitesteket.”²²³ Ugyanakkor ez a fajta megközelítés és definíciós irány még alapvetően bizonytalanul hagyta a kárfogalom pontos jelentését,²²⁴ ezért önmagában e szerződés által képviselt kárkonceptió kevésbé képes a kárfogalmak lényegi problémáját képező, elsősorban nem földrajzi alapú összetevők (pl. közvetlen vagy közvetett, illetve anyagi vagy erkölcsi károk között fennálló anomáliák, fogalmi és praktikus különbségek) finomhangolására.

Ezen földrajzi (illetve terület-orientált) alapú szegmentálást egészíti ki – ha nem is ugyanazon szerződésen belül, hanem attól *de iure* függetlenül – az *űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló* 1972-ben aláírt, de az ENSZ Közgyűlésének 1971-es ülészakán elfogadott egyezmény (1972 Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects)²²⁵ 1. cikkének a) pontja, miszerint a kár kifejezés „az élet elvesztését, a testi sérülést és az egészség más károsodását, továbbá az államok, valamint a természetes és a jogi személyek tulajdonának, illetőleg a nemzetközi kormányközi szervezetek tulajdonának az elvesztését és károsodását jelenti.” Ez a definíciós bázis tulajdonképpen a ténylegesen, azaz közvetlenül felmerült (a közvetett károk köre az

²²¹ Kiemelendő, hogy a magyar szakirodalom és tudományos gondolkodás – elsősorban *Mádl Ferenc* és *Gál Gyula* munkái révén – már az űrkorszak kezdetén jelentős hangsúlyt fektetett az űrtevékenység felelősségi alapú vizsgálatára. Nemzetközi összehasonlításban is az elsők között került bemutatásra a magyar jogirodalomban a problémakör szinte valamennyi, egyébként ma is létező és megoldásra váró neuralgikus pontja. Ezeket ld.: MÁDL Ferenc: A kozmikus térség meghódítása és az anyagi felelősség egyes kérdései. *Jogtudományi Közlöny*, Vol. XVIII (1963) No. 4, 200-205. és GÁL: *Világűrjog...*, 250-262.

²²² A szerződés 1967. október 10-én lépett hatályba. Magyarországon az 1967. évi 41. törvényerejű rendelet hirdette ki.

²²³ Ld. a világűrszerződés VII. cikkét. Egyébiránt a károk, a közvetlen károk vonatkozásában a szakirodalom megkülönbözteti a világűrtevékenységen kívül álló személlyel vagy tárggyal történt összeütközésből eredő ún. *homogén károkozást*, valamint a két űrobjektum kollíziójából, összeütközéséből eredő ún. *heterogén károkozást*. Erről ld.: GÁL: *Világűrjog...*, 255., 257. és 260.

²²⁴ Ld. CHRISTOL, Carl: International Liability for Damage Caused by Space Objects. *American Journal of International Law*, Vol. 74 (1980) No. 2, 355.

²²⁵ Az egyezmény 1972. szeptember 1-jén lépett hatályba; Magyarországon az 1973. évi 3. törvényerejű rendelet által került kihirdetésre. A nemzetközi szakirodalomból az egyik legkiválóbb elemzésként ld.: CHRISTOL: *i. m.* 346-371.

űrkárfelölősségi szerződés hatálya alá nem tartozik, köszönhetően a pontos és szigorú definíciós keretnek, valamint az „elvesztés” és „károsodás” szavak közvetlen kárfogalomra utaló jellegének²²⁶), általános, előrelátható és megtéríthető károk kártipológiájának szerves része.²²⁷ Itt kell hangsúlyoznunk az *űrszemét* problémáját, amely jelentős problémát okoz, hiszen szinte lehetetlen annak bizonyítása és felderítése, hogy az űrszemétnek minősíthető objektumok mely állam (illetve jelenleg már a magánszemélyek, távközlési társaságok, etc.) tulajdonában állnak, vagy állhattak. Az űrszemét eleve káros-károsító anyag (mivel mind a világűrűről, mind a légkörtől rendszeridegen mesterséges anyag), másrészt viszont az űrkárok előidézésében is szerepet játszhat. Az ilyen – igen változó méretű és összetételű – azonosíthatatlan objektumok mennyisége több ezerre tehető, melyek a világűrben, egyelőre ismertté vált károkozás hiányában is felfedezhetők. Az űrtevékenységre irányuló nemzetközi jogalkotás egyik elsődleges teendője lenne az ezekkel kapcsolatos (lajstromozási, ártalmatlanítási, felelősségi, etc.) szabályrendszer megalkotása, amely mindeddig elmaradt.

Összevetve a fentiekben felvázolt két definíciót, a két fogalmi kör elméleti „összefésülése” következtében, az űrkár fogalma magában foglal minden olyan anyagi vagy nem anyagi veszteségben mérhető személyi sérülést, illetve vagyoni kárt, amely a Földön (szárazföldön vagy vizekben), légtérben vagy a világűrben következik be a felbocsátott objektum által. Ez egy szinte teljes és széleskörű kárdefiníció lehetőségét sejteti, amelynek az ökológiai kár is szerves része, tekintve, hogy a környezet mint érték az államok és egyéb entitások tulajdonába tartozik, ezzel pedig vagyoni-tulajdoni értelemben mindennemű környezetet károsító tevékenység valójában tulajdonvesztést, illetve tulajdonkárosodást idéz elő,²²⁸ amely az űrkárfelölősségi szerződés kárdefiníciójával explicit módon találkozunk.²²⁹

²²⁶ A közvetett károkra vonatkozó kártérítési igény elbírálása így voltaképpen az egyedi esetekre marad, és az eset valamennyi körülményének körültekintő mérlegelésével, esetlegesen egy választottbírói fórum igénybevételével történhet meg, ahol a bírói fórum hatáskörét és magát a kártérítési keresetet – természetesen az érintett államok egyetértése szerint – úgy alakítják ki, hogy az adott fórum a közvetett károk iránti igények eldöntésére is rendelkezzen joghatósággal. Az effajta vitarendezési mód azonban független az űrkárfelölősségi szerződés rendszerétől, így annak a kizárólagosan a közvetlen kárfogalmat ismerő tárgyi hatályától.

²²⁷ Vö.: CHRISTOL: *i. m.* 359.

²²⁸ Főként annak tükrében, hogy a környezetszennyezés esetén az angolszász jog eredeti formájában a szomszédjogi, tulajdon-, esetleg birtokviszonyokból eredő felelősségi klauzulát hívja segítségül (elsősorban a vétkességre tekintet nélkül felelősség tekintetében). Vö.: SÓLYOM László: *Környezetvédelem és polgári jog*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 15-17. és 23-24.

²²⁹ Fontos megjegyezni, hogy még a világűrjog rezsimjének ma már szerves részét alkotó szerződések aláírása előtt (és – sic! – a természetet, a természetes környezetet más aspektusból megközelítő nemzetközi környezetvédelmi jog „születése” előtt) publikált monográfiájában *Gál Gyula* a természetben bekövetkező károk egy *antropomorf* értelemben vett, ún. *global commons*-szemléletű, a nemzetközi közösség érdekében folytatott kutatásokhoz igazodó tipológiájának absztrakt megfogalmazására tett egyértelmű kísérletet, amikor a természet egyensúlyának megbontása alatt a világűrtevékenység olyan kihatásait értette, „amelyek fizikai vagy biológiai változásokat idéznek elő a világűrben vagy égitesteken, s ezzel veszélyeztetik a tudományos kutatás és felhasználás szabadságát.” Ld.: GÁL: *Világűrjog*..., 184., a lehetséges károsító tevékenységekről ld.: *uo.* 184-189.

Az 1979-ben aláírt ún. *Hold-megállapodás* (1979 Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies)²³⁰ a környezet védelmével foglalkozó, az eddigiekben taglalt instrumentumoknál megfigyelhető implicit felfogásokhoz képest kontraszt figyelhető meg, mert egy jóval markánsabb és explicit megoldást tartalmaz, amikor a 7. cikkében egyrészt a Hold és egyéb égitestek, másrészt – a következő fordulatában – esetlegesen a Földön bekövetkező környeztkárosodás kapcsán nevesíti a megelőzés, illetve a szükséges intézkedések megtételére irányuló állami kötelezettségeket. Amíg az első fordulat kapcsán azzal a problémával szembesülünk, hogy a Hold és más égitestek vonatkozásában a „környezet” szó kevésbé feleltethető meg annak a fogalmi analógiának, amely a Föld környezetére, a biológiai rendszerek összefüggő rendszerére, ennek a világűrben való alkalmazhatóságának lehetőségére utal látszólag, a második fordulat kapcsán hasonló „definíciós problémával” nem szembesülünk. Véleményem szerint azonban megoldást jelenthet, hogy – a technikai lehetőségek és a világűr státusából fakadó tényezők miatt – a Hold és egyéb égitestek vonatkozásában a jelenleg meglévő állapot megőrzésében (amely az emberiség közös örökségének része), illetve a visszafordíthatatlan változások megakadályozása formáiban merül ki. Annak bizonyítása viszont nehézkes, hogy eme térségben milyen folyamatok lehetnek irreverzibilisek (az univerzális szinten jelentős számú állami gyakorlatnak és a szokásjognak a hiánya megnehezíti ezt a problémakört), illetve hogyan lehetséges az űrtevékenység folytatása mellett a meglévő állapotot a szerződéses kötelezettségeknek megfelelően megőrizni.²³¹ Egyrészt nincsen kialakult és egységes álláspont ennek metódusára, paramétereire, *másrészt* kevés állam érintett fizikailag ezekben a kutatásokban, ezért az ehhez szükséges gyakorlat, tapasztalat csak nagyon kevés állam számára áll rendelkezésre,²³² és ezen államok – tegyük hozzá – nem feltétlenül érdekeltek a környezeti szempontok, a megőrzési és egyéb prevenciós kötelezettségek és prioritások

²³⁰ A Megállapodás 1984. július 11-én lépett hatályba.

²³¹ A Megállapodás 11. cikk 4. bekezdése azonban lehetővé teszi a részes államok számára a kiaknázás lehetőségét, amíg ez diszkriminációtól mentesen történik, valamint megfelel a méltányosság követelményének, a nemzetközi jog és a Megállapodás általános elveinek.

²³² E körben szükséges felidézni a világűrszerződés I. cikkének második és harmadik fordulatát, miszerint a „világűr kutatását és felhasználását, beleértve a Holdat és más égitesteket, minden ország javára és érdekében kell folytatni”, illetve azt „valamennyi állam az egyenlőség alapján és a nemzetközi joggal összhangban minden megkülönböztetés nélkül szabadon kutathatja és használhatja, és az égitestek minden területére a bejárás szabad.”

Ellenben egyet kell értenünk *Gál Gyulával*, miszerint attól, hogy az államok többsége nem vesz részt az űrtevékenységben (a monográfia óta eltelt közel fél évszázad alatt sem nőtt számottevően az űrtevékenységet folytató államok száma), ennek eredményei, a más államok által megismert tudományos ismeretek és egyéb felfedezése érintenek, az okozott károk és ennek hatásai pedig érinthetnek minden államot, illetve egyre több magántulajdonban lévő és űrtevékenységet végző gazdasági társaságot. Ld.: *GÁL: Világűrjog...*, 46-47. Ezért a szokásjogi normák kapcsán a földi analógiák alkalmazását javasolja a világűrben is. Ezek között a nyílt tenger és az Antarktisz analógiája érdemel említést. Ezekről ld.: *uo.* 158-164.

teljeskörű betartására, még akkor sem, ha a Megállapodás 11. cikkének 1. bekezdése szerint a Hold, más égitestek és ezek természeti erőforrásai az emberiség közös örökségének részeit képezik, ahogy ezen megfogalmazás már a jóval több állam által ratifikált és univerzálisnak tekinthető világűrszerződés I. cikkében is feltűnt.

Az előzőekből következően az űrkárok speciális kérdése számos anomáliával bír, és eddig mindössze egy ügyben (ún. *Cosmos 954* ügye, Kanada és Szovjetunió között) kellett az okozott károkért jóvátételt, kártérítést fizetni, amely ügy – még ha önmagában képes egyfajta kvázi-precedens szerepkör betöltésére – döntően politikai, kétoldalú szerződéssel megállapított vitarendezés²³³ révén zárult le. Ebben az esetben a kár megállapítása tekintetében a szerződés utaló szabálya révén támaszkodik a kárfelelősségi egyezmény meghatározásaira, ellenben a két kormány megegyezése tette lehetővé a vita megoldását, kártérítés fizetését, amiért a *Cosmos 954* elnevezésű űrobjektum (amelynek a fedélzeti energiaellátást biztosító erőforrása egyébiránt Uránium-235 izotóppal dúsított uránium alkalmazásával működő atomreaktor volt) lezuhanása következtében a szétszóródott törmelékek okoztak károkat kanadai területen.²³⁴ Pontosabban fogalmazva, azon költségek vonatkozásában merült fel a kárigény, amelyek az objektum balesete nélkül nem következtek volna be, mivel kanadai polgárok számára fizikai vagy vagyoni károkat, illetve a kanadai kormány számára *mérhető* és *jelentős* károkat közvetlenül nem okozott a baleset.²³⁵ A Szovjetunió egyébként mindvégig vitatta, hogy az űrkárfelelősségi egyezmény alkalmazható lenne az így előállt káreseményre, mivel annak kárfogalma csak a *közvetlen károkra*

²³³ A kárigényről ld.: Claim Against the Union of Soviet Socialist Republics for Damage Caused by Soviet Cosmos 954, February 8, 1978. *International Legal Materials*, Vol. 18 (1979) No. 4, 899-930. A vitarendezésről, a megoldási módról ld.: Protocol on Settlement of Canada's Claim for Damages Caused by Cosmos 954, April 2, 1981.

²³⁴ Méghozzá olyan mértékben, hogy a szilánkok és roncsok által beszennyezett területet meg kellett tisztítani, mivel az kármentesítésre szorult.

²³⁵ Vö.: CHRISTOL, Carl: International Liability for Damage Caused by Space Objects. *American Journal of International Law*, Vol. 74 (1980) No. 2, 347. Azt viszont meg kell jegyezni, hogy jelenleg több ezer ismert űrobjektum kering Föld körüli pályán, de csak a *Cosmos 954* okozott pénzben kifejezhető veszteséget, különösen a kormány által foganatosított intézkedések költségei révén (amelyekre vonatkozólag az űrkárfelelősségi szerződés 12. cikke szerinti restitúciós mechanizmus az irányadó – olyan költségek, veszteségek, amelyek az űrobjektum közrehatása nélkül nem következett volna be).

A három cikkből álló amerikai-szovjet kétoldalú szerződéshez csatolt mellékletek (ideértve az ügy szempontjából releváns vonatkozásokat – tények, alkalmazandó jog, nemzetközi szerződések, általános nemzetközi jogi elvek, kártérítési összegek) 15. pontja alapján a *Cosmos 954* nevű űrobjektumról származó különösen veszélyes radioaktív hulladéknak a környezetben való elszóródása Kanada területén – az 1972-es egyezménnyel összhangban – vagyonban bekövetkező kárnak minősül, ezért pedig kártérítés szabható ki. Más kérdés azonban, hogy a hidegháború idején, az „ellentétes blokkba” tartozó államok közötti viták legalkalmasabb vitarendező mechanizmusának a kétoldalú szerződések bizonyultak, ezek hiányában gyakorlatilag nem lehetett igényeket előterjeszteni, még akkor sem, ha az egyezmény szerinti kárfogalom messzenemőig alkalmazható lett volna a káreseményként jelentkező helyzetre és az objektív módon megállapítható volt. Vö.: LEE, Edward – SPROULE, William: Liability for Damage Caused by Space Debris: The *Cosmos 954* Claim. *Canadian Yearbook of International Law*, Vol. 26 (1988) 273-279.

vonatkozik, a kármentesítő intézkedések és a „tisztítás” költségei pedig legfeljebb csak közvetett károknak minősíthetők.

Noha Kanada a kérdéses ügyben jelentős összegeket fordított kármentesítésre és a szennyezett területek megtisztítására,²³⁶ azonban az eredetileg megjelölt összegnél (b. 14 millió dollár) a későbbiekben már csak kevesebbet követelt a szovjet féltől (6 millió dollár), mivel eltekintett a kártérítési igényétől az egyéb költségek és a környezetben okozott károk vonatkozásában (Kanada végül csak ezen összeg felét, azaz 3 millió dollárt kapott). A hidegháborús helyzet, az amerikai államterület közelsége, az azonnal és amerikai segítséggel megkezdett kármentesítés, valamint az így elkerült jelentős károsodások felett érzett megnyugvás valószínűleg együttesen vezettek arra az eredményre, hogy már a kanadai kárigény felének kifizetésében (ami a teljes, a kanadai oldalon felmerült károk negyedét jelentette összességében) meg tudott egyezni a két állam.

Az űrkárokért való felelősség kérdése azonban azon túl, hogy a környezetjog tágabb rendszerében is unikális és *sui generis* sajátosságokkal bír; a világűr státusa, kárfelmérés földrajzilag és technikailag limitált lehetőségei,²³⁷ a szennyezett és károsult elemek bizonytalan volta, illetve a kárfelelősség telepítése terén képviselt egyedi megoldása (felbocsátó állam abszolút felelősségének nevesítése – összhangban a fokozott veszéllyel járó űrkutatással és egyéb űrtevékenységgel),²³⁸ az abszolút felelősségből is következő „áldozat-orientált” megkülönböztetés szembeűnő volta miatt számos olyan problémát vet fel, amely indokolta eme kártípusok nemzetközi szerződésekben létező fogalmainak külön pontban történő ismertetését. Emellett a világűrjog, ezen belül pedig a világűrben keletkezett károk miatti felelősség kérdése tipikusan azon területek közé sorolandó, amelyek vonatkozásában a szokásjogi normák jelenléte kevésbé hangsúlyos, tekintve, hogy a szokásjog képződéséhez elengedhetetlenül fontos a koherens állami gyakorlatok megléte. Ezek azonban hiányoznak az adott területről, ahol meglehetősen kevés állam bír olyan mértékű űrkutatási tapasztalattal (a kevés számú állam esetében viszont tapasztaljuk, hogy egyre nagyobb mértékben vesz részt a

²³⁶ Mivel a levált darabok egy része radioaktív volt, ráadásul ezek nukleáris szennyezettsége megfelelt a halálos dózishoz. Vö.: *Claim Against the Union of Soviet Socialist Republics for Damage Caused by Soviet Cosmos* 954, 904.

²³⁷ *Lachs* mindmáig mértékadó munkájában találóan fogalmazta meg, hogy az űrtevékenység kapcsán „a kevesek szabadsága és mindenki érdeke” közötti eredendő ellentét feloldására leginkább önmagában a *res communis omnium usus* státus, illetve azon korlátozások (felelősségi elméletek, kártipológia, világűr használata, hasznosítása terén etc.) alkalmasak, amelyeket a jogalkotók az űrjogi rezsim egyes szerződéseiben – mintegy biztosítékul – elhelyeztek. Vö.: LACHS, Manfred: *The Law of Outer Space: An Experience in Contemporary Law-Making*. Sijthoff, Leyden, 1972. 117.

²³⁸ A világűrtevékenységben részt nem vevő személyeket ért károk esetén „a korlátozást semmi sem indokolja. A rendkívül költséges világűr-vállalkozásokat végrehajtó állam mint károkozó esetében méltánytalan volna bármilyen korlátozást elismerni”, míg a dologi károk esetén a limitálás. Az abszolút felelősség alóli mentesülés, kártérítési korlátozás „mérlegelhető volna” – állapítja meg Gál Gyula. Ld.: GÁL: *Világűrjog...*, 260.

magánszektor – értsd: nem állami szektor – is az ürtevékenység végzésében), gyakorlati eredménnyel, amely az ilyen normák kialakulásának előfeltétele lehet. Másrésztől azonban, a világürtevékenység megkezdésével szinte egyidejűleg jelent meg a nemzetközi szabályozás iránti igény (tulajdonképpen annak is köszönhetően, hogy a normaalkotást a kétpólusú világ két vezető hatalma, az Egyesült Államok és a Szovjetunió egyaránt fontosnak gondolta a hadiverseny – és ennek folytán saját érdekei – szempontjából), ez pedig logikailag sem kedvezhet az ismétlődő szokásokon, de kifejezett jogi normák hiányán alapuló nemzetközi gyakorlat kialakulásához.²³⁹

2.3.3. Biodiverzitásban bekövetkező károk

Eme alpont keretében az előzőekhez képest eltérő kártípusokkal és kármeghatározással szembesülhetünk, hiszen *egyrészt* az eddigiekben tárgyalt valamennyi szektorban bekövetkezett kár kihatással bír a biológiai sokféleség (vagy már a magyar nyelvben is meghonosodott szinonimájával: biodiverzitás) „alkotóelemeire”²⁴⁰, *másrészt* pedig a védendő fajok egyedi jellege, egymástól eltérő és speciális védelmi igényei miatt sem lehet egy teljesen univerzális, minden egyes fajra, egyedre alkalmazható kártípust, károsodási faktort tételezni. Következésképp, általánosan és egységes módon használható károsodás-fogalom e szektorban nem található, nem is lenne indokolt, hiszen a károsodás mértéke itt mindig az egyes fajok veszélyeztetettségi szintjéhez igazodik, tehát a kárfogalom csak sektorspecifikus módon, egyedileg és faj-specifikusan tölthet be hatékony szerepet.

A *biodiverzitás alkotóelemei* mint a terület rezsimjének legfontosabb szerződésében, a biológiai sokféleség egyezményben megjelenő elemek²⁴¹ ugyan a normák szintjén behatárolják a biológiai sokféleség fogalmát, azonban a biodiverzitás rendkívül összetett

²³⁹ A szokásjog és a tételes világűrjogi rezsím bizonyos fokú kapcsolatáról, különösen a világűr használatára, az „áthaladásra” és erőforrásainak kiaknázására vonatkozó szokásjogi „megalapozottságú” kérdéseiről ld. VERESHCHETIN, Vladlen – DANILENKO, Gennady: Custom as a Source of International Law of Outer Space. *Journal of Space Law*, Vol. 13 (1985) No. 1, 24-31. Az esetjognak – mint a szokásjogképződés egyik lehetséges és nyilvánvaló útjának – a világűrjogi rezsím fejlesztésében betöltött szerepének vizsgálatát ld.: GOROVE, Stephen: The Growth of Space Law Through the Cases. *Journal of Space Law*, Vol. 24 (1996) No. 1, 1-22.

²⁴⁰ A *biológiai sokféleség* kifejezés vonatkozásában evidensnek tűnik az 1992-ben aláírt biológiai sokféleség egyezmény (1992 Convention on Biological Diversity, amely 1993-ban lépett hatálya, és Magyarországon az 1995. évi LXXXI. törvény hirdette ki) explicit fogalom-meghatározását alapul venni. Ezen kifejezés „a bármilyen eredetű élőlények közötti változatosságot jelenti, beleértve többek között a szárazföldi, tengeri és más vízi-ökológiai rendszereket, valamint az e rendszereket magukban foglaló ökológiai komplexumokat; ez magában foglalja a fajokon belüli, a fajok közötti sokféleséget és maguknak az ökológiai rendszereknek a sokféleségét.” Ld.: 2. cikkely.

²⁴¹ Ehhez még hozzáfűzi az egyezmény 2. cikkelye, hogy az *ökológiai rendszer* (ökoszisztéma) jelenti a növény-, állat- és mikroorganizmus-közösségek, valamint ezek élettelen környezetének dinamikus együttesét, méghozzá egy funkcionális egységben.

fogalom. A biodiverzitás legalapvetőbb jelentése a természetben megtalálható életformák sokfélesége, melyhez azonban bizonyos fokú „genetikai” és „status quo” védelem, megőrzési funkció kapcsolódik, amely a mesterséges beavatkozás által generált módosulások kiszűrése miatt szükséges. Ebben az esetben viszont már a biodiverzitás egyébként igen általánosan rögzített fogalma nem elegendő, hiszen ahhoz „környezeti értékítélet” is társul. A fajok, a környezet folyamatosan módosul – önmagától is azt tenné, de az ember tevékenysége csak felgyorsítja, és beláthatatlanná teszi e folyamatot –, ezért a biológiai sokféleség megőrzése a károk, de még inkább eredendően a potenciális károsító események megelőzésére fókuszál. A biológiai sokféleség definiálásakor további nehézséget okoz, hogy az egyes alkotóelemekre más szerződéses szabályok vonatkoznak,²⁴² és kontinensek szerint nagyban eltérnek a természet alkotóelemeinek kiaknázása terén vallott nézetetek, érdekek, így az ökoszisztéma védelme még földrajzilag is nagyban fragmentált. Eme megállapítás a Föld életterének megőrzését sok esetben jelentősen gátolja. A biodiverzitás fogalmának tisztázásakor a szerző véleménye szerint arra kell ügyelni, hogy a szerződésekben rögzített sokféleség-fogalom, a mellékletekben felsorolt védendő fajok, egyedek egyértelmű nevesítése mellett a védelemhez, az ökoszisztémában való fennmaradáshoz (változatlan formában, génkészlettel, etc.) fűződjön jelentős érték és érdek, enélkül ugyanis az antropocentrikus szabályozási kultúra sem képes hatékonyan védelmi mechanizmusokat konstruálni – főleg, ha pl. súlyos betegségeket terjesztő szúnyogfajok vagy a mezőgazdaságnak súlyos károkat okozó fajok védelme a kérdés, amely bizonyosan nem szolgálja az emberiség közvetlen érdekeit. Eme „szubjektív hozzáadott érték” adja meg a biodiverzitás lényegi és az ember számára is hasznos és kívánatos többletét, amely már túlmutat az egyes szerződések meglehetősen tágan fogalmazott és értelmezett definíciós keretein. Az iménti gondolatmenet célja az volt, hogy a biodiverzitás fogalmáról, ennek szempontjairól egyfajta általános kép álljon az egyes normatív szabályok taglalása előtt, amely megkönnyítené az ökoszisztéma korántsem öncélú védelmének, valamint az ehhez fűződő vitáknak a megértését.

A terület jellegéből adódóan a normaalkotó szándéka szerint az egyes szerződések csak az általános gyakorlat szerint védendő, illetve védett fajok vagy egyedek megnevezéséről szólnak, mely azt jelenti, hogy az ezek életterében okozott minden egyes káresemény, veszteség egyben a szektor fogalma és szabályozási filozófiája szerint már önmagában

²⁴² Ennek alátámasztására ld. pl.: KOESTER, Veit: The Five Global Biodiversity-Related Conventions: A Stocktaking. *Review of European Community & International Environmental Law*, Vol. 11 (2002) Issue 1, 96-103.

környezeti kárnak (attól függően, hogy „jelentékeny vagy valószínűleg jelentős mértékű”²⁴³ káros hatásnak) minősül. Hiszen az egyes fajokban, illetve egyedekben jelentkező bármiféle modifikáció már az ökológiai komplexum egészét érintheti, ezáltal pedig a biodiverzitás mint összefüggő ökológiai rendszer sérelme egyaránt megvalósul. Az ilyen tárgyú szerződések leginkább csak listákat, katalógusokat állítanak fel, mellyel kiküszöbölik azon problémákat, hogy általánosan nevesítsék a kár, károsodás és a szennyezés fogalmát, akár egyedi fajokra, netán valamilyen ökológiai megkülönböztető ismérvekkel rendelkező egyedekre nézve.

A biológiai sokféleség csökkenését számos tényező kiválthatja, például az ipari és a mezőgazdasági szennyeződések, továbbá az ember urbanizációt felgyorsító és természetátalakító tevékenysége a természetes élőhelyek számának csökkenéséhez vezetett, és végső soron egyes állat- és növényfajok kihalásához, kipusztulásához vezethet, amely helyrehozhatatlan és végleges, sokszor anyagi fedezettel nem pótolható káreseménynek minősül. A biológiai sokféleségről szóló egyezmény harmadik cikke a nemzetközi jog alapelveivel összhangban az államok szuverén jogának tekinti saját erőforrásaik környezetpolitikájuk szerinti felhasználását, ha a joghatóságuk alatti területen kifejtett tevékenység nem okoz kárt más államok vagy a nemzeti fennhatóságon kívül eső területek környezetében. A kár, illetve károsodást előidéző hatások részletes megfogalmazására – ahogy azt az előzőekben már felvázoltam – nem tér ki az egyezmény. Azaz a logikai értelmezés útján megállapítandó, hogy bármiféle, a szó köznapi és semmiképpen sem jogi értelmében vett károsító tényező károkozásnak és minden bekövetkezett jelentős mértékű veszteség, biológia és ökológiai sérelem pedig kárnak minősül.²⁴⁴ Azonban az egyezmény értelmében továbbá csak azon károsodások bírnak relevanciával a kártelepítés-kárfelelősség szempontjából, amelyek olyan jellegű komponensekben következtek be, melyek „fontosak a megőrzés és fenntartható használat”²⁴⁵ – mint a két biodiverzitással kapcsolatba hozható követelmény – szempontjából.

Az ökoszisztéma tagozódásának megfelelően a biodiverzitás szektora rendkívül kiterjedt és szerteágazó, melynek eredményeként a korántsem egységes rendszer további alszektorokra, alrendszerekre tagolható. *Egyrészt* az egyes környezeti alegységek, fajok, illetve egyedek szintjéhez igazodó, a biológiai entitások szerinti csoportosítási mód a hangsúlyos (a biodiverzitás alszektorális, elsősorban a környezeti élőhelyekre koncentráló szintje), *másrészt*

²⁴³ Ld. az egyezmény 7. cikkelyének c) pontját.

²⁴⁴ Az egyezmény értelmében maguk az államok határozhatják meg, hogy milyen intézkedésekkel érik el az egyezményben deklarált célokat. Az államok kötelezettsége így gyakorlatilag annyiban kimerül, hogy nemzeti stratégiákat, terveket vagy programokat kötelesek kidolgozni a veszélyeztetett fajok védelmére, ám az egyezmény védendő fajtaikat és élőhelyeket sem nevesít. Erről ld. az egyezmény 6. cikkelyét.

²⁴⁵ Ld. az egyezmény 7. cikkelyének a) pontját.

pedig – eltérően az előző felosztási módtól – nem a biológiai értelemben összetartozó egységek, entitások védelmének preventív eszközeit, módjait soroljuk ide, hanem egyes környezetmódosító vagy a környezetre veszélyes eljárásokra, folyamatokra döntően *post facto* reagáló eszközöket, amelyek a biodiverzitás, az ökoszisztéma (rendszerint valamennyi alszektort érintő) károsodása vagy ennek veszélye esetén bírnak relevanciával.

A biodiverzitásban okozott károk alszektoralis szintjei

Az első alpontban valójában az alszektoralis, azaz a környezeti élőhelyekre koncentrálnó nemzetközi instrumentumokat vizsgálom. E körbe sorolandó a klímaváltozásból eredő károk megelőzését szolgáló, a vízi környezet, ezen belül a tengeri környezet védelmét biztosító szerződések, az egyes állat- és növényfajok védelmére hivatott, valamint valamennyi, a táj- és természetvédelem területére vonatkozó szerződés.²⁴⁶ Ezek kimerítő felsorolására és elemzésére természetesen nincsen lehetőség, viszont említést érdemelnek azon dokumentumok, amelyek kísérletet tesznek a károk, veszteségek egyedi módon történő meghatározására, elsősorban a *szennyezés* vagy a *káros hatás* fogalmán keresztül, amely – jelen vonatkozásban – tulajdonképpen ekvivalens a kárfogalommal. Az egyes fajokban, egyedekben, környezeti tényezőkben bekövetkező szennyezés voltaképpen maga a károsodási folyamat, így önmagában a kár vagy veszteség kizárólagos megjelenési formája.

A klímaváltozás²⁴⁷ a biodiverzitás egészének károsodását idézi elő, mivel az éghajlati rendszer magában foglalja a légkör, a hidroszféra, a bioszféra és az egyéb földi szférák, valamint azok kölcsönhatásainak összességét,²⁴⁸ azaz valamennyi kártípus leképeződik az éghajlati rendszerben bekövetkezett módosulásokban, amelyeket az éghajlatváltozási keretegyezmény káros hatások²⁴⁹ kifejezés alatt nevesít. A kárfogalmak szempontjából a

²⁴⁶ Összhangban a környezet (vagy ökoszisztéma) fogalmával, amelynek elemei közé kell sorolni a növény- és állatvilágot, a talajt, a vizeket, a levegőt és a tájat, valamint az ezen tényezők közötti kölcsönhatást. A többi tényező – mint pl. az épített környezet egyes részei, azaz tulajdonképpen a kulturális örökségként megőrzendő, de a táj fogalma alá nem tartozó építmények – tekintetében nincs általános egyetértés az e körbe való sorolásukról, noha általánosságban ezeket ide kell érteni, ha a logikai, illetve a teleologikus értelmezési módszert hívjuk segítségül.

²⁴⁷ Az ENSZ éghajlatváltozási keretegyezményének (1992 United Nations Framework Convention on Climate Change – hatálybalépés: 1994. március 21.; Magyarországon kihirdetve: 1995. évi LXXXII. törvénnyel) 1. cikk 2. pontja szerint ez önmagában jelenti az éghajlat megváltozását, ami közvetlenül vagy közvetve a globális légkör összetételét módosító emberi tevékenységnek tudható be, és ami az összehasonlítható időtartamokon belül megfigyelt természetes éghajlati változékonyságon túli járulékos változásként jelentkezik.

²⁴⁸ Ld. a keretegyezmény 1. cikk 3. pontját.

²⁴⁹ Ld. a keretegyezmény 1. cikk 1. pontja alapján azokat a fizikai környezetben vagy élőhelyekben bekövetkező – az éghajlatváltozásból eredő – módosulásokat, melyeknek jelentős ártalmas hatásai vannak a természetes és mesterséges ökológiai rendszerek összetételére, ellenálló képességére és termékenységére, a társadalmi-gazdasági rendszerek működésére, illetve az emberi egészségre és jólétre.

keretegyezmény csak a közvetlen károk, illetve káros hatások elméletét fogadja el (ahogy ez általánosan jellemző a biológiai sokféleség megőrzésével foglalkozó dokumentumokra, figyelmen kívül hagyva az egyes fajok, egyedek védelme érdekében foganatosított eszközök költségeit, illetve az egyéb felmerült károkat), ezen belül azonban meglehetősen tágan értelmezett és explicite kiterjesztő hatállyal dolgozik. Ennek következtében az éghajlatváltozásért felelős tényezőkben bekövetkezett káros hatások egyfajta generális kárfogalomnak tekintendők, amelyek függetlenül az egyes altípusok meghatározásától, már az ökoszisztéma lehető legapróbb sérelme esetén is a káros hatás mint *ipso facto* kárfogalom elméletét fogadják el. A káros hatás tehát egyrészt egy károkozó tényező, másrészt azonban önmagában a bekövetkezett kár vagy káresemény is, mivel az éghajlatváltozás dimenziójában rendkívül nehézkes elhatárolni, és tudományosan igazolni az okozati folyamatok létét, relevanciáját, a kár tényleges bekövetkezésének idejét és valódi helyét. Természetesen, kárfelelősségi szempontból az iménti fejtegetés nem releváns, mivel az éghajlatváltozásért való felelősség egyértelmű deklarálására sem jogi, sem tudományos és fizikai értelemben, sem pedig politikai szempontból nincs reális lehetőség, ezért a generális káros hatások definícióján túl az egyes alterületek vonatkozásában a jogalkotók sajátos fogalmakat alkottak meg, amelyek alapján már konkrétan a károkozásért való felelősség kerülhet megállapításra, akár államközi viszonylatban is.

Ezen területek között kiemelt helyet érdemel a flóra és fauna védelmének kérdése, ugyanis a védendő fajokról számos nemzetközi szerződés rendelkezik, noha elenyésző számú ezek között a kárfelelősség szemszögéből egyedileg alkalmazható norma, a flóra és fauna egyes elemeiben bekövetkezett hatások kárfelelősségi célzatú kodifikálására csak ritkán találunk példát.²⁵⁰ Ennek egyik lehetséges okaként valószínűsíthető, hogy nem szükséges a károkról külön szólni, hiszen egyrészt a nevesített fajok védelme mint cél pontosan a kárfogalmat próbálja kiiktatni a rendszerből, elkerülve még a kár bekövetkezésének eshetőségét; másrészt pedig könnyű belátni, hogy az egyes fajoknak okozott hátrány, negatív hatás már *ab ovo* kárnak minősül, kifejezett jogi rendelkezés hiányában is. Különösen a védelemre szoruló és veszélyeztetett fajok vonatkozásában (a szerződések tárgyi²⁵¹ és területi hatálya²⁵² erre

²⁵⁰ Kivételes példaként ld. az 1985-ben aláírt, a *kelet-afrikai régió vízi és vízparti környezetének védelméről, kezeléséről és fejlesztéséről szóló nairobi egyezmény* (1985 Nairobi Convention for the Protection, Management and Development of the Marine and Coastal Environment of the Eastern African Region, mely 1996. május 30-án lépett hatályba) 15. cikkét, illetve az *Antarktisz szerződéshez 1991-ben fűzött környezetvédelmi jegyzőkönyv* (1991 Protocol On Environmental Protection To The Antarctic Treaty, mely 1998. január 14-én lépett hatályba) 16. cikkét.

²⁵¹ Egy állatfaj vagy egyes állatfajok nevesítése, mint például a *vándorló vadon élő állatfajok védelméről szóló* 1979-ben aláírt bonni egyezmény (1979 Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals; az egyezmény 1983. november 1-jén lépett hatályba, Magyarországon az 1986. évi 6. törvényerejű rendelet által

egyértelműen utal) számos szerződés született, amely a faj, illetve egyed védelmében inherens módon láttatja a káresemény potenciális bekövetkezését, ezért ezen normák nem szólnak kifejezett módon a veszélyeztetett, védelemre szoruló élőlények állományában okozott károkról, káros hatásokról, ezek definíciós igényű meghatározásáról.²⁵³

A szárazföldi és vízi élőlények, élőhelyek vonatkozásában is kifejezetten tág, valójában mindent magában foglaló, ún. *all-inclusive* definíciókat találunk, ahogy például a *határokat átlépő vízfolyások és nemzetközi tavak védelméről és használatáról* szóló 1992-es helsinki egyezmény (1992 Helsinki Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, mely 1996. október 6-án lépett hatályba)²⁵⁴ 2. cikkének 2. bekezdése a „számottevően hátrányos hatás” kitétel miatt a kárfogalommal teljes mértékben rokonítható, a határokon áttérjedő hatás kifejezését definiálja, csakúgy, mint a konkrét vizek rezsimjeként létrehozott instrumentumok.²⁵⁵ Eszerint a vízi környezet szegmensében a kár valójában a környezetre gyakorolt bármilyen számottevően hátrányos hatás, amely az egyik fél joghatósága alá tartozó területen keletkezik a határvizek állapotváltozása miatt, mely fizikailag részben vagy egészben a másik állam(ok) joghatósága

került kihirdetésre), amely az 1. cikk 1. bekezdés a) pontja alapján határozza meg a „vándorló faj(ok)” fogalmát, azon fajokét, amelyek a károkozás potenciális áldozatai. Ezáltal pedig a szerződés megszabja az egyes szerződésekbe foglalt implicit károk tárgyi hatályát azon vadon élő fajokra nézve, amelyek bármely fajnak vagy kisebb rendszertani egységnek teljes populációja vagy a populáció bármely földrajzilag elkülönülő részei, és amelynek tagjai (egyedei) bizonyos időszakonként és előre jelezhetően egy vagy több államhatáron áthaladnak.

²⁵² Erre jó példa az Antarktisz élővilágáról szóló instrumentumok által alkotott rezsim, amelynek az alapját képező Antarktisz szerződésen túl az 1964-ben aláírt és 1982. november 1-jén hatályba lépett, az *antarktisi állat- és növényvilág megőrzéséről szóló közös eszközöket nevesítő szerződés* (1964 Agreed Measures for the Conservation of Antarctic Fauna and Flora); az *antarktisi fókák védelméről szóló 1972-es egyezmény* (1972 Convention for the Conservation of Antarctic Seals, amely 1978. március 11-én lépett hatályba); az 1980-ban aláírt, a *tengeri élővilág védelméről szóló canberrai egyezmény* (1980 Convention for the Conservation of Antarctic Marine Living Resources; az egyezmény 1982. április 7-én lépett hatályba); valamint az *1991-es környezetvédelmi jegyzőkönyv* sorolható e körbe.

²⁵³ Ld. pl. az 1971-ben aláírt, a *nemzetközi jelentőségű vadvizekről, különösen mint a vízimadarak tartózkodási helyéről szóló ramsari egyezmény* (1971 Ramsar Convention on Wetlands of International Importance, especially as Waterfowl Habitat, mely 1975. december 21-én lépett hatályba, és melyet Magyarországon az 1993. évi XLII. törvény hirdetett ki); a *világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló 1972-es párizsi egyezményt*; a *veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló 1973-as washingtoni, ún. CITES-egyezményt* (1973 Convention on the International Trade in Endangered Species of Wild Flora and Fauna, amely 1975. július 1-jén lépett hatályba, és Magyarországon a 2003. évi XXXII. törvény hirdette ki a szövegét); a *vándorló vadon élő állatfajok védelméről szóló bonni egyezményt* és az *európai vadon élő növények, állatok és természetes élőhelyeik védelméről szóló 1979-es berni egyezményt*.

²⁵⁴ Magyarországon a 130/2000. (VII. 11.) Korm. rendelet hirdette ki.

²⁵⁵ Ld. például a Dunára vonatkozó védelmi jellegű, illetve a szennyezések megelőzését szolgáló eszközök intézményesítésére hivatott jogi normák közül a *Duna védelmére és fenntartható használatára irányuló együttműködésről szóló, 1994-ben aláírt szófiai egyezmény* (1994 Convention on Cooperation for the Protection and Sustainable Use of the Danube River, mely 1998. október 22-én lépett hatályba, Magyarországon kihirdette: 74/2000. (V. 31.) Korm. rendelet). 1. cikkének c) pontját, miszerint a határon áttérjedő hatás „bármely, a vízi környezetre számottevően kedvezőtlen hatást jelent, amely a vízviszonyok emberi tevékenység által történő megváltoztatásából származik, és túlterjed valamely Szerződő Fél joghatósága alá tartozó területen. Az ilyen változások hatással lehetnek az életre, a tulajdonra, a létesítmények biztonságára és az érintett vízi ökoszisztemekre.”

alá tartozó területről ered.²⁵⁶ Azaz „a környezetre gyakorolt ilyen hatások közé tartozik az emberi egészséget és biztonságot, az állat- és növényvilágot, a talajt, a levegőt, a vizeket, az éghajlatot, a tájképet, a műemlékeket vagy más fizikai szerkezeteket, illetve ezek kölcsönhatását befolyásoló hatások, továbbá a társadalmi-gazdasági feltételeket vagy a kulturális örökséget érintő azon hatások is, amelyek a fenti tényezők megváltozásából erednek.”²⁵⁷ Következésképp, a határvizek esetében a kárfogalom tulajdonképpen megegyezik a vízi ökoszisztémában okozott negatív hatással.

A tengeri környezet vonatkozásában számos norma született univerzális, de leginkább – analóg módon az eddigiekben felvázoltakkal – a regionális szinten, egyes tengerek élővilágának specifikus védelme érdekében.²⁵⁸ Az univerzális védelem, azaz az ENSZ keretében garantált és megalkotott szabályok mellett, az egyes vízi területekhez igazodó, speciális és faj-specifikus védelem került előtérbe.²⁵⁹ Noha a XX. században, a tengerjog

²⁵⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2000. október 23-i 2000/60/EK irányelve az európai közösségi intézkedések kereteinek meghatározásáról a víz politika területén (Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy) 2. cikk 33. szakasza szerint a szennyezés „az olyan, emberi tevékenységből származó anyagok és hő közvetlen vagy közvetett bevezetését jelenti a levegőbe, a vízbe vagy a talajba, amelyek károsak lehetnek az emberi egészségre, a vízi ökoszisztémákra vagy a vízi ökoszisztémáktól közvetlenül függő szárazföldi ökoszisztémákra, amelyek az anyagi tulajdon károsodását eredményezik, vagy amelyek rontják, illetve zavarják a környezet élvezetét vagy más, jogszerű használatát.”

²⁵⁷ Ld. az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának égisze alatt létrejött ún. víz és egészség jegyzőkönyv, amelyet a határokat átlépő vízfolyások és nemzetközi tavak védelméről és használatáról szóló 1992. évi egyezményhez fűztek (1999 Protocol on Water and Health to the 1992 Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, 2005. augusztus 4-én lépett hatályba) 2. cikkének 7. bekezdését, miszerint a „határokon áterjedő hatás” olyan „jelentős káros környezeti hatás, amelyet a határvizek állapotának olyan emberi tevékenység következtében jelentkező változása okoz egy Részes Fél joghatósága alá tartozó területen, amelynek a fizikai eredete részben vagy egészben az Egyezmény Részes Felének joghatósága alá tartozó területen. Ezen környezeti hatások körébe tartoznak az emberi egészségre és biztonságra, a növény- és állatvilágra, a talajra, a levegőre, a vízre, az éghajlatra, a tájra és a történelmi emlékhelyekre vagy egyéb létesítményekre gyakorolt hatások, valamint ezen tényezők kölcsönhatásai, idetartoznak továbbá a kulturális örökségre és a társadalmi-gazdasági helyzetre gyakorolt hatások, amelyeket a fenti tényezők változása okoz.”

²⁵⁸ Ld. például az 1980-ban aláírt, a tengeri élővilág védelméről szóló canberrai egyezményt. A teljesség igénye nélkül még ide sorolható:

- i) az 1976-os – azóta hét ízben már módosított – *barcelonai egyezmény a Földközi-tenger élővilágának és partmenti régiójának védelméről és fejlesztéséről* (1976 Barcelona Convention for the Protection and Development of the Marine Environment and Coastal Region of the Mediterranean Sea, amely 1978. február 12-én lépett hatályba);
- ii) az 1982-ben Jeddahban aláírt, a *Vörös-tenger és az Ádeni-öböl környezetének megőrzéséről szóló regionális egyezmény* (1982 Regional Convention for the Conservation of the Red Sea and the Gulf of Aden Environment, amely 1985. augusztus 20-án lépett hatályba);
- iii) az 1992-es *bukaresti egyezmény a Fekete-tenger szennyezés elleni védelméről* (1992 Convention on the Protection of the Black Sea against Pollution, amely 1994. január 15-én lépett hatályba);
- iv) a *Balti-tenger térsége tengeri környezetének védelméről* szóló 1992-es helsinki egyezmény (1992 Convention on the Protection of the Marine Environment of the Baltic Sea Area, amely 2000. január 17-én lépett hatályba), valamint
- v) a *Kaspi-tenger tengeri környezetének védelméről* szóló, 2003-ban aláírt keretegyezmény (2003 Framework Convention for the Protection of the Marine Environment of the Caspian Sea, amely 2006. augusztus 12-én lépett hatályba).

²⁵⁹ Ennek egy jó példajaként hozhatók fel az ENSZ Környezeti Programja keretében elfogadott ún. montreáli irányelvek is. *Montreal Guidelines for the Protection of the Marine Environment against Pollution from Land-*

rezsímben végbement folyamatok eredményeként az univerzális szinten folytatható védelem és lehetséges kártipológia dimenziója jelentős fejlődésnek indult, ezekkel párhuzamosan pedig a konkrét védelmi szintek hatékonysága és nem utolsósorban az ilyen jellegű szerződések esetében a mögöttük meghúzódó reprezentativitás elősegítette az egyes „alrezsímek” létrejöttét, egy-egy terület élővilágának védelmi és kár-specifikus normáinak meghatározását illetően. A tengeri élő (és bizonyos esetekben: élettelen) erőforrások esetében külön nevesített és általános hatályú kárfogalom még szintén nem született, de a szerződések meglegszenek annak rögzítésével, hogy a tárgyi és területi hatály behatárolásával, azaz a védelem tárgyát képező tengerek, óceánok koordinátáinak deklarálásával megadják azon ökoszisztéma kiterjedési körét, amelynek minden egyes eleme, egyede, azaz voltaképpen minden élőlény (illetve ökoszisztémájának bármely eleme) vonatkozásában a káresemény felmerülhet. Ez egy meglehetősen egyszerű és érthető szerződéses technikai és szövegezési módszer, amellyel elkerülhető a részletekbe menő és számos definíciós nehézség, így a taxatív vagy exemplifikatív felsorolás különbségeit és anomáliáit magában hordozó szövegezési megoldás, amikor egy szerződés meghatározza a kár fogalmát, a szintén nevesített fajok, esetleg egyedek egyidejű meghatározása mellett egy olyan területen, mint a fizikailag és biológiailag kiterjedt, nehezen behatárolható és fajok sokaságával bíró ökoszisztéma terepében. Nem hiába tekinthető egy általános gyakorlatnak, hogy a kárfogalommal leginkább rokonítható, illetve kapcsolatba hozható fogalmak közül a rezsím részét képező nemzetközi szerződések szinte egységesen és kizárólagosan a szennyezés vagy káros hatás attribútumait sorolják fel, egyfajta definíciós keretben.

Az imént felsorolt szerződések közös jellemzője, hogy azon tevékenységek, amelyek a faj, illetve egyed életterét, biológiai rendszerét veszélyeztetik vagy sértik, már önmagukban káros hatásnak minősülnek. Ennek eredményeként a biológiai sokféleség jelentős hátrányt, azaz kárt szenved; anélkül azonban, hogy erről az egyes szerződések kifejezetten szólnának, noha a rendszertani és a teleologikus értelmezés elve szerint a szerződés szövegének elemzéséből ez a fajta kártipológia egyértelműen következik.

based Sources (Decision 13/18/II of the Governing Council of UNEP, 1985). A nem kötelező erejű dokumentum már 1985-ben a szennyezés fogalma alá tartozó jelenségnek tekintette az emberi egészségre gyakorolt káros hatások mellett a tengeri ökoszisztéma, illetve az élő erőforrások vonatkozásában jelentkező veszteségeket is, amellyel – talán nem túlzás azt állítani – nagy hatást gyakorolt a tengeri ökoszisztéma védelmének kereszttől a biológiai diverzitás megőrzése érdekében tett erőfeszítések folytatására és szabályozási szándékok megvalósítására.

Ahogy már 1982-ben az ún. *Természet Világcharta* is megállapította, „*az élet minden formája egyedi*”,²⁶⁰ mellyel voltaképpen az ökoszisztéma interdependenciáját, a biodiverzitásban érvényesülő kölcsönhatások jellegét kellő egyszerűséggel és számos értelmezési lehetőségnek helyt adó lakonikus megfogalmazási móddal ábrázolták az ENSZ Közgyűlésében helyet foglaló államok képviselői. Azaz a jelenlegi szisztémában az egyedi fajok sérelme – egyediségük okán – önmagában már az ökoszisztéma sérelmét, ennek károsodását jelenti. Ez az értelmezési mód azért rendkívüli mértékben túlzó és erőltetett magyarázatokon alapszik, hiszen ugyan már eljutott a nemzetközi közösség oda, hogy az emberiség érdeke nem minden esetben és feltétlenül írhatja fel az ökoszisztéma „érdekét”, változatlan módon történő fennmaradásának alapkövetelményét, azonban az emberiség továbbra is a természet alkotóeleme, része – ahogyan a Világcharta fogalmaz. Ennek következtében pedig az emberiség (mint a környezeti tényezők közül leginkább és szükségszerűen befolyásolásra alkalmas tényező) természetalakító tevékenysége, amely a létfeltételek javítása érdekében történik, egy alapvető és a fejlődéshez szervesen hozzátartozó folyamatnak minősül. A jogi diskurzusban tehát fel sem merülhet annak vizsgálata, hogy vajon az emberiség érdekei mindenképpen megelőzzék-e az egyes fajok védelmét, illetve ennek célját. Válaszunk egyértelműen pozitív. Azonban, elkerülendő az egyedi állat- és növényfajok, illetve egyéb természeti-környezeti képződmények végleges és teljes „feláldozását” az emberiség érdekeinek oltárán, a nemzetközi közösség a fenntartható fejlődés elvében találta meg azt a megoldási paradigmát, amely ésszerű és biológiailag (továbbá jogilag) értelmezhető egységet teremt az emberiség és az emberiséget magában foglaló tág kategória, az ökoszisztéma között, azaz rész-egész vonatkozásban.

A paradigma tehát egyértelmű, a környezet érdekeit össze kell hangolni a gazdasági fejlődéssel és az emberiség gazdasági eredetű érdekeivel olyan mértékben, hogy az állat- és növényfajoknak az ember érdekében való „feláldozásától” a növényi jogok elismerésének abszurd elméletéig terjedő skála köztes pontjaiban, mindkét végpont alapvető érdekeit a szabályozás szem előtt tartsa. A biológiai diverzitás alszektoralis, az élőhelyekre alapuló védelem szintje a fenntartható fejlődés általános, akár legszűkebb értelemben vett prevenció és protekción elvével azonban már megfelelő hatékonyságot tud felmutatni.

A környezetmódosító eljárások kérdése az ökoszisztémában

²⁶⁰ Ld.: 37/7 *World Charter for Nature*. A/RES/37/7. U.N. General Assembly, 48th plenary meeting (28 October 1982).

Az emberiség által szándékolt és önmagában veszélyeket hordozó tevékenységek kérdését külön pontban szükséges elemezni, mivel az előző ponthoz képest itt a veszélyes tevékenység, vagy valamilyen okból az ökoszisztémára veszélyt jelentő tényezőkre helyeződik a hangsúly. Ez pedig a szerződések hatályából adódóan egy tudatos tevékenységnek minősül, ahol a veszélyeztetettség fokát és így a szabályozást nem a baleseti károkozástól való félelem, nem az ellene szóló biztosítéki megoldások, hanem maga a tudatos és jogszerű tevékenység káros kockázatai indokolják. Ezek közös jellemzője szintén az a tény, hogy az ezek miatt bekövetkezett módosulások a biológiai rendszer egészére nézve és globálisan jelentenek veszélyt, mindemellett sokkal inkább a szennyezés, mintsem a kár meghatározása válik elsődlegessé (noha nem kizárólagossá).

A szennyezés bekövetkezése azonban – ahogy az előzőekben is megfigyelhető volt – önmagában a kárt, a károsító magatartást jelenti. Mivel a környezetmódosító eljárások kérdése egyrészt nem szükségszerűen bekövetkező esemény, másrészt ma már sok esetben tudományos értelemben kiküszöbölhetővé, illetve megelőzhetővé vált, ezért kevés azon szerződések száma, amelyek kifejezetten ezt a problémát szabályozzák; vagy más rezsimek hatálya alá kerültek a normák (pl. nukleáris jog rezsimjének egyes normái), vagy pedig a baleset-orientált megközelítések kerültek előtérbe, ahol már nem kifejezetten a felelősségi-kártérítési szabályok dominálnak, hanem a konzultációs-notifikációs és megelőzési szempontok,²⁶¹ tudva természetesen, hogy ezek egyértelműen nem választhatók el egymástól, hiszen a notifikációs kötelezettség elmulasztása rendszerint a károkozásban „csúcsosodik ki”, mivel az értesítés elmaradása a káresemények körét és eshetőségét jelentősen megnöveli.

A kevés szerződés közül azonban mindenképpen szükséges kiemelni az ENSZ Közgyűlése által 1976-ban elfogadott, a *környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának eltiltásáról* szóló, 1977-ben aláírt egyezményt²⁶² (1977 Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques – ENMOD), amely a környezetmódosulást előidéző tevékenységek egy speciális aspektusa tárgyában született. Noha a környezetjogi implikációk kizárólagosságán túlmutató célja és tárgyi hatálya már az 1. cikkéből kimutatható,²⁶³

²⁶¹ Ld. például a már idézett *1986-os egyezményt a nukleáris balesetekről adandó gyors értesítésről* [1986 Convention on Early Notification of a Nuclear Accident, Magyarországon kihirdette: 28/1987. (VIII. 9.) MT rendelet], illetve a szintén 1986-ban aláírt, a *nukleáris baleset vagy sugaras veszélyhelyzet esetén való segítségnyújtásról szóló egyezményt* [1986 Convention on Assistance in the Case of Nuclear Accident or Radiological Emergency, Magyarországon kihirdette: 29/1987. (VIII. 9.) MT rendelet].

²⁶² Az egyezményt Magyarországon az 1978. évi 29. törvényerejű rendelet hirdette ki.

²⁶³ Ennek értelmében minden részes állam „kötelezettséget vállal arra, hogy tartózkodni fog az olyan környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásától, amelyeknek mint

elsősorban a környezetvédelmi jog szempontjából tekinthető újszerű lépésnek az egyezmény aláírása, egyáltalán annak léte. Ez egyrészt annak tudható be, hogy a terület vonatkozásában, nagyrészt a nemzetközi környezetvédelmi jog „születésével” egyidejűleg került megszövegezésre, másrészt pedig már kifejezetten nevesít olyan fogalmakat, amelyek a környezetjog terrénumának későbbi lényegi fejlődése szempontjából elengedhetetlenül fontosak. Ezek közé sorolnám a kárfelelősség és a környezetet károsító rezsim egyik lényegi kérdését, a nemzetközi jogi szinte valamennyi részterületén potenciális jelentőséggel bíró *környetmódosító eljárások* fogalmát, amelynek meghatározására első ízben tettek kísérletet, nem is sikertelenül.²⁶⁴ Az egyezmény 2. cikke szerint a környezetmódosító eljárások kifejezés minden olyan eljárásra vonatkozik, amely – a természeti folyamatokba való tudatos beavatkozás révén – megváltoztatja a Föld vagy a világűr dinamikáját, összetételét vagy szerkezetét, beleértve a Föld élővilágát, szilárd kérgét, vízkörét és légkörét.²⁶⁵ A környezetmódosító eljárások katonai alkalmazása²⁶⁶ tehát egy meglehetősen szegmentált, de hangsúlyos területnek tekintendő; noha, időközben az erőszak tilalma elvének fokozatos kibontásával, a fegyveres konfliktusok számbeli visszaszorulásával párhuzamosan látszólag veszített jelentőségéből. Nem szabad ugyanakkor elhanyagolni azon tényt, hogy a katonai eljárások közé sorolandó a védelmi, megelőző, esetleg terrorelhárító intézkedések megtétele, amelyek végső soron – kifejezett államközi fegyveres konfliktus hiányában is – negatív, azaz káros hatást fejthetnek ki a környezetre.²⁶⁷ Mindezekre tekintettel – túl azon, hogy úttörő jellegű és az államok közötti konszenzust viszonylag hamar megteremtő szerződéses rendelkezéseket foglal magában – jelenleg is a rezsim egyik legfontosabb normája, egyben unikális eleme, amely nélkül a környezeti károk nemzetközi jogi rendszere és ennek védelmi mechanizmusa kétségkívül gyengébb és eredménytelenebb lenne.

pusztító, kárt vagy sérelmet okozó eszközöknek bármely más részes Államra széles körű, hosszan tartó súlyos hatásuk van.”

²⁶⁴ Az egyezmény – noha a hidegháború idején jelentős harcászati korlátozásokat kívánt a tárgyából adódóan bevezetni – mindössze másfél évvel az aláírás után már hatályba lépett (1978. október 5.), és mind a mai napig 75 részes állam között hatályban is van, emellett további 49 állam aláírta az egyezményt.

²⁶⁵ Az egyezmény III. cikk 1. bekezdése szerint azonban a rendelkezések nem akadályozhatják a környezetmódosító eljárások békés célú alkalmazását, továbbá nem sérthetik a nemzetközi jog általánosan elfogadott elveit és az ilyen alkalmazásra vonatkozó szabályait.

²⁶⁶ Erre vonatkozólag lásd az ENMOD-egyezmény tárgyi hatályáról szóló I-III. cikkeket.

²⁶⁷ A ’környezet’ szó 1976 és 1977 előtt ismeretlen a hadijogi rezsim szövegében, de ez nem jelenti azt, hogy a hadviselő felek nem törődtek a környezettel (vagy ne törekedtek volna vonatkozó tárgyú szabályozásra). Az 1976 előtti hadijogi dokumentumok a környezet védelmének követelményét burkoltan fogalmazták meg. Erről ld.: ROBERTS, Adam: *The Law of War and Environment*. In: AUSTIN, Jay – BRUCH, Carl (eds.): *The Environmental Consequence of War. Legal, Economics and Scientific Perspectives*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000. 50. A témáról ld. még: GRUNAWALT, Jack et Al. (eds.): *Protection of the Environment During Armed Conflict*. International Law Studies. Naval War College, Newport (Rhode Island) 1996. 45-89. és MARAUHN, Thilo: *Environmental Damage in Times of Armed Conflict – Not „Really” a Matter of Criminal Responsibility?* *International Review of the Red Cross*, No. 840 (2000) 1029-1036.

A fegyveres erőszakon alapuló környezetmódosítástól eltérően a technikai fejlődés magával hozott számos új, addig ismeretlen kategóriát és jogi problémát, amelyekre a nemzetközi közösség szereplőinek azonnal reagálnia kellett, mindezt pedig olyan környezetben, hogy az újabb eljárások, technológiák eredményére vonatkozólag vajmi kevés érdemi és tudományosan alátámasztott információval rendelkezett volna. Ezek körébe sorolandó a biológiai sokféleségről szóló egyezmény égisze alatt 2000-ben aláírt, *a biológiai biztonságról szóló jegyzőkönyv* (2000 Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity),²⁶⁸ amely azoknak a modern biotechnológia által módosított (génkezelt) élő szervezeteknek a szállítását, kezelését és felhasználását szabályozza, amelyek káros hatással lehetnek a biológiai sokféleség megőrzésére és fenntartható használatára, s ezáltal az ember egészségét veszélyeztetik.²⁶⁹ A biológiai sokféleség megőrzése az éppen csak az intézményesülés útjára lépő fenntartható fejlődés és elővigyázatosság elvével összhangban vizsgálendő, ami adott esetben azt jelenti, hogy az ember természetalakító tevékenysége által kieszközölt változások önmagukban nem károsak, ha a károsodás klasszikus, szennyezés értelmében fogjuk fel a fogalmat (vagy *de facto* károsak, ellenben a nemzetközi közösség nem tartja célszerűnek az ezek elleni fellépést, esetlegesen ezek *de iure* tilalmazását). A biológia biztonság fogalma és koncepciója az a terület, ahol az előbbi állítás igazságtartalmát már valamelyest áttörte a technikai fejlődés és az emberiség reakciója által generált lépéskényszer.²⁷⁰

A biológiai biztonság valójában a természetes módon, az emberiség közvetlen beavatkozása nélkül kialakult és adott pillanatban is létező fajok és a bennük meglévő genetikai állomány, azaz az élő szervezetek²⁷¹ védelmét, de sokkal inkább megőrzését jelenti. Következésképpen, a módosított élő szervezetek – ha a jegyzőkönyvbe foglalt feltételeknek nem megfelelő módon és eljárással jöttek létre, illetve kezelik őket – a kárfogalom szempontjából relevánsak lehetnek, a környezetmódosító eljárások mint a biodiverzitást veszélyeztető metódusok egy fajtájaként.

²⁶⁸ A jegyzőkönyv 2003. szeptember 11-én lépett hatályba, Magyarországon pedig a 2004. évi CIX. törvény útján került kihirdetésre.

²⁶⁹ Ld. a Cartagena jegyzőkönyv 2. cikk 2. bekezdését.

²⁷⁰ A környezet biztonsága területén a biológiai biztonság mellett, illetve annak részeként kiemelt szerepet kap a vizek biztonságának kérdése, amely inherens módon a flóra és a fauna biztonságának *sine qua non conditio*ja. A területen az utóbbi évtizedekben végbement fejlődést – egy 1994-es tanulmányuk továbbfejlesztéseként – ismerteti BRUNNÉE, Jutta – TOOPE, Stephen: Environmental Security and Freshwater Resources: Ecosystem Regime Building. *American Journal of International Law*, Vol. 91 (1997) No. 1, 26-59.

²⁷¹ Ld. 3. cikk g) pont, miszerint az „élő, módosított szervezet” kifejezés olyan élő szervezetet jelent, amelynek genetikai anyaga a modern biotechnológia alkalmazásán keresztül nyert új kombinációval rendelkezik.

Ipari balesetek és környezetre veszélyes tevékenységek miatti károk kérdése

E két területen vonatkozásában a károk kérdését az eddigiektől valamelyest eltérő módon kell megítélni. Ennek oka egyrészt az, hogy ipari balesetek következtében nem szándékolt, de jelentős, az egész ökoszisztémát veszélyeztető károk jelentkezhetnek, miközben a károk forrása, azaz az ipari tevékenység önmagában az állam prioritásai, így a szándékolt magatartások közé tartozik. A környezetre veszélyes anyagok pedig ugyanígy részei, elemei az emberi cselekvéseinek, az ipari tevékenységnek, így az ökológiai rendszernek is, mint a természetes védelem alá tartozó fajok, egyedek, a flóra és fauna minden egyes alkotóeleme. Ezen anyagok – hasonlóan például a hulladékok státusához – a nemzetközi jogi normák szigorú szabályozási rendszere alá tartoznak, és a létük önmagában, noha eleve veszélyes anyagok, nem teszi jogellenessé ezen anyagok használatát, szállítását, etc.

A két terület vonatkozásában fellelhető szerződések közül az *ipari balesetek országhatáron túli hatásairól szóló*, 1992-ben Helsinkiben aláírt egyezmény (1992 Helsinki Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents)²⁷² csak a hatás, illetve az országhatáron túli hatás fogalmát rögzíti (a kár fogalmáról pedig hallgat), mivel elsősorban a megelőzést, az értesítési-konzultációs kötelezettséget preferálja. A hatás természetesen kárként jelentkezik, amelynek koncepciója egyfajta kettőséget hordoz magában az egyezmény szerint.

Egyfelől, az egyezmény 2. cikk 2. bekezdése kiemeli a hatálya alól azon kártípusokat, amelyek *lex specialis*ként más rezsimek hatálya alatt, önálló felelősségi szerződés körében vannak kodifikálva. Ez az egyezmény hatékonyságát leszűkíti, és céljának elérését nagymértékben megnehezíti, ha összevetjük azzal a körülménnyel, hogy a nukleáris balesetekre és a sugárszennyezésből eredő veszélyhelyzetekre, a katonai létesítményekben bekövetkezett balesetekre, a víztározók védműveinek a megrongálódásaira, a közúti és a vasúti közlekedési balesetekre, a genetikailag módosított organizmusok nem szándékos kibocsátására, a tengerben folytatott tevékenység által okozott balesetekre, illetve a kőolaj vagy egyéb káros anyagok tengeri kiömlésére nem alkalmazható az egyezmény.²⁷³

²⁷² Az egyezmény 2000. április 19-én lépett hatályba. Magyarországon a 128/2001 (VII. 13.) Korm. rendelet hirdette ki a szövegét.

²⁷³ Mindazonáltal, a definíció és a tárgyi hatály szintjén számos káresemény – amelyek éppen Magyarország vonatkozásában az utóbbi években relevánsak (így pl. a *tiszai ciánszennyezés*, vagy ha határon közvetlenül átjutó szennyeződés lenne, akkor a *vörösiszap-szennyezés* esetében is e körbe sorolandó) – „maradt” a hatálya alatt, azokra eme szerződés általánosságban alkalmazható, vagy alkalmazható lenne. A 2010-es kolontári vörösiszap-szennyezés felelősségi (nem nemzetközi) vetületeiről ld.: RIXER Ádám: Az állam felelősségének egyes kérdései. *De iurisprudencia et iure publico*, Vol. 5 (2011) No. 1, 1-23.

Másfelől azonban, ezt a negatív definíciós halmazt valamelyest ellensúlyozza az a tény, hogy az egyezmény a hatás fogalmának lehető legtágabb értelmezését adja, amikor a hatás fogalma alá sorolja az ipari baleset által okozott bármely közvetlen vagy közvetett, azonnali vagy késleltetett káros következményt, amely az embereket, a növény- és az állatvilágot, a talajt, a vizeket, a levegőt és a tájat, az ezen tényezők közötti kölcsönhatást, valamint az anyagi javakat, a kulturális örökséget érinti.²⁷⁴

A legtöbb ipari baleset azonban pontosan azokon a területeken történik, amelyeket a helsinki egyezmény hatálya alól a szerződő felek kiemeltek, és ezáltal implicit módon a különböző, terület-specifikus szerződések és rezsimek kizárólagos alkalmazási körébe vontak. Ezért egyfajta reziduális szerepet tölthet be a szerződés, azaz olyan balesetek esetén lehet alkalmazni, amelyek vonatkozásában önálló szerződés még nem jött létre, vagy az még nem lépett hatályba. Természetesen, a károk konkrét fogalmát ezen esetben sem lehet a szerződésből *expressis verbis* kiolvasni, noha a hatás definíciója mint a kárral ez esetben szinonim fogalom lényegileg megfelel egy általában a környezeti károkra fókuszáló instrumentumoktól elvárt fogalmi meghatározásnak, így annak alkalmazásával az egyezmény egy egységes és vonatkozó terület teljes spektrumát lefedő szerződéses hálót teremt (amely az egyezmény hatálya alá nem tartozó területek rezsimeivel alkot egy egységes rendszert).

Ellenben a *környezetre veszélyes tevékenységek által okozott károkért való polgári jogi felelősségről* szóló 1993-ban, Luganóban aláírt egyezmény (1993 Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment; az egyezmény azonban mind a mai napig nem még lépett hatályba) már kifejezetten nevesíti a kár fogalmát, mivel eredeti célja szerint az instrumentum kifejezetten a kárfelelősségi normák közé tartozik. Ezek alapvető és esszenciális eleme pedig a kár pontos meghatározása, melyek bekövetkezése esetén az egyezmény mechanizmusai életbe lépnek, és lényegi szerepét a szerződés betöltheti.

A luganói egyezmény egyébiránt igen komplex, mivel célja pl. a „környezetre veszélyes tevékenységekből keletkező kár megfelelő kompenzálása, valamint a megelőzés és a helyreállítás elősegítése”, amely szakasz voltaképpen három, egymástól bizonyosan nem

²⁷⁴ Ld. helsinki egyezmény 1. cikk c) pont. Az országhatáron túli hatás fogalma alá olyan hatások sorolhatók, amelyek valamely szerződő fél vagy felek fennhatósága alatt jelentkeznek, amelyeket egy másik fél vagy felek fennhatósága alá tartozó tevékenységből eredő ipari baleset okoz. Ld. 1. cikk d) pontja.

Ehhez pedig hozzá kell még tenni, hogy a 2. cikk 1. bekezdése szerint hatálya kiterjed „az országhatárokon túli hatásokat kiváltani képes ipari balesetek - beleértve a természeti katasztrófák okozta baleseteket is - hatásainak megelőzésére, az azokkal kapcsolatos felkészülésre, és az ellenük való védekezésre, valamint az ipari balesetek megelőzése, a rájuk való felkészülés és elhárításuk területén folytatott információ- és technológiacserére, kölcsönös segítségnyújtás támogatására, továbbá a kutatás és fejlesztés területét érintő nemzetközi együttműködésre.” Ez meglehetősen széles területet ölel fel, amelynek már pusztán az egyezményben való nevesítése, körülhatárolása is az államok ambiciózus céljainak illusztrálására alkalmas.

független elvet olvaszt egységbe. Ez még kiegészül azzal, hogy az egyezmény kárkonceptiója is meglehetősen széles körű, viszont – többek között – ennek tudható be az egyezmény sikertelensége, amennyiben a lassan két évtizede elmaradó hatálybalépés kérdésére koncentrálnak. Mindazonáltal, az egyezmény kárfogalma és felelősségi rendszere példaértékű a nemzetközi jogban, és e témákon belül a legkidolgozottabb szerződéses megoldásnak tűnik (miközben jelentős teret hagy a nemzeti jogalkotás megoldásainak). Egyszersmind tág teret hagy a jogalkotásnak, másrésztől viszont – és ebben, noha hatálybalépése mindeddig elmaradt – jelentős változást és eredményt hozott, mivel eredendően „*alkalmas arra, hogy más egyezményeket, illetve a nemzeti jogokat befolyásolja (...) és (ehhez – a szerző) számos ponton mintául szolgál.*”²⁷⁵

Az egyezmény 2. cikkének 10. bekezdése meghatározza a 'környezet' fogalmát, azon biológiai rendszerét tehát, amelyben a veszélyes tevékenységek káros hatásai jelentkezhetnek. A környezet eszerint magában foglalja az élő vagy élettelen természeti erőforrásokat (ideértve a levegőt, a vizet, a talajt, a flórákat és a faunát tényezőket), valamint az egyes tényezők közötti kölcsönhatást, továbbá a kulturális örökség részét képező vagyontárgyakat, illetve a táj jellegzetességeinek összességét. Ez valójában a kár definíciójával kiegészülve a környezeti kár lehető legszélesebb fogalmi meghatározásának ad alapot, arra ugyanis nagyon kevés példát találunk a nemzetközi jogalkotásban, hogy a környezet és a kár definíciói (impliciten tehát a környezeti kár fogalma) ugyanazon normában legyenek *expressis verbis* nevesítve. Ez indokolhatja egyes államok távolmaradását a szerződéstől, mert lényegében érdekeik ellen való, hogy egy kárfelelősségi szerződésben vállaljanak kötelezettségeket a környezeti tényezőket ért károsodások esetén, még abban az esetben is, ha a polgári jogi felelősség miatt nem feltétlenül az államok – nem tulajdonjogon alapuló, valójában polgári, hanem nemzetközi – felelőssége a hangsúlyos a szerződés rendszerében.

A luginói egyezmény kárkonceptiója négyelemű. Ezek mindegyike rendszerint megtalálható valamennyi kárfelelősségi szerződésben, miszerint *i)* az emberélet és személyi sérülés, *ii)* a vagyoni kár vagy veszteség,²⁷⁶ *iii)* a környezet helyreállítása érdekében fogantatosított vagy fogantatosítandó eszközök költségei, illetve *iv)* a megelőző intézkedések költségei vagy az általuk okozott veszteségek vagy károk valójában a legalapvetőbb kártípusok körébe sorolandók.²⁷⁷

²⁷⁵ Ezt ld.: BÁNDI Gyula: Felelősség a környezeti károkért – a joggyakorlat elvárható fejlődése felé. *Magyar Jog*, Vol. 42 (1995) No. 3, 144.

²⁷⁶ A létesítményben bekövetkező vagy a működtető ellenőrzése alatt álló vagyont ide nem értve. Ld.: 2. cikk 7. bekezdésének b) pontját.

²⁷⁷ Ld.: 2. cikk 7. bekezdésének a)-d) pontjai.

Amennyiben pedig ez a széleskörű definíció²⁷⁸ kiegészül a környezet fogalmának lehető legtágabb, voltaképpen totális felfogásával, a nemzetközi jogalkotásban a felelősségi típusú szerződések esetében az államok „részvételi és szerződési intenciója” erősen megcsappanhat. A nemzetközi közösség ezt a jelenséget figyelhette meg a – kétségtelenül előremutató és igen konkrét rendelkezésekkel bíró – hatályba még nem lépett luganói egyezmény esetében, amely jelenségnek később iskolapéldájává is válhatott az egyezmény.²⁷⁹

2.3.4. Hulladékkárok

A kárfogalomról szóló rész kapcsán önálló elemzést érdemel a hulladékokra, ezek szállítására és elhelyezésére vonatkozó normák köre. Az előbbieken taglaltakhoz képest a hulladékok esetében már egy lényegi különbséget találunk. *De facto* egy hulladék – mivel az ember átalakító folyamatának eredménye – ezért az ökoszisztémától ebben a formájában idegen tárgy, következésképp szigorú értelemben már eleve szennyezésnek, kárnak minősülhet. A hulladékok szükségszerű velejárói az emberi társadalomnak, de még a biológiai szisztéma körforgásának is, ezért differenciálni kell az egyéb, klasszikus károkozó tevékenységekhez képest.²⁸⁰ Természetesen, ez nem jelenti azt, hogy kevésbé lehetnek károsak, ezért akár megengedőbb lehet velük szemben a szabályozás, erről nincs szó; ellenben amíg egy olajkár vagy nukleáris kár elkerülhető és csekély valószínűséggel bekövetkező káresemény, addig a hulladék mint tárgy része minden civilizációnak, minden életforma fenntartásához elengedhetetlenül szükséges tényezők, tárgyak végterméke.

A hulladék fogalmára nézve *a veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállításának ellenőrzéséről és ártalmatlanításáról* szóló, 1989-ben Bazelben aláírt egyezmény (1989 Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their

²⁷⁸ Tulajdonképpen egyedüli módon a speciális szerződésekben szabályozott, ún. szektorális károk kerülnek ki a hatálya alól, így például az előző pontokban taglalt nukleáris károk vagy olajkárok.

²⁷⁹ Például a luganói egyezmény nem csak a határokon áttérjedő károokra terjesztené ki a hatályát, hanem a részes államok területén belül (azaz a nem nemzetközi károkozás esetére is) bekövetkező – az államok számára túlságosan széles értelemben definiált – károokra. További oka lehet a fiaskónak, a luganói egyezmény mindeddig elmaradt hatályba lépésének, hogy a veszélyes tevékenységek fogalmát az egyezmény olyan tág keretek között nevesíti, amely a potenciálisan részes államok számára már elfogadhatatlan, illetve a jogi bizonyosság és pontosabb fogalmak rováására túlságosan kiszélesíti az egyezmény alkalmazási körét.

²⁸⁰ Ennek egy külön aspektusa a környezetben tartósan megmaradó szerves szennyező anyagok kérdése, azonban ez esetben is a hulladék mint fogalom használata messzemenően indokolt. Az erre vonatkozó egyes szabályokról ld. a 2001-ben aláírt, *a környezetben tartósan megmaradó szerves szennyező anyagokról* szóló *stockholmi egyezményt* (2001 Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants, mely egyezmény 2004. május 17-én lépett hatályba, Magyarországon pedig a 2008. évi V. törvény hirdette ki) hatálya alá tartozó szerves szennyező anyagok katalógusát tartalmazó A, B és C Mellékleteket.

Disposal)²⁸¹ egy meglehetősen általános szóhasználattal (2. cikk 1. bekezdés) lakonikusan az olyan anyagokat vagy tárgyakat sorolja a fogalma alá, amelyeket „*ártalmatlanítanak vagy ártalmatlanítani szándékoznak vagy a nemzeti jog előírása szerint ártalmatlanítani kell.*” Ennek kapcsán lehetőség kínálkozik egyfajta elmélkedésre, amely a pozitív jog szintjén létező definícióknál jóval tágabb kontextusban tekinti át a fogalmat. A pozitív jogi előírások terén ugyanis jellemző, hogy listák, katalógusok tartalmazzák a hulladékok fogalmát, amely megoldás egy igen pontos, precíz, kvázi-definitív funkcióval kétségtelenül rendelkezik. Ahogyan az már megfogalmazódott, a hulladék velejárója, mellékterméke, mi több, eredménye az emberi civilizációnak, ezért speciálisak a szabályozási célok – ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy a hulladék (akár újrahasznosítható, hasznosítható vagy nem hasznosítható) mindenképpen árunak tekintendő.²⁸² Ez egyéb környezetterhelő és –szennyező tevékenység produktumaihoz, járulékos fizikai tényezőihez képest ez valóban nívumot jelent. A hulladék fogalma olyan értelemben is strikt, szigorú „jogi” fogalom, hogy a hulladékstátuszhoz kapcsolódik, azaz a hulladékstátusztól annak megszűnéségi tart,²⁸³ ez – noha formál-logikailag tudható, ismerhető egy hulladék fizikai valójában – kifejezetten a jog által uralt folyamat, amely kevésbé függ fizikai tényezőktől. Ez akár azt is jelenthetné, hogy a hulladék mint jelenség vonatkozásában nem releváns, így nem vizsgálendő önmaga hasznossága, a környezeti körforgásban és tulajdonképpen az ökoszisztémában betöltött szerepe, a kereskedelmi és piaci értéke, valamint végcélja és felhasználási lehetőségei. Tudható viszont, hogy eme szempontok széleskörű mérlegelési alapot adnak a jogalkotóktól egészen a hulladékkezelőkig a folyamat minden szereplője számára a hulladékok vonatkozásában.

Mivel tehát a hulladékok képződése egyszersmind természetszerű és az (emberi) élet fenntartásához feltétlenül szükséges, ezért *sui generis* normák keretében szabályozzák az államok a kérdéskört. A kárfogalom fejezetében való szerepeltetése valójában tehát az egyéb, klasszikus szennyezési típusú kárfogalmakkal való összevetésben az elhatárolás és a különbségtétel hangsúlyozása miatt szükséges, illetve, hogy felismerhetővé váljanak azok a helyzetek, amikor egy hulladék már *de iure* a környezeti károk, szennyezések vagy negatív környezeti hatások közé sorolandó. A hulladékok kezelésének kérdésköre tehát ilyen értelemben egyértelműen elválasztható és el is választandó az általános kárfogalmaktól,

²⁸¹ Az egyezmény 1992. május 5-én lépett hatályba, Magyarországon pedig a 101/1996. (VII. 12.) Korm. rendelet által került kihirdetésre.

²⁸² Vö.: BÁNDI: *Környezetjog...*, 477-478.

²⁸³ Ez annyit jelent, hogy a hulladék – bizonyos feltételek fennállása esetén – jogilag megszűnik hulladék lenni, függetlenül attól, hogy a köznapi szóhasználatban értett, nem jogi értelemben vett hulladék-jellege továbbra is fennmarad. Ld.: *Uo.* 481.

hiszen ezekre rendszerint külön *sui generis* jogi normák vonatkoznak, és ritkán kategorizálják őket az általános kárfogalmak körében, holott ugyanolyan hatást, eredményt fejtenek ki az emberi egészségben, vagyontárgyakban, mint az általános értelemben vett károk (mint pl. a klasszikus légszennyezési károk vagy olajkárok, etc.).

Problémát jelenthet, ha egy hulladék a későbbiekben kárként, illetve károsító, károkozó anyagként jelenik meg az ökoszisztémában (gyakran a károkozás helyén fellelt formája alapján, tekintet nélkül annak eredetére), hiszen így már más rezsím lesz a károsodásra, ennek jóvátételére alkalmazható. Ennek relevanciáját a nemzetközi jogalkotás már idejekorán felismerte, és a kárfogalom intézményesedését időben megelőzve, több nemzetközi szerződés keretében szólt a hulladékok kérdéséről, egyértelműen elválasztva a károk fogalmától, tartózkodva még a kár vagy veszteség szó használatától is. Ez – véleményem szerint – egy szükségszerű és helyes folyamat volt, és alapvető tézisnek gondolom a károkra vonatkozó és a hulladékokra vonatkozó rezsimek markáns elhatárolását és különböző sajátosságok, értékelési szempontok (pl. eltérő felelősségi kérdések – felelősségi fokozatok, alakzatok) beiktatását a két, immáron elkülönült és szándékoltan elkülönített rendszerbe.

A hulladékokkal kapcsolatos szabályozás első jelentős eredménye az 1972-ben Londonban aláírt, a *hulladékok és más anyagok lerakásából eredő tengeri szennyeződések megelőzéséről szóló egyezmény* (1972 Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter, amely 1975. augusztus 30-án lépett hatályba), amelyet a londoni egyezményhez fűzött *1996-os jegyzőkönyv* (1996 Protocol to the Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter, 2006. március 24-én lépett hatályba) váltott fel.²⁸⁴ Az egyezmény – eredeti formájában – a hulladék fogalmát nem határozta meg *expressis verbis*, noha a lerakás definíciójában (III. cikk) adott fogalomnak tekinti, amelyet így nem részletez. Kétségtelenül támpontként szolgálhat azonban a hulladék, következésképpen a kár fogalmára nézve a lerakás fogalma alóli kivételek felsorolása [III. cikk b) és c)], amelyek – ha ugyan a hulladék fogalma továbbra sem manifesztálódik ezekben a szakaszokban – kiemelik a baleset, illetve a szállítóeszközök rendes működése következtében bekövetkező lerakás eseteit, azaz a kárt e körben semmiképpen sem lehetséges egy objektív és köznapi értelemben vett, tehát különösebb magyarázatra nem szoruló tényezőnek tekinteni. Egy példával szemléltetve, egyedi esetekben meg kell vizsgálni, hogy a hulladék lerakása által előidézett szennyeződés a szállítóhajó rendes működéséből következett-e be vagy sem, illetve, hogy az ilyen elhelyezés (azaz *de facto* szennyezés) nem

²⁸⁴ Az 1996-os jegyzőkönyvet még 2006-ban is módosították, amely 2007. február 10-én lépett hatályba.

ellentétes-e az egyezmény céljaival, miközben magának a lerakott és esetlegesen szennyező anyagnak a minősítése sem tisztázott az egyezmény definíciói alapján. Amíg tehát a hulladék fogalmára nézve maga a szerződés nem tartalmaz rendelkezéseket, addig az előbbieken felvázolt kimentési, negatív definíciós rendelkezések sem alkalmazhatók az egyezmény tárgyának és céljának megfelelően.

A londoni egyezmény 1972-es eredeti változata még a szennyezés fogalmát nem definiálta, ellenben a 12. cikk értelmében a szerződő felek kötelezettségévé tette a tengeri környezet védelme érdekében különböző intézkedések foganatosítását az olyan szennyezések elkerülésére, amelyeket szénhidrogének, egyéb különösen veszélyes és káros anyagok, az ember által épített tengeri objektumokon keletkezett hulladékanyagok, radioaktív szennyező anyagok, a vegyi és biológiai hadviselés ágens anyagai, valamint a tengerfenék ásványkincseinek kiaknázása miatt végrehajtott robbantások eredményeként keletkezett hulladékok okoznak. A hulladék fogalmának alkotóelemei és lehetséges változatai tehát magából a 12. cikkből implicite kiolvashatók.

A londoni egyezményhez csatolt 1996-os jegyzőkönyv a hulladék-fogalom vonatkozásában azonban jelentős változásokat eredményezett. Egyrészt a módosítással kikerült az egyezmény szövegéből az egyezmény fogalma alá vonható szennyezési esetkörök, szennyezés-fajták felsorolása, amelyet azonban ellensúlyoz az a tény, hogy a szennyezés fogalmát²⁸⁵ már konkrétan nevesíti a szerződés. Szerződés-technikailag és a szerződés értelmezésének tükrében ez semmiképpen sem szűkítette a szerződés alá vonható szennyezési tevékenységekre vonatkozó tárgyi hatályt, mivel voltaképpen az exemplifikatív és korántsem teljeskörű felsorolás helyett egy absztrakt és elméletileg minden szennyezési formát magában foglaló definíciós generálklauzulát iktattak be a szerződésbe. Másrészt viszont a mellékletek (*Annex*) vonatkozásában is jelentős változás történt. A londoni szerződés 1972-es változata még az 1. mellékletben nevesíti a szerződés hatálya alá tartozó hulladéktípusokat, a tengeri környezetet jelentősen veszélyeztető faktorokat, addig az 1996-os módosítás folyamán ez a megoldás kikerült a szerződésből, és köszönhetően – többek között – a szennyezés széleskörű *all-inclusive* definíciójának, absztrakt és kiterjesztő felfogásának, immáron az előző megoldás inverzeként, a tengerben való hulladéklerakás általános tilalma alóli (egyébként engedélyhez

²⁸⁵ Ld. 2. cikk 10. bekezdés, amely definíció tulajdonképpen szó szerint megegyezik az UNEP 1985-ös montreáli irányelveiben foglalt szennyezés-definíciójával.

A *szennyezés* elemei között tartozik minden olyan emberi tevékenység általi közvetlen vagy közvetett közrehatás, amely hulladékok vagy más anyagoknak a tengerbe való juttatásából ered, amely káros hatásokat okoz vagy okozhat a tenger élő erőforrásaiban vagy a tengeri ökoszisztémában, és veszélyesek az emberi egészségre, gátolják a tengeren folytatható tevékenységeket, mint például a halászatot vagy a tenger más jogszerű használatát, a tenger minőségét rontják, vagy pedig ennek élvezetét jelentősen csökkentik.

kötött) kivételeket rögzíti az 1. melléklet, összhangban a 4. cikkbe foglalt általános tilalomra vonatkozó rendelkezésekkel és az ezek alóli mentesítéssel.

A hulladékkezelés területén még a *bázeli egyezmény* rendelkezik megfelelő szerződési struktúrával és elfogadottsággal. Ennek jelentőségét csak fokozza, hogy 1999-ben egy *felelősségi jegyzőkönyvet* (1999 Basel Protocol on Liability and Compensation for Damage resulting from Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal, amely még nem lépett hatályba) is az egyezményhez csatoltak.

Az egyezmény a hulladékok fogalmának talán legpontosabb, a rezsím szempontjából modell-értékű meghatározását adja, amikor az I-III. Mellékletekben felsorolt *veszélyes* vagy *egyéb hulladékok*²⁸⁶ fogalmát a 2. cikk 1. bekezdésével való összevetésben olyan anyagokra, illetve tárgyakra alkalmazza, amelyeket „*ártalmatlanítanak* vagy *ártalmatlanítani szándékoznak* vagy a nemzeti jog előírása szerint *ártalmatlanítani kell.*”²⁸⁷

A hulladékok szállítására, kezelésére vonatkozó szabályozások rezsímjében azonban gyakorta alkalmazott módszer a hulladék-fogalom, illetve a veszélyes hulladék nemzeti, azaz a részes államok számára biztosított belső jogi meghatározásának lehetősége. Ennek értelmében a részes fél tájékoztatja az egyezmény titkárságát azokról a hulladékokról, amelyek nem szerepelnek az I. és II. Mellékletben, de amelyeket a nemzeti jogalkotás keretében veszélyesnek tekintenek vagy annak nyilvánítottak, ugyancsak tájékoztatást adnak e hulladékoknak az országhatárokon túlra szállításakor alkalmazandó követelményekről. Erre vonatkozólag pedig a többi részes fél haladéktalanul értesíti a titkárságot a tájékoztatással kapcsolatos lényeges változásokról, majd a titkárság valamennyi részes fél tudomására hozza az így megosztott információkat, tájékoztatásokat.²⁸⁸ Ezáltal a részes felek saját hulladék-fogalmait, szabályozási prioritásait az egyezmény hatálya alá tudják vonni, amely kétségtelenül segíti az egyezményben való részvételi hajlandóság növelését és a hulladék fogalmának minél szélesebb körű felfogását.²⁸⁹

²⁸⁶ Egészen pontosan az „országhatárokat átlépő szállítás tárgyát képező hulladékok” fogalmát. Ennek fogalmát ld. a 2. cikk 3. bekezdésében, miszerint az ilyen szállítás a veszélyes vagy az egyéb hulladékok bármely olyan szállítását jelenti, amely – feltéve, hogy legalább két államot (értsd: szerződő felet) érint – valamelyik állam nemzeti joghatósága alá tartozó területről egy másik állam nemzeti joghatósága alá tartozó területre vagy területen át, vagy olyan területre vagy területen keresztül történik, amely egyetlen állam nemzeti joghatósága alá sem tartozik.

²⁸⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 2008/98/EK irányelve a hulladékokról egy hasonlóan általános fogalommal dolgozik, amikor a hulladéknak minősít minden olyan anyagot vagy tárgyat, amelyektől „*birtokosa megválnik, megválni szándékozik vagy megválni köteles.*”

²⁸⁸ Ld.: 3. cikk 1)-3) pontjait.

²⁸⁹ Az afrikai kontinensen a hulladékok határon túlra való szállításának és kezelésének egyes tilalmait, korlátozásait előíró ún. *bamakói*, valamint az ugyanilyen céllal, a dél-csendes-óceáni régióban létrejött ún. *waigani egyezmény* is egyaránt ugyanezen megoldást alkalmazza. Ld. 1991 *Bamako Convention on the Ban of the Import Into Africa and the Control of Transboundary Movement and Management of Hazardous Wastes*

A hulladékok fogalmának meghatározására vonatkozólag számos megoldás létezik, a legcélszerűbbnek mégis a bázeli egyezmény által felvázolt módszer mutatkozik, melynek módszere és fogalmi meghatározása számos későbbi univerzális és regionális szerződés²⁹⁰ számára megfelelő mintát nyújtott. A hulladékok taxatív felsorolásának lehetősége csak mellékletekben foglalt hosszú, kategorizált és szakemberek által összeállított listák keretében adatik meg a jogalkotók számára; azzal azonban, hogy ezen kívül a belső jognak megkülönböztetett szerepet szánunk az egyéb hulladék-típusok meghatározásában, így pedig az egyezménybe foglalt fogalmak kiterjesztésében is.

3. Reverzibilis – irreverzibilis károk szerinti felosztás

Látszólag technikai és marginális kérdésként jelentkezik a károk orvosolhatóságának és (eredeti állapotba történő) helyreállíthatóságának e pontban kifejtett problémája, azonban a felelősség megállapítását és az ezt követő jóvátételi mechanizmust jogilag is befolyásolhatja a károk visszafordíthatósága szerinti alcsoportba történő besorolás. A visszafordíthatóság, helyreállíthatóság kérdése egyébiránt központi szerepet játszik egyrészt a kártípusok definiálása és besorolása (ha pótolhatatlan és egyedi környezeti erőforrás, környezeti érték semmisül meg, a kár irreverzibilis jellege nem szorul bizonyításra), másrészt pedig a jóvátételi formulák alkalmazása során (például irreverzibilis károk esetén az eredeti állapot helyreállítása, az *in integrum restitutio* mint kompenzációs-jóvátételi szankció fogalmilag és jogilag sem értelmezhető). Az irreverzibilis és helyre nem állítható (eredeti állapotba vissza nem állítható) környezeti károk jelentőségét mutatja, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog egyik alapelvét képező *elővigyázatossági klauzula* (precautionary principle) intézményesedése éppen e kártípus speciális státusára vonatkozó reflexiók következtében indult meg.

A visszafordítható, helyreállítható károk pontos definíciója *expressis verbis* egyetlen kötelező erejű nemzetközi dokumentumban sincsen rögzítve,²⁹¹ ellenben azon kevés fogalmak

Within Africa (az egyezmény 1998. április 22-én lépett hatályba) 3. cikkét és az 1995-ös waigani egyezmény (1995 Waigani Convention to Ban the Importation into Forum Island Countries of Hazardous and Radioactive Wastes and to Control the Transboundary Movement and Management of Hazardous Wastes within the South Pacific Region, amely 2001. október 21-én lépett hatályba) szintén 3. cikkét.

²⁹⁰ Vö.: a bamakói egyezmény 2. cikkével és 1. Mellékletével, amely közel 50 anyagot minősít veszélyes hulladéknak.

²⁹¹ A klauzula definíciós igényű meghatározása a *soft law* Riói nyilatkozat 15. elvében található, amely az elv alappilléreinek megfogalmazásaként vált széles körben ismertté. Az alapját képező pillérek között kiemelt figyelmet kell fordítani a kár fogalmának két, egyébiránt diszjunktív minősítő jelzőjére (súlyos vagy

közé tartozik, amelyek kevésbé szorulnak magyarázatra, mivel a hétköznapi értelemben vett jelentésük alapjaiban megfelel a jogi fogalmaktól elvárt fogalmi kritériumoknak, így a fogalom nem egészül ki egyetlen speciális jogintézménnyel sem. A károk helyreállíthatóságának, visszafordíthatóságának kérdése pedig – a civiljogi analógiát alkalmazva – viszonylag statikus, állandó jelentéstartalommal rendelkező fogalomnak tekinthető, evolutív jellege nem bontakozott ki olyan mértékben, mint az a kárfelelősség egyéb jogintézményeinél megfigyelhető egészen a római jogtól a napjainkban hatályos civiljogi struktúrákig (például az objektív-szubjektív felelősségi elmélet, speciális kárfelelősségi alakzatok és okozatossági klauzulák, etc.).

E felosztás tehát az előző pontokhoz képest eleve csekély nemzetközi jogi relevanciával bír, azonban kárfelosztási típusként való szemléltetés céljából, illetve egyes felelősségi jogi implikációkra történő rávilágítás miatt szükségét érzem röviden, egy alpont keretében taglalni eme csoportosítást.

3.1. Reverzibilis károk

Noha a környezeti károk esetében vitatott a reverzibilitás kérdése, mégis létezik, mivel a nemzetközi jog szabályaiból egyértelműen nem olvasható ki ennek kifejezett tilalma, hiszen a kárfelelősség egyes módozatai (pl. a helyreállítás, bizonyos esetekben a kárfelelősség elemévé is vált megelőzés elve, de tkp. a fenntarthatóság bizonyos elemei szintén ebbe az irányba mutatnak) éppen azt valószínűsítik, hogy a szennyezett környezeti elem helyettesíthető, illetve a szennyezés előtt állapotába visszaállítható, miközben a környezet és az emberiség érdekei jelentősen nem sérülnek.

A helyreállíthatóság, reverzibilitás konjunktív feltétele megkívánja a károkozás, illetve a kár bekövetkezése előtt fennállott helyzet visszaállítását, a káresemény hatásainak visszafordítását, amely önmagában még nem feltétlenül jelenti az eredeti állapot teljes helyreállítását (restitúciós kötelezettség). Ennek következtében az alábbi két elmélet alakult ki:

visszafordíthatatlan) és az ehhez kapcsolódó tudati viszonyulásra (tudományos bizonyosság, illetve ennek hiánya), amelyek együttesen képezik az elv érvényesítésének előfeltételét, amely az elv jogkövetkezményként is helytálló diszpozíciójában bizonyos intézkedések elhalasztására ösztönzi a nemzetközi közösség szereplőit.

A klauzula a következőképpen hangzik: *„A környezet védelme érdekében az államok, lehetőségeiknek megfelelően, széles körben alkalmazzák az elővigyázatossági megközelítést. Ahol súlyos vagy visszafordíthatatlan kár fenyeget, a teljes tudományos bizonyosság hiánya nem használható föl indoklásként a környezetromlást megakadályozó költséghatékony intézkedések elhalasztására.”*

(i) kizárólagosan az eredeti állapot helyreállításával (*in integrum restitutio*) lehetséges a károsodott környezeti elemekben bekövetkezett negatív változásokat visszafordítani. Elméletben, ez természetesen egy kívánatos megoldás lenne, azonban ennek gyakorlati megvalósítása számos nehézségbe ütközhet. Az esetek túlnyomó többségében ez a megoldás túlságosan költséges a károkozó fél és időigényes a kárt elszenvedő fél számára, mindemellett, gyakran fizikailag lehetetlen az eredeti állapot teljes helyreállítása. Ezen elmélet tehát az eredeti állag és állapot szerinti helyreállítás mellett foglal állást, ennek megvalósíthatósága jelenti a reverzibilitás kritériumát. Példaként említhető egy határmenti vízfolyás súlyos károsítása, amikor az egyik állam a saját területén olyan cselekményeket fogantatosít, amelynek eredményeként a kérdéses vízfolyás megsemmisül, pl. kiszárad. Ez maga után vonja a környezet élővilágának súlyos károsodását mind a károkozó, mind a kárt elszenvedő állam területén. Egyértelmű, hogy a teljes helyreállítás elve az irányadó, ami jelen esetben elviekben lehetséges (vízutánpótlás, flóra és fauna pótlása). Megsemmisül tehát a környezeti elem, de a károsodás visszafordítható, mert az *ex ante* helyzet elemének ugyanolyan típusú egyedeivel újratерemthető a súlyosan károsodott vagy eltűnt környezeti tárgy (ebben van az alapvető különbség az irreverzibilis károk elméletéhez képest).

Pierre-Marie Dupuy a bős-nagymarosi vízlépcső ügy eljárásában a magyar fél álláspontját közvetítve rendkívül érzékletesen érvelt a Nemzetközi Bíróság előtt a *restitution en nature: restitution de la nature* jegyében, azaz a helyreállításnak ténylegesen, fizikailag a természetes – eredeti – állapotok helyreállítását kell jelentenie. A nem irreverzibilis károk helyreállítása az esetek többségében olyan módon megy végbe, hogy a jogaiban sértett, a kárt elszenvedő állam végzi el a helyreállítási munkálatokat (saját területen, joghatósága körében, továbbá ez az állam van annak ismeretében, hogy milyen módon a károsult a környezet), míg a jogsértő, károkozó fél viseli a helyreállítási költségeket – természetesen a bizonyítható és ésszerű költségeket.

(ii) A károk visszafordíthatóságának másik elmélete szerint a környezeti elem eredeti szerepét betöltő állapothoz hasonló helyzet visszaállítása elégséges kötelezettség lehet. Az elmélet a káresemény megszüntetését, a károsodás megállítását és a sérült állapot helyrehozatalát követeli meg olyan mértékben, hogy a környezeti elem a károsodás előtti szerepét betölthesse. Egy határmenti folyóvíz kevésbé súlyos szennyezése esetén nem okoz különösebb problémát a reverzibilitás kérdése. A kár bekövetkezéséért felelős állam vagy egyéb entitás a károsodás visszafordítása érdekében köteles felhagyni jogsértő és károkozó magatartásával, és köteles megtenni a szükséges kármentesítő, a környezeti elem állapotát

javító intézkedéseket. Esetünkben nincs szó az eredeti állapot teljes helyreállításának kizárólagos kötelezettségéről, mert olyan mértékű állagsérelem nem következik be, ami ezt indokolttá tenné. Egyrészt egyszerű kármentesítéssel is helyreállhat az eredeti állapot, másrészt az eredeti állapot helyett egy ahhoz közelítő (azonban nem teljesen megegyező) állapot létrehozása elegendő lehet a károsult állam, illetve egyéb fél számára. Itt már a vita- és kárrendezés nemzetközi szerződésben való rögzítése az irányadó, a visszafordítható károk esetében ugyanis a legcélszerűbb eszköz a két- vagy többoldalú, az érintett államok részvételével kötött *lege specialis* nemzetközi szerződésben való megállapodás a helyreállítás eszközeiről, folyamatáról.

A felelősségi jog szempontjából tehát a reverzibilis károk alcsoportjában a kártérítés, jóvátételi szankciók között első helyen a restitúciós kötelezettség az irányadó, azzal, hogy esetlegesen a felelősség megállapítására sem kerül sor feltétlenül, mert a kárt okozó állam végső soron előidézhethet olyan helyzetet is, mintha a káresemény nem következett volna be, illetve a bekövetkezett sérelem súlya nem jelentős. Ezekben az esetekben reális esély kínálkozik arra, hogy a felelősségi és jóvátételi igényérvényesítési módok elmaradjanak, és ezek nélkül rendeződjön a vita.

3.2. Irreverzibilis károk

Az irreverzibilis károk esetében – az előbbieken leírtakkal ellentétben – nincsen lehetőség a restitúciós jellegű kártérítésre, mivel az így elszenvedett kár véglegesnek minősül, a károsult környezeti érték teljesen megsemmisül vagy egyéb környezeti értékekhez képest elveszíti unikális, megkülönböztető ismérveit, ezáltal a kárcselekmény befejezett folyamatnak és a természetben végleges elváltozásnak kell tekinteni.

Az előzőekben taglalt kárfelelősségi, kártérítési metódusok kapcsán ez annyiban jelent változást, hogy döntően a pénzbeli kártérítés szabályai nyernek alkalmazást, és a kárfelelősség megállapításához nélkülözhetetlen kárfogalom pedig rendszerint eleve bizonyítottnak tekintendő. A pénzbeli kártérítés elméletének – a felelősségi jogviszony financializált változatának – utóbbi időben tapasztalt áttörése kétségtávol annak tudható be, hogy a jelenlegi technikai haladás mindinkább az irreverzibilis károk bekövetkezésének és kialakulásának lehetőségét növeli.

Véleményem szerint tehát – akár tézis gyanánt megfogalmazva – az eredetileg favorizált, kezdetben irányadó, nem pénzbeli jóvátételi módok és felelősségi viszonyok helyett a hangsúly egyre inkább a felelősségi jogviszonyok „pénzesített” változatára, a pénzbeli

pótlásra, a kártérítési szankcióra helyeződik át, amelynek jelentőségét és nemzetközi szerződésekben fellelhető jogi fundamentumait alaposabban elemzés alá kell vennünk a fentiekre figyelemmel. Ez a vizsgálat feltárhatja az egyes szerződések hiányosságait, amelyek a kifejezett kártérítési szankciók hiányában – egyes irreverzibilis károk vonatkozásában – elégtelen eszköznek bizonyulhatnak a vitarendezésben és a bekövetkezett károk orvoslásában. Ha ezt összevetjük azon ténnyel, hogy számos flórát vagy faunát, illetve ezek egyes elemeit védő szerződés nem bír egy megfelelő kikényszerítő mechanizmussal és érdemi kompenzációs szankcióval, akkor a felelősségi rendszer egy szembetűnő anomáliájával szembesülhetünk. Ezentúl – kifejezetten a környezet érdekeit szemlélve – a pénzügyi jóvátétel az irreverzibilis károk esetén a természet érdekei helyett az emberiség érdekére van tekintettel, hiszen a pénzügyi jóvátétel végső soron az emberiség „dimenziójában” nyer értelmet. E pénzügyi és a természet károsodásával nem szükségszerűen arányos pénzügyi forrást azonban lehetősége van a természet szférájába visszaforgatni, ezzel a környezetet (a természeti környezetet) gazdagítani.

II. rész

Kárfelelősség a nemzetközi jogban és az európai jogban

A. Kárfelelősség a nemzetközi jogban

1. fejezet

Bevezetés és a belső jogi analógiák szerepe

A „felelősségi rész” elején szükséges megjegyezni, hogy jelen munkában a felelősség és a kárfelelősség elnevezések többnyire, de nem kizárólag szinonimaként, analóg fogalmakként szerepelnek – az ettől való eltérés esetén pedig ennek indoka nevesítésre kerül –, mivel a felelősség megállapításához a kár valójában nélkülözhetetlen objektív és konjunktív tényező, így ennek bekövetkezése nélkül a felelősség kérdése érdemben nem vetődhet fel.

A felelősség fogalmát és koncepcióját – hasonlóan a belső jogokhoz, az abban fellelhető jogágakhoz – maga a nemzetközi jog sem nélkülözheti.²⁹² A „jogiság” attribútuma ugyanis a jogsértés esetén, illetve a károkozás esetén beálló jogkövetkezményekhez vezető jogintézmények megléte és alkalmazhatósága a jogrendszerekben. Ezek közül a felelősség fogalma és elmélete teremti meg az okozott kár és ennek kompenzációja, illetve egyéb szankciós mechanizmusa közötti összefüggést, a károkozástól a szankciós kötelezettségig vezető transzformációs folyamat kulcsmozzanatát és szubsztantív jogi elemét.

Azonban egy jelentős eltérés tapasztalható a belső és nemzetközi jogi szankciós eszközök vonatkozásában, miszerint a belső jog szupremáciája a belső jog alanyaira az általánosan kötelező jogszabályok alapján, ezen alanyok beleegyezésétől függetlenül kiterjed, addig a nemzetközi jogban ilyen általános, szubordinációs és kikényszerítő jellegű hatalmi szervezet- és intézményrendszer nem jött létre. A szankciókról, vagyis a hátrányos (negatív) jogkövetkezményekről való döntés a belső jogban kógens szabályok alapján történik, viszont

²⁹² Noha napjaink nemzetközi jogában sem tűnik anakronisztikusnak Bibó 1934-es gondolata, miszerint a nemzetközi jog az a jogterület, amely akkoriban „*még legkevésbé tudja igénybe venni a szankciók segítségét s ezen a jogterületen veszik fel a szankciók az általánostól legelütőbb alakjukat.*” Erről ld.: BIBÓ István: *A szankciók kérdése a nemzetközi jogban.* Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, Szeged, 1934. 5.

a nemzetközi jogban nemhogy a döntés alapjául szolgáló normák alkalmazásáról, de még gyakran a nemzetközi jogi szankció kérdéséről sincs általános egyetértés. Ezért végső soron képviselhető azon álláspont, hogy a „nemzetközi jog rendszerében a szankció csak tényszerű következménye lehet a jogsértésnek, de nem jogkövetkezménye”,²⁹³ viszont e vélemény feltétlen elfogadása esetén sem vitathatjuk el a nemzetközi jog szankciórendszer létezésének kétségtelen tényét.

Visszatérve az azonosságok területére, a felelősség elmélete a belső jogokban és a nemzetközi jogban egyaránt tagolt és jelentősen differenciált. A felelősség klasszifikációja ugyanis mindenekelőtt azon az elhatároláson alapul, hogy egy nemzetközi jogot sértő (más állam, esetlegesen a nemzetközi közösség²⁹⁴ jogait, jogos érdekeit sértő) tevékenység vagy mulasztás miatt maga az állam, illetve más entitás – természetes vagy jogi személy – tartozik felelősséggel, minek következtében e személy/entitás szankcionálhatóvá válik. A felelősség címzettjének (*állam nemzetközi felelőssége v. polgári jogi felelősség* kettős alakzata) oldalán pedig további elhatárolásra van lehetőség, miszerint a felelősségi fokozatok belső jogokban megismert felosztása alapvetően a nemzetközi jog természetével sem ellentétes,²⁹⁵ így az objektív és a vétkességen alapuló felelősség, illetve ezek további fokozatainak, fajainak különválasztása²⁹⁶ az elmélet szintjén releváns kérdés a környezeti kárfelelősség nemzetközi intézményrendszerében.

A belső jogi kárfelelősségi ismérvek szerepe tehát teoretikusan két területre szorítkozik. *Egyrészt* arra az esetre korlátozódhat, hogy analógia útján kizárólag dogmatikai alapot nyújtanak a nemzetközi jogalkotás számára, a bevett belső jogi fogalmak és koncepciók

²⁹³ Ld.: VALKI László: *A nemzetközi jog sajátos társadalmi természete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 91.

²⁹⁴ Itt elsősorban a *res communis omnium usus* jellegű területeken okozott károkra gondolok, amelyek bekövetkeztek a nemzetközi közösség egésze, így annak valamennyi tagja külön-külön is sértettnek, károsultnak tekinthető.

²⁹⁵ Ellenben ezek alkalmazása kapcsán már eltérő a helyzet, hiszen egyes polgári jogi alakzatokra és kártelepítési módokra a nemzetközi szerződések szintjén nem találunk példákat. Ld. például kifejezetten az állam mint a nemzetközi jog elsődleges alanyának – jogsértés, azaz nemzetközi jogot sértő magatartása miatti – nemzetközi felelősségéről szóló szerződés „szimbolikus” hiányát. A Nemzetközi Jogi Bizottság által 2001-ben elfogadott „államfelelősségi” Tervezet megfelelő szöveg-tervezetként szolgálhat egy leendő nemzetközi szerződés előkészítése során, azonban az időközben eltelt egy évtized világosan megmutatta, hogy az államok nem érdekeltek egy ilyen tárgyú *hard law* jellegű norma, azaz egy explicit államfelelősségi szerződés megalkotásában.

²⁹⁶ A klasszifikáció szerint az állam vagy egyéb entitás

- i) *felróható és vétkes magatartás miatti, jogsértésen alapuló felelőssége* (általános, tipikusan belső jogban alkalmazható főszabály szerinti felelősség-forma);
- ii) *állam vagy egyéb entitás jogsértésen alapuló, de vétkességre tekintet nélküli felelőssége* (klasszikus objektív felelősség), illetve
- iii) *a jogszerű, de fokozott veszéllyel járó tevékenység miatti felelősség* (objektív felelősség speciális esete – liability –, amely a környezeti kárfelelősség esetkörében döntő szerepet és szinte általános elismerést nyer) *megkülönböztetése* indokolt.

nemzetközi jogba történő transzformálása érdekében; *másrészt* viszont elméletileg ennél jelentősebb szerepet tölthetnek be, miszerint a kárfelelősségi szerződések, azaz irányadó *hard law* nemzetközi norma hiányában maguk a belső jogi felelősség-koncepciók kerülnek alkalmazásra, akár a belső jogban megtapasztalt metódusuk szerint.²⁹⁷ Az elméletileg lehetséges két nézet közül a felelősségi tárgyú szerződések terjedésével párhuzamosan mindinkább az első nézet (jogdogmatikai és koncepcionális mintát jelent egy nemzetközi szerződés létrehozásának folyamatában) tűnik az általánosan elfogadottnak, és ma már a számos szerződéses megoldás ismeretében elmondható, hogy a belső jogi analógiák kiforrott dogmatikai alapjait, az ezzel kapcsolatos juriszdkációs tapasztalatokat beépítve kerülnek megszövegezésre a – tipikusan polgári jogi, civiljogi alapokon nyugvó – felelősségi tárgyú nemzetközi szerződések.

Ehhez a paradigmához jelentősen hozzájárul az államok által elfogadott és elismert belső jogelveknek a nemzetközi jogban megkülönböztetett, illetve különös sajátossággal bíró²⁹⁸ funkciója.²⁹⁹ Ennek megfelelően e szerepkör az imént taglalt második kapcsolódási lehetőség, azaz a belső jogi fogalmak nemzetközi dimenzióban, alkalmazható norma hiányában intézményesülő szerepét van hivatva erősíteni, noha ennek nemzetközi jogi elfogadottsága erősen kétséges. A belső jogi analógiák kapcsán azonban elmondható, hogy ezek jóval többet jelentenek, mint a nemzetközi jogi felelősség-fogalmak időben először kialakult előképei és kodifikációs mintái; a hatályos nemzetközi jogban ugyanis ezek szimbiózisa, illetve részleges kölcsönhatása együttesen biztosítja mind a belső jogok, mind a nemzetközi jogi felelősség-koncepció fejlődési irányait, amely a belső jogi felelősség-paradigmát kizárólagosan szabályozási mintának tekintő ún. *forráseredet-elméletet* már jelentősen meghaladja. Ennek tükrében vizsgálható, hogy a felelősségi szerződések alappillérei, azaz a kár fogalmán túl a felelősség-kanalizáció elmélete, a mentesülés és a felelősséget kizáró körülmények (kimentés jogintézménye), valamint a felelősség időbeli és pénzügyi korlátai egyértelműen a belső jogokra vezethetőek vissza, melyek analógiáinak becsatornázása a nemzetközi jogrendszerbe

²⁹⁷ Voltaképpen egy környezeti tárgyú ügy nemzetközi magánjogi úton való rendezése is e körbe sorolandó. A kapcsoló elvek segítségével ugyanis megtörténik az alkalmazandó jog kijelölése, minek alapján egy hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróság elé kerül az ügy, amely egy adott jogrendszer szerint (tipikusan a *lex forit*, a *fórum*, azaz a bíróság jogát alkalmazva), a belső jogi felelősségi koncepció alapján dönt az adott ügyben. Tágabb kontextusban ld.: BRUHÁCS: *A határon túli környezeti károk orvoslásának problémája...*, 48-60.

²⁹⁸ A Nemzetközi Bíróság Statútuma 38. cikk 1. bekezdésének c) pontja szerint „*a civilizált nemzetek által elismert általános jogelveket*” a Nemzetközi Bíróság kiegészítő jogforrásként, *stricto sensu* eljárása során forrásként alkalmazza az elé terjesztett jogvitában.

²⁹⁹ Vö.: HERCZEGH Géza: *General Principles of Law and the International Legal Order*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 68-73. és SÜLYÖK Gábor: Általános jogelvek a nemzetközi jogban: adalékok az intézeti nemzetközi jogi kutatások történetéhez. *Állam- és Jogtudomány*, Vol. LI (2010) No. 1, 98-101.

így már kellő elméleti és gyakorlati alappal, valamint a jogelvek szintjén intézményesült tapasztalattal történhetett.

2. fejezet

Paradigmaváltás – egy elv „trónfosztása”

A szomszédos, illetve – kevésbé szűkítő és korlátozó értelemben – más államok területén bekövetkező káros környezeti hatások elemzése során szükséges megemlíteni egy paradigmaváltást, amely az államok *abszolút területi szuverenitása* elméletének bizonyos fokú „trónfosztását” vonta maga után. *Lassa Oppenheim* már 1912-ben leírta, hogy egy állam – a területi szuverenitás elve és a saját területe felett gyakorolt szupremácia ellenére – nem változtathatja meg úgy a területének természetes jellemzőit, hogy ezzel hátrányt okozzon a szomszédos állam területének természetes jellemzőire.³⁰⁰ Amint azt majd a későbbiekben látni fogjuk, ezen elv nyer megerősítést és szokásjogi elfogadottságot az ún. *Trail Smelter-ügyben* hozott választottbíróági ítélet sokat idézett *ratio decidendi*jében.

A nemzetközi jogban az államok kölcsönös egymásrautaltsága és függése,³⁰¹ a közös határból eredő kölcsönös érdekek köre évszázadokig nem képezte akadályát annak a folyamatnak, miszerint az állam (illetve ennek képviselője, a korai időszakban tipikusan az uralkodó) mint kizárólagos szuverén entitás, a nemzetközi jog elsődleges alanya a saját felségterülete vonatkozásában gyakorlatilag korlátlan jogokat élvezhetett, területének és erőforrásainak kiaknázását kevés számú és jogilag semmiképpen sem kötelező – inkább erőhatalmi – tényező korlátozta. Ez önmagában egyes állami cselekvések államhatárokon túlra történő kihatásai esetén jelentett problémát, amikor az így kárt szenvedett állam (vagy más állam polgára, honosa) csak nagyon korlátozott mértékben, és elsősorban hatalmi, erőpolitikai módszerekkel, azaz döntően háború révén tudta a károkozó államot a károkozó cselekmény abbahagyására, az eredeti állapot helyreállítására vagy kártérítésre „kötelezni”,

³⁰⁰ Vö.: OPPENHEIM, Lassa: *International Law: A Treatise*. Longmans, Green and Co., London-New York, 1912. 234-244.

³⁰¹ A nemzetközi környezetvédelmi jog területén különös hangsúlyt kap ez a felvetés, ahogy *Kofi Annan*, az ENSZ egykori főtitkára szemléletesen fogalmazott: „*a történelem folyamán egyetlen krízis sem mutatott rá olyan mértékben az államok közötti kölcsönös függésre, mint a környezeti krízis.*” Ld.: *UNEP 2000 Annual Report*. UNEP, 1. Előszó (Preface) első fordulata.

Ennek korai meghatározása egyébiránt már az 1982-ben elfogadott ún. Természet Világchartából egyértelműen kiolvasható. A Világcharta bevezetőjében említést tesz arról, hogy az emberiség a természet alkotórésze, és léte a természeti rendszerek zavartalan működéséhez szorosan kapcsolódik; egyébiránt azon rendszerek működéséhez, amelyekben maga az emberi civilizáció is gyökerezik.

azaz az elszenvedett jogsértést megfelelően, a kor „nemzetközi jogának” dimenziójában szankcionálni. Amennyiben az állam általi magatartás egy szomszédos állam területén csak közvetett módon okozott károkat, a magatartást előidéző, azaz a *de facto* károkozó állam tekintetében a szuverenitás abszolút elmélete alapvetően kizárta a más államok területén ártalmas következményeket előidéző cselekmények felelősségi alapú, békés vitarendezés útján történő elbírálását (azaz a *de iure* kárfelelősséget). Azonban a potenciálisan károkozó magatartások számának fokozatos növekedése, mind gyakoribb bekövetkezésük növekvő eshetősége, a környezetterhelő vagy környezetet szennyező technikai eljárások elterjedése, valamint a nemzetközi jogi felelősség átalakulása, esetleges objektivizálódása (noha ez erősen vitatott), ha közvetetten is, de már áttörte ezt a több száz éves folyamatot.

Következésképpen az állam abszolút területi szuverenitásának általános, elsősorban elméleti megközelítése, amely a gyakorlati implikációkat kevésbé veszi figyelembe, ma már semmiképpen sem alkalmazható eredeti formájában, ahogy arra például a XIX. század végén hivatkoztak. *Judson Harmon* minisztersége³⁰² idején még kevésbé volt jellemző, hogy a potenciálisan kárt okozni képes folyamatok megkezdése, a környezetterhelő eljárások alkalmazása előtt (valójában a későbbi sérelmek bekövetkezése előtt, azaz *ex ante* állapotban) az állam felelősségének, illetve lehetséges kártérítési kötelezettségének bizonyos vetületeiről elmélkedjen a nemzetközi – és természetesen a tudományos – közösség. Ha a felelősség megállapítására sor került, az kizárólag a károkozás bekövetkezése után, *ex post facto* történt az adott esetre vonatkozóan, ehhez igazítva a kártelepítési és szankcionálási módokat is. E folyamat pedig érdemben az érintett államok erőpolitikai és egyéb, döntően jogen kívüli lehetőségei által körülhatárolt „mederben folyt”.

A helyzet fundamentális megváltozása *egyrészt* a környezet védelme terén bekövetkező paradigma-váltással, *másodsorban* a környezetjogi tárgyú nemzetközi szerződések számának növekedésével, *harmadrészt* a választottbíróági és állandó bíróági fórumok útján történő békés vitarendezés frekvenciájának növekedésével, *negyedrészt* pedig az állam

³⁰² A Rio Grande-folyó eltereléséből eredő mexikói kárigények kapcsán fejtette ki a XIX. század végén az Egyesült Államok akkori igazságügyminisztere, *Judson Harmon*, az abszolút szuverenitás sajátosan amerikai doktrínáját, a szakirodalomban róla elnevezett *Harmon-doktrína* lényegét, miszerint a „nemzetközi jog szabályai, elvei és precedensei semmiféle felelősséget és kötelezettséget nem hármostatnak az Egyesült Államokra” mint a folyásirány szempontjából feljebb fekvő államra a Rio Grande-folyó vízhasznosítására vonatkozóan. Ez a gyakorlat jelentős mértékben sértette a folyásirány szempontjából lejjebb fekvő állam, ez esetünkben Mexikó érdekeit. Vö.: MCCAFFREY, Stephen: The Harmon Doctrine One Hundred Years Later: Buried, Not Praised. *Natural Resources Journal*, Vol. 36. No. 4, 965-1008. Noha általánosan elfogadott azon nézet, miszerint a „Harmon-elv soha nem talált széles körű követésre az államok között, és elvileg valamennyi állam elvetette, melynek alkalma volt a kérdésben állást foglalni.” Ld.: BRUHÁCS: *Nemzetközi vízjog...*, 42.

megváltozott szerepének és korlátozottabb cselekvési lehetőségével magyarázható³⁰³ (e negyedik körbe sorolom az állam nemzetközi jogi felelősségének témakörét is, amely azonban valamelyest következik a második, illetve a harmadik tényezőtől). Mindezek eredményeként a XX. század utolsó harmadától – a nemzetközi jogalkotás és bírászkodás fókuszában – az állam felelősségre vonhatóságának és elszámoltathatóságának elmélete már korántsem számít utópisztikus és példa nélkül álló lehetőségnek,³⁰⁴ amely valóban szimbolikus lépést és alapvető hangsúlyváltást tükröz az évszázados, erőszak-alkalmazáson alapuló vitarendezéshez képest. Voltaképpen ugyanis a nemzetközi jog klasszikus korszakában a felelősségre vonás kifejezés leginkább az erőhatalom alkalmazásával volt rokonítható, és erőteljesen függött az államok igényérvényesítő képességétől, így elsősorban az államok katonai erejétől. Viszont – tekintve, hogy az adott korban az államok számára megfelelő eszközként szolgáltak, és gyakorta kerültek alkalmazásra államközi vita esetén – a mai értelemben vett vitarendezés és felelősség-kiszabás, valamint szankcionálás történeti előképeinek, közvetlen előzményeinek minősülnek.³⁰⁵

A paradigma-váltások kapcsán ugyanakkor az is megemlítendő, hogy a *megelőzés* és az *elővigyázatosság elvének* előtérbe kerülése és a környezetjogban betöltött – egyébiránt régóta hangsúlyos – szerepének felértékelődése egyaránt jelentős lökést adott az eltelt évtizedekben a vizsgált területen végbement változásoknak. A megelőzés kötelezettségének (akár az államok, akár más entitások szintjén) és az elővigyázatosság elvének környezetjogi alapelvként való megjelenése, ezek felelősségi jogi vetületei (pl. bizonyos magatartásoktól való tartózkodás, illetve bizonyos lépések elmulasztása) nagyban elősegítették a környezeti károkért való

³⁰³ Erről ld. HERCZEGH Géza: Az államok közössége és a nemzetközi jog által védett értékek. In: HERCZEGH Géza – BOKORNÉ Szegő Hanna – MAVI Viktor – NAGY Boldizsár: *Az államok nemzetközi közösségének változása és a nemzetközi jog*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. 11-25.

³⁰⁴ Ezt bizonyítja többek között az a tény is, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság államfelelősségi és felelősségi tárgyú kodifikációja, valamint jogfejlesztési törekvése már tervezetek és egyéb, szintén nem kötelező erejű dokumentumok formájában került publikálásra. Vö.: CRAWFORD, James: *The International Law Commission's Articles on State Responsibility. Introduction, Text and Commentaries*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002. 1-60. Továbbá az 1980-as évektől számos nagy jelentőségű és ma is alpműnek tekintett monográfia, tanulmány készült el a témában, amely a terület kapcsán bekövetkezett alapvető változásokat rendkívül jól illusztrálja. Ezen „alpművek” – melyeknek a Nemzetközi Jogi Bizottság kiemelt figyelmet szentelt – közül ld. különösen: BROWNLIE, Ian: *State Responsibility. System of the Law of Nations*. Part I. Clarendon Press, Oxford, 1983. 302., COMBACAU, Jean – ALLAND, Denis: 'Primary' and 'Secondary' Rules in the Law of State Responsibility: Categorizing International Obligations. *Netherlands Yearbook of International Law*, Vol. 16 (1985) 81-109., JAGOTA, S. P.: State Responsibility: Circumstances Precluding Wrongfulness. *Netherlands Yearbook of International Law*, Vol. 16 (1985) 249-277., DUPUY, Pierre-Marie: The International Law of State Responsibility: Revolution or Evolution? *Michigan Journal of International Law*, Vol. 11 (1989) 105-126.

³⁰⁵ Az államfelelősségnek a nemzetközi jog klasszikus korszakában való feldolgozásai közül ld. különösen: DE VISSCHER, Charles: *La responsabilité des États*. Bibliotheca Visseriana. Brill, Leyden, Vol. 1 (1924) 87-119. és EAGLETON, Clyde: *The Responsibility of States in International Law*. Washington Square East, New York, 1928. 291.

felelősség intézményesedését, a klasszikus felelősségi formuláktól eltérő jelentésváltozatok és felelősség-típusok elterjedését.

3. fejezet

Felelősség-koncepciók a nemzetközi jogban

3.1. Rövid történeti áttekintés

Az államfelelősségnek és az egyes személyekre fókuszáló, polgári jogi felelősségnek a szerepe az államközi kapcsolatokban már akkor megnyilvánult, amikor még a mai értelemben felfogott nemzetközi jog (következésképpen a nemzetközi jog rendszerében fellelhető felelősség-típusok halmaza) nem létezett. A felelősségi, *argumentum a maiori ad minus* a kárfelelősségi alakzatokat már a római jog (elsősorban: *dolus, culpa, custodia* jogintézmények formájában)³⁰⁶ – elsősorban a jogtudósok doktrinális értelmezése folytán – alapjaiban kimunkálta, noha a modern felelősség-fogalom gondolati előzményeként szolgáló elméleti felelősség-koncepció még nem alakult ki a római jogban. Erre azért sem kínálkozott érdemi lehetőség, mert a római jogtudósok az ilyen, merőben elméleti, absztrakt kategóriák felállításától még a jogintézmények definiálásánál is jobban idegenkedtek, főleg a görög minták és intézményi előképek hiányában. A római jog dogmatikai rendszerét a kontinentális jogrendszerek (és a *common law* rendszerek egyaránt, noha jelentős eltérésekkel) a későbbiekben szinte maradéktalanul átvették. Természetesen rendszertani szempontból jelentősen átalakították a fogalmakat, hiszen egyben egy újabb jogintézmény, a felelősségi rezsím keretei közé helyezték a római jogban gyökerező intézményeket. A római jogból ismeretes *sic utere tuo ut alienum non laedas* (úgy használd a magadét, hogy a másét ne

³⁰⁶ Ld.: FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004. 44. Földi később nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a felelősség fogalma a modern jogtudomány kevés igazán nagy és igazán eredeti alkotásainak egyike. Ld.: *uo.* 86.

sértsd)³⁰⁷ maxima egyfajta civiljogi előképként a határon áterjedő szennyezések, károkozások esetében különösen nagy – de korántsem kizárólagos – hangsúlyt kap.³⁰⁸

Az ókori birodalmak és állami (államszerű jelleget mutató korai) entitások által generált egységes és kimunkált konkrét felelősség-koncepciók tehát ezen államszervezeti formák saját belső jogrendszereiben sem találhatók, így ezek előképeit, első megjelenési formáit az államok-birodalmak közötti kapcsolatok szintjén is hiába keresnénk. Az államok számára az erőszak-monopólium kevésbé korlátozott formái álltak rendelkezésre, így akkoriban a fegyveres erőszak, a háború útján vitték véghez a szankcionálás folyamatát, függetlenül a jogos vagy jogosnak vélt érdekeiktől. A felelősség mint jogi műszó és koncepció objektív módon történő megállapítása, és az ebből folyó jogkövetkezmények megfelelő fórum általi kiszabása, ezáltal pedig az állam által foganatosított intézkedések, cselekvések esetlegesen negatív minősítése az adott korban egyáltalán nem értelmezhetőek egzakt fogalmakként, következésképpen a vitarendezés, felelősségre vonás és szankcionálás gyakorlatától idegen elemeknek számítottak.

A középkorban a szankciók és a felelősségi formák tekintetében egyfajta változás ment végbe, szorosan kapcsolódva az egyházi univerzalizmus által generált és a római jog továbbélése által is támogatott közös európai eszmék térnyeréséhez, valamint a nemesi-rendi partikularizmus jellegéhez igazodva, amely jóval több államon belüli, illetve államközi konfliktust hordozott magában. Az államok bizonyos értelemben korlátlan erőszak-monopóliuma azonban még mindig a középkor sajátja, amely az állam vonatkozásában a differenciált és elkülönült, a civiljogi felelősségtől független felelősségtípus kialakulásának elsőszámú gátját képezte.

Bartolus már 1354-ben érvel amellel, hogy a jogrendet biztosító központi hatalom megszűnése után, az egymástól független és szuverén városállamok (elsősorban az akkori itáliai területeken) a represszáliák segítségével gondoskodtak állampolgáraik érdekeinek megvédéséről, ha azok egy másik állam területén jogsérelmet szenvedtek, és ezt a helyi igazságszolgáltatást gyakorló szervek nem orvosolták. Mivel ilyen „*justa causa*” fennforgása

³⁰⁷ Az elv az *Ulpianus*-féle egyetemes negatív tartózkodási kötelezettségből (*alterum non laedere*) ered. Ld.: MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség* (kiadás alá rendezte: Zlinszky János). Triorg Kft., Budapest, 1983. 58. Az elv – túllépve a római jogi kereteken – a nemzetközi szokásjog elvéből folyó kötelezettség, erre enged következtetni a középkori munkákban használt dogmatikája is. Ld.: GLANVIL, Ranulf de: *De Legibus et Consuetudinibus Regni Angliae* (1187-1189). Ezt ismerteti: MOORE, John: *Digest of International Law*. Congress, Washington D.C., 1906. 270-277.

³⁰⁸ A *sic utere tuo* maxima egyébként a környezeti károkkal kapcsolatos ítékezés precedens-értékű ügyében, a *Trail Smelter* ügyében hozott választottbírói ítélet(ek) (1938, 1941) alapjául szolgált, aminek következtében – a hasonló tárgyú ügyekben – az elv (a *Trail Smelter* ügyének érdemi részével és indokolásával együtt) állandó hivatkozási alap, megkerülhetetlen jogelv és generális felelősségi klauzula lett. Vö.: BOYLE: *Globalising...*, 5. és BIRNIE-BOYLE: *i. m.* 104-105.

esetén a jogos háború is meg volt engedve, még inkább jogosnak tekinthető a represszáliák alkalmazása mint egyszerű felelősségi-szankcionálási mód az akkori viszonyok között.³⁰⁹

A későbbiekben, az abszolút szuverenitás elve kizárólagosságának megszűntével,³¹⁰ valamint a békés (nem fegyveres) vitarendezési módok elterjedésével az állam mint szuverén entitás felelősségre vonhatósága immáron nem hatott illuzórikus és a természetjog jellegétől idegen tényezőként. Mivel eleinte a felmerült jogviták kapcsán a sérelmek, károk nem közvetlenül az államok, hanem az állampolgárok, az alattvalók személyi vagy vagyoni jogainak megsértésén keresztül manifesztálódtak,³¹¹ ezért az államokat a felelősségi jog intézményesedéséhez eleinte jelentős érdekek fűzték.³¹² Az alattvalókat ért sérelmek esetén az államok a joghatóságuk alá tartozó természetes és jogi személyek viszonylatában érdekvédelmi és presztízsszempontokat egyaránt érvényesítettek, kétségtelenül egyfajta „alkotmányos” védelmi kötelezettségnek, az alattvalók érdekében történő egyfajta demonstratív eljárás és ezzel az igényérvényesítés szempontjainak egyaránt eleget téve.³¹³

Ugyanakkor nem kétséges, hogy az államok mint szuverén entitások politikai személyisége ellen irányuló támadások esetén – még, ha azok káros következménnyel jártak, erkölcsi vagy vagyoni értelemben – már körültekintőbben és megfontoltabban jártak el maguk a jogalkotó államok. Ennek megfelelően az ilyen jellegű kárfelelősségi szabályok létrehozására irányuló folyamat rendre elmaradt az előbbi esetkörök kísérő jogfejlesztéshez és kodifikációs törekvésekhez képest. Ez arra a *raison d'État* figyelembevételén alapuló feltevésre vezethető vissza, hogy az államok potenciálisan számoltak azzal a lehetőséggel, miszerint maguk is a károkozó és potenciálisan „felelősségre vonható” entitás szerepkörében találhatják magukat, mely esetben a felelősségi jog szankciós szabályainak alkalmazását és érvényre juttatását „elszenvedhetik”. Az állam felelősségének kodifikációs kísérleteire ez a gondolatmenet és szociológiai-politikai attitűd mindmáig alapvető befolyást gyakorol, melynek nyomai a 2001-ben elfogadott államfelelősségi Tervezet és valamennyi – az állam

³⁰⁹ Vö.: KERTÉSZ: *i. m.* 17.

³¹⁰ Döntően már az európai abszolút monarchiák XVIII-XIX. századi hanyatlása megindította ezt a folyamatot.

³¹¹ Ld.: KERTÉSZ: *i. m.* V.

³¹² Főleg annak tükrében, hogy – amint arra *Jessup* rámutatott – a régi „vatteli fikció” idővel meghaladottá vált, hiszen az alattvalóknak okozott kár egyben az államnak okozott kárként is felfogható. Ld.: JESSUP, Philip: *A Modern Law of Nations: An Introduction*. MacMillan Company, New York, 1952. 116.

³¹³ Ahogy *Kertész* megállapítja, a magánszemélyek személyi és vagyoni jogait érintő sérelmek képezték a nemzetközi jog klasszikus korszakában a felelősség kizárólagos területét, értelmezési körét. Ilyen védelemre minden polgárnak joga volt, és ez egyben minden állam kötelezettségét jelentette. Azaz az alattvaló védelme egy másik állam területén – ha még egy tőle független jogviszonyba is került, pl. egy kereskedelmi szerződés folytán került kapcsolatba egy másik állammal – valójában egy (állampolgárság vagy honosság szerinti) állam számára fennálló kötelezettségként volt felfogható. Ld.: KERTÉSZ: *i. m.* 16.

felelősségének kérdését taglaló – instrumentum utóéletének vizsgálatakor egyértelműen felismerhetővé válnak.

A nemzetközi felelősségi jog napjainkra már összességében az állam felelősségének *sui generis* és a polgári jogi felelősség elvének általános területét egyesíti. *Előbbi* elv egy sajátos, a nemzetközi jognak a belső jogtól eltérő ismérveit magában foglaló egyedi tételezés, amelynek feltételei, sajátosságai kizárólag a nemzetközi jog rendszerében lelhetők fel, így eleve feltételeznek egy ilyen jegyeket hordozó, kötelező erejű nemzetközi normát, amelyet az államok kifejezetten az állam nemzetközi felelősségének megalkotása és ennek jogi konceptualizálása céljából hoznak létre. *Utóbbi* szerint viszont a kárfelelősség elmélete alapvetően a belső jogi, azon belül a civiljogi kárfelelősségi rendszeren alapul, mivel a polgári jog területén indult meg a terület intézményesülése (és talán nem túlzás azt állítani, hogy itt is fejeződött be). A magánjogi implikációk és analógiák³¹⁴ így tehát semmiképpen sem hiányozhatnak a nemzetközi jogból. Ennek alátámasztására, valamint a kérdés fejlődési irányainak szemléltetése érdekében feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy – amint arra egy jelentős nemzetközi jogász még a „nemzetközi jog klasszikus korszakában” rámutatott – a nemzetközi jog egyetlen területére sem gyakorolt olyan hatást a civiljogi szemlélet, mint a felelősségi jog joganyagára.³¹⁵ Eme megállapítás az utóbbi évtizedekben, amikor a modern szellemű nemzetközi jog korszakának beköszöntével a viták békés rendezésének kógens szabálya erőteljesen befolyásolta-befolyásolja a vizsgált területet, még nagyobb hangsúlyt kaphat. Ehhez hasonlatos *Cheng* nézete, miszerint kifejezetten a felelősség elméletéhez kapcsolódó, belső jogi princípiumok azon általános jogelvek közé tartoznak, amelyek a Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikk 1. bekezdésének c) pontja szerinti nemzetközi jogi források körébe sorolandók.³¹⁶

A belső jog egyes szabályainak a nemzetközi jogba való átvétele-átültetése nemcsak elfogadott, hanem egyenesen kívánatos jelenség is, mivel ezek – kidolgozottabb, „fejlettebb”

³¹⁴ A római jog és egyes magánjogi elvek, szabályok alapvetően három módon járulnak hozzá a nemzetközi jog fejlődéséhez. Először, *közvetlen történeti forrásként* szolgálnak a modern nemzetközi jog intézményesedésében; másodsor, *közvetett történeti forrásnak* foghatók fel, mivel folyamatos hatásuk azóta is érzékelhető a belső jogokban; harmadszor pedig *ratio scriptá*-nak tekintendők, amelyek időtlen és általános érvényű, univerzális jogot jelentenek. Vö.: LAUTERPACHT: *Private Law Sources...*, 325. és LESAFFER, Randall: *Argument from Roman Law in Current International Law: Occupation and Acquisitive Prescription. European Journal of International Law*, Vol. 16 (2005) No. 1, 31-38. Ez azonban korántsem volt előzmények nélküli, mivel – csak a legfontosabb szerzőket említve – *Gentilis*, *Grotius*, *Zouche*, valamint *Bynkershoek* hasonló gondolatokat fogalmazott meg a klasszikus nemzetközi jog korszakának kezdetén, a XVI-XVII. században. Erről ld.: GAJZÁGÓ: *i. m.* 32-39. és 69-104., valamint LAUTERPACHT: *Private Law Sources...*, 8. Lesaffer szerint Lauterpacht konzekvensen azonosítja a római jogi szabályokat a magánjog általános elveivel és közös szabályaival. Ld.: LESAFFER: *i. m.* 31. skk.

³¹⁵ Ld.: LAUTERPACHT: *Private Law Sources...*, 186.

³¹⁶ Vö.: CHENG, Bin: *General Principles of Law as Applied by International Court and Tribunals*. Stevens, London, 1953. 490.

jellegüknel fogva – kiegészítő jogforrásként szolgálhatnak, amikor hézagpótló szerepet töltenek be olyan nemzetközi jogi területen, ahol a terület viszonylagos hiányosságai ezt feltétlenül megkövetelik. Ez valójában úgy valósul meg, hogy a szerződő felek egy szektorális felelősségi szerződés kapcsán a saját belső joguk vonatkozó szabályait, esetlegesen ezek közös rendelkezéseit építik be a nemzetközi szerződés szövegébe, ezzel *de facto* nemzetközi jogi szabállyá transzformálva az eredetileg a belső jogban létező normatartalmat, *de iure* pedig belső jogokra jellemző tartalommal megtöltve egy nemzetközi normát. Azaz e vitatott státusú,³¹⁷ de alapvetően a belső jogokból eredő jogelvek alkotják a nemzetközi jog forrásainak harmadik csoportját, amelyek – dacára annak, hogy eredendően tisztán csak a belső jogokban léteznek – egy nemzetközi jogi kérdés eldöntésére is alkalmasak lehetnek.

Nem hallgatható el ugyanakkor azon ellenérv sem, hogy a belső jogi analógiák alkalmazása tekintetében – például a szigorú felelősség elvét illetően – maguk a jogrendszerek, így például a *civiljogi* és *common law* jogrendszerek jelentős eltéréseket mutatnak (ld. az angol és a francia jog vonatkozó felelősségi jog dogmatikáját, egyes szabályait).³¹⁸ Ezen anomália feloldása mindenképpen jogharmonizációt igényel, minek alapján a belső jogokban fellelhető különbséget éppen az eltérő belső jogi analógiák segítségével próbálja önmaga feloldani, amely eleve egy belső jog – esetleges és önkényes – választását jelenti egy meglehetősen diffúz rendszeren belül. Ezáltal azonban valójában nem is harmonizáció történik, hanem a számos megoldás közül egy belső jogi felelősség-felfogás melletti egyértelmű állásfoglalás, amely szokásjogi úton vagy kodifikáció segítségével kötelező nemzetközi normaként manifesztálódik.

A hatályos nemzetközi jog sajátosságainak ismeretében, a felelősség kérdését vizsgálva, valójában az általános civiljogi szemlélet és a specifikusabb, az állam nemzetközi jogi felelősségének elmélete vetődhet fel a téma kapcsán. Az államok mint a nemzetközi jog szabályainak elsődleges alkotói és egyben alkalmazói azonban az állam nemzetközi jogi felelősségére vonatkozó kötelező, *hard law* szabályok elfogadását nem preferálják, így az állam felelősségének kodifikált, szerződéses rezsimje még nem nyert szerződéses formát.³¹⁹ A modern szellemű nemzetközi jog korszakában azonban mindinkább előtérbe került azon

³¹⁷ Erről ld.: HERCZEGH: *General Principles of Law...*, 20-33. Ugyanakkor a Nemzetközi Bíróság sem konkrét ítélet, sem általános megállapítás formájában nem deklarálta, hogy ezen elvek alatt nemzetközi vagy belső jogi elveket ért. Ld.: *uo.* 27.

³¹⁸ Ld.: BIRNIE-BOYLE: *i. m.* 187.

³¹⁹ Vö. pl. az 1930-as hágai konferencia szomorú tapasztalatával, ahol – több téma között – az államoknak a saját területükön egyrészt a külföldiek személyében, másrészt ezek vagyonában okozott károk miatti felelősségének szabályait próbálták kodifikálni, sikertelenül. Vö.: BORCHARD, Edwin: „Responsibility of States” at the Hague Codification Conference. *American Journal of International Law*. Vol. 24 (1930) No. 3, 517-540.

álláspont,³²⁰ hogy az állam által, egyes cselekmények felett a saját területén gyakorolt szuverenitása nem abszolút (a területi szuverenitás helyett a területi-területközi integritás kapott nagyobb szerepet), az államnak betudható és beszámítható, más állam területén károkat okozó jogszerű és jogsértő cselekedetért pedig egyaránt helytállni tartozik, azaz – felelősségének megállapítása esetén – jóvátételre köteles. Ennek módozataiban azonban már jelentős eltérések mutatkoznak, melyek kifejtésére és bemutatására a következőkben kerül sor.

3.2. A felelősség-koncepciók lehetséges változatai

A kérdéskör igazi nehézsége és ezáltal a belső jogi tapasztalatoknak, valamint az általános jogelveknek a nemzetközi jogba való implementálására vonatkozó igény leginkább abban mutatkozik meg, hogy a felelősség vizsgálatakor specializálás, azaz egyes kárfelelősségi alakzatok megkülönböztetése válik szükségessé.³²¹ A károkozás egyes, rendszerint külön nevesített eseteiben és a károk bizonyos fajtáinak megállapításánál alapvető fontossággal bír a különböző kárfelelősségi ismérvek szerinti differenciálás, amely eltérő felelősség-koncepciók, ezáltal pedig eltérő jogi rezsimek alkalmazását teszi lehetővé.

Az államközi viszonyok területén először minden bizonnyal *Heffter* osztályozta a felelősséget eredményeztető kötelezettségeket-kötelmeket, amely valóban egyet jelentett a civiljogi felfogásoknak a nemzetközi jog viszonyrendszerébe történő transzformálásával. Klasszifikációja szerint a kötelezettségek – a mai nemzetközi jog akkori szinonimájaként használt európai nemzetközi jogban³²² – eredhetnek *szereződésekből* (*ex contractu*), *szereződésnek nem minősülő jogi aktusokból* (*quasi ex contractu*), valamint *jogellenes cselekményekből* (*ex delicto*).³²³ *Eagleton* szerint ugyan *Heffter* nem vizsgálta mélyrehatóan a

³²⁰ Ld. például a Stockholmi Nyilatkozat 21. és 22., illetve a Riói Nyilatkozat 2. elvét, miszerint „*az Államok szuverén joga, hogy [...] biztosítsák, hogy a saját fennhatóságuk vagy ellenőrzésük alatt álló tevékenységek ne okozzanak kárt más Államok környezetében...*” Előképeinek tekinthető a *Palmas-sziget ügyében* (Egyesült Államok c. Hollandia) született döntés. Az Állandó Nemzetközi Bíróság akkori elnöke – *Huber* főbíró – választottbíróként eljárva, 1928-ban kimondta, hogy „*minden állam köteles a területén védelemben részesíteni más államok jogait*”, ez pedig a bírósági gyakorlat szintjén az államok területi szuverenitásának addigi abszolút felfogásának lerontását vetítette előre, már egy évtizeddel a *Trail Smelter ügyében* hozott „*precedens*” előtt.

³²¹ *Eagleton* már 1928-ban megjegyzi, hogy a nemzetközi jogi felelősség, az államfelelősség kérdése a nemzetközi jog alapvető elveihez sorolandó, amelyet soha nem vontak kétségbe, ellentétben ennek módozataival, amelyek a gyakorlatban, azaz egy állami károkozás esetében váltak releváns jogi kérdéssé. Vö.: *EAGLETON: i. m. 21.*

³²² Ld. pl. az egyik első magyar nyelvű nemzetközi jogi tankönyv példáját: *KISS István: Európai nemzetközi jog. Érsek-Lyceumi Kö- és Könyvnyomda, Eger, 1876. 312.*

³²³ Ld.: *HEFFTER, August-Wilhelm: Le droit international public de l'Europe. Berlin-Paris, 1857. 100-104.* Valamelyest leegyszerűsíti a felelősségi forrásokat *Lefebvre*, aki szerint mindössze két kategória vonatkozásában vizsgálható a probléma. Érvelése szerint a jogellenes és nem jogellenes cselekményekből eredő felelősség

témát, de azzal, hogy összegyűjtötte, és rendszerezte az anyagokat, a felelősség elismeréséhez mint a nemzetközi jog egyik intézményéhez vezető törekvéseknek adott jelentős támogatást.³²⁴

A nemzetközi jogban a felelősség általános koncepciójának széleskörű elfogadása ugyanis már régóta egy axiomatikus elven alapul. A XX. század elején megfogalmazták, hogy a kérdés tulajdonképpen morális axiómáig vezethető vissza,³²⁵ amelyek szerint egy bizonyos ponton túl nem tehető vitássá a felelősség létjogosultságának kérdése, azt mindenképpen el kell fogadni, legalábbis mint egy feltételt. Ennek eredete valójában a jóhiszeműség, a kötelezettségek jóhiszemű teljesítésének – azóta egyébként a nemzetközi jog feltétlen érvényesülést kívánó szabályaként³²⁶ is testet öltött – elvére, valamint azon feltevésre épül, miszerint amennyiben a szuverén államok egymást szabadnak és egyenlőnek ismerik el, akkor a nemzetközi kapcsolataik szükségszerűen a jogok és kötelezettségek reciprocitásán alapulnak.³²⁷ Ezek megléte egy *primer*, majd *szekunder* felelősségi norma alkalmazásához, ezáltal a jogvita feloldásához elengedhetetlenül szükségesek. E körben a *primer szabályok* az államoknak a nemzetközi szerződésekben foglalt kötelezettségeit jelentik, míg a *másodlagos szabályok* a primer szabályok megszegéséhez kötődnek, mivel döntő mértékben a kötelezettségszegés következményeit határozzák meg.³²⁸

Már a klasszikus nemzetközi jog korszakának hajnalán több szerző az államfelelősség megállapításának konjunktív feltételül gondolt egyfajta, mai kifejezéssel élve vétkesség-felfogást, amelynek értelmében az állam – mint az abszolút és korlátozhatatlan szuverén – felelőssége nem állapítható meg saját vétkessége hiányában.³²⁹ Ezen államfelelősségi

fogalma különböztethető meg, amelyek közül az államközi, azaz nemzetközi dimenzióban inkább a jogellenes cselekményekből eredő felelősség koncepciója alkalmazható. Ld.: LEFEBER, René: *Transboundary Environmental Interference and the Origin of State Liability*. Kluwer Law International, The Hague, 1996. 14.

³²⁴ Ld.: EAGLETON: *i. m.* 19.

³²⁵ Ld.: STREET, Thomas: *The Foundations of Legal Liability*. Northport, New York, 1906. 67.

³²⁶ Az elv fogalmát illetően, ld. a szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény 53. cikkét.

³²⁷ Vö.: EAGLETON: *i. m.* 3-5.

³²⁸ E megkülönböztetés logikus következménye, hogy a nemzetközi felelősség szabályai absztrakt normákká alakulnak át, azaz függetlenednek a primer szabályok tárgyától és tartalmától. Ld.: BRUHÁCS: *A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség dilemmái...*, 71.

³²⁹ Feltétlenül meg kell azonban jegyezni, hogy vétkességfogalom nem jogi, hanem inkább etikai fogalom, mely a jogtudományban csak – Marton Géza kifejezése szerint – „kölcsonfogalomként” szerepel. Ezáltal kérdésként vetődik fel, hogy vajon van-e joga a kölcsönző tudománynak egy ilyen fogalmat nemcsak módosítani, de egyenesen eredeti értelmével ellenkezőre vagy eltérő tartalmúvá formálnia. Erről ld.: MARTON: *i. m.* 65. E kérdés a nemzetközi jogban, de még inkább annak környezetvédelmi vonatkozásaiban különös fontossággal bír, hiszen az etikai kérdéseknek a nemzetközi normaalkotásba való helyezése meglehetősen idegen, a nemzetközi jog sajátosságaival kevésbé összeférő jelenségként hat. Ennek következtében a környezeti károkért való felelősség jogában a vétkesség fogalma és esetleges követelménye, létjogosultsága erőteljesen vitatott. Ld.: BIRNIE-BOYLE: *i. m.* 183. Véleményem szerint ezt a problémát jelzi azon tény is, hogy a vétkesség fogalma általános elvként és értelmezési szabályként, valamint analógiaként alkalmazandó egy olyan

paradigma a XIX. század végéig domináns nézet volt, azzal az előfeltevessel, hogy az államoknak a területük felett gyakorolt kizárólagos joghatósága képezi a felelősség alapját.³³⁰ Azonban az *Eagleton* által idézett és a XX. század elejének általános felfogását hirdető álláspont szerint abból, hogy egy állam a határain belül szuverenitást és kizárólagos jogköröket gyakorol, még nem következik, hogy az állam felelőssé tehető a határain belül felmerült vagy onnan kiinduló és más állam területén jelentkező bármely sérelemért.³³¹

A felelősség nemzetközi jogi koncepciójának kérdése valójában mindig az államfelelősség dogmatikájának és szerződéses szabályrendszerének megalkotása körül forgott. Ez az állami dilemmák vonatkozásában leegyszerűsíthető arra a két vetületre, hogy *i)* a nemzetközi szokásjogi normák lehetővé teszik-e az állam nemzetközi jogi felelősségének megállapítását, illetve *ii)* az államok érdekeltek-e államfelelősségi normák elfogadásában. A feltevések közül az első (*i)*) esetén pozitív vagy negatív jellegű válaszadásra van módunk, és egyértelműnek tűnik, hogy a nemzetközi szokásjog szabályaiból jogi kötelezettségként lefordítható, az állam mint nemzetközi jogi entitás felelősségére, „számonkérhetőségére” vonatkozó norma nem olvasható ki. A második felvetés (*ii)*) kapcsán azt kell látnunk, hogy egyelőre hiányoznak azok a kötelező erejű kodifikált normák, amelyek az államfelelősség intézményét tételezik, *de lege ferenda* azonban nem elképzelhetetlen, hogy ilyen jellegű szabályok megalkotására a jövőben sor kerüljön.³³² A felelősségi jog nemzetközi elmélete tehát immáron leszűkül a második felvetés (*ii)*) által lehatárolt aspektusra és ennek különböző felfogásaira.

Az iménti tézisnek megfelelően a kérdéskör a továbbiakban az államfelelősségre és az állam által nemzetközi szerződésekben rögzített civiljogi-polgári jogi felelősség elméletére bontható. Sommásan leszögezhetjük, hogy *de lege lata* a nemzetközi felelősség vonatkozásában a mérvadó, a tárgykört alkotó szerződésekben a polgári jogi felelősség koncepcióját találjuk, egy érdemi kivétellel. Kivételként az úrkárfelelősség témaköre említhető, amelyben az állami felelősség, azaz a felbocsátó állam felelősségének unikális elismerését indokolhatja az a tény, hogy az ürtevékenység végzése – ha ugyan egyéb irányú folyamatokat már részben most is tapasztalunk – szabályozási és felügyeleti szempontból az

területen, amely régen tapasztalt mértékben támaszkodik a belső jog szabályaira, és amelynek általánosan elfogadott nemzetközi jogi rezsimje még csak kialakulófélben van.

³³⁰ Ennek feltétele volt egyfajta paradigmaváltás, amikor „a szuverenitáson alapuló felelőtlenység ősi érvelését felváltotta egy határozott jellegű felelősség.” Ld.: EAGLETON: *i. m.* 16.

³³¹ Ld.: EAGLETON: *i. m.* 8.

³³² Ennek egyértelmű bizonyítéka a Nemzetközi Jogi Bizottság 2001-es államfelelősségről szóló Tervezete, amely a szövege és felépítése, a több évtizedes kodifikációs erőfeszítések, az időközben elfogadott számos tervezet állandó tökéletesítésére, fejlesztésére irányuló törekvések ténye, valamint az egyes szakaszok mögött rejlő tudományos és valamelyest szokásjogon alapuló érvelések miatt elméletben alkalmas lehet arra, hogy egy ilyen tárgyú nemzetközi szerződés alapját képezze.

állam szinte kizárólagos hatáskörébe, pénzügyi okokból pedig ennek feladatkörébe tartozik. Viszont még ennél is fontosabb az a tény, hogy az úrtévékenység eleinte, több évtizeden keresztül (valójában végigkísérte az ún. hidegháború időszakát) katonai célokat szolgált, megindulását éppen a katonai-hidegháborús szempontok indokolták.

Mindezekre tekintettel az úrtévékenység valamennyi járulékos szegmense – ideértve a károkozások miatti felelősség körét egyaránt – az államoknál, az úrtévékenységet végző kis számú államnál koncentrált. Következésképpen a magánszektor, a gazdasági társaságok közvetlen részvétele, így ezek potenciális károkozása és ezért a kárfelelősségük kérdése még nem volt értelmezhető az úrtévékenység kapcsán, minek alapján az államfelelősség jogintézményének volt hosszú időn keresztül létjogosultsága az adott rendszer vonatkozásában. Ma már azonban az úrtévékenység elsődleges funkciója áthelyeződött a kutatás, a telekommunikáció és egyéb, távközléssel kapcsolatos tevékenységek végzésére, amelyek végső soron már sokkal inkább a magánszektor keretein belül valósulnak meg. Ezért a következő időszakban az államok által folytatott úrtévékenység kizárólagossága minden bizonnyal megszűnik, amelynek hatásaként jelentős módosulások következnek be – többek között – pl. az úrkárfelelősség területén. Ennek irányai, a jövőbeli jogalkotási folyamatok azonban még ismeretlenek.

Figyelemmel az előbbieken taglalt, az úrkárfelelősséget érintő feltételezésekre, a XX. század közepétől kezdődően jól megfigyelhető, hogy az államok abszolút és sokáig korlátlan hitt szerepének valamelyest érzékelhető hanyatlása új felelősségi klauzúla kialakulásának kedvezett, melyek ismertetésére az alábbiakban kerül sor. Egyre inkább az a jelenség tapasztalható a jelenkor nemzetközi jogában, hogy a nemzeti/belső jogi és nemzetközi jogi felelősség konvergál, és az utóbbi terület mindinkább a szükségszerűen fejlettebb belső jogi eszközöket, felelősségi formulákat, dogmatikát és fogalomkészletet veszi át, és valamelyest a saját rendszeréhez, annak sajátosságaihoz igazítva jeleníti meg egyes nemzetközi normákban.³³³ E tekintetben is az államok civiljoga tölti be a mintaadó jogág szerepét, ahonnan a legtöbb „kölcsonfogalom” és felelősségi jogi analógia eredeztethető.

3.2.1. A jogellenes magatartásból eredő felelősség (*responsibility*)

³³³ Ennek alátámasztására ld. az értekezésben vizsgált szinte valamennyi polgári jogi felelősséget rögzítő kárfelelősségi szerződést és azok bizonyos (felelősségi) alappilléreit, melyeket a dolgozat részletesen vizsgál.

A jogsértő magatartásból eredő felelősség és az ebből következő kártérítési kötelezettség elmélete kizárólag az állam szintjén értelmezhető,³³⁴ tekintve, hogy *egyrészt* a nemzetközi normák általában az államok számára írnak elő jogokat és kötelezettségeket, az ilyen szabályok címzettjei tipikusan az államok; *másrészt* pedig az egyének esetleges ilyen irányú tevékenysége már egyéb módozatokon keresztül, pl. a nemzetközi büntetőjog rendszerén belül értelmezhető, és ezek alapján ítéltető meg. Az állam nemzetközi felelőssége (angol terminológiával: *State responsibility*) és az egyén/más entitás nemzetközi jogi felelőssége (angol terminológiával: *civil responsibility*) e körben közel sem alkot azonos kategóriát, hiszen a nemzetközi jogban az egyének a primer normák szintjén meglehetősen kevés kötelezettséggel szembesülnek, a nemzetközi jog szabályai között rendkívül kevés azon normák száma, amelyek sérelmét tipikusan az egyének idézhetik elő.

Kiss és *Shelton* más szempontokat is figyelembe vesz, amikor valamelyest máshogyan közelítik meg a kérdést, miszerint a '*responsibility*' tulajdonképpen magát a károkozástól való tartózkodási vagy egyéb kötelezettséget (eszerint tehát primer norma lenne – ez ellentétben áll a Nemzetközi Jogi Bizottság megközelítésével), miközben a '*liability*' pedig magát a környezetjogi felelősséget mint a bekövetkezett káresemény felelősségi jogi vetületét jelentené.³³⁵

Amint azt a későbbiekben részletesebben kifejtem, az egyénekhez, illetve az államok kivételével más entításokhoz kapcsolt felelősségi formula a nemzetközi jogot nem sértő magatartásból eredő felelősség (angol terminológiával: *liability*) témaköréhez tapad szorosabban. Mindezekből következően, e pontban az állam felelősségre vonhatóságának kérdése áll a fókuszpontban.

Az egységes állameszme, majd valamivel később az abszolutizmus térhódításával és az egységes államszervezet kialakításával a modern államok felelőssé váltak minden olyan nemzetközi jogsértésért, amelyet bármelyik szervük követett el, másrészt pedig eleinte (talán a XX. század közepéig) kizárólagosan gyakorolták a polgáraik személyi és vagyoni jogainak külföldön való védelmét. Ez valójában azzal a gyakorlati következménnyel járt, hogy az addig tipikusan alkalmazott magánrepresszáliák intézményét maguk az államok szorították vissza tudatosan. Ez már egybecsengett a sokáig nemesi-rendi partikularizmus által meghatározott, alapvetően széttagolt hatalmi berendezkedés helyébe lépő központosított és abszolút

³³⁴ *Buza László* a kártérítés elvét az állami szabadságot korlátozó általános jogelvek példaként hozza fel, amelynek teljesítését, tehát önmagában a kártérítési összeg fizetését vagy egyéb jóvátételt a jeles nemzetközi jogász az állam saját tényei által az idegen államnak vagy az idegen állam polgárainak okozott károkhoz kapcsolja. Vö.: *BUZA László: A nemzetközi jog tankönyve*. Politzer Zsigmond és fia kiadása, Budapest, 1935. 157-158.

³³⁵ Vö.: *KISS-SHELTON: International Environmental Law...*, 316-332.

monarchák által uralt egységes államszervezet érdekeivel, amelyek területükön és alattvalóikkal szemben szinte korlátlan hatalmat élveztek, és azt feltétlenül gyakorolni kívánták. Ennek eredményeként akkoriban a magánszemélyek személyi és vagyoni jogait érintő (jogellenes) sérelem képezte a felelősség kizárólagos területét és értelmezési körét. Ilyen védelemre egyébiránt minden alattvalónak joga volt, ami voltaképpen inherens módon az állam deklarált kötelezettségét jelentette. Azaz az alattvaló védelme egy másik állam területén – ha még egy tőle független jogviszonyba is került az alattvaló (pl. egy kereskedelmi szerződés folytán került kapcsolatba egy másik állammal) – valójában az állampolgárság vagy a honosság szerinti állam számára fennálló kötelezettségként volt felfogható.

Ebből természetesen az következik, hogy a nemzetközi jogi felelősség eseteit „nem lehet a belső állami jogrendszerben évezredes fejlődés során kikristályosodott jogelvek és módszerek segítségével tisztázni”,³³⁶ hiszen a viták békés, felelősségi formulák bírósági úton történő rendezésére eleve kevés esély mutatkozott, illetve a nemzetközi jog sajátosságai miatt a felelősség fogalma kevésbé volt rokonítható a belső jogi fogalmakkal. Érzékelhető tehát, hogy az államfelelősség nemzetközi szerződésben való rögzítését az államközi kapcsolatok szintjén már régóta megfogalmazták, illetve szükségesnek tartották, ennek megvalósítása azonban sokáig utópisztikus gondolatnak tűnt.

A felelősség kérdését illetően a felelősség-kanalizáció volt a problémakör neuralgikus pontja, hiszen a kár koncepciója és eleinte az állam felelősségének kizárólagos volta elméleti síkon nem képezte érdemi vita tárgyát. A belső jogokban kimunkált felelősség-elméletek kvázi-szubjektív eleme, azaz a vétkesség vagy felróhatóság fogalma viszont már a jogirodalom szintjén is ellentétes nézeteket eredményezett. *Marton* szerint például a vétkesség kérdése nem tartozott sohasem a felelősséget alapító ismérvek közé, hanem éppen fordítva, a felelősség-szüntető tényezőként vált a felelősségi jog részévé, mivel csak a vétkes károkozás esetére szorítkozott a felelősség-kiszabás során.³³⁷ A XIX. századig a jogi gondolkodók a vétkesség teóriájához ragaszkodtak, amely a római jog hagyományán keresztül épült be a polgári jogokba.³³⁸ Ezért az államközi viszonylatban a vétkességi felfogás számított

³³⁶ Vö.: KERTÉSZ: *i. m.* 15.

³³⁷ Vö.: MARTON: *i. m.* 112. A római jogban ugyanis ennek felismerését és elfogadását szükségszerűen követte a vétkességfogalom kialakulása.

³³⁸ *Grotius* szerint a vétkesség kötelez a kár megtérítésére, mert a vétkességből „az a kötelem keletkezik, hogy amennyiben valakinek kárt okoztak, azt természetszerűen kártalanítani kell.” Ld.: GROTIUS: *i. m.* XVII. fejezet, I. 344. A felelősségi „lánc” tükrözi a vétkesség – mai kifejezéssel inkább felróhatóság – elméletét, *Grotius* szerint ugyanis elsődlegesen felel *i)* aki parancsot ad a károkozásra, majd *ii)* aki ehhez szükséges beleegyezéssel hozzájárul, majd *iii)* aki ehhez segítséget nyújt, *iv)* aki befogadja a kárral kapcsolatos dolgot, illetve *v)* aki részt vesz magában a bűncselekményben. A „nemzetközi jog atyja” másodlagosan telepíti a felelősséget azon személyhez, aki tanácsot ad a károkozással kapcsolatban (látható, hogy ez is vétkes magatartás), illetve aki azt feldicséri vagy jóváhagyja. Ld.: GROTIUS: *i. m.* XVII. fejezet, VI-VII. 347.

uralkodónak, mígnem az államok felismerték, hogy a vétkeesség „keresése” bizonytalanságot idéz elő; mivel egyrészt nemzetközi jogtól idegen pszichológiai komponenseket hoz be a vizsgálatba, másrészt pedig ennek megítélése valójában a belső jog rendelkezéseinek minősítését, értelmezését előfeltételezi, mégpedig egy külső (nemzetközi vagy nemzetközi jogi) nézőpontból. Ez az inherens elem az adott korszak államai számára viszont már semmiképpen sem volt elfogadható.³³⁹

A jogsértés, a kár, valamint e kettő tényező közötti okozati összefüggés, illetve a vétkeesség négyes feltételrendszerében elhelyezett felelősség-koncepció nemzetközi jogi aspektusa így voltaképpen a vétkeesség fogalma körül kibontakozott dogmatikai vitákban vált vitás kérdéssé. Birnie és Boyle szerint önmagában a vétkeesség fogalma és esetleges követelménye, létjogosultsága a környezeti károkért való felelősség jogában eleve vitatott.³⁴⁰

Az állam által elkövetett jogellenes magatartás vonatkozásában a vétkeesség vizsgálatának szükségtelenségét már régóta felismerték az államok, azonban az objektív és szigorú felelősségi formák megjelenésével egyidőben nyert teret azon elgondolás, hogy a vétkeesség konjunktívnak gondolt feltételét az államfelelősség elméleti köréből ki kell zárni. A nemzetközi jogban az állam magatartása és a jogsértő tény közötti okozati összefüggésen felépülő objektív felelősség tanát *Anzilotti* fejtette ki a maga egészében, amit ő maga ki is terjesztett a nemzetközi felelősség egész területére,³⁴¹ ezzel intézve kihívást a XIX. század elejéig uralkodó grotiusi tradícióval szemben.³⁴² *Anzilotti* szerint ugyanis az állami felelősség alapját a tisztviselők kinevezésénél tanúsított gondatlanságból,³⁴³ és a felettük gyakorolt felügyelet hiányosságából³⁴⁴ levezetni akaró elméletekre³⁴⁵ utalva mutatott rá, hogy ha az

³³⁹ Ld.: DUPUY, Pierre-Marie: *Dionisio Anzilotti and the Law of International Responsibility of States. European Journal of International Law*, Vol. 3 (1992) No. 1, 140-141.

³⁴⁰ Ld.: BIRNIE-BOYLE: *i. m.* 183.

³⁴¹ Ld.: ANZILOTTI, Dionisio: *Teoria generale delle responsabilità dello stato nel diritto internazionale*. Lumachi, Firenze, 1902. 172-173. és KERTÉSZ: *i. m.* 186. *Anzilotti* célja az volt, hogy a felelősséget eredményező cselekményt, így tkp. a felelősség elméletét „megtisztítsa” minden – a belső jogi legalitásból eredő – szubjektív konnotációtól vagy kapcsolódási ponttól, minek érdekében az olasz jogtudós egy objektív koncepciót dolgozott ki. Vö.: DUPUY: *Dionisio Anzilotti and the Law...*, 141.

³⁴² Az *Anzilotti* általi megfogalmazott érvelés szerint az állam felelőssége objektív, vagy – az akkori szóhasználat szerint – relatívan objektív. Vö.: CONFORTI, Benedetto: *International Law and the Role of Domestic Legal Systems*. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1993. 165.

³⁴³ Ez az ún. *culpa in eligendo* esetköre, amely Dupuy szerint a vétkeességgel kapcsolatos jogi fikciók kizárásának egyik lehetséges módja a vizsgált területen. Vö.: DUPUY: *Dionisio Anzilotti and the Law...*, 143.

³⁴⁴ Ez pedig az ún. *culpa in vigilando* esetköre, amely Dupuy szerint a vétkeességgel kapcsolatos jogi fikciók kizárásának másik lehetséges módja a vizsgált területen. Vö.: DUPUY: *Dionisio Anzilotti and the Law...*, 143.

³⁴⁵ Ezen elméletek és az egyének tevékenysége, magatartása miatti felelősség-államfelelősség alapvető sajátossága, hogy az egyének szerepének meghatározása (mikor cselekszik az állam nevében, annak felhatalmazásával, illetve ellenőrzése, felügyelete, etc. alatt) a belső jog alapján történik; azonban azt már a nemzetközi jog dönti el, hogy ezen hatáskörök, feladatkörök ellátása esetén megsértette-e az állam valamely nemzetközi kötelezettségét, azaz jogsértést követett-e el, amelynek következményeként az állam (vagy az adott egyén) felelősségét vizsgálni kell.

államnál ilyen természetű „vétkesség” fennforog, akkor az „*culpa in qui inest in re ipsa*”, azaz „az állam szervezetében rejlő olyan hiba, amelyért az állam mindenképpen felelős, tekintet nélkül arra, hogy vétkesnek tekinthető-e vagy sem.”³⁴⁶ Dupuy összegzőképpen megállapítja, hogy Anzilotti elméletének hatalmas előnye, miszerint az rendkívül gyakorlatias, hiszen *i*) a jogellenes tevékenység koncepcióját egyszerűsítésével; *ii*) az okozatossági kapcsolat tisztázásával, valamint *iii*) a felelősség tárgyának, céljának egységesítésével³⁴⁷ egy megbízható jóvátételi mechanizmust alkotott, mely egy bíró számára megkönnyíthette az eligazodást a XX. század elejének nemzetközi jogában.³⁴⁸

A jogsértés tárgyilagos ténye és az államnak betudható magatartás által okozott kár megvalósulása az államfelelősség elméleti megalapozásához már elegendő volt. Kertész – az 1930-as évek nemzetközi jogának uralkodó nézetét képviselve – úgy véli, hogy „*a vétkességi eszmét a nemzetközi jogból nem mint lehetetlen, hanem mint szükségtelen és fölösleges nézeteltérésekre alkalmat adó tényezőt kell kikapcsolni.*”³⁴⁹ Ez a XX. század elejéig, elsősorban a jogirodalom szintjén végbement paradigmaváltás arra sarkallta a nemzetközi közösség szereplőit, hogy az egyre inkább kikristályosodni látszó felelősség-koncepciót egy nemzetközi szerződés formájában kodifikálják; az erre irányuló törekvések pedig hamarosan egy (kodifikációs szándékkal összehívott diplomáciai) konferencia égisze alatt váltottak ki éles vitákat.³⁵⁰

Ugyan az első világháború előtt már voltak arra irányuló kísérletek, hogy a lázadás és a polgárháború során külföldieknek okozott károk miatti felelősséget szabályozzák,³⁵¹ némi áttörést csak 1927-ben sikerült elérni, amikor a Nemzetközi Jogi Intézet elfogadta az állam területén külföldi magánszemélyeknek és magánvagyonnak (mai kifejezéssel: anyagi javaknak) okozott károkból keletkező állami felelősség lényeges pontjait rögzítő 12 cikkből álló határozatát.³⁵² Amint erre már utaltunk, a kérdéskör a nemzetközi jog klasszikus korszakának lehető legteljesebb államfelelősségi felfogását tükrözte, ennél szélesebb körben

³⁴⁶ Vö.: ANZILOTTI, Dionisio: La responsabilité internationale des Etats en raison des dommages soufferts par les étrangers. *Revue Générale du Droit Internationale Public*, Vol. 13 (1906) 287-290. és KERTÉSZ: *i. m.* 186.

³⁴⁷ A szankció ugyanis mindig kettős természetű, *egyrészt* célja a megsértett jogrend helyreállítása, a jog integritásának garantálása, *másrészt* meg kell valósítania az elszenvedett kár jóvátételét, a kár bekövetkezése nélküli vagy ahhoz hasonló állapotot, a károsult érdekeinek védelme érdekében.

³⁴⁸ Ld.: DUPUY: *Dionisio Anzilotti and the Law...*, 148.

³⁴⁹ Ld.: KERTÉSZ: *i. m.* 192.

³⁵⁰ Erről ld.: HUDSON, Manley: The First Conference for the Codification of International Law. *American Journal of International Law*, Vol. 24 (1930) No. 3, 447-466. és BORCHARD: *i. m.* 517-540.

³⁵¹ Ld. a Nemzetközi Jogi Intézet 1900-ban kelt anyagát a nemzetközi felelősség vonatkozó kérdéseiről. Vö.: *Règlement sur la responsabilité des États à raison des dommages soufferts par des étrangers en cas d'émeute, d'insurrection ou de guerre civile*. Institut de Droit International, Session de Neuchâtel, 1900.

³⁵² Ld.: *Responsabilité internationale des États à raison des dommages causés sur leur territoire à la personne et aux biens des étrangers*. Institut de Droit International, Session de Lausanne, 1927.

az állam nemzetközi jogi felelősségét akkoriban még egyáltalán nem gondolták el. Eme határozat képezte alapját az 1930-ban, Hágában összehívott, kodifikációs mandátummal felruházott konferencia munkaanyagának is.³⁵³

Az 1930-as hágai konferencia összehívásának közvetlen előzménye, hogy a Nemzetek Szövetségének Közgyűlése kérésére 1924-ben felállt egy jogászbizottság a kodifikációs munka előkészítésének céljából. A 17 tagú testület végül a „kodifikációra kellőleg érettnek talált” hét kérdése között – melyekről az államok véleményét előzetesen kikérte – találjuk 4. pontként az „*állam felelőssége a területén külföldiek személyének vagy vagyonának okozott károkért*” nevet viselő kérdést, amely az államfelelősség első hivatalos kodifikációs törekvéseként minősíthető, a magánszemélyek és a nemzetközi tudós társaságok (pl. a Nemzetközi Jogi Intézet) által folytatott magánkodifikációk korszaka³⁵⁴ után. A Közgyűlés 1927 szeptemberében – immáron hivatalosan – az állam nemzetközi felelősség kérdéseinek szabályozását az összehívandó nemzetközi kodifikációs konferencia programjára tűzte.³⁵⁵

A kodifikációs konferencia 1930. március 13. és április 12. között ülésezett Hágában, ahol közel 50 állam képviseltette magát; a résztvevő államok száma lényegében az akkor létező független államok túlnyomó többségét jelentette. Talán az államfelelősség későbbi fejlődéstörténetét is szimbolizálva, a vonatkozó tárgyú kodifikációs erőfeszítések kudarcait „behangozva”, a konferencia végül sikertelennek bizonyult, ugyanis már az áprilisi berekesztés előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a mindössze tíz cikkben összefoglalt szabályok nem nyerik el az ügyrendi szabályokban meghatározott kétharmados támogató többséget, minek következtében – a kudarc egyértelmű jeleként – az államfelelősség kérdésével foglalkozó különbizottság még csak konklúziókat sem terjesztett a konferencia plénuma elé.³⁵⁶

³⁵³ Megemlíthető továbbá, hogy a Harvard Jogi Iskola 1929-ben elkészített e témában egy magánkodifikációs tervezetet, *Draft Convention on Responsibility of States for Damage Done in their Territory to the Person or Property of Foreigners* címmel. Az időközben eltelt évtizedekben végbement változások, hangsúly-áthelyeződések miatt ugyanezen jogi fakultás égisze alatt 1961-ben is publikálásra került egy tervezet, immáron valamelyest módosított elnevezéséből következően szűkített hatállyal, *Draft Convention on the International Responsibility of States for Injuries to Aliens* címmel – amely a későbbiekben a Nemzetközi Jogi Bizottság tevékenységére és különösen Garcia Amador rapportóri munkájára gyakorol jelentős hatást. E nem kötelező erejű dokumentumok fontos elméleti alapot és jogdogmatikai előképet adtak a hivatalos kodifikációk és a későbbiekben a Nemzetközi Jogi Bizottság berkein belül folyó kodifikációs törekvések számára. Ezt bizonyítandó, a Nemzetközi Jogi Bizottság négy évtized múltán is több ízben hivatkozik eme tudományos álláspontra, illetve munkaanyagokra. Erről ld.: *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II (1969) 142-150.

³⁵⁴ A téma kapcsán végbement magánkodifikációs törekvések rövid áttekintését ld.: NAGY Károly: *Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 14-16.

³⁵⁵ Vö.: HUDSON: *The First Conference...*, 448-449.

³⁵⁶ Ld.: BORCHARD: *i. m.* 517.

Kertész pontosan rámutat, hogy a konferencia sikertelensége számos tényező együttes fennállásával volt magyarázható. Időközben fellángolt a vita, amely a latin-amerikai államok és az elsősorban európai nagyhatalmak közötti különbségek és eltérő politikai érdekek mentén éleződött ki, ez pedig az államfelelősséggel kapcsolatos felfogások szintjén vált nyilvánvalóvá. Az érdemi kérdésekről eleve kevés szó esett a rendszertelen tárgyalástechnikát lebonyolító konferencián, ahol az államok fragmentált tömörülései (döntően a már említett latin-amerikai és európai államok szerinti elkülönülés) még az államfelelőség eredőjében, azaz az „állam nemzetközi kötelezettségei” kitételben sem tudtak egyetértésre jutni.³⁵⁷ A vita folyamán a küldöttek egy része ragaszkodott ahhoz, hogy a konferencia az állam nemzetközi kötelezettségeinek forrásai gyanánt az *Állandó Nemzetközi Bíróság* szabályzatának 38. cikkében foglalt, a Bíróság által alkalmazandó anyagi jogra vonatkozó felsorolást tegye magáévá. Ezzel szemben főleg a latin-amerikai államok csupán a nemzetközi szerződéseket és a szokásjogot voltak hajlandók elismerni az állam nemzetközi kötelezettségeinek forrásaként.³⁵⁸ Ehhez fűzték még azt is, hogy a szokásjog alapján csak akkor vonható felelősségre egy állam, ha a kérdéses szokásjogi szabályt önmagára nézve kifejezett vagy hallgatólagos magatartással már előzetesen elismerte.³⁵⁹

A vitás kérdések feloldására felkért albizottság javaslata szerint az állam nemzetközi kötelezettségeinek forrásai közé a szerződések és a szokásjogon túl fel kell venni az általános jogelveket is,³⁶⁰ aminek kapcsán egy váratlan probléma adódott, amely megint csak a konferencia rendszertelen tárgyalástechnikáját bizonyítja. Az állam nemzetközi kötelezettségeinek forrása mint kérdés nem szerepelt a napirendi pontok között, így a felszólalóknak minden előkészület és kormányutasítás nélkül kellett állást foglalni a jogirodalomban is sokat vitatott kényes kérdések tekintetében.³⁶¹

Az érdekellentétek antagonisztikus volta, a „jogalkotási” célzattal megindult konferencián szembeötlő politikai érdekek képviselőinek „kijózanító” valósága pedig az előbbieken taglalt anomáliákkal együtt már véglegesen megpecsételte a kodifikációs eredmények elérése

³⁵⁷ Vö.: HUDSON: *The First Conference...*, 458-461. és BORCHARD: *i. m.* 517., valamint 521-523.

³⁵⁸ Ld.: BORCHARD: *i. m.* 521.

³⁵⁹ Ld.: KERTÉSZ: *i. m.* 47-48.

³⁶⁰ Kétségtelenül igaza van Kertésznek, amikor azt írja, hogy „érthető az államok egyrészének visszariadása attól, hogy ezeket a nemzetközi felelőség leggyakorlatibb eseteivel foglalkozó egyezménybe mint kötelezettségeik egyik forrását beiktatva lássák”, holott azzal tisztában vannak, hogy minden bírói fórum alkalmazza többé-kevésbé az általános jogelveket az ítélkezésében. Vö.: KERTÉSZ: *i. m.* 50. Kertész egy szemléletes és plasztikus kifejezéssel „definiálja” az általános jogelvek nemzetközi jogban betöltött szerepét, amikor az *egyes államok kulturális fejlődésével lépést tartó örökforrásként* minősíti e jogforrási kört. Ld.: KERTÉSZ: *i. m.* 73.

³⁶¹ Az akkori közlekedési és kommunikációs lehetőségek ismeretében pedig nehézkes és hosszadalmas folyamat lett volna bevárni, amíg a kormányaikkal tárgyalnak a küldöttek, és sikerül kialakítaniuk azt az álláspontot, amelyet aztán valamennyi állásponttal ütköztetni, a többi vélemény fényében pedig finomítani, módosítani kellett volna.

íránt táplált reményeket és elvárásokat.³⁶² Mindent egybevetve, az államcsoportok részéről megtapasztalt szembenállás pozitív vetületeit elismerve, a nemzetközi felelősség bizonyos szabályainak kifejlődésére mégis „*legelhatározóbb befolyással volt a nagyhatalmaknak a latin-amerikai államokkal szemben való folytonos fellépése.*”³⁶³

Ellenben igen előremutató felismerés született például arról, hogy az állam a „nemzetközi viszonylatban egy egységes és oszthatatlan egész”, ezért pedig szerveinek bármely okból való hibás működése nem oszlatja el, hanem egyenesen keletkezteti felelősségét, ez pedig a majdani betudhatóság kategóriáját vetíti előre. Maga Kertész hosszasan szól az államnak betudható, illetve a magánosokhoz telepített felelősségi kérdésekről.³⁶⁴ Az ehhez szorosan kapcsolódó vétkesség mint felelősségi jogi kategória pedig alapvető változáson esett át a *Grotiustól* induló, az állam vétkességét megkívánó nézettől (az állam saját ténye vagy mulasztása esetén lehet felelős)³⁶⁵ egészen *Triepel* és *Anzilotti* fellépéséig, akik a római jogi vétkesség-fogalomnak, azaz a *culpának* a nemzetközi jogi felelősségi rendszerben való újragondolása, de nem annak teljes kiiktatása mellett érveltek. *Triepel* szerint az állam mindig saját magatartásáért és nem mások tényeiért felelős, ezért e felelősség megállapításánál szükségtelen a bűnrészesség vagy a vétkesség kérdését felvetni, miután az egyének egyáltalában nem, hanem döntően az államok alanyai a nemzetközi jognak, ennél fogva az egyének cselekményei nemzetközi jogi szempontból közömbösek.³⁶⁶ Az elmúlt évtizedek megmutatták, hogy a felelősségi jog államfelelősségi aspektusa ezen a gondolatmeneten fejlődött, a vonatkozó tárgyú szokásjogi jogképződésen és a terület kismértékű intézményesedésén alapvetően érződött *Triepel* és *Anzilotti* hatása. Ez valójában *de lege lata*

³⁶² Voltak azonban még olyan próbálkozások, amelyek szerint pl. magánszemély által külföldieknek okozott károkért csak akkor felelős az állam, ha a külföldinek abból származott kára, hogy „*az állam elmulasztotta azokat az intézkedéseket elrendelni, amelyeket a fennforgó körülmények között rendszerint (...) meg kellett volna tennie a károsító cselekmény megakadályozása, jóvátétele vagy megtorlása végett.*” Vö.: KERTÉSZ: *i. m.* 51., illetve BORCHARD: *i. m.* 517-519. Ez voltaképpen a *due diligence* elvének egy korai jelentésváltozatát jelentette, amelyet azonban számos állam nem fogadott el, mivel véleményük szerint ez a gondossági követelmény valójában megegyezik a saját alattvalóikkal szemben tanúsított elbánással, amelyet az adott korban – de talán a jelenleg hatályos nemzetközi jogban sem maradéktalanul – nem lehetett érvényre juttatni, hiszen a külföldiek jogvédelme elmaradt az alattvalók számára nyújtott gondossági és egyéb elbánással összefüggő követelményektől, állami kötelezettségektől. A *due diligence* korai változata, egyfajta előképe kapcsán fellángolt vita nagyon jól tükrözte a végletesen megosztott törésvonalakat az államok között, hiszen a 21:17 arányú támogatás messze elmaradt a 2/3-os szavazattöbbség kívánalmától, így már második olvasatban sem volt értelme erről további tárgyalásokat folytatni. Ld.: BORCHARD: *i. m.* 517-518.

³⁶³ Ld.: KERTÉSZ: *i. m.* 33.

³⁶⁴ Erről ld.: KERTÉSZ: *i. m.* 116-193., illetve 194-232.

³⁶⁵ *Grotius* szerint az állam közreműködése „*patientia*” vagy „*receptus*” révén keletkezhet. „*Patientia*” alatt azt értette, hogy az államnak tudomása volt az egyén által a másik állam ellen tervezett jogsértésről, és azt nem akadályozta meg, holott erre módja lett volna. Vö.: GROTIUS: *i. m.* XXI. fejezet II. 471-475. A „*receptus*” viszont egy már elkövetett jogsértésnek utólagos helyeslését jelenti, más szóval bűnpártolást, ami kifejezésre juthat pl. a bűnös egyénnek adott menedékjogban vagy a sértett állam részére való kiadásának megtagadásában. Ld.: GROTIUS: *i. m.* XXI. fejezet III-IV. 475-480.

³⁶⁶ Vö.: TRIEPEL, Heinrich: *Völkerrecht und Landesrecht*. Hirschfeld, Leipzig, 1899. 324. skk.

azt jelenti, hogy a kérdéskörnek római jogi alapú, Grotius által továbbfejlesztett és a XX. század elején, annak első felében kimunkált, döntően doktrinális, de szokásjogi úton rögzült hagyományai, szabályai vannak, amelyre a későbbi, így pl. a jelenlegi jogalkotás megfelelő alapként tekinthet.³⁶⁷ Ezzel összhangban *Faluhelyi Ferenc* kifejti, hogy a hágai konferencia az állami felelősség határait és feltételeit igyekezett körvonalazni, amely végül sikertelen maradt, ellenben számos tétel³⁶⁸ már akkoriban szokásjogi jelleggel bírt.

A tárgykörben a második világháború után, az ENSZ égisze alatt, immáron a modern szellemű nemzetközi jog korszakában rendkívül fontos folyamat indult meg, amely elvezet egyes *de lege ferenda* javaslatok megfogalmazásához. Egy *de lege ferenda* államfelelősségi norma megfelelő és tudományosan megalapozott alapját képező szövegnek elméletileg teljes mértékben alkalmas a 2001-ben elfogadott államfelelősségi Tervezet. E kötelező erővel nem bíró dokumentum messzemenőig alkalmas arra, hogy a neuralgikus pontok sokaságát magában foglaló államfelelősség koncepcióját egy egységes és univerzális szerződésbe becsatornázza, mivel a Tervezet a Nemzetközi Jogi Bizottság szokásjogi alapokon nyugvó, egyben jelentős jogfejlesztést magában hordozó kodifikációjának – a jelenlegi állapotnál „többre hivatott” – terméke. Amint az alábbiakban megismerjük részleteiben a Tervezet megszövegezéséhez és elfogadásához vezető hosszú folyamatot, egyben az államfelelősség kérdésének valamennyi aspektusa is feltárul előttünk, rendszerint az államoknak az adott kérdéssel kapcsolatban képviselt elutasító vagy támogató jellegű attitűdjével együtt.

Az ENSZ Közgyűlése 1953-ban, a 799. számú határozatában³⁶⁹ kérte fel a Nemzetközi Jogi Bizottságot az államok felelősségével kapcsolatos nemzetközi jogi szabályok elveinek kodifikációjára, két évvel később pedig kijelölték a téma rapportörét, a kubai *Garcia-Amador*t. A speciális rapportőr egy meglehetősen vitás (és később teljességgel elutasított³⁷⁰) elképzeléssel nyitott, amikor az idegeneknek okozott károkért fennálló felelősség koncepciójához kívánt visszatérni, amely az adott korban már egy kissé anakronisztikus

³⁶⁷ A téma dilemmájára mutat rá *Pierre-Marie Dupuy* egyik kitűnő munkájának sokatmondó címe is. A tanulmány a kérdéskör szükségszerű fejlődési útjának vagy egyfajta, a nemzetközi jogtól idegen jelenségként való felfogásának kettős természetéről értekezik. Vö.: DUPUY: *The International Law of State Responsibility...*, 105-126. Véleményem szerint – részben egyetértve Dupuy nézetével – inkább az első, azaz a nemzetközi jogi felelősségi rendszer egyik szükségszerű fejlődési útját jelenti a nemzetközi jogot sértő cselekmények miatti állami felelősség kérdésének kodifikációja; még akkor is, ha ennek megvalósulása jelenleg bizonytalan és az államok érkeivel ellentétesnek tűnik.

³⁶⁸ Faluhelyi ezek közé sorolja az állam jogalkotó, végrehajtó és igazságszolgáltató szerveinek tevékenysége miatt és egyéb – nem hivatalos állami – entitások, illetve magánosok tevékenysége miatt beállt államfelelősség jogintézményét. Ld.: FALUHELYI Ferenc: *Államközi jog*. Dr. Karl Könyvesbolt, Pécs, 1936. 280. A szokásjogi jellegét évtizedek múltán az is megerősíti, hogy a 2001-es Tervezet számos szakasza ugyanezen elemeket vette át.

³⁶⁹ Ld.: *Request for the Codification of the Principles of International Law Governing State Responsibility*. A/RES/799 (VIII). 468th plenary meeting, 7 December 1953.

³⁷⁰ Vö.: CRAWFORD: *i. m.* 1.

gondolatnak tűnhetett, főleg annak tükrében, hogy elgondolásait az emberi jogok tágabb kontextusában kívánta elhelyezni.³⁷¹

Hét évvel később, 1960-ban, az *1505. számú határozatában*³⁷² az ENSZ plenáris szerve újra napirendre tűzte a kérdést, külön nevesítve, hogy a Bizottság munkája a nemzetközi jog kodifikációja és fokozatos fejlesztése területén megy végbe, amellyel a Közgyűlés kvázi prejudikálta a fejlesztés szükségességének kérdését az adott témán belül, egyben teljesen figyelmen kívül hagyva az 1955 óta, elsősorban Garcia-Amador által tett erőfeszítéseket. Az 1960-as évek elején a Bizottság az olasz *Roberto Ago* vezetésével felállított egy albizottságot, amelynek feladata lett a megkezdett munkálatok folytatásának a felülvizsgálata.³⁷³ Az albizottság 1963-as jelentése után a téma speciális rapportőreként már Ago vezetésével folyik a kodifikációra irányuló tevékenység, akinek megbízatása idején egy kardinális kérdést tisztáz, miszerint a felkérés (és így az államfelelősség szabályai) kizárólag a szekunder – azaz a primer forrásokban fellelhető kötelezettségek megszegése esetén alkalmazandó – normák kodifikációját jelentik.

Ago rapportóri munkája (1963-80) alatt már konkrét cikkek formájában „születik meg” a majdani 2001-es Tervezet szakaszainak legnagyobb része, köztük olyan jelentős kérdésekről, mint pl. a nemzetközi felelősség eredetéről szóló részek. E minőségében Ago összesen nyolc jelentést terjesztett elő, az ezekben foglalt elméleti megalapozások a későbbiekben, sőt a folyamat során mindvégig meghatározó befolyást gyakorolnak az államfelelősség számos részkérdésének szabályozására irányuló törekvésekre. Ago 1980-ban a Nemzetközi Bíróság bírója lett, így megbízatását a holland *Riphagen* vette át, aki 1986-ig látta el a téma rapportóri feladatait. Riphagen – továbbgondolva elődjének a primer és szekunder normák szerinti megkülönböztetését – mindvégig hangsúlyozta, hogy az elsődleges (primer) szabályoknak kell részletezniük a megsértésük következményeit, azaz a szekunder normákat. Ez egy meglehetősen „defenzív”, viszont a kormányok számára pozitív lépésként könyvelhető el, mert ezáltal a kodifikációs munka és irány jelentős szűkítése került napirendre (külön, azaz speciális szabályozás hiányában lehet alkalmazni a majdani Tervezet szabályait), ellenben a nemzetközi szerződésekben szabályozott primer kötelezettségek megalkotása során a

³⁷¹ Talán – többek között – ennek tulajdonítható, hogy Garcia-Amador javaslataival a Nemzetközi Jogi Bizottság plénuma hivatalosan soha nem foglalkozott. Vö.: BODANSKY, Daniel – CROOK, John: Symposium: The ILC's State Responsibility Articles. Introduction and Overview. *American Journal of International Law*, Vol. 96 (2002) No. 4, 777. és CRAWFORD: *i. m.* 1-2.

³⁷² Ld.: *Future Work in the Field of the Codification and Progressive Development of International Law*. A/RES/1505 (XV). 943rd plenary meeting, 12 December 1960.

³⁷³ Vö.: CRAWFORD: *i. m.* 2-3.

jogalkotó államok szerepét felértékelte.³⁷⁴ Riphagen kifejtette, hogy a téma kapcsán kifejezetten a jogellenes cselekedetek miatti felelősséggel kell foglalkozni, míg az addig a folyamatnak szerves részét alkotó, a jogszerű tevékenységből fakadó káros következmények miatti felelősség kérdése külön tárgyalandó.³⁷⁵ 1988-tól az olasz *Arangio-Ruiz* látta el a rapportóri tevékenységet az államfelelősségi kodifikáció területén, akinek rapportóri megbízatása idején a Nemzetközi Jogi Bizottság első olvasatban elfogadta a nemzetközi felelősség tartalmáról és alkalmazásáról szóló részeket, hangsúlyosan kiemelve a kötelezettségzegés következményeit, a folyamatos jogsértés abbahagyásának kötelezettségét, valamint a közérdek szerepét a jóvátétel esetében.

Arangio-Ruiz lemondása után,³⁷⁶ a téma ötödik, egyben utolsó rapportőre, az ausztrál *Crawford* 1996-ban lett a tárgykör felelőse, és az ő megbízatásának idejéhez köthető a Tervezet 2001-es elfogadása. Még Crawford kinevezése előtt, 1995-ben az ENSZ Közgyűlése az 50/45-ös számú határozatában³⁷⁷ sürgette a Nemzetközi Jogi Bizottságot, hogy a négy évtizede folyó kodifikációs munkálatokban érdemben lépjen előre, főleg a nemzetközi jogi felelősség tárgykörében. Az időközben – nem függetlenül az egy évvel korábbi közgyűlési határozatba foglalt diplomatikusan megfogalmazott „célzásra” – elfogadott 1996-os tervezet (Draft Articles on State Responsibility)³⁷⁸ az államokat szigorú felelősséggel ruházta volna fel a határokon áterjedő jelentős károkért, amelyeket a Tervezet által taglalt cselekmények, közöttük az 1996-os Tervezet 19. cikkébe foglalt „nemzetközi büntettek” idéztek elő.³⁷⁹ A

³⁷⁴ A nemzetközi jogi realitásnak ez az elgondolás akkoriban kétségkívül megfelelt – és azonnal tegyük hozzá, hogy talán jelenleg is megfelelné. Ez a gondolat majd a 2001-es Tervezet 55. cikkében (*Lex specialis*) köszön vissza; az idézett szakasz szerint „[E]zek a cikkek nem alkalmazandók, amennyiben és amilyen mértékben a nemzetközi jogsértő cselekedet meglétének feltételeit vagy a nemzetközi államfelelősség tartalmát vagy alkalmazását a nemzetközi jog speciális szabályai rendezik.”

³⁷⁵ Vö.: ROSENSTOCK, Robert: The ILC and State Responsibility. *American Journal of International Law*, Vol. 96 (2002) No. 4, 793. E különbségtétel tulajdonképpen már a téma kettéválását, a *responsibility v. liability*, azaz a jogellenes magatartásokból, illetve a jogszerű magatartásokból eredő károk miatti felelősség elméletét vetíti előre.

³⁷⁶ A negyedik rapportőr lemondásának oka az volt, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság nem fogadta el az állam által elkövetett bűncselekményekre, a békével és biztonsággal kapcsolatos kérdésekre vonatkozó javaslatait. Így a kötelező vitarendezés inkább kikerült a Tervezetből, mert az államok túlnyomó többsége nem értett egyet ezekkel a javaslatokkal. Ld.: ROSENSTOCK: *i. m.* 796.

³⁷⁷ Ld.: *Resolution adopted by the General Assembly on the Report of the Sixth Committee (A/50/638)*. A/RES/50/45. 26 January 1996.

³⁷⁸ Ld.: *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II (1996) Part Two, 58-65.

³⁷⁹ A nemzetközi büntett (mint *international crime*, elhatárolva a nemzetközi deliktumok – *international delict* – fogalmától) az említett 19. cikk 2. bekezdése szerint minden olyan „nemzetközi jogellenes cselekmény, amelyik a nemzetközi közösség alapvető érdekeinek megvédése szempontjából olyan lényeges nemzetközi kötelezettség állam általi megszegéséből ered, hogy a jogsértést ez a közösség mint egész büntettnek ismeri el.” Témánk szempontjából rendkívüli fontossággal bír annak megemlítése, hogy a 19. cikk 3. bekezdésének d) pontja szerint a környezeti implikációk – az emberi környezet védelméhez és megőrzéséhez lényegbevágóan fontos nemzetközi kötelezettség súlyos, széles körű megszegése – e körbe tartoznak. 1996-ban ez a gondolat egy szakértőkből álló testület szintjén már feltétlen elfogadást, kvázi egy szokásjogi elismerést nyert, azonban, mint

nevezett szakasz tükrében különös értelmet nyer, hogy *Malgosia Fitzmaurice* a minden államra kiterjedő *erga omnes* kötelezettségek miatti állami felelősség fejlődését, illetve a környezet védelme terén a nemzetközi büntetőjogi felelősséget az elmúlt évtizedek egyik legnagyobb kérdésének tekintette, amely a nemzetközi környezetvédelmi jogot érinti.³⁸⁰

Egyéb kérdésekben az 1996-os tervezet a 2001-es végső változat „előfutárának” tekinthető,³⁸¹ hiszen ez előbbi alapvető rendelkezései a későbbiekben megőrződtek, még ha kisebb-nagyobb tökéletesítésen, fogalmi pontosításon mentek keresztül. A legalapvetőbb kérdés mindvégig az volt – és eszerint a Nemzetközi Jogi Bizottság konfrontálódott –, hogy vajon továbbra is az államok szigorú felelőssége elvének mint felelősségi alakzatnak a nemzetközi jogban való kiterjesztésére fókuszáljanak, vagy ezen megközelítéssel hagyjanak fel inkább. Ebben 1996 után jelentős változás történt, miszerint már nem fogadták el, hogy az államok joghatósága alá tartozó tevékenységek által előidézett károkért való felelősség az államok felelősségét vonja maga után, felmérve ezzel a nemzetközi jogi realitást, az államok általános attitűdjét az állami felelősség intézményesítési kísérleteivel szemben.³⁸² *Bruhács* azonban helyesen mutat rá arra, hogy bár a 2001-es Tervezet sikeres elfogadását a témával *conditio sine qua non* viszonyban nem álló elemek kiiktatása nagyban megkönnyítette, ugyanakkor e problémák továbbra is léteznek, és visszahatnak a felelősségi rezsimre.³⁸³

Az elkövetkező öt évben a Bizottság második olvasatban megtárgyalta a Tervezetet, és a „közös nevezőre” hozott, egyetértésben született részeket elfogadta, míg a vitás kérdéseket egyszerűen kihagyta a Tervezetből.³⁸⁴ Talán ennek tudható be, hogy a majd’ fél évszázadnyi

az a későbbiekben bebizonyosodik, az államok részéről már korántsem talált ilyen kedvező fogadtatásra (hasonlóan egyébként a nemzetközi büntett többi kategóriájához).

³⁸⁰ Vö.: FITZMAURICE, Malgosia: Environmental Protection and the International Court of Justice. In: LOWE, Vaughan – FITZMAURICE Malgosia (eds.): *Fifty Years of the International Court of Justice. Essays in Honour of Sir Robert Jennings*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996. 294.

³⁸¹ Főleg a *deliktuális* és *kontraktuális* államfelelősségre utaló megkülönböztetés elhagyását illetően, amely Crawford szerint a téma nemzetközi jogi vetületei kapcsán „félrevezető”. Vö.: CRAWFORD: *i. m.* 11. E klasszifikációnak a belső jogokban, a polgári jogban helye és jelentős szerepe van, viszont a nemzetközi jogban, a felelősség terepében felesleges elhatárolásnak tűnik. Hasonlóan vélekedik: BRUHÁCS János: Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet. In: TÓTH Károly (szerk.): *In Memoriam Nagy Károly*. Acta Juridica et Politica, Szeged, Tomus LXI. (2002) Fasc. 1-26, 122. Egyébként a deliktuális államfelelősség egyes korai aspektusairól ld. ARATÓ, Stefan: *Die Völkerrechtliche Haftung*. Taizs József Könyvnyomdája, Pécs, 1937. 11-21.

³⁸² Vö.: BOYLE: *Globalizing...*, 6.

³⁸³ Ld.: BRUHÁCS: *Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet...*, 120.

³⁸⁴ Ennek talán legklasszikusabb példája, hogy az Arangio-Ruiz olasz rapportőr hivatali ideje alatt elkészült, igen sok vitát és kormányoktól érkező kritikát kiváltó 19. cikket (az állam által elkövetett bűncselekményekről szól) a mihamarabbi elfogadás érdekében egyszerűen törölték a Tervezet szövegéből. Azt már 1999-ben kijelentették, hogy az állam által elkövetett deliktumok ténye még nem alapozza meg önmagában a nemzetközi jogi felelősséget, mivel az *sui generis* jellegű jogintézmény, és nagyban eltér a büntetőjogias (nemzetközi büntetőjogon alapuló) megközelítésektől. Vö.: PELLET, Alain: Can a State Commit a Crime? Definitely, Yes! *European Journal of International Law*, Vol. 10 (1999) No. 2, 433. Ellenben Wyler szerint a Tervezetben több helyütt előforduló (vö.: a Tervezet 40-41. cikkei) „súlyos kötelezettségszegés” kifejezés (*serious breach*)

kodifikációs tapasztalat birtokában készült Tervezet egy „jól csiszolt, választékos szöveg, viszont túlságosan absztrakt és szűkítő értelmű.”³⁸⁵

A Tervezetet az ENSZ Közgyűlése több ízben is a kormányok figyelmébe ajánlotta,³⁸⁶ azonban eleddig ez semmilyen eredményt nem hozott, mivel az eltelt egy évtized folyamán egyszer sem volt érzékelhető az államok azon irányú szándéka, hogy a Tervezetet egy nemzetközi szerződés formájában tegyék kötelező erejű dokumentummá.

Kétségtelen tény, hogy a Tervezet egy fél évszázados kodifikáció eredményén is túlmutat azon tekintetben, hogy majd' minden cikkében az államfelelősséggel kapcsolatos évszázados szokásjogi jogfejlődést tükrözi. A szándék egykoron az volt, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság anyaga valamennyi felelősségi jogviszonyra egyaránt érvényes felelősségi koncepciót dolgozzon ki, amely azonban több okból sem sikerülhetett maradéktalanul. *Egyrészről* az államok oldaláról korántsem volt tapasztalható az ezt támogató szándék, *másrészről* viszont a hatályban lévő felelősségi-kárfelelősségi szerződések a polgári jogi felelősségen alapuló, az államtól eltérő entitások felelősségét konstruáló megoldások szerint jöttek létre, viszonylag nagy számban. Eme két tényezőt a Nemzetközi Jogi Bizottság sem hagyhatta figyelmen kívül a munkafolyamat során. A Tervezetről azonban nagy magabiztossággal elmondható, hogy a 2001-re már a jogsértésen alapuló államfelelősségre limitált téma szinte teljeskörű és szokásjogi megalapozottságon nyugvó áttekintést ad, még akkor is, ha a Tervezet nemzetközi szerződés útján való kodifikálása végleg elmaradni látszik.

A Tervezet egyébiránt négy fő részre tagolódik, amelyek logikai, de egyszersmind kronológiai sorrendet követnek. Az államfelelősség keletkezéséről szóló részben (1-27. cikkek) a tárgykört orientáló alapelvek, az államnak való betudhatóság, a nemzetközi kötelezettségszegés fogalma, egy állam másik állam cselekedete kapcsán fennálló felelőssége, illetve a jogellenességet kizáró körülmények kapnak helyet. Az államfelelősségi tervezet dogmatikai koncepciójában a felelősséghez tartozó jogkövetkezmények körébe sorolandók az ellenintézkedések, amelyek felsorolása tulajdonképpen teljesnek mondható, a Tervezet a

implicit módon magában foglalhatja a nemzetközi bűncselekmények kategóriáját is. Ld.: WYLER, Eric: From 'State Crime' to Responsibility for 'Serious Breaches of Obligations under Peremptory Norms of General International Law'. *European Journal of International Law*, Vol. 13 (2002) No. 5, 1159-1160. Azonban bizonyosnak tűnik, hogy az államok ezzel a nézettel nem azonosulnak, hiszen az erről szóló szabályokat egy nemzetközi instrumentumnak explicit módon kell tartalmaznia, amelyre azóta sem találunk példát. Ezt erősíti *Sicilianos* azon nézete, miszerint a Crawford alatt végbement „dekriminalizációs” folyamatok éppen az államok érdekeire voltak kiemelt figyelemmel. Vö.: SICILIANOS, Linos-Alexander: The Classification of Obligations and the Multilateral Dimension of the Relations of International Responsibility. *European Journal of International Law*, Vol. 13 (2002) No. 5, 1144.

³⁸⁵ Ld.: BODANSKY-CROOK: *i. m.* 779.

³⁸⁶ Ld. többek között: *56/83 Resolution adopted by the General Assembly on the Report of the Sixth Committee (A/56/589 and Corr. 1)*. A/RES/56/83. 28 January 2002.

leginkább elfogadott jogintézményeket taglalja. A beleegyezés, az önvédelem, a nemzetközi jogsértéssel szembeni ellenintézkedés, az erőhatalom (*force majeure* vagy *vis maior*), a végszükség és a szükséghelyzet (20-25. cikkek) a legtöbb állam belső jogában ismert és széles körben alkalmazott kimentési okoknak minősülnek (tipikusan a civiljogban vagy a büntetőjogban).

Ha alaposan szemügyre vesszük a jogellenességet kizáró okokat, az ellenintézkedés, az erőhatalom, a végszükség és a szükséghelyzet jogintézménye kifejezetten hangsúlyos lehet a környezeti kárfelelősség kérdésében. A szükséghelyzet kapcsán elég Magyarország érvelésére hivatkozni a Bős-Nagymarosi vízlépcső ügyének eljárásában (ha a magyar fél állításával egyezően a Bíróság nem is tette magáévá eme érvelést), amikor a környezeti szükséghelyzetre hivatkozott az építkezés felfüggesztésének, majd abbahagyásának alátámasztására.

A fentiekben taglalt elméleti alapkérdések váltották ki a legtöbb vitát, hiszen az ezekben való állásfoglalás az államok által képviselt felfogásbeli különbségek és szabályozási filozófiák neuralgikus pontjait jelentette, és jelenti mind a mai napig.

Külön említést érdemel e fejezetben belül a felelősségi jogviszony alanyairól szóló cikkek halmaza. A Tervezet kizárólag az államfelelősség kérdésével foglalkozik, azonban – mivel az állam mint jogi személy, a maga absztraktivitásában nem képes jogellenes cselekményt elkövet, csak szervei útján – szükségszerűen megjelennek azok a felelősségi jogviszony alanyi oldalán azon formák (az államon, ennek szervén, illetve másikkal államon mint alapkategóriákon kívül), amelyek a betudhatóság jogintézménye révén egy személy vagy egyéb entitás tevését vagy mulasztását az állam tevésévé vagy mulasztásává transzformálják (5-11. cikkek).

Az államfelelősség tartalmáról szóló második rész (28-41. cikkek) szintén az alapelvek taglalásával kezdődik, majd a sérelem³⁸⁷ jóvátételére (ezen belül a jóvátétel formáira) tér ki a Tervezet, végül a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályaiból fakadó kötelezettségek súlyos megsértését rögzíti a dokumentum. A szankció-fajták felsorolása is – hasonlóan a többi részhez – erőteljes szokásjogi alapokat, ellenben explicit módon római jogi hatást tükröz, amikor a tipikus szankciótípusok, úgymint a helyreállítás, a kártérítés és a nemzetközi jogban a belső jogihoz képest hangsúlyosabb elégtétel (35-37. cikkek) körét nevesíti. Az egyéb szankció-fajták közül kiemelendők az abbahagyás és a megismétlés elleni

³⁸⁷ A sérelem kapcsán kell szót ejteni a Tervezet kárkoncepciójáról, amely a 31. cikk 2. bekezdésében jelenik meg, mely szerint a „*sérelem magában foglal mindenfajta kárt, anyagit és erkölcsit egyaránt, amit az állam nemzetközi jogsértése okozott.*” A Tervezet e körben is teljességre törekszik, és egy általános kárfelelősségi tervezetnél valóban nem lenne indokolt egy túlságosan limitált, részletezett kárfogalom, esetlegesen sok kivétellel.

garanciák, valamint a teljesítés folyamatos kötelezettsége, amelyek további érvényesítését nem érintheti a jogsértő magatartás ténye, azaz főszabály szerint ezen obligációk továbbra is fennállnak. A megismétlés elleni garanciák atipikus szankcióként foghatók fel, mivel a körülményektől függően bizonyos biztosíték-szolgáltatási kötelezettséggel járnak, és voltaképpen sok esetben nem követi őket valós szankciókiszabás a klasszikus helyreállítás-kártérítés-elégtétel hármasszankciós dimenzióban. A biztosítékok és garanciák szolgáltatása egyébként a nemzetközi környezetvédelmi jogban rendkívül hangsúlyos, főleg egyes környezetre káros vagy különösen veszélyes tevékenységek folytatása esetén, és számos felelősségi rendszer kifejezetten alkalmazza is ezeket (pl. a különböző pénzügyi biztosítékok a nukleáris jogban).

Fontos rámutatni, hogy az alapelvek és a jóvátétel formáinak meghatározása már kevésbé számít „csúszós talajnak” az államok számára, az ezekben való döntés jobbra csak technikai, semmint érdemi döntésnek minősült. Eme rész kapcsán már jóval kevesebb vitát tapasztalhatunk a kodifikáció folyamatában. A *jus cogens* normákból eredő kötelezettségek súlyos megszegésének kérdése pedig az Ago által készített jelentésekben található, de a 2001-es Tervezetből kivett állami deliktumok helyébe került, véleményem szerint a nemzetközi közösség számára való megnyugtató, viszont ennek absztrakt megszővegezése egyszersmind az államok számára tett gesztusnak tulajdonítható. Megfogalmazása, jelentéstartalma ugyanis jóval „szerényebb”, kevésbé szigorú az Ago által összeállított koncepcióban megjelenő, államok által elkövetett büntettek-bűncselekmények tartalmához képest, melyeknek a Tervezetbe való esetleges belefoglalása kétségkívül eleve megpecsételte volna a Tervezet sorsát, ha a szöveg rendeltetését egy majdani nemzetközi szerződés alapjának tekintjük. A harmadik részben (42-54. cikkek) kap helyet az államfelelősség felhívása, illetve az ellenintézkedések kérdésköre, amelyek – absztrakt megszővegezésük okán – kevés vitát generáltak, csakúgy, mint a negyedik részben (55-59. cikkek) található általános rendelkezések köre, amelyek az államok számára üdvözítő módon, a primer normák szerepét erősítik fel, ezáltal jelentősen behatárolva a Tervezet alkalmazási területét. Az államok eszerint a nemzetközi jog speciális szabályai területén (55. cikk), az államfelelősségnek a Tervezetben nem szabályozott kérdéseiben (56. cikk), a nemzetközi szervezet felelőssége tárgyában (57. cikk), az egyén felelősségének (58. cikk) koncepciójában továbbra is korlátlan jogalkotási szerepet élvezve; szabadon, saját érdekeik mentén alakíthatják ki a felelősségi szabályokat, melyeket érdemben a Tervezet egyetlen szakasza sem befolyásolhat.

Az ellenintézkedések (Tervezet 49-54. cikkek) kategóriája is sajátos értelmet nyerhet a környezeti károk által generált felelősségi jogviszonyokban. Az arányos ellenintézkedés fogalma különösen hangsúlyos lehet pl. egy határon átjutó környezetszennyezés vagy ennek lehetőségével fenyegető helyzet orvoslása esetén; természetesen az 52. cikkben felsorolt feltételeket (elsősorban notifikációs kötelezettségek) mindenképpen be kell tartania az ellenintézkedést foganatosítani szándékozó félnek, mi több, nem lehet szem elől téveszteni az ellenintézkedés célját – az ellenintézkedést tevő fél jogainak megóvását – sem. Az ellenintézkedés tehát nem öncél és nem önkényes, hanem mindig céltételezett és időleges magatartás, amely döntően a veszély – amely lehet környezeti veszély – elhárításáig terjed.

A Tervezet felfogásában, amely a szokásjog vonatkozó szabályainak összefoglalásán és erőteljes jogfejlesztő tevékenységen alapult, *Crawford* rapportőr szerint az objektív felelősségi rendszerhez közelít,³⁸⁸ akárcsak a nemzetközi bírói fórumok gyakorlata, amely az állam nemzetközi jogi felelősségének megállapításához felróhatóságot (vétkességet) nem, csak egy nemzetközi kötelezettség megsértésének tényét követeli meg.³⁸⁹ A vétkesség és a kárfogalom kategóriái tipikusan a primer normák szintjén kerülnek megfogalmazásra, ezek a jogsértésből keletkező nemzetközi jogviszonyok részleteit tartalmazó szekunder normák hatálya alól kikerülnek.³⁹⁰

E felfogás viszont támadható, mivel a Tervezet hivatalosan nem tartozik a nemzetközi jog forrásai közé, a bírói gyakorlat pedig nem elsődleges jogforrás, így az objektív (állam)felelősségről kizárólag egy kodifikált és hatályba lépett nemzetközi szerződés rendelkezhet, amelyre generális szinten nem találunk egyértelmű példát. Egyes szerzők szerint a környezetvédelmi jog területén születtek olyan – partikuláris – szerződések, amelyekben az államok elfogadták a nemzetközi felelősség objektív koncepcióját, de ebből

³⁸⁸ Ld. különösen a Tervezet 1. cikkét: „Az állam minden nemzetközi jogsértő cselekedete az adott állam nemzetközi felelősségével jár.” A ’felróhatóság’ illetve a ’vétkesség’ szó pl. nem is szerepel a Tervezetben. Valójában azonban a Tervezet „semleges” dokumentum, nem lehet egyszerűen objektív vagy vétkességen alapuló jogi rezsimnek tekinteni, hiszen a kötelezettség elsődleges szabályaira (a primer normákra) hagyja ennek a koncepcionális és alapvető fontosságú előkérdés eldöntését. Ld.: CRAWFORD: *i. m.* 77-80.

³⁸⁹ Ez egyébiránt már Anzilottinál alaptétel volt, aki szerint a nemzetközi jogot sértő cselekmény az objektív (értsd: pozitív) nemzetközi joggal ellentétes cselekmény lehet. Vö.: ANZILOTTI: *La responsabilité internationale des Etats à raison des dommages soufferts par des étrangers...*, 14. Az Állandó Nemzetközi Bírótság az ún. *Marokkói foszfát-ügyben* kimondta, ha egy állam egy nemzetközi jogsértő cselekedetet követ el egy másik ellen, a jogsértő állam nemzetközi felelőssége – közvetlenül a két állam viszonylatában – megállapítható. Vö.: *Fourteenth Annual Report of the Permanent Court of International Justice* (1937-1938), Series E, No. 14. 119-124. A további, hasonló elvet kimondó bírósági döntéseket ld.: *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II (2001) Part Two, 32-33., illetve WOLFRUM, Rüdiger: *Internationally Wrongful Acts*. In: BERNHARDT, Rudolf (ed.): *Encyclopedia of Public International Law*, Instalment 10 (1987) 271.

³⁹⁰ Vö.: BRUHÁCS: *Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet...*, 121.

még nem vonható le azon következtetés, hogy ezzel *általánosságban*, minden nemzetközi jogsértés esetére felelősséget vállaltak volna a határaikon áttérjedő környezeti károkért.³⁹¹

Mások szerint a Tervezet általános objektív felelősségi alapja azon az alapon támadható, hogy az államok ezirányú gyakorlata (mint a Tervezet szokásjogi jellegét alátámasztó fő érvelés) egyelőre nem jelentős, valamint a határokon áttérjedő károkozások felelősségi, jóvátételi vonatkozásait az államok rendszerint tárgyalások útján vagy külön megállapodás keretében rendezik, ezáltal pedig az általános felelősségi rendszer ezen esetekben szükségtelennek mutatkozik, vagy figyelmen kívül marad.³⁹²

Mindenesetre az állam nemzetközi jogi felelősségének generális és szokásjogi elveit tartalmazó Tervezet jelenlegi, illetve későbbi szerepét jól illusztrálja az a tény, hogy a Tervezet egyes, korábbi változataira a Nemzetközi Bíróság ítéleteiben hivatkozott,³⁹³ holott azok semmilyen formában nem bírtak (és bírnak) kötelező erővel. Kétségtelen tény, hogy a Tervezet elfogadása után csaknem minden nemzetközi bírói fórum már „más szemmel” tekinthetett az állam nemzetközi felelősségének problémájára, hiszen a bírói fórumok az ENSZ Közgyűlése által régóta szorgalmazott, egységes (igaz, még nem kötelező), a nemzetközi jog majd minden részterületére kiterjedő felelősségi rendszer koncepcionális és nemzetközi jogilag releváns kérdéseit egy Tervezet formájában megismerhették, és arra *de facto* támaszkodhattak az ítélezésük során. *De lege ferenda* egyértelműnek tűnik, hogy a nemzetközi jogi realitás értelmében a Tervezet jelenlegi szövegét az államok nem hajlandóak egy nemzetközi szerződés formájában kodifikálni, ami végső soron egyfajta kudarcként fogható fel, noha egyidejűleg a több évtizedes munkafolyamat eredményeként elfogadott, és többször idézett Tervezet sikerét és annak a nemzetközi jog fejlődésére gyakorolt hatását nem lehet elvitatni.³⁹⁴

3.2.2. A nemzetközi jogot nem sértő magatartásból eredő felelősség (*liability*)

³⁹¹ Ld.: GEHRING, Thomas – JACHTENFUCHS, Markus: Liability for Transboundary Environmental Damage Towards a General Liability Regime? *European Journal of International Law*, Vol. 4 (1993) No. 1, 97.

³⁹² Vö.: HANQIN: *i. m.* 286. és BRUNNÉE, Jutta: Of Sense and Sensibility: Reflections on International Liability Regimes as Tools for Environmental Protection. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 53 (2004) No. 2, 353.

³⁹³ Ld. pl. a *Bős-Nagymaros* ügyben (Magyarország/Szlovákia) hozott ítélet 58., 79., 83, 94., 122. és 123. szakaszait.

³⁹⁴ Ezt jól példázza Bruhács kijelentése, miszerint „ *megtörtént az államok nemzetközi felelősségére vonatkozó szokásjogi szabályok quasi-autentikus (...) leszögezése.*” Ld.: BRUHÁCS: *Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet...*, 121.

A felelősség másik típusának, a jogellenességet nélkülöző, de kárt okozó magatartásból eredő felelősség (liability)³⁹⁵ koncepciójának vizsgálata az értekezés tágabb kontextusában nagyobb jelentőséggel bír. Nagy Károly rendkívül pontos meghatározással, szinte kimerítő módon kategorizálta a két felelősség-fogalom közötti – néhol szembetűnő, néhol viszont csekélynek és irrelevánsnak tűnő – eltéréseit.³⁹⁶

Amíg az előző témánál (responsibility) részletesen taglaltuk, hogy nemzetközi szerződés hiányában jobbra csak a szokásjogra, illetve a Nemzetközi Jogi Bizottság Tervezetére tudunk támaszkodni a téma elemzésekor, addig ennél a problémakörnél a helyzet éppen ellentétes. A nemzetközi felelősség ezen ága – talán nem túlzás ezt állítani – egy „sikertörténet”, így az időben első nemzetközi szerződésekben megjelenő polgári jogi kárfelelősségi rezsimek tapasztalatai birtokában került sor az államfelelősségi kérdéskör leválasztása és elkülönítése után a Nemzetközi Jogi Bizottság égisze alatt a téma egységes és részletes, áttekintő jelleggel történő kidolgozására.

Az 1960-as évektől ugyanis egyre több, már az előzőekben említett nukleáris kárfelelősségi és olajszennyezéssel kapcsolatos szerződést írták alá az államok, amelyek kifejezetten nevesítik a polgári jogi felelősség (civil liability) terminológiát, akár már a szerződések címeiben is. Ebből következően az ENSZ Közgyűlése – ismerve a számos, már hatályban lévő liability-típusú szerződést – már magabiztosabban fordulhatott a Nemzetközi Jogi Bizottsághoz a vonatkozó tárgyú kodifikáció vagy jogfejlesztés elvégzésének kívánalmával. Ellenben, ahogyan azt már a jogellenes tevékenységből eredő károk miatti felelősség kérdésénél érintettük, amikor Riphagen volt a felelősségi téma rapportőre a Nemzetközi Jogi Bizottságban, megfogalmazódott azon gondolat, hogy az addig egységesnek hitt államfelelősségi koncepciót³⁹⁷ felül kell vizsgálni, hiszen a jogszerű tevékenységek káros

³⁹⁵ A jogszerű, de fokozott veszéllyel járó tevékenység miatti felelősség speciális esete – liability – a környezeti kárfelelősség esetkörében döntő szerepet és szinte általános elismerést nyert az idők folyamán. Lefebber szerint eleinte a jogsértésen alapuló felelősség (responsibility) rokonítható volt a szintén jogsértésen alapuló *liability ex delicto* felelősségi formulájával. Ld.: LEFEBBER: *i. m.* 14. E megkülönböztetés ma már nem releváns, hiszen a *liability ex delicto* ma már egyértelműen a responsibility-koncepcióban nyert általános elismerést, miközben a *liability* fogalmának konjunktív elemévé vált a jogsértés-jogellenes magatartás hiánya.

³⁹⁶ NAGY: *Az állam felelőssége...*, 38-39.

³⁹⁷ Az angol terminológiában a '*responsibility*' és a '*liability*' fogalma, míg a német terminológiában a '*Verantwortlichkeit*' és a '*Haftung*' fogalma különböztethető meg. Ugyanakkor sem a magyar, sem a francia nyelv nem tesz ilyen megkülönböztetést, a két kategóriára érdemben egy-egy szó ('*felelősség*' és '*responsabilité*') létezik, ennél világosabb különbségtételre – a körülírást természetesen figyelmen kívül hagyva – e nyelvek nem képesek. A szavak etimológiája szerint a német jogi nyelvben a *Verantwortlichkeit* korántsem szorította háttérbe a még régebbi eredetű *Haftung* kifejezést, az angol nyelvben pedig még kevésbé vált jogi műszóvá a *responsibility*, vagy legalábbis jogi műszóként kevésbé jelentős, mint a felelősség sajátos angol terminus *technicus*, a *liability*. Ld.: FÖLDI: *i. m.* 55. A '*liability*' és '*responsibility*' témakörnél egyébiránt is sok a fogalmi zavar, valamint az átfedések sem ritkák. A fogalmi zavarokról ld.: HORBACH, Nathalie: *The Confusion about State Responsibility and International Liability. Leiden Journal of International Law*, Vol. 4 (1991) No. 1, 47-74.

következményei miatt beálló felelősség elmélete önálló sajátosságokkal és dogmatikával bír, ezért a téma önálló kodifikációra érett meg. Egyik szembetűnő példa, hogy már Ago és utána Riphagen a nemzetközi jogot sértő tevékenység vagy mulasztás miatt fennálló államfelelősség másodlagos szabályaira (szekunder normák) fókuszált, míg a nemzetközi felelősséget (liability) kiiktatta e körből, mivel ennek szabályai elsődleges szabályoknak (primer normák) tekintendők,³⁹⁸ és e szabályokat az államfelelősségi kodifikáció során tudatosan figyelmen kívül hagyták.

A nemzetközi jog által nem tiltott cselekményekből származó káros következményekért való felelősség témája kapcsán 1970-ben, az ENSZ Hatodik Bizottságában (Jogi Bizottság) széleskörű egyetértés bontakozott ki afelől, hogy a kérdést külön kezeljék az 1950-es évek közepe óta több-kevesebb sikerrel folyó nemzetközi jogi felelősség koncepciójától. A főbizottságban résztvevő államok az üzemeltetőként tevékenykedő magán- vagy jogi személyeknek elsődleges kárfelelőssége mellett foglaltak állást, míg az állam felelősségét legfeljebb reziduális értelemben képzelték el.³⁹⁹

Az 1972-ben elfogadott Stockholmi Nyilatkozat 22. elve (melyet gyakorlatilag azonos tartalommal a Riói Nyilatkozat 13. elve húsz év múltán megismétel)⁴⁰⁰ szerint az államoknak együtt kell működniük a további nemzetközi jogszabályok kidolgozásában a joghatóságukon belül folytatott tevékenységek által okozott környezeti károk hátrányos hatásainak kompenzálása és felelőssége vonatkozásában, vagy a joghatóságukon kívül eső területek ellenőrzésére. Eme *soft law* előírás jogi kötelezettséget nem, azonban egyfajta morális felelősséget ruházott az államokra a kérdéskör kodifikációját illetően.

E törekvések és elvként megfogalmazott, rejtett elvárások ismeretében az 1970-es évek közepe táján számos határozatot fogadott el az ENSZ Közgyűlése,⁴⁰¹ amelyekben felkérte a

³⁹⁸ Vö.: MAGRAW, Daniel: Transboundary Harm: The International Law Commission's Study of „International Liability”. *American Journal of International Law*, Vol. 80 (1986) No. 2, 307.

³⁹⁹ Vö.: GEHRING-JACHTENFUCHS: *i. m.* 96-97.

⁴⁰⁰ Az adott szakasz voltaképpen egy *pactum de contrahendo* a szennyezésre és más környezeti károkra vonatkozó felelősség és jóvátétel nemzetközi jogának fejlesztésére. BRUHÁCS: *A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség...*, 72. Lefebber szerint ugyanakkor e szakaszból – túl azon, hogy maga a dokumentum sem kötelező erejű – nem lehet levezetni felelősségi klauzulát. LEFEBBER: *i. m.* 23. Ez az álláspont viszont annyiban vitatható, hogy e tárgykörben minden nemzetközi szabályozási kísérletnek inherens módon magában kell foglalnia a felelősségi és kártalanítási rendelkezéseket. Nem nehéz belátni, hogy ezek hiányában egy nemzetközi rezsim vajmi kevésbé lenne hatékony.

⁴⁰¹ Ld. többek között: U.N.G.A. *Res. 3071 (XXVIII)* of 30 November 1973, Report of the International Law Commission (A/9334) 2186th plenary meeting; U.N.G.A. *Res. 3315 (XXIX)* of 14 December 1974, Report of the International Law Commission, A/RES/3315, 2319th plenary meeting; U.N.G.A. *Res. 3495 (XXX)* of 15 December 1975 Report of the International Law Commission, A/RES/3495, 2440th plenary meeting; Resolution 31/97 of 15 December 1976. Report of the International Law Commission, A/RES/31/97.

Nemzetközi Jogi Bizottságot a téma „megfelelő időben való” kidolgozására.⁴⁰² 1977-ben, az ENSZ Közgyűlésének 32/151 számú határozata⁴⁰³ jóváhagyta a Nemzetközi Jogi Bizottság tervét, és feladatoként határozta meg, hogy a téma⁴⁰⁴ kapcsán mihamarabb készítsen el egy munkaanyagot, figyelemmel a nemzetközi jog által tiltott cselekményekből eredő felelősség terén megindult kodifikációs lépésekre. Boyle szavaival, ezzel a Nemzetközi Jogi Bizottság „gyanútlanul nekilátott egy kalandos utazásnak”,⁴⁰⁵ amely – továbbgondolván e kétségkívül helytálló metaforát – az „utazás” végkimenetele és a végcél tekintetében fennálló számos, addig ismeretlen és nem várt problémát, a nemzetközi jogban eddig járatlan útként felsejlő témakör nehézségeit jól érzékelteti.

Egy évvel később a téma rapportőrének az új-zélandi *Quentin-Baxtert* kérték fel, aki egy előzetes jelentés elkészítésére is mandátumot kapott. A tárgykör előzetes vizsgálatával megbízott munkacsoport még ebben az évben felállt, és ugyan érdemi előrelépés nem történt a folyamatban, de egyes releváns nemzetközi szervezeteknek az államok kötelezettségeit illetően képviselt véleményének feltérképezése már határozottan megindult. 1985-ben az argentin *Julio Barboza* lett a téma speciális rapportőre, és működése alatt a kormányok és nemzetközi szervezetek véleményei hangsúlyosan beépültek a Nemzetközi Jogi Bizottság munkaanyagaiba, majd az első olvasat tárgyalására 1988-ban került sor.

Az 1990-es évek elejétől azonban már egyértelműen látszanak a folyamat „fragmentációs pontjai”, így 1992-ben a Nemzetközi Jogi Bizottság – egy munkacsoport javaslatára – döntést hoz arról, hogy először a megelőzés kérdéséről kell elfogadni egy tervezetet, és csak ezután kell állást foglalni a károk orvoslását érintő vonatkozásokról. Ennek eredményeként, a Bizottság 49. ülészakán, 1997-ben döntés születik az eredetileg egységesnek gondolt, és sokáig a nemzetközi jogi felelősség részterületének tekintett, a nemzetközi jog által nem tiltott cselekményekből származó káros következményekért való felelősség mint kodifikációs téma felosztásáról. Ennek megfelelően a Bizottság immáron külön vizsgálta a *veszélyes tevékenységből eredő határon áttérjedő károk megelőzése*, illetve a *veszélyes tevékenységből eredő határon áttérjedő veszteségek miatt fennálló nemzetközi felelősség* kérdéskörét.

⁴⁰² A „megfelelő időben való” kitétel mellett egyes dokumentumok más formulákat alkalmaztak („lehető legkorábban” vagy „amilyen hamar lehetséges”), melyek a téma kidolgozásának sürgető szükségességét tükrözték.

⁴⁰³ Ld.: 32/151 *Report of the International Law Commission*, A/RES/32/151, 19 December 1977.

⁴⁰⁴ A Nemzetközi Jogi Bizottság munkaanyagaként:

- i) *International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts Not Prohibited by International Law*, vagy
- ii) *International Liability in Case of Loss from Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities*.

⁴⁰⁵ Ld.: BOYLE: *Globalizing...*, 4.

A Bizottság egyetértett a téma felosztásával (a megelőzés és felelősségi vetületek önálló, egymástól függetlenül véghezvitt vizsgálata), illetve azon megállapítással, miszerint a téma eredendően bizonytalan, *egyrészt* az elméleti és koncepcionális nehézségek, *másrészt* az elnevezésbeli problémák, *harmadrészt* pedig az államfelelősség témájához fűződő bonyolult, addig kevésbé elhatárolt kapcsolata miatt. Mindezek azonban 1997-ben oda vezettek, hogy a Bizottság döntött a két irányban folytatódó kodifikációs munkálatokról és a témák hivatalos elnevezéseiről,⁴⁰⁶ valamint az indiai *Rao* személyében az új speciális rapportőr megbízatásáról. A kettős felosztás azonban nem jelent markáns különbségtételt, mivel a megelőzésre vonatkozó tervezet szakaszai elsődlegesen a határon áttérjedő károk kockázatával, így ennek preventív vetületeivel foglalkoznak, míg ehhez képest a felelősségi-jóváérteli kérdések csak másodlagosak, alkalmazásukra tulajdonképpen csak akkor kerülhet sor, ha a kár bekövetkezett (azaz a megelőzésre vonatkozó normák lényegében nem töltötték be a szerepüket), ezáltal a két téma kodifikációs munkálatai párhuzamosan, de egymástól nem teljesen függetlenül folytatódtak a továbbiakban. A felelősségi résznél azonban meg kell jegyezni, hogy az államfelelősségi Tervezet 2001-es elfogadása után nem sokkal már egyértelművé váltak azon jelek, miszerint sem az állam nemzetközi felelőssége, sem a felelősség objektív jellege nem élvez széleskörű támogatást az államok szintjén, ezért a Nemzetközi Jogi Bizottságnak inkább a magán- és jogi személyek (pl. szennyező gyár üzemeltetője, engedélyese) szigorú, azaz objektív nemzetközi felelősségére kell fókuszálnia.⁴⁰⁷ E véleményt erősíti az a nehezen kétségsbe vonható tény is, hogy a felelősségi tárgyú, civiljogi alapú felelősségi rezsimeket magukban foglaló nemzetközi szerződések szabályai leginkább ezt a felelősség-megállapító filozófiát, gondolatot tükrözik.

Az előzőekkel összhangban, a párhuzamosan futó kodifikáció „gyümölcsként” a Nemzetközi Jogi Bizottság a veszélyes tevékenységből származó határokon áttérjedő károk megelőzéséről 2001-ben fogadta el tervezetét (*Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities*).⁴⁰⁸ A cikkek megalkotása során több ízben felmerült, hogy egy mellékletet csatolnak a tervezethez, amely tartalmazná a veszélyes tevékenységek taxatív listáját („*tevékenység, amely – fizikai következményei révén – magában foglalja a jelentős károsodás kockázatát*”); azzal, hogy ezt a listát a későbbiekben lehetséges bővíteni és

⁴⁰⁶ Ld.: 52/156 Report of the International Law Commission on the Work of its Forty-ninth Session. A/RES52/156. 26 January 1998.

⁴⁰⁷ Vö.: BRUNNÉE: *i. m.* 356. és 367. Egyébként a nemzetközi jog fokozatos fejlesztésének eredményeként tekintenek e koncepcióra.

⁴⁰⁸ A Tervezet alkalmazási körét már az 1. cikkében megtaláljuk, miszerint a Tervezet 19. cikke a nemzetközi jog által nem tiltott magatartásokra alkalmazható, amelyek a határokon áttérjedő, jelentős mértékű károkozás fizikai kockázatát vonhatják maguk után; miközben a 18. cikk szerint nem érintik az államoknak a nemzetközi szerződések vagy a szokásjog szabályai alapján fennálló bármely kötelezettségét.

szűkíteni egyaránt (természetesen a veszélyes tevékenység általános fogalmának jelentés tartalmán belül⁴⁰⁹). Az államok – egyes tervek szerint – kaptak volna hasonló opciót, következésképpen e tevékenységek kapcsán az állami kötelezettségeket a nemzeti jogalkotásukba bele kellett volna foglalniuk. Azonban ezt a technikai fejlődés gyorsasága miatt nehézkes lett volna megvalósítani, másrészt pedig általános egyetértés volt azzal kapcsolatban, hogy a megelőzés kötelezettségének elmulasztása önmagában még nem jelenti (a majdani károsodás bekövetkezése esetén sem) a tevékenység jogellenességét, illetve önmagában az a tény, hogy egy tevékenységnek lehet káros következménye (eseti jelleggel, baleset, etc. miatt), még nem feltétlenül minősíthető kockázattal járó tevékenységnek.⁴¹⁰ A Tervezet szövegének jelentős részében a megelőzés során kiemelt szerepet betöltő elveket, kötelezettségeket nevesíti, ez pedig meglehetősen absztrakt jellegű kölcsönöz a dokumentumnak.

3.2.3. A veszélyes tevékenységből eredő határon áttérjedő veszteségek miatt fennálló nemzetközi felelősség

A nemzetközi jog által nem tiltott tevékenységből származó káros következmények miatti nemzetközi felelősségről szóló, 2006-ban elfogadott elveinek (*Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities*)⁴¹¹ elfogadására később került sor, figyelemmel arra a tényre, hogy ennek koncepcionális előkérdéseként fogható fel a 2001-es „megelőzési tervezet”,⁴¹² amely nélkül a 2006-os instrumentum sem töltheti be valódi szerepét. Eme munkaanyag pedig már kifejezett felelősség-kanalizációs (felelősség-csatornázó) megoldásokat rögzít, noha paradox módon csak az elvontabbnak tűnő elvek (mintsem cikkek) szerint épül fel, és a címét is ennek megfelelően állapították meg.⁴¹³ Egyrészt a 2006-os Tervezet kárfogalma – a fentiekben

⁴⁰⁹ A Nemzetközi Jogi Bizottság az öt évvel később elfogadott 2006-os tervezetében egy kellően absztrakt és univerzálisan alkalmazható definíciót használ, miszerint veszélyes tevékenységnek minősül minden olyan „tevékenység, amely – fizikai következményei révén – magában foglalja a jelentős károsodás kockázatát.” Ld. a 2006-os tervezet 2. cikkének c) pontját.

⁴¹⁰ Vö.: *Yearbook of the International Law Commission*. Vol. II (2001) Part Two, 149-151.

⁴¹¹ Ismertetését ld. FOSTER, Caroline: ILC Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities: Privatizing Risk? *Review of European Community and International Environmental Law*, Vol. 14 (2005) No. 3, 265-282.

⁴¹² A megelőzési tervezet 1. cikke szerinti, a nemzetközi jog által nem tiltott, de veszélyes magatartásokból eredő határon átnyúló környezeti károokra alkalmazható a 2006-os Tervezet (ld. az utóbbi dokumentum 1. elvét).

⁴¹³ A Nemzetközi Jogi Bizottság szerint a lényegi rendelkezések széleskörű elfogadásához célravezetőbb az elvek meghatározása, ezért pl. nem is kísérelte meg az elvek különféle aspektusait a nemzetközi szokásjogra visszavezetni, azokat annak részeként – az elv helyett tehát már normaként – meghatározni. Ld.: *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II (2006) Part Two, 113-114.

mintaadó kárkonceptióként aposztrofálva – széles körű (ld. a 2. elvet, amely magában foglalja az egészségkárosodást, a vagyoni javakban bekövetkezett károkat, a környezet károsodásából eredő veszteségeket, a tulajdon helyreállítása érdekében ésszerű módon igénybe vett eszközök, valamint az ésszerű válaszlépések költségeit). *Másrészt* pedig az elvek céljai között felsorolja a határon átnyúló kár károsultjai számára nyújtandó azonnali és megfelelő kártérítés biztosítását, valamint előírja a határon átnyúló károk esetén a környezet megőrzése és védelme érdekében teendő intézkedéseket, különös tekintettel a környezeti károk csökkentésére, illetve a helyreállításra. Ennek konkrét lépései már a 4. elvből egyértelműen kiolvashatók (*azonnali és megfelelő kártérítés* követelménye, az operátor-üzemeltető vagy egyéb entitások objektív – azaz vétkességtől független – felelőssége és kötelezettsége a pénzügyi alapok, eszközök, kötvények, biztosítás és más pénzügyi garanciák létrehozására⁴¹⁴), míg az 5. elv már a határon átnyúló környezeti kár bekövetkezése vagy ennek valószínűsége esetén alkalmazandó *válaszlépéseket* taglalja.⁴¹⁵

A környezeti károkért való felelősség vizsgálatánál ugyanakkor rendkívül hangsúlyos szerepet kaphat a 2006-os Tervezet, tekintve, hogy ezen instrumentum áll érdemben legközelebb az adott témához (összehasonlítva a szektorspecifikus szerződésekkel és a 2001-es tervezetekkel), az értekezés tágabb értelemben vett megközelítéséhez. Ez *egyrészt* annak tudható be, hogy a nemzetközi jogot nem sértő, de veszélyes tevékenységek miatti felelősséget érinti (amely, be kell látni, a leggyakoribb módja a határon áterjedő környezeti kár okozásának), *másrészt* csak minimálisan kötött egy adott szektorhoz (veszélyes tevékenységek), de voltaképpen az igazi relevanciáját az adhatná, hogy hatálybalépése esetén egy önálló, szektor-független univerzális és szokásjogi alapokon nyugvó szerződésként létezne. A hatálybalépésre azonban egyelőre vajmi kevés esély mutatkozik, hiszen a

⁴¹⁴ Ha ez a finanszírozási mód eredménytelennek bizonyul, vagy a rendelkezésre álló eszközök kevésnek mutatkoznak, akkor a forrásállamnak további pénzügyi forrásokat kell rendelkezésre bocsátania. Ez a tény azonban korántsem tekinthető az államfelelősség bizonyos fokú elérésének.

⁴¹⁵ Eszerint:

- i) a forrásállam köteles azonnal értesíteni minden érintett vagy valószínűsíthetően érintett államot a károk lehetséges következményeiről;
- ii) a forrásállam – az operátor (üzemeltető) segítségével – köteles biztosítani a megfelelő válaszlépéseket, amelyeknek az elérhető legjobb tudományos technológián kell alapulniuk;
- iii) a környezeti károk hatásainak csökkentése érdekében a forrásállam, amennyire ez lehetséges, együttműködésre (és konzultációra) köteles minden érintett állammal vagy valószínűsíthetően érintett állammal;
- iv) érintett államoknak vagy a valószínűsíthetően érintett államoknak minden elérhető és alkalmas eszközt be kell vetni a károk hatásainak csökkentése érdekében;
- v) amennyire ez lehetséges, az érintett államoknak – kölcsönösen elfogadott fogalmak és feltételek alapján – a hatáskörrel rendelkező nemzetközi szervezetekhez és más államokhoz kell fordulniuk, többek között az együttműködés céljából.

Nemzetközi Jogi Bizottság is csak az elvek szintjén, absztrakt elvek formájában szövegezte meg.

A mindössze nyolc elvet tartalmazó dokumentum jelentős definíciókat rögzít, amikor a már ismertetett kár- és környezetfogalmon túl a környezet, a forrásállam, a határon átnyúló kár, a károsult és az operátor (üzemeltető) fogalmát egyaránt meghatározza. E definiálás azonban jelentősen nem tér el a szektorspecifikus szerződések által követett gyakorlattól, végső soron pedig ez annyit jelent, hogy a hatályos szerződésekben követett definíciós gyakorlatot – kvázi mint szokásjogilag rögzült koncepciókat – a Nemzetközi Jogi Bizottság beemelte Tervezetébe.

A Tervezet relevanciáját, egyben a kárfelelősség rezsimjéhez nyújtott potenciális „hozzáadott értékét” a 3. elvben juttatja kifejezésre, miszerint a nyolc elv célja és szándéka az

- i) *azonnali és megfelelő kártérítés biztosítása a határon átnyúló kár károsultjainak, valamint*
- ii) *megőrizni és védeni a környezetet a határon átnyúló károk esetén, különös tekintettel a környezeti károk csökkentésére, illetve a helyreállításra.*

A vétkességtől független, azaz objektív és az operátorhoz telepített felelősség (civiljogi felelősség klasszikus esete) előfeltételeit, korlátait és kivételeit egyébiránt eme 3. elvvel összhangban kell megállapítani, ahogyan erről az azonnali és megfelelő kártérítésről szóló, ezáltal a potenciális kárfelelősség lényegi részét leképező 4. elv szól.

A 2006-os Tervezet újdonsága, hogy primer normaként szinte kizárólag a tevékenység következményire koncentrál, amit a dokumentum érdemi részei, közülük is elsősorban a kártérítéssel és a válaszlépésekkel kapcsolatos szakaszok nagyban tükröznek. A magánjogi típusú vitarendezést eme dokumentum – hasonlóan a kárfelelősségi szektorális szerződésekhez – szintén preferálja, mivel 6. elvében (*nemzetközi és hazai jogorvoslatok* címszó alatt) államok feladatává – szerződéses formában való hatálybalépése esetén állami kötelezettséggé – tenné a tárgyi hatálya alá tartozó ügyeknek a megfelelő joghatósággal és hatáskörrel felruházott bírói és közigazgatási fórumok elé utalását, azaz a belső jog szerinti kárfelelősségi-kártérítési eljárások lefolytatását helyezi előtérbe.⁴¹⁶

⁴¹⁶ Noha a 6. elv 3. bekezdése alapján a Tervezet szakaszai nem érintenék a károsult azon jogát, hogy a forráshely szerinti államban elérhető jogorvoslatoktól eltérő igényérvényesítési mechanizmust – tipikusan nemzetközi bírói fórum útján – vegyen igénybe. E lehetőségeket, ideértve az erre való információkat az idézett elv 4. és 5. bekezdése alapján az államoknak a károsultak fele biztosítaniuk kell, tudomásukra kell hozniuk.

A Tervezet elveinek alkalmazását, érvényesítését pedig az implementációs kötelezettség⁴¹⁷ biztosítja, miszerint minden államnak a szükséges jogalkotási, szabályozási és közigazgatási eszközök segítségével kellene a jelen elveket saját jogrendszerébe beépítenie. Mivel azonban e Tervezet csak egy *soft law* dokumentum, az elvek szintjén megfogalmazott elvárásokkal, ezért kétséges ennek jövőbeli szerepe, főleg, ha abban a dimenzióban vizsgáljuk, hogy önmagában mennyire képes egy későbbi nemzetközi szerződés szabályozási modelljétől és mintájától elvártaknak eleget tenni, ezen szempontoknak megfelelni.

Eme 2006-os Tervezetnek számos, döntően pozitív tanulsága van, noha kötelező erejű normaként való intézményesedésére igen kevés esély mutatkozik.

A pozitív tanulságok közé sorolható, hogy a polgári jogi, liability-típusú kárfelelősségi szektorális szerződések mellett érdemi lehetőség kínálkozott egy egységes, akár minden szektorra alkalmazható polgári jogi felelősségen alapuló Tervezet kidolgozására. E körben ugyanakkor elgondolkodtató negatívum, hogy hiába az állam felelősségétől elkülönült polgári jogi felelősség-koncepció, az államok mégsem tudtak-tudnak megegyezni abban, hogy eme Tervezet egy szerződés formájában váljon kötelezővé.

Pozitívum, hogy az államfelelősség kérdésköréhez képest rendkívül gyorsan sikerült a Tervezetet megalkotni, noha igen kis számú szakasszal. A Tervezet ennek megfelelően egyfajta minimalista felfogást tükröz, amely alapján feltételezhető, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság – figyelemmel az államok várható hozzáállására – azon szabályok beépítésére szorítkozott, amelyek vonatkozásában nem számított-számíthatott az államok ellenkezésére. Ennek tükrében negatívumként hozható fel ismételten a szerződéses szabályozás sajnálatos elmaradása.

A liability-típusú felelősség primer normái ugyanakkor szerteágazóak (ld. a különálló felelősségi rezsimek számát és néhol igencsak divergens tartalmát, szabályozási céljait), így rendkívül nehéz – e szempontból még az egységesebb szekunder normákat rögzítő államfelelősségi tervezet eseténél is nehezebb a helyzet – egy uniformizált felelősségi rendszert kialakítani, amely önmagában hordozza a kötelezettségeket és a kötelezettségek megsértésének következményeit, a felelősség pilléreit. Ezeket rendkívül nehéz összehangolni, és egységes normában taglalni.

A szakirodalom tanulmányozásakor az is szembeötlő, hogy a 2006-os Tervezetnek közel sem szenteltek annyi tudományos teret, gondolatot, elemzést, mint amennyi a könyvtárnyi irodalommal „büszkélkedő” 2001-es Tervezet esetében fellelhető. Ennek túlzottan nagy

⁴¹⁷ Ld. a 2006-os Tervezet 8. elvének 1-3. bekezdéseiben.

jelentőséget természetesen nem kell tulajdonítani, viszont legalább jelzésértékű mozzanat a két felelőség-koncepció összevetésekor.

A nemzetközi jogba nem ütköző, de súlyos kárt előidéző tevékenységek vonatkozó szabályainak részletes elemzése továbbá azért is problematikus (ezért is lehatárolt a 2006-os Tervezet „hatálya”), mivel jogsértés hiányában voltaképpen bármilyen tevékenység vagy mulasztás eredményeként előállhat a károkozó magatartás miatti helytállási kötelezettség, amely nagyfokú „jogbizonytalanságot” idéz elő, és az állam vagy az állam joghatósága alatt álló bármilyen entitás jogszerű magatartásának következményei esetében sem lehet bizonyos a károkozás elkerülésében. Előre meghatározott jogsértő magatartások mint tényállási elemek hiányában korlátlanak tekinthető azon magatartások száma, amelyek egy liability-típusú norma alapján helytállási kötelezettséget manifesztálhatnak.

Konklúzióként leszögezendő, hogy az előbbieken taglalt két – kötelező erővel egyaránt nem bíró – dokumentum (a 2001-es megelőzési és a 2006-os Tervezet) önmagában elveti az állam nemzetközi felelőségi rezsimjére épülő szabályozás lehetőségét, mert vélelmezi, hogy azt az államok nem fogják támogatni.⁴¹⁸ Viszont hangsúlyozni kell, hogy a Bizottság szerint a *megelőzési és a felelőségi kérdések primer normáknak minősülnek*, amelyek alapján egyébiránt az elméleti lehetőség fennáll az államfelelőség kiváltására,⁴¹⁹ mivel a *2001-es államfelelőségi Tervezet mint szekunder norma* a primer norma előzetes minősítését, a felelős (magánszemély-operátor, üzemeltető vagy maga az állam) személy, entitás megnevezését, a felelőség-kanalizáció alaptézisét a legkevésbé sem befolyásolhatja.

Ha egyébként valószínűtlennek mutatkozik, hogy a jelentős környezeti károkért fennálló, nemzetközi jogot nem sértő cselekményből eredő, az állam más államokkal szembeni szigorú felelősége elméletéről a Bizottságon belül, illetve az államok között egyetértés alakul ki, akkor az államok gyakorlatát kell vizsgálni, amelynek legalább az üzemeltető szigorú felelőségére vonatkozó szabályokat kellene tartalmaznia, annak érdekében, hogy a károsult személy/entitás hatékonyan tudjon kárigényt érvényesíteni. Ha az ilyen jellegű kötelezettség általános elfogadottságot nyer (a belső jogban a környezeti kárfelelőség terén ez a tipikus), de a károkozás helye szerinti államtól nem lehet megfelelő jóvátételt követelni, akkor a kötelezettség megszegése esetén az állam felelősége megállapítható – az államnak *due*

⁴¹⁸ Erről ld. bővebben: FOSTER: *i. m.* 270-275.

⁴¹⁹ Ld.: *Yearbook of the International Law Commission*, Vol II (2006) Part Two, 118.

diligence kötelezettsége a megfelelő jogszabályi háttérrel biztosítani –, ekkor a károkozás helye szerinti állam jogsértő cselekedete miatt államközi szinten követelhető kártérítés.⁴²⁰

A nemzetközi jogot nem sértő cselekmények miatti beálló károkért való felelősség (liability) koncepciójával tehát a Nemzetközi Jogi Bizottság hosszú évtizedeken keresztül foglalkozott, noha az általa elfogadott két kapcsolódó tervezet – hasonlóan a jogellenes magatartásokból eredő kárfelelősség tárgyában elkészült 2001-es Tervezethez – még nem hatályosult egy nemzetközi szerződés formájában. A kodifikációs kísérletek eme elméleti módozatai azonban nem fedhetik el annak jelentőségét, hogy jelenleg a nemzetközi jogban a kárfelelősségi normák alapjaiban erre a koncepcióra épülnek, és számos nemzetközi szerződés bizonyítja ezek létjogosultságát és kétségbenvonhatatlanságát.

Összességében elmondható, hogy a helytállási-felelősségi típusú szerződések nem „csodaszerek” a környezeti károkat okozó szennyezésekre vagy más határon átnyúló káresemények esetében. Azt azonban maga Boyle is elismeri, hogy a felelősség elsődleges célja az áldozatokat ért sérelmek orvoslása, nem pedig az alperes (károkozó) fél magatartásának befolyásolása.⁴²¹ Az előbbi cél elérésére a *liability-típusú* normák és eszközök bizonyosan alkalmasak, míg a második cél elérésére való képességük tulajdonképpen csak mérsékelten fontos tényezőnek minősül.

3.3. Alapvetések a környezeti kárfelelősség intézményéről általában

Rövid történeti „esszencia”

A „környezetvédelmi szabályozás” előképei először az ókori közösségek egészségének és biztonságának a városiasodás következményei elleni védelmére, illetve egyes, társadalmilag fontos természeti elemek, értékek megóvására irányultak. Ahogy Boyle találóan fogalmaz, a nemzetközi jogban a határokon átterjedő károkért való helytállási kötelezettség egyike a legrégebbi elméleteknek, amelyek az államközi viták történetét végigkísérik,⁴²² noha az

⁴²⁰ Ld.: LAMMERS, Johan: International Responsibility and Liability for Damage Caused by Environmental Interferences. *Environmental Policy and Law*. Vol. 31 (2001) No. 1, 47.

⁴²¹ Vö.: BOYLE: *Globalizing...*, 9. Eme felelősség-típus célját illetően Lefebber három funkciót különít el: i) a *korrekciós funkciót*, amely a baleset, káresemény bekövetkezése utáni *ex post facto* kikényszerítést jelent; ii) a *preventív funkciót*, amely viszont már *ex ante facto*, a potenciális károkozó számára a káresemény elkerülését szolgálja; illetve leghangsúlyosabb, magától értetődő iii) *reparatív funkciót*. Vö.: LEFEBBER: *i. m.* 1.

⁴²² Ld.: BOYLE: *Globalizing...*, 3.

effajta helytállási kötelezettség és maga a károkozás formája rendkívül változatos képet mutat az elmúlt korokban.

A korai, az ókorban gyökerező vallásoknak és társadalomformáló eszméknek az állat- és növényvilág tiszteletére, védelmére irányuló törekvései általánosan ismertek. Az V. századi Rómában már panaszokkal éltek az ellen, hogy a város szemete szennyezi a Tiberis-folyót, valamint felhívták a figyelmet az egyes lakásokból áradó kellemetlen szagokra. Érdekességképpen megjegyzendő, hogy az egyik első környezetvédelmi szabály I. Edward angol király 1306-os királyi rendelete volt, amely megtiltotta a szénhasználatot a londoni nyitott kemencékben.⁴²³ Az ilyen jellegű, mai szóval preventív (jogalkotási) eszközök a nehézipari és szénalapú tevékenységek által fémjelzett ipari forradalom alatt terjedtek el (vagy váltak ismertté) szélesebb körben. A helyi szennyezés elleni védelemre szolgáló, teljes mértékben belső jogi, ezen belül közjogi eszközöket párhuzamosan egészítették ki a tulajdon ésszerű használatára vonatkozó magánjogi koncepciók,⁴²⁴ valamint az ún. magánfelháborodás intézménye. A tulajdon használatára vonatkozó (környezet)jogi korlátok tehát már léteztek az ókori Hellász és Róma városias centrumaiban és a társadalom számára fontos vidéki területeken (pl. folyók, vizek és erdők), amelyeket rendkívül jól szemléltet a *Wacke* által a *Digestából* felhozott példa, mely a természeti (vidék) és a városi (lakott) környezet megkülönböztetését a szolgalmak két – e klasszifikációhoz igazodó – fajtája (*servitutes rusticorum praediorum et urbanorum* – vidéki és városi) révén illusztrálja.⁴²⁵

Az előzőekből is kitűnik, hogy a környezeti károk problémája az emberi civilizáció velejárájának, a természetes életfeltételek mellett szükségszerűen létező jelenségnek tekinthető, ezért mind magánjogi,⁴²⁶ mind közjogi szabályozással próbálták elejét venni a szennyezésnek, illetve szankcionálni az elkövetett károkozást. A közjogi szabályozás nagyfokú fejlődése mellett a római jogi reminiscenciákat hordozó, alapvetően magánjogias természetű felelősség-koncepció azonban mindvégig jellemezte a környezeti károkozásért fennálló felelősség területét, noha ennek nemzetközi jogi vetülete csak évszázadok múltán tudott gyökeret ereszteni. Elmondható, hogy a környezeti értékek megóvása minden

⁴²³ Ld.: KISS-SHELTON: *i. m.* 10.

⁴²⁴ *Sólyom* például egyenesen úgy fogalmaz, hogy a környezetvédelem leginkább használt (használható) hagyományos *tortja* – természetesen a precedensjogban – az ingatlan használatának és élvezetének bármiféle tevékenységgel való megsértését szankcionáló ún. *private nuisance* volt. Eszerint az alapvető korlátozás *per definitionem* az ingatlanhoz való jogcím; míg a további korlátozások a *private nuisance* konkrét kiépítéséből folynak az egyes jogokban. Ld.: SÓLYOM: *Környezetvédelem...*, 23.

⁴²⁵ Ld.: *Digesta* 8,1,1; 8,2,1 és 8,3,1. és WACKE, Andreas: *Protection of the Environment in Roman Law. Roman Legal Tradition*, Vol. 1 (2002) 4.

⁴²⁶ Ennek legjobb példáját a római jogban találjuk, ahol pl. a károsult szomszéd a perléssel nemcsak saját jogát érvényesítette, hanem egyidejűleg a levegő és a vizek tisztántartásához fűződő közérdeket (közösségi érdeket) is képviselte, illetve védte. Ld.: WACKE: *i. m.* 10.

társadalom és civilizáció számára fontos volt a történelemben, még ha ennek jogiasult bizonyítékai igen csekély mértékben állnak a rendelkezésünkre.

Nem szorul bővebb magyarázatra az a tény sem, hogy a XVII. századig – a nemzetközi jog hiányában – a környezetiség mint nemzetközi szinten, az államok közössége által védett érték, nem tudott jogi normák formájában intézményesülni.

Sands a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődéstörténetének legalább négy, jól elkülönülő periódusát különbözteti meg, amelyeken e jogág szükségszerűen, lineárisan végighaladt.⁴²⁷ Eszerint először a tudományos gondolkodásban ment végbe gyökeres fordulat a környezet védelmét illetően, majd az új technológiák alkalmazása és ezek következményeinek, hatásainak számbavétele történt meg, ezek után a (nemzeti és nemzetközi) politika, valamint a nemzetközi jogrend és egyes nemzetközi intézmények struktúrája, szerepköre terén lezajlott változások segítették elő a nemzetközi környezetvédelmi jog intézményesedését.⁴²⁸

A környezeti károkért való felelősség kérdése bizonyos fokig – a nemzetközi környezetvédelmi jog megszületése előtt – már az ENSZ Közgyűlésének 1962-ben született (egyébként erőteljes revízióra szoruló), a természeti erőforrások feletti állandó szuverenitás kérdései tárgyában elfogadott *1803-as határozata*⁴²⁹ fényében is értelmezhető, éppen egy évtizeddel a környezetiség nemzetközi vonatkozásainak 1972-es deklarálása előtt. A kötelező erővel nem rendelkező dokumentum 5. pontjában a szuverén egyenlőség elvét, a méltányosság, valamint az államok kölcsönös tiszteletét mint fundamentális alapelveket és alapkövetelményt nevesíti a természeti erőforrások kiaknázásának folyamatában, amelynek megsértését a 7. szakaszában az ENSZ Alapokmányának szellemiségével és elveivel ellentétes tevékenységnek minősíti, amely ezen kívül alássa a nemzetközi együttműködés elvét, valamint a béke fenntartására vonatkozó erőfeszítéseket. Noha sem felelősségi iránymutatást, sem pedig külön szerződéses rezsimre való felhívást nem intéz a határozat az államok számára, üdvözli viszont a Nemzetközi Jogi Bizottságnak az államok nemzetközi

⁴²⁷ Ld.: SANDS: *Principles of International Environmental Law...*, 25.

⁴²⁸ Az első szakasz a 19. századi, kétoldalú halászati egyezmények megkötésétől az 1945-ig terjedő időszakot öleli fel, a második periódust 1945-től a Stockholmi Világkonferencia időpontjáig (1972) számítja, a harmadik szakasz – Sands felfogásában – 1972-től a Riói Világkonferenciáig (1992) terjed, míg az utolsó, negyedik periódus 1992-től napjainkig tart. Vö.: SANDS: *Principles of International Environmental Law...*, 25-26.

⁴²⁹ Vö.: U.N.G.A. Res. 1803 (XVII) Permanent Sovereignty Over Natural Resources. 1194th plenary meeting, 14 December 1962. Ezenkívül ld.: U.N.G.A. Res. 2158 (XXI) Permanent Sovereignty Over Natural Resources. 1478th plenary meeting, 25 November 1966. Eme dokumentum szerint az államoknak elidegeníthetetlen jogok van saját országuk fejlődése érdekében állandó szuverenitást gyakorolni a természeti erőforrásaik felett. A jogfejlődés és az állam szerepének bizonyos fokú módosulása következtében azonban e megközelítés már az azt követő évtizedekben is jelentős módosításra szorult, mivel a Föld nem képes fenntartani a természeti erőforrások elhasználását és degradálását a jelenlegi szinten.

felelősségének kodifikációja terén addig végzett erőfeszítéseit, illetve a kodifikációs munka további folytatását. Másrészt pedig eme ajánlás jellegű instrumentum nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a környezet, illetve az akkor még általánosan, ma már azonban szűkítő értelemben használt természet védelmére, inherens módon tehát a környezeti károk kérdésére az államok figyelmet fordítottak, mivel a kérdéskört a nemzetközi jogi normarendszer terepébe helyezte, és az Alapokmánnal össze nem férő tevékenységből eredő káresemények körét implicit módon a nemzetközi együttműködés elvének sérelmeként deklarálta.

Az 1960-as évek környezetvédelmi törekvéseinek eredményeként, az ENSZ Közgyűlésének 2398 (XXIII) számú határozata (1968)⁴³⁰ alapján 1972-ben, Stockholmban ült össze az első környezetvédelmi világkonferencia (*Stockholmi Világkonferencia az Emberi Környezetről*). Ezen időponttól kezdve a (nemzetközi) környezetvédelmi jog, a környezet védelme fokozatosan előtérbe került, és egyre nagyobb hangsúlyt kapott a nemzetközi jog elméleti tudományában; mi több, a nemzetközi jogi szakirodalomban általánosan elfogadottá vált azon nézet, hogy a Stockholmi Világkonferencia után vált a nemzetközi környezetvédelmi jog a nemzetközi jog önálló részterületévé.⁴³¹ A környezeti szektorokat érintő szerződéses megoldások ettől kezdve mindinkább előtérbe kerültek, még akkor is, ha tudjuk, hogy pl. az atomkárok és az olajkárok miatti felelősség rezsimje az 1960-as években még nem foglalkozott a környezeti károk kategóriájával.⁴³²

A stockholmi Világkonferencia után 20 évvel, 1992-ben rendezték meg Rióban a *Környezet és Fejlődés Világkonferenciát*, ahol a nemzetközi közösség államai a környezeti és gazdasági célkitűzések összehangolása mellett kötelezték el magukat.⁴³³ Így 1992-től kezdődően a jövő generációinak érdekeit is szem előtt tartó fenntartható fejlődés elve

⁴³⁰ Ld.: U.N.G.A. Res. 2398 (XXIII) Problems of the Human Environment. A/RES/2398(XXIII), 1733rd plenary meeting, 3 December 1968.

⁴³¹ A Stockholmi Világkonferencia javaslatára 1972-ben megalakult az ENSZ Környezetvédelmi Programja (UNEP), amely elősegíti a környezetvédelem területén a nemzetközi együttműködést és az ENSZ környezeti politikájának kialakítását, továbbá hatáskörébe sorolták a nemzetközi környezetvédelmi jog normaanyagának fejlesztését, a környezeti hatásvizsgálat és elszámolás elvégzését, valamint a regionális együttműködés elősegítését is. A Világkonferencia után kétségkívül megindult a nemzetközi környezetvédelmi jog a *hard law* jellegű jogterületté válás útján, azaz a nemzetközi közösség – az 1972-ig szinte kizárólagos jelentőségű, az ENSZ égisze alatt megfogalmazott *soft law* elvek viszonylagos kudarcát tapasztalva – a kötelező (és kötelezően kikényszeríthető) jogi normákat kidolgozó nemzetközi jogalkotás irányába, ha nagyon óvatosan, de már elindult. Eme *soft law* elvekről ld. bővebben: LANG, Wilfried: UN-Principles and International Environmental Law. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 3. (1990) 157-172.

⁴³² Ezeket csak az 1990-es években integrálták eme szerződésekbe, noha ennek megvolt azon előnye, hogy így többé-kevésbé évtizedek óta működő rendszerek részévé vált a környezeti kár fogalma.

⁴³³ A Riói Nyilatkozat 4. elve szerint „a fenntartható fejlődés elérése érdekében a környezetvédelemnek a fejlődési folyamat szerves részét kell alkotnia, és nem kezelhető attól elkülönülten.”

alapvetően befolyásolja a nemzetközi környezetvédelmi jog legújabb fejlődési irányait,⁴³⁴ és ugyan *soft law* normaként nem alkalmas kárfelelősségi kérdések rendezésére, de az elvek szintjén a Stockholmban megfogalmazott elvárások⁴³⁵ mellett két fontos elvet rögzít, amelyek a későbbiekben a kárfelelősségi rezsím dogmatikáját nagyban befolyásolják, és számos szerződéses megoldás körében nyerhetnek valódi értelmet. A négy 'P' mentén született Riói Nyilatkozat⁴³⁶ 7. elvében foglalt *közös, de differenciált felelősség elve* és a 16. elvben a *szennyező fizet elvének* implicit megfogalmazása⁴³⁷ egyfajta politikailag indokolt szimbolikus lépésnek minősíthető, mivel a kárfelelősség eszerint klasszifikált elmélete egyelőre nem alakult ki. Fontos lehet azonban, hogy ezek alapvető minőségét elfogadva, egyes kárfelelősségi szerződések értelmezésében, homályos szabályainak egyedi esetekre való alkalmazásában az irányadó és értelmező elvek szerepét tölthetik be, még ha ennek jelei most még nem tapasztalhatók.

A Riói Világkonferencia után 10 évvel tartották a nemzetközi környezetvédelmi jog tárgykörében a harmadik jelentős világkonferenciát. 2002-ben Johannesburgban ült össze a *Fenntartható Fejlődés Konferencia*, amely – kötelező erővel szintén nem rendelkező – nyilatkozatában (*Johannesburgi Nyilatkozat a Fenntartható Fejlődésről*) megerősítette a fenntartható fejlődés elve melletti elkötelezettséget, valamint – a Riói Világkonferencián elhangzott vállalások és a Riói Nyilatkozat 10 éves tapasztalatát vizsgálva – további célkitűzéseket fogalmazott meg.⁴³⁸

⁴³⁴ A Riói Világkonferencia eredményeiről és hatásáról ld. bővebben: SAND: *i. m.* 377-389. Fontos hangsúlyozni, hogy azon törekvések, amelyek a környezetvédelmi jogok, valójában a környezetvédelmi jogok emberi jogi implikációinak kinyilvánítását akarták elérni, kudarcot vallottak. Ezek *explicit* szerepeltetése még a *soft law*-jellegű Riói Nyilatkozatból is kimaradt. Vö.: MASENKÓ-MAVI Viktor: *Környezetvédelem és emberi jogok az 1990-es években: változatlan összefüggések, változó prioritások. Állam- és Jogtudomány*, Vol. XLV (2004) No. 3-4, 264.

⁴³⁵ Ld. a Riói Nyilatkozat 2. elvét, amely szó szerint megegyezik a Stockholmi Nyilatkozat 21. elvével. A 22. elv pedig valamelyest kibővített formában, de analóg rendelkezésekkel szerepel a Riói Nyilatkozat 13. elvében, amely szerint az államok kötelesek kidolgozni nemzeti törvényeket a szennyezéssel és egyéb környezeti károkkal kapcsolatos felelősségre és az áldozatok kártalanítására. Ezen túl az elv megismétli a Stockholmi Nyilatkozat 22. elvében foglaltakat.

⁴³⁶ A Nyilatkozat szakaszai a *prevention* (megelőzés), *precaution* (elővigyázatosság), *proportionality* (arányosság) és *polluter must pay* (szennyező fizet) elvek által behatárolt keretrendszerben értelmezhetők.

⁴³⁷ Ld. a Nyilatkozat 16. elvét, amely szerint a nemzeti hatóságoknak törekedniük kell a környezeti költségek „nemzetköziesítésének” és a gazdasági eszközök felhasználásának elősegítésére – a nemzetközi kereskedelem és befektetések torzítása nélkül – számításba véve azt a megközelítést, hogy a szennyezőnek, elvben, viselnie kell a szennyezés költségét, kellő tekintettel a közérdekre. Az elv szerint a szennyező köteles viselni minden környezeti és egyéb kár költségeit, amelyet összevetve a polgári jogi felelősségről szóló instrumentumoknak az operátor vagy az üzemeltető felelősségére vonatkozó rendelkezéseivel, nyilvánvalóvá válik, hogy differenciált megfogalmazásban ugyan és más formában, de a felelősségi típusú szerződések ezt az elvet alkalmazzák, immáron azonban felelősség-telepítő megoldásként. Az elv tehát az eltelt évek alatt nemzetközi szerződésekbe foglalt felelősség-telepítő mechanizmussá és jogintézménnyé transzformálódott.

⁴³⁸ A Johannesburgi Nyilatkozat 11-15. szakaszaiban megfogalmazza azokat a kihívásokat, amelyekkel a nemzetközi közösség kénytelen szembenézni, 16-30. szakaszaiban pedig a fenntartható fejlődés érdekében tett

A folyamat végső és jelenleg is zajló fázisát szükségszerűen jellemző sporadikus egyezmények mindegyike azon alapelv mentén keletkezett, hogy adott állam területén lévő természeti erőforrások, környezeti szektorok és élőlények feletti rendelkezés az adott állam kizárólagos szuverenitása alá tartozik; a nemzetközi szabályozással pedig az államok kölcsönösen arra kötelezték magukat, hogy a természet megóvása céljából fognak eljárni. Ugyanakkor ezt olyan módon képzelték el, hogy e kötelezettségek teljesítése során szuverenitásukat a lehető legkevésbé legyen szükséges korlátozniuk, amely a realitásokat tükröző *államrezon* érvényesítésének, semmint rosszhiszemű és káros joggyakorlásnak tekinthető. Természetesen ezen vállalások kikényszerítésére, ellenőrzésére a nemzetközi szerződések még nem hoztak létre megfelelő ellenőrzési és szankciós fórumot, így ezek teljesítése elsősorban az állam mint a területén legfőbb szuverén önkormányzati hajlandóságától függött. Az államok viszont az e normákba foglalt rendelkezéseket – rendszerint gazdasági megfontolásból, illetve abszolút szuverenitásukra való hivatkozással – rendre áttörték.

Eme fordulópontok voltak tehát a nemzetközi környezetvédelmi jog intézményesedéséhez vezető főbb „állomások”, amelyek eltérő jelentőséggel ugyan, de valamilyen formában a környezeti kárfelelősség szabályainak vagy csak intézményes és jogi-politikai hátterének megalapozását szolgálták. A szerződéses megoldások – köztük a kárfelelősségi típusú normák kimunkálása – a rezsim-orientált megközelítések szerint alakultak, amelyek együttesen képezik a nemzetközi környezetvédelmi jog joganyagának súlyponti részét. A környezetvédelem legelső normái után évszázadok teltek el, mire a XX. század második felében megjelentek az első kárfelelősségi típusú, a környezeti károkozás témakörét érintő szerződések, immáron a nemzetközi környezetvédelmi jog mint egy új „nemzetközi jogág”⁴³⁹ területén.⁴⁴⁰ Azonban a *környezeti károkért való felelősség* és a *tradicionális felelősségi formák* megkülönböztetése során a tradicionális felelősségi rendszerek nem terjesztették ki hatályukat a környezetben okozott károkra. Ez annak tudható be, hogy sokáig a környezetet egyfajta „közjónak” (*public good*) tekintették, amely a társadalom minden tagja számára

kötelezettség-vállalásokat nevesíti, amelyek a Nyilatkozat deklaratív jellegének megfelelően *soft law* rendelkezések, és inkább célkitűzéseknek, mintsem konkretizált cselekvési terveknek tekinthetők.

⁴³⁹ A nemzetközi „jogágak” – egyébként vitatott – létezése kapcsán érdekes adalékként ld.: NAGY Károly: A nemzetközi jog jogrendszerbeli helyének és tagozódásának néhány kérdése a jog általános fogalmának tükrében. *Jogtudományi Közöny*, Vol. XXVII (1972) No. 1-2, 48.

⁴⁴⁰ Ekkor még azonban e normák eseti szabályozási céllal és *ad hoc* eszközként jöttek létre, mielőtt a nemzetközi környezetvédelmi jog mint jogág koherens rendszerre kezdett volna fejlődni. A sporadikus szabályozási módszer a környezetet már nem kizárólagosan antropocentrikus megközelítésből szemlélte, viszont a környezeti problémákat még nem kezelte egységes módon, hiszen kizárólag az éppen veszélyeztetett környezeti elem érdekében történt a fellépés.

rendelkezésre áll, szabadon hozzáférhető, így ennek magántulajdonba vételéhez nem fűződik érdek, ezáltal pedig a magánszemélyek nem tehetők felelőssé az ebben okozott károkért.

A környezeti kárfelelősség mint jogintézmény

A környezeti károk mint a határon áterjedő negatív hatások kérdése a nemzetközi felelősség egyik legfőbb alkalmazási területe, noha ezek beható vizsgálata valójában igen komplex tanulmányozást igényel, tekintve, hogy a nemzetközi jog absztrakt és kiforratlan felelősségi jogi dogmatikáját kell összehangolni a környezeti károkért való felelősség négyes problémakörével⁴⁴¹ és a nemzetközi környezetvédelmi jog egyéb szabályaival, amelyek egyelőre ugyancsak a jogfejlődés egy bizonyos, még csak köztes szintjén léteznek.⁴⁴²

A nemzetközi jogi felelősség általános, szokásjogon alapuló szabályain túl a nemzetközi környezetvédelmi jog felelősség-konceptióinak speciális szempontokat is mérlegelniük kell. A potenciálisan fenyegető és tudományos bizonyossággal megállapítható,⁴⁴³ visszafordíthatatlannak tűnő és pótolható anyagi javakban nem mindig mérhető káresemények köre a nemzetközi környezetvédelmi jogon kívül, a nemzetközi jog más területein jobbra ismeretlen jelenségnek tekinthető. Ezáltal vagy magának a *primer* környezetvédelmi jogi rezsimeknek, vagy esetlegesen a *szekunder* felelősségi rezsimek speciális környezetvédelmi jogi tárgyú rendelkezéseinek kell a megfelelő különbségtételt és megoldási módot kimunkálni. Mivel azonban a kötelező jellegű, általános, másodlagos felelősségi szabályok nemzetközi szinten történő kodifikálása mindaddig elmaradt, ezért az utóbbi lehetőség szerinti rendezési módra nem találunk példát, és kevés esély kínálkozik arra, hogy a közeljövőben ez jelentené a hatékony és az államok számára kívánatos rendezési utat. Ellenben az első lehetőség, vagyis a

⁴⁴¹ Ezeket ld.: LAMM Vanda: A jelentős környezeti károkért való felelősség legújabb szabályozása az Európai Unió jogában. *Állam- és Jogtudomány*, Vol. XLII (2001) No. 3-4, 255-256.

⁴⁴² Egy mértékadó forrás szerint tovább tagolható a vizsgált terület, mivel a nemzetközi magánjog egyes forrásai (ezáltal pedig a belső jogok egyes jogintézményei) jelentős szerepet töltenek be az intézményesülés folyamatában. Ld.: BIRNIE-BOYLE: *i. m.* 1. E körben érdemes megjegyezni, hogy ez a vizsgált területre különösen igaz, hiszen a nem állami szereplők (gazdasági társaságok, etc.) általi, határokon áterjedő környezetkárosításra egyre több példát találunk. Ezek vonatkozásában kifejezetten nemzetközi jogi felelősségi problémák számos esetben nem jelentkeznek, így a nemzetközi magánjogi szerződések és kapcsoló elvek alkalmazása révén történik a probléma kezelése, elsősorban a felelősség megállapítása és a jogkövetkezmények meghatározása. A probléma nemzetközi magánjogi vonatkozásainak egyik legjobb magyar nyelvű áttekintését ld.: BRUHÁCS: *A határon túli környezeti károk orvoslásának problémája...*, 48-60. Bruhács egy másik tanulmányában találóan jegyzi meg, hogy a „szennyező fizet elv” előterbe kerülése éppen a határon túli környezeti károk jóvátételének nemzetközi magánjogi megoldását állítja előterbe. Ld.: BRUHÁCS: *A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség dilemmái...*, 68-69.

⁴⁴³ Ez voltaképpen az elővigyázatossági klauzula előképe, amelynek első valódi megjelenését ld. az 1992-ben elfogadott Riói Nyilatkozat 15. elvében. A klauzula fejlődéstörténetéről és tartalmáról ld.: FREESTONE, David – HEY, Ellen (eds.): *The Precautionary Principle and International Law. The Challenge of Implementation*. Kluwer Law International, The Hague-London-Boston, 1996. 3-15.

primer nemzetközi szabályok szerinti, szektorspecifikus, terület-orientált megoldás vezethet eredményre, tekintettel az utóbbi két évtizedben megindult kodifikációs munka tapasztalataira, amely – függetlenül a kétségkívül létező nehézségekre – számos szektorális környezetvédelmi szerződés megalkotásában és elsősorban interszektorális kárfelelősségi rezsimek létrehozásában mutatkozik meg. Az általános nemzetközi jogi felelősséghez, azaz a vétkességtől független, objektív és elsősorban az államhoz telepített (illetve telepítendő) felelősséghez képest a környezeti kárfelelősség kétségtelenül valamelyest szigorúbb, objektívabb, amennyiben pl. az állam elmulasztja bizonyos – kármegelőzést vagy kárelhárítást célzó jogalkotási vagy egyéb – intézkedések megtételét, amely egy mulasztási alapú kötelezettségzegésként megalapozhatja az állam felelősségét. A mulasztás ténye ebben az esetben felelősséget keletkeztető tényállási elem. Kétségtelen tény ugyanakkor, hogy ebben az esetben is szükséges egy primer norma, amely az állam számára előírja ezen intézkedési kötelezettséget. Másrészt viszont a károkozás tilalma önmagában nem minősül primer normának (legfeljebb az egyik legáltalánosabban elfogadott jogi alapelvnek), ezért egyes környezetszennyezési tevékenységeknél – pl. az állami „hozzájárulások” a globális felmelegedés folyamatához – nem feltétlenül van lehetőség a felelősség megállapítására. Ha egy tevékenységet vagy lehetséges káros eredményt nem tilt a nemzetközi jog (primer norma útján), akkor a felelősség megállapítása is jelentős nehézségekbe ütközik. Ezért mindenképpen szükséges a primer normák megléte az egyes kárfelelősségi rezsimekben. E primer normákat egyébiránt a liability-típusú, polgári jogi felelősségen alapuló kárfelelősségi szerződések önmagukban hordozzák.

Az előbbieken említett szektorspecifikus és civiljogi alapokon nyugvó megközelítés a kezdetektől, azaz a környezetre veszélyes, a környezet mint különböző szektorokat integráló „egység” egyes elemeit veszélyeztető tevékenységekre vonatkozó nemzetközi jogalkotás megindulásától erőteljesen befolyásolja az érintett szektorok szerződési rendszereit és az ezekben alkalmazott felelősségi formulákat (olajszennyezés által okozott károk, nukleáris károk miatti, valamint egyes notifikációs kötelezettségek elmulasztása miatti felelősség). Ezzel ellentétben a környezeti károkért való államfelelősség a környezetjogban már meglehetősen korlátozott szerepe tölt be, mivel ennek nemzetközi szerződésbe foglalása háttérbe szorítaná – az államok terhére – a civil szereplők felelősségét, akik rendszerint és döntő mértékben felelősek a szennyezésekért.⁴⁴⁴

⁴⁴⁴ Vö.: FITZMAURICE, Malgosia: International Responsibility and Liability. In: BODANSKY, Daniel – BRUNNÉE, Jutta - HEY, Ellen (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press, Oxford-New York, 2007. 1011.

A nemzetközi környezetvédelmi jog intézményesedése ugyan felgyorsult az 1990-es években, főként a Rio de Janeiróban megtartott 1992-es világkonferencia után,⁴⁴⁵ azonban számos terület-specifikus kérdés szabályozása elmaradt, így például a környezeti kárfelelősség *sui generis* joganyagának, intézményeinek szerződéses formában való rögzítése is. Ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog rezsimjében tapasztalt *soft law* jogalkotás hangsúlyos jelenlétéből adódó problémák elkerülése érdekében kézenfekvőnek mutatkozott a szokásjog alkalmazása, amely a kérdéskör embrionális volta⁴⁴⁶ miatt többnyire a belső jog egyes szabályainak „segítségül hívását” jelentette. Ez egyenesen következik azon tényből, hogy a felelősség elveit illetően a nemzetközi jog alapvetően belső jogi, ezen belül magánjogi analógiákat alkalmaz, illetve ezekre utal, amelyek az egyébként is bonyolult kérdés egységes és univerzális kezelését nehezíthetik. Nagy Károly ugyanis helyesen mutat rá – és talán ezért célszerű a magánjogra való utalásról és nem annak alkalmazásáról szólni – a nemzetközi magánjog szabályainak belső jogforrási jellegére, miközben a nemzetközi jog bizonyos szabályai például soha nem kerülnek a belső jogban kihirdetésre, legfeljebb a kérdés rendezését, minősítését a belső jogra bízzák, amely normarendszernek a nemzetközi magánjog integráns része.⁴⁴⁷

A potenciális károkozó magatartások számának fokozatos bővülése, a környezetterhelő vagy –szennyező technikai eljárások számának növekedése és egyre szélesebb körben való elérhetősége, valamint a nemzetközi jogi felelősség átalakulása, esetleges objektívizálódása ha közvetetten is, de erősíti a környezeti kárfelelősség fejlesztése iránti jogos igényt. E folyamatok számos eleme már nagyban eltér és összeegyeztethetetlen az állam abszolút területi szuverenitásának általános, elsősorban elméleti megközelítésével, amely a gyakorlati implikációkat kevésbé veszi figyelembe.

Az állam megváltozott szerepe összefüggésben van azzal a szokásjogi úton rögzült paradigma-váltással, amely szerint az államok nem végezhetnek, illetve engedélyezhetnek olyan tevékenységeket a területükön vagy egyéb, más államokkal közösen használt területen, amelyek hátrányosan érintik más államok jogait, vagy kárt okoznak más államok területén. E kötelezettség egyébiránt a *sic utere tuo* elv továbbgondolását jelentő *jószomszédság elvének* absztrakt és a *károkozás tilalmának* konkretizált követelményéből ered. Ezen elvekből két további, általános kötelezettség vezethető le, amelyek a környezeti kárfelelősség teljes *corpusában* kiemelt szerepet kapnak; eszerint a szokásjog szabályai alapján a jószomszédsági

⁴⁴⁵ Ennek kezdeteiről ld.: SAND: *i. m.* 377-389.

⁴⁴⁶ Mivel a környezetvédelmi jog viszonylag rövid múltra tekint vissza, ennek felelősségi vetülete pedig értelemszerűen csak egy későbbi fázisban jelenhetett meg.

⁴⁴⁷ Vö.: NAGY: *Az állam felelőssége...*, 28-29.

elvből és a károkozás tilalmából fakad *i*) a szennyezés vagy környezeti ártalom megelőzésére, csökkentésére vagy ellenőrzésére vonatkozó kötelezettség; illetve *ii*) az együttműködési kötelezettség a környezeti kockázatok és veszélyhelyzetek enyhítésére vonatkozólag (bejelentés, konzultáció, tárgyalás, notifikáció vagy bizonyos esetekben környezeti hatásvizsgálat formájában). A nemzetközi jogi pozitívizmus egyébiránt a nemzetközi felelősségi jogviszonyt – a jószomszédság elvének és az együttműködési kötelezettség kibontásával – eleve bilaterális jellegűnek tekintette, azaz a jogsértő és a sértett-károsult állam viszonyára korlátozta. Amikor egy állam területén folytatott tevékenység határt átlépő hatással jár, azaz egy másik állam területén kárt okoz, akkor a jogsértő-károkozó és a kárt elszenvedő állam közötti bilateralizmus a leginkább célravezető.⁴⁴⁸

Valójában a felelősségi kérdésekkel kapcsolatos anomáliák feloldása elsősorban a terület-specifikus dokumentumok révén bontakozik ki, ennek primer szabályai már a bírósági esetjoggal felvértezett szokásjogi érvek ellenében hatékonyabb jogi rendszert építenek ki. Ha pedig a belső jog „vívmányait” tekintjük át, egyes államok az utóbbi egy-két évtizedben, a környezeti kárfelelősség kodifikálása során valójában nem alkottak új környezetjogi szabályozási mechanizmusokat, hanem a tradicionális felelősségi alakzatok körébe vonták a kérdést, a kikristályosodott elveket (kivétel talán az ún. szennyező fizet elve, mely környezetjogi specifikummal bír, és valamelyest sajátos koncepciót foglal magában) és szabályokat ezáltal egyfajta tágabb környezetjogi kontextusba pozicionálva csupán.

Az alábbiakban eme rezsimek releváns normáiról és ezek alapvető „sarokköveiről”, a kárfelelősségi megoldások kardinális szabályairól lesz szó.

4. fejezet

Különös rész – az egyes rezsimek felelősségi szabályai, megoldásai

E részben az értekezés súlypontját képező, az univerzális hatályra törekvő vagy mintaadó nemzetközi szerződések által kialakított rezsimekben rögzített kárfelelősségi, közelebbről környezeti kárfelelősségi kérdések kerülnek kifejtésre. Az értekezés ehelyütt az első részben,

⁴⁴⁸ Vö.: BRUHÁCS: *A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség dilemmái...*, 74. Bruhács hangsúlyozza azt, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság a későbbiekben aztán – elsősorban a nemzetközi jog feltétlen érvényesülést kívánó szabályainak konszolidációja hatására – kilépett a bilaterális koncepcióból, mely jelentős hatást gyakorolhat a határon túli környezeti károk nemzetközi jogi megítélésében. Erre azonban egyelőre csak a tervezetek szintjén, azaz nem kötelező erejű dokumentumokban találunk példát, a hatályos nemzetközi szerződésekből a bilaterális kárfelelősségi megoldás fenntartása és megőrzése olvasható ki.

a kárfogalmak vizsgálatánál alkalmazott módszert, vagyis a (szektoralapú és interszektorális) rezsimek téma-orientált klasszifikációját tekinti ismételtlen irányadónak, megfelelő áttekintést nyújtó metodikának, ezért mindvégig a már megismert felosztást követi.

A rezsím-szemponutú megközelítések előtt előrebocsátandó, a határokon áttérjedő környezeti károk okozatossági elméletének négy válfaja fedezhető fel a nemzetközi jog vonatkozó rezsímjeinek közös vonásai között. *Egyrészt* inkább szokásjogi úton rögzült, és egyelőre marginális szerepet tölt be az államfelelősség generális elméletének az általános környezetvédelmi kötelezettségek megsértéséért való felelősség elméletébe való integrálása; *másodszor*, nagyon jelentős szerepet tölt be a veszélyes, nagy kockázattal járó tevékenységek káros következményeiért való polgári jogi felelősség fragmentált kérdése; *harmadrészt* e körben vizsgálandó a Nemzetközi Jogi Bizottság által elfogadott tervezetekben rögzített, a nemzetközi joggal nem ellentétes cselekmények miatt beálló károkért való felelősség környezetjogi vonatkozású problematikája; míg *végül* ide sorolható a nagy kockázatot, veszélyt magában foglaló jogszerű tevékenységek káros következményeiért viselt felelősség jelenleg is kialakulóban lévő és intézményesülő általános rendszere.⁴⁴⁹ Ez utóbbi esetben a fentiekben jelzett második vonatkozástól való megkülönböztetés alapját éppen az egységesülő, általános rendszerré való formálódás, illetve ennek implicit vagy explicit szándéka szolgáltatja.

Amint az már korábban kifejtésre került, a felelősségi jog nemzetközi jogi koncepciója alapvetően két párhuzamos szempont szerint intézményesedik. *Egyrészt* – egy markáns kivételtől eltekintve – a nemzetközi szerződések szintjén az államfelelősség jogintézmények révén szabályozott jogi megoldásai helyett egyes személyekhez (operátor, engedélyes, üzemeltető, etc.) telepített, ún. polgári jogi vagy civiljogi felelősségről beszélhetünk;⁴⁵⁰ *másrészt* pedig a vétkességet, a felróhatóságot mint belső jogi felelősség-keletkeztető konjunktív elemet a tárgykörben született nemzetközi szerződések nem követelik meg a felelősség megállapításához, a határokon áttérjedő károkért való felelősség elsődlegesen az

⁴⁴⁹ Vö.: FITZMAURICE: *International Responsibility and Liability...*, 1011.

⁴⁵⁰ Minthogy a nemzetközi jogban nem különül el a szerződésszegésért való és a deliktuális felelősség, nem lehet szó sem polgári jogi, sem büntetőjogi felelősségről. Ld.: BRUHÁCS: *A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség dilemmái...*, 74. A polgári jogi felelősség elmélete alatt nemzetközi magánjogi felelősséget is szokás érteni, azonban ez a felfogás dogmatikailag vitatható, mert a nemzetközi magánjognak mint jogágnak önmagában nincsenek felelősségi szabályai. A vonatkozó normák az állam vagy államok polgári jogi felelősségi szabályaira utalnak, melyek egy konkrét jogi/természetes személy felelősségét állapítják meg, de egy pontosan meghatározott, jogokat és kötelezettségeket, de nem utaló szabályokat tartalmazó nemzetközi szerződésben. Önállóan képesek felelősséget megállapítani, míg ugyyanerre egy nemzetközi magánjogi utaló szabály – a belső jog segítségül hívása nélkül – önállóan nem lenne képes. A polgári jogi felelősség (civil liability) kifejezés alkalmazása mellett hozom fel azt a gyakorlati érvet, hogy az angol *civil liability* a hivatalos magyar fordításban polgári jogi felelősséggént jelenik meg. Ld. pl. a nukleáris károkért való polgári jogi felelősségről szóló 1963-as bécsi egyezmény (*1963 Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage*) címét és szövegét.

objektív felelősség elve alapján valósul meg (elvárható figyelem vagy gondosság hiányában, illetve szerződés megsértése esetén, etc.). Ez utóbbi valójában nem jelent mást, minthogy a szigorú (illetve ennek jelentésváltozatai szerinti) felelősség elvét a környezeti károkért való felelősség általános elvének tekinthetjük.⁴⁵¹ A civiljogi alapokon nyugvó megközelítés tehát a kezdetektől, azaz a környezetre veszélyes, a környezet mint különböző szektorokat integráló egység elemeit veszélyeztető tevékenységekre vonatkozó nemzetközi jogalkotás megindulásától kezdve erőteljesen befolyásolja az érintett szektorok szerződéses rendszereit és az ezekben alkalmazott felelősségi formulákat (pl. olajszennyezés, nukleáris károk).

Eme koncepcionális előkérdések ismertetése után az egyes rezsimek, különös szabályok kárfelelősségi “zsinórmértékeit”, közös megoldásait taglalom, amelyek rávilágítanak az egyébként széttöredezett és kevésbé kiforrott kárfelelősségi rendszer olyan pontjaira, amelyek vázára egy majdani univerzális és a fragmentációt feloldani képes nemzetközi szerződés, egy *lex generalis* fundamentális szabályrendszer felépíthető.

A fentiekből ismert, hogy az 1960-as és ’70-es években számos, polgári jogi felelősséget rögzítő kárfelelősségi szerződés született a legkockázatosabbnak vélt, jelentős veszéllyel járó tevékenységek vonatkozásában. A nukleáris tevékenység, az atomkárok és a tengeri olajszennyezések témakörében hatályba lépett instrumentumok – noha számos rendelkezésük igen problematikus – valójában a környezeti tárgyú ügyekben elfogadott modell-értékű szerződéseknek tekinthetők, hiszen alapvető megállapításaik, kardinális pontjaik és rendszertani felépítésük azóta széles körben alkalmazott mintává vált.

Elsődlegesen érdemel említést az a tény, hogy e szerződések már előrevetítették az államok által azóta is követett azon gyakorlatot, hogy a polgári jogi felelősség legyen az irányadó a felelősségi jog nemzetközi jogi dogmatikájában, az államfelelősség koncepciója helyett. Ez azonban – többek között – azzal a veszéllyel jár, hogy a károsultak számára a

⁴⁵¹ Vö.: FITZMAURICE: *International Responsibility and Liability...*, 1014. és BRUHÁCS: *A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség dilemmái...*, 68.

Boyle szerint a szigorú vagy kivételes esetben abszolút felelősség egy állandó és változatlan vonása, jellegzetessége a felelősségi tárgyú egyezményeknek. Ennek számos oka van:

- i) *egyrészt* leveszi a bíróságokról azt a nehéz terhet, hogy megfelelő standardokat állítsanak fel az ésszerű gondosság fogalmára, valamint megkönnyíti a felperesek helyzetét is, mivel ezen standardok megszegését – egy viszonylag összetett technikai folyamatban, létesítményben – nem nekik kell bizonyítaniuk;
- ii) *másrészt* igazságtalan és helytelen lenne, ha a felperes vállára helyeznék a bizonyítás terhet, ahol egy tevékenység kockázata eleve elfogadott. Ez az érv különösen azokban az esetekben hangsúlyos, ahol a sérelmet szenvedettek olyan államokban élnek, amelyek a kárt végül okozó tevékenység hasznait nem élvezik;
- iii) *harmadrészt* a széleskörű és komoly kockázat, a kár bekövetkezésének minimális valószínűsége ellenére, a legtöbb – ilyen egyezmények által felölelt – tevékenységet a különösen veszélyes (ultra-hazardous) kategóriába helyezik.

Ezekről ld.: BOYLE: *Globalizing...*, 13.

jogorvoslatok, kárigények igénybevétele megnehezül,⁴⁵² az államfelelősség kodifikációja hiányában a kompenzációs mechanizmusokhoz való hozzáférés lehetősége jóval bonyolultabb, egyben korlátozottabbá válik. További problémát jelent még az a sajátosság, hogy viszonylag kevés az aláírt és hatályba lépett szerződés, valamint a terület szempontjából rendkívüli fontossággal vagy kiemelt szereppel bíró államok nem csatlakoznak az adott szerződéshez.

Mindezen anomáliáktól függetlenül, az olajkárokért és nukleáris károkért való felelősséghez mint elméleti „prototípusokhoz” kapcsolható nemzetközi jogi implikációk vizsgálata egyben megadja a környezeti kárfelelősség alapintézményeinek dogmatikai hátterét is. Ezen alapintézmények – az első fejezetben már taglalt kárkonceptiók témáján kívül – minimálisan, de konjunktív módon magukban foglalták:

- i) a felelősség alakzatait;
- ii) a felelősség kanalizációját/telepítését, így meghatározva a felelős és egyben a kártérítésre vagy kártalanításra kötelezett, illetve kötelezhető entitást/személyt;
- iii) a mentesítő, azaz felelősséget kizáró körülményeket (kimentési okokat);⁴⁵³
- iv) a felelősség időbeli (elévülés kérdése) és pénzügyi korlátait (ideértve tkp. a felelősség biztosítékait mint kiegészítő kérdést is); valamint
- v) az illetékes bíróság kijelölését.

Az ún. „prototípus-elmélet” bizonyítékeként – miszerint az időben első kárfelelősségi szerződések eme megoldásai fedezhetők fel a későbbi szerződésekben – egyértelműen látszik, hogy gyökeresen új szempontokat, újabb szerződéses megoldásként megjelenő alappilléreket már a későbbi vonatkozó normákban sem találunk, ezek megőrződtek, majd továbbéltek a jogalkotás következő fázisaiban. A kárfelelősség kérdése, az egyes szerződésekben fellelhető eltérő módozatok valójában tehát nem mások, mint az imént felvázolt pillérekben belüli jelentésváltozatok, miközben az egyes pillérek maguk és ezek lényegi elemei azonosak maradnak. Így az i)-v) pontok alatt jelzett elemek – kiegészülve a kár fogalmával – gyakorlatilag minden vonatkozó szerződés részét képezik, ezért ezek kifejtése révén tulajdonképpen magának a kárfelelősségi rezsimnek a szubsztanciája válik megismerhetővé.

⁴⁵² Vö.: BOYLE: *Globalizing...*, 4.

⁴⁵³ Ennek kapcsán Lowe jogosan veti fel a kérdést a károsult részéről az elengedés (jogról való lemondás) intézménye és károkozó részéről a kimentési, exculpációs lehetőség közötti különbségtételre vonatkozólag. Ld. LOWE, Vaughan: *Precluding Wrongfulness or Responsibility: A Plea for Excuses*. *European Journal of International Law*, Vol. 10 (1999) No. 2, 405-409. Míg előbbi esetben a felelősség megáll, de kártérítési-kártalanítási igényt a károsult nem támaszt, addig a második esetben a kimentés önmagában a felelősséget is érinti, és ennek bizonyítása esetén a bizonyító fél mentesül a felelősség és a kártérítési-kártalanítási kötelezettség alól. A tárgyalt szerződések többsége egyébként a kimentési, exculpációs variációt alkalmazza.

A felelősség tekintetében nagy problémát jelent az elhatárolás, az egyes *kárfelelősségi alakzatok* megkülönböztetése, amely a károkozás egyes eseteiben és a károk bizonyos fajtáinál alapvető fontossággal bír, mégis számos nehézséget hordoz magában. Mivel azonban a nemzetközi jogban a vétkesség, a potenciálisan felelős személy felróhatósága nem képezi a felelősség elméletének koncepcionális feltételét,⁴⁵⁴ ezért általánosan a szigorú és objektív felelősség (vannak azonban kimentési okok, amelyek természetesen némileg árnyalják az abszolút felelősség jellegét) elvét kell irányadó kárfelelősségi alakzatként vizsgálnunk.

4.1. Nukleáris károkért való felelősség

A *felelősség-kanalizáció/csatornázás* tekintetében a nukleáris kárfelelősségi egyezmények⁴⁵⁵ a nukleáris létesítmény,⁴⁵⁶ illetve a nukleáris erőművel felszerelt hajó⁴⁵⁷ üzemben tartójához, illetve üzemeltetőjéhez (a hivatalos angol elnevezés magyar nyelvben leginkább használatos változatában: üzemben tartó vagy engedélyes⁴⁵⁸) telepítik a felelősséget,⁴⁵⁹ ezzel alkotva meg a polgári jogi, magánszemélyhez vagy jogi személyhez kötött felelősségi klauzula alappilléret.⁴⁶⁰ Az üzemben tartó, illetve üzemeltető mellett a nukleáris létesítmény helye szerinti állam a belső jogszabályaiban rendelkezhet úgy, hogy meghatározott feltételek mellett, a nukleáris anyagok fuvarozója, vagy a radioaktív hulladékot kezelő személy, kérelmére és az érintett üzemeltető hozzájárulásával, üzemben tartónak jelölhető ki vagy

⁴⁵⁴ Ennek előírása – figyelemmel a nemzetközi jog sajátosságaira, az állam nevében eljáró magánszemélyek, jogi személyek aktusaira – lehetetlen volna.

⁴⁵⁵ E körben három – a környezeti károk fogalmánál már tárgyalt – egyezményt (ideértve továbbá a nukleáris hajókról történő szennyezés esetkörét is) vizsgálok, azzal azonban, hogy ebből két egyezmény vonatkozásában időközben módosításokat eszközöltek. A hatályban lévő

- i) *1960-as párizsi egyezményt* több ízben módosították, illetve ehhez kapcsolatosan kiegészítő kompenzációról szóló egyezményt fogadtak el az ebben részes államok;
- ii) *az 1962-es egyezményt* a nukleáris hajók üzemeltetőinek felelősségéről (1962 Brussels Convention on the Liability of Operators of Nuclear Ships, mely dokumentum azóta sem lépett hatályba);
- iii) *az 1963-as bécsi egyezményt*, illetve ennek 1997-es módosítását;
- iv) *az 1963-as bécsi egyezmény vonatkozásában*, de önálló szerződésként írták alá 1997-ben a *kiegészítő kártérítésről szóló egyezményt*, amely azonban még nem lépett hatályba.

⁴⁵⁶ Ezek fogalmát ld. az 1960-as párizsi egyezmény 1. cikk a. bekezdésének ii) pontjában, az 1963-as bécsi egyezmény I. cikk 1. bekezdésének j) pontjában, illetve az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény melléklete (Annex) 1. cikkének 1. bekezdés b. pontjában és 2. cikkének 3. bekezdésében.

⁴⁵⁷ Ld. a nukleáris hajók üzemeltetőinek felelősségéről szóló *1962-es egyezmény* I. cikkének 1. bekezdését.

⁴⁵⁸ Ld. pl. az atomenergiáról szóló 1996. CXVI. törvény. § t) pontját, miszerint „engedélyes: *az atomenergia alkalmazói közül, aki hatósági engedéllyel engedélyköteles tevékenységet folytat.*” Az 1963-as bécsi egyezmény hivatalos magyar fordítása pedig az üzemben tartó kifejezést használja. Vö. pl.: 24/1990 (II. 7.) MT rendelet II. cikkével.

⁴⁵⁹ Ld. az 1960-as bécsi egyezmény 3-4. cikkeit, az 1962-es egyezmény II. cikkének 1. és 2. bekezdéseit, az 1963-as bécsi egyezmény II. cikkének 1. bekezdését, valamint az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény mellékletének 3. cikkét.

⁴⁶⁰ Ld. az 1960-as párizsi egyezmény 4. cikkének d. pontját, az 1963-as bécsi egyezmény II. cikkének 2. bekezdését, valamint az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény mellékletének 3. cikke 3. bekezdését.

ismerhető el, ahelyett a személy helyett, akit a nukleáris anyagok, illetőleg a radioaktív hulladék érint. A szerződés alkalmazásában e fuvarozó vagy egyéb személy a nukleáris létesítmény helye szerinti államban üzemeltetőnek tekintendő. A szerződések – a mintaadó belső jogokhoz hasonlóan – ismerik az egyetemleges felelősségét intézményét, amikor az üzemeltetők együttesen és egyetemlegesen felelősek, mert nem lehetséges bizonyosan meghatározni, hogy milyen mértékben oszlik meg közöttük a károkozás.⁴⁶¹

Az egyezmények szerinti atomkárokért való felelősség *abszolút*⁴⁶² (a szigorú és objektív felelősség alapesetén túl), ez alól azonban maguk a szerződések taxatív és diszkrecionális kimentési okokat határoznak meg. A *taxatív kimentési okok* (az üzemeltető mentesül, őt a szerződés szerint *de iure* semmiféle felelősség nem terheli a bekövetkezett atomkáráért) között találjuk⁴⁶³ a fegyveres konfliktus, háború, polgárháború vagy lázadás, illetve – a nukleáris létesítmény helye szerinti állam eltérő rendelkezése hiányában – kivételes jellegű természeti katasztrófa által közvetlenül kiváltott nukleáris balesetek miatt bekövetkező károkat.⁴⁶⁴ Az 1962-es egyezmény mentesíti a nukleáris hajó üzemeltetőjét a felelősség alól, ha a nukleáris baleset azelőtt vagy azután következett be, hogy az üzemeltető ellenőrzése, felügyelete alatt állt a radioaktív anyaga (fűtőanyag, egyéb termék vagy nukleáris hulladék), és ezen időszak alatt jogszerűen egy másik, egyébként felelőssé tehető személy ellenőrzése alá tartozott.⁴⁶⁵

Előrebocsátandó, hogy a nukleáris kárfelelősség egész rezsimje a harmadik személyek irányában fennálló felelősségi és kártérítési szabályokról szól. A nukleáris létesítmény és a vele szerződéses vagy egyéb, jogilag releváns kapcsolatban álló szervezet, személy által elszenvedett atomkárok nem tartoznak ezen egyezmények hatálya alá. Ez rendkívüli

⁴⁶¹ Ld. az 1960-as párizsi egyezmény 5. cikkének d. pontját, az 1962-es egyezmény VII. cikkének 1. bekezdését, az 1963-as bécsi egyezmény II. cikk 3. bekezdésének a) pontját, valamint az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény melléklete 7. cikkének 1. bekezdését.

⁴⁶² Ezt pl. az 1962-es egyezmény, az 1963-as bécsi egyezmény kifejezetten nevesíti, míg explicit módon az 1960-as párizsi egyezményben ennek említését nem találjuk, noha kimentési rendszere arra enged következtetni, hogy – hasonlóan a bécsi egyezményhez – eme instrumentum is az abszolút felelősség elméletét alkalmazza. Az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény mellékletének 3. cikk 4. bekezdése kifejezetten szól az abszolút felelősségről.

⁴⁶³ Természetesen az egyezmény által nem érintett, annak hatályán kívül eső baleset vagy káresemények körét nem részletezzük, hiszen ezen káresemények miatt az egyezmények alapján kárfelelősség megállapítására nincs mód. Ezek vonatkozásában ld. az 1960-as párizsi egyezmény 6. cikk c. bekezdésének ii) pontját, valamint az 1963-as bécsi egyezmény II. cikkének 6. bekezdését, valamint az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény mellékletének 3. cikke 6. bekezdését.

⁴⁶⁴ Ld. az 1960-as párizsi egyezmény 9. cikkét, az 1963-as bécsi egyezmény IV. cikk 3. bekezdését. A kivételes jellegű természeti katasztrófa által közvetlenül kiváltott nukleáris balesetek miatt bekövetkező károk körét a 1963-as bécsi egyezmény 1997-es módosítása során kiemelték a mentesítő körülmények sorából. Ld.: az 1963-as bécsi egyezményt módosító 1997-es jegyzőkönyv (1997 Protocol to Amend the 1963 Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage) 6. cikkét. Az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény azonban – a létesítmény helye szerinti állam eltérő rendelkezése hiányában – továbbra is biztosítja ezt a lehetőséget. Az 1962-es egyezmény VIII. cikkében csak a fegyveres konfliktus, háború, polgárháború vagy lázadás szerepel kimentési okként.

⁴⁶⁵ Ld. az 1962-es egyezmény II. cikkének 4. bekezdését.

fontossággal bír, mivel a potenciális károk egy jelentős szeletét ezzel a megoldással (a biztosítók nyomására, a nukleáris kárfelelősséget uraló belső jogi biztosítási rendszer érdekeire figyelemmel) kiemelték az államok a szerződéses rezsimből. Harmadik személyként tehát csak olyan személyek/entitások nyerhetnek kártérítést-kártalanítást a szerződések alapján, akik-amelyek a károkozás előtt semmilyen jogilag releváns kapcsolatban nem álltak az atomkár forráshelyének számító nukleáris létesítménnyel.

Az 1960-as párizsi egyezmény 3. cikke a. bekezdésének ii) pontjában, az 1963-as bécsi egyezmény IV. cikke 5. bekezdésében, illetve az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény mellékletének 3. cikke 8. pontjában található, a taxatív mentesülést lehetővé tevő további okok viszont már nem a bekövetkezést kiváltó tényezőkre, hanem a káresemények speciális körére fókuszálnak. Eszerint az üzemeltető nem felelős azért az atomkárért, amely *egyrészt* magában a nukleáris létesítményben vagy az olyan vagyonban keletkezett, amely e létesítmény telephelyén található, és amelyet ezzel kapcsolatban használnak, vagy amelyet ezzel kapcsolatosan kell használni; *másrészt* azért a kárért sem felel az üzemeltető, amely abban a szállítóeszközben keletkezett, amelyen az adott nukleáris anyag volt a nukleáris baleset időpontjában. A *diszkrecionális kimentési okok* (ennek bizonyítása esetén mentesül az üzemeltető, ennek hiányában azonban az általános szabályok szerint felel) közé tartozik azon esetkör, amikor az atomkár teljesen vagy részben a kárt szenvedett személy súlyos mulasztásának tudható be (károsult közrehatása). Ebben az esetben, ha az illetékes bíróság joga is így rendelkezik, az illetékes bíróság egészben vagy részben mentesítheti az üzemeltetőt a károsult által elszenvedett kár miatti kártérítési kötelezettség alól.⁴⁶⁶

A kimentési okok rendszere egyértelműen a kárfelelősség rendszerének belső jogi megalapozottságát mutatja, amit az is megerősít, hogy a szerződések az illetékes bíróság jogának, azaz a belső jognak és magának az illetékes bíróságnak a kimentési okok elbírálása terén rendkívül széles mozgásteret hagynak.

A kárfelelősség korlátozása minden vonatkozó szerződés lényegi és súlyponti eleme. Egyrészt a rendelkezésre álló pénzügyi források eleve korlátozott volta, másrészt pedig a jóvátételi kötelezettség megfelelő időbeli határok közé szorítása indokolja azon szabályok létét, amelyeket az államok – kvázi a saját üzemeltetőinek tett gesztusként, illetve az esetleges mögöttes felelősségükre való figyelemmel – egyfajta biztosítékként helyeztek el a

⁴⁶⁶ Ld. az 1960-as párizsi egyezmény 6. cikkének c. bekezdésének i) pontját, az 1962-es egyezmény II. cikkének 5. bekezdését, az 1963-as bécsi egyezmény IV. cikk 2. bekezdését. E vonatkozásban a két egyezmény eltér egymástól, mert a párizsi egyezmény nem szól az illetékes bíróság jogáról, következésképpen – a szóhasználatból is eredően – inkább ezt egyfajta taxatív és objektív kimentési oknak, semmint diszkrecionális oknak tekinti. Az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény melléklete – hasonlóan az 1963-as bécsi egyezményhez – szintén nevesíti ezt az esetkört (3. cikk 7. bekezdése)

szerződések szövegében. Nem állunk messze a valóságtól, ha arra gondolunk, hogy talán legjobban a felelősségi korlátok jelzik a kárfelelősségi rezsim értékét és egyben a hatékonyságát. Egyszersmind ebben a kérdésben már lényegi eltéréseket tapasztalhatunk az egyes szerződésekben, amely a szerződések közötti választást, tulajdonképpen az államok érdekei szerinti jogválasztást teszi lehetővé.

Míg az 1960-as párizsi egyezmény az üzemeltető felelősségének minimális és maximális összegét – 5 millió és 15 millió SDR⁴⁶⁷ – egyaránt meghatározza,⁴⁶⁸ addig az 1963-as bécsi egyezmény V. cikke kizárólag az üzemeltető felelősségének minimális összegét határozza meg, amely – a nukleáris létesítmény helye szerinti állam belső joga szerint – nem lehet kevesebb, mint 5 millió USA-dollár.⁴⁶⁹ Az 1962-es egyezmény III. cikke viszont éppen ellenkezőleg, maximális összeget határoz meg, miszerint az üzemeltető által fizetett kártérítést-kártalanítást, balesetenként és hajónként 1 millió 500 ezer francia frankban (ma már nem létező valuta – mivel azonban a szerződés nincs hatályban, és a hatálybalépésre igen csekély esély mutatkozik, ezért a módosítás szándéka nem is vezeti az államokat) konstituálja, a kamatok és egyéb költségek beszámítása nélkül.

E megoldásokból tehát egyenesen következik, hogy a szerződésben részes államok (értelemszerűen kivételt képez az 1962-es egyezmény, amely még nem lépett hatályba) a belső jogukban határozzák meg a kártérítés összegszerű határát, mivel a kártérítésre irányuló eljárás elsősorban nemzeti bíróságok előtt, és főszabály szerint nem nemzetközi bírói fórumok előtt zajlik. Az államok által jogszabályban rögzített kártérítési összeghatár tekintetében így jelentős különbségek vannak, amelyet pl. a maximális összeghatár megnevezése vonatkozásában az egyezmények között tapasztalható eltérések felnagyítanak. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy mindkét megoldás egy ún. „alulról zárt, de felülről nyitott” kártérítési-kártalanítási rendszert hoz létre, hiszen az 1953-as bécsi egyezmény eleve felülről nyitott, míg az 1960-as párizsi egyezmény ugyan felülről zárt, de az illetékes bíróság joga, azaz a részes államok belső joga a 15 millió SDR-nél magasabb összeget állapíthat meg.

⁴⁶⁷ Az SDR (*Special Drawing Rights*), azaz különleges lehívási jogok a Nemzetközi Valutaalap tagjai számára fennálló igények szabadon használható pénzneme. 2011-től 1 SDR megegyezik 0.6600 amerikai dollárral és 0.4230 euróval.

⁴⁶⁸ Vö. az 1960-as párizsi egyezmény 7. cikkének b. bekezdésével. Azonban e normahely lehetőséget biztosít arra is, hogy a részes államok ennél magasabb összeget állapíthatnak meg belső jogukban.

⁴⁶⁹ Az összeg egyébiránt nem foglalja magában a kamatokat és azokat a költségeket, amelyeket az illetékes bíróság az atomkárokért való kártalanítás jogcímén állapított meg. Az 1963-as bécsi egyezmény V. cikk 3. bekezdésében biztosítja, hogy az 5 millió amerikai dolláros minimális összeg a részes államok esetében ne legyen kevesebb az 1963. április 29-i állapot szerint számolt arany-értéknek (1 uncia finom-arany ér 35 USA-dollárt) megfelelő dollárösszeggel.

Az 1960-as párizsi egyezmény kapcsán már a hatálybalépés előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a maximum 15 millió SDR mint kárfelelősségi maximum egy rendkívül alacsony tétel, ezért szintén az OECD égisze alatt a párizsi egyezményt aláíró államok közül 13 elfogadta a kiegészítő kompenzációról szóló 1963-as brüsszeli egyezményt (1963 Convention Supplementary to the 1960 Paris Convention, as amended by the 1964 Additional Protocol and by the 1982 Protocol),⁴⁷⁰ amelyet – ahogy a címe is mutatja – azóta több ízben módosítottak. A kiegészítő kompenzációról szóló brüsszeli egyezmény – melyhez 19. cikke szerint kizárólag az 1960-as párizsi egyezmény részes felei csatlakozhatnak,⁴⁷¹ és valójában a kártérítési összeg módosítását célzó rendelkezésén kívül érdemi változásokat nem eszközölt az 1960-as párizsi egyezmény főbb felelősségi szabályaihoz képest – a kompenzációs összeg növelése céljából egy előremutató és racionális mechanizmust valósít meg, amely tulajdonképpen egy három szintből álló kártérítési alapstruktúrát jelent.⁴⁷²

A 2004-es módosítás – hatálybalépése esetén – egyébiránt az első szinten meghatározott összeget 700 millió euróra, a második szint vonatkozásában 1 milliárd 200 millió euróra, míg a harmadik szint esetében 1 milliárd 500 millió euróra növelné. E limitek már nagymértékben megfelelnek a jelenlegi valós helyzetnek, azaz egy potenciális baleset következtében felmerülő kárösszeg körülbelül ilyen volumenű arányszámokat és pénzösszegeket feltételez.

Az 1963-as brüsszeli egyezmény unikális, de az államok számára elfogadható differenciáláson alapuló és kártérítési kötelezettséget különböző szintekhez telepítő megoldása folytán az 1963-as, univerzális hatályra törekvő bécsi egyezmény egész rendszerének, illetve alapintézményeinek újragondolása az 1986-os csernobili katasztrófa után napirendre került. Ez voltaképpen egyenesen következett abból a sokkból, amellyel a

⁴⁷⁰ Az egyezményt 2004-ben ismételtlen egy kiegészítő jegyzőkönyvvel látták el, ez a dokumentum azonban még nem lépett hatályba.

⁴⁷¹ A hatálybalépéshez még hozzá az összes szerződő fél ratifikációja szükséges (ld. az 1963-as brüsszeli egyezmény és a 2004-es jegyzőkönyv 21. cikkeit). Ez valójában azt jelenti, hogy az 1960-as párizsi egyezmény és ennek módosításai vonatkozásában a részes államok köre azonos.

⁴⁷² A struktúra a következőképpen néz ki:

- i) *első szinten* a kamatok és költségek integrálásával számított minimális 5 millió SDR összeget kell a nukleáris létesítmény helye szerinti államnak biztosítania, elsősorban biztosítás vagy más pénzügyi fedezet révén;
- ii) *második szinten* az előző szinten biztosított összeg feletti, de a 175 millió SDR-t meg nem haladó atomkárt a nukleáris létesítmény helye szerinti államnak kell immáron állami alapból finanszíroznia; míg a
- iii) *harmadik szint* biztosítja, hogy a 175 millió SDR és a balesetenként megállapított 300 millió SDR összegű kártalanítási-kártérítési maximum limit közötti különbséget az egyezményben részes felek által létrehozott, összeadott közpénzből finanszírozzák.

Vö.: az 1963-as brüsszeli kiegészítő egyezmény 3. cikk b. bekezdése. E vegyes megoldás időben először teremt kapcsolatot a magánjogi (polgári jogi felelősség elsődleges elve és az állam-államok második és harmadik szinten érvényesülő szerepe) és nemzetközi felelősség mechanizmusai között. Vö.: GEHRING-JACHTENFUCHS: *i. m.* 104.

nemzetközi közösség szembesült,⁴⁷³ hiszen addig nem tapasztalt volumenű nukleáris balesetet és káresemény-sorozatot eredményezett a katasztrófa. Jelentős üzenet volt a nemzetközi közösség felé azon tény is, hogy a meglévő jogi eszközök elégtelennek bizonyultak, továbbá jelen esetben kárfelelősségi egyezmény alapján kártérítési és felelősségi eljárások megindítására sem nyílt lehetőség (mivel a Szovjetunió akkoriban nem volt részese egyetlen ilyen tárgyú szerződésnek sem). A rezsim felülvizsgálata tehát szükségesnek, mi több, elkerülhetetlennek látszott.⁴⁷⁴

A változások a felelősségi mechanizmus alapintézményeit (felelősségi alakzat és felelősség-kanalizáció) nem érintették, viszont – hasonlóan a brüsszeli egyezményhez – számos kártétellel, összeghatárral és a későbbiekben tárgyalandó elévülési kérdésben, azaz számos egyéb felelősségi alapintézmény gyökeres átalakítása terén már jelentős módosításokat hajtott végre. Az 1963-as bécsi egyezményt módosító 1997-es jegyzőkönyv⁴⁷⁵ a kárfogalom – már tárgyalt – jelentős kiszélesítésén,⁴⁷⁶ továbbá a kamatok és költségek beszámításán túl, a mentesítő körülmények terén is módosításokat hajtott végre a kivételes jellegű természeti katasztrófa által közvetlenül kiváltott nukleáris balesetek miatt bekövetkező károk elhagyásával. A legnagyobb horderejű változás viszont kétségtelenül a kártérítési összeg megemelésében tapasztalható. Nukleáris balesetenként ugyanis a nukleáris létesítmény helye szerinti állam korlátozhatja az üzemeltető felelősségét, amely i) egyrészt nem lehet kevesebb 300 millió SDR-nél, vagy ii) nem lehet kevesebb 150 millió SDR-nél, de ebben az esetben a 150 és a 300 millió SDR közötti összeget az állam által létrehozott közpénzből fizetik meg, vagy iii) nem lehet kevesebb a jegyzőkönyv hatálybalépése utáni

⁴⁷³ Lamm Vanda találó szavaival a csernobili katasztrófa egyértelműen felébresztette a bécsi egyezményt és a nemzetközi közvéleményt hosszú „*Csipkerózsika-álmából*”. Vö.: LAMM: *The Protocol Amending...*, 169.

⁴⁷⁴ Ehhez kapcsolódóan az egyik első, de összességében sikertelen próbálkozás volt a párizsi és bécsi kárfelelősségi egyezmények közötti átjárhatóságot megteremti kívánó *az atomkárokért való polgári jogi felelősségről szóló bécsi egyezmény és az atomenergia területén való polgári jogi felelősségről szóló párizsi egyezmény alkalmazásáról szóló 1988-as közös jegyzőkönyv* (Joint Protocol Relating to the Application of the Vienna Convention and Paris Convention) megalkotása. A jegyzőkönyv – ahogy az előzőekben, az I. részben már utaltam rá – összességében nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és a kárfelelősség területén nem ezen instrumentum, hanem az 1990-es években fellépő módosítási törekvések jártak inkább sikerrel.

⁴⁷⁵ A jegyzőkönyv 18. cikk 2. bekezdése szerint azon államok vonatkozásában, amelyek mind az eredeti 1963-as bécsi egyezménynek, mind az 1997-es módosító jegyzőkönyvnek részes felei, a két szerződés immáron 1997-es bécsi egyezmény az atomkárokért való polgári jogi felelősségről (1997 Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage) címet viseli. A 19. cikk szerint az 1963-as bécsi egyezményben nem részes, viszont az 1997-es jegyzőkönyvet aláíró államokat kötelezik az 1963-as egyezménynek a módosítással érintett vonatkozó részei. Az 1963-as bécsi egyezményben és az 1997-es jegyzőkönyvben egyaránt részes állam, valamint kizárólag az 1963-as bécsi egyezményben részes állam között a jegyzőkönyv viszont nem alkalmazható, a nemzetközi jogban ismert *pacta sunt servanda* és a *pacta tertiis szabályai* miatt. Mindezekre figyelemmel, a szövegben az 1997-es módosító jegyzőkönyv vagy 1997-es jegyzőkönyv elnevezéseket használom.

⁴⁷⁶ Ennek megfelelően immáron definiálta az új definíció lényegi elemeit, mint a nukleáris kár, baleset, megelőző intézkedések, helyreállítást célzó és ésszerű eszközök fogalmát. Ezeket ld. az 1997-es módosító jegyzőkönyv 2. cikk 2. bekezdésében.

maximum 15 éves átmeneti időszakban bekövetkezett baleset esetén 100 millió SDR-nél; azzal, hogy esetlegesen a későbbiekben 100 millió SDR-nél alacsonyabb összeget is elő lehet írni, viszont az így megjelölt összeg és a 100 millió SDR közötti különbözetet az állam által létrehozott, összeadott közpénz finanszírozza.⁴⁷⁷ A kártérítési összeghatárok jelentős emelése mögött érezhető a szándék, ha már az államfelelősséget mint kárfelelősségi alakzatot nem fogadják el az államok, akkor kizárólag az összeghatárok emelése és az elévülési idők meghosszabbítása jelenthet bizonyos fokú megoldást.

Az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény – amely önálló ugyan, de az 1963-as bécsi egyezménynek a csernobili baleset miatt esedékessé vált jelentős újragondolása révén jött létre – által létrehozott mechanizmus alapjaiban hasonlít az előbbieken felvázoltakhoz, noha ezekhez képest részleteiben számos különbséget rejt.⁴⁷⁸ A III. cikk szerint balesetenként, az atomkár megtérítésére szolgáló 300 millió SDR-t vagy ennél magasabb összeget a nukleáris létesítmény helye szerinti állam biztosítja, míg a szerződő felek az egyezmény aláírására nyitva álló időponttól számított tíz éves átmeneti időszakban, az ezen időszakban bekövetkezett atomkárok megtérítésére legalább 150 millió SDR összeget bocsátanak rendelkezésre. Eme limitek feletti összeg vonatkozásában a részes felek pénzügyi alapjaiból (kvázi közpénzből) történik a kártérítés-kártalanítás, ahol a részes felek hozzájárulásának mértékét meghatározó formula szerint az államok beépített nukleáris kapacitásának minden egyes egysége (egy megawatt hőenergiával egyenértékű) 300 SDR-nek felel meg.⁴⁷⁹

A kárfelelősségi összeg tekintetében az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény mellékletének 4. cikke szerint az üzemeltető felelősségét a nukleáris létesítmény helye szerinti állam – nukleáris balesetenként – vagy minimum 300 millió SDR-ben határozhatja meg, vagy minimum 150 millió SDR-ben, azzal viszont, hogy a csökkentett összeg és a 300 millió SDR összegű limit közötti különbözetet az állam által létrehozott pénzügyi alapból (ismételten csak közpénzből) kell finanszírozni. Ez igen jelentős és nagyfokú módosításnak számít az 1963-as állapotokhoz képest.

⁴⁷⁷ Vö.: 1997-es módosító jegyzőkönyv 7. cikkének 1. bekezdése. A 2. bekezdésben található egy kiegészítő szabály is, amelynek alapján a létesítmény helye szerinti állam – a nukleáris létesítmény jellegére és az ott található nukleáris anyagokra tekintettel – 5 millió SDR minimális összegre korlátozhatja az üzemeltető felelősségét, azonban az előbbieken taglalt összeghatárokról (300, illetve 100 millió SDR) való pótlásról így maga az állam köteles gondoskodni.

⁴⁷⁸ Az amerikai javaslatra és jelentős közreműködéssel (az egyetlen nukleáris kárfelelősségi szerződés – noha még nincs hatályban –, amelyet aláírt az Egyesült Államok) megalkotott szerződés a brüsszeli szerződéshez hasonló rendszert kívánt létrehozni. Azonban már megszövegezésükor nyilvánvaló vált, hogy kevés állam fogja ratifikálni, többek között a magas összeghatárok és a közpénzből rendelkezésre bocsátandó pénzügyi források miatt.

⁴⁷⁹ Vö.: 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény IV. cikke.

A kártérítési és felelősségi limitek másik típusa a kárigény érvényesítésének elévülési ideje kapcsán válik nyilvánvalóvá, a kártalanításra való jogosultság időbeli korlátai esetén. Az atomkárok eltérő típusa – ezen belül is a környezetkárosodás – szerint nagyfokú különbségek mutatkoznak a tényleges káresemény bekövetkezése vonatkozásában. Számos aggályt vet fel a szerződések által megállapított, a keresetindításra nyitva álló, a nukleáris baleset időpontjától számított tíz éves elévülési határidő.⁴⁸⁰ Egyrészt az egészségkárosodások mint az atomkárok személyi sérülések formájában jelentkező fajtái sokszor a tíz év múltán jelentkeznek (látens vagy lappangó módon vannak jelen az emberi szervezetben, pl. egy tizenöt év múltán született gyermeknél válnak ismertté a tünetek, míg az anya szervezetének károsodása addig rejtve maradt, illetve a tíz év múltán jelentkező rákos megbetegedések egyaránt ezt példázzák). Másrészt pedig a környezeti károk mint vagyoni károk, vagy az illetékes bíróság joga szerinti kártípusok vonatkozásában elképzelhető, hogy a természetre vagy egyes természeti elemekre (állat- és növényfajok, víz, talaj, egyéb közvetítő közegek károsodása, szennyezettsége) gyakorolt negatív hatásra sem derül fény hosszú évtizedekig.

Az 1963-as bécsi egyezmény VI. cikk 1. bekezdése és az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény mellékletének 9. cikkének 1. bekezdése lehetőséget teremt arra, hogy a nukleáris létesítmény helye szerinti államban az üzemeltető kártérítési felelősségét biztosítás vagy bármely más pénzbeli garancia, illetve állami pénzügyi alap⁴⁸¹ fedezi tíz évet meghaladó időtartamra. Továbbá az illetékes bíróság joga rendelkezhet úgy is, hogy az üzemeltetővel szembeni kártalanítási igény csak akkor évül el, amikor eltelik azon időszak, amely alatt az üzemeltető kárfelelősségét így biztosították.⁴⁸² Ellenben az elévülési időnek eme meghosszabbodása semmi esetre sem sértheti azoknak a kártérítéshez, kártalanításhoz való jogát, akik tíz éves határidő lejárta előtt elhalálozás vagy személyi károsodás miatt keresetet indítottak az üzemeltető ellen.

Az objektív elévülési határidő mellett természetesen – belső jogi mintára – szubjektív elévülési határidőket egyaránt tartalmaznak az egyezmények. Az illetékes bíróság joga

⁴⁸⁰ Ld. az 1960-as párizsi egyezmény 8. cikkét, az 1963-as bécsi egyezmény VI. cikk 1. bekezdését, valamint az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény mellékletének 9. cikkét.

⁴⁸¹ Ezen pénzügyi fedezetek fenntartásának kötelezettségét az 1960-as párizsi egyezmény 10. cikke, az 1963-as bécsi egyezmény VII. cikke, illetve az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény mellékletének 5. cikke nevesíti.

⁴⁸² Az atomkárfelelősségi egyezmények szerint, ha az atomkár olyan nukleáris baleset okozta, amely a nukleáris baleset időpontjában lopott, elveszített, kidobott vagy elhagyott volt, a tíz éves elévülési határidő a nukleáris baleset időpontjától kezdve számítandó, de semmi esetre sem lehet húsz évnél hosszabb a lopás, az elvesztés, a kidobás vagy az elhagyás időpontjától kezdve. Ld. az 1960-as bécsi egyezmény 8. cikkének b. bekezdését, az 1963-as brüsszeli kiegészítő egyezmény 6. cikkét, az 1963-as bécsi egyezmény VI. cikkének 2. pontját, valamint az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény mellékletének 9. cikke 1. és 2. bekezdéseit. A nukleáris hajók vonatkozásában az 1962-es egyezmény is ugyanezen elveket és időtartamokat alkalmazza. Ld. az 1962-es egyezmény V. cikkét.

ugyanis olyan elévülési határidőt állapíthat meg, amely az 1960-as párizsi egyezmény esetében nem lehet kettő évnél,⁴⁸³ míg az 1963-as bécsi egyezmény és az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény esetében nem lehet három évnél rövidebb attól a naptól számítva, amikor a károsult tudomást szerzett, vagy tudomást szerezhette volna a kárról és az ezért felelős üzemeltető kilétéről, anélkül, hogy az irányadó, objektív határidőket túllépné.⁴⁸⁴ Nem számít az objektív elévülési határidő meghosszabbításának, ha egy már megindult – de még jogerős ítélettel le nem zárt – eljárás során a károsult kérelmező által a balesettől számított tíz éven belül benyújtott kárigény vonatkozásában a balesettől számított tíz év elteltével módosítja a kérelmét, figyelemmel a kár súlyosbodására,⁴⁸⁵ adott esetben pl. a szennyezett környezetben tapasztalt újabb károsodások felfedezése esetén. Mivel megindult eljárásról van szó, ezért eme lehetőség az egyik legegyszerűbb módja az igényérvényesítésnek, noha ez döntően eljárási-eljárásjogi tényezőktől – pl. az eljárás hossza, a jogerős döntés meghozatala – függ, amely nagyfokú (jog)bizonytalanságot és államok szerint eltérő gyakorlatot feltételez.⁴⁸⁶

Az 1997-es módosító jegyzőkönyv a kibővített kárfogalomnak megfelelően a kártípusok vonatkozásában már differenciál. A haláleset vagy személyi sérülés, egészségkárosodás esetében a nukleáris baleset bekövetkezésétől számított harminc éven belül, egyéb káresemények vonatkozásában (így a környezeti károk, valamint az ezekhez kapcsolódó megelőző, helyreállítást célzó intézkedések esetében) viszont továbbra is tíz éven belül lehet kárigényt előterjeszteni.⁴⁸⁷ A szubjektív határidők tekintetében az 1997-es módosítás megőrzi az 1963-as bécsi egyezmény rendelkezését, miszerint a kárigényt három éven belül elő kell terjeszteni, attól a naptól számítva, amikor a károsult tudomást szerzett, vagy tudomást szerezhette volna a kárról és az ezért felelős üzemeltető kilétéről.⁴⁸⁸

Az 1997-es módosítás, egyfajta prioritási sorrendet állít fel, amikor a módosítás 10. cikke 2. (2) bekezdésében a haláleset és a személyi sérülés, egészségkárosodás miatt indított kárigényeket illeti az elsőbbség a kártérítés során.⁴⁸⁹ Ez egy nagy horderejű változás, még akkor is, ha az illetékes bíróságok többnyire – belső jogi norma vagy csupán az ezirányú

⁴⁸³ Az 1963-as brüsszeli kiegészítő egyezmény 7. cikke azonban már három évre módosítja az időtartamot.

⁴⁸⁴ Ld. az 1960-as párizsi egyezmény 8. cikkének c. bekezdését, az 1963-as bécsi egyezmény VI. cikkének 3. bekezdését, továbbá az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény mellékletének 9. cikke 3. bekezdését.

⁴⁸⁵ Ld. az 1960-as párizsi egyezmény 8. cikkének e. bekezdése, az 1963-as bécsi egyezmény VI. cikkének 4. bekezdését.

⁴⁸⁶ A részes államok vonatkozásában eltérő a jogszabályi háttér és az ítélkezési gyakorlat, amely egy jogerős döntés meghozatalát érinti.

⁴⁸⁷ Ld. az 1997-es módosító jegyzőkönyv 8. cikk 1. bekezdésének 1. a) pontját.

⁴⁸⁸ Ld. az 1997-es módosító jegyzőkönyv 8. cikk 3. bekezdését.

⁴⁸⁹ A prioritásnak e fajta explicit megnyilvánulása az eredeti kárfelelősségi szerződéseknél (1960-as párizsi és 1963-as bécsi egyezmény) egyaránt hiányzik.

ítélkezési gyakorlat prioritásai következtében, netán racionális szempontból – már alkalmazták eme elsőbbségi „formulát”. Az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény kapcsán pedig jelentős eredményként könyvelhető el, hogy amennyiben a részes állam joga lehetővé teszi a baleset bekövetkezésétől számított tíz éven túli kárigényeket, maga az egyezmény előírja a halálesetek és az egészségkárosodás miatti kérelmek méltányos és időben megfelelő elbírálását minden egyéb, tíz éven belül benyújtott igénnyel együtt.⁴⁹⁰ E szakasz valójában a két kártípus esetében – ezáltal implicit módon prioritást nyújtva ezen kártételeknek – a megkülönböztetés nélküli, azonos feltételek szerinti kártérítés lehetőségét biztosítja. Ennek alapján egy tíz éven túli egészségkárosodás miatt benyújtott kárigény megelőzheti az egyezmény szerint tíz éven belül benyújtott egyéb, pl. vagyontárgyakban vagy a környezetben jelentkező károk miatti igényeket; előbbieik megtérítése tehát mindenképpen elsőbbséget élvez.

Az illetékes bíróság joga – amint az már az előbbiekből kiderült – nagymértékben befolyásolja a nukleáris és olajkárok miatti felelősség jogintézményét. Ennek további bizonyítására hozható fel az 1960-as párizsi egyezmény 11. cikke, az 1963-as bécsi egyezmény VIII. cikke, valamint az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény mellékletének 11. cikke, amelyek szerint – az egyezmény rendelkezéseinek fenntartásával – a kártérítés jellegét, formáját, mértékét, valamint a kártalanítás méltányos megosztását az illetékes bíróság joga, azaz egy részes állam belső joga szabályozza. A joghatósággal rendelkező illetékes bíróság joga azon állam jogát jelenti egyébiránt, amelynek területén a nukleáris baleset bekövetkezett;⁴⁹¹ ahol gyakorlatilag a nukleáris létesítmény elhelyezkedik, vagy ha a létesítmény egyik állam területén sem helyezkedik el, akkor azt az államot jelöli, amelyik a létesítményt üzemelteti, vagy ennek működtetését engedélyezi.⁴⁹²

Azonban kiegészítő szabályként érvényesül, hogy ha a nukleáris baleset a szerződő felek területén kívül következett be (a szerződésben nem részes feleken kívül ideértve a *res communis omnium usus*-jellegű területeket egyaránt, az itt bekövetkezett kár ugyanis minden államot érint, egyaránt károsít), vagy a baleset helyét nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, akkor annak az államnak a bíróságai illetékesek az ilyen keresetek tárgyalására

⁴⁹⁰ Ld. az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény mellékletének 9. cikke 4. bekezdését.

⁴⁹¹ Ld. az 1960-as párizsi egyezmény 13. cikkének a. bekezdését, az 1963-as bécsi egyezmény XI. cikk 1. bekezdését, valamint az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény I. cikkének k. bekezdését, valamint a XIII. cikkét.

⁴⁹² Vö.: 1960-as párizsi egyezmény 1. cikk a. bekezdésének i) pontjával, 1963-as bécsi egyezmény I. cikke 1. bekezdésének d) pontjával, hiszen a nukleáris baleset minden olyan eseményt vagy eseménysorozatot jelent, amely atomkárt keletkeztet, azaz tipikusan a nukleáris létesítményből indul ki. Vö.: 1963-as bécsi egyezmény I. cikke 1. bekezdésének l) pontjával. Az 1962-es egyezmény ismeri még az engedélyező állam – *licensing State* – joghatóságát is (XI. cikk).

és elbírálására, ahol az a létesítmény található, amelynek üzemeltetője felelősségét meg lehet állapítani.⁴⁹³

A szerződések biztosítják a részes államok bíróságai által hozott döntések kölcsönös elismerését, azaz bármely károsult által benyújtott kárigénynek az illetékes bírói fórum általi elbírálását minden szerződő fél területén el kell ismerni,⁴⁹⁴ továbbá az illetékes bíróság által alkalmazandó belső jogot mindenfajta, az állampolgárságon, az állandó vagy az ideiglenes lakóhelyen alapuló hátrányos megkülönböztetés nélkül kell alkalmazni.⁴⁹⁵

Összegezve a nukleáris rezsím felelősségi típusú implikációit, a nukleáris kárfelelősség kérdése elviekben képes a fejlődésre, amint ezt a csernobili baleset utáni módosítási törekvések megmutatták. Viszont a nehezen intézményesülő rezsímje (itt számos „nukleáris” hatalom kárfelelősségi szerződésektől való távolmaradására gondolok elsősorban) továbbra is anomáliákat rejt magában, melyek közül a legnagyobb problémákat a kárfogalmak szűk köre, kizárólagosan a harmadik személyeknek okozott károk miatti felelősség koncepciója, a potenciális károk rendkívül magas összege által kiváltott – állami biztosítéki – mechanizmusok hangsúlyos és általában gátló tényezőként minősített jelenléte, valamint a kárfelelősségi limitek széles körben alkalmazott változatai jelentik.

4.2. Az olajkárokért való felelősség

A fentiekben, a nukleáris rezsím keretében vizsgált atomkárokért való felelősség kérdésköre és az olajkárok miatti felelősség dogmatikailag hasonló elvek és szabályozási filozófia mentén épül fel. A két terület intézményesedése tulajdonképpen párhuzamosan haladt; az 1960-as években indult meg a szabályozás, miszerint nemzetközi szerződésekben rögzítették az operátor-üzemeltető polgári jogi felelősségén alapuló felelősség-kanalizációt (ezen rezsím vonatkozásában szintén kizárólag a harmadik személyek irányában fennálló felelősséget szabályozzák a szerződések), melyet az 1990-es években a környezetjogi paradigma-

⁴⁹³ Vö. az 1960-as párizsi egyezmény 13. cikkének b. bekezdésével, az 1963-as bécsi egyezmény XI. cikkének 2. bekezdésével, valamint az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény XIII. cikkének 3. bekezdésével.

⁴⁹⁴ A kivételeket ld. az 1963-as bécsi egyezmény XII. cikk 1. bekezdésének a)-c) pontjaiban (csalás eredményeként, *fair* eljárás hiányában, illetve közrendi klauzulába ütköző módon született a döntés), melyet az 1997-es jegyzőkönyv némileg módosított. Ld. az 1997-es módosító jegyzőkönyv 14. cikk 1. bekezdését. Az 1960-as párizsi egyezmény ezeket kifejezetten nem nevesíti, a követelmények szintjén viszont voltaképpen erre utal, miszerint az illetékes bíróság joga, azaz a részes fél belső joga vonatkozó előírásainak meg kell felelnie az eljárásnak, amelyben a döntést hozták. Az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény a kivételekről szóló – az 1963-as bécsi egyezményvel analóg – felsorolását ld. a XIII. cikk 5. bekezdésének a)-c) pontjaiban.

⁴⁹⁵ Ld. az 1960-as párizsi egyezmény 14. cikkét, az 1962-es egyezmény XII. cikk 3. bekezdését, az 1963-as bécsi egyezmény XIII. cikkét, valamint az 1997-es kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény III. cikkének 2. bekezdését.

váltásra⁴⁹⁶, valamint az időközben bekövetkezett módosulásokra figyelemmel felülvizsgáltak, és ennek megfelelően módosítottak.

Az imént már jelzett felelősségi alappilléreket (a felelősségtípust jellemző öt jogintézményt) az olajkárok vonatkozásában létrejött felelősségi típusú szerződések is maradéktalanul átvették, így ezek taglalása során az értekezés gyakran utal a nukleáris rezsím megoldásaira, mivel ezek vonatkozásában egyértelmű analógiák fedezhetők fel. Másrészt azonban a különbségek felvázolása kap igazi hangsúlyt, ezen belül előrebocsátva, hogy a szennyezési kár mint a tengerbe ömlő vagy hajóról elfolyó olaj által kiváltott károkozó tevékenység jobban kötődik a környezeti kárfelelősségi témához, mint az elsősorban az egészségkárosodás szempontjából releváns atomkárok. A szennyezés mint a környezeti károk okozásának legtipikusabb módja kulcsszerepet kap az olajkárfelelősségi rezsímben, ez pedig egyben unikális jelleget kölcsönöz az ennek szerves részét képező szerződéseknek.

A *felelősség alakzatai* tekintetében az olajkárok miatti felelősséggel foglalkozó szerződések megőrizték a területre jellemző objektív és szigorú felelősségi alakzatot, noha – a nukleáris rezsímmel ellentétben – az abszolút felelősséget mint felelősség-típust nem említik, és e rezsímen belül valójában a kimentési okok is szélesebb körben nyernek elfogadást, amely a szennyezés specifikus jellegének és az atomkárok körénél valamelyest enyhébb kockázatainak tudható be.

A *felelősség kanalizációja* jelentős változást hoz, mert a hajó üzemeltetője helyett a hajó tulajdonosához telepítik a felelősséget, aki a hajó⁴⁹⁷ tulajdonosaként lajstromozott személyt vagy személyeket, vagy lajstromozás hiányában azon személyt vagy személyeket jelenti, akik tulajdonában van a hajó. Az állam tulajdonában lévő és abban az államban a hajó tulajdonosaként lajstromozott vállalat által üzemeltetett hajó esetében a tulajdonos a vállalatot – és nem magát az államot – jelenti. Az olajszennyezéssel okozott károkkal kapcsolatos polgári jogi felelősségről szóló, 1992-ben aláírt egyezmény szerint, aki a hajó tulajdonosa az esemény idején, vagy ahol az esemény történések sorozatából áll, az első ilyen történés idején, az lesz felelős a hajó által az esemény eredményeként okozott minden szennyezéssel

⁴⁹⁶ Ez annak volt köszönhető nagymértékben, hogy a mind jelentősebbé váló kitermelés, a hidegháború után, az 1990-es évekre felgyorsuló kereskedelmi szállítás több tengeren szállított olajat, egyszersmind nagyobb rakterű hajókat produkált. Ennek megfelelően a potenciális káresemények bekövetkezésének lehetősége is jelentősen megnőtt, így a több évtizedes normákat „hozzá kellett igazítani” az új és megváltozott helyzethez.

⁴⁹⁷ Az 1992-es kárfelelősségi egyezmény XI. cikke szerint az egyezmény rendelkezései nem vonatkoznak hadihajókra, az állam tulajdonában lévő vagy az által üzemeltetett egyéb hajókra, és amelyeket pillanatnyilag csak kormányzati, tehát nem-kereskedelmi szolgálatban használnak. Miközben a 2001-es bunkerolaj-egyezmény 1. cikk 1. bekezdése a hajó fogalma alá sorol bármilyen típusú tengeri hajó, illetve tengeri úszólétesítményt.

okozott kárért.⁴⁹⁸ Amint azt már a korábbiakban vizsgáltuk, az egyezmény a környezeti kár kapcsán a kártérítést – az elmaradt haszon kivételével – a helyreállítás ténylegesen elvégzett vagy elvégzendő költségeire korlátozza, miközben a kárfogalom alá sorolja a megelőző intézkedések és a megelőző intézkedések által okozott további veszteség vagy kár költségeit.⁴⁹⁹

A mentesítő, azaz felelősséget kizáró körülmények vonatkozásában az atomkároknál megismert esetkörök fedezhetők fel, azzal, hogy új és terület-specifikus körülményként jelenik meg azon károk köre, amelyek „teljes mértékben a jelzőfények vagy más navigációs segédeszközök fenntartásáért felelős bármelyik Kormányzat vagy egyéb hatóság azon funkció gyakorlása során elkövetett mulasztásából vagy egyéb káros cselekményéből eredt.”⁵⁰⁰ Jól érzékelhető, hogy az egyezmény a notifikációs kötelezettség elmulasztásából eredő károknál nem korlátozza a részes felek kormányaira a mulasztás vagy egyéb káros cselekmények kérdését.

A háborús cselekményből, ellenségeskedésekből, polgárháborúból keletkező károk, továbbá a kivételes, elkerülhetetlen és ellenállhatatlan jellegű természeti jelenségből, illetve teljes mértékben egy harmadik fél károkozás szándékával végrehajtott cselekményéből vagy mulasztásából származó károk miatt a hajótulajdonos taxatív és objektív módon mentesülhet – sikeres bizonyítása esetén. Az atomkárokhoz képest megjelent az ellenségeskedés (és kimaradt a „tipikusan” szárazföldi cselekménynek tekinthető felkelés⁵⁰¹) és a notifikációs kötelezettség elmulasztása mint mentesítő körülmény. Noha az absztrakt és homályos tartalmú ellenségeskedés inkább csak történeti vagy szimbolikus hozzátétel – talán a kalózkodás egyébként ma is létező jelensége miatt – a mentesítést rendszerint lehetővé tevő elemekhez, addig a környezeti károk vonatkozásában ez utóbbinak kiemelt jelentősége van. A hajók mozgása eleve bizonyos hatóságok engedélyéhez és utasításához van kötve, ilyen esetekben a partmenti szakaszokon a hajózás szinte teljes mértékben a parti államok

⁴⁹⁸ Ld. az 1992-es felelősségi egyezmény III. cikkének 1. bekezdésében. A 2001-es bunkerolaj-egyezmény némileg módosított megfogalmazása alapján az esemény bekövetkezésekor a hajótulajdonost terheli a felelősség a fedélzeten található, illetve a hajóból származó bunkerolaj általi szennyezés okozta kárért azzal a feltétellel, hogy – amennyiben az esemény azonos forrásból eredő történések sorozatából áll – azt terheli a felelősség, aki az első ilyen jellegű történet bekövetkezésének időpontjában a hajó tulajdonosa. Ld. a 2001-es bunkerolaj-egyezmény 3. cikkének 1. és 2. bekezdéseit.

⁴⁹⁹ Vö. az 1992-es felelősségi egyezmény I. cikkének 6. bekezdésével és a 2001-es bunkerolaj-egyezmény 1. cikke 9. bekezdésének b) pontjával.

⁵⁰⁰ Ld. az 1992-es kárfelelősségi egyezmény III. cikke 2. bekezdésének c) pontját és a 2001-es bunkerolaj-egyezmény 3. cikke 3. bekezdésének c) pontja, amely azonban a mulasztás vagy egyéb káros cselekedet helyett a gondatlanság és jogellenes cselekedet – jóval pontosabb és a felelősségi jog dogmatikájának is inkább megfelelő – kifejezéseket alkalmazza.

⁵⁰¹ Amelyet azonban pl. a 2001-es bunkerolaj-egyezmény 3. cikke 3. bekezdésének a) pontja ismételtelen nevesít.

felügyelete szerint zajlik. Az olajszállító hajók „elővigyázatossága”, a felelős és elvárható magatartás az olaj⁵⁰² biztonságos szállítására, illetve be- és kirakódására terjed ki. Ezen túl, a partmenti hatóságok jelzései, cselekményei kapcsán a hajó és annak személyzete jelentős mértékben kiszolgáltatott, az úszó vízi jármű a legkritikább esetben képes maga is előre látni, illetve megelőzni az olyan károkat, amelyek a jogszabályokból eredő, valamint a hatóságok cselekményei esetében tanúsított „jóhiszeműség” elvéből levezethető notifikációs kötelezettség nem megfelelő teljesítéséből fakadnak. A hajózási útvonalak és a természeti viszonyok által befolyásolt szállítás, be- és kihajózás, valamint be- és kirakodás kapcsán a hatóságoknak ismerniük kell a kockázatokat (így a baleset kockázatát is), amelyek megelőzését a notifikációs kötelezettség előírása szolgálja, és amelynek elmulasztása a felelősség-kanalizációt, vagyis a felelősség telepítését módosítja, hiszen a hajó tulajdonosa így mentesül a felelősség alól. Eme mentesítő körülményen kívül egy további, a károsult felróhatóságát és vétkes magatartását magában foglaló formuláját ismeri az 1992-es kárfelelősségi egyezmény III. cikkének 3. bekezdése, valamint a 2001-es bunkerolaj-egyezmény 3. cikke 3. bekezdésének b) pontja, miszerint a hajótulajdonos teljesen vagy részben mentesíthető a kárt elszenvedő személlyel szemben fennálló felelőssége és kártalanítási kötelezettsége alól, aki a szennyezéssel okozott kárt teljesen vagy részben a károkozás szándékával elkövetett cselekménnyel vagy mulasztással okozta.

A *felelősség finansziális és az időbeli (elévülés kérdése) korlátai* tekintetében a kárfelelősségi egyezmény újszerű megoldást nem alkalmaz (igaz, az egyezményben előírt felelősséghatárt elérő teljes összegre egy alapot kell létesíteni),⁵⁰³ az 1992-es kárfelelősségi

⁵⁰² Az 1992-es egyezmény I. cikkének 5. bekezdése szerint ennek definíciója alá tartozik minden állandó szénhidrogén ásványolaj, mint nyersolaj, tüzelőolaj, nehéz dízelolaj és kenőolaj, melyet az ilyen hajón akár rakományként, vagy az ilyen hajó üzemanyagtartályaiban szállítanak. A 2001-es bunkerolaj-egyezmény a bunkerolaj fogalmát külön definiálja, így e körbe tartozik a hajó üzemeltetésére, illetve meghajtására használt vagy szánt, szénhidrogén eredetű ásványolaj, a kenőolajat is beleértve, valamint az ilyen olaj maradékai. Ld. 2001-es bunkerolaj-egyezmény 1. cikkének 5. bekezdése.

⁵⁰³ Erről ld.: *az olajszennyezéssel okozott károk megtérítésére szolgáló nemzetközi alap létrehozataláról szóló 1992. évi egyezmény és az ehhez elfogadott 2003. évi jegyzőkönyv*. Az olajkárok megtérítésének elősegítésére létrehozott nemzetközi alapok története az 1971-es kártalanítási alapról szóló egyezményig nyúlik vissza, melyet az olajszennyezéssel okozott károk megtérítésére szolgáló nemzetközi alap létrehozataláról szóló 1992-ben aláírt egyezmény, valamint az ehhez csatolt, további kiegészítő alapot konstruáló 2003. évi jegyzőkönyv váltott fel. A nemzetközi alap a szennyezés miatt kárt szenvedett személyek azon körének biztosít kártalanítást, akik nem kaptak megfelelő kártalanítást, mert *i)* az 1992-es kárfelelősségi egyezmény szerint nem merül felt kártérítési felelősség; vagy *ii)* a kárért felelős tulajdonos pénzügyileg képtelen teljes mértékben eleget tenni kötelezettségeinek, és a pénzügyi biztosíték nem vagy nem kellő mértékben fedezi a kártalanítási követelések kielégítését; vagy *iii)* a kár meghaladja a hajótulajdonos kárfelelősségi limitösszegét. A jegyzőkönyv 4. cikke a nemzetközi alap szerint fizetendő kártalanítás teljes összegét – bármely baleset tekintetében – 750 millió SDR-re korlátozza. Ha a követelések összege meghaladja a 750 millió SDR-t, akkor a rendelkezésre álló összeget olyan módon kell felosztani, hogy a bármelyik megállapított követelés és az igényjogosult által ténylegesen visszakapott kártalanítás aránya valamennyi igényjogosultra nézve azonos legyen. Ez a mechanizmus az olajkárok miatti felelősség területén is fennálló korlátozott felelősség elméletét szemlélteti. A nemzetközi alap

egyezmény V. cikkének 1. bekezdése szerint a hajó tulajdonosa – kivéve, ha bebizonyosodik, hogy a szennyezéssel okozott kár személyes cselekményéből vagy mulasztásából eredt, amit ilyen kár szándékos előidézésével, vagy meggondolatlanul, és annak tudatában követett el, hogy az valószínűleg ilyen kárt fog eredményezni (V. cikkének 2. bekezdése)⁵⁰⁴ – jogosult az egyezmény alapján fennálló felelősségét bármilyen esemény tekintetében az alábbiak szerint számított teljes összegre korlátozni: i) 3 millió elszámolási egység az 5000 tonnatartalom egységet nem meghaladó hajónál; míg az ezt meghaladó tonnatartalmú hajónál ii) minden többlet tonnatartalom egységre 420 elszámolási egység az (a) alpontban említett összegen felül; azzal a feltétellel, hogy ez a teljes összeg semmilyen esetben sem haladhatja meg az 59,7 millió elszámolási egységet.

A 2001-es bunkerolaj-egyezmény 6. cikke ugyanakkor semmilyen tekintetben sem érinti a hajótulajdonos és a biztosítást vagy egyéb pénzügyi biztosítékot nyújtó személy, illetve személyek azon jogát, hogy korlátozza felelősségüket az alkalmazandó nemzeti vagy nemzetközi jogrendszer alapján.⁵⁰⁵

Az elévülés jogintézményénél azonban már az atomkárokhoz képest is jelentős változásokat tapasztalunk, miközben az olajszennyezés témájában aláírt szerződések ebben a vonatkozásban teljesen egységes szabályozást alakítottak ki. Ennek oka tulajdonképpen az, hogy az olajkárok esetében a látencia minimális és nem releváns, a bekövetkezett kár szinte azonnal felismerhető, még a környezeti károknál is, ahol azonban nem mindig mérhető fel pontosan, hogy milyen megelőző, helyreállítást szükségessé tevő intézkedésekre van szükség, hiszen önmagában a károsodást és az intézkedések foganatosítását az időjárási viszonyok erőteljesen befolyásolják, miközben a károsodás valódi, tényleges volumene csak a későbbiekben derül ki. Azonban ez maximálisan csak pár napot, hetet jelent, amely meg sem

hozzájárulásáról a jegyzőkönyv 10. cikke rendelkezik. Éves hozzájárulást kell teljesíteni a nemzetközi alap javára minden egyes szerződő fél tekintetében minden személy által, aki az adott évben 150 000 tonnát meghaladó összes mennyiséget vett át:

(a) azon állam területén lévő kikötőkben vagy terminál létesítményekben az ilyen kikötőkbe vagy terminál létesítményekbe tengeren szállított, a hozzájárulási olaj számításának alapját képező olajból, és

(b) azon szerződő fél területén lévő bármilyen létesítményben a hozzájárulás számításának alapját képező olajból, amit tengeren szállítottak és egy nem szerződő fél kikötőjében vagy terminál létesítményében rakodtak ki, azzal a feltétellel, hogy a hozzájárulás számításának alapját képező olajat ezen alpont alapján csak az első átvétel alkalmával kell számításba venni.

⁵⁰⁴ A 2001-es bunkerolaj-egyezmény szóhasználata és felelősségi finomhangolása e szakasz vonatkozásában eltér, hiszen a „szándékos előidézés” és „meggondolatlanság” fogalmak helyett a jogiasabb, „a károsult személy károsodás szándékával elkövetett cselekményéből vagy mulasztásából, vagy az illető személy gondatlanságából” eredő kárról rendelkezik (3. cikk 4. bekezdése).

⁵⁰⁵ A 2001-es bunkerolaj-egyezmény részes államában lajstromozott, 1000 bruttó regisztertonnánál nagyobb ürtartalmú hajó lajstromba bejegyzett tulajdonosa köteles biztosítást vagy egyéb olyan pénzügyi biztosítékot fenntartani, amely fedezi a hajólaajstromba bejegyzett tulajdonos szennyezés okozta kár tekintetében fennálló felelősségét. Vö. az egyezmény 7. cikk 1. bekezdésével.

közelíti az atomkárok sokáig lappangó, gyakran években mérhető káros következményeinek jellegét.

Az elévülés ideje így a kár bekövetkezésének napjától számított három év, kivéve, ha pert indítanak, amely megszakítja az elévülési időt. Az objektív elévülési időszak tartalmát az egyezmény a kárt okozó eseménytől számított hat évben határozza meg, amely voltaképpen elegendőnek is bizonyulhat, hiszen hat éven belül – ahol az esemény előfordulások sorozatából áll, a hat éves időtartamot az első ilyen előfordulás napjától kell számítani – az olajszenyezések okozta károsodás mértéke javarészt nyilvánvalóvá válik,⁵⁰⁶ míg a lappangó betegségek, látens károsodás bekövetkezésének veszélye jóval csekélyebb, mint pl. az atomkárok esetében.

A tengeri olajszenyezések kapcsán eleve két reális lehetőség mutatkozik az *illetékes bíróság kijelölésére*, úgymint a kárt okozó szennyezés bekövetkezésének helye szerinti szerződő állam jogának és bíróságának, vagy a lobogó szerinti, esetlegesen a hajótulajdonos állama jogának és bíróságának kijelölése. Az 1992-es kárfelelősségi egyezmény IX. cikke és a 2001-es bunkerolaj-egyezmény 9. cikke az előző lehetőséget, a káreseménnyel, a szennyezés okozta kár megelőzése vagy minimálisra csökkentése érdekében fogantatott intézkedéssel érintett államot nevezi meg (még egy *res communis omnium usus*-jellegű terület károsodása esetén is alkalmazhatónak tűnik e klauzula, az igényt azonban vagy nemzetközi szervezet vagy elméletben minden állam, gyakorlatilag azonban a közvetlen kárt bizonyító államok érvényesíthetnek), amely érdemben különbözik a létesítmény helye szerinti állam – mint a nukleáris jogban alkalmazott, joghatóságot és illetékességet kijelölő formula – kijelölésétől. A hajózás, azaz a nem statikus szennyezési források esetén racionális döntés a kár bekövetkezésének helyéhez igazítani a kárigények betérjesztését. A hajók esetében továbbá problematikus lehet a tulajdonjogi viszonyok feltérképezése, a lobogó szerinti állam (nem beszélve a szívésségi lobogó használatától) és a hajótulajdonos állampolgársága szerinti állam különbözősége, a hajótulajdonos esetlegesen többes állampolgársága, az államok szuverenitása alá nem tartozó területekről kiinduló károkozás kérdése; ezért a káresemény forrásának eredete helyett a kárkötelem esedékessége, azaz a kár bekövetkezésének helye szerinti bíróságok kijelölése tűnik a megfelelő megoldásnak.⁵⁰⁷

⁵⁰⁶ Ld. az 1992-es kárfelelősségi egyezmény VIII. cikkét és a 2001-es bunkerolaj-egyezmény 8. cikkét.

⁵⁰⁷ Az 1992-es kárfelelősségi egyezmény X. cikke és – ugyan némileg módosított szöveggel, de érdemben – a 2001-es bunkerolaj-egyezmény 10. cikke szerint a hatáskörrel rendelkező bíróság által hozott minden ítéletet, amely jogerős és végrehajtható a keletkezési államban, és a továbbiakban már nem képezi felülvizsgálat szokásos formáinak tárgyát, azt pedig el kell ismerni minden szerződő államban, kivéve:

(a) ahol az ítéletet megtévesztéssel érték el, vagy

(b) ahol az alperes nem kapott indokolt értesítést és méltányos lehetőséget ügyének előadására.

Nem kétséges azonban, hogy a tengeri olajszállítás által okozott károk miatti felelősség rezsimje egyfajta modellként szolgál a modern környezeti kárfelelősségi szerződéseknél, a szigorúan jogias felelősségi kérdéseken túl az ökológiai, gazdasági és a politikai célokat tekintve egyaránt.⁵⁰⁸ Az újonnan elfogadott jogi eszközök ugyanis azt célozták, hogy az olaj tengeri szállításához kötődő környezeti kockázatok költségeit azon felekre hárítsák, akik- amelyek a szállításból hasznot húztak. Az államok tehát inkább egy kibővített polgári jogi felelősség elmélete mellett foglaltak állást, mintsem az állami felelősség mellett, így az olajipar kártérítési mechanizmusa került az államok fókuszába.⁵⁰⁹

4.3. Légszennyezésből eredő károkért és űrkárok való felelősség

Az atmoszféra és a világűr vonatkozásában idejekorán felismerésre került, hogy *egyrészt* a légi térben – az államterület része lévén – a károkozó cselekmények semmivel sem veszélytelenebbek, mint szárazföldön, ráadásul az ilyen károk miatti kiszolgáltatottság is nagyobb a levegő mint közvetítő szektor útján való, nehezen kontrollálható terjedés miatt; *másrészt* pedig a világűrben keletkezett károk minden egyes államot érintő káros hatásként jelentkeznek.

A környezeti kárfelelősség kérdése eme területeken elméletileg különösen hangsúlyos kérdés, mivel a légszennyezés és az űrkárok esetében a környezet szenved el elsődlegesen a káreseményeket. Az űrkároknál azt láthatjuk, hogy a jelentős károsodások nem feltétlenül érintik az embert, sőt a Föld élővilágát, ellenben a környezet részének tekintendő az atmoszférán túli terület, a világűr egységes egésze. Ha a környezet fogalmának korlátozóan antropocentrikus megközelítésétől⁵¹⁰ elvonatkoztatunk, akkor be kell látni, hogy a világűr része a tágabb értelemben vett környezetnek, amely így védelem alatt áll, és amely ugyanúgy ki van téve a káros hatásoknak, mint a szárazföldi, légi és vízi területek, ahol a negatív környezeti hatásokat az emberiség közvetlenül érzi.

Mindezekkel ellentétben, a légszennyezés, az atmoszféra károsodása tekintetében nem alakult ki külön kárfelelősségi rezsim, amely voltaképpen azt jelenti, hogy a nemzetközi jog általános, a károkozás tilalmának meglehetősen absztrakt és problematikus, a jogi kötelezettségek nyelvére igen nehezen „lefordítható” elve alkalmazandó az itt bekövetkezett

⁵⁰⁸ Ld.: GEHRING-JACHTENFUCHS: *i. m.* 97.

⁵⁰⁹ Vö.: *Uo.* 98.

⁵¹⁰ Erről és a két véglet között folyó antropocentrikus-ökocentrikus vitákról ld.: TARLOCK, Dan: *Environmental Law: Ethics or Science? Duke Environmental Law and Policy Forum*, Vol. 7 (1996) No. 1, 193-223.

károk esetén. Az úrkárfelelősség kérdésköre ellenben egy kidolgozott, kógens és a felelősség-kanalizáció terén modell-értékű nemzetközi szerződés által szabályozott jogi rezsimként fogható fel.

A légszennyezés rezsimjében explicit kárfelelősségi normát nem találunk, a terület vonatkozásában legjelentősebb norma, a *nagy távolságokra jutó, országhatárokon átterjedő légszennyezésről* szóló 1979-es genfi egyezmény egy lábjegyzet formájában – ahogy arról már korábban szóltam – leszögezi, hogy az egyezmény a károkért való állami felelősségre vonatkozólag egyetlen rendelkezést sem tartalmaz.⁵¹¹ Az egyezményhez fűzött – és a kárfogalmaknál már felvázolt – kiegészítő jegyzőkönyvek sem szólnak kifejezetten kárfelelősségi kérdésekről. A légszennyezés területéhez szorosan kapcsolódnak továbbá a sztratoszferikus ózonnéteg védelméről szóló szerződések,⁵¹² amelyek szintén hallgatnak a felelősségi kérdésekről. Ez voltaképpen nem meglepő, hiszen a terület jellege folytán rendkívül problematikus lehet *egyrészt* a polgári jogi felelősséget rögzíteni, mivel a légi tevékenységek számos vetülete ma is szorosan kapcsolódik az államhoz mint jogi személyhez. *Másrészt* viszont – az előbbiből következően – az államok felelősségének kodifikálása gyakorlatilag lehetetlen vállalkozásnak tűnik, hiszen a potenciálisan magas kártérítési-kártalanítási összegek kellő visszatartó erőt képeznek, illetve a károkozásban az államok szerepének és „hozzájárulásának” felderítése és ennek pontos, egzakt bizonyítása fizikailag nem lehetséges (közös, de megkülönböztetett felelősség problematikája). Ezért eme területen a kárfelelősség érvényesítése lehetetlen (jogilag és a politikai szándékok, érdekek ismeretében sem), így kifejezetten ilyen típusú nemzetközi normák e területen nem találhatók.

Az atmoszféra védelmét egyaránt szolgáló 1992-es éghajlatváltozási keretegyezményben sem találjuk meg a felelősség egyes jogintézményeit, mivel az éghajlatváltozás mint negatív környezeti hatás problémaköre jogi felelősséget nem, legfeljebb politikai felelősséget vonhat maga után, anélkül azonban, hogy ennek jogiasult leképeződései kötelező erejű normában megjelenének. Mivel az éghajlatváltozás kárt, ezen belül környezeti kárt okoz, de nem kárfelelősségi értelemben, a keretegyezmény csak a meglehetősen absztrakt és a politikai felelősség természetét jól tükröző *közös, de megkülönböztetett felelősség* elvéről szól több

⁵¹¹ Ld. az egyezmény 8. cikk f) pontjához kapcsolódó 1. számú lábjegyzet.

⁵¹² Ld. a *sztratoszferikus ózonnéteg védelméről szóló* – azóta többször módosított – 1985-ös bécsi egyezményt, valamint az ehhez fűzött 1987-es *montreáli jegyzőkönyvet*. Az 1987. évi *montreáli jegyzőkönyvvel* egyébiránt megjelent a nemzetközi környezetvédelmi jogban az ún. *non-compliance eljárás*, mely a hagyományos nemzetközi felelősséggel szemben reális alternatívát kínál, és számos előnnyel rendelkezik, hiszen – többek között – megfelel azoknak a helyzeteknek, ahol nincs közvetlenül sértett állam, vagy ahol inkább a nemzetközi közösség mint egész érdekeinek védelméről van szó, esetleg segítik a kötelezettségeket nem teljesítő államot a szerződés-szerű magatartás megvalósításában. Erről ld.: BRUHÁCS: *A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség dilemmái...*, 70.

helyütt.⁵¹³ Az elv azonban még elméletben sem alkalmas arra, hogy eleve felelősség-telepítő és konkrét felelősség-kiszabást elvégző normaként definiáljuk, még akár bizonyos kárfelelősségi rezsimek sajnálatos hiányában sem, egyfajta kiegészítő „jogelvként”.

Az úrkárokért való felelősség kérdésében – mint azt már a fentiekben előrevetítettem – a nemzetközi jogban egyedi felelősség-telepítő mechanizmus érvényesül, amely kizárólag annak tudható be, hogy az 1950-es és 1960-as évektől eleinte az úrkutatás és az ürtevékenység kizárólag katonai célokat szolgált, hiszen a hidegháború korszakában az államok saját hadi és egyéb szolgálatukba állították az úrkutatás során elért eredményeket. A katonai érdek pedig az államérdek hangsúlyos megjelenésének számított, ezért a nem állami entitásoknak az ürtevékenységben betöltött szerepe és ezáltal a magánfelelősség (civiljogi felelősség) koncepciója sokáig egyáltalán nem intézményesülhetett. Ma már viszont elmondható, hogy az úrkutatás, ürtevékenység hangsúlyai áthelyeződtek, hiszen a nemzetközi közösség – köztük döntően az úrkutatásban résztvevő államok – fokozatosan az emberi fejlődés, a békés hasznosítás, a kutatás és a telekommunikációs-távközlési törekvések szolgálatába állítja a tevékenység-fajtaát. Azonban az ürtevékenység folytatása gyakorlatilag és financiálisan még továbbra is az államok szinte kizárólagos kompetenciájába, hatókörébe tartozik; e téren a magánszemélyek és az államtól különböző jogi személyek önállóan nem, csak az államok beleegyezésével, ezek felügyelete és irányítása alatt végeznek – kétségtelenül egyre jelentősebb – ürtevékenységet.⁵¹⁴ Az államok közössége, illetve praktikusán csak kevés számú állam az ürtevékenység óta folyamatosan kizárólagos szerepet töltött be a közelmúltig az úrkutatásban, ezért tehát a realitásoktól elrugaszkodott megoldás lett volna egy polgári jogi kárfelelősséget rögzítő szerződéssel szabályozni a kérdéskört – főleg a hidegháború korszakában, amikor az egyik „úrkutató” világhatalom, a Szovjetunió berendezkedése az állam szerepének „mindenekfelettségén” alapult.

Az ürtevékenység terén az első jelentős nemzetközi norma, az 1967-es ún. világűrszerződés már explicit módon rendelkezik arról, hogy a részes államok nemzetközi

⁵¹³ A keretegyezmény a közös, de megkülönböztetett felelősség elvét a Preambulum megfogalmazásán túl az éghajlati rendszer változása esetében az ún. generációközi igazságosság mint alapelv kapcsán (3. cikk 1. bekezdés), valamint a sajátos nemzeti és regionális fejlesztési prioritásaik, célkitűzéseik és körülményeik meghatározása terén (4. cikk 1. bekezdés) nevesíti.

⁵¹⁴ Ahogyan az 1967-es ún. világűrszerződés fogalmaz: „[a] nem állami intézmények által a világűrben, így a Holdon és más égitesteken folytatott tevékenységhez az illető állam engedélye és folyamatos felügyelete szükséges. Ha nemzetközi szervezet folytat tevékenységet a világűrben, beleértve a Holdat és más égitesteket, akkor a nemzetközi szervezet és az e Szerződésben részes azon államok, amelyek az illető szervezet tagjai, a felelősséget e Szerződés rendelkezéseinek megtartásáért együttesen viselik.”

felelősséggel tartoznak a világűrben, így a Holdon és más égitesteken folytatott nemzeti tevékenységekért, akár kormányiszervek, akár nem állami intézmények végzik azokat.⁵¹⁵

A felelősség-telepítés metóduša tehát egyértelmű, a szerződésben részes és valamely objektumot a világűrbe felbocsátó vagy felbocsáttató állam felelősséggel tartozik minden olyan kárért, amelyet a területéről vagy berendezéséről felbocsátott objektum, illetve ennek bármilyen alkatrésze⁵¹⁶ okoz más állam területén, vagy egyéb személyeknek (természetes és jogi személyeknek egyaránt) a Föld felszínén, a légtérben vagy a világűrben.⁵¹⁷ A károkozás helye és a károsultak körének tekintetében a szerződés semmiféle korlátozást nem enged (a károkozó magatartás jogszerűsége vagy jogellenessége sem releváns a felelősség megállapítása szempontjából), ez tehát klasszikusan az állam objektív, abszolút és korlátlan – a felelősség alól kimentést és finánciális kártérítési összeghatárt a szerződés nem tartalmaz – felelősségi alakzatának felel meg.

A világűrszerződés – noha nem kifejezetten kárfelelősségi norma – jelentősége leginkább abban mérhető, hogy már megteremti az űrkárokért való (állam)felelősség intézményes alapját és a szerződő államok számából leszűrhető egyértelmű legitimációját; azon területen, amely öt évvel később már explicit kárfelelősségi egyezmény formájában manifesztálódik.

Az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló 1971-ben – az ENSZ XXVI. ülészakán – elfogadott és 1972-ben aláírt egyezmény (űrkárfelelősségi egyezmény) viszont már a kárfelelősségi normák valamennyi releváns alappillérel rendelkezik, így az állami felelősséget rögzítő potenciális nemzetközi normák modell-értékű szerződésének minősülhet. Noha az űrtevékenység és az államok területén folyó egyéb tevékenységek között jelentős különbségek vannak, az államok által megalkotott űrkárfelelősségi mechanizmus tulajdonképpen hivatkozási és intézményes alapot adhat a polgári jogi felelősségi rendszereket meghaladó, az állam nemzetközi jogi felelősségének elméletét rögzítő esetleges későbbi jogalkotási törekvések számára. Ebben látom – önmagában a rezsím-teremtő mechanizmuson túl – az egyezmény egyik legfontosabb funkcióját.

⁵¹⁵ Vö. a világűrszerződés VI. cikkével. Az 1979-ben aláírt ún. Hold-megállapodás hasonlóan rendelkezik, és analóg szabályokat alkalmaz, noha ez utóbbi szerződés elfogadottsága már jelentősen elmarad a világűrszerződés esetében tapasztalt egyetértéstől és elfogadottságtól (1984. július 11-én lépett hatályba, de csak 13 részese van, viszont a jelentős űrtevékenységet végző államok közül egy állam sem ratifikálta a szerződést. Erről ld.: 1979 Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies 14. cikke.

⁵¹⁶ A világűrszerződés VIII. cikke szerint a szerződésben részes felbocsátó állam a világűrbe felbocsátott objektumot nyilvántartásba veszi, és a világűrben való tartózkodása idején az objektum és személyzete felett joghatóságot és ellenőrzést gyakorol. Ez a kötelezettség, valamint az ehhez tapadó megdönthetetlen vélelem teremti meg voltaképpen az állam nemzetközi felelősségének, a felelősség telepítésének jogintézményi alapját.

⁵¹⁷ Ld. a világűrszerződés VII. cikkét.

Az űrkárfelelősségi egyezmény szerint a felbocsátó állam⁵¹⁸ teljes mértékben felelős, hogy kártalanítást fizessen azokért az I. cikkben definiált károkért, amelyeket az űrobjektum a Föld felszínén vagy repülésben levő légitűrájában okozott.⁵¹⁹ Az űrtevékenység mint környezetet érintő tevékenység vonatkozásában a károk környezeti aspektusát az államok, valamint a természetes és a jogi személyek tulajdonának, illetőleg a nemzetközi kormányközi szervezetek tulajdonának az elvesztése és károsodása jelenti, amely kétségkívül egy meglehetősen széleskörű interpretációt tesz lehetővé a károk jelentését illetően. Itt azonban egy jelentős problémával szembesül a nemzetközi közösség, amelyre rendkívül nehéz megfelelő megoldást találni. Az űrszemét mint az űrobjektumok használaton kívüli alkatrészei óriási mennyiségben vannak jelen a világűrben, miközben már szinte lehetetlen megállapítani, hogy eredetileg mely felbocsátó állam objektumához tartoztak, vagy mely állam tevékenységének eredményeként „képződtek”. Az űrtevékenységet végző államok az ezekkel való pontos „elszámolásban” alapvetően nem érdekeltek, amely az űrszemét miatt eleve bekövetkező környezeti károk miatti felelősség és az esetlegesen bekövetkező egyéb kárigények rendezését így alapjaiban meggátolja.⁵²⁰ A *világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről szóló 1974-es ún. lajstromozási egyezmény*⁵²¹ sem jelent megoldást, hiszen látható, hogy ennek elméletben alkalmazható szabályai útján sem rendezhető a kérdés a gyakorlatban, ami a felelősség megállapításának és a szankció-kiszabás vonatkozásait érinti.⁵²²

⁵¹⁸ Az I. cikk c) pontja szerint a felbocsátó állam a „felbocsátó állam” kifejezés jelenti azt az államot, amely i) űrobjektumot bocsát vagy bocsátat fel, vagy ii) azt az államot, amelynek területét vagy berendezéseit űrobjektum felbocsátására használják fel.

⁵¹⁹ Vö. az űrkárfelelősségi egyezmény II. cikkével. Conforti ennek különleges és egyedi jelentőséget tulajdonít a nemzetközi jogban szokatlan abszolút felelősség elvének, mivel e koncepció meglehetősen ismeretlen és rendszeridegen a nemzetközi kapcsolatok szintjén. Vö.: CONFORTI: *i. m.* 166. Az űrkutatásban akkoriban szinte kizárólagosan résztvevő két szuperhatalom egyetértett végül a korlátlan és abszolút felelősség elvében, noha ez inkább egy globális politikai megegyezés eredménye, semmint a gazdasági vagy környezeti érdekek prioritizálására bizonyítékot szolgáló megoldás. Ld.: GEHRING-JACHTENFUCHS: *i. m.* 103.

⁵²⁰ Nem hallgatható viszont el, hogy manapság az űrkárfelelősség legnagyobb problémája éppen az űrszemét kérdése, hiszen az egyéb, űrobjektumok által kiváltott károkozási esetekre már nemigen találunk példát. Az űrkárfelelősségi egyezmény alapján viszont erre nehéz megoldást találni, tekintve, hogy a felelősség megállapításához elsődlegesen szükséges azonosítási előfeltételek biztosítására jelenleg nincs hatékony módozat.

⁵²¹ Az egyezmény 1976-ban lépett hatályba, és részesei között már megtalálhatók az űrtevékenységet végző fontosabb államok (Egyesült Államok, Kína, Oroszország, etc.). Az ún. lajstromozási egyezmény II. cikkének 1. bekezdése alapján, amikor valamely űrobjektumot Föld körüli vagy azon túlhaladó pályára bocsátanak fel, a felbocsátó állam az űrobjektumot bejegyzí az általa e célból kötelezően vezetett megfelelő nyilvántartókönyvbe. A felbocsátó állam tájékoztatja az ENSZ főtitkárát a szóban forgó nyilvántartókönyv létesítéséről. A III. cikk szerint pedig ezek a nyilvántartókönyvekben szereplő tájékoztató adatok teljes egészében nyilvánosak.

⁵²² Az ún. lajstromozási egyezmény VI. cikke ugyanis elméletben alkalmas a kérdés rendezésére, miszerint, ha valamely részes állam nem tud azonosítani egy olyan űrobjektumot, amely neki, vagy a joghatósága alá tartozó természetes vagy jogi személynek kárt okozott; illetve amely veszélyes vagy ártalmas lehet, a többi részes állam – a lehetőséghez képest – a legkimerítőbben válaszolni köteles a szóban forgó állam vagy annak nevében az ENSZ főtitkára által előterjesztett, az űrobjektum azonosításához méltányos és ésszerű feltételek mellett nyújtandó segítségre irányuló kérelemre.

A *felelősség alakzata* vonatkozásában az úrkárfelelősségi egyezmény már differenciál, ebben például jelentősen eltér a világűrszerződés uniform, objektív felelősségi alakzatától. Abban az esetben ugyanis, ha valamelyik felbocsátó állam űrobjektumában, illetőleg ennek az űrobjektumnak a fedélzetén levő személyekben vagy javakban másutt, mint a Föld felszínén egy másik felbocsátó állam űrobjektuma kárt okoz, ezen felbocsátó államot csak akkor terheli felelősség, ha a kár saját hibájából, vagy olyan személy hibájából következett be, akiért egyébként felelősséggel tartozik.⁵²³ Ez nem más, mint a felelősség vétkességen alapuló szubjektív elmélete, amely az objektív felelősségi alakzattól eltérően a felelős károkozó, vagy más entitás/személy tevékenysége miatt felelőssé tehető entitás/személy felróható magatartását vagy mulasztását követeli meg a felelősség megállapításához, a kártérítés-kártalanítás kiszabásához. E meghatározás alapján leszögezhető, ha a kár a Föld felszínén (államterületen vagy *res communis omnium usus* jellegű területen) következik be – amint az államok érdekkörébe tartozó potenciális károk jelentős része, közöttük tipikusan a környezeti károk –, a felbocsátó állam már objektív, azaz vétkességtől, felróhatóságtól független felelősséggel tartozik.⁵²⁴

A *felelősség-kanalizáció* terén az úrkárfelelősségi egyezmény egyértelműen az állam, a felbocsátó állam vagy államok felelősségét nevesíti,⁵²⁵ amelyet a felelősség alóli mentesítési okok is alátámasztanak. Hiszen ezen okok csak a felbocsátó állam felelőssége alóli kimentési okként szolgálnak, viszont – államfelelősség hiányában – az egyéb személyek, entitások felelősségéről az egyezmény már nem rendelkezik. Az egyéb személyek/entitások felelősségére vonatkozó szabályok tehát kívül esnek az egyezmény hatókörén, azok leginkább különálló (és tipikusan belső jogi) normákban jelenhetnek meg.

A *felelősséget kizáró, a mentesülést biztosító szabályok* körében a nemzetközi joggal nem ellentétes módon okozott károk miatti felelősség alól a felbocsátó állam akkor mentesül, ha bebizonyítja, hogy a kár egészben, vagy részben az igényt támasztó állam, vagy az általa képviselt jogi vagy természetes személyek súlyos gondatlanságától, illetve károkozósi

⁵²³ Ld. az úrkárfelelősségi egyezmény III. cikkét.

⁵²⁴ Az együttes és egyetemleges felelősség elmélete mindegyik alakzatban értelmezhető (közös felbocsátás esetén, illetve két felbocsátó állam vonatkozásában harmadik államnak okozott károkért), és ezeket tartalmazza is az egyezmény. Vö. az egyezmény IV. és V. cikkeit.

⁵²⁵ Az úrkárfelelősségi egyezmény VII. cikke szerint a felbocsátó állam űrobjektuma által okozott kár tekintetében az Egyezmény rendelkezései nem alkalmazhatók:

a) a felbocsátó állam állampolgáira,

b) a külföldi állampolgárokra, annak az időtartamnak a tekintetében, amíg az űrobjektum működtetésében a felbocsátásától, vagy bármely más ezt követő szakasztól egészen a leszállításáig részt vesznek, illetőleg annak az időtartamnak a tekintetében, amíg a felbocsátó állam meghívására a tervezett felbocsátási vagy visszatérési körzet közvetlen közelében tartózkodnak.

szándékkal elkövetett cselekménye vagy mulasztása folytán keletkezett.⁵²⁶ Az egyezmény VI. cikkének 2. bekezdése szerint a nemzetközi joggal össze nem férő, illetve a világűrszerződés szabályaival ellentétes, azokkal össze nem egyeztethető tevékenység folytán okozott károk esetében már kimentésnek nincs helye. A jogsértő tevékenységek és az ezekből keletkező károkért való felelősség esetén tehát a felbocsátó állam felelőssége objektív és korlátlan, ahol kimentésre nincs lehetőség.

A kárigény beterjesztésére is csak államok jogosultak, igaz, itt az egyezmény megengedő szabályozással él, mivel egyrészt a károkozó állammal szemben, kártalanításra vonatkozó igénnyel felléphet azon állam,

- i) amelyik kárt szenvedett, vagy amelynek természetes vagy jogi személyei szenvednek kárt;
- ii) amelyik igényt támaszt a felbocsátó állammal szemben annak alapján, hogy a kárt valamely természetes vagy jogi személy az ő területén szenvedte el, és a károsult állampolgársága szerinti állam nem támasztott igényt;
- iii) – az előző két esetkör hiányában – amelyik igényt támaszt a felbocsátó állammal szemben annak alapján, hogy a kárt olyan személy szenvedte el, akinek állandó lakóhelye a területén van.⁵²⁷

A felelősségi időbeli korlátját, azaz a *kártalanítási igény elévülését* az egyezmény X. cikke a kár bekövetkezésétől vagy a felelős felbocsátó állam megállapításának időpontjától számított egy éves időtartamban határozza meg. Előfordulhat, hogy az államnak nincs tudomása a kár bekövetkezéséről, vagy nem tudta megállapítani a felelős felbocsátó államot, ebben az esetben a kártalanítási igényt az előbb említett tényekről való tudomásszerzéstől számított legfeljebb egy éven belül terjesztheti elő.⁵²⁸ A kártalanítás tekintetében az egyezmény XII. cikke a restitúciós kárigény mint szankció alkalmazása mellett foglal állást, azaz a kárigény elsődleges szempontja, hogy „a kártalanítás olyan helyzetbe hozza azt a természetes vagy jogi személyt, államot vagy nemzetközi szervezetet, amelyek érdekében az igényt előterjesztették, mintha a kár nem következett volna be.” Ez pedig valójában azt jelenti, hogy az egyezmény

⁵²⁶ Ld. az úrkárfelelősségi egyezmény VI. cikkének 1. bekezdését.

⁵²⁷ Ld. az úrkárfelelősségi egyezmény VIII. cikkét.

⁵²⁸ Ez az időtartam semmiképpen sem haladhatja meg az egy évet, attól az időponttól számítva, amikor ésszerűen elvárható volt, hogy ez az állam e tényekről az elvárható gondosság mellett tudomást szerezzen. Amennyiben a kár pontos nagysága nem ismert, lehetőség van a kártalanítási igényt támasztó államnak a meghatározott határidő lejárta után az igényét módosítani, és kiegészítő adatokat előterjeszteni, attól az időponttól számított egy év elteltéig, amikor a kár teljes nagysága ismertté vált. Ld. az egyezmény X. cikkének 3. bekezdését.

nem szabja meg a kárfelelősség finansziális limitjét, ilyen formában az úrkárfelelősség mint abszolút felelősségi jogviszony korlátlanak tekinthető.

Az illetékes bíróság kijelölése mint a polgári jogi felelősséghez kapcsolódó megoldás természetesen – lévén itt az államfelelősség elmélete érvényesül – más szempontok szerint értelmezhető. *Egyrészt* van erre lehetőség, hiszen egy előzetesen vagy utólagosan beépített joghatósági klauzulával, akár a károkozó és a károsult állam megegyezése alapján kikötött joghatósággal gond nélkül nemzeti bíróság elé utalható az eljárás (ezáltal a többi kárfelelősségi megoldáshoz hasonlóan nemzetközi magánjogi útra terelhető a jogvita). *Másrészt* viszont egyértelmű, hogy nemzetközi vitarendezési fórumok igénybevétele tünik célra vezetőnek. Ennek megfelelően a kártalanítási igényt a IX. cikk alapján elsődlegesen diplomáciai úton kell a felbocsátó államhoz benyújtani. Ha valamelyik állam nem tart fenn diplomáciai kapcsolatot az érintett felbocsátó állammal, az úrkárfelelősségi egyezmény megengedi, hogy a kárigényt előterjeszteni kívánó állam felkérjen egy harmadik államot, hogy igényét a felbocsátó államnál előterjessze, illetőleg hogy érdekeit minden más módon képviselje. Amennyiben az igényt támasztó és a felbocsátó állam egyaránt az ENSZ tagja, úgy a kártalanítási igényt betervező állam kérelmét az ENSZ főtitkára útján is előadhatja. Ha a diplomáciai úton a kárigényt a felbocsátó állam értesítésétől számított egy éven belül nem rendezik, akkor az érdekelt felek bármelyikének kérésére ún. Kárigényrendező Bizottságot⁵²⁹ mint nemzetközi vitarendező, a kárigény vonatkozásában felelőség-megállapító és szankcionálásra jogosult fórumot hoznak létre.⁵³⁰ A XVIII. cikk szerint a Kárigényrendező Bizottság a kártalanítási igény érdemében dönt,⁵³¹ és – amennyiben ennek helye van – meghatározza a fizetendő kártalanítás összegét, ezáltal valósítva meg az úrkárookért való felelősség és az ebből következő szankció-kiszabás lényegi elemét.⁵³²

⁵²⁹ A Bizottságról az úrkárfelelősségi egyezmény XV-XX. cikkei rendelkeznek.

⁵³⁰ Ld. az egyezmény XIV. cikkét.

⁵³¹ A döntés vonatkozásában az egyezmény XIX. cikke irányadó, miszerint a döntés végleges és ajánlás jellegű, kivéve, ha a felek megállapodása alapján a Bizottság döntését kötelezőnek ismerik el. A Bizottság a lehető legrövidebb időn belül, de legkésőbb a megalakulásától számított egy év alatt hozza meg a határozatát vagy döntését, kivéve, ha a Bizottság e határidő meghosszabbítását szükségesnek tartja.

⁵³² Az egyezmény XXII. cikke alapján az egyezménynek az államokra vonatkozó rendelkezései kiterjednek valamennyi ürtevékenységet folytató nemzetközi kormányközi szervezetre, amennyiben e szervezet kijelenti, hogy elfogadja az egyezményben előírt jogokat és kötelezettségeket, valamint e szervezet tagállamainak többsége részese az egyezménynek, illetőleg az ún. világűrszerződésnek. Eszerint, ha egy nemzetközi kormányközi szervezet felelős az egyezmény szerinti károokért, a szervezet és annak az egyezményben részes tagállamai együttesen és egyetemlegesen felelősek; azonban:

a) az ilyen kárra vonatkozó bármely kártalanítási kérelmet először a szervezethez kell benyújtani;

b) a kártalanítási igényt támasztó állam csak abban az esetben hivatkozhat a szervezetre az egyezményben részes tagállamai felelősségére a megegyezés szerinti vagy a meghatározott kártalanítási összeg megfizetéséért, ha a szervezet ezt az összeget hat hónapon belül nem fizeti meg.

4.4. Biodiverzitásban bekövetkező károkért való felelősség

A biológia sokféleség mint több szektort magában foglaló rendszer és egységes fogalom kifejezett kárfelelősségi szerződéssel nem rendelkezik,⁵³³ ellenben az egyes normák kárfelelősségi szabályai, csekély számú szakaszai azért vizsgálatra érdemesek. Tény, hogy e szektor vagy szektorok halmaza az egyes állat- és növényfajok, élőhelyek védelmét, a védelmi státust helyezi előtérbe, miközben a kárfelelősségi vetületek kevésbé lényegesek. A rezsimen belül a felelősségi szempontú vizsgálat eme okból értelemszerűen elmarad az előzőekben tapasztaltakhoz képest, miközben maga a rezsime a legtöbb szerződéssel, védelmi-prevenációs megoldással „büszkélkedhet”.

A károkozás tilalmának általános és szokásjogilag rögzült szabályai ugyan az ezekben nevesített védendő értékek vonatkozásában is irányadóak, bár nyilvánvalóan hatékonyabb lenne, ha ezt a részterületet nemzetközi kárfelelősségi normák szemüvegén elemezhetnénk, mely az egyik – az értekezés témája kapcsán megfogalmazott – tézisére erőteljesen rímel. Véleményem szerint ugyanis minden egyes környezeti elemre, szektorra vagy szektorok szorosan összetartozó halmazára vonatkozóan – amennyiben jelentős kárfelelősségi vetülete van – alapvetően szükséges legalább egy átfogó jellegű *felelősségi típusú szerződés*, amely az előbbiekben felvázolt kárfelelősségi alappillérek mentén épül fel, és az alapkérdések terület- és rezsime-specifikus ismérveit deklarálja. Azt kell mondanunk, hogy mára az atomkárok, az olajszennyezések miatt kialakított rezsime, az úrkárfelelősség rezsimeje, az ipari balesetek és környezetre veszélyes tevékenységek rezsimeje, valamint a hulladékkárok rezsimeje is kárfelelősségi normákkal részletesen szabályozott rezsimek tekinthető, miközben ezen területen, a legtöbb nemzetközi szerződéssel (természetvédelmi egyezmények sokasága tartozik ide) bíró rezsimeben hasonló szerződést – a már említett 1991-es környezetvédelmi jegyzőkönyv kivételével – hiába keresünk.

A felelősségnek és a kártalanítási-kártérítési kötelezettségnek a tárgykörhöz tartozó és az alábbiakban felvázolt szerződésekben való lakonikus megfogalmazása ugyanakkor meglehetősen tág teret enged az interpretációnak, a kárfelelősségi mechanizmus specifikus, túlnyomórészt belső jogban biztosított megoldásai vizsgálatának, elsősorban a „szennyező fizet elvével” összhangban. Azt külön ki kell emelni, hogy e szerződések számos szabálya a szerződés tárgyát illetően a részes államokra bízta további, vonatkozó tárgyú normák létrehozását, akár bilaterális szerződések formájában is. Ez természetesen azonnal felveti

⁵³³ Egy említésre méltó szerződés említhető kivételként, az ún. Antarktisz szerződéshez fűzött 1991-es környezetvédelmi jegyzőkönyv.

annak lehetőségét, hogy az egyezmények által biztosított módon az államok kárfelelősségi szabályokban állapodhatnak meg, még akkor is, ha tudjuk, a nem kifejezetten bilaterális viszonyrendszerben megjelenő kárfelelősségi szerződések lényegi sajátossága a résztvevő államok magas száma és a minél szélesebb körben elfogadott alapvető, részlet-specifikus szabályok összessége. A főszabály szerinti rendezési módozat azonban az egyes államok joga és kártérítési rendszere szerinti kárigényrendezés, amely voltaképpen nemzetközi magánjogi úton, egy belső jogi norma – tipikusan az állam polgári joga, ezen belül a felelősségtan rendelkezéseinek – kijelölése útján történik.

A biodiverzitás témája alá tartozó, univerzális hatályra törekvő fontosabb szerződések közül a kárfelelősségről és általánosságban a felelősség kérdésköréről hallgat a *veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló 1973-as washingtoni, ún. CITES-egyezmény*; a *vándorló vadon élő állatfajok védelméről szóló 1979-es bonni egyezmény*; valamint az 1980-ban Canberrában aláírt, *a tengeri élővilág védelméről szóló egyezmény* is. Ezt egyrészt az indokolja, hogy a szerződések célja kifejezetten nem felelősségi típusú rendezés, másrészt pedig ez azzal a következménnyel jár, hogy – nemzetközi szabályozás hiányában – a részes államok belső normái útján történhet az esetleges kapcsolódó felelősségi problémák kezelése.

A fontosabb szerződések másik halmaza az előbbi instrumentumoktól abban különbözik, hogy már tartalmaznak olyan szabályokat, amelyek explicit módon a felelősségi kérdést taglalják, még akkor is, ha a végső rendezési mód tekintetében az eredmény sok tekintetben azonos lesz az előbbieken felvázolt, a felelősségi rendelkezések nélkül megalkotott normákkal. Mindkét esetben ugyanis a belső jog eszközeivel, a belső jogi felelősségi normák szerint történik a vitarendezés, amelyek – ellentétben a nemzetközi rezsimek egy részével, noha eltérő sajátosságokkal – bizonyosan taglalják a kárfelelősség alapintézményeit a belső jog rendszerében. Különbség csak a nevesítés, az explicit megjelölés vonatkozásában merül fel, amely azonban korántsem mellékes, mivel ez utóbbi szerződések kvázi utaló szabálya kötelezővé teszi a belső jogi mechanizmusok igénybe vételét, addig az első halmaz normáinál ez csak egyfajta logikai, de tulajdonképpen kényszeres szükségszerűség (mivel más megoldási módozat nem létezik), semmint jogi kötelezettség.

Eme szerződések között említést érdemel a *nemzetközi jelentőségű vizes élőhelyek élővilágának védelmére hivatott 1971-es ramsari egyezmény*, amely 2. cikkének 6. bekezdésében minden szerződő állam kötelezettségévé teszi, hogy a vizenyős területek vándorló élővilágának megőrzése, az ezekkel való gazdálkodás, valamint ezek bölcs – értsd: fenntartható – használata érdekében az egyezmény listájára való felvétel és módosítás

vonatkozásában a nemzetközi felelősségükről határozzanak, természetesen a belső jog eszközei szerint. Valójában ez egy tipikusan nemzetközi magánjogi mechanizmus, ahol egy bizonyos állam – pl. az adott faj károsodása a területén történik – ellen akár kártérítést lehet benyújtani, a potenciálisan károkozó állam ellen, nemzetközi felelősségi szabály hiányában, de az egyezmény által biztosított mechanizmus segítségével.

A *környeztmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának eltiltásáról* szóló 1976-os, ún. ENMOD-egyezmény⁵³⁴ IV. és V. cikke jelenti az egyezmény szankciós mechanizmusát, a kárfelelősség implicit megnyilvánulását. Eszerint ugyanis minden részes állam kötelezettséget vállal arra, hogy a saját alkotmányos eljárásának megfelelően, minden általa szükségesnek tartott intézkedést megtesz, hogy a joghatósága vagy ellenőrzése alatt álló bármely területen megtiltson, és megakadályozzon az egyezmény rendelkezéseit sértő bármilyen tevékenységet,⁵³⁵ illetve ezen túl tanácskozásra és együttműködésre kötelesek az ENSZ égíse alatt, annak Alapokmányával összhangban.⁵³⁶

Az *európai vadon élő növények, állatok és természetes élőhelyeik védelméről* szóló 1979-es berni egyezmény ugyan nem említi kifejezetten felelősséghez kapcsolódó jogintézményt, azonban előírja az államok számára – többek között – a védelmet biztosító nemzeti szabályok és politikák (3. cikk), a veszélyeztetett élőhelyek (4. cikk) és fajok (5. cikk) védelmét, illetve megőrzését célzó megfelelő és szükséges jogalkotási és adminisztratív eszközök megalkotását (továbbá a 6. és 7. cikkek), amelyek egyszersmind magukban foglalják a kárfelelősségi kérdéseket (belső jogi kárfelelősség alakzatok, felelősség-csatornázási módszerek, kárfelelősségi limitek, etc.) és ezek rendezésének, kikényszerítésének módjait, ismételten csak a belső jog alapján, de a nemzetközi szerződés utaló szabálya szerint.

Az ENSZ *harmadik tengerjogi egyezményének* aláírására 1982-ben, a jamaikai Montego Bayben került sor. A többszáz cikket tartalmazó norma 9. címének 235. cikke (Felelősség és helytállási kötelezettség a címe) egyrészt egy általánosan megfogalmazott követelményt rögzít, miszerint az államok felelősséggel tartoznak a tengeri környezet védelme és megőrzése tekintetében fennálló nemzetközi kötelezettségeikért. Másrészt viszont konkrét kötelezettségként előírja, hogy az államok biztosítani kötelesek a tengeri környezetnek a joghatóságuk alatt álló természetes vagy jogi személyeik által okozott szennyezésből keletkezett károk gyors és megfelelő megtérítése, vagy más módon való enyhítése céljából –

⁵³⁴ Amelynek fő célját az 1. cikkének 1. bekezdésében találjuk, miszerint minden részes állam kötelezettséget vállal arra, hogy tartózkodni fog az olyan környeztmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásától, amelyeknek mint pusztító, kárt vagy sérelmet okozó eszközöknek bármely más részes államra széles körű, hosszan tartó súlyos hatást gyakorolnak.

⁵³⁵ Ld. az ún. ENMOD-egyezmény 4. cikkét.

⁵³⁶ Vö. *Uo.* 5. cikkével.

jogrendszerükkel összhangban – a jogorvoslati lehetőségeket.⁵³⁷ Valójában ez a rendelkezés az államok belső jogrendszere szerinti kártérítési mechanizmusok körébe transzformálja a nemzetközi magánjogi természetű vitát, mivel a jogorvoslatok igénybe vétele az állam civiljogának és egyéb kárfelelősségi szabályainak megfelelő vitarendezést jelent.

Az előzőekhez hasonló metódust alkalmaz a *határokat átlépő vízfolyások és nemzetközi tavak védelméről és használatáról* szóló 1992-es helsinki egyezmény is, noha ennek egyes szabályai már konkrétabb és igen előremutató rendelkezéseket taglalnak. A felelősségi jog tekintetében az egyezmény egyik jelentős „hozzáadott értéke” a szennyező fizet elvének mint általános előírásnak a rögzítése. Eszerint ugyanis a határokon áttérjedő hatás megelőzése, ellenőrzése és csökkentése érdekében⁵³⁸ a részes államokat a szennyező fizet elve vezérli, amely szerint a szennyezés megelőzésének, ellenőrzésének és csökkentésének költségei a szennyezőt terhelik.⁵³⁹ Ez voltaképpen első olvasatra nem egy bonyolult és mérföldkőnek tűnő felelősség-telepítő mechanizmus, viszont a szennyező fizet elve kiegészül viszont a 7. cikk (Felelősség és kártérítési kötelezettség) szerinti rendelkezéssel, minek alapján az egyezményben részes államok kötelesek támogatni a felelősség és a kártérítési kötelezettség tárgykörébe tartozó szabályok, követelmények és eljárások kidolgozására irányuló nemzetközi erőfeszítéseket. A szennyező fizet elvével összhangban ez az utaló szabály voltaképpen egy polgári jogi felelősségi típusú nemzetközi norma (magánjogi típusú kárfelelősségi szerződés) irányába mutat. Az esetek jelentős részében ugyanis a szennyező fizikailag egy magánszemély vagy egy jogi személy lehet, nem pedig az állam mint jogi személy, ez a tény a jogalkotási erőfeszítéseket önmagában a civiljogi felelősségi rendszer felé orientálja. A szennyező fizet elve mint általános jogelv tipikusan egy belső jogi

⁵³⁷ A tengeri környezet szennyezéséből fakadó károk gyors és megfelelő megtérítésére vonatkozó célkitűzés biztosítása céljából, az államok együttműködnek a hatályos nemzetközi jog érvényesítése, valamint a károk felméréséhez és megtérítéséhez kapcsolódó felelősségre és az ezzel kapcsolatos viták rendezésére vonatkozó nemzetközi jog továbbfejlesztése tekintetében, valamint – ahol szükséges – a megfelelő megtérítés megfizetésére vonatkozó feltételek és eljárások kidolgozásában, ide értve a kötelező biztosítást vagy a kártalanítási alapokat. Ld. a tengerjogi egyezmény 235. cikkének 3. bekezdésében.

⁵³⁸ Ezekre vonatkozólag az egyezmény 2. cikkének 2. bekezdésében foglaltak az irányadók, miszerint az államok különösen megtesznek minden megfelelő intézkedést annak érdekében, hogy

a) megelőzzék, ellenőrizzék és csökkentsék a vizek határokon áttérjedő hatással járó vagy valószínűsíthetően ilyen hatást okozó szennyezését;

b) biztosítsák a határvizek ökológiailag kedvező és az ésszerű vízgazdálkodásnak megfelelő használatát, a vízkészletek megővését és a környezet védelmét;

c) biztosítsák a határvizek ésszerű és méltányos használatát, különös tekintettel azok határvízi jellegére, olyan tévékenységek esetében, amelyek határokon áttérjedő hatást okoznak, vagy okozhatnak;

d) biztosítsák az ökorendszer megővését, illetve amennyiben ez szükséges, visszaállítását.

⁵³⁹ Ld. az egyezmény 2. cikke 5. bekezdésének b) pontját. Az elvet az egyezményhez fűzött, 1999-ben aláírt ún. *víz és egészség jegyzőkönyv* is nevesíti, mint amelynek értelmében a szennyezést okozónak kell fizetnie a szennyezés megelőzésének, ellenőrzésének és csökkentésének költségeit. Ld. a jegyzőkönyv 5. cikkének b) pontját.

mechanizmus szerinti, nemzetközi magánjogi kártelepítési elv, mivel ennek részletezése, az elvekben fellelhető általánosságoknak a konkrét kötelezettségekké való formálása a belső jogban, nem pedig a nemzetközi jogban megy végbe. Eme konkrét kötelezettségként az elv tulajdonképpen egy kárfelelősségi jogintézménnyé, kártelepítési formulává transzformálódik.

Mindezek megvalósítása, tehát a határokon áttérjedő hatások megelőzésével, ellenőrzésével és csökkentésével kapcsolatos kölcsönös viszonyuk és magatartásuk⁵⁴⁰ meghatározása céljából az államok, két- és többoldalú együttműködés formájában, valamint az egyenlőség és viszonyosság alapján nemzetközi szerződéseket köthetnek. Ennek hiányában adott viszont a lehetőség, hogy a meglévőket alkalmazzák, figyelemmel az egyezményben fellelhető alapelvek közötti ellentmondások kiküszöbölésére.⁵⁴¹

A biodiverzitás rezsímjének első számú, univerzális hatályú normája az ún. *biológiai sokféleségről* szóló 1992-ben, Rió de Janeiróban aláírt *egyezmény*, amely a részes államok számára kötelezettségként előírja – az ENSZ Alapokmányával és a nemzetközi jog alapelveivel összhangban – a károkozás tilalmát, amely alapelvi szinten olyan államfelelősségi formában nyer megfogalmazást, miszerint az államok kötelesek annak biztosítására, hogy „törvénykezési vagy ellenőrzési területükön belüli tevékenységük ne okozzon kárt más Államok vagy a nemzeti fennhatóságon kívül eső területek környezetében.”⁵⁴²

Az egyezmény szintén nem hoz létre kárfelelősségi mechanizmust, ellenben az államok belső jogalkotási körébe utalja az ezzel kapcsolatos esetleges kérdéseket. A részes államok plenáris fórumára (Felek Konferenciája) bízta ugyanakkor a biológiai sokféleség károsodásával kapcsolatos felelősség és jóvátétel ügyét, beleértve a helyreállítást és a kártérítést, kivéve, ha az ilyen felelősség kizárólagosan belügy.⁵⁴³ Ez egyrészt jelenti a belső jog alapján történő, nemzetközi magánjogi természetű vitarendezést és civiljogi felelősség-kiszabást, ugyanakkor ebből az is következhet, hogy az egyezmény támogatja a nemzetközi szerződésben kodifikált felelősségi rezsím létrehozását. Ezek ismeretében viszont elmondható, hogy az előbbi megoldást preferálják az államok, mivel a részes államok részéről mindeddig nem volt észlelhető azon közös szándék, amely egy nemzetközi szerződésben rögzített, a biológiai sokféleséghez mint jelenséghez kapcsolódó nemzetközi felelősségi mechanizmus megalkotásában érdekelt.

⁵⁴⁰ Eme viszonyrendszer – többek között – magában foglalja az egyezmény által előírt konzultációs kötelezettséget, a közös monitoring és értékelés fázisát, a jelzős és riasztó rendszerek alkalmazását, illetve a kölcsönös segítségnyújtás kötelezettségét. Vö. az egyezmény 10-15. cikkeivel.

⁵⁴¹ Vö. az egyezmény 9. és 10. cikkeivel.

⁵⁴² Vö. a biológiai sokféleségről szóló egyezmény 3. cikkelyével.

⁵⁴³ Ld. uo. 14. cikkely, 2. bekezdése.

A biológiai sokféleségről szóló egyezményhez fűzött, a *biológiai biztonságról szóló* 2000-ben, Cartagenában aláírt *jegyzőkönyv*⁵⁴⁴ azonban már külön pontban szól, illetve tartalmaz utaló szabályt a felelősségről és a jogorvoslat kérdéséről. A 27. cikk rendelkezése szerint a részes államok plenáris fóruma (Részes Felek Konferenciája) az első találkozáson eljárást fogad el a jegyzőkönyv 7. cikke szerinti hatálya alá tartozó élő, módosított szervezetek határokon átnyúló mozgásából eredő károkkal kapcsolatos felelősséggel és jogorvoslattal foglalkozó nemzetközi szabályok és eljárások megfelelő bővítésére.⁵⁴⁵ Ez a megoldás viszont már egyértelműen a felelősséget taglaló szabályok nemzetközi szerződésben való rögzítését favorizálja, amely – véleményem szerint – a kérdéskör jövőbeli fejlődési útjait illetően egy szimbolikus és helyes lépés, mert ugyan az általánosan alkalmazott, polgári jogi felelősségi rendszer szerinti belső jogi mechanizmusok rendkívül fejlettek és kidolgozottak, azonban nemzetközi kontextusban, határokon átjutó szennyezések esetén a felelősségi jog nemzetközi szabályai jelentenek az igazi és a nemzetközi jog sajátosságait megjelenítő megoldást.

4.4.1. Sajátos megoldás a biodiverzitás témájában

Amint arra már az előzőekben, egy rövid gondolat erejéig utaltam, a biodiverzitás témaköréhez egy olyan szerződéses megoldás sorolható, amely a védelmi mechanizmusok mellett a kárfelelősség kérdéséről részletesen szól, ennek rendszerét pedig explicit módon maga meg is alkotja.

Az 1991-ben aláírt, az 1959-es Antarktisz szerződéshez fűzött környezetvédelmi jegyzőkönyv hatodik számú melléklete szól a váratlan eseményekből eredő környezeti hatások miatti felelősségi kérdésekről.⁵⁴⁶ A hatások kifejezés alatt a melléklet 1. cikke, illetve a 2. cikk b) pontja szerint a tudományos kutatási programok mellett a turizmust, valamint olyan minden kormányzati és nem kormányzati tevékenységet kell érteni, amelyek folytatásához az Antarktisz szerződés VII. cikkének 5. bekezdése szerint előzetes bejelentés szükséges; és ezen hatások pedig az Antarktisz környezetét jelentős és káros mértékben érintik, vagy ezek bekövetkezésével fenyegetnek. Mivel az Antarktisz *res communis omnium*

⁵⁴⁴ A jegyzőkönyv minden olyan élő, módosított szervezet határokon átnyúló mozgására, szállítására, kezelésére és felhasználására vonatkozik, amelyeknek káros hatása lehet a biológiai sokféleség megőrzésére és fenntartható hasznosítására, figyelembe véve az emberi egészségre gyakorolt kockázatokat is. Ld. a jegyzőkönyv 4. cikkében.

⁵⁴⁵ Ennek kapcsán a jegyzőkönyv előírja, hogy az eljárás során figyelembe kell venni, és elemezni kell a nemzetközi normák már érvényben levő vonatkozó eljárásait, és törekedni kell arra, hogy ez a folyamat négy éven belül befejeződjék. Ld. a jegyzőkönyv 27. cikkét.

⁵⁴⁶ Ld.: *Protocol on Environmental Protection to the Antarctic Treaty, Annex VI – Liability arising from Environmental Emergencies.*

usus jellegű terület, ezért – amint az majd néhány rendelkezésből lesűrhető – az itt bekövetkezett káros hatások voltaképpen minden államot érintenek, így *de facto* minden állam károsultnak tekintendő, míg *de iure* már nem minden állam nyújthat be emiatt kárigényt.⁵⁴⁷

Maga a jegyzőkönyv 16. cikkében előírja a felelősségi szabályok kidolgozását államközi viszonylatban, azzal viszont, hogy ennek különös rendelkezéseit a 9. cikk 2. bekezdésével összhangban hozott, a jegyzőkönyvhez csatolt melléklet(ek)ben kell rögzíteni. A kérdéses melléklet a klasszikus, az atomkárok és az olajszenyezéseknél vizsgált rezsím megoldásait alkalmazza, a kárfelelősség-telepítés alapintézményeinek részletezése révén.

A felelősséget az *operátorhoz* – üzemeltetőhöz – telepíti, aki bármely természetes vagy jogi személy lehet, aki/amely az Antarktisz szerződésnek megfelelő (és potenciálisan kárral fenyegető vagy károkozó) tevékenységet szervezi. Nem tartozik viszont ebbe a körbe az operátor-üzemeltető alkalmazottja, vállalkozója, alvállalkozója vagy ügynöke, vagy az olyan vállalkozó, alvállalkozó, aki az állam mint operátor nevében jár el.⁵⁴⁸ Az államfelelősséget mint felelősség-típust a melléklet nem ismeri, azonban – hasonlóan az úrkárfelelősség kérdéséhez – az Antarktiszén folyó tevékenységeket az államok végzik, így az állam mint operátor-üzemeltető, a polgári jogi felelősség címetjeként már felelősségre vonható; ez azonban nem keverendő össze az államfelelősség mint az államhoz címzett, közjogi típusú felelősségre vonás elméletével.⁵⁴⁹ Más kérdés viszont, hogy a melléklet 6. cikkének 5. bekezdése szerint az állam tulajdonában lévő vagy általa működtetett nem kereskedelmi úszó (külön kiemelve a hadihajót) és repülő járműve által okozott kárért az állam már felelősségre vonható.

Az *operátor felelősségének alakzata* objektív, főszabály szerint korlátozott és szigorú,⁵⁵⁰ a vétkességet mint felelősség-keletkeztető tényállást tehát eme szerződés sem követeli meg. A kár bekövetkezésének esetén fennálló kötelezettség – miszerint azonnali és hatékony válaszlépéseket kell foganatosítani – elmulasztása esetén a szerződő felek teszik meg a szükséges lépéseket, amelyeknek költségei az operátort (vagy a közös és egyetemleges felelősség elmélete szerint az operátorokat) terhelik.⁵⁵¹

A felelősség alól *kimentésnek* van helye, ha az operátor (üzemeltető) bizonyítja, hogy

⁵⁴⁷ Ez a státus kétségkívül egyedi megoldásokra ad okot a szerződés szövegében, ennek minősül például a válaszlépésekhez kapcsolódó perlési jog, egy felelőssé tehető személy mulasztása esetén.

⁵⁴⁸ Erről ld. a melléklet 2. cikkének c)-d) pontjait.

⁵⁴⁹ Vö. a melléklet 10. cikkével.

⁵⁵⁰ Ld. a melléklet 6. cikkének 3. bekezdését.

⁵⁵¹ Ld. a melléklet 6. cikkének 2. bekezdésében.

- i) a kárt előidéző magatartást, tevékenységet vagy mulasztást emberi élet vagy biztonság védelme tette indokolttá; vagy
- ii) ésszerűen előre nem látható, kivételes jellegű természeti katasztrófa miatt következett be, miközben általánosságban vagy különleges esetben minden ésszerű, a bekövetkezés vagy a potenciálisan káros hatás kockázatát csökkentő megelőző intézkedésre sor került; vagy
- iii) terrorista-cselekmény eredménye a kár; vagy
- iv) az operátor tevékenysége ellen irányuló háborús cselekmény (ellenségeskedés) eredményeként állt elő a kár.⁵⁵²

A felelősség *financiális és az időbeli (elévülés kérdése) korlátai* vonatkozásában a kárfelelősségi limitek vonatkozásában a maximum összegeket határozzák meg, eszerint minden váratlan esemény esetére – hajó érintettsége esetén – a legfeljebb 2000 tonna raksúlyú hajóknál 1 millió SDR a kárfelelősségi összeg, amely 30 000 tonna raksúlyig tonnánként 400 SDR-rel, 30 000 és 70 000 tonna raksúly között tonnánként 300 SDR-rel, míg 70 000 tonna raksúly felett tonnánként 200 SDR-rel nő. Amennyiben hajó nem érintett a károkozásban, akkor 3 millió SDR a kártérítés maximum összege.⁵⁵³ Azonban a mellékletben felsorolt összegek nem érintik egyéb, alkalmazható felelősségi szerződések rendelkezéseit (azaz, ezek alapján pl. magasabb összeg is követelhető), illetve a melléklet kapcsán eme összegek vonatkozásában tehető fenntartások bizonyos körét.⁵⁵⁴ A melléklet 11. cikke szerint a kárfelelősség felső összeghatáráig az államok kötelesek lehetővé tenni, és előírni a joghatóságuk alá tartozó operátorok-üzemeltetők számára a megfelelő biztosítás vagy egyéb pénzügyi biztosítékok fenntartását és fizetését.

A felelősség korlátlan alakja ugyanakkor abban az esetben alkalmazható, ha bebizonyosodik, hogy a váratlan esemény az operátor szándékos vagy hanyag gondatlan tevékenysége vagy mulasztása miatt következett be, miközben az operátor számolhatott a váratlan esemény lehetőségével, ennek valószínűségével.⁵⁵⁵ Ez esetben a főszabály alóli kivételként a korlátlan felelősség elve érvényesül, melyből következően az adott operátor (üzemeltető) vonatkozásában a kártérítési összeghatárok nem alkalmazhatók.

⁵⁵² Vö. a melléklet 8. cikkének 1. bekezdésével. A 2. bekezdés szerint mentesül az operátor (üzemeltető) a felelősség alól, ha a kár olyan válaszlépésből eredt, amelynek fogantatása minden körülmények között ésszerűnek mutatkozik.

⁵⁵³ Vö. a melléklet 9. cikkének 1. bekezdésével. Ezen összegeket az Antarktisz szerződés konzultatív tanácskozásain (Consultative Meeting) három évente, illetve bármely részes állam kérelmére hamarabb felülvizsgálják. Ld. a 9. cikk 4. bekezdését.

⁵⁵⁴ Ezekről ld. a 9. cikk 2. bekezdésének ii) pontját.

⁵⁵⁵ Vö. a melléklet 9. cikkének 3. bekezdésével.

Az *elévülés* vetületében, a kárigény a kárt okozó válaszlépés hivatalos megkezdésétől számított három éven belül terjeszthető be az állam által, ezen túl pedig azon időponttól számított három éven belül, amikor az állam tudomást szerzett vagy szerezhette volna az operátor kilétéről. Nem állami operátor esetében objektív elévülési határidőként 15 évet állapít meg a szerződés, azaz egy állam a válaszlépés megkezdésétől számított 15 éven belül nem terjeszthet elő kárigényt az állammal mint operátorral szemben.⁵⁵⁶ A *contrario*, a melléklet szerint az állam mint operátor-üzemeltető érintettsége esetében a felelősség időben korlátlan, ez esetben a keletkezett kárigények nem évülnek el.

Az *illetékes bíróság joga* kapcsán a rendelkezések előírják, hogy minden részes állam köteles lehetővé tenni a bíróságaik számára a megfelelő joghatósági klauzulák megalkotását, amelyek alapján bármely, kárigény betérjesztésére jogosult állam az adott bíróságok előtt kérelmet terjeszthet elő.⁵⁵⁷ Ennek kapcsán egy további követelményt tartalmaz a 7. cikk 1. bekezdése, miszerint csak az az állam terjeszthet be kárigényt egy nem állami operátorral szemben, amely az operátor hiányában, annak mulasztása esetén az ilyen jellegű lépéseket megtette. Ezen államok továbbá a 12. cikk szerint létrejött pénzügyi alaphoz (egyébiránt bármely állam vagy személy önkéntes módon hozzájárulhat az alaphoz) nyerhetnek kielégítést, elsődlegesen a válaszlépések miatt felmerült ésszerű és bizonyítható költségeik erejéig.

Az imént taglalt mechanizmus tehát a vizsgált rendszerben, a biodiverzitással foglalkozó normák rezsimjében unikálisnak tekinthető az általa alkalmazott kárfelelősségi rendszer miatt, amelyet még úgy is elemzésre érdemesnek tartottam, hogy tudjuk, a kárfelelősségi kérdések nem ezen a területen jelennek meg a legmarkánsabban, és az 1991-es jegyzőkönyvhöz fűzött melléklet sem tartozik a vizsgált terület leggyakrabban idézett, továbbá nagy hatékonysággal bíró normáinak körébe.

4.5. Ipari balesetek és környezetre veszélyes tevékenységek miatti kárfelelősség kérdése

A következőkben tárgyalt rezsim, illetve valójában több rezsim egy rendkívül összetett károkozási metódus szabályait részletezi. Eme szektor(ok) jellemzője, hogy ennél-ezeknél *egyrészt* a károk, környezeti károk bekövetkezése véletlenszerűen történik, gyakran még

⁵⁵⁶ Ld. a melléklet 7. cikkének 1. bekezdését.

⁵⁵⁷ A melléklet 7. cikkének 1. bekezdése szerint az illetékes bíróság joga az operátor-üzemeltető bejegyzésének helyéhez, az ügyvitel elsődleges helyéhez vagy rendszeres lakóhelyéhez igazodik.

gondatlanság sem merülhet fel a felelősség-kanalizáció szerint kijelölt „felelős” személy részéről, mivel adott esetben akár egy *vis maior* esemény is előidézhetheti a kárt; *másrészt* pedig a folytatott tevékenység eleve veszélyes a környezetre, és már a rendes működés körében magukban hordozzák a kár vagy a környezetterhelés megnövekedésének fokozott kockázatát. Voltaképpen a nukleáris energia használatával és hasznosításával összefüggő kérdések egyaránt a fokozott veszéllyel járó tevékenységek körébe tartoznak, de azok speciális jogi rezsimje már idejekorán létrejött, így azok tulajdonképpen kívül esnek a következőkben tárgyalandó rezsim hatályán és alkalmazási körén. Mindebből következően – amint azt majd látni fogjuk – a szabályok többsége analóg a mintaadó nukleáris kárfelelősségi rezsim főbb rendelkezéseivel, márcsak a tevékenység hasonló volta és az „időbeli elsőbbség” okán is. Így a jelen „különös részi” fejezetben felvázolt többi szektorhoz hasonlóan e vegyes szektor szabályai sem mutatnak nagyarányú eltérést.

Az explicit kárfelelősségi szerződések eme rezsimre sem jellemzőek, azonban a nem felelősségi tárgyú normák szövegében számos esetben találhatunk olyan metódusokat, vonatkozási pontokat, amelyek a kárfelelősségi szabályok egyes jellemzőivel bírnak; noha elsősorban – a biodiverzitás rendszeréhez hasonlóan – a megelőzési, notifikációs szempontokból eredő és a hatásvizsgálatra irányuló kötelezettségek nevesítése a hangsúlyos. Egy másik problémával is szembesülünk e körben, miszerint az itt tárgyaltak közül eddig rendkívül sok norma nem lépett hatályba, és a nemzetközi jogi realitás sem utal arra, hogy a közeljövőben ezek hatályba lépnének.

Mindenesetre, a meglehetősen összetett rezsim szerves részét alkotó szerződések köre három tárgykör szerint tagozódik: i) a legtöbb nemzetközi normát felvonultató szegmens a *környezetre veszélyes anyagok kérdésével* (jelen esetben ide nem értve az előbbieken tárgyalt rezsimeket); ii) számos norma *az ipari balesetek környezeti hatásaival és egyéb káros következményével*; illetve iii) a *hulladékkárok kérdésével* foglalkozik.

4.5.1. A környezetre veszélyes anyagok vagy tevékenységek miatti felelősség

Mindenekelőtt előre kell bocsátani, hogy a tárgykör frekvenciált és legnagyobb félelmet keltő, azaz legveszélyesebb esetkörei (atomkárok, olajkárok) – a specialitás elve szerint – nem tartoznak ezen körbe. A több évtizede meglévő atomkárfelelősségi és olajszennyezéssel kapcsolatos normák végsős soron eloszlatták azon kételyeket, amelyek az ilyen tárgyú szerződések meghozatalához eleinte fűződtek. Az jól látszik, hogy eme normák tárgyi hatálya

egyrészt jóval általánosabb, másrészt valamivel kisebb volumenű veszélyforrásokat foglal magában.

Elsőként szükséges megemlíteni a *közúton, vasúton és belföldi hajózás útján szállított javak által okozott károkért való polgári jogi felelősségről szóló 1989-es genfi egyezményt* (1989 Convention on Civil Liability for Damage Caused during Carriage of Goods by Road, Rail and Inland Navigation Vessels), amely jól illeszkedne a tágabb körben fellelhető kárfelelősségi szerződések körébe. Ugyanakkor az egyezmény mindeddig nem lépett hatályba, amely több ok együttes fennforgásával magyarázható. A szerződés a szállító polgári jogi felelősségét rögzíti, e felelősség pedig egy meglehetősen tág értelemben vett kárfogalommal párosul, amelynek része a környezet károsodása miatti veszteség. A három szállítási mód (közút, vasút és vízi út) egyedileg eltérő sajátosságait – véleményem szerint – nem sikerült teljes mértékben differenciálni az egységes szerződésben, ahol a szállítók funkciója, a károkozás bekövetkezésének valószínűsége, valamint az okozott károk jellege között erőteljes különbségek mutatkoznak. Az okozott károk jellegének előzetes felmérését az is nehezítette az egyezmény megalkotására irányuló folyamat során, hogy kevés számú vonatkozó esetről volt tudomása az államoknak, amely a károk, a kártérítési-kártalanítási limitek meghatározását, illetve a károsulti kör körülbelüli felmérésének lehetőségét (azaz statisztikai mutatók alig álltak rendelkezésre) elősegítette volna, vagy orientálta volna a jogalkotást.

Az egyezmény 4. cikkének (b) bekezdése szerint a nukleáris anyagok által okozott, az egyezmény hatálya alá tartozó károk vagy az ehhez kapcsolódó megelőző intézkedések költségei⁵⁵⁸ nem képezik a kárfogalom részét, ezáltal kiemelve hatálya alól egyes, az atomkárfelelősség rezsimjébe tartozó kárfogalom elemét. Voltaképpen az atomkárfelelősség rezsimjének (és a tágabb kárfelelősségi normák) megoldásait veszi át az egyezmény, ami egyrészt előidézhette azt a helyzetet, hogy az atomkárokért való felelősség szabályozása után, a maradványelv szerint az atomkárfelelősség vetületeitől „megtisztított” szerződés hatálybalépéséhez már nem kapcsolódott akkora elvárás, amely végül a több mint két évtizedes „hallgatásban”, azaz elmaradt ratifikációkban nyilvánul meg.⁵⁵⁹

A konkrét pilléreket érintve, a kárfelelősség alakzatáról a szerződés hallgat, de implicite ugyanolyan mértékben szigorú és objektív, mint a mintaadó nukleáris jogi rezsimben. A kimentési okok között egy – a speciális jellegből adódóan – „hozzáadott értéke” van az 1989-es egyezménynek, miszerint a kárfelelősség kanalizációja szerint a felelős szállító mentesül

⁵⁵⁸ Ld. az egyezmény 2-3. cikkeit.

⁵⁵⁹ Noha a 23. cikkének 1. bekezdése szerint mindössze öt ratifikáció szükséges a hatályba lépéshez.

akkor is, ha a feladó vagy bármely személy nem informálta a szállítót a dolog veszélyes voltáról (ez esetben viszont a 7. cikk alapján a feladó vagy a másik személy felelős, ezért nem nevezhető a szállító felelősségét rögzítő klauzula abszolútnak).

A felelősség e körben is korlátozott, amely közúti és vasúti szállítás esetén a természetes személyeket ért károk (halál, egészségkárosodás) esetén 18 millió SDR (ugyanaz vízi járművel történő szállítás esetén 8 millió SDR); egyéb károk, így a környezeti károsodás esetén pedig 12 millió SDR (ugyanaz vízi járművel történő szállítás esetén 7 millió SDR) összeget jelent a szállító számára, aki ennek érdekében biztosítást vagy más pénzügyi fedezetet köteles igénybe venni.⁵⁶⁰ Az elévülési idő kapcsán egy három éves szubjektív (tudomásszerzéstől vagy ennek lehetőségétől számítva), míg az objektív határidő kapcsán egy tíz éves periódussal él, amely egyes atomkárfelölősségi egyezmények szabályaira rímel, míg a joghatóságot, az illetékes bíróság kijelölését azon részes államhoz telepíti, amelynek a területén a kár felmerült, vagy ahol a baleset bekövetkezett, vagy a megelőző intézkedéseket foganatosították, illetve ahol a szállító szokásos lakóhelye van.

A terület vonatkozásában a regionális, de részletekbe menően szabályozott szimbolikus norma az 1993-ban Luganóban aláírt, a *környezetre veszélyes tevékenységek által okozott károkért való polgári jogi felelősségről* szóló szerződés lenne, azonban jelenleg – hasonlóan az előbbieken tárgyalt egyezményhez – kevés remény fűzhető a hatálybalépéséhez, miközben ehhez mindössze három állam ratifikációja szükséges, amiből legalább két államnak kell az Európa Tanács tagállamának lennie (mivel az instrumentumot az Európa Tanács égisze alatt fogadták el). Igen pontosan és lényegre törően fogalmaz Bándi, amikor azt írja, hogy az egyezmény eredendően a kártérítés kapcsán felmerülő számos probléma – ami nem feltétlenül kizárólag felelősségi kérdés – megoldását kívánta elősegíteni,⁵⁶¹ amikor még a „környezeti demokrácia” alapidokumentuma, az aarhusi egyezményt még alá sem írták, és az országhatáron áterjedő környezeti hatások vizsgálatáról szóló espooi egyezmény még hatályba sem lépett. Ma azonban számos szektorális felelőssége norma már hatályos, illetve az aarhusi és espooi egyezmény is hatályba lépett egy évtizeden belül, amelyek valamelyest „pótolják és betöltik” azt a hiányosságot, amely a luganói egyezmény kisszámú ratifikációja által jelentett problémákból ered. Vitathatatlan ugyanakkor, hogy az egyezmény egyfajta modellként szolgál a kár fogalmát, a felelősség alapvető szabályait – köztük ennek objektív jellegét – és egyes eljárási kérdéseket illetően,⁵⁶² amely hosszabb távon az Európai Unió és az

⁵⁶⁰ Ld. az egyezmény 9. cikkét és 13. cikkét.

⁵⁶¹ Vö.: BÁNDI: *Felelősség a környezeti károkért...*, 141.

⁵⁶² Ld.: *Uo.* 142-144.

államok számára megfelelő kiindulási alapot jelenthetett, még ha ennek látszólag ellentmond azon tény, hogy rendkívül kevés állam ratifikálta az egyezményt. Ezen túl pedig egyértelmű sajátossága az egyezménynek, hogy a felperes (tipikusan a károsult) számára kedvező helyzetet teremt⁵⁶³ – akkor, amikor a „környezeti demokrácia” legfontosabb normatív alapját, az aarhusi egyezményt még meg sem szövegezték.

A luganói egyezmény hatálybalépésének elmaradása részben az előbbieken tárgyalt 1989-es genfi szerződésnél felsorolt anomáliákkal rokonítható, részben pedig a nemzetközi környezetvédelmi jog tükrében, a környezeti kár vonatkozásában taglalt specifikus szabályokkal is összefüggésbe hozható. Ez utóbbi tényezők közé sorolható például, hogy az egyezmény nem korlátozza a kárfogalmat a határon átnyúló károkra, eszerint lefedi a részes állam területén bekövetkezett károk körét is, ha azok környezetre veszélyes tevékenységből erednek. Az államok szempontjából ez akkor tekinthető problematikusnak, ha az államterületükön bekövetkezett baleset miatt felmerült káresemények más államokat vagy más államok polgárai, jogi személyeit érintik, és ezek nyújtanak be kárigényt akár az állam, akár annak joghatósága alá tartozó entitása mint operátor (üzemeltető) ellenében. A saját állampolgárok vonatkozásában ezen kárfelelősségi kérdéseket az állam természetesen a belső jog alapján rendezi, de az igényérvényesítés és a felelősségi rendszer egyéb elemeinek lehetséges nemzetközi szintre való áthelyeződése aggodalommal töltheti el az államok többségét. A hatálybalépés gátját képező további okok között nevesíthető, hogy az egyezmény jelentősen eltér azon mechanizmusoktól, amelyeket az államok (az Európa Tanács tagállamainak) többsége saját belső jogában alkalmaz, erre pedig éppen a környezeti kár explicit nevesítése vagy a környezetre veszélyes tevékenységek széles spektruma a legjobb példa. Az egyezmény definíciós törekvései terén tapasztalt, egyébként szándékoltnak tűnő homályos megfogalmazások bizonyos esetekben az egyezmény meglehetősen tág hatályával és bizonytalan fogalomhasználatával ötvöződnek, amely nagyban hozzájárul a közel húsz éve aláírt, de hatályba nem lépett egyezmény jelenlegi „kudarcahoz”.

Pedig az egyezmény célja kettős, *egyrészt* biztosítani kívánja a környezetre veszélyes tevékenységek miatt bekövetkező károk esetén járó megfelelő kártérítést-kártalanítást; *másrészt* a megelőzés és helyreállítás érdekében megfelelő eszközöket konstituál.⁵⁶⁴ Az egyezmény javára írandó – igaz, ez önmagában nagymértékben akadályozza a hatálybalépést – az olyan alapfogalmak definiálása, mint a veszélyes tevékenység, veszélyes anyag vagy a

⁵⁶³ Vö. KISS-SHELTON: *Manual of European...*, 76. és BÁNDI: *Felelősség a környezeti károkért...*, 144.

⁵⁶⁴ Ld. pl. az információhoz való hozzáférés 13-16. cikkeiben biztosított jogát és kötelezettségét.

környezet.⁵⁶⁵ A környezet fogalma terén – ahogy arról már volt szó – egy meglehetősen széleskörű jelentéstartalommal bír az egyezmény (amelybe a környezeti elemeken túl a tájkép jellemző vonásai és a kulturális örökség bizonyos részei is beletartoznak), ezáltal pedig a környezetre veszélyes tevékenység egyébiránt szintén tág fogalomköre tovább bővíthető. E három fogalomkör egyben magában hordozza a homályos megfogalmazás és a szinte „túlterjeszkedő” definiálás kettősségét, annak mindennemű veszélyeivel együtt. Figyelemreméltó ugyanakkor az a tény, hogy mennyivel hosszabb eme egyezmény definíciókat és alapfogalmakat meghatározó 2. cikke, mint a többi norma hasonló tárgyú szakaszai.

A luganói egyezmény alappillérei a továbbiakban már illeszkednek a mintaadó normák felépítéséhez, azaz a *felelősség alakzata* szigorú, vétkességre tekintet nélküli és korlátlan (sic!), valamint az *operátorhoz* mint a kárt okozó veszélyes tevékenység felett ellenőrzést gyakorló személyhez *telepített*.⁵⁶⁶ A felelősség mértékének korlátozásáról tehát a szerződés hallgat, amely közel sem szokványos megoldás a kárfelelősségi normákban. A korlátlan felelősség elméleti lehetősége pedig az államok részéről nem találkozik egyetértéssel, noha minden részes állam köteles biztosítani, hogy a joghatósága alá tartozó operátorok megfelelő garanciális, pénzügyi biztosítékokat hozzanak létre, amelyek maximális összeghatárának meghatározása már az államok belső joga szerint történik.

A *kimentési okok* között a felelősségi típusú szerződések szövegében fellelhető általános okok (*vis maior*-jellegű cselekmények; harmadik, károsult fél szándékos közrehatása) mellett az egyezmény 8. és 9. cikke szerint lehetőség van kimentésre, ha a kár abból származott, hogy az illetékes hatóság kötelező intézkedése vagy különös rendelkezése miatt állt be a káros következmény, vagy a helyben jellemző körülmények viszonylatában a szennyezés elfogadható szinten jelentkezik.

Az *elévülés* esetében az 1989-es genfi egyezményhez hasonlóan három éves szubjektív (attól az időponttól, amikor az operátor személyéről a kárigény benyújtója tudott vagy erről tudnia kellett), illetve tíz éves objektív határidőt (a baleset, káros hatást kiváltó esemény bekövetkezésétől számítva) állapít meg a luganói egyezmény.⁵⁶⁷

Az illetékes bíróság joga, az *alkalmazandó jog* viszonylatában három kapcsoló elvet tartalmaz a szerződés 19. cikkének 1. bekezdése, miszerint a kárigény azon állam bírósága

⁵⁶⁵ Ld. a luganói egyezmény 2. cikkét. E körben – a *lex specialis* dokumentumok miatt – a szerződés nem vonatkozik a nukleáris anyagok mint egyébként veszélyes anyagok által okozott károkra. Ld. az egyezmény 4. cikkének 2. bekezdését.

⁵⁶⁶ Vö. a luganói egyezmény 2. cikkének 5. bekezdésével és a 6., valamint 7. cikkével.

⁵⁶⁷ Ld. a luganói egyezmény 17. cikkét.

előtt terjeszthető be, ahol i) a kár bekövetkezett; vagy ahol ii) a veszélyes tevékenységet folytatták, illetve ahol iii) az alperesnek, tipikusan az operátornak állandó lakóhelye/tartózkodási helye van.

A felelősségi típusú normák sorába illeszkedő luganói egyezmény neuralgikus és a többi szerződéshez képest unikális pontjai azonban megmutatják, hogy a szennyezést, károsodást kiváltó anyagok, tevékenységek széleskörű meghatározása, valamint a kártalanítási limitek szándékolt kihagyása önmagában elegendő indokot szolgáltatnak az egyébként minimális számú ratifikáció elmaradására is.

A *veszélyes és ártalmas anyagok tengeri szállításával kapcsolatos felelősségről és kártérítésről* szóló, 1996-ban aláírt szerződés (2008. évi XXIII. törvény), és az ehhez csatolt 2010-ben aláírt kiegészítő jegyzőkönyv sem tér el az előbbi szerződésektől a hatályt illetően, mivel sem az 1996-os egyezmény, sem pedig a 2010-es kiegészítés nem lépett még hatályba. Az egyezmény 7. cikke a tulajdonos⁵⁶⁸ felelősségét állapítja meg bármely veszélyes és káros anyag által (1. cikk 5. bekezdésében definiálva), azoknak a hajón történő tengeri szállításával kapcsolatban okozott kárért. A hajótulajdonoshoz telepített felelősségen túl az egyezmény unikális szabályt, egyedi kárfelelősségi jogintézményt nem alkot, így kifejezetten nevesíti i) a felelősség korlátozását (differenciált, de a felső korlát 100 millió SDR);⁵⁶⁹ ii) a kimentési okok szokásos rendszerét a tengeri szállításra és a veszélyes anyagok szállítására speciálisan jellemző kimentési okokkal;⁵⁷⁰ iii) a tulajdonos kötelezettségét egyes pénzügyi biztosítékok létrehozására, a felelősségi korlát teljes összegére vonatkozóan;⁵⁷¹ iv) a kárigények prioritizálását (halállal vagy személyi sérüléssel kapcsolatos követelések elsőbbséget élveznek más követelésekkel szemben, kivéve, ha az ilyen követelések teljes összege meghaladja a

⁵⁶⁸ Aki az 1. cikk 3. bekezdése szerint a „hajó tulajdonosaként lajstromba vett, illetve lajstromozás hiányában a hajót birtokló személy vagy személyek. Egy állam tulajdonában levő, és egy, az érintett államban a hajó üzemben tartójaként bejegyzett vállalkozás által üzemben tartott hajó esetében azonban a „tulajdonos” az említett vállalkozás.”

⁵⁶⁹ Az egyezmény 9. cikkének 1. bekezdése szerint egy hajó tulajdonosa bármely esetben jogosult a következők szerint számított teljes összegre korlátozni az ezen egyezmény értelmében fennálló felelősségét:

a) 10 millió elszámolási egység 2000 ürtartalomegységnél nem nagyobb hajó esetében; és

b) ennél nagyobb ürtartalmú hajó esetén, az a) pontban említett összeg felül a következő összeg: 2001 és 50 000 ürtartalomegység között minden ürtartalomegységre 1500 elszámolási egység; 50 000 ürtartalomegység felett ürtartalom-egységenként 360 elszámolási egység; azzal a megkötéssel azonban, hogy ez a teljes összeg semmi esetre sem haladhatja meg a 100 millió elszámolási egységet.

⁵⁷⁰ A tengeri szállításra speciálisan jellemző kimentési ok: ha kárt teljes egészében valamely kormány vagy más olyan hatóság hanyagsága vagy más jogtalan cselekménye okozta, amely a jelzőfények és egyéb navigációs segédesszközök karbantartásáért felel. Erről ld.: az 1996-os egyezmény 7. cikke 2. bekezdésének c) pontja.

A veszélyes anyagok szállítására speciálisan jellemző kimentési ok: a szállító vagy más személy nem adott tájékoztatást a szállított anyagok veszélyes és káros természetéről, és ez okozta a kárt, feltéve, hogy sem a tulajdonos, sem alkalmazottai vagy ügynökei nem tudtak, és az ésszerűség keretein belül nem is tudhattak volna a szállított anyagok veszélyes és káros természetéről. Erről ld.: az 1996-os egyezmény 7. cikke 2. bekezdésének d) pontja.

⁵⁷¹ Ld. az egyezmény 12-20. cikkeit.

felelősségi korláttal összhangban megállapított teljes összeg kétharmadát); v) az elévülés kérdését (a már ismert három éves szubjektív és tíz éves objektív határidőt alkalmazva – a kárról és a kár forrásaként ismert hajó tulajdonosának személyéről való tudomásszerzéstől, illetve a baleset bekövetkeztének napjától számítva);⁵⁷² valamint vi) az illetékes bíróság jogát, a joghatóságon alapuló alkalmazandó jogot (a 38-39. cikkek szerint).

Nagy kérdés a jövőt illetően, hogy a veszélyes tevékenységek körében eme három kárfelelősségi egyezmény hatályba lép-e a közeljövőben, vagy hosszú időn keresztül – a következő jogalkotási lépésekig – a tárgykör kárfelelősségi problémájához kapcsolódó fiaskónak állítanak szomorú emléket. Az ugyanakkor leszögezhető, hogy a kodifikációs kudarc voltaképpen nem annak tudható be, hogy az egyezmények egyedi, a polgári jogi kárfelelősségi rezsimekben ismeretlen mechanizmusokat építenének be a rendszerbe, hanem – az alappillérek meghagyásával – a részletekben megbúvó, bizonyos jogintézmények finomhangolása terén képviselt egyedi megoldások, definíciós különbségek akadályozzák a kellő számú ratifikációt az államok oldalán. Az viszont pozitívum, hogy az államok láthatóan elkötelezték magukat a polgári jogi kárfelelősségi rendszer kiépítésében; a jövőre nézve tehát egyértelmű, hogy ezen kárfelelősségi paradigmában képzelhető el valamennyi vonatkozó tárgyú jogalkotási lépés.

Az országhatárokon átterjedő hatások problémája – az explicit, de hatályba nem lépett kárfelelősségi egyezményeken túl – általános, megelőzési és értesítési kérdéseket taglaló egyezmények formájában intézményesedett. E körben – noha a két szerződésfajta tárgyi hatálya és célja erőteljesen különbözik – rendkívüli mértékben megmutatkozik az a fajta állami magatartás, amely egy kárfelelősségi norma és egy kárfelelősségi kérdéseket nem tartalmazó szerződés esetében divergál, és amelyet a hatálybalépés jogintézménye szemléltet talán a legjobban. Ez utóbbi típus szerződéseit közé sorolandó elsősorban

- i) az 1991-ben aláírt, az országhatáron átterjedő környezeti hatások vizsgálatáról szóló *espooli egyezmény*;
- ii) a környezetvédelmi vonatkozású adatokhoz való hozzáférésről, a döntéshozatalban történő lakossági részvételről és az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférésről szóló *1998-as aarhusi egyezmény*;
- iii) a nemzetközi kereskedelemben forgalmazott egyes veszélyes vegyi anyagok és peszticidek előzetes tájékoztatáson alapuló jóváhagyási eljárásáról szóló *1998-as rotterdami egyezmény*; valamint

⁵⁷² Ld. az egyezmény 37. cikkét.

- iv) a környezetben tartósan megmaradó szerves szennyező anyagokról szóló 2001-es stockholmi egyezmény.

Eme szerződések közös jellemzője, hogy kárfelelősségi kérdéseket nem,⁵⁷³ ellenben megelőzési, csökkentési, értesítési-ellenőrzési és hatásvizsgálatra irányuló kötelezettséget írnak elő az államok számára, amely azonban már korántsem ütközik akkora ellenállásba, mint azt a felelősségi szabályoknál láttuk.⁵⁷⁴ A veszélyes tevékenységekkel és anyagokkal foglalkozó rezsim kérdéseinek nem kárfelelősségi típusú rendezése – amint azt a hatálybalépés ideje és a részes felek száma mutatja – egyfajta sikertörténetnek minősül a nemzetközi környezetvédelmi jogban, még ha ehhez kikényszerítést tartalmazó nemzetközi mechanizmusok nem is nagyon társulnak. A felelősség vonatkozásában – ha erről szólnak egyáltalán – az inkább politikai vállalás, semmint konkrét jogi kötelezettségvállalás kategóriája alá tartozó, sok esetben a bevezetőben vagy preambulumban megfogalmazott általános *soft law* deklaráció útján vállalnak az államok „felelősséget” az egyes egyezmények céljainak megvalósítása érdekében, természetesen a belső jogi eszközök útján. Nemzetközi jogilag azonban e szerződések eme sajátos felelősség-koncepcióhoz (amely az állam belső joga szerint alakul) lényegileg semmilyen támpontot, orientációs pontokat nem javasolnak. Az államok belső jogának vizsgálata dönti el, hogy a részes államok miként alkalmazzák e normák rendelkezéseit, és ezekhez milyen belső jogi felelősségi mechanizmusokat rendelnek. Ezek beható vizsgálata azonban *egyrészt* meghaladná ezen értekezés kereteit, *másrészt* a problémát kifejezetten az egyes belső jogi, jogági felelősségi formák felől lenne érdemes megközelíteni, nem pedig a nemzetközi jog, ezen belül a nemzetközi felelősség-koncepciók elemzésének érintőleges mellékleteként.

4.5.2. Az ipari balesetek miatt bekövetkezett károkért való felelősség

Az ipari balesetek mint sajátos károkozási formák miatti speciális felelősség szabályai a nemzetközi jogban mindeddig nem intézményesültek. Egyébként sem tükröznék a nemzetközi

⁵⁷³ Ezzel nem ellentétes azon – többek között Conforti által elfogadott – nézet, hogy a jogellenes cselekmény hiányában a nemzetközi felelősség megállapíthatóságára az egyik legjobb példa a különösen veszélyes cselekmények és a környezeti károk esetköre. Ld.: CONFORTI: *i. m.* 168. Ez kétségtelenül helyes álláspont, azonban a nemzetközi felelősség megállapíthatóságára vonatkozó szekunder normák szerződéses meghatározása ettől még hiányzik a nemzetközi jogban, amely még akkor is problematikus, ha ennek egyedi esetekben alkalmazandó szabályai a belső jogok szintjén már kétségtelenül jelen vannak. Az egységesítés, a különböző belső jogi normák közelítése ugyanis egy nemzetközi szerződés formájában tűnik az egyetlen célszerű megoldásnak.

⁵⁷⁴ Az espooi egyezmény hat, az aarhusi egyezmény három, a rotterdami egyezmény hat, míg a stockholmi egyezmény három év után lépett hatályba.

jogi realitást, ha a potenciálisan súlyos következménnyel járó véletlenszerű balesetek miatti kárfelelősség kérdésének szabályozását várnánk el az államoktól, amelyek gazdasági fejlettségük, földrajzi elhelyezkedésük, etc. okán egészen más volumenű ipari tevékenységet végeznek, és más – tipikusan *vis maior* jellegű – veszélyeknek vannak eleve kitéve. Rendkívül nehéz ilyen körülmények között egy univerzálisan kötelező, felelősségi típusú szerződés megalkotása, mivel az államok érdekrendszere itt jóval sokrétűbb, több mérlegelésre nyújt lehetőséget, mint például az atomkárfelelősség kérdésénél, ahol az alaptevékenység, az atomenergia hasznosításának fizikai törvényszerűségei, a károk bekövetkezésének eshetősége és hatásai valamivel uniformizáltabbak. Az államok vonatkozásában az ipari tevékenységek eltérő köre miatt kialakult disszonancia így alapvetően a felelősségi kérdések átgondolását befolyásolja; igaz viszont, a XX. század második felében tapasztalt balesetek (hajóbalesetek, tengerszennyezést előidézve, nukleáris balesetek, etc.) táptalajt adtak olyan elgondolásoknak, amelyek a jogsértés hiányában fennálló kártérítési lehetőség normatív bázisának létrehozásában gondolkodtak.⁵⁷⁵

A terület átfogó normája, az *ipari balesetek országhatáron túli hatásairól szóló*, 1992-ben Helsinkiben aláírt egyezmény (1992 Helsinki Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents)⁵⁷⁶ így egyrészt a kárfelelősség vonatkozásában csekély relevanciával bír, és elsősorban megelőzési és notifikációs célokat szolgáló intézkedésekről szól.⁵⁷⁷ Másrészt azonban az 1992-es helsinki egyezmény negatív definícióval is rendelkezik, mert a specifikus szabályozás által már „szerződéses” védelemmel ellátott, más rezsim *sui generis* hatálya alá balesetek körét kiemeli a hatálya alól. A 2. cikk 2. bekezdéséből következően az egyezmény nem alkalmazható

- i) a nukleáris balesetekre és a sugárszennyeződésből eredő veszélyhelyzetekre;
- ii) a katonai létesítményekben bekövetkezett balesetekre;

⁵⁷⁵ Vö.: LEFEBER: *Transboundary Environmental Interference...*, 2.

⁵⁷⁶ Érdekes megoldással szembesülünk az e pontban tárgyalt két 1992-es helsinki egyezmény vonatkozásában, amikor is a két dokumentum között a 2003-ban aláírt kijevi jegyzőkönyv (*2003 Protocol on Civil Liability and Compensation for Damage Caused by the Transboundary Effects of Industrial Accidents on Transboundary Waters to the 1992 Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses*)⁵⁷⁶ a határt átlépő folyókon ipari balesetek határon túli hatásaival okozott károk miatti polgári jogi felelősségről és kártérítésről szóló dokumentum teremt egyfajta *unctimot*. Erről ld. bővebben: BRUHÁCS János: A 2003. évi kijevi jegyzőkönyv: redivivus vagy innováció. *Jogtudományi Közlöny*, Vol. LX (2005) No. 3, 83-93.

⁵⁷⁷ Az ipari balesetek fogalma alá tartozik minden olyan esemény, amely veszélyes anyagokkal folytatott bármilyen tevékenység során bekövetkezett ellenőrizhetetlen folyamat eredménye, akár valamely létesítményben, például gyártás, felhasználás, tárolás, kezelés vagy ártalmatlanítás közben, vagy szállítás során merül fel [1. cikk a) bekezdés]. Az egyezmény 2. cikkének 1. bekezdése rendelkezik a hatályról. Eszerint ennek hatálya kiterjed az országhatárokon túli hatásokat kiváltani képes ipari balesetek – beleértve a természeti katasztrófák okozta baleseteket is – hatásainak megelőzésére, az azokkal kapcsolatos felkészülésre, és az ellenük való védekezésre, valamint az ipari balesetek megelőzése, a rájuk való felkészülés és elhárításuk területén folytatott információ- és technológiacserére, kölcsönös segítségnyújtás támogatására, továbbá a kutatás és fejlesztés területét érintő nemzetközi együttműködésre.

- iii) a víztározók védműveinek a megrongálódásaira, kivéve, ha ezen megrongálódás idézi elő az ipari balesetet;
- iv) a közúti és a vasúti közlekedési balesetekre.⁵⁷⁸
- v) a genetikailag módosított organizmusok nem szándékos kibocsátására;
- vi) a tengerben folytatott tevékenység – ideértve a tengerfenéken folytatott kutatást vagy kitermelést – által okozott balesetekre; valamint
- vii) a kőolaj vagy egyéb káros anyagok tengeri kiömlésére.

E meglehetősen hosszú lista az ipari balesetek rendkívül széles, egyébiránt a leggyakoribb és a legnagyobb potenciális kárral járó balesetek körét foglalja magában. Az is világosan kiderül számunkra, hogy a fentiekben felsorolt balesetekre vonatkozólag számos kárfelelősségi szerződés van hatályban, amely az államok számára „megteremtette” azon lehetőséget, hogy általánosságban az ipari balesetek határon átnyúló káros hatásainak kárfelelősségi kérdéseit eme szerződésből már kihagyják. Jogos és elfogadható érv lehet az államok részéről, hogy a legveszélyesebb, legkockázatosabb ipari tevékenységek esetében fennálló felelősségi szabályok meglétére hivatkozva tekintsenek el az önálló felelősségi rendszer megalkotásától.

Ellenben az egyezmény nem hallgat teljesen a kárfelelősség intézményéről (a megelőzés elvét mint új felelősségi jogi implikációt is ideértve – 6. cikk), és lakonikus megfogalmazással – inkább *soft law*-jellegű kötelezettségként, elvárásként – a részes államok számára előírja a felelősség területére vonatkozó szabályok, kritériumok és eljárások kidolgozását célzó megfelelő nemzetközi erőfeszítések támogatását.⁵⁷⁹ Mindeközben az egyezmény – korántsem meglepő módon – az üzemeltető felelősségének elsődleges kanalizációját „sugallja” implicit módon, amikor a természetes vagy jogi személyiséggel rendelkező operátort-üzemeltetőt felelősséggel ruházza fel az olyan tevékenységért, amely végső soron ipari balesetet okoz (például felügyeletet gyakorol felette, vagy a tevékenységet tervezik, illetve ilyen tevékenységet folytat).⁵⁸⁰ A felelősség részletkérdéseit azonban az egyezmény – szándékolt módon – már nem taglalja.

Voltaképpen az egyezmény Preambulumában fellelhető, a felelősség jogintézményével rokonítható elvek sem értelmezhetők az egyezmény kártalanítási-kártérítési elveiként, *egyrészt* mivel a Preambulum kizárólag célokat, nem pedig konkrét jogi kötelezettségeket

⁵⁷⁸ Az egyezmény két esetben kivételt tesz, azaz hatálya kiterjed a közúti és közlekedési balesetek elhárításával kapcsolatos szükségintézkedésekre, illetve a veszélyes tevékenység helyszínén folyó szállításra. Vö. az egyezmény 2. cikke 2. bekezdésének d) i)-ii) pontjaival.

⁵⁷⁹ Ld. az egyezmény 13. cikkét.

⁵⁸⁰ Vö. az egyezmény 1. cikkének e) bekezdésével.

fogalmaz meg; *másrészt* sem a Stockholmi Nyilatkozat 21. elve,⁵⁸¹ sem a szennyező fizet elve, illetve a „jó szomszédság”, valamint a többi felsorolt elv (viszonosság, diszkrimináció tilalma és jóhiszeműség) sem képes a felelősség és a kártalanítás kérdését önmagában rendezni. Ezen elvek jobbjára a belső jog és a nemzetközi kodifikációs törekvések számára nyújtanak egyfajta orientációs mechanizmust és politikailag elvárt hangsúlyokat,⁵⁸² amelyek leképeződése már a belső jog hatékony felelősségi rendelkezéseiben valósulna meg. A helsinki egyezmény jelentős eredményeihez sorolható továbbá, hogy már az aarhusi egyezményt megelőzően nevesíti az azonosítási, egyeztetési és értesítési kötelezettséget (4. cikk), a nyilvánosság tájékoztatásának, a notifikációs és egyes részvételi kérdések fontosságát (9-11. cikkek), a kölcsönös segítségnyújtás (12. cikk), illetve az információ- és technológiacsere (15-17. cikkek) kötelezettségét. A szerző meggyőződése szerint, ha ezek nem is képezik szorosan egy kárfelelősségi rezsím szerves és lényegi részét (bár az együttműködés, a jószomszédság és jóhiszeműség elvéből mindenképpen levezethetők), de minden bizonnyal megkerülhetetlen fontossággal bírnak nemcsak a káresemény megelőzése kapcsán, hanem a káresemény bekövetkezését követő időszakban, de akár az igényérvényesítési szakaszban, a kártérítési igény megítélésekor is.

4.6. A hulladékkárok miatti felelősség kérdése

A környezetre veszélyes tevékenységek miatti felelősség körében tartom célszerűnek a hulladékkárokért való felelősség elméletét tárgyalni. Specifikuma azonban nyilvánvaló, a hulladékok az emberi társadalom szükségszerű velejárói, amelyek szennyeznek, károsítják, illetve az enyhébb felfogás szerint is terhelik a környezetet. Míg az atomkárok, olajkárok, ipari balesetek által okozott károk bekövetkezése eshetőleges, rendszerint balesethez kötött, addig a hulladékok mint károsító tényezők eleve részei a környezetnek mint integráns egységnek, önmagában a környezetnek hulladékokkal való terhelését semmi esetre sem lehet jogellenes tevékenységnek minősíteni és ennek hatásait a balesetekhez hasonlítani.

A nemzetközi kereskedelem és a globalizáció következményeivel összhangban, a környezet és az emberi egészség védelme érdekében idejekorán megszületett a felismerés, hogy a hulladék-elhelyezés és a hulladékkárok kérdését nemzetközi szerződések keretében szabályozzák, megalkotva ezzel egy újabb környezetjogi vagy ezzel rokon tematikájú

⁵⁸¹ Miszerint az államok felelősséggel tartoznak a fennhatóságuk vagy ellenőrzésük alatt folytatott tevékenységek tekintetében annak biztosítására, hogy azok ne okozzanak kárt más országok, vagy a fennhatóságukon kívül eső területek környezetében.

⁵⁸² Ezekről ld. még az egyezmény 3. cikkét.

rezsimet. Abban viszont nem tapasztalunk különbséget az ipari balesetekkel való összevetésben, hogy eme rezsím jelenleg szintén nélkülözi a hatályos és speciálisan erre a tárgykörre megalkotott nemzetközi felelősségi szabályokat. Az országhatárokat átlépő szennyeződések és hulladékok miatti károk megelőzésének célja nyert általános elismerést és szabályozást a nemzetközi jogban, míg a felelősségi és kártalanítási rendelkezések szinte kizárólag a belső jogokban, újabban pedig a *sui generis* európai jogban⁵⁸³ egyaránt erőteljesen jelen vannak. A hulladékkárok területére különösen, az előbbiekhöz képest is hatványozottan érvényes azon megállapítás, hogy a nemzetközi magánjog metódusai segítségével, belső jogban lefektetett szabályok szerint lehet a kárigényeket benyújtania, akár saját állampolgár, akár más állam polgára szenvedett kárt a hulladék elhelyezése, szállítása miatt.

A hulladékok kérdésének vizsgálatakor úgy tűnik, hogy az államok mögöttes, reziduális felelőssége még az előzőekben tárgyalt rezsímekhez képest is visszaszorulóban van, illetve kevésbé érzékelhető módon van jelen. Ahol bizonyos tevékenységeket maguk az államok (ideértve az állami tulajdonban lévő jogi személyeket egyaránt) vagy erős állami felügyelet, ellenőrzés mellett, de önálló jogi személyek végeznek, ott az állam mögöttes és reziduális felelőssége – illetve kártalanítása kötelezettsége – az irányadó, ha a polgári jogi felelősség alapján a felelős személye nem állapítható meg, vagy a kárösszeg túl magas, és meghaladja a operátor/üzemeltető korlátozott felelősségét (az ebből eredő összeget). Ezekben az esetekben indokolt az államok széleskörű bevonása a folyamatba, amelynek lehetőségét maguk az államok teremtik meg. Ellenben a hulladék mint környezetet terhelő anyag szinte valamennyi jogi személy jogszerű és rendes működése következtében keletkezik, így nem minősül olyan esetkörnek, ahol az állam számára különösen indokolt lehet a felelősségi folyamatba akár reziduális felelősségi kérdésekkel beavatkozni; már csak azért sem, mert számos felelősségi esetkörrel és kárigények sokaságával kellene szembenéznie, mivel a hulladék által okozott károk bekövetkezése jóval gyakoribb pl. az atomkároknál – igaz viszont, hogy összecszerúságában, volumenében, hatásait tekintve rendszerint jelentősen elmarad attól.

A hulladékkárok miatti szennyeződésért fennálló felelősség kérdésében a nemzetközi jogalkotás három szálon indult el. *Egyrészt*, a nukleáris hulladékok miatti felelősség kérdését az atomkárfelelősségi normák rendezik; *másrészt* önálló rezsím keretében szabályozzák az

⁵⁸³ Ld. különösen az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak a hulladékszállításról szóló 1013/2006/EK rendeletét (2006. június 14.) és az Európai Parlament és a Tanács 2008/98/EK irányelvét (2008. november 19.) a hulladékokról, amely több irányelvet hatályon kívül helyezett.

olajszennyezések, a tengeri hulladéklerakás,⁵⁸⁴ valamint tengerszennyezés felmerülő kérdéseit; *harmadrészt* viszont – a maradványelv szerint, az előző két rezsím hatálya alá nem tartozó károk vonatkozásában – önálló szerződéses rendszere alakult ki a szárazföldi, szállítás útján, határokon átjutó hulladékok miatti felelősség koncepciójának. Mivel az első két esetkört már a megfelelő rezsimeknél érintettük, és vizsgáltuk, ezért jelen alpont a harmadik tárgykör alapkérdéseit tekinti át.

A szállítás útján határokat átlépő és a fentiekben megnevezett két rezsím hatálya alá nem tartozó veszélyes hulladékokkal foglalkozó jogi rezsimmél is helytálló azon megállapítás, miszerint a felelősségi típusú szerződések száma vagy hatékonysága jelentősen elmarad a megelőzést, elhelyezést, kezelést és ártalmatlanítást célzó jogi eszközök számától.⁵⁸⁵ A vizsgált területen az értekezés szempontjából ez annyit jelent, hogy egy hatályban lévő ellenőrzési és ártalmatlanítási szerződéshez csatoltak egy explicit kárfelelősségi jegyzőkönyvet, amely azonban tizenkét év elteltével sem lépett még hatályba. A hulladékkárok kérdéskörét megvizsgálva ez szimbolikus és reprezentatív módon mutatja be a jelenséget, ami a kárfelelősségi szerződésekkel kapcsolatos állami „távolságtartásban” fejeződik ki, miközben a terület egyéb vonatkozásai megfelelően szabályozottak.

Az aláírás után három évvel hatályba lépett, számos állam által aláírt és a hulladékokra vonatkozó nemzetközi rezsím elsődleges normájának tekinthető a *veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállításának ellenőrzéséről és ártalmatlanításáról* szóló, 1989-es bázeli egyezmény (1989 Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal, amely 1992-ben már hatályba lépett).⁵⁸⁶

Az egyezmény felelősségi rendelkezést explicit módon nem tartalmaz. Azonban a felelősségi jog dimenziójába tartozó, implicit módon a kárfelelősség egyes jogintézményeire utaló szakaszokból sem olvasható ki egyértelműen nemzetközi jogi kötelezettség a

⁵⁸⁴ Ideértve az antarktisi hulladékok ártalmatlanításának és kezelésének problémáját rendezni hivatott 3. számú mellékletet (Annex III – Waste Disposal and Waste Management), amelyet az Antarktisz szerződés 1991-es jegyzőkönyvéhez csatoltak. A melléklet explicit kárfelelősségi kérdéseket nem tartalmaz.

⁵⁸⁵ Regionális szinten az afrikai kontinens vonatkozásában a hulladékok határon túlra való szállításának és kezelésének egyes tilalmait, korlátozásait előíró ún. *bamakói egyezmény*, valamint az ugyanilyen céllal, a dél-csendes-óceáni régióban létrejött ún. *waigani egyezmény* említhető. Ld. *1991 Bamako Convention on the Ban of the Import Into Africa and the Control of Transboundary Movement and Management of Hazardous Wastes Within Africa* (az egyezmény 1998. április 22-én lépett hatályba) és az 1995-ös *waigani egyezmény (1995 Waigani Convention to Ban the Importation into Forum Island Countries of Hazardous and Radioactive Wastes and to Control the Transboundary Movement and Management of Hazardous Wastes within the South Pacific Region*, amely 2001. október 21-én lépett hatályba). Eme szerződésekhez azonban nemzetközi kárfelelősségi instrumentumok már nem társulnak.

⁵⁸⁶ Az egyezmény egyébiránt az Európai Közösség, majd ennek jogutódja, az Európai Unió területén, azaz annak minden tagállamában közvetlenül hatályos a *259/93/EEC rendelet* szerint. Magyarországon a 101/1996. (VII. 12.) Korm. rendelet hirdette ki.

hulladékkárok, a bekövetkezett szennyezések miatti felelősség esetén fennálló kártalanítási kötelezettség intézményesítésére.

E rendelkezések között találjuk – többnyire csak a preambulumban megfogalmazott általános, nem is jogi, mint inkább politikai célkitűzésként minősíthető – a veszélyes vagy az egyéb hulladékokat létrehozó, ennek ismeretének hiánya esetén pedig a hulladékokat birtokló vagy felügyelő ún. termelő⁵⁸⁷ kötelezettségét a szállításra és ártalmatlanításra; lehetőség szerint a keletkezés helyén való ártalmatlanítás, illetve a tájékoztatás és kárenyhítés követelményét; valamint az emberi egészség és a környezet védelmének jogi kötelezettségek szintjén kevésbé értelmezhető figyelembe vételét. Az egyéb kérdéseket – közöttük számos, a kárfelelősség intézményétől sem függetleníthető kérdést⁵⁸⁸ – a részes államok általános kötelezettségévé teszi,⁵⁸⁹ azaz belső jogi útra utalja az egyezmény.

A kárenyhítés kötelezettségét kifejezetten, adott esetben a *restitutio in integrum* mint jóvátételi, kárrendezési mód egy lehetséges fajtájának követelményét is meghatározza az egyezmény, a visszaszállítás kötelezettsége formájában. Eszerint, ha az országhatárokat átlépő veszélyes és egyéb hulladékok szállítása – amelyhez az érintett államok korábban hozzájárultak – nem teljesíthető a szerződésben foglaltaknak megfelelően, akkor az exportáló állam biztosítja, hogy a kérdéses hulladékot az exportáló 90 napon belül vagy egyéb megállapodás esetén más időtartamon belül visszaszállítja az exportáló állam területére.⁵⁹⁰ A jogellenes szállítás esetén nemzeti jogalkotás útján kell gondoskodnia a hulladékok illegális szállításának megelőzéséről és megbüntetéséről, amely az egyezmény 9. cikkének 3. bekezdése szerint az ártalmatlanítás szigorú kötelezettségével is párosul (az egyezmény IV. számú Mellékletében felsorolt műveletek minősülnek ártalmatlanításnak). Ha azonban a hulladékok jogellenes szállításának felelőssége nem róható sem az exportálóra, sem a termelőre, sem az importálóra, illetve az ártalmatlanítást végzőre, akkor az érdekelt részes állam(ok) célszerűen együttműködve biztosítják, hogy a szóban forgó hulladékot olyan rövid időtartamon belül, ahogy az csak lehetséges, a környezetet nem veszélyeztető módon ártalmatlanítsák.⁵⁹¹ Ez a mechanizmus a 10. cikkben taglalt nemzetközi együttműködés, valamint a 11. cikkben fellelhető két- és többoldalú megállapodások megnyilvánulási formáival együtt kellő alapot szolgálhat egy speciális kárfelelősségi és kárrendezési módszer kialakításához. Ezt kétségkívül elősegíti az egyezménynek a speciális, kárfelelősségi

⁵⁸⁷ Ld. a bázeli egyezmény 2. cikkének 18. bekezdését.

⁵⁸⁸ Ld. különösen az egyezmény 4. cikkének 2. bekezdését és a 3. bekezdést, amely előírja, hogy a veszélyes és az egyéb hulladékok jogellenes szállítását a részes államoknak büntettnek kell tekinteni.

⁵⁸⁹ Vö. az egyezmény 4. cikkével.

⁵⁹⁰ Vö. az egyezmény 8. cikkével.

⁵⁹¹ Vö. az egyezmény 9. cikkének 4. bekezdésével.

vonatkozások megalkotására is felhívó szakasza, amely lehetővé teszi az államok számára, hogy „*olyan jegyzőkönyvet fogadjanak el, amely megfelelő szabályokat és eljárásokat tartalmaz a veszélyes és az egyéb hulladékoknak az országhatárokat átlépő szállításából és ártalmatlanításából származó károkért való kötelezettség vállalása, valamint a károk megtérítése érdekében.*”⁵⁹²

Ennek alapulvételével az államok 1999-ben aláírták a bázeli egyezmény kiegészítéseként a *kárfelelősségi és kártalanítási-kártérítési kérdésekről szóló jegyzőkönyvet* (1999 Basel Protocol on Liability and Compensation for Damage resulting from Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal, amely azonban még – az aláírása óta eltelt 12 év alatt – nem lépett hatályba). A jegyzőkönyv – főszabály szerint – a már ismertetett explicit kárfelelősségi normák felépítését és szubsztanciális megoldásait követi, azok rendszerébe jól illeszkedik, tekintve, hogy az államok a hulladékkárokért való felelősség „zászlóshajó-normájának” megalkotása céljából hozták létre.⁵⁹³

A *kárfelelősség alakzatában* és a *felelősség-kanalizáció* tekintetében már – specifikumként a kárfelelősségi normák körében – egyfajta kettősség tapasztalható, amely a kárfelelősségi jog rendszerében eltérésnek, egyszersmind unikális és sajátos megoldásnak tekinthető. A felelősség a jegyzőkönyv szerint egyrészt szigorú és objektív,⁵⁹⁴ másrészt az 5. cikk alapján lehet vétkességi alapú és összegszerűségét tekintve korlátlan is, e körben eltekintve a 4. cikkben foglaltaktól.⁵⁹⁵ Ez utóbbi azonban speciális felelősségi részkoncepció, mivel az olyan jellegű károknál irányadó, amelyeknél a károk okozója vagy elősegítője a jogsértő szándékos, súlyos gondatlan (*reckless*) vagy hanyag (*negligent*) magatartása vagy mulasztása, illetve a bázeli egyezmény rendelkezéseinek végrehajtásaival ellentétes magatartás követése.⁵⁹⁶ Az effajta megkülönböztetés, kettős felelősségi alakzat egy igazi „hozzáadott értéke” lehetne a jegyzőkönyvnek, ha egyáltalán hatályba lép. Jelenleg azonban felvethető a kérdés, hogy voltaképpen ez a fajta „alakzati” duplikáció vajon nem sorolható-e azon okok körébe, amelyek indokolják a jegyzőkönyvvel kapcsolatos aggodalmakat, amelyek a hatálybalépés immáron több, mint egy évtizedes elmaradásával egyre csak felerősödtek.

⁵⁹² Ld. a bázeli egyezmény 12. cikkét.

⁵⁹³ Ez még annak ellenére is igaz, hogy számos hulladékra – tipikusan a más, hasonló kárfelelősségi szerződések hatálya alá tartozó hulladékokra vagy egyéb veszélyes anyagokra – nem alkalmazható a jegyzőkönyv. Vö. a jegyzőkönyv 3. cikkének 7. bekezdésével és a 11. cikkével.

⁵⁹⁴ Vö. a jegyzőkönyv 4. cikkével.

⁵⁹⁵ A környezeti kárfelelősség rendszerébe sorolható normákban nemigen szembesülhetünk a vétkességi alapú felelősség (*fault-based liability*) kifejezett említésével.

⁵⁹⁶ Az 1999-es jegyzőkönyv alapján, amely személy nem teljesíti a bázeli egyezmény rendelkezéseit, vagy amelyek jogellenes, szándékos, hanyag és gondatlan tevékenysége vagy mulasztása kárt okoz, felelőssége megállapítható. A jegyzőkönyv 5. cikke azonban leszögezi, hogy ez a cikk nem érinti a segéd (*servant*) és ügynök (*agent*) tevékenységeiért a belső jog szerint fennálló felelősség koncepcióját és kérdését.

A felelősség-kanalizáció esetében – ismét csak szokatlan módon, a többi kárfelelősségi norma tükrében – a felelősség megoszlik, illetve eltér a hulladék „mozgása” szerinti fázisokban. A felelősség elsődlegesen azon személyhez telepített, aki a bázeli egyezmény 6. cikke szerint bejelentette a szállítást (*notifier*), az országhatárokat átlépő szállítást.⁵⁹⁷ Az ehhez kapcsolt szigorú, azaz vétkességre tekintet nélküli felelősség alkalmazható egészen addig, amíg a szállítást bejelentőtől az ártalmatlanító⁵⁹⁸ (*disposer*) birtokába kerül a veszélyes vagy egyéb hulladék, ezután már a felelősséget is az ártalmatlanítóhoz telepíti a jegyzőkönyv 4. cikkének 1. bekezdése. Ha több személy felelőssége megállapítható, akkor a kérelmező, a kárigény betérjesztője valamennyi személytől követelheti a teljes kártalanítási összeget, az egyetemleges felelősség elvének megfelelően.⁵⁹⁹

A *felelősség alóli kimentés* az általánosan alkalmazott mentesülést biztosító tényezők szerint történik, ha a potenciálisan felelőssé tehető személy bizonyítja, hogy a kárt i) fegyveres konfliktus, háború, polgárháború vagy lázadás; vagy ii) kivételes jellegű, elkerülhetetlen, előre nem látható és ellenállhatatlan természeti katasztrófa eredményeként jelentkezik; vagy iii) a kár bekövetkezésének helye szerinti állam hatósága kötelező intézkedésének teljesítése folytán állt elő a kár; illetve iv) harmadik fél – ideértve a károsultat is – jogellenes szándékos magatartása idézte elő a kárt.⁶⁰⁰ Nem explicit kimentési ok, de a kártalanítás-kártérítés összege csökkenthető, illetve elengedhető, ha a károsult vagy a belső jog alapján a károsult felelőssége alá tartozó személy vétkes magatartása idézte elő a kárt, vagy ennek előidézésében ez közrejátszott.⁶⁰¹

A *kárfelelősség összegszerű korlátja* a szigorú és objektív, valamint a vétkességi, szubjektív alakzat szerint differenciált. Míg előbbi esetben a felelősség korlátozott, az utóbbi vétkességi alapú, speciális felelősségi formulánál már korlátlan felelősségről beszélhetünk, financiaális limitösszegek hiányában (12. cikk 2. bekezdése). Az előbbi formula felelősségi összeghatárait a jegyzőkönyvhöz fűzött „B” Mellékletben (Annex B) találjuk. Eszerint a

⁵⁹⁷ Ld. az 1999-es jegyzőkönyv 4. cikkét. Ha a szállítást bejelentő egy exportáló állam, amelynek a területéről veszélyes vagy egyéb hulladékoknak az országhatárokat átlépő szállítását tervezik, vagy kezdeményezték, illetve nem történt a szállításra vonatkozó értesítés, tájékoztatás, akkor az exportáló lesz a felelős, míg a veszélyes vagy egyéb hulladék az ártalmatlanító birtokába nem kerül. A bázeli egyezmény 2. cikkének 15. bekezdése szerint az exportáló olyan, az exportáló állam joghatósága alá tartozó személy, aki az adott veszélyes vagy egyéb hulladékok exportját intézi. Az iménti metódus analóg módon alkalmazható az importáló állam esetében is, ahol az importálóhoz telepíti a felelősséget az ártalmatlanító belépése előtti fázisban. A bázeli egyezmény 2. cikkének 16. bekezdése szerint az importáló olyan, az importáló állam joghatósága alá tartozó személy, aki az adott veszélyes vagy az egyéb hulladékok importálását intézi.

⁵⁹⁸ Az ártalmatlanító a bázeli egyezmény 2. cikkének 19. bekezdése szerint az olyan személy, akihez a veszélyes vagy az egyéb hulladékot szállítják, és aki e hulladékok ártalmatlanítását végzi.

⁵⁹⁹ Ld. a jegyzőkönyv 4. cikkének 6. bekezdését.

⁶⁰⁰ Ld. a jegyzőkönyv 4. cikkének 5. bekezdését.

⁶⁰¹ Vö. a jegyzőkönyv 9. cikkével.

kártérítési-kártalanítási összeghatárokat a belső jog határozza meg, a jegyzőkönyv melléklete csak a minimális pénzügyi limiteket taglalja.⁶⁰²

Az ártalmatlanító esetében nem ilyen differenciált a felelősségi korlát, ez esetben ugyanis balesetenként 2 millió elszámolási egység a minimális kárfelelősségi összeghatár. A „B” Melléklet 3. bekezdésének megfelelően a fentiekben leírt összeghatárokat a részes államok rendszeresen áttekintenek, felülvizsgálják, különös figyelemmel a veszélyes és más hulladékok országhatárokon átlépő hatásainak, az ártalmatlanításnak, az újrafelhasználásnak a környezetre gyakorolt potenciális kockázataira, illetve a hulladékok jellegére, mennyiségére és veszélyes komponenseire. A jegyzőkönyv egyébként előírja a lehetséges felelős személyek számára a biztosítás és más pénzügyi fedezetek fenntartását, a felelősségi összeghatárok fedezése céljából; ideértve azon esetkör is, ha a jegyzőkönyv szerinti kártalanítás nem fedezi a kár összegét, akkor kiegészítő, pótlólagos pénzügyi eszközöket kell igénybe venni (erről a részes államok rendszeres találkozókon határozhatnak).⁶⁰³

A felelősség időbeli korlátja, azaz a kárigény *elévülése* tekintetében a jegyzőkönyv a más rezsimenél már bevált megoldásokat (ha nem is konkrétan az elévülési időt illetően) preferálja, hiszen az objektív határidőt a baleset bekövetkezésétől számított tíz évben határozza meg. A kárigény a kérelmező számára öt éven belül terjeszthető be azon időponttól számítva, amikor a kérelmező a kárról értesült vagy arról tudomást szerezhette volna (feltéve, hogy ez az objektív elévülési időn belül van).⁶⁰⁴

Az *illetékes bíróság joga* kapcsán a jegyzőkönyv a már alkalmazott mintákat és felelősségi alappillért követi, amikor egyrészt a kár bekövetkezésének helye, másrészt a baleset helye, harmadszor pedig az alperes lakóhelye, illetve elsődleges működési területe (tevékenység végzésének helye) szerinti állam jogát rendeli alkalmazni, és bíróságait ruhazza

⁶⁰² A szállítást bejelentő, exportáló és importáló vonatkozásában, balesetenként ez az összeg nem lehet kevesebb

- i) 5 tonnával bezárólag szállítmányonként 1 millió elszámolási egységnél;
- ii) 5 tonna felett 25 tonnáig bezárólag szállítmányonként 2 millió elszámolási egységnél;
- iii) 25 tonna felett 50 tonnáig bezárólag szállítmányonként 4 millió elszámolási egységnél;
- iv) 50 tonna felett 1000 tonnáig bezárólag szállítmányonként 6 millió elszámolási egységnél;
- v) 1000 tonna felett 10000 tonnáig bezárólag szállítmányonként 10 millió elszámolási egységnél;
- vi) 10000 tonna felett minden egyes tonna után 1000 elszámolási egységnél, úgy azonban, hogy legfeljebb 30 millió elszámolási egység lehet a felelősség felső összeghatára.

Ld. a jegyzőkönyv „B” Melléklete 2. bekezdésének a) pontját.

⁶⁰³ Ld. a jegyzőkönyv 14-15. cikkeit.

⁶⁰⁴ Ld. a jegyzőkönyv 13. cikkét. Ha baleset azonos eredetű események sorozataként jelentkezik, akkor az elévülési idő a balesetet kiváltó utolsó esemény időpontjától kezdődik. Ha a baleset folyamatos események formáját ölti, akkor az ilyen események befejezésekor indul meg az elévülési idő.

fel joghatósággal a kárigények eldöntésére.⁶⁰⁵ A jegyzőkönyv által nem rendezett kérdésekben természetesen az illetékes bíróság joga az irányadó.

Összegzésként leírható, hogy a hulladékkárok miatti felelősség kérdése az önálló rezsimmé válás egyértelmű jeleit mutatja, noha itt is igaznak tűnik azon megállapítás, hogy a kevésbé „érzékeny” kérdéseket rendező szerződések száma jelentősen meghaladja a kardinális fontosságú felelősségi normák számát. Ezt tovább árnyalja azon tényező is, hogy a rezsim egyetlen aláírt kárfelelősségi dokumentuma, az 1999-es jegyzőkönyv még nem lépett hatályba, így a kérdéskör jelenleg az államok saját belső jogi mechanizmusaira épül, anélkül, hogy ezekre vonatkozólag egy kötelező erejű nemzetközi norma adjon megfelelő útmutatást, szabályozási mintát. A helyzet viszont korántsem tragikus, mert szinte valamennyi állam *de iure* rendelkezik azzal a belső jogi felelősségi rendszerrel, amely a hulladékkárok miatti igények elbírálását biztosítja a nemzetközi magánjog szabályai szerint, az illetékes bíróság joga alapján. A környezetvédelmi jog tágabb kontextusában jelentős előrelépésnek mondható, hogy hulladékokkal foglalkozó jogi rezsim számos normája jogi kötelezettségként határozza meg, hogy a káros hulladékot ezek keletkezésének helyén kell megsemmisíteni, vagy ártalmatlanítani. Ez a gyakorlatban azzal a következményekkel járhat, hogy a fejlett államok által „létrehozott” hulladékot nem exportálhatják immáron a fejlődő államokba, ahogy az eddigi, igen szomorú tapasztalatok ezt mutatták. A közös, de megkülönböztetett felelősség elvének érvényre juttatását, valamint az államok hatékony hulladékkezelési rendszerének kidolgozását ezen lépés nagyban elősegítené, minek következtében a nemzetközi környezetvédelmi jog terepén egy jelentős „szektorális” sikerrel gazdagodna az egyik legégetőbb problémákat magában foglaló területen.

De lege ferenda azonban szükségesnek tartom egy univerzális szintű explicit kárfelelősségi norma megalkotását és hatálybalépését e szektorban. E norma az államon belül, illetve regionális szervezetek (például az Európai Unió) által kétséggel alkalmazott, egységesített kárfelelősségi eszközök mintájára épülne fel, figyelemmel *egyrészt* a hulladékok hatásainak globális természetére, *másrészt* arra a nem elhanyagolható tényre, hogy a fejlett államok hulladéka és más veszélyes anyaga sok esetben a fejlődő államokban fejti ki káros hatásait, további inherens – politikai, gazdasági, biztonsági, etc. – problémákat okozva ezzel. A hulladékkárok problémája tehát tipikusan globális, minden államot és általában a környezetet hátrányosan, károsan érintő kérdéskör, amely miatt eme problémakör kezelése

⁶⁰⁵ Vö. a jegyzőkönyv 17. cikkével. A kivételeket ld. a 21. cikk 1. bekezdésében.

mindenképpen megköveteli egy univerzális hatályú, a regionális megközelítésekről és specifikumoktól „elrugaszkodó” nemzetközi norma létét.

5. fejezet

Kárfelelősség az európai jogban

5.1. Alapvetés és az elsődleges jogforrások szerepe

Az Európai Unió (illetve jogelődjei) sajátos, *sui generis* jogrendszere és egyedülálló politikai rendszere szerint a környezet védelme elsősorban a tagállamok szintjén hangsúlyos, amely voltaképpen implicit módon a belső jogi felelősség-elméletek és a tagállamok részvételével kötött nemzetközi szerződések felelősség-koncepcióinak elfogadását feltételezi. Következésképpen az Unió saját normáival – a *szubszidiaritás* fundamentális elvének⁶⁰⁶ mentén – a tagállamai között érvényben lévő védelmi mechanizmus(oka)t ruhazza fel kiegészítő, pótlólagos és egységesítő funkcióval.

Az uniós integrációnak ma már egyre hangsúlyosabb része a környezetvédelem, a környezetvédelmi politikák, jogi eszközök közelítése. Noha az európai integrációs célok évtizedeken keresztül a gazdasági integrációt tekintették az elsődlegesnek, az 1970-es években a környezetvédelmi jog megjelenésével, majd a gazdaság és környezetvédelem mind szorosabb összefonódásával egyidejűleg már a környezet védelmének közös célja is megjelent a célok között.⁶⁰⁷ A környezeti kérdések integrációját – mind a tagállamok eltérő normáinak harmonizálása, mind pedig az Unió, illetve a Közösség szerteágazó cselekvési rendszerébe való illesztése terén – az eltelt évtizedekben egy sajátos megoldás, a mai napig létező formában, az akciótervek szintjén határozták meg, *de iure* nem kötelező jelleggel. Ez egy sajátos megoldás, amely az egyes időszakok eltérő gazdasággal és környezettel kapcsolatos felfogásai (5 évente éles váltások lehetnek ugyanis), illetve a fokozatos bővülés következtében mint több állam számára teremtett lehetőséget környezeti politikája, a „jogi

⁶⁰⁶ Amely – Bándi szerint – magában hordja a megosztott felelősség gondolatát is. Ld.: BÁNDI: *Környezetjog...*, 179.

⁶⁰⁷ Ahogyan Bándi fogalmaz, „világossá vált, hogy a Közösség környezeti integrációja a gazdasági integráció szükségszerű velejárója.” Ld.: BÁNDI: *Uo.* 147.

környezete” felülvizsgálatára, harmonizációs szempontú átalakítására.⁶⁰⁸ Tézisként fogalmazható meg, hogy az integráció, a környezetvédelmi jog és az akciótervek fejlődése, alakulása összefüggő, egymástól el nem választható jelenségként hat. Az Unió, illetve jogelődjei vonatkozó gyakorlata – kiegészülve az alapító szerződések néhány környezetjogi tárgyú rendelkezésével – e hármasság rendszer dimenziójában elemezhető. Ez pedig hosszabb távon eredményezhette azt, hogy ma már a másodlagos jogforrások sokasága (döntően irányelvek) érinti a kérdéskört, az államok számára konkrét kötelezettségeket is keletkeztetve.

A tagállami védelem és felelősség-kiszabás, valamint a nemzetközi jog által biztosított eszközökhöz képest az Unió a felelősségi szabályok megalkotásában deklaráltnak és saját jogi helyzetéből adódóan sem vállalhat kardinális szerepet, noha számos megoldás született a tagállam-Unió viszonylatban a felelősségi kérdések tisztázására. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy amennyiben egy tagállam az Európai Unió utasításának megfelelően megsérti harmadik fél valamilyen jogát, akkor a harmadik fél az Európai Uniót vonhatja csak felelősségre a jogsértő és kárt okozó magatartásért, mivel a tagállam nem válik a saját nevében a jelen esetben kétoldalú, de három fél érintettségét magában foglaló nemzetközi felelősségi jogviszony alanyává, mert őt az egyezmény rendelkezései nem jogosítják, illetve nem is kötelezik.⁶⁰⁹

Az Unió környezetvédelmi joga⁶¹⁰ összességében meglehetősen fejlettnak és kidolgozottnak mondható, tekintve, hogy a szervezet mindaddig hatékonyan hangolta össze – nem kizárólag a jog eszközeivel – a tagállamok környezeti politikáit, jelentős mértékben a közösségi környezeti politikák segítségével támaszkodva.⁶¹¹ A környezetvédelmi akciótervek több cikluson keresztül tartó megvalósítása mellett az élőhelyek, a helyi és regionális védelemre szoruló természeti képződmények, egyes állat- és növényfajok védelme, valamint a klímaváltozás elleni küzdelem, illetve egyéb részterületek (pl. fogyasztóvédelem) vonatkozásában mérhető fel az Unió ezirányú releváns tevékenysége. Ezek többsége inherens módon konkrét kárfelelősségi kérdéseket rejt magában, így a kapcsolódó kárfelelősségi módozatok kimunkálására kiemelt figyelmet kell fordítani, még akkor is, ha az Európai Unió

⁶⁰⁸ Az integratív szemlélet szinte valamennyi területen megfigyelhető, a tájvédelemtől a gépjárművek által okozott károsanyag-kibocsátás kérdésköréig. Vö.: KISS-SHELTON: *Manual of European Environmental Law...*, 512-518. Ez is arra mutat rá, hogy az Unió politikája, jogalkotása az államok integrációján túl a lehető legtöbb, közös hatáskörbe tartozó cselekvés harmonizálását és a jogközelítés módszerét részesíti előnyben.

⁶⁰⁹ Ld.: SZABÓ Marcel: Az Európai Unió nemzetközi jogi felelőssége. *Európai Jog*, Vol. 10 (2010) No. 6, 16. Azonban a tagállamnak is felelősséget kell vállalnia a megvalósított cselekményért, ha az ellentétben áll a tagállam által saját nevében vállalt nemzetközi kötelezettségekkel. Ld.: *Uo.*

⁶¹⁰ „Az európai környezetvédelmi jog elemeit, komponenseit az európai államok által elfogadott nemzetközi normák, az Európai Közösség joga és az európai államoknak a környezetvédelemhez kapcsolódó jogszabályai alkotják.” Ld.: KISS-SHELTON: *Manual of European Environmental Law...*, 3.

⁶¹¹ Ezek részletes áttekintését ld.: BÁNDI: *Környezetjog...*, 147-156.

jogrendszerében a felelősség *sui generis* szabályai és koncepciói nem lelhetők fel. Ha a kárfelelősséget az államok belső joga és a nemzetközi jogi fogalmának kettős rendszerében helyezük el, akkor egyértelművé válik, hogy az így kialakult helyzet meglehetősen homályos és fragmentált. A jelenlegi 27 tagállam 27 kárfelelősségi rendszere – kiegészülve a nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségek halmazával⁶¹² – egyértelműen bizonyítja az Unió cselekvésének, egységesítési szándékának szükségességét, az így előállt helyzet pedig egyben azon irányokat is kijelöli, amelyek a széttagolt rezsím hatékonyabbá tétele szempontjából kulcsfontosságúak.

Az Európai Unió közvetlen jogelődje, az Európai Közösség először csak a hulladékok által okozott károkért való polgári jogi felelősségre vonatkozó szabályokat kívánta egymáshoz közelíteni és egységesíteni,⁶¹³ amely szorosan következik az európai integráció kezdeti kizárólagos gazdasági célkitűzéséből. *Bándi* már idejekorán rámutatott azon reális veszélyre, amely a szennyező fizet elve és az egyes tagállamok felelősségi rendszere közötti összefüggésekből fakad, miszerint a felelősségi szisztémák különbözősége a szennyező fizet elvben megjelenő költségek államonként eltérő realizálódását hozhatja magával.⁶¹⁴

A kérdéskör azonban rávilágít a környezeti kárfelelősség terén az uniós specialitásra, nevesül a tagállamok eltérő szabályozási struktúrájának egységesítésére, közelítésére, akár saját aktusok megalkotása árán is. Ez képezi mindvégig az uniós kárfelelősségi rezsím fundamentális alapját, melynek megalkotásával az Unió, illetve jogelődje, az Európai Közösség tulajdonképpen a nyolcvanas évek vége óta foglalkozik, akár elsődleges, akár másodlagos jogforrások szintjén.⁶¹⁵

Az Unió *elsődleges jogforrásai*, az alapító szerződések (illetve ezek módosításai) szintjén érdemes a kérdéskört megközelíteni, hiszen az ezekben foglalt, absztrakt és jobbra általános célkitűzések jól tükrözik az európai integráció környezettel, kárfelelősséggel kapcsolatos nézeteit, elgondolásait, amelyek kifejtését már a másodlagos jogforrásokban találjuk. A közösségi politikák rendszerében a környezeti kérdések, a környezetvédelem először csak az

⁶¹² Ld. például az Unió területén jelenleg hatályban lévő hét atomkárfelelősségi szerződést. LAMM Vanda: Lesz-e egységes európai nukleáris kárfelelősségi jog? In: NÓTÁRI Tamás (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70. születésnapjára*. Lectum Kiadó, Szeged, 2010. 175-176.

⁶¹³ Ld. például: *Directive 84/631 on the Supervision and Control within the European Community of the Transfrontier Shipment of Hazardous Waste*, amely a polgári jogi felelősség elvét alkalmazza.

⁶¹⁴ Ld.: BÁNDI: *Felelősség a környezeti károkért...*, 142.

⁶¹⁵ Ennek jogi alapját már a kezdetektől egy, a környezeti károokra vonatkozó (polgári jog, azaz belső jogi mechanizmusok adaptálásával történő) felelősségi direktíva, azaz irányelv elfogadásában látták. Az irányelv mint másodlagos jogforrás ugyanis a címzettek – azaz a tagállamok – számára az irányelvben megfogalmazott célkitűzések elérésének kötelezettségét irányozza elő, és a tagállamoknak úgy kell eljárniuk, hogy az irányelv által kitűzött cél valóban megvalósulhasson.

1986-ban aláírt *Egységes Európai Okmányban* (Single European Act)⁶¹⁶ nyert széleskörű elismerést (Subsection VI, Title VII), amely az alapszerződések, az elsődleges jogforrások szintjén történő említést és e körben való szabályozási törekvést foglalt magában, melynek eredményeként a szennyező fizet elve az alapító szerződés 174. cikk 2. bekezdésének (ma már a lisszaboni szerződés 191. cikke a hatályos az egységes szerkezetbe foglalt változat szerint) hatálya alá került, ami voltaképpen azt jelenti, hogy a szennyezőnek – és nem általánosságban a közösségnek, a „köznek” – kell viselnie a megelőzés, etc. költségeit, de ahhoz már másodlagos jogalkotás szükséges, hogy hatékony felelősségi és kártérítési elvvé formálják a szennyező fizet elvet.⁶¹⁷

Az 1992-ben aláírt, az *Európai Unióról szóló Maastrichti szerződés* által módosított alapító szerződés XVI. címének (Környezet) 130r cikke (ma már a lisszaboni szerződés 191. cikke a hatályos az egységes szerkezetbe foglalt változat szerint) a Közösség környezetpolitikájának érdemi kérdéseiről szól, amelyek között az alapvető célkitűzéseken túl a környezeti politika közös szabályozó elvei is említésre kerülnek, amelyek között már egyes kárfelelősségi vonatkozású, a környezeti károk felmerülése esetén realizálható elvek fedezhetők fel. Az egykor hatályos 130r cikk (2) bekezdésében a szerződés rögzíti az elővigyázatosságot, a megelőzést, a környezeti károknak a forrásuknál történő elhárításának elvét, illetve a szennyező fizet elvet. Megjegyzendő, hogy az Unió legújabb elsődleges jogforrása, az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról szóló, 2007-ben aláírt Lisszaboni szerződés (*2007 Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community*)⁶¹⁸ a XX. címbe foglalt 191. cikke (a szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata alapján) szinte teljes mértékben átvette a Maastrichti szerződés vonatkozó rendelkezéseit, így mind a négy környezeti tárgyú elvet.

Fontos viszont hangsúlyozni, hogy ezen elvek – mindegyik primer jogforrásnak minősülő dokumentum szerint – a környezeti politikák részei, nem pedig kárfelelősségi alaptételek, hiszen az alapító szerződések, az elsődleges jogforrások maguk nem szólnak kifejezetten kárfelelősségi kérdésekről, ezek már a másodlagos jogforrások szférájában nyernek valódi értelmet és részletekbe menő szabályozást. A tagállamok eleve hiányos szabályozási rendszere alapján pedig mind az egykori 130r cikk, mind pedig a jelenleg hatályos 191. cikk feljogosítja a Közösséget, az Uniót a környezet speciális, közös cselekvésre okot adó

⁶¹⁶ Az Okmány 1987. július 1-jén lépett hatályba.

⁶¹⁷ Vö.: LAMMERS: *i. m.* 48.

⁶¹⁸ A szerződés 2009. december 1-jén lépett hatályba.

aspektusaira vonatkozó szabályok megalkotására, amelybe természetesen bele kell érteni a környezeti kárfelelősség esetleges normáit is (különösen annak tükrében, hogy a környezetvédelem kérdése az Unió és a tagállamok közötti *megosztott hatáskör*⁶¹⁹).

Az Unió másodlagos jogforrásai azonban már jóval szorosabban és konkrétan kötődnek a környezeti kárfelelősség tárgyköréhez, noha ezen normák, dokumentumok hatálya – minden kétséget kizáróan – a primer jogforrásokból eredeztethetőek.

5.2. Az ún. Zöld és Fehér Könyv

Az explicit kárfelelősségi instrumentumok körében említést érdemlő lépések közül kiemelkedik az Európai Közösség Bizottságának a környezetben okozott kárért való felelősség szabályozására irányuló javaslata, amely tárgyasult formában az 1993-as ún. *Zöld Könyv* (Green Paper on Civil Liability and Remedying Environmental Damage from the Commission) – egyébként nem kötelező erejű instrumentum – formájában került publikálásra, elemezve az adott területen való közösségi fellépés lehetőségeit. A Zöld Könyv számba veszi a felelősségi jog alapintézményeit, és hosszasan elmélkedik a polgári jogi felelősség általános elfogadásából következő objektív és vétkességi alapú felelősség sajátosságairól, előnyeiről és hátrányairól egyaránt. Azt a dokumentum maga elismeri, hogy a károsultak szempontjából a szigorú, objektív felelősség elve a kívánatos, amely azonban a gazdaságot már hátrányosan érintheti, mivel a piaci, ipari szereplők az objektív felelősségtől és az így könnyebben elbírálható kárigényektől való félelmükben jelentős korlátozás alá vetnék magukat. Azonban már csak számszerűségi alapon (jóval többet foglalkozik az objektív felelősség elvével, hiszen majdnem kétszer több helyen fordul elő a szövegben, mint a vétkességi alapú felelősség) is a Zöld Könyv inkább a szigorú, objektív felelősség elve mellett foglal állást, különösen annak tükrében, hogy önmaga megalkotásának indokát olyan súlyos balesetektől eredezteti, mint – többek között – a Seveso-, Amoco Cadiz- és Sandoz-incidens, ahol a károsultak magas száma és a fokozott veszéllyel járó tevékenység miatt a szigorú felelősség koncepciója tűnik a megfelelő kárfelelősségi alakzatnak. Noha azt kifejezetten a Zöld Könyv is rögzíti, hogy a legproblematisabb annak meghatározása, hogy milyen tevékenységekre és eljárásokra vonatkozzon a felróhatóságtól független, objektív vétkességi klauzula. Ennek kijelölését – jellegéből adódóan – a Zöld Könyv természetesen nem végezte, nem végezhetette el, de

⁶¹⁹ Ld. a lisszaboni szerződés 4. cikkének (2) bekezdését, annak e) pontját).

nyilvánvalóvá tette az államok számára, hogy e kérdéskört erőteljes viták és legalább két szabályozási modell kíséri. Jelzésértékű viszont, hogy a felelősség kérdését illetően nem foglal állást egyértelműen a nem kötelező erejű dokumentum, holott orientáló jelleggel történő iránymutatásra talán éppen alkalmas lett, és érdemi lehetőség kínálkozott volna (mivel az államok is eltérő megoldásokat alkalmaztak a belső jogrendszerekben).

A Bizottságban egyébiránt figyelemmel kísérték az Európa Tanács tevékenységét, amelyet pl. az ugyanezen évben aláírt luganói egyezmény, illetve ennek előkészítése kapcsán hosszasan tanulmányozhattak.⁶²⁰ Ennek eredményeként tárgyalások kezdődhettek a környezeti kár, a felelős személyek/entitások definiálásáról, valamint azon tevékenységek meghatározásáról, amelyek a vétkességtől független (szigorú és objektív) felelősségi rezsimek hatálya alá tartoznak. A két dokumentum közötti analógiát leginkább az teremti meg – az időbeli közelség és a nyilvánvalóan azonos történelmi, földrajzi helyzet mellett (az Európa Tanács és az Európai Unió államai között) –, hogy a Zöld Könyv és a luganói egyezmény alappillérei jószerivel megegyeznek, ami a felelősség-telepítést, a felelősség-korlátozást, az objektív felelősség szerepét és a környezetre veszélyes tevékenységek fogalmának definiálását, illetve ezek körének pontos meghatározását illeti.⁶²¹

A Zöld Könyv elfogadása utáni években a kérdéskör, illetve maga dokumentum is – nem függetlenül a luganói egyezmény kapcsán egyre szembetűnőbb anomáliáktól – viták keresztútjába került. Hét év után azonban a környezeti kárfelelősség gondolata új dokumentum szerinti alapokon kezdett gyökeret eresztetni. 2000-ben fogadta el az Európai Bizottság az ún. *Fehér Könyvet* (White Paper on Environmental Liability)⁶²² – amely, hasonlóan a Zöld Könyvhöz, nem kötelező erejű instrumentum –, amelynek dogmatikája a nemzetközi jog tágabb kontextusában igen előremutató rendelkezéseket tartalmaz, és alapintézményeit tekintve egy kárfelelősségi szerződés bázisát is képezhetné. A kár fogalma alá sorolja pl. az egészségkárosodáson és anyagi veszteségeken túl a telephelyek szennyezését vagy a biodiverzitásban okozott károkat. E kártípusokhoz viszont egy szokatlan, de optimális felelősség-klasszifikációt társít a dokumentum. A Zöld Könyvnél már megtapasztalt felelősségi alakzat kettőssége a Fehér Könyvben hangsúlyozottan van jelen, hiszen amíg a veszélyes (fokozott veszéllyel járó) és potenciálisan veszélyes tevékenységek miatti felelősség

⁶²⁰ A két dokumentum elemzését, összevetését ld. pl.: BÁNDI: *Felelősség a környezeti károkért...*, 141-144.

⁶²¹ Erről ld.: *Uo.* 142-143.

⁶²² Ld.: *White Paper on Environmental Liability*. Com(2000) 66 Final, 9 February 2000. A Fehér Könyv részletes elemzését ld.: WILDE, Mark: *The EC Commission's White Paper on Environmental Liability: Issues and Implications*. *Journal of Environmental Law*, Vol. 13 (2001) No. 1, 22-37.

objektív, azaz felróhatóságtól független, mind a tradicionális kártípusok,⁶²³ mind a telephelyek szennyezése és a biodiverzitásban okozott károk esetében, addig a vétkességen alapuló felelősség is jelen van a rendszerben, mégpedig kizárólag a fokozott veszéllyel nem járó tevékenységek esetében, de csak a biodiverzitásban okozott károk esetkőre vonatkozásában. A vétkességen alapuló polgári jogi felelősség kérdését tehát a Fehér Könyv egyrészt a tevékenység jellege, másrészt a károk egyik csoportjára szűkíti.⁶²⁴

Lammers szerint az ún. Fehér Könyv megnyitotta azt a lehetőséget, amely a közösségi környezetvédelmi felelősségi jogi rezsím természetéről és formáinak kialakításáról szóló vitákhoz vezetett a Közösségen belül. A Könyv szerint a legmegfelelőbb opció egy olyan keretirányelv létrehozása lenne, amely szerint a károkért való szigorú és objektív felelősség elve alkalmazható a Közösség által szabályozott veszélyes tevékenységek következtében bekövetkező károk (egészségben és vagyonban bekövetkező kár) és a környezeti károk esetében, de a veszélyt nem jelentő, viszont a biodiverzitásban bekövetkező károk miatt vétkességi alapú (fault-based) felelősség lenne indokolt.⁶²⁵ E kettős megkülönböztetés, amely egyes európai jogi instrumentumokban együttesen van jelen, tulajdonképpen a környezeti felelősségről szóló irányelv előfutárának tekinthető, amely maradéktalanul átveszi a két felelősségi alakzat szerinti felosztást.

A Fehér Könyv az uniós kárfelelősségi rezsím sajátos megoldását előrevetítve és megerősítve, az elvek szintjén gondolja el a kárfelelősségi rezsím felépülését. Ezen elvek – közülük elsősorban a szennyező fizet elve (PPP – Polluter Pays Principle) – deklaráltan strukturális fontosságú, fundamentális szabályozási elvként hatná át az Unió vonatkozó joganyagát. A szennyező fizet elvét ma már a környezeti kárfelelősség vezérlő elvének, de nem klasszikus kárfelelősség-kanalizációs, azaz felelősség-telepítő megoldásnak (sic!) szokás minősíteni, mivel ugyan a károkozóhoz telepíti a kötelezettséget, azonban nincs figyelemmel arra a helyzetre, hogy egy bonyolult és összetett károsodási folyamatnál az okozati folyamat eredőjét, az időben első szennyező személyét rendkívül nehéz megállapítani (az ún. csővégi – end-pipe – felelősség-kiszabás ugyan egyszerű és biztos megoldásnak tűnik, viszont nem feltétlenül célravezető). E nehézséget azonban ellensúlyozza, hogy a felelős személy/entitás

⁶²³ E körbe az egészségkárosodás és az anyagi veszteségek halmazát sorolom.

⁶²⁴ Rendkívül előrelátó elgondolás az Unió környezeti kárfelelősségi rendszeréből kiiktatni a közös, egyetemleges felelősség elvét, ezt a Bizottság is felismerte. Az Unió sajátos felépítésében és integrációs szervezetében a közös, egyetemleges felelősség elve szükségképpen egyfajta *forum shoppingot* eredményezne, hiszen a károsult onnan kérne kártérítést, ahonnan a legnagyobb összegre számíthat, figyelmen kívül az illetékes állam/bíróság jogára vonatkozó, a nemzetközi jogban intézményesedett szabályokat. Ezt kiküszöbölendő, a korlátozás ezen formában próbál mintákat adni a későbbiekre, amely segítségével elejét lehet venni az ilyen jellegű gyakorlat elterjedésének.

⁶²⁵ Vö.: LAMMERS: *i. m.* 49.

ismeretében a bizonyítási teher megfordul, miszerint egy „károkozási” vélelem alakul ki, általában a károkozást eredményező tevékenység folytatójával szemben.

5.3. Az irányelvek útján való jogfejlődés

A környezeti tárgyú, a nemzetközi jogban, főleg az 1992-es Riói Nyilatkozat által is megerősített elveknek az uniós jogrendszerbe való „beszivárgása” megadta azon igazodási pontokat, pilléreket, amelyek az uniós jogalkotás és joggyakorlat egységesedését, a közös vonatkozási pontok mentén való institucionalizálódást elősegítették. Ezután az Unió jogalkotási intézkedései gyorsabb ütemben haladtak, következésképpen a 2000-es évektől megkezdődik az Unió környezetjogi tárgyú, a környezeti kárfelelősség intézményét is implikáló irányelv-alkotási korszaka, amely az Unió másodlagos jogforrásainak körét jelentősen kibővítette (és a környezeti tárgyú jogalkotási kérdésekben a leggyakrabban alkalmazott jogforrási forma). Az irányelvek ugyanakkor inkább egyfajta beavatkozási eszközként, semmint felelősség-kiszabási célzatú eszközként funkcionálnak, noha tartalmazhatnak a szöveg szintjén felelősség-telepítő mechanizmusokat. Fontos azonban leszögezni, hogy önmagukban a felelősség-kiszabást még explicit rendelkezés esetében sem képesek jogilag elvégezni.

Mérföldkő a környezeti felelősség terén: a 2004/35/EK számú irányelv

Az Unióban mérföldkőnek számító, a környezeti kárfelelősségről szóló legfontosabb szekunder norma a *környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről* szóló irányelvet⁶²⁶ a Tanács és az Európai Parlament közösen alkotta meg 2004. április 21-én (és tíz napon belül, április 30-án már hatályba lépett).⁶²⁷ Az irányelv – amelyet 2006-ban, a 2006/21/EK számú irányelvvel módosítottak (az értekezés a továbbiakban az eme

⁶²⁶ Az irányelv bemutatását ld.: WINTER – JANS – MACRORY – KRÄMER: *i. m.* 163-191.

⁶²⁷ Miközben az *implementációs határidő* az irányelv különböző módokon való, a tagállamok belső jogába történő átültetésre: 2007. április 30. A tagállamoknak 2010. áprilisáig kellett tájékoztatniuk a Bizottságot az irányelv hatásairól, melyet a Bizottság egy jelentésben összegzett 2010. októberében. A jelentés sajnálattal veszi tudomásul a hároméves késlekedést néhány állam részéről, és azt a következtetést vonja le, hogy emiatt még nem tud érdemben állást foglalni az irányelv hatásáról, ezért a Bizottság – hatékonyságnövelő és az implementációt elősegítő érdemi javaslatokat megfogalmazva – 2014-re halasztja az irányelv hatásainak felülvizsgálatát. Erről ld.: *Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*. COM(2010) 581 final, Brussels, 12 October 2010.

irányelvvel módosított változatot veszi figyelembe – ez 2006. május 1-jén lépett hatályba, és két éves implementációs határidőt biztosítottak a tagállamoknak) – egyébiránt három éves periódusban határozza meg az államok számára az implementációs kötelezettség teljesítését, noha csak 2010 nyarára sikerült azt elérni (tehát 3 éves késéssel), hogy valamennyi tagállam implementálja az irányelvet, emiatt a gyakorlatban való alkalmazásáról egyelőre kevés tapasztalat áll rendelkezésre, így jobbára csak az elméleti, dogmatikai sajátosságairól való elmélkedés tükrében vizsgálható a norma potenciális hatása, hatékonysága.

Az irányelv dogmatikája, felépítése, szabályozási struktúrája alapján rendelkezhetne a kárfelelősségi szerződések valamennyi ismérvével, ezt fontosnak tartom kiemelni, még akkor is, ha az uniós irányelv mint jogi aktus jelentősen különbözik egy nemzetközi szerződéstől. Az irányelv speciális, *sui generis* jellegét azonban mi sem érzékelteti jobban, minthogy bevezetőjének 14. bekezdése szerint „*az irányelv nem alkalmazandó személyi sérülés, magántulajdonban keletkezett kár vagy gazdasági veszteség esetén, és nem érinti az ilyen típusú károkra vonatkozó jogokat.*”

A környezeti károkhoz mint kizárólagos kártípushoz rendelt felelősségi rezsimmal van tehát dolgunk, amely – véleményem szerint – hosszabb távon, figyelemmel a nemzetközi szerződések alappilléreivel analóg felépítésére, azt is előirányozhatja, hogy e regionális és *sui generis* norma egy környezeti kárfelelősségről szóló nemzetközi szerződés megalkotásának mintaadó dokumentumává válik.

Az irányelv explicit célja a környezeti felelősségre vonatkozó keretrendszer létrehozása a szennyező fizet elvének alapján, a környezeti károk⁶²⁸ megelőzése és felszámolása érdekében (1. cikk), ennek érdekében a felelősségi alakzat meghatározása – túl a szennyező fizet elvének inkább elvi jellegű, mintsem jogi kötelezettségként lefordítható megfogalmazásán – inherens fogalmi elemnek minősül.

Az irányelv alapvetően két területre fókuszál, ahol a felelősség tipológiája szerint egyértelmű differenciálást végez el, melynek keretében a *környezeti kárfelelősségi alakzat* tekintetében

- i) *egyrészt a fokozott veszéllyel járó tevékenységek esetén az objektív felelősség elvét (ennek megállapításához jogellenes magatartás, bekövetkezett kár és az ezek közötti okozati kapcsolat fennállása szükséges) érvényesíti;*⁶²⁹

⁶²⁸ Fogalmáról ld. az irányelv 2. cikkének 1. bekezdését.

⁶²⁹ Vö. az irányelv 3. cikkének (1) bekezdésével, illetve eme tevékenységeknek a III. számú Mellékletben található felsorolásával.

- ii) *másrészt a fokozott veszéllyel nem járó tevékenységek esetében a felróhatóság, a gazdasági szereplő tudati viszonyulása (szándékosság, hanyag gondatlanság) is vizsgálendő, a felelősséget e körben a vétkességi megközelítés uralja.*⁶³⁰

A kárfelelősséget az irányelv a *gazdasági szereplőhöz*⁶³¹ telepíti, aki valójában a már megismert operátor/üzemeltető fogalmával (és tevékenységi körével) azonosítható. Az irányelv tehát ugyancsak a polgári jogi felelősség elvét alkalmazza, és az államtól *expressis verbis* nem vár el kártérítési-kártalanítási helytállást, amennyiben a gazdasági szereplő nem azonosítható vagy nem képes az okozott környezeti kárt megtéríteni. Az illetékes hatóságok, azaz végső soron a tagállamok diszkrecionális joga ilyenkor az előállt környezeti kár megtérítéséről való döntés. Természetesen, ha maga az állam vagy állami tulajdonban lévő entitás okozta a kárt, akkor az államnak mint szennyezőnek (vö. a szennyező fizet elvével) kártalanítási kötelezettsége van. E felelősség-kanalizáció azonban továbbra sem minősül az államfelelősség elismerésének, hanem a polgári jogi, tulajdonjogi jogcím alapján megvalósuló felelősség kiszabásának.

Azt viszont fontos leszögezni, hogy az irányelv 3. cikkének (3) bekezdése szerint a vonatkozó nemzeti jogszabályok sérelme nélkül, az irányelv nem biztosít kártérítési jogot magánszemélyeknek a környezeti kárból vagy az ilyen jellegű közvetlen kárveszélyből következően. A kárfelelősség rezsimjében ugyan mindig kiemelt fontosságot kell tulajdonítani az akár magánszemélyek által is benyújtható kárigényeknek, az irányelv címzettjei azonban a tagállamok, hatálya pedig a környezeti károkra terjed ki, amely inkább az államok, semmint a magánszemélyek szintjén értelmezhető kárfogalom. A környezet sérelme, a környezeti károsodás esetén a joghatóságot gyakorló államhoz kell rendelni a fellépési lehetőségeket. Mivel a magánszemélyekhez fűződő egyéb, azaz tradicionális kártípusok (egészségkárosodás, anyagi javakban bekövetkezett károk, veszteségek) nem tartoznak az irányelv hatálya alá, ezért e személyek/entitások kárigénye sem kap szerepet az irányelv vonatkozásában.

⁶³⁰ Voltaképpen itt a negatív definíció elve érvényesül, hiszen az irányelv szövegéből implicit módon az „olvasható” ki, hogy e kategóriába a fokozott veszéllyel járó tevékenységek körébe nem tartozó tevékenységek tartoznak.

⁶³¹ A 2. cikkének 6. bekezdése szerint a *gazdasági szereplő* az a természetes vagy jogi személyiséggel rendelkező magánszemély vagy közület, aki/amely a keresőtevékenységet végzi vagy irányítja, vagy – amennyiben a nemzeti jogszabályok úgy rendelkeznek – akire az ilyen tevékenység technikai működtetésével kapcsolatban döntő gazdasági hatáskört ruháztak, ideértve az ilyen tevékenységre felhatalmazással vagy engedéllyel rendelkező vagy az ilyen tevékenység gyakorlására nyilvántartásba vett, vagy azt bejelentő feleket is.

A *szennyező fizet elve* mint az irányelv alapvető és látszólag alkalmazható felelősségkeletkeztető tényállása kiemelt figyelmet érdemel. Ellentétben a nemzetközi szerződésekben rendszerint a 'bevezető' vagy a 'preambulumok' szintjén nevesített elvvel, egy gazdasági integráción alapuló, *sui generis* és jogalanyisággal felruházott entitás vonatkozásában a szennyező fizet elve akár hatékonyan alkalmazható formulának tűnhet a kárfelelősség szempontjából. Ezt a kijelentést arra alapozható elsősorban, hogy az elv szerint pénzügyi felelősséggel tartozik az a gazdasági szereplő, akinek tevékenysége vagy mulasztása eredményezte a környezeti kárt. Ha ezt a gondolatot összevetjük az irányelv 5-10. cikkeivel,⁶³² akkor kirajzolódik az a részletes processzus, amely a szennyező fizet elvének eddigiekben nem tapasztalt mértékű kifejtésében nyilvánul meg. Ha a nemzetközi szerződések elvi szinten deklarálják is az elvet, ezek valódi tartalmáról már hallgatnak. Ebben hozott kardinális változást az irányelv, mely alapján biztosan állítható, hogy a szennyező fizet elve ma már az *acquis communautaire* (közösségi vívmányok) hatalmas joganyag szerves részének tekintendő.

Az irányelv a felelősség alóli *kimentési okokat* meghatározza,⁶³³ eszerint i) a fegyveres konfliktus, hadiállapot, polgárháború vagy felkelés; illetve ii) a rendkívüli, elkerülhetetlen és kivédhetetlen természeti jelenség miatt előállt károk nem tartoznak az irányelv hatálya alá.

A speciális nemzetközi szerződések alkalmazási körébe tartozó tevékenységek folytán,⁶³⁴ valamint a honvédelmi és nemzetközi biztonsági célokat, valamint a természeti katasztrófák elleni védelmet szolgáló tevékenységek eredményeként előállt károkra⁶³⁵ sem alkalmazható az irányelv.

A *megelőzés kötelezettsége* (5. cikk) és a *tagállamok közötti együttműködés* (15. cikk) alapvető szinten van jelen az irányelvben – hasonlóan számos nemzetközi szerződéshez, míg a *pénzügyi biztosítékok* (14. cikk) kívánatos, de nem kötelező rendszere eltér a szerződésekben alkalmazott módszertől, ahol ezt kötelezettségként írják elő. A biztosítékok létrehozását az irányelv a tagállamok hatáskörébe utalja, klasszikus értelemben vett nemzetközi pénzügyi alapot így nem hozva létre. Noha ismeretes, hogy az Unión belül számos vonatkozásban lehetőség van az egyes tagállamnak biztosított segítségre, pénzügyi kisegítő eszközök foganatosítására (ez végső soron a 15. cikkben taglalt tagállamok közötti együttműködés

⁶³² E körben rendelkezik a másodlagos jogforrás a megelőzési és a kárfelszámolási tevékenységről és ennek költségeiről, a költségmegosztásról és ennek behajtásának időbeli korlátjáról.

⁶³³ Ld. az irányelv 4. cikkét.

⁶³⁴ Vö. az irányelv 4. cikkének (2)-(4) bekezdéseivel, valamint a IV. számú Melléklettel. Egyébiránt a tagállamok egyéb, elsősorban nemzetközi szerződésekben vállalt nemzetközi kötelezettségeit sem érintheti hátrányosan az irányelv, ha azok szigorúbban és átfogóbban szabályozzák az irányelv alkalmazásai körébe tartozó tevékenységek gyakorlását.

⁶³⁵ Ld. az irányelv 4. cikkének (6) bekezdését.

elvével is valamilyen formában összhangba hozható). Mindezekre tekintettel, egy integrációt előtérbe helyező szervezet esetében ezért nem tartom problematikusnak az ilyen tárgyú konkrét kötelezettség előírásának hiányát.⁶³⁶

Az *időbeli hatály* kérdése kapcsán a 2007. április 30-i hatálybalépés előtt bekövetkezett károkra az irányelv nem alkalmazható, amennyiben olyan meghatározott tevékenység eredményeként került sor azokra, amely a fent említett időpont előtt történt, és ezen időpont előtt befejeződött. Az irányelv tehát a hatálybalépést követően bekövetkezett kibocsátás, esemény vagy incidens által okozott károkra vonatkozik, amennyiben a károk

- i) ezen időpontot követően gyakorolt tevékenységekből származnak; vagy
- ii) ezen időpontot megelőzően gyakorolt, azonban az említett időpont lejártakor még be nem fejeződött tevékenységekből származnak.

Az irányelv ismeri az objektív elévülési határidőt is, amelyet a károkozó kibocsátás, esemény vagy incidens bekövetkezésétől számított 30 évben határoz meg.⁶³⁷

Összességében elmondható, hogy az irányelvnek az adott területhez való „hozzáadott értéke” több síkon is szemléltethető, mi több, elismerésre méltó, és egyfajta kvázi-kódexként minősíthető az adott területen.

Egyrészt, egy *sui generis* entitás környezeti kárfelelősségi irányait határozta meg első alkalommal. *Másrészt*, az explicit környezeti kárfelelősség – kiemelve a hatálya alól az egyéb kártípusokat – elméletére és gyakorlati megvalósítására nem találunk példát a nemzetközi jog terrénumában sem, így ez nívumként hat, és egyfajta zsinórmértékül szolgálhat a hasonló tárgyú későbbi jogalkotási törekvések számára. *Harmadrészt*, hosszasan kifejti a másodlagos jogforrás a szennyező fizet elvének jogias, az elvek szintjén történő meghatározását meghaladó, jogi kötelezettségek nyelvén is értelmezhető inherens elemeit, amelyet egyéb normákban hiába keresnénk. *Negyedrészt*, a felelősségi alakzatok szándékolt és egyértelmű megkettőzése irányadó és célravezető megoldás lehet bizonyos, összetett tevékenységi kör (amikor egy adott norma hatálya alá tartozó tevékenységek között egyaránt megtaláljuk a fokozott veszéllyel járó és az egyéb tevékenységeket is) szabályozásakor. *Végül*, de nem utolsósorban az irányelv nem akadályozza meg a tagállamokat abban, hogy szigorúbb

⁶³⁶ Ehhez kapcsolódik a 16. cikk rendelkezése is, miszerint az irányelv nem korlátozza a tagállamokat abban, hogy a környezeti károk megelőzésével és felszámolásával kapcsolatban szigorúbb rendelkezéseket tartsanak hatályban vagy fogadjanak el. Ennek jelentéstartományába a tagállami szinten, belső jogban garantált pénzügyi biztosítékok rendszere is beleértendő.

⁶³⁷ Vö. az irányelv 17. és 19. cikkeit.

rendeleteket hozzanak a környezeti károk megelőzésével vagy felszámolásával kapcsolatban (a *szubszidiaritás* elvének megnyilvánulására utaló újabb példa).

Egy éven belül, 2005-ben a szektorális érdekek miatt kerül publikálásra a Tanács és az Európai Parlament közös 2005/35/EK számú irányelve a hajók által okozott szennyezésről és a jogsértésekre alkalmazandó szankciók bevezetéséről, amely a felelősségi jog területének egy speciális szegmensét, a szankcionálás jogintézményét taglalja. E két irányelv módosítását példaértékű – az európai jogot a nemzetközi joggal szemben kétségkívül jellemző dinamizmusnak megfelelő – gyorsasággal végezték el, amikor *egyrészt* a 2006/21/EK számú irányelvvel a Tanács és az Európai Parlament az ásványianyersanyag-kitermelő iparban keletkező hulladék kérdését a 2004/35/EK számú irányelv alkalmazási körébe vonja, amely a módosított 2004-es irányelv környezetjogi relevanciáját kétségtelenül bizonyítja, és alátámasztja. A jogalkotók helyesen ismerték fel annak lehetőségét, hogy az általános környezeti kárfelelősségi irányelv hatálya alá utólag bevonható szennyezési tevékenységek és kártípusok a terület egységesedését, valamint a kárfelelősségi irányelv hatékonyabbá tételét, ezáltal pedig az Unió kárfelelősségi törekvéseit hatékonyan szolgálják. *Másrészt* a 2005/35/EK számú irányelv 2009-es módosítása (2009/123/EK számú irányelv) is az uniós jogalkotás és döntéshozatal gyorsaságát és reagálási képességét mutatja. Ez – még, ha messze vezethet e gondolat – annak bemutatására teljesen alkalmas, hogy az államok mennyire érzékenyek a környezeti károkkal, veszteségekkel kapcsolatos ügyek kezelésére, amely felismerés egy gyors, problémakövető jogalkotást lehetővé tevő jogszabályi és intézményi háttérrel együtt már optimális és hatékony rendezési módokat jelöl ki.

Az irányelvek erőteljesebben történő alkalmazásának és az egyes irányelvek értelmezésének kérdéséről egy előremutató ítélet született 2010-ben az ún. *ERG-ügyben* (C-378/08),⁶³⁸ amikor az Európai Bíróság Nagykamara ítéletében kifejtette, hogy amennyiben valamely környezeti szennyezés esetében a környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről szóló 2004/35/EK irányelv alkalmazása időbeli és/vagy tárgyi hatályának a feltételei nem teljesülnek, az ilyen helyzet a Szerződés szabályainak tiszteletben tartása mellett és a másodlagos jog más aktusainak a sérelme nélkül a nemzeti jog hatálya alá tartozik.⁶³⁹ A szennyező fizet elve kapcsán az ítélet szerint önmagában a környezeti kárfelelősségi tárgyú irányelvvel „nem ellentétes az olyan nemzeti

⁶³⁸ Az ügy tárgya egy előzetes döntéshozatal iránti kérelem volt, amelyben a szennyező fizet elve játszott jelentős szerepet, olyan nemzeti szabályozás vonatkozásában, amely a közigazgatási szervre ruházta azt a hatáskört, hogy a szennyezés felelőssének meghatározása céljából végzett vizsgálat nélkül magánvállalkozásokra terhelje a felszámolási intézkedések végrehajtását. *Case C-378/08 [Raffinerie Mediterranee (ERG) SpA and Others v. Ministero dello Sviluppo economico and Others]*, 2010. Judgment,

⁶³⁹ Ld.: *Case C-378/08* (ítélet) 70. szakasz.

szabályozás, amely lehetővé teszi az illetékes hatóság számára, hogy ezen irányelv keretében eljárva vélelmezze a gazdasági szereplők és a megállapított szennyezés közötti okozati összefüggés (a vélelem alapját képező hiteles tényekkel ugyanakkor rendelkeznie kell a hatóságnak – a szerző) fennállását azon tényből kifolyólag, hogy a létesítményeik az említett szennyezés területének közelében találhatók.”⁶⁴⁰

Bizonyos esetekben elfogadott az is, hogy az illetékes hatóság – az irányelv hatálya alá tartozó gazdasági szereplők számára – a környezeti károk felszámolására irányuló intézkedéseket írjon elő, vétkességre, gondatlanságra és szándékosságra tekintet nélkül. Másrészt azonban az illetékes hatóságnak a bizonyítást szabályozó nemzeti rendelkezések alapján okozati összefüggést kell megállapítania a felszámolási intézkedésekkel érintett gazdasági szereplők tevékenysége és e szennyezés között.⁶⁴¹

A fentiekből is leszűrhető, hogy az Európai Bíróság joggyakorlata nagy segítséget és orientációs bázist biztosít az akcióprogramok és irányelvek által átítatott uniós környezetjog számára, főleg abból kiindulva, hogy a környezet védelme immáron több évtizede integráns része az európai jognak, és bizonyos esetekben az áruk szabad mozgásának alapszabadságának egyfajta korlátját képezi (vö.: *C-302/86-ügy*).

5.4. A környezetvédelem területén kialakult uniós bírósági gyakorlat rövid bemutatása

Az Európai Unió Bíróságának szerepe a környezetvédelemben,⁶⁴² a környezeti tárgyú ügyekben elsősorban a tagállamok és az Unió viszonylatában hangsúlyos. Ha egy tagállam elmulasztja teljesíteni az uniós normából fakadó kötelezettségét (kötelezettségszegés), vagy azzal ellentétesen eljárva okoz kárt, a Bíróság jogosult eljárni. Emellett a Bíróság joghatósága kiterjed az egyes uniós normák értelmezésére és felülvizsgálatára is, amelynek fajsúlyos részét képezik a környezetjoghoz kapcsolódó jogi eszközök. A Bíróság joghatóságát, az elé utalható ügyek tárgyát tekintve általános hatáskörű fórum, következképpen a felelősségi rendszere meglehetősen kidolgozott,⁶⁴³ amely nagymértékben elősegíti a környezeti felelősség

⁶⁴⁰ Ld.: *Uo.* 56. szakasz.

⁶⁴¹ Ld.: *Uo.* 65. szakasz.

⁶⁴² Ennek áttekintését ld.: BÁNDI Gyula (szerk.): *ECJ Environmental Jurisprudence – The Role of Explanatory Provisions in The Impact of ECJ Jurisprudence on Environmental Law*. Szent István Társulat, Budapest, 2009. 9-30. és JACOBS, Francis: The Role of the European Court of Justice in the Protection of the Environment. *Journal of Environmental Law*, Vol. 18 (2006) No. 2, 185-205.

⁶⁴³ Az államfelelősség elméletének környezeti ügyekben való elfogadottságáról ld. WENNERAS, Pal: State Liability for Decisions of Courts of Last Instance in Environmental Cases. *Journal of Environmental Law*, Vol. 16 (2004) No. 3, 329-340. Speciális, a tagállamok implementációs kötelezettségének elmulasztásából eredő

témakörének intézményesedését. A környezetvédelem fejlesztése terén egyébiránt a Bizottság a legaktívabb, mivel e testület rendelkezik azzal a normatív háttérrel és szervezeti struktúrával, amely a környezetvédelem terén az Unió legfontosabb szereplőjévé emeli. Ezért a Bíróság eljárását a környezeti tárgyú ügyek túlnyomó többségében a Bizottság kezdeményezi egyes tagállamok ellen.

Az Unió kárfelelősségi jogában a jogellenes közösségi, azaz uniós aktus, amelynek végrehajtása tagállami szinten kárt okoz, vagy a tagállam saját aktusának környezetet károsító hatása miatt a tagállam bíróságai előtt kell eljárást indítani, mivel az Európai Bíróság csak abban az esetben jár el „elsőfokú bíróságként”, ha az adott tagállamban nincs érdemi jogi eszköz a kárigény vagy egyéb igény érvényesítésére (a hazai jogorvoslati lehetőségek kimerítése ugyanakkor nem követelmény).

Jacobs szavaival, az Európai Bíróság egy „környezetbarát megbízólevelet” kapott, de eljárásának környezetvédelmi kérdéseire vonatkozóan egy megfelelő elméleti alap deklarálására mindeddig képtelen volt,⁶⁴⁴ noha a környezet védelme a Közösség (Unió) alapvető, esszenciális célkitűzései közé tartozik. E szavak rendkívül jól szimbolizálják az Unióban érvényesülő vonatkozó tárgyú bírósági esetjogot. Az Európai Bíróság környezeti tárgyú esetjogában a kulcsszerepet az elővigyázatossági klauzula tölti be (az emberi egészség károsodása a védendő érték, itt tehát az antropocentrikus megközelítés az elfogadott), hiszen ennek értelmezése és alkalmazása során a Bíróság nagyban hozzájárul a nemzetközi környezetvédelmi jog – és nem csak a regionális, szigorúan az uniós tagállamok területén érvényesülő európai környezetvédelmi jog – fejlesztéséhez.⁶⁴⁵ Az elővigyázatossági klauzula kapcsán az ún. *Artedogan-ügyben*⁶⁴⁶ az Elsőfokú Bíróság (ma Törvényszék) által hozott döntés kapcsán benyújtott fellebbezést elbíró Európai Bíróság helybenhagyta többek között az Elsőfokú Bíróság azon deklarációját, hogy az elővigyázatosság elve a közösségi jog általános elvének minősül (184. szakasz, skk.). Egyértelműen megfigyelhető, hogy a lisszaboni szerződés mint elsődleges jogforrás 191. cikkébe foglalt környezeti kárfelelősségi alapelvek (megelőzés, elővigyázatosság, környezeti károk forrásuknál való elhárításának elve

államfelelősség sokat idézett döntését ld.: *Judgment of the Court*, ECR (1991) I-5357. *Francovich and Others v. Italy*.

⁶⁴⁴ Ld.: *JACOBS: i. m.* 194.

⁶⁴⁵ Ennek egyik példjaként ld. a marhahús kivitelének Európai Bizottság által – a fertőzések elkerülése érdekében – előírt tilalmát, amelyet a Bíróság az elővigyázatossági klauzula alapján jogszerű lépésnek minősített. Ld.: *Judgment of the ECJ in Cases C-157/96 (The Queen v. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food)* és *C-180/96 (UK v. Commission of the EC)*.

⁶⁴⁶ Az ügy háttérében az állt, hogy Németországban visszavonták egy gazdasági szereplő engedélyét bizonyos gyógyszer forgalomba hozatalára, mely a felperes számára rendkívüli károkat okozott. Az Elsőfokú Bíróság által hozott döntés ellen a felperes fellebbezéssel élt, majd 2010-ben hozott ítéletet az Európai Bíróság. *Case C-221/10 P (Artedogan GmbH v. Commission)*, fellebbezés tárgyában hozott döntés, *C-39/03 P*, 2010.

és szennyező fizet elve) szerepe mind több bírósági ügyben, a másodlagos jogforrások, így az irányelvek kapcsán megkerülhetetlen, hiszen ezen elvekre tekintettel kell az egyes rendelkezéseket értelmezni és alkalmazni. A Bíróság vonatkozó tárgyú gyakorlata lassan tehát paradigmaticus jellegűnek minősíthető.

Fontos adalék továbbá, hogy az Európai Bíróság az ún. MOX-ügyben⁶⁴⁷ (későbbiekben kerül bemutatásra) hangoztatott szabály által – miszerint a tagállamok között felmerült, az uniós jogot érintő ügyekben – kimondta, hogy kötelezően a Bíróság előtt kell megindítani az eljárást, különben a tagállamok megsértik a szolidaritás európai jogi követelményét, és csorbulna az Európai Bíróságnak az európai jog értelmezésére fennálló monopóliuma.⁶⁴⁸ Ennek alkalmazása pl. a magyar-szlovák Bős-Nagymaros ügyben különös hangsúlyt kaphat, hiszen most már – ellentétben 1993-as állapottal, amikor egyik peres fél sem volt az Unió, illetve jogelődjének, a Közösségnek a tagja – mindkét fél uniós tagállam, ezáltal az ügy további elbírálása akár az Európai Bíróság előtt folytatódhat.

Eme gyakorlat általánossá válása rendkívüli fontosságú szerepkört delegál a Bírósághoz, amely kihívásnak a Bíróság általános hatásköre birtokában, továbbá az uniós jog szerteágazó rendszerének ismeretével, illetve az uniós mechanizmusok kikényszerítési és szankciós lehetőségeivel elviekben képes megfelelni. Ez ugyanis annyit jelent, hogy a rohamos gyorsasággal „szaporodó” és exponenciálisan növekvő számú uniós környezetjogi vonatkozású (191. cikk hatálya alá tartozó, egyébként megosztott hatáskörbe tartozó, mind több területen jelentkező) ügyekben, két tagállam között felmerült vita eldöntésére kizárólagos hatásköre lenne.

5.5. Összegzés

Ha a fentiekben felvázoltak mindegyike nem valósulhat meg a nemzetközi jog szintjén, egyes nemzetközi szerződések szövegében, az Unió imént tárgyalt irányelvét minden bizonnyal érdemes tanulmányozni a környezeti kárfelelősségre irányuló jogalkotási lépések megkezdése előtt, és ezek megtételekor.

A 2000-es évek uniós környezetjogi hangsúlyváltásának bizonyítékaként nemcsak az hozható fel, hogy az Unió egységes fellépési kísérletét tapasztalhattuk meg – több-kevesebb sikerrel – pl. a Fenntartható Fejlődésről szóló 2002-es *Johannesburgi Világkonferencián*,

⁶⁴⁷ C-459/03 *Commission v. Ireland* [2006] ECR I-8395.

⁶⁴⁸ Vö.: SZABÓ: *Az Európai Unió nemzetközi jogi felelőssége...*, 13.

vagy a 2007-es Bali klíma-konferencián (2007 United Nations Climate Change Conference), illetve a 2009-es koppenhágai klímacsúcson (2009 United Nations Climate Change Conference),⁶⁴⁹ hanem az a tény is, hogy a 2000-es évek második felére a közben jelentősen kibővült Európai Unió a Zöld Könyvtől és a hulladékkárok mint kizárólagos szabályozási tárgykörtől eljutott a környezeti kárfelelősség explicit megfogalmazásához, legalábbis az irányelvek szintjén.

Ugyanakkor az integráció mind magasabb foka, a tagállamok jogrendszereinek közelítése, az ezekben fellelhető viszonylag egységes kárfelelősségi előképek arra predesztinálják az Unió vonatkozó tárgyú gyakorlatát, hogy az uniós jogfejlesztés értelmében az Európai Unió mint *sui generis* szervezet minél meghatározóbb szerepet töltsön be a kárfelelősségi kérdések terén. Ezt csak megerősítik a tagállam-tagállam, a tagállam-Unió és ezek harmadik felekkel szembeni viszonyrendszerek szintjén létrejött felelősségi vetületek, amelyek mindegyikében domináns szerepet tölt be az Unió, legyen szó akár a tagállamok közötti vitarendezésről, az implementációs kötelezettség elmulasztásából eredő állami felelősség megállapításáról,⁶⁵⁰ vagy harmadik felekkel szemben – amennyiben a kárt az Unió nevében eljáró tagállam okozta – az Unió felelősség-vállalásáról. Ezek egymás mellett létezése pedig egyértelműen bizonyítja, hogy a kárfelelősségi rendszerben, így a környezeti kárfelelősség terepében az Európai Unió joggyakorlata jelentős „hozzáadott értéket” képvisel.

⁶⁴⁹ Ennek eredményéről, eredménytelenségéről ld. a magyar szakirodalomból: PÁNOVICS Attila: Éghajlatvédelmi tárgyalások fagyos légkörben – a koppenhágai klímakonferencia kudarcának háttere. *Közjogi Szemle*, Vol. 3 (2010) No. 1, 70-74.

⁶⁵⁰ Vö. az ún. *Francovich-ügy* néven elhíresült jogesettel. Ld.: *Judgment of the Court*, ECR (1991) I-5357. *Francovich and Others v. Italy*.

III. rész

A környezeti kárfelelősség megjelenése a nemzetközi bírói fórumok gyakorlatában

1. fejezet

Alapvetés

Noha a nemzetközi közösség az 1972-ben egyértelművé vált környezetjogi paradigmaváltás óta jelentős lépéseket tett a nemzetközi környezetvédelmi jog területén kibontakozó jogalkotási tevékenység felgyorsítása érdekében, a környezeti károkért járó jóvátétel önmaga problematikus⁶⁵¹ volta miatt nem tudott speciális, nemzetközi szerződésekbe foglalt *explicit* rendelkezésekben intézményesülni, amely a vonatkozó tárgyú bírászkodás számára jelentős problémát és egyéb anomáliákat okoz.

Azonban egyes nemzetközi bírói fórumok már a XX. század első felében olyan elveket deklaráltak, illetve az államok közötti viták elbírálása révén olyan, a vitában érintett államokra kötelező döntéseket hoztak, amelyek nagymértékben hozzájárultak a nemzetközi szokásjog formálódásához, és elősegítették a nemzetközi környezetvédelmi jog, valamint a felelősségi jog szabályainak fejlődését [ld. pl. az alábbiakban felvázoltak közül különösen az ún. *Trail Smelter-ügy* (1938-ban és 1941-ben hozott döntések) felelősség-telepítő megoldását, illetve a jóvátételi klauzulát az Állandó Nemzetközi Bíróság előtt lezajlott ún. *Chorzów-ügy* kapcsán].⁶⁵² Ezért a viszonylag új és kiforratlan környezetvédelmi bírászkodás mélyreható vizsgálata szükségesnek mutatkozik, a terület-specifikus pozitív felelősségi szabályok után egyfajta megerősítésként, azaz a felelősségi normák jurisdikciós gyakorlatban való

⁶⁵¹ Ez esetben arra gondolhatunk, hogy a környezeti károk rezsímje nem egységes, hiszen rezsimek szerint önálló sajátosságokkal, fogalmakkal és jogintézményekkel bír, szektorspecifikus módon fragmentált. Továbbá a bírósági joggyakorlatban, a különböző bírói fórumok előtt kizárólag csak atomkárok, olajkárok, hulladékkárok, ipari balesetektől eredő károk, etc. miatt lehet eljárásokat kezdeményezni.

⁶⁵² *Kertész* kétségtől helytálló megállapítása szerint az államok birtokában vannak azon ismeretek, miszerint minden bírói fórum alkalmazza többé-kevésbé az általános jogelveket az ítélezésben, de „*mégis érthető az államok egyrészének visszariadása attól, hogy ezeket a nemzetközi felelősség leggyakorlatibb eseteivel foglalkozó egyezménybe mint kötelezettségeik egyik forrását beiktatva lássák.*” Ld.: KERTÉSZ: i. m. 50.

alkalmazásának bizonyítékként szemléltethető. Ha pedig eme normák homályosak, bizonytalan tartalmúak, akkor a koherens bírósági esetjogot egyfajta forrásként használhatjuk az ilyen anomáliák feloldására, a tulajdonképpeni jogértelmezésre, még a nemzetközi jogban elviekben ismeretlen precedens-rendszer hiányában is. A nemzetközi bíraskodás sajátossága, hogy a vitában érintett szuverén egyenlő államok rendszerint ugyanazon kodifikált normára (esetleg nemzetközi szokásjogra) való hivatkozással érvelnek a saját álláspontjaik mellett, amely az adott szabály eltérő értelmezési lehetőségeinek eshetőségére mutat rá. Ilyenkor a joghatósággal rendelkező, a nemzetközi jogban nagy jártasságot szerzett bírákból álló nemzetközi bírói fórumok a vitát tulajdonképpen végleges jelleggel döntenek el, amely az adott norma interpretációja kapcsán felmerült eltérő álláspontok közötti választást, ezzel a homályos rendelkezésnek egy harmadik, bírói minőségében eljáró „fél” által való értelmezését jelenti.

Mindenekelőtt hangsúlyozni szükséges, hogy a nemzetközi jog nem ismeri a belső jogban egyfajta alkotmányos fundamentumként létező kötelező bíraskodás intézményét. Ez az axiomatikus megállapítás következképpen a nemzetközi jog rendszerébe tartozó valamennyi „jogágra”, így a nemzetközi környezetvédelmi jogra egyaránt igaz. Tagadhatatlan viszont, hogy a bíraskodási funkció megjelenése és kiteljesedése a nemzetközi jog fejlődésének egy szükségszerű útját, illetve önmagában előfeltételét jelenti. A XX. század utolsó évtizedeitől kezdve már az állandó nemzetközi bírói fórumok terjedésével, proliferációjával szembeül a nemzetközi közösség,⁶⁵³ amely a választottbíróságok, a választottbírói eljárások számának visszaesését eredményezte, azon eljárásokét, amelyek jelentősége – az 1930-as és 1940-es évek szimbolikus környezeti vonatkozású jogvitájában, az ún. *Trail Smelter-ügyben* hozott döntés óta különösen – megkérdőjelezhetetlen a vizsgált területen. Ezt tekinthetjük egy szükségszerű és evolutív folyamatnak, hiszen az általános hatáskörrel rendelkező bírói fórumok előtti ügyek számának növekedésével párhuzamosan, az egyes ügycsoportoknál megkívánt specializált szakértelem és a valamelyest eltérő ítélkezési szabályok „követelménye” miatt általános jelenséggé vált a nemzetközi bíróságok, törvényszékek és egyéb vitarendező fórumok elterjedésének kívánalma, a sektorspecifikus

⁶⁵³ Erről ld. bővebben: HAMBRO, Edvard – JESSUP, Philip: Do New Problems Need New Courts? *American Journal of International Law*, Vol. 65 (1971) No. 4, 261-268., CHARNEY, Jonathan: The Impact on the International Legal System of the Growth of International Courts and Tribunals. *New York University Journal of International Law*, Vol. 31 (1999) No. 4, 697-708., RAO, Pemmaraju: Multiple Judicial International Forums. A Reflection of the Growing Strength of International Law or Its Fragmentation? *Michigan Journal of International Law*, Vol. 25 (2004) 929-961., TIBA, Firew: What Caused the Multiplicity of International Court and Tribunals? *Gonzaga Journal of International Law*, Vol. 10 (2006) No. 2, 202-226.

nemzetközi szerződések növekvő számára, ebből következően a mind gyakrabban előforduló vitás esetekre is figyelemmel.

E kétségtelen folyamat ellenére, az általános nemzetközi bíraskodást általában jellemző alaptételek *a maiori ad minus* a nemzetközi jog különböző területein kibontakozó bírósági joggyakorlatra, így a – még alapvetően „embrionális” állapotban létező, de kétségkívül erőteljes fejlődésnek indult – nemzetközi környezetvédelmi bíraskodásra ugyanúgy érvényesek. Fontos ugyanakkor rávilágítani, hogy számos nemzetközi bírói fórum, közülük is elsősorban a *Nemzetközi Bíróság*, valamint a *Tengerjogi Törvényszék* előtt jelenleg több környezetjogi tárgyú ügy vár elbírálásra, amelyek elméletben alkalmasak lehetnek arra, hogy alapvető befolyást gyakoroljanak a környezetvédelmi bíraskodás jövőbeli fejlődésére.

Témánk szempontjából kiemelt figyelmet érdemel továbbá az *Állandó Választottbíróság* joggyakorlata. A hágai székhelyű, valójában nemzeti csoportok szerinti személyek listájából álló „nemzetközi fórum” egy kifejezetten hatékony vitarendező testület lehet a nemzetközi környezetvédelmi jog területén, mivel a Választottbíróság listáján szereplő személyek mindegyike kiváló, a nemzetközi jog tudományának újabb irányvonalait, elméleti és gyakorlati fejlődését ismerő jogász. Ezért egy alapvetően *soft law* területen felmerült vita megoldását, a jogirodalmi és szokásjogi szabályok ismerete nagyban elősegíti. A jelenlegi állandó nemzetközi bíróságok, bírói fórumok szerepe a környezet védelme terén, a hatásköri és eljárási szabályaik miatt túlságosan korlátozott. Az Állandó Választottbíróság pedig (*ad hoc* bíróságként) képes lehet kiküszöbölni e problémákat, ugyanis az államok a hatásköri és eljárásjogi hiányosságokat⁶⁵⁴ *ad hoc* szabályokkal – speciálisan az adott eljárásra vonatkozóan – pótolhatják.⁶⁵⁵

Az állandó bírói fórumokat érintve, az *Állandó Nemzetközi Bíróság* fennállása idején (1921-1946) a nemzetközi környezetvédelmi jog hiánya miatt a környezeti, határokon áterjedő károk kérdése még a viták értelmezési tartományának másodlagos aspektusába tartozott, és egyfajta általános károkozási tilalom, de semmiképpen sem egy generális (nemzetközi) környezetjogi rezsim szolgált az ilyen ügyekben hozott ítéletek alapjául. A *Nemzetközi Bíróság* 1946-tól datálható ítélkezésében azonban egyre inkább szerepet kap az államok környezeti károkért fennálló nemzetközi jogi felelősségének kérdése. Ez elsősorban két okra vezethető vissza.

⁶⁵⁴ Például a nem állami szereplők, magánfelek részvétele az eljárásban, ezek perbeli jogképességének elismerése sorolható ide.

⁶⁵⁵ Erről ld.: WU, Charles: A Unified Forum? The New Arbitration Rules for Environmental Disputes under the Permanent Court of Arbitration. *Chicago Journal of International Law*, Vol. 3. (2002) No. 1, 263-270.

Először, a nemzetközi közösség az 1972-es Stockholmi Világkonferenciától kezdve a nemzetközi környezetvédelmi jog születését és fokozatos fejlődését tapasztalhatja meg. A *de iure* nem kötelező Stockholmi (21. elv) és Riói Nyilatkozat (13., 14., 15., 18. és 19. elv) egyébként a szokásjog alapján tilalmazza az államok olyan tevékenységét, amely kárt vagy bármiféle szennyezést okozna egy másik állam területén. A Riói Nyilatkozat 13. elve a kártérítési kötelezettség kapcsán az államok kötelezettségévé teszi, hogy „*dolgozzanak ki nemzeti törvényeket a szennyezéssel és egyéb környezeti károkkal kapcsolatos felelősségre és az áldozatok kártalanítására.*” Szokásjogi szabályként pedig a Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikke első bekezdésének b) pontja értelmében a Nemzetközi Bíróság az elé terjesztett jogvitában (elsődleges) jogforrásként alkalmazhatja, ami azt jelenti, hogy önmagában erre a szokásjogi normára alapozhatja döntését. Ugyanakkor a Bíróság is szerepet játszhat a jogfejlődésben, mivel a környezet védelmével kapcsolatos szokásjogi szabályok kialakulásának elismerésével önmaga járul hozzá a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlesztéséhez.⁶⁵⁶ A Nemzetközi Bíróság (mint az Egyesült Nemzetek legfőbb bírói szerve) ugyanis a nemzetközi jogrend biztosításában az egyik legfontosabb pillér, így a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlesztése terén a jelenleg betöltött, illetve a jövőben betöltendő szerepét nem lehet alábecsülni.⁶⁵⁷

Másodszor, a Nemzetközi Jogi Bizottság 2001 nyarán elfogadta az *állam felelőségéről szóló tervezetét*, amely a szokásjog vonatkozó szabályainak összefoglalásán és erőteljes jogfejlesztő tevékenységen alapult. Kétségtelen tény, hogy a Tervezet elfogadása után minden nemzetközi bírói fórum (de leginkább a Nemzetközi Bíróság) már „magabiztosabban” foglalkozhatott az állam nemzetközi felelőségének problémájával, hiszen az ENSZ Közgyűlése által régóta szorgalmazott, egységes (de még nem kötelező), a nemzetközi jog majd’ minden részterületére kiterjedő generális, tudományosan megalapozott felelőségi rezsimre támaszkodhatott ítélezése során.

A fenti fejleményekre is tekintettel, a környezeti bíraskodásról szóló eme rész, egyben az értekezés utolsó nagy érdemi szerkezeti egysége a fontosabb nemzetközi bírói fórumok – elsősorban univerzális általános és speciális hatáskörű bírói fórumok, valamint bizonyos regionális emberi jogi bíróságok – vonatkozó, a környezeti kárfelelőség vagy a felelőségi jog joggyakorlatát vizsgálja a környezeti vonatkozású ügyek tükrében. E körben elemzem egyrészt a juriszdikciónak a környezeti kárfelelőség joganyagához való „hozzájárulását”,

⁶⁵⁶ Ld.: SZÉNÁSI György: A Nemzetközi Bíróság szerepe a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlesztésében. *Állam- és Jogtudomány*, Vol. XXXIX (1998) No. 3-4, 247.

⁶⁵⁷ Vö.: OWADA, Hisashi: International Environmental Law and the International Court of Justice. *Iustum, Aequum, Salutare*, Vol. 2 (2006) No. 3-4, 14.

másrészt pedig azokat a sajátosságokat, amelyek a szerteágazó ítélkezési gyakorlatot egy jövőbeli egységesebb fejlődési útra vezethetik a tárgykör vonatkozásában. Fontos hangsúlyozni, hogy az értekezés nem törekszik teljességre a környezeti tárgyú nemzetközi jogviták ismertetése során, csak a legfontosabb, a vizsgált tárgykörre jelentős hatást gyakorló, a nemzetközi környezetvédelmi jog területéhez valamilyen „hozzáadott értéket” nyújtó esetek kerülnek bemutatásra.

2. fejezet

A nemzetközi bírászkodás vonatkozó sajátosságai

A kötelező bírászkodás hiányából fakadóan a nemzetközi jogban nem létezik olyan bírói fórum, amely előzetesen, valamely formában megtett előzetes vagy utólagos beleegyezésük, illetve jóváhagyásuk hiányában, az államokra kötelező és kötelezően kikényszeríthető döntéseket hozna. Az iménti *a priori* megállapítás a nemzetközi jog rendszerébe tartozó valamennyi területre, nemzetközi „jogágra”, így a nemzetközi környezetvédelmi jog rezsimjére egyaránt vonatkozik. Ez nagy különbséget jelent a belső jogi bírászkodáshoz képest, ahol a jogviták rendezését a jogszabályok szerint, a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező bíróságok folytatják le, függetlenül e jogi normák hatálya alá tartozó személyek tudati viszonyulásától, akaratától vagy valamilyen formában megkívánt beleegyezésétől.

Az a XX. század második felétől tapasztalt folyamat, amely a nemzetközi bírói fórumok érzékelhető terjedésében mutatkozott meg, valójában – paradox módon – egyidejűleg némi bizonytalanságot idézett elő a nemzetközi bírászkodás területén. A hatásköri átfedések, a joghatósági rendszer „megsokszorozódása” jól illusztrálják ezt a változást; jelenleg is több olyan vitás ügy tart számot a nemzetközi közösség érdeklődésére, ahol a vitában érintett államok egyedi mérlegelésén (a legjobb opció és taktikai számítások megfelelő számbavételén, az államok egyedi érdeke szerint) múlik a vitában eljáró bírói fórum „kiválasztása”, azaz egy speciális *forum shopping* jellegű gyakorlat követése.⁶⁵⁸ A

⁶⁵⁸ Egy szemléletes példával élve, a legfontosabb vitarendezési és bírói fórumokat említve, nincs kizárva, hogy egy adott európai állam egy *környezeti implikációkat magában foglaló ügy kapcsán* – elviekben – peres féllé válhat a Nemzetközi Bíróság, az ENSZ Tengerjogi Törvényszéke, az Európai Unió Bírósága, az Európai Unió Törvényszéke (2009. november 30. előtt Elsőfokú Bíróság néven), az Emberi Jogok Európai Bírósága, a Kereskedelmi Világszervezet Vitarendezési Testülete, az ún. EFTA-Bíróság, az Európai Nukleáris Energia Törvényszék (OECD keretei között működik, noha megemlítenéd, hogy ötvenéves fennállása alatt egyetlen ügygel sem foglalkozott), valamint bármilyen *ad hoc* választottbírói bíróság előtti eljárásban. E bizonytalan helyzetet eredményező hatásköri átfedések, eltérő ítélkezési szempontok egyidejű jelenléte a nemzetközi viták bírósági

Nemzetközi Bíróság és az ENSZ Tengerjogi Törvényszéke vonatkozásában hozható fel a legjobb példa a folyamat illusztrálására.⁶⁵⁹ A Nemzetközi Bíróság egyik legújabb ügye, az *antarktiszi bálnavadászattal* összefüggő, Ausztrália és Japán közötti vita pedig ezeket a kétségeket, az illusztrált átfedéseket nagymértékben alátámasztja. A kérdéses ügy kifejtését, a vitának a nemzetközi bírói fórumok joghatóságával és az ilyen fórumokkal szemben támasztott elvárásokkal összefüggő „pikantériáját” a Tengerjogi Törvényszék kapcsán taglalom.

Mindezeknek van egy járulékos következménye, miszerint a bírói fórumok számával egyenes arányban növekszik – ellentétben a releváns és ügydöntő anyagi jogi normákkal – a peres eljárási szabályok és a megítélési szempontok, döntési mechanizmusok mennyiségéből fakadó különbségek eshetősége, amely a jogrendszer valamennyi területén megkívánt kiszámíthatóság követelményét többé-kevésbé alááshatja.⁶⁶⁰ A nemzetközi környezetvédelmi jog területén ez egy további veszéllyel járhat, tekintve, hogy a környezet védelmének regionálisan eltérő módozatai, a földrészenként, szorosan összetartozó területek szerint követett, így a bírói fórumok előtti eljárásban megjelenő és voltaképpen disszonáns, az eltérő szabályértelmezéssel terhelt gyakorlat kialakulásához vezet, amely az univerzális védelemre igényt tartó terület vonatkozásában az egységes fellépés követelményét érinti negatív módon. A környezeti elemek kölcsönhatása mára olyan fokban figyelhető meg, hogy ezen elemek bármelyikében bekövetkezett módosulás minden más környezeti tényezőre rövid időn belül, tudományosan megfigyelhető és döntően negatív hatást gyakorol. Ezért sem támogatandó bizonyos kérdésekben a globális rendszerek érdekeit szem előtt tartó univerzális szabályozástól eltérő reguláció (és juriszdikció) ösztönzése. A regionális szabályozásnak az univerzális szinten kimunkált ún. minimális és esszenciális szabályok további részletezésében és megvalósításában lehet jelentősége és szerepe (a globális folyamatok megállításának, kezelésének lokális cselekvési módozataival), legalábbis a jelenlegi viszonyok és tudományos elgondolások ismeretében.

rendezésének rendszerében nagymértékben megnehezíti a nemzetközi *rule of law* megvalósulását. A belső jogokból eredő jogbiztonság-joguralom elvét ugyanis a nemzetközi jog sem nélkülözheti, különösképp a nemzetközi jog alapelvei vonatkozásában. A *rule of law* nemzetközi jogi implikációiról ld.: LAMM Vanda: Adalékok a Rule of Law érvényesüléséről a nemzetközi jogban. *Jog, Állam, Politika*, Vol. 1. No. 2. (2009), 3-32.

⁶⁵⁹ A Nemzetközi Bíróság és a Tengerjogi Törvényszék speciális kapcsolatáról – egy „tengerjogi” bíró tapasztalataival és megállapításaival kiegészülve – ld. bővebben: TREVES, Tullio: Conflicts between the International Tribunal for the Law of the Sea and the International Court of Justice. *New York University Journal of International Law and Politics*, Vol. 31 (1999) No. 4, 809-821. Ld. még: FLEISCHHAUER, Carl-August: The Relationship Between the International Court of Justice and the Newly Created International Tribunal for the Law of the Sea in Hamburg. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 1 (1997) 327-333.

⁶⁶⁰ Más kérdés azonban, hogy az ügyek lényegi eldöntése szempontjából az elsődleges, primer anyagi jogi normák a fontosak, amelyek a bírói fórumok proliferációja esetén sem fragmentálják a rendszert, legfeljebb az adott bírói fórumok eltérően értelmezik egyes rendelkezéseit.

Mindezek ellenére túlzásnak tartom az olyan „figyelmeztetéseket” és teóriákat, amelyek szerint a nemzetközi bírói fórumok számának jelenleg is tapasztalt növekedése rövidtávon a nemzetközi bírászkodás, hosszabb távon – az előbbiektől nem független módon – esetleg a nemzetközi jog fragmentációjához vezethet, mely végső soron az elsősorban univerzálisnak gondolt terület hatékonyságát veszélyeztetheti.

A belső jogi bírászkodással való összevetés során világosan kiderül, hogy a környezeti kárfelelősség intézményének egyik lényegi kérdését, a felelősség általános elméletét illetően, ennek nemzetközi jogi megalapozása *egyrészt* elméletben követi a belső jogokban intézményesült felelősség-elméleteket, *másrészt* viszont – figyelembe véve a gyakorlatot – a nemzetközi bírói fórumok bizonytalanok ezek adoptálásában, így az ezek átvételére irányuló koherens és egyértelmű bírói gyakorlatról még nem beszélhetünk. Azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a szigorú és fokozott felelősség elve időközben a nemzetközi jog, illetve legalábbis a vonatkozó tárgyú bírói jogalkalmazás általános elvévé,⁶⁶¹ illetve a kárfelelősségi szerződésekben irányadó, és csaknem kizárólagos felelősségi alakzattá fejlődött. Ugyanis a határokon áterjedő környezeti károk esetén a vétkesség és felróhatóság vizsgálata nem feltétlenül indokolt,⁶⁶² tekintettel az ilyen jellegű károk potenciálisan jelentős mértékére és súlyos következményeire. Ez azonban még nem oldja meg a felelősség elméletének a nemzetközi jog minden releváns területére irányadó alkalmazását, tekintettel arra, hogy ennek általános és végleges jelleggel történő rendezésére csak nemzetközi szerződésekbe foglalt szabályok keretében mutatkozik lehetőség.

A környezetjogi rezsím majdnem kizárólagos polgári jogi kárfelelősségen alapuló rendszere viszont inkább a belső jogi és nemzetközi magánjogi mechanizmusokat részesíti előnyben, tehát az illetékes bíróság joga szerint járnak el a kárigények elbírálása során, miközben a határon áterjedő károk miatti felelősség-kiszabásban a nemzetközi közjogi alapú, nemzetközi bírói fórumok előtt történő vitarendezés egyelőre igencsak korlátozott mértékben játszik szerepet. Ennek oka elsődlegesen az, hogy a felelősségi típusú szerződések az operátorhoz, üzemeltetőhöz, etc. telepítik a magánjogi felelősséget (nem pedig magához az államhoz, egyfajta „közjogi” felelősséggént), illetve a jogviták eldöntésére egy konkrét állam jogát és az illetékes bíróságot jelölik ki, ezért a nemzetközi magánjogi alapú, nemzeti bírói fórumok útján való rendezés célszerűnek és követendőnek tűnhet, amely – és ezt

⁶⁶¹ Ld.: BIRNIE-BOYLE: *i. m.* 184.

⁶⁶² Az objektív felelősség megállapításához a károkozó (állami) magatartás, bekövetkezett kár vagy veszteség és az ezek között fennálló oksági kapcsolat szükségeltetik (azaz a felróhatóság, vagyis a károkozó cselekményhez való tudati viszonyulás nem).

rendkívül fontosnak tartom továbbra is hangsúlyozni – a nemzetközi jogi realitást, az államoknak a téma kapcsán tanúsított attitűdjét hűen tükrözi.

A belső jogi bíraskodással való összevetésben szembetűnő, hogy maga a bírósági rendszer, az ítélezést körülvevő tágabb normatív struktúra, következésképpen az ítélezési gyakorlat jellege mennyire eltérő egyedi sajátosságokkal bír. A nemzetközi bíraskodást a kezdetekben a választottbírósági vitarendezés szinte kizárólagos volta jellemezte, ellentétben a belső jogokkal, ahol már a kezdetektől az állandó bírói fórumok szerepe a hangsúlyos, szinte kizárólagos. Az állam szerepének megváltozása, illetve a nemzetközi közösség vonatkozásában az elmúlt században végbement integrációs törekvések azonban a nemzetközi bíraskodásra alapvető befolyást gyakoroltak. Ezek a paradigma-váltások ugyanis magukkal hozták az államok perlési és perelhetőségi lehetőségeinek jelentős bővülését, mert a XX. század előtt is létező és sokáig „egyeduralkodónak” tekintett választottbíraskodás mellett az integrációkhoz, az újonnan létrejövő nemzetközi szervezetekhez erősen kötődő, azok égisze alatt létrehozott állandó bírói fórumok száma fokozatosan emelkedett, melyek többségének környezeti tárgyú ítélezési gyakorlata az értekezés további részének témáját képezi.

Következésképpen, a nemzetközi jogban a XX. századra egyértelműen kialakult a bírói fórumok kettős rendszere. A bírói fórumok rendszerének *első pilléré*ként a Nemzetek Szövetsége mellett (és nem szerveként) szervezett független *Állandó Nemzetközi Bíróság* 1921-es felállításával, majd jogutódjának, az 1945-ben az ENSZ főszerveként megalakult *Nemzetközi Bíróság* megjelenésével a nemzetközi jogban létrejöttek az első állandó (és általános hatáskörű) bírói fórumok. A *második pillér*be tartozó választottbíróságok elé azonban jóval több ügy kerül, miközben az állandó bírói fórumok gyakorlata egységesebb és – az állandó jellegből következően – kiszámíthatóbb. A XX. század utolsó évtizedeitől kezdve viszont a tendencia megfordult, és az állandó bírói fórumok terjedésével szembesül a nemzetközi közösség, amely a választottbíróságok, a választottbírósági eljárások számának drámai visszaesését eredményezte.⁶⁶³ Az azonban még mindig kétségtelen tény, hogy ezen fórumok összetételét, eljárási szabályzatát a vitában érintett államok határozzák meg, ennek megfelelően az államok gyakrabban fordulnak a nemzetközi bírói fórumok e típusához, mivel egyéni, specifikusan az ügyre kiterjedő és az eljárási szabályzatban „körülbástyázott” érdekeiket az *ad hoc* választottbírói fórumok nem hagyhatják figyelmen kívül. Összefoglalva, a választottbíraskodás az utóbbi évtizedekben jelentős térvesztést szenvedett el az állandó bírói fórumok számának növekedésével egyidejűleg; e térvesztés viszont inkább csak a

⁶⁶³ Vö.: CHARNEY: *i. m.* 698.

kizárólagosság megszűnését jelenti, a bírósági szakaszra „kárhóztatott”, egyéb módokon nem rendezett államközi viták jelentős része azóta választottbíróóságok előtt zajlik.

3. fejezet

A releváns gyakorlat – a környezeti és felelősségi kérdések a nemzetközi bíráskodásban

3.1. Anomáliák a környezeti kérdések vizsgálatakor

A környezeti szempontú (ökocentrikus) bíráskodás rendkívül rövid múltra tekint vissza, miközben a környezeti implikációkat is magában rejtő ügyekben, viszont döntően antropocentrikus megközelítésben már a bíráskodás megjelenésétől kezdve ítélik meg a megfelelő jogszolgáltató fórumok. Eme gondolat alatt azt értem, hogy a környezeti vonatkozások, a környezeti értékek védelme nem saját „jogukon”, hanem a kártípusok alfajaként, esetleg járulékos tényezőiként kerültek elbírálás alá. A környezeti típusú károk tendenciózusan a vagyoni károk halmazába tartoztak-tartoznak, ezért a vagyoni károk bírói úton történő orvoslásával egyidejűleg jelentek meg a környezeti implikációk az adott ügyekben. Önálló kártípusként való létjogosultságuk azonban még ma sem egyértelmű, noha mindinkább kezd elkülönülni a környezeti kár vagy veszteség (környezetkárosodás, etc.) mint kifejezett kártípus. E folyamat természetesen összefüggésben van a környezeti és kárfelelősségi tárgyú szerződések terjedésével és az ezekhez kapcsolt igényérvényesítési mechanizmusok számának – utóbbi évtizedekben tapasztalt – növekedésével.

A környezetvédelem nemzetközi szabályozása (a nemzetközi jog egyéb területeinek fejlődéstörténetéhez viszonyítva) nem tekint vissza jelentős múltra, csak az 1960-as években érkezett el az átfogó környezeti és felelősségi jogalkotás időszaka.⁶⁶⁴ Jelenleg a fiatal nemzetközi környezetvédelmi jogban (elsősorban a terület *soft law* hagyományainak és e „jogág” viszonylag kiforratlan szabályozási struktúrája miatt) nem létezik olyan általános és kötelező erejű „zsinórmérce”, amelynek alapján államokra kötelező, kikényszeríthető szabályokat lehetne megalkotni, illetve egy esetleges jogsértést rövid időn belül kielégítő, a

⁶⁶⁴ Ennek első magyar nyelvű áttekintései közül ld.: BRAGYOVA András: A környezetvédelem nemzetközi jogi kérdése, különös tekintettel az ENSZ és intézményei tevékenységére. *Állam- és Jogtudomány*, Vol. XXI (1979) No. 2, 160-187.

környezet megóvásának és a vitában érintett államok érdekét szem előtt tartó megoldással rendezni. Ennek továbbgondolása viszont rávilágít arra, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog és a felelősségi jog metszéspontjában található „környezeti” bíraskodás jelentős nehézségekkel szembesül. Viszont a nemzetközi bírói fórumok – annak ellenére, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog, illetve maga a nemzetközi bíraskodás viszonylag rövid múltra tekint vissza – már régóta ítéleznek olyan ügyekben, amelyekben releváns a vita környezeti aspektusa, azonban nem egy egzakt, kodifikált környezetjogi normarendszer, hanem a *károkozás tilalma* általános, szokásjogi elvének *communis opinio* jellege alapján.⁶⁶⁵

Általános probléma volt az elmúlt évtizedekben (egy évszázadban), hogy a környezetvédelmi jog vonatkozó kérdéseit alapjaiban határozta meg az európai és észak-amerikai államok, a korszak tulajdonképpeni nagyhatalmainak, azaz – még pontosabb és szofisztikáltabb kifejezéssel – ipari hatalmainak érdeke és ezzel együtt ezen államoknak a természeti értékek kiaknázásához való joga, elsősorban a gyarmati függésben levő területek vonatkozásában. A környezeti értékek sérelme így rendkívüli egyenetlenséggel párosult a Föld egyes területein, az egyes kontinenseken. A gyarmattartó államoktól „örökölt” természeti-fizikai diszharmónia, kiegészülve a gyarmati sorból függetlenedett államok szükségszerűen különböző jogi, gazdasági, vallási és kulturális hátterével és hagyományaival, végeredményében a környezet-felfogás, a természet kiaknázása és az ezért való felelősség problémájának területi alapon megfigyelhető, eszerint szerveződő inkoherenciáját intézményesíti, amely nagymértékben gátolja például az univerzális és egységes intézkedések lehetőségét, és fragmentálja a vonatkozó tárgyú bírósági esetjogot is.⁶⁶⁶

A környezeti károkért, szennyezésért való felelősség – sokáig csak embrionális formában létező – kérdését hosszú időn keresztül leginkább a nemzetközi magánjog keretén belül vagy egyéb módokon (pl. háborúindítás, egyéb retorziók és represszáliák) rendezték, akár állami szereplők, akár természetes vagy jogi személyek érintettsége figyelhető meg egy határon áterjedő károkozás esetében a károsult vagy a károkozó fél oldalán. Az eltelt évszázadok azonban megmutatták, hogy a kérdésben a nemzetközi jognak kiemelt figyelmet kell szentelni, mivel csak a nemzetközi (köz)jog égisze alatt lehetséges a terület egységesítése, míg a nemzetközi magánjog – jellegéből adódóan – nem tudja megoldani az elsősorban államok között fennálló jogvitákat, mert ehhez a nemzetközi magánjog kollíziót feloldó, rendszerint valamely, a vitában érintett állam belső jogát kijelölő szabályai önmagukban még

⁶⁶⁵ Vö.: BRUHÁCS: *Nemzetközi vízjog...*, 159.

⁶⁶⁶ Ennek eredménye pedig a regionálisan eltérő standardok, felelősség-felfogások kialakulása, amely összességében gyengíti a tárgykör egységesítéséhez fűzött reményeket.

nem alkalmasak. Természetesen, a kijelölés aktusa után az irányadó belső jogi szabályok már képesek a vita rendezésére.

A nemzetközi közjog viszont képes lehet a hatékony vitarendezési módozatok kimunkálására, amelynek előfeltétele:

- i) *egyrészt* a nemzetközi szerződésben rögzített primer normák (pl. a nevesített állami kötelezettség, amely a károkozás tilalmát foglalja magában);
- ii) *másrészt* az ehhez kötődő másodlagos normák körének;⁶⁶⁷ illetve
- iii) *harmadrészt* a szankció-kiszabásra jogosult nemzetközi bíráskodásra vonatkozó releváns szabályok megléte és alkalmazhatósága.

A három feltétel közül az utolsó elem veti fel a legtöbb problémát. Ugyan a primer és szekunder normák köre változatos, ezek eltérő gyakorisággal és intenzitással vannak jelen a vizsgált területen, ellenben a szankció-kiszabásra jogosult bírói fórumok környezeti ügyekben betöltött szerepe mindeddig ellentmondásosnak mondható. A bírói fórumok eljárásjoga és a bírák „szakértelme” természetesen adott a vitarendezéshez, viszont a jogesetekben citált normák, az ügyet alapjaiban meghatározó szerződések által biztosított jogi háttér az esetek többségében nem teremtett megfelelő helyzetet és jogalapot a környezetjog általános elveinek, a környezeti bíráskodás esszenciális jogintézményeinek explicit deklarálására, „kinyilatkoztatására”. A bírói fórumok XX. századi „fejlődéstörténete” azonban gyökeres változásokat idézhet elő az adott területen, és a vitarendezési módszerek megsokszorozódása révén alapjaiban befolyásolja a környezetjog fejlődését.

3.2. A felelősség kérdése

A nemzetközi bírói és egyéb vitarendezési fórumok előtti eljárások, az ítéletekben megjelenő és sokat idézett *ratio decidendi* (valamint – talán nem túlzás azt állítani – az *obiter dictumok* egyaránt) a felelősség nemzetközi jog vetületét alapvetően befolyásolják. E folyamat azonban kettős természetű, mivel *egyrészt* a vitarendezési fórumok csak követik az adott ügyre alkalmazható szerződésekben fellelhető vagy a szokásjogban gyökerező felelősségi „trendeket” (egyfajta követési gyakorlat); *másrészt* viszont a joggyakorlat, ezáltal a nemzetközi jog *corpus*ának alakításával maguk is előidézik a változásokat, egy adott

⁶⁶⁷ E körben egyaránt megtalálhatók a primer norma megsértése esetén követett gyakorlat, eljárási procedúra és a felelősségi jog alkalmazandó alapintézményei.

felelősség-elméleti felfogás terén bekövetkező módosulás „motorjaként” (egyfajta alakítási gyakorlat).

Az általam csak *követési gyakorlat*ként nevezett metódus különösebb magyarázatra nem szorul, bonyolult kérdések ehhez a gyakorlathoz nem fűződnek. E körben a bírói fórum az ügyre vonatkoztatja a kötelező erejű kodifikált normát, ezáltal a felelősségi kérdések könnyen és bizonyos fokig egzakt módon eldönthetők.

Az ún. *alakítási gyakorlat* azonban – amely nem független teljes mértékben az előző, követési gyakorlattól⁶⁶⁸ – már a bírói fórum jogfejlesztő szerepét hivatott bizonyítani.⁶⁶⁹ A felelősségi jog anomáliákkal terhes rezsimjében a bírósági praxis képes olyan elveket, később akár szokásjogi normaként elismert tételeket rögzíteni, amelyek a felelősségi jog rendszerében alapvető változásokat, hangsúlyeltolódást idézhetnek elő, döntően úgy, hogy az államok a más államokat érintő tevékenységeik során eme tételek szerint alakítják cselekvéseiket, de akár a szemléletváltásnak megfelelően létrejött új felelősségi paradigmát a jogalkotás szintjén konstituálhatják. E gyakorlat a környezetjogi tárgyú juriszdikciót néhány évtized alatt majd jelentősen befolyásolja.

Eme alakítási gyakorlatot csak erősíti azon paradigma, miszerint felelősségi jog és a bírászkodás közös dimenziójában, azaz egy nemzetközi vitában sokkal kevésbé számít a felelősség elméleti bázisa, mint az állami gyakorlat, a nemzetközi bírói fórumok által folytatott ítélkezés (sic!), továbbá a környezeti károkra vonatkozó nemzetközi jogi szabályokhoz kapcsolódó jogtudósi, doktrinális nézetek és tanítások,⁶⁷⁰ amelyek elsősorban a vétkességi alapú, szigorú vagy abszolút felelősségi koncepciókat magyarázzák.⁶⁷¹

Noha a nemzeti és nemzetközi bírói fórumok között az összetétel, a résztvevő felek, az eljárás jogalapja, a döntés következményei vonatkozásában nyilvánvaló különbségek mutatkoznak, önmagában a felelősség-megállapítás során mindkét ítélkezési fórum ugyanazon vagy igen hasonló metódusokat és formulákat alkalmaz, mivel a felelősség kérdésében való állásfoglaláshoz a *i*) kárt okozó tevékenység (amely a kárigényt betervező felperes kötelezettsége, kivéve, ha fokozott veszéllyel és szigorú felelősséggel járó tevékenységből ered a kár, amikor a bizonyítási teher megfordul) és *ii*) a kárigény alapját

⁶⁶⁸ Hiszen a bíróság önmagában nem jogalkotó szerv, viszont a nemzetközi jog szerteágazó rendszerét kellő mértékben, az államokra nem jellemző neutrális, semleges és elméleti „rálátással” képes szemlélni.

⁶⁶⁹ Azonban kétségtelenül igaz, amit Sólyom a – nemzeti, de végső soron a nemzetközi – bírói fórumokra vonatkozóan hangoztat, hogy „a bíróságok [...] igyekeznek a jogellenesség kimondásának valamilyen speciális, konkrét jogszabályi alátámasztást találni, és csak végső esetben hagyatkoznak a károkozás általános tilalmára.” Vö.: SÓLYOM: *Környezetvédelem és polgári jog*..., 36.

⁶⁷⁰ Vö. a Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikke 1. bekezdésében taglalt forrásokkal, különösen a d) ponttal.

⁶⁷¹ Ld.: BIRNIE-BOYLE: *i. m.* 183.

képező kár, továbbá *iii*) a tevékenység és a kár közötti okozati összefüggés bizonyítása szükséges, illetve *iv*) a bírói fórumnak meg kell arról bizonyosodnia, hogy a károsult nem volt felelős a kár bekövetkezésében, vagy egyéb, felelősséget kizáró körülmény nem merült fel a károkozás, az ehhez vezető okozati „lánc” során.

E négy elem kapcsán az egyes nemzetközi bírói fórumok számos előremutató és jelentős elvet, felelősség-kapcsoló módszert deklaráltak, amely eltér a belső jogokra jellemző bírósági esetjog egyébként rokon vonatkozásaitól, illetve a nemzetközi jog fejlesztéséhez tevékenyen hozzájárult eme juriszdikciós metódus.

Az alábbiakban négy olyan nemzetközi bírósági jogeset releváns vonatkozásait tárgyalom, amelyek a nemzetközi bírói fórumok előtt, az államok részvételével zajló viták során alapjaiban határozhatták meg az ítélezést; vagy ezenkívül valamilyen fontos elvet hangoztattak, melyet a későbbi joggyakorlat is hangsúlyosan figyelembe vett.

E négy jogeset közül egy vita (*Palmas-sziget ügye*) választottbíróság előtt, két ügy az Állandó Nemzetközi Bíróság (*Lotus-ügy* és *Chorzów-ügy*), valamint egy ügy ennek jogutódja, a Nemzetközi Bíróság (*Korfu-szoros ügye*) előtt folyt. Az említett ügyek ugyan nem a környezetjog kontextusában értelmezhetők – ezért részletesebben nem kerülnek bemutatásra – , ellenben a felelősség-kárfelelősség elméletéhez és gyakorlatban való alkalmazásához jelentős „hozzáadott értéket” nyújtanak.

3.2.1. A területi szuverenitásból folyó kötelezettségek – a *Palmas-sziget ügye*

Az Állandó Nemzetközi Bíróság akkori elnöke, a svájci *Max Huber* járt el választottbíróként az ún. *Palmas-sziget ügyében*, amely Hollandia és az Egyesült Államok között folyt a kérdéses terület hovatartozásáról. A felelősségi jog dogmatikájához való hozzájárulását az ügyben hozott 1928-as ítélet⁶⁷² leginkább a tekintetben fejtí ki, hogy a területi szuverenitásból fakadó kötelezettségek körébe sorolja a szomszédos és ezen túl valamennyi állam jogának védelmét, amely majd általánosságban államfelelősség és a határon áterjedő károkozás miatti felelősség megalapozásának egyik alaptétele lesz. Huber választottbíró szerint ugyanis „*a területi szuverenitás magában foglalja az állami tevékenység gyakorlásának kizárólagos jogát. E jogot egy kötelesség egészíti ki, az a kötelezettség, hogy a kérdéses területen belül más államok jogait védelemben kell részesíteni.*”⁶⁷³ A más államok jogainak védelmét az ítélet analóg módon hasonlítja össze azon jogok körével, illetve kedvező elbánással, amelyet

⁶⁷² Ld.: *Reports of International Arbitral Awards* (RIAA) Island Palmas Case, Vol. II (1928) 829-871.

⁶⁷³ Vö. *uo.* 839. és magyar fordításaként: BRUHÁCS: *Nemzetközi vízjog...*, 54.

minden állam saját állampolgárai érdekében fogantatosít idegen területen, legyen szó diplomáciai vagy más eszközökről. Eszerint a saját állampolgárok számára nyújtandó jogi védelem és az általános védelmi kötelezettség az államközi kapcsolatok szintjén is irányadó.

Bruhács helyesen mutat rá az ítélet talán legnagyobb korolláriumára, miszerint a területi szuverenitásból mint a nemzetközi jog általános elvéből fakad a nemzetközi jogi felelősség alapja, még ha a felelősség kifejezést és ezek *explicit* jelentésváltozatait az ítélet nem tartalmazza.⁶⁷⁴ Az államnak a saját területe felett gyakorolt joghatósága, ellenőrzési és felügyeleti jogköre valójában a XX. század első felének nemzetközi jogában arra engedett következtetni, illetve azt vélelmezte, hogy az állam tudomással bír a határát átlépő következménnyel fenyegető valamennyi tevékenységről. Ennek alapján a károkozásért való felelősség kérdését egy egyszerű oksági kapcsolattal lehetett az államhoz kötni. Le kell szögezni, hogy a XX. század második felétől eme vélelmezett oksági kapcsolat már nem feltétlenül elegendő az állam felelősségének megállapításához, főleg annak tükrében, hogy egyéb entitások/személyek perelhetősége az államok részéről korábban nem tapasztalt elismerést és támogatást nyert a nemzetközi jog szintjén. A területi szuverenitás tehát a továbbiakban is alapja, viszont már nem kizárólagos „kapcsoló elve” a kárfelelősség kérdésének, különösen az államfelelősség „visszaszorulóban” levő koncepciójának ismeretében.

3.2.2. A Lotus-ügy és az abszolút, valamint kizárólagos joghatóság kérdése

Az Állandó Nemzetközi Bíróság előtt az 1920-as évek második felében az S.S. Lotus francia és egy török hajó S.S. Boz-Kourt hajók nyílt tengeren történő összeütközéséből eredő francia-török jogvitát⁶⁷⁵ eldöntő 1927-es ítélet *ratio decidendi*-je a felelősségi jog szempontjából valójában az állam joghatóságának korlátjairól való érvelésen alapul. A Bíróság szerint annak ténye, hogy a balesetben érintett francia hajó személyzetének egy tagját a török hatóságok őrizetbe vették,⁶⁷⁶ abból a szankciós metódusból következik, hogy a káreseményben érintett, azt elsősorban elszenvedő török hajó és személyzet miatt a török állam joghatósággal bír az adott ügyben.

⁶⁷⁴ Vö.: BRUHÁCS: *Nemzetközi vízjog...*, 54.

⁶⁷⁵ Ld.: *Fourth Annual Report of the Permanent Court of International Justice*. Series E, No. 4, 1927-28. The Lotus Case, 166-175.

⁶⁷⁶ Ellentétben a francia érveléssel, mely szerint a francia államterületnek minősülő hajó fedélzetén járt el gondatlanul a hajó személyzetének egy tagja, így az adott ügyben a francia állam joghatósága érvényesül. Fontos megemlíteni ugyanakkor, hogy ebben az időben még nem voltak olyan tengerjogi normák hatályban, amelyek hasonló esetekben a joghatóságot a lobogó szerinti államhoz telepítették volna.

A Bíróság szerint a nemzetközi jog akkor hatályos szabályai nem gátolták a károsultak felett joghatóságot gyakorló államot a szükséges intézkedések megtételében. Ezen érvelés tágabb kontextusban az állam szuverenitását egészen addig terjesztette ki, ameddig ezzel más államnak nem okoz kárt, vagy nem sérti annak jogát. Az Állandó Nemzetközi Bíróság szerint a nemzetközi jog általánosan elfogadott elve, hogy az állam saját területén abszolút és kizárólagos joghatósággal rendelkezik, és ilyen joghatóságot gyakorol.⁶⁷⁷

Ha a kárfelelősség szemszögéből vizsgáljuk e tételt, akkor ez egy meglehetősen egyszerű felelősség-telepítő mechanizmusnak tűnik, hiszen az effajta teljes szuverenitás más államok jogainak sérelme esetén már olyan következménnyel járhat, hogy a károsult állama (esetlegesen a ténylegesen kárt szenvedett egyén – természetes vagy jogi személy) felléphet a jogsértő állam ellen, pusztán a területi felségjog olyan jellegű vagy mértékű alkalmazása miatt, amely más államok területén már károkat okoz.

Valójában tehát a Lotus-ügyben kimondott elv összhangban van a Palmas-sziget ügyében hozott ítélet releváns részeivel, miszerint a területi szuverenitás egyfajta originális felelősség-telepítő mechanizmusként felfogható, mert az innen kiinduló tevékenységek által okozott, más államoknál felmerülő károkért az állam felelőssé tehető.

3.2.3. A *Chorzów-ügy* generális jóvátételi klauzulája

A felelősség-kanalizáció előbbieken megismert módszereinek kifejezetten szankciós típusú kiegészítéseként tarthatjuk számon az ún. *Chorzów-ügyben*⁶⁷⁸ hozott ítéletet, amelyet az Állandó Nemzetközi Bíróság a Németország és Lengyelország közötti ügyben hirdetett ki 1928-ban. A lengyel államterületen működő német üzem Lengyelország általi kisajátítása miatt felmerült jogvita a kárfelelősség elméleti és gyakorlati implikációira, valamint a nemzetközi bíraskodás fejlődésére a legnagyobb hatást a *teljes kártérítés elvének* deklarációjával fejtette ki.⁶⁷⁹

A Bíróság szerint ugyanis a jóvátételnek, amennyiben ez lehetséges, „*el kell tüntetnie a jogellenes és károkozó tevékenység minden következményét*”, és helyre kell állítania azt az állapotot, amely minden valószínűség szerint fennállna abban az esetben, ha a jogellenes

⁶⁷⁷ Ld.: *Fourth Annual Report of the Permanent Court of International Justice*. Series E, No. 4, 1927-28. The Lotus Case, 172-174.

⁶⁷⁸ Ld.: *Fifth Annual Report of the Permanent Court of International Justice*. Series E, No. 5, 1928-29. The Case of the Factory at Chorzów, 183-202.

⁶⁷⁹ Boyle szerint azonban helyesebb lenne a méltányos kártérítés prioritizálása, mivel „*a felek közötti érdekek egyensúlya inkább a méltányos kártérítést, mintsem a teljes kártérítést követelte meg* (a szerző: többek között a Korfu-szoros ügyében)”. Ld.: BOYLE: *Globalizing ...*, 5.

cselekményt nem követték volna el (restitúciós kötelezettség⁶⁸⁰ és a teljes kártérítés elvének megnyilvánulása). A korabeli felfogás szerint valójában az állam fellépése alattvalója érdekében az államot ért sérelem miatt történik; így a Chorzów-ügy „hozzáadott értéke”, *ratio decidendi*je voltaképpen a kompenzációs kötelezettség kimunkálása és ennek minden felelősség-kiszabás inherens tényezőjeként való felfogása volt, ideértve a Bíróság azon jogosultságát, hogy jóvátételt ítéljen meg, amely természetes következménye *minden nemzetközi jogot sértő* cselekménynek.

A Bíróság továbbá azt a fontos megállapítást tette, hogy a nemzetközi jóvátétel feltételeit a két állam között érvényben lévő nemzetközi normák, nem pedig a jogsértő állam, valamint a jogsértést elszenvedett egyén közötti jogviszony határozza meg.⁶⁸¹ Ezáltal a Chorzów-ügyben a bírói fórum az állam-állam viszonylatban vizsgálta a problémát, és ennek felelősségi vetületeit, noha az ügy alapvetően egy gazdasági társaság kisajátítása miatt zajlott.⁶⁸²

A kötelezettség-szegés, ennek felelősségi típusú eljárásban való megállapítása, végül pedig a kompenzációt előíró jogkövetkezmény egy olyan hármass viszonyrendszert alkot, amellyel a joggyakorlatban, egy nemzetközi bírói fórum praxisában a maga teljességében és általánosságban először a Chorzów-ügy kapcsán szembesült a nemzetközi közösség. A jogsértés jóvátételi kötelezettség formájában való szankcionálása eleddig tehát nem volt általánosan elismert, illetve nem jelent meg absztrakt módon sem a különböző döntésekben.

3.2.4. A *Korfu-szoros ügyének* felelősségi formulája

A citált választottbírói esetben, valamint az Állandó Nemzetközi Bíróság egyes ügyeiben foglalt jóvátételi-kárfelelősségi elvek és a döntés alapját képező *ratio decidendi* ismertetése után a felelősségi kérdések terén a Nemzetközi Bíróság első ügyének, az Egyesült Királyság és Albánia közötti jogvitának kiemelt figyelmet kell szentelni. Az ún. *Korfu-szoros ügynek*⁶⁸³ kifejezett környezetjogi aspektusa – hasonlóan az előzőekben tárgyalt ügyekhez – nem volt,

⁶⁸⁰ Ennek kapcsán *Szabó Marcel* helyesen jegyzi meg, hogy a jogsértést megelőző helyzet tartalma jóval könnyebben tisztázható, mint azé a hipotetikus helyzeté, amely a jogsértés be nem következése, elmaradása esetén fennállna. Ld.: SZABÓ: *A jóvátételi cikkek kodifikációja...*, 154.

⁶⁸¹ Ld.: KERTÉSZ: *i. m.* 254-255.

⁶⁸² Érdekes kérdés lenne annak vízióját felvázolni, hogy jelenleg egy hasonló tárgyú ügy kimenetele mennyire volna analóg az 1928-as döntéssel. Annyi bizonyos, hogy egy állam manapság is fellépne a joghatósága alá tartozó entitás/személy – jelen esetben egy jogi személy – védelme érdekében. Ez azonban nem feltétlenül nemzetközi közjogi alapon létrejövő klasszikus államközi vita keretében történne, mivel ma már számos lehetőség kínálkozik a vita nemzetközi magánjogi útra terelésére, nem beszélve egyes regionális integrációk (Európai Unió megfelelő szervei) által nyújtott gyors és hatékonyabb vitarendezési módszerekről.

⁶⁸³ Az ügy magyar nyelvű ismertetését ld.: LAMM Vanda: *A Nemzetközi Bíróság ítéletei és tanácsadó véleményei 1945-1993*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995. 15-27.

azonban a felelősség-kanalizációról, azaz felelősség-telepítésről, a joghatóság alatt álló terület és e terület vonatkozásában a felelősséget megalapozó tényezők kapcsolatáról nagy hatású érvelést fejtett ki a hágai testület, amely rendkívüli mértékben befolyásolta a későbbi joggyakorlatot.

Az ügy háttérében az állt, hogy Albánia partjainál az 1940-es években brit hadihajók aknákra futottak, amelyekről és így az általuk jelentett veszélyről Albánia mint a kérdéses terület felett szuverenitást gyakorló parti állam nem tájékoztatta a brit hajókat (a protokoll szerint a hajó kapitányát, esetleg a legénységet vagy annak tagját). Később pedig brit hajók – Albánia beleegyezése, jóváhagyása nélkül – aknamentesítést végeztek a kérdéses területen.

A Nemzetközi Bíróság 1949-es ítéletében megállapította, hogy *„egyetlen állam sem használhatja területét más állam jogainak rovására.”*⁶⁸⁴ E generális tilalom az államok közötti „érintkezés”, a nemzetközi jog rendszerének valamennyi területére, így a nemzetközi környezetvédelmi jog rendszerére, a határokon áttérjedő környezeti kár valamennyi fajtájára egyaránt érvényes és alkalmazható. Ennek deklarációja voltaképpen a károkozás tilalmának absztrakt megfogalmazásával egyenértékű, amely viszont felelősség-telepítő megoldásként egy bírói fórum, főleg egy nemzetközi bírói fórum számára még nem lehet irányadó és döntő jelentőségű az adott ügy kapcsán; hiszen egy döntéshez jogszabályi hivatkozási alapot is szolgáltatni kell.

A felelősség-telepítés koncepciójával szoros összefüggésben van a Bíróság azon érvelése, miszerint egy állam szárazföldi és vízi területei felett gyakorolt szuverenitásából, ellenőrzési jogköréből még nem vezethető le azon konzekvencia, hogy *„az állam szükségképpen tudott, illetve tudnia kellett ezen térségekben végrehajtott minden jogellenes cselekményről”*, illetve, hogy *„szükségképpen tudott vagy tudnia kellett, kik a jogellenes cselekmények elkövetői.”*⁶⁸⁵

A tudomás-tudomásszerzés vagy annak vélelme, hogy Albániának – a földrajzi elhelyezkedés miatt – tudnia kellett („nem történhetett a tudomása nélkül”) az aknák létezéséről és helyéről, így az esetlegesen bekövetkező kár kockázatáról, még nem képezi az államfelelősség alapját. Eme elméleti iránymutatásnak az adott ügyre vonatkoztatott gyakorlati alkalmazása viszont már az államfelelősség megalapozását jelentette a Nemzetközi Bíróság részéről. A Bíróság rendelkezésére bocsátott bizonyítékok alapján ugyanis a telepítés olyan időszakban ment végbe, amikor Albánia a kérdéses terület felett szigorú ellenőrzést gyakorolt, amelyből következően a bírói fórum csak arra a megállapításra juthatott, hogy a robbanást és így a károkat előidéző aknamező telepítése az albán kormány tudomása nélkül

⁶⁸⁴ Vö.: *Corfu Channel* (United Kingdom v. Albania), Merits, Judgment, I.C.J. Reports, 1949. 4.

⁶⁸⁵ Ld.: *Uo.* 22.

nem történhetett.⁶⁸⁶ Így pedig Albániára a nemzetközi jog általános szabályai szerint ellenőrzési, együttműködési és értesítési-figyelmeztetési (notifikációs) kötelezettségek hárultak, melyeknek az alperes balkáni állam nem tett eleget,⁶⁸⁷ végső soron tehát ezzel az okozati kapcsolattal vált egyértelművé és jogilag indokolhatóvá az albán jogsértés ténye.

A Bíróság nem vizsgálta az albán hatóságok, illetékes szervek érintettségét az aknák telepítésében, ellenben megállapította, hogy az aknák elhelyezkedését érintő notifikációs kötelezettség elmulasztása (a bizonyítékok, a parti őrség és az elaknásított terület távolsága és földrajzi helyzete alapján Albániának tudnia kellett az aknák telepítéséről) és a bekövetkezett károk között az okozati összefüggés egyértelmű, amely az ügy végkimenetelét érdemben eldöntötte. A brit aknamentesítés nemzetközi jogi megítélése kapcsán a Bíróság a britek által foganatosított műveletet Albánia szuverenitását sértő cselekménynek minősítette, viszont ennek Bíróság általi megállapítását elegendő és hatékony szankciónak, azaz elégtételnek gondolta.

Ezzel pedig a Nemzetközi Bíróság mindjárt az első ítéletében az állam nemzetközi jogi felelősségének szigorú-fokozott (de nem egyértelműen objektív) jellegét hangsúlyozta, amely a *iura novit curia* maxima ismeretében egyfajta államfelelősségi paradigma bizonyítására mutatkozik hatékony érvek. A Korfu-ügy ítélete az egyik leggyakrabban hivatkozott hágai döntés, ennek kétségtelen oka lehet – azon túl, hogy a Nemzetközi Bíróság első döntéséről van szó – az a tény, miszerint a kárfelelősség nemzetközi jogi elméletének bizonyos alapvetéseit fektette le a Bíróság, anélkül azonban, hogy ezekre vonatkozólag bármilyen konkrét kötelező szerződéses szabály az adott ügyben rendelkezésre állt volna. Emiatt elfogadottá vált egy olyan álláspont, miszerint a Bíróság túl messze ment Albánia felelősségének megállapításakor (majd különösen a kártérítési összeg Bíróság általi meghatározásában), amelyet döntő mértékben politikai tényezők indokoltak. Az 1940-es években gyarmattartó világhatalom, emellett ipari, nyugati berendezkedésű nagyhatalom

⁶⁸⁶ Ennek bizonyítékaként értékelte a Nemzetközi Bíróság azt a tényt, hogy Albánia nem rendelt el vizsgálatot a baleset után, amely kétségkívül alátámasztani látszott eme megalapozott feltételezést.

⁶⁸⁷ Ld.: BIRNIE-BOYLE: *i. m.* 184. A szerzőpáros szerint ezzel a Bíróság mindjárt az első ügyében, ha nem is általánosságban az állam, de az adott ügyben Albánia nemzetközi jogi felelősségének objektív jellegét hangsúlyozta, ami eme ügyben praktikus, míg a jövőre nézve szimbolikus lépésként minősíthető. Birnie és Boyle véleménye azonban erősen túlzó és vitatható, mivel az objektív felelősség megállapításához szükséges tényezők maradéktalan vizsgálatának a Bíróság nem tett eleget, továbbá az ezt követő ügyekben sem köszön vissza egy olyan, objektívnek nevezhető felelősség-felfogás, amelynek gyakorlati megalapozását a Korfu-szoros ügyében hozott ítéletre vezette volna vissza a hágai székhelyű testület.

A Korfu-szoros ügyében alkalmazott felelősség-típus jellege (objektív vagy sem) kapcsán azonban sokáig jelentős tudományos viták folytak a szakirodalom szintjén. Ezeket ismerteti GOLDIE: *Liability for Damage and the Progressive Development of International Law...*, 1226-1231. Haraszi György érvelése szerint sem tekinthető a klauzula az objektív felelősség elismerésének. Ld.: HARASZTI György: *A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata. 1946-1956.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1958. 35-36.

Egyesült Királysággal szemben a kis területű és lakosságú, valamint viszonylag fejletlen szocialista Albánia helyzetét csak nehezítette, hogy a Bíróság előtt nem volt hajlandó megjelenni, amely egy újjászervezett bírói testület első ügyében nem kecsegtetett pozitív „kicsengéssel” az alperes számára.

A hágai testület végül megállapította Albánia felelősségét, és az Egyesült Királysággal szemben kártérítésre kötelezte. A Nemzetközi Bíróság – tagjai elsőpró többségének szavazatával – ezzel azt mondta ki, hogy a felperes állam kérelméhez ilyen vonatkozásban nincs kötve, mert függetlenül a felperes állam kereseti kérelmétől, a hatáskörébe bele kell érteni a kompenzáció mértékének – az összecszerűség – meghatározását, amennyiben ez a vitarendezés befejezésének előfeltétele.⁶⁸⁸ Ez az elv a nemzetközi jogi bíráskodásban először a már említett Chorzów-ügyben jelent meg, azzal viszont, hogy az államok szuverenitására, szuverén egyenlőségére jobban épülő 1945 utáni jogrend legfőbb bírói fóruma is deklarálta, a kárfelelősségi-kártérítési rezsimek restitúciós, reparatív jellege került előtérbe.⁶⁸⁹

Az imént röviden bemutatott négy jogeset a felelősség-kanalizáció, a felelősségi jogviszony és a területi szuverenitás kapcsolata, valamint a jóvátételi-kompenzációs kötelezettség szegmenseire koncentrált. Eme tárgykörök határozzák meg a következő évtizedekben megjelenő *explicit* környezetjogi tárgyú ítélezés alapirányait, amikor azt tapasztaljuk, hogy a későbbi jogesetekben az ezekben lefektetett elveket – szinte azonos jelentéstartalommal és értelmezéssel – veszik át a döntésüket a jurisdikciós előképekre és már alkalmazott formulákra visszavezetni kívánó bírói fórumok.

⁶⁸⁸ A Bíróság szerint ugyanis valódi fizetési kötelezettség előírása nélkül a kártérítési kötelezettség fennállásának deklarálása nem rendezné véglegesen a vitát, ezért kell kártérítési összeget megállapítania, amelyről külön ítéletben döntött, és a brit kereseti kérelemmel egyező módon állapította azt meg.

⁶⁸⁹ Azt, hogy milyen nehézségekkel jár a kártérítési ügyek tisztázása a nemzetközi jogban, talán jól jellemzi azon adat, hogy a Nemzetközi Bíróság előtt zajló ügyek mintegy egyharmadában követeltek a felek kártérítést, de mindeközül csak a Korfu-szoros ügyében ítelt meg a Bíróság tényleges kártérítést. Azokban az esetekben, ahol akár a Nemzetközi Bíróság, akár választottbírói bíróság előtt került sor kártérítés meghatározására, a bírák általában nem patikamérlegesen és könyvelői precizitással számolták ki ennek összegét, hanem olyan megoldást kerestek, amely a felekre nézve méltányos és kölcsönösen elfogadható volt. Ld.: SZABÓ: *A jóvátételi cikkek kodifikációja...*, 64.

4. fejezet

A környezeti károkért való felelősség kérdése a jelentősebb jogesetek tükrében

A környezetvédelmi bíraskodás szerepe az elmúlt időszakban még inkább előtérbe került, mivel *egyrészt* a környezet védelmével foglalkozó nemzetközi szerződések „gyakran kifejezetten rögzítik, hogy az értelmezésükkel és alkalmazásukkal kapcsolatos vitákat a Nemzetközi Bíróság elé kell terjeszteni.”⁶⁹⁰ *Másrészt* pedig a speciális nemzetközi bírói fórumok (például a Tengerjogi Törvényszék) megjelenése a nemzetközi jog különböző területeinek szegmentálódását, az ítélkezési gyakorlat és a szokásjogi szabályok differenciálódását vonta maga után. Ezáltal reális lehetőség adódik arra, hogy a környezeti kérdésekkel kapcsolatos vitákat a megfelelő, a szükséges szakértelemmel rendelkező bírásból álló fórum döntse el.

A környezeti tárgyú releváns ügyek bemutatására a *választottbíróóságok – állandó bírói fórumok* szerinti felosztás mentén vállalkozom. A i) választottbíróisági döntések közül két jogeset (a *Trail Smelter-ügy* és a *Lanoux-tó ügye*), míg ii) az állandó bírói fórumok közül a *Nemzetközi Bíróságnak*, a *regionális emberi jogi bíróságoknak*, a *Tengerjogi Törvényszéknek*, valamint az *Európai Bíróságnak* az esetjoga járult hozzá a legteljesebb mértékben a vizsgált tárgykört érintő bírósági gyakorlat fejlődéshez-fejlesztéséhez. Ebből egyenesen következik, hogy eme fórumok klasszikus *cause célèbre*-típusú ügyeiben hozott döntéseit, ezek közös vonatkozásait, a nemzetközi bírósági esetjog újszerű és mérföldkönek számító megállapításait, indoklásait elemzem.

Az ügyismertetés klasszikus felépítése alapján haladó elemzés azonban kiegészül a közös vonások és nemzetközi jogi vagy kifejezetten környezetjogi, felelősségi jogi vonatkozások tágabb kontextusban való elemzésével, amely így alkalmas az összehasonlításra és egy bizonyos típusú rendszer-szemlélet megalkotására. Az eseteknek a téma szempontjából releváns részeit érintő vizsgálata, valamint az ehhez fűzött megjegyzések, megállapítások végső soron konklúziók és általános következtetések levonására nyújtanak lehetőséget.

4.1. Választottbíróóságok releváns gyakorlata

⁶⁹⁰ Ld.: SZÉNÁSI: *i. m.* 240.

4.1.1. A *Trail Smelter* ügye és jelentősége

A nemzetközi bírói (ezen belül is a választottbírói) fórumok első valódi környezetjogi tárgyú ügye, az Egyesült Államok és Kanada közötti jogvita, az ún. *Trail Smelter-ügy*⁶⁹¹ a nemzetközi környezetvédelmi jog egyik legtöbbet idézett, a későbbi ítéleteknek döntési alapot szolgáltató jogesete. *Expressis verbis* a határokon áttérjedő szennyezésért való felelősség problémájával ugyanis addig egyetlen bírói fórum sem foglalkozott. Az ítélet előremutató jellegét jól példázza azon tény, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog születése előtt három évtizeddel deklarált olyan elveket, amelyek a mai napig alapvetően befolyásolják nemcsak a környezetvédelmi tárgyú ítélezést, hanem a nemzeti és nemzetközi jogalkotást is.⁶⁹²

Az ügy háttérében az állt, hogy az amerikai-kanadai határ mentén található Trail Kohászati Művek (*Consolidated Mining and Smelter Company of Canada*) gyáraiból nagy mennyiségű kén-dioxid került a levegőbe (a gyár cink- és ólomöntést egyaránt végzett), ami az Egyesült Államok területén, Washington szövetségi államban a Columbia folyó völgyében, elsősorban a növényzetben és az állatállományban okozott súlyos károkat. 1927-ben az Egyesült Államok a vitarendezés érdekében az amerikai-kanadai közös bizottsághoz (*International Joint Commission*) fordult, amelyet a két állam közötti 1909-es határvíz-egyezmény (*Boundary Waters Treaty*) állított fel. Mivel a testület egy diplomáciai, a tárgyalásos rendezésre szakosodott fórum volt, mely csak ajánlásokat hozhatott, a jogvita rendezése érdekében a két fél 1935-ben, egy kétoldalú szerződésben választottbírótság elé utalja az ügyet, a kompromisszumban megfogalmazott négy kérdés eldöntése érdekében.

Az amerikai, kanadai és belga állampolgár alkotta választottbírótság 1938-as,⁶⁹³ illetve 1941-es ítéletében⁶⁹⁴ megállapította, hogy *egyrészt* Kanadától elvárható lett volna, hogy olyan intézkedéseket fogantosszon, amelyekkel a folyóvölgy szennyezését csökkenteni lehetett volna. *Másrészt*, mivel Kanada elmulasztotta ezen intézkedések megtételét, a választottbírótság megállapította Kanada felelősségét az Egyesült Államok területén

⁶⁹¹ Ld.: *Reports of the International Arbitral Awards* (RIAA). Trail Smelter Case. Vol. III (1938, 1941) 1905-1982. Bővebb ismertetését ld.: READ: *i. m.* 213-229.

⁶⁹² Ennek kitűnő példáját ld. az Egyesült Államok vonatkozásában, ahol a mai napig rendkívül nagy a relevanciája és szinte precedens-igényű recepciója zajlik: ROBINSON-DORN, Michael: The Trail Smelter: Is What's Past Prologue? EPA Blazes a New Trail for CERCLA. *New York University Environmental Law Journal*, Vol. 14 (2006) 233-321.

⁶⁹³ Az 1938-as döntésben a választottbírótság megállapította, hogy 1932 óta a kérdéses kohóból eredő szennyezés okozott károkat amerikai államterületen, illetve deklarálta – egyelőre csak ideiglenes jelleggel –, hogy e károkozó tevékenységtől a jövőben tartózkodni kell.

⁶⁹⁴ Az 1941-es ítélet azonban már végleges jelleggel határozott a károkozás tilalmáról, valamint a felelősség folyományaként fizetendő kártérítés mértékéről.

bekövetkezett károkért,⁶⁹⁵ és eltiltotta a további károkozástól, valamint előírta, hogy Kanada köteles jogszabályokat alkotni a kohászati mű biztonságos működtetése érdekében. Az ítélet szerint Kanada az 1932 előtt okozott károkért 350 000 amerikai dollár, míg az 1932 és 1937 közötti, öt és fél évnyi folyamatos szennyezésért 78 000 amerikai dollár megfizetésére is köteles.⁶⁹⁶

A választottbíróság indokolásának egy szakaszában található az ítélet igazi nívója, amiért a nemzetközi környezetvédelmi jogban az egyik leggyakrabban említett jogesetként tartjuk számon; a választottbíróság érvelése ugyanis kellően általános ahhoz, hogy minden, környezetvédelmi tárgyú jogesetre, annak szinte minden – szennyezéssel kapcsolatos – aspektusára vonatkozhasson. Ezzel pedig a kárfelelősség kapcsán kialakult bírósági gyakorlat mindmáig ható elvévé⁶⁹⁷ nőtte ki magát az ítéletben tételezett maxima – a *sic utere tuo* elv továbbfejlesztett és a környezetjog terrénumára „lefordított” változata –, a két állam között folytatott vita pedig a nemzetközi jogban kvázi-precedensnek tekinthető.

A szakasz a következőképpen hangzik:

„a nemzetközi jog elvei alapján [...] egyetlen államnak sincs joga ahhoz, hogy területét arra használja, vagy területének használatát oly módon másnak arra engedje meg, hogy valamely másik államnak vagy annak területén, avagy az abban lévő személyeknek vagy ott lévő tulajdonban füst által jogsértést okozzon, ha ennek komoly következményei vannak, és a jogsérelmet világos és meggyőző bizonyítékok támasztják alá.”⁶⁹⁸

E *sic utere tuo* megközelítés, azaz a területi szuverenitás és más államok jogainak védelme közötti – már egyes ügyeknél taglalt – kapcsolat megerősítése, amely a károkozás általános tilalmából folyó felelősség elvével egy komplex klauzulává fejlődött, miszerint az államok a szuverenitásuk alá tartozó területen, ilyen terület felett gyakorolt joghatóságuk birtokában

⁶⁹⁵ Ld.: *Reports of International Arbitral Awards* (RIAA), Trail Smelter Case, 1965-1966.

⁶⁹⁶ Ld.: *uo.* 1940. Eközben a választottbíróság elutasította i) a felperesnek az állatállományban okozott károk miatti kárigényét (mert az Egyesült Államok nem tudta bizonyítani, hogy ez a füst következménye) lenne; ii) bizonyítottság hiányában a Northport városában a vagyontárgyakban okozott károk miatti igényt; illetve iii) a gazdasági vállalkozásokban keletkezett veszteségek miatti igényt (a bíróság közvetettnek és bizonytalanak találta a kapcsolatot a veszteség és a kohóból eredő szennyezés között). Vö.: SANDS-TARASOFSKY-WEISS: *i. m.* 85.

⁶⁹⁷ A Stockholmi Nyilatkozat 21. elvében, majd a Riói Nyilatkozat 2. elvében is megjelenik, *soft law* szabályként.

⁶⁹⁸ *Reports of International Arbitral Awards* (Trail Smelter Case), 1965.

felelősek az olyan hatások következményeiért, amelyek más államok területén (vagy egyéb területeken) kárt okoznak.

A választottbíróság ugyan a légszennyezés kapcsán döntött, de az általa elmondottak alkalmazhatóak a vízszennyezésre,⁶⁹⁹ illetve e klauzula a nemzetközi jog általános szennyezési, károkozási tilalmát deklarálja. Az idézett szakasz utolsó fordulatából pedig a hatályos nemzetközi jogban releváns elővigyázatossági klauzula előképe is kiolvasható.⁷⁰⁰ Emellett – tekintve, hogy *locus novus*szal állt szemben a bírói fórum – maga ismerte el, hogy az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának hasonló tárgyú ügyeiben deklarált elveit, véleményét alkalmazta saját eljárásában,⁷⁰¹ *Madders* szerint ugyanis az Egyesült Államok környezetszennyezéssel kapcsolatos jogszabályai a nemzetközi jog elveivel összhangban voltak már akkoriban is,⁷⁰² ezáltal voltaképpen egy belső jogi elv nemzetközi jogba – legalábbis az esetjogba – történő transzformációját végezte el a választottbírói fórum.

A Trail Smelter ügyében megfogalmazott generális tilalom kidolgozását, részletezését, speciális tartalommal való megtöltését pedig a későbbi ügyek tárgyalása során, az adott esetre vonatkozóan végzik el a különböző bírói fórumok, immáron nem kizárólag szomszédos, hanem egymástól nagyobb távolságra fekvő államok közötti, szennyezési és környezeti károkozási jogvita esetén. A Trail Smelter-ügy *ratio decidendi*je még a legóvatosabb megfogalmazás szerint is azt a mérföldkőnek számító eredményt érte le, hogy a *sic utere tuo* római jogi – és azóta polgári jogivá fejlődött – alapvetően a nemzetközi környezetvédelmi jog (és az államfelelősségi jog jelenleg még kiforratlan) rendszerébe helyezte; ezáltal egy jogilag nem bonyolult, a felelősség részletszabályait nélkülöző viszonylag egyszerű kártelepítési módozatot hosszú évtizedekre beépített a vonatkozó tárgyú joggyakorlatba.⁷⁰³

A Trail Smelter-ügy jelentőségét tovább növeli, hogy tulajdonképpen ez volt az első jogeset, amelyben környezeti károkat magában foglaló kártípusok miatt kifejezetten az államfelelősség (*State responsibility*) megállapítása érdekében, ebből következően pedig a

⁶⁹⁹ Ezt maga a választottbíróság is elismerte, *Reports of International Arbitral Awards* (Trail Smelter Case), 1964.

⁷⁰⁰ Ld.: BIRNIE-BOYLE: *i. m.* 115-116.

⁷⁰¹ Vö.: *Reports of International Arbitral Awards* (Trail Smelter Case), 1964, 1965.

⁷⁰² Ld.: MADDERS, Kevin: Trail Smelter Arbitration. In: DOLZER, Rudolf (ed.): *Encyclopedia of Public International Law*, Instalment 9 (1986) 278-279.

⁷⁰³ Goldie szerint a Trail Smelter-ügy és a Korfu-szoros ügyének egyik közös, felelősségi jogi specifikuma, hogy alperes állam gondatlanságát nem vizsgálták az eljárásban (félperes sem firtatta a gondatlanság-szándékosság alakzatának kérdését, alperes sem bizonygatta ezek hiányát, és maguk a bíróságok a döntések meghozatala során sem erre építették fel érveiket). Vö.: GOLDIE: *Liability for Damage and the Progressive Development of International Law...*, 1226-1233. Ugyanakkor mindkét esetben bizonyíthatóan volt jogsértés, amiért Birnie és Boyle a két említett ügyet a nemzetközi jogot sértő magatartás káros következményei miatti felelősségi forma hivatkozási és igazolási alapjának gondolja. Ld.: BIRNIE-BOYLE: *i. m.* 182.

jóvátétel kiszabásáért indítottak eljárást egy nemzetközi bírói fórum előtt.⁷⁰⁴ A választottbíróóság érvelése szerint az államfelelősséget megalapozza azon tény, ha a más államnak kárt okozó cselekményt magánszemély idézte elő, és a felette joghatóságot gyakorló állam ezt nem előzte meg (pl. a notifikációs kötelezettség elmulasztásával), vagy valamilyen egyéb módon nem orvosolta.⁷⁰⁵ Az ügy jelentőségét tovább fokozza, hogy egészen a 2000-es évekig (a Nemzetközi Bíróóság előtt folyó ún. légi permetezésekkel kapcsolatos, Ecuador és Kolumbia közötti ügyig) ez volt az egyetlen nemzetközi jogvita, ahol a légszennyezés, a levegő mint közvetítő szektor útján való károkozás képezte az ügy tárgyát.

4.1.2. A *Lanoux-tó* ügyében hozott választottbíróági döntés jelentősége

A Spanyolország és Franciaország között lezajlott jogvita⁷⁰⁶ tárgya az volt, hogy a két állam határán fekvő *Lanoux-tó* vízutánpótlásáért és vízellátásáért felelős folyó (Carol) vizének Franciaország általi, elektromos energia előállításának céljából történő részleges eltereléséről (az Ariége-folyóba) a választottbíróóság döntsön. Franciaország egyértelművé tette, hogy visszaállítja az eredeti vízfolyás mennyiségét, és Spanyolország számára különböző garanciákat is nyújtott. Miután Spanyolország arra hivatkozott, hogy e kötelezettség-vállalását Franciaország bármikor visszavonhatja, és a tárgyalások útján való vitarendezés eredménytelennek bizonyult, a felek 1956-ban választottbíróósághoz fordultak.

A választottbíróóság végül 1957-es ítéletében megállapította, hogy Franciaország minden lehetséges intézkedést megtett annak érdekében, hogy Spanyolországot megóvja a francia vízhasználat és részleges folyóelterelés következtében felmerülő esetleges károktól, így Franciaország elmarasztalásától a választottbíróóság eltekintett.⁷⁰⁷

Az ítélet a környezeti hatások vizsgálata mellett az állami szuverenitás korlátozásának kérdésére is kitért.⁷⁰⁸ A szomszédos vagy egymás vonatkozásában környezeti hatást kifejteni képes államok közötti érdekek egyensúlyának megteremtését a választottbíróóság elméletben és meglehetősen absztrakt módon deklarálták, hiszen érvelése szerint az államoknak joguk

⁷⁰⁴ Ld.: SHELTON, Dinah: Righting Wrongs: Reparations in the Articles on State Responsibility. *American Journal of International Law*, Vol. 96 (2002) No. 4, 854-855.

⁷⁰⁵ Vö.: *Reports of International Arbitral Awards* (Trail Smelter Case), 1963.

⁷⁰⁶ Ld.: *Reports of International Arbitral Awards* (RIAA), *Affaire du Lac Lanoux*, Vol. XII (1957) 281-317.

⁷⁰⁷ Ld.: *uo.* 316.

⁷⁰⁸ Ld.: *uo.* 300-301. A választottbíróóság ítéletében megerősítette a Harmon-doktrínával (*abszolút területi szuverenitás*) szemben kialakult *abszolút területi integritás* elvét, miszerint a folyásirány szempontjából feljebb fekvő állam nem folytathat olyan tevékenységet, amely a lejjebb fekvő államnak környezeti, illetve egyéb károkat okozna.

van saját területükön az erőforrásaikat kiaknázni, fejleszteni mindaddig, amíg ez az államhatáron túl nem okoz kárt vagy egyéb veszteséget.

Az állam szuverenitásának problémája valamint a határmenti folyók, a több állam területét érintő hidrológiai egységek, környezeti rezsimek és megosztott környezeti erőforrások (közös) használatának kérdése e jogeset kapcsán került először a figyelem középpontjába; ugyanis e két problémakör viszonylatában alapvető érdek lenne egy olyan optimális használat megvalósítása, amely nem sérti a másik állam területéhez kapcsolódó szuverén jogait. A választottbíróság döntése értelmében pedig Franciaország eleget tett azon szerződéses (1866-os Bayonne-i szerződés és ennek módosításai) és szokásjogi kötelezettségeinek, hogy *egyrészt* jóhiszeműen értesítse, illetve konzultáljon Spanyolországgal (eleget téve a notifikációs kötelezettségnek),⁷⁰⁹ *másrészt*, hogy vegye számításba Spanyolország érdekeit a munkák eltervezése és kivitelezése során.

A Lanoux-tó ügyében hozott választottbírósági ítélet igazi jelentősége abban rejlik, hogy az értesítési, tájékoztatási kötelezettség elmulasztásából, valamint a magánfelek tevékenységéből eredő, másik állam területén okozott károk esetére az állam (konkrétan a károkozást előidéző, állam által véghezvitt jogsértő magatartásra és vétkességre tekintet nélküli) felelősségének megállapíthatóságát deklarálta, tizenkét évvel a hasonló rendelkezést tartalmazó Korfu-szoros ügyben hozott ítélet után.⁷¹⁰ Más kérdés viszont, hogy az adott ügyben ezt nem alkalmazta, a választottbíróság szerint Franciaország magatartása nem volt jogsértő.

A kárfelelősség elméleti és a bírói gyakorlatban realizálódó alapjait tehát a Lanoux-tó ügyében hozott választottbírósági döntés jelentősen bővíti. Az ítélet szerint a két vagy több állam között megosztott környezeti erőforrás vonatkozásában minden érintett állam bizonyos jogokkal, illetve kötelezettségekkel rendelkezik,⁷¹¹ ami a felelősség differenciálódását vonja maga után, tekintettel arra, hogy bizonyos vonatkozásokban egy érintett fél jogszerű tevékenysége a másik állam számára károkat okozhat. Noha a Lanoux-tó ügye az 1950-es években zajlott, e problematikus kérdés megválaszolása mára egyszerűbbé vált, tekintve,

⁷⁰⁹ Spanyolország szintén jóhiszeműen köteles eljárni, ami azt jelenti, hogy vétőjával nem akadályozhatja a jogszabályoknak megfelelően folytatott munkák kivitelezését, és kifejezett beleegyezése, hozzájárulása sem szükséges ezek megkezdéséhez, megvalósításához. A választottbíróság *expressis verbis* kimondta, hogy a nemzetközi jogvitákban a felek jóhiszeműségét vélelmezni kell. Ld.: *Reports of International Arbitral Awards* (RIAA) Affaire du Lac Lanoux, 310.

⁷¹⁰ Vö.: BIRNIE-BOYLE: *i. m.* 184.

⁷¹¹ Ide tartoznak a jóhiszemű eljárást és a károk megelőzését szolgáló kötelezettségek, mint az *előzetes egyetértés-jóváhagyás*, az *információs-notifikációs kötelezettség*, valamint a *jóhiszemű tárgyalás* követelménye. Eme elvek és eljárásjogi magatartási formulák a későbbiekben szinte valamennyi környezeti tárgyú jogeset (például a Bős-Nagymaros ügyben, a papírmalmok ügyében, etc.) kapcsán hangsúlyosan kerülnek említésre.

hogy az ilyen jellegű – nemzetközi jogot nem jogsértő – károkozásokra alakult ki az állam felelősségének egy speciális változata, a nemzetközi jogot nem sértő, de károkozó tevékenységekre. *McCaffrey* szerint a Lanoux-tó ügyben hozott döntés csak megerősíti a Trail Smelter ügyében, valamint a Korfu-szoros ügyében deklarált *sic utere tuo* elvet, amely ezáltal már a koherens bírósági gyakorlat részévé vált, minek következtében az elv már a szerződéses szabályok,⁷¹² illetve a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetei szintjén is elfogadásra talált.⁷¹³

4.2. Az állandó nemzetközi bírói fórumok releváns gyakorlata

4.2.1. Az Állandó Nemzetközi Bíróság és a Nemzetközi Bíróság

E pontban az univerzális hatályú és általános joghatósággal rendelkező⁷¹⁴ Állandó Nemzetközi Bíróság és jogutódja, a Nemzetközi Bíróság környezetjogi ítélkezésének főbb irányait, döntési szempontjait és az ezek alapjait képező elveket taglalom. Itt szükséges hangsúlyozni, hogy az Állandó Nemzetközi Bíróság és a Nemzetközi Bíróság ítélkezési gyakorlata között egy markáns fundamentális különbség fedezhető fel. Amíg az Állandó Nemzetközi Bíróság monisztikus felfogásában a nemzetközi jog és a belső jog kollíziója esetén azt vizsgálta, hogy a belső jog megfelel-e a nemzetközi jognak, addig a jogutód Nemzetközi Bíróság már az előtte levő ügyben vitatott állami magatartás nemzetközi jogi megítélését tekinti feladatának (bár e magatartás eredendően a belső jogon alapul).⁷¹⁵

A nemzetközi (környezetvédelmi) jogot ma jellemző tényezők, mint a *fenntartható fejlődés* követelménye, bizonyos szerződéses rendelkezések *erga omnes* jellege, valamint a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő kogens normáinak megjelenése tulajdonképpen csak a XX. század második felére tehető, így az Állandó Nemzetközi Bíróság joggyakorlatában ezek implikációival még nemigen találkozunk. A környezeti károk kérdése járulékos jellegű volt, sohasem *per se* szerepelt egy vitában, sokkal inkább egy vitatott jogi tény hátrányos jogkövetkezményként való realizálódását volt hivatva tételesen bizonyítani

⁷¹² Ld. például az 1982-es tengerjogi egyezmény 194. cikkét (*Intézkedések a tengeri környezet szennyezésének megelőzésére, csökkentésére, valamint ellenőrzés alatt tartására*).

⁷¹³ Vö.: MCCAFFREY, Stephen: The Evolution of the Law of International Watercourses. *Austrian Journal of Public and International Law*, Vol. 45 (1993) No. 2, 106-107.

⁷¹⁴ A Nemzetközi Bíróság Statútuma (e tekintetben is átvéve az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumának vonatkozó rendelkezését) szerint a Bíróság joghatósága kiterjed minden ügyre, amelyet a felek eléje terjesztenek és minden olyan kérdésre, amelyet az Egyesült Nemzetek Alapokmánya vagy a hatályban levő nemzetközi szerződések és egyezmények elébe utalnak. Ld. a Statútum 36. cikkének 1. bekezdésében.

⁷¹⁵ Ennek részletes kifejtését ld.: BODNÁR László: *A nemzetközi szerződések és az állam*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 80-81.

(ld.: *Meuse-folyó ügye*⁷¹⁶). Az ilyen esetek többsége szerződés-értelmezéssel illetve a határfolyók, különböző határmenti területek feletti szuverenitás problémájával foglalkozott (Meuse-folyó ügye mellett ide sorolható az *Odera-folyó Nemzetközi Bizottságának ügye*⁷¹⁷ is), míg a környezeti elemek károsításának kérdésében való állásfoglalást tudatosan kerülte, illetve helyesen mutatott rá, hogy az adott ügyekben a joghatósága nem terjedt ki eme kérdésekre.

Az Állandó Nemzetközi Bíróság jelentősége leginkább abban mérhető, hogy *egyrészt* ez volt az első állandó, általános joghatósággal rendelkező nemzetközi bírói fórum, *másrészt* – elsősorban az ún. Chorzów-ügyben – kialakított egy olyan általános kártérítési gyakorlatot (valójában a szokásjog és választottbírói döntések alapulvételével), amely mindmáig kihat szinte valamennyi nemzetközi bíróság ítélkezési gyakorlatára. Ez esetünkben különös jelentőséggel bír, hiszen a „*minden nemzetközi jogot sértő cselekményt jóvátétel követ*” maxima a nemzetközi szerződések és a nemzetközi szokásjog normarendszerébe foglalt környezetkárosítási, szennyezési tilalmak megsértésére általános jelleggel és magabiztosan alkalmazható, maga után vonva ezzel a jogsértő állam felelősségét és kártérítési kötelezettségét.

Amíg az Állandó Nemzetközi Bíróság nem tartozott a Nemzetek Szövetségének főszerveinek közé, hiszen egy független, önálló bírói szerv volt (elkülönülve a Nemzetek Szövetségének szervezetrendszerétől), addig az 1945-ben megalakult ENSZ legfőbb bírói szervévé vált a Nemzetközi Bíróság, amely – mint a nemzetközi közösség legfőbb bírói szerve – az ENSZ Alapokmányának 36. cikke értelmében minden jogi természetű vita eldöntésére jogosult. Az új bírói fórum sokat merített „elődjét”, az Állandó Nemzetközi Bíróság – időközben szokásjogként is intézményesült vagy egyértelműen intézményesülni látszó – gyakorlatából. Az állam kártérítésre való kötelezése egy kitűnő példa arra, hogy a nemzetközi viták ezen jelentős aspektusában a Nemzetközi Bíróságnak nem kellett új elveket konstruálni, elég volt

⁷¹⁶ Ld.: *The Diversion of Water from Meuse* (Hollandia v. Belgium), Permanent Court of International Justice, Series A./B. Fascicule No. 70, 1937. 4-33. A jogvita alapját az képezte, hogy Hollandia szerint Belgium a két állam között hatályban levő szerződésekkel ellentétes módon használja a Meuse-folyó vizét (csatorna-építési munkálatok biztosításakor), főleg annak károkozással járó elterelése révén. Belgium szintén szerződés-ellenes magatartással vádolta meg a holland kormányt, amely az egyes gát- és zsiliprendszerek üzembe helyezésével, valamint csatorna-építési munkálataival megsértette a Hollandia által is citált nemzetközi kötelezettségeket. A Bíróság ítéletében kifejtette, hogy csak az adott szerződés értelmezésére van joghatósága, egyéb – a felek által előterjesztett – érvekre már nem; így az ítélet nem tartalmaz általános jellegű megállapításokat a nemzetközi vízügyi vitákra nézve. Vö.: BRUHÁCS: *Nemzetközi vízjog*..., 13.

⁷¹⁷ Ld.: *Sixth Annual Report of the Permanent Court of International Justice*, 1929-1930. 220-221. Jelen ügyben [*Territorial Jurisdiction of the International Commission of the River Oder* (Germany et al v. Poland)] az Állandó Nemzetközi Bíróság az Odera-folyó Nemzetközi Bizottságának a területi joghatósága kérdésében foglalt állást; döntésében a hajózható folyó mint közös érdek követelményét, a folyóhasználatra vonatkozóan a folyóparti államok teljes egyenlőségét, valamint a tengerhez való kijutás jogát mondta ki. Vö.: *Sixth Annual Report of the Permanent Court of International Justice*, 1929-1930. 220.

például a *Trail Smelter ügye* és a *Chorzów-ügy* egyes rendelkező részéhez (valamint az ezek kapcsán kialakult tudományos diskurzushoz) „visszanyúlni”, így pedig egy kiszámítható és szokásjogi alapokon nyugvó ítélkezési gyakorlat további fejlesztésére nyílt lehetősége.

Időközben jelentős változások történtek a nemzetközi jogalkotás szintjén, amelyek nagyban befolyásolták a vizsgált területen érvényesülő ítélkezési gyakorlatot. A már többször körvonalazott környezetjogi és felelősségi jogi paradigma-váltás mellett általános elfogadást nyert továbbá a felelőség-telepítő megoldások terén az ún. *szennyező fizet elv* (polluter pays principle), és az ENSZ 1992-es Riói Világkonferenciája arra bátorította az államokat, hogy a környezettel kapcsolatos kérdésekben folyamodjanak a Nemzetközi Bírósághoz; mindezzel együtt a Nemzetközi Bíróság mindemellett átértékelte abbéli felelőségét, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlesztésének feladata is a testület hatáskörébe tartozik.⁷¹⁸

Az előbbieken leírtakat alátámasztja, hogy az ENSZ legfőbb bírói szerve előtt már megjelent olyan jogvita, amelynek tárgyalásakor a Bíróság a nemzetközi környezetvédelmi jog újabb szabályait, elveit (fenntartható fejlődés formulája, jövő generációk érdekeinek figyelembe vétele, etc.) vette figyelembe, gyakran az államfelelőség nemzetközi szerződésben nem szabályozott koncepciójából kiindulva.⁷¹⁹ Valójában az 1990-es években kezdte meg a „nemzetközi környezeti bíraskodási” funkciót betölteni a Bíróság, amikor bizonyos tanácsadó véleményezési eljárásban (nukleáris fegyverek alkalmazásának jogszerűsége tárgyában), illetve peres eljárásokban (Bős-Nagymaros, majd a 2000-es évektől számos, az alábbiakban idézett ügyben) már a nemzetközi környezetvédelmi jog több elismert szabályára és számos szerződéses rendelkezésre támaszkodhatott a hágai testület.

Eközben a jóvátételi rezsimek intézményesedett elvei, normái lényegileg változatlanok maradtak (pl. *sic utere tuo elv*), amely tény természetesen a rezsimek legfontosabb szabályainak, alappilléreinek alapvetően szokásjogi gyökereit bizonyítja. Mindez jól példázza a *Trail Smelter-ügyben* és a *Korfu-szoros ügyében* hozott korábbi ítéletek, kártérítési generálklauzulák általános alkalmazhatóságát, a bírói fórumok érvelésének „időtállóságát”, a vizsgált jogterületek jellegétől és az esetek lényegileg eltérő körülményeitől, „tényállási

⁷¹⁸ Ld.: SZÉNÁSI: *i. m.* 240-241.

⁷¹⁹ *Fitzmaurice* szerint a Bíróság a Korfu-szoros ügyben már az állam felelősége, helytállási kötelezettsége mellett foglalt állást (ez az elgondolás *implicite* egyes környezeti károkozások vonatkozásában is alkalmazható, ahogy erre a Bíróság több ügyben rámutatott az 1990-es évek folyamán), anélkül azonban, hogy ezt a „kötelezettséget” szerződéses jogi szabályból vezette volna le. Ld.: FITZMAURICE: *Environmental Protection...*, 296. Ezt erősíti továbbá azon tény, miszerint a Bíróság több döntésében szokásjogi gyűjteményként hivatkozott, a Nemzetközi Jogi Bizottság által elfogadott 1996-os, illetve a végleges 2001-es államfelelőség az objektív felelőség rendszeréhez közelít; a Tervezet a felelőség megállapításához a nemzetközi jogot sértő cselekedet megvalósulásán és az államnak való betudhatóságon túl egyéb követelményt nem ír elő.

elemeitől” függetlenül. Mindeközben a környezet absztrakt jellemzőinek,⁷²⁰ a környezetjog, általánosságban a környezetvédelem filozófiájának, szubsztanciájának és a nemzetközi közösség életében betöltött szerepének vizsgálata kapcsán a Bíróság – a szakirodalom által gyakran tárgyalt – elméleti fejtegetésekbe kezdett.

I. Az első környezeti implikációkkal (is) bíró ügyek a Nemzetközi Bíróság előtt

A Nemzetközi Bíróság első olyan ügyei, amelyek elviekben környezeti implikációkkal bírtak, az 1970-es években jelentek meg a hágai testület napirendjén. A kérdéses ügyek a halászati övezetek kijelölésével, a nukleáris kísérletekkel és bizonyos foszfátföldekkel voltak kapcsolatosak, amelyek már címüknél fogva sejtetni engedik, hogy implicit módon akár a környezeti jurisdikció mérföldköveiként is bevonulhattak volna a nemzetközi környezeti tárgyú bíraskodás és jogfejlesztés mintaadó döntései terrénumába. Az, hogy mindez nem így történt, voltaképpen várható volt.

Az izlandi halászati övezet ügye valójában két jogvitát jelent, hiszen Izlanddal szemben mind az Egyesült Királyság, mind a Német Szövetségi Köztársaság eljárást indított az 1970-es évek elején. A két vita⁷²¹ tárgya egyébként analógnak mondható, hiszen az Egyesült Királyság és a Német Szövetségi Köztársaság egyaránt sérelmezte Izland törvényét, amely egyoldalúan 12 tengeri mérföldben – miután a 3 tengeri mérföldes szabályt tartalmazó 1958-as genfi egyezményt az alperes felmondta – határozta meg a halászati övezet kijelölését, amely a két felperes állam érdekét és érvelésük szerint jogaikat hátrányosan érintette. Azonban néhány éven belül a kérdéses terület kiterjedését Izland 50 tengeri mérföldre növeli.

A Nemzetközi Bíróság ítélete szerint ugyan a parti államot megillető preferenciális jogok bizonyos elsőbbséget biztosítanak ezen állam számára, azonban e jog egyértelmű korlátját jelenti a más államok számára fennálló, konkuráló jogok kiaknázása. A parti állam tehát egyoldalúan nem zárhat ki más államokat e jogok élvezetéből, eme kötelezettségnek viszont a kérdéses ügy(ek)ben Izland nem tett eleget. A Bíróság mindkét ügyben hasonlóan döntött, miszerint a parti államnak nincs joga más államokat kizárni a 12 tengeri mérföld utáni területről, miközben ezen államok kénytelenek elismerni bizonyos, a parti állam által előírt

⁷²⁰ A Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményében kifejtette, hogy „a környezet nem absztrakció, hanem életteret, életminőséget és az ember tényleges egészségét jelenti, beleértve a még meg nem született nemzedékeket is.” Ld.: *I.C.J. Reports*, 1996. 241-242.

⁷²¹ Ld.: *Fisheries Jurisdiction Case* (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Iceland) I.C.J. Pleadings, Vol. I. 1972. és *Fisheries Jurisdiction Case* (Federal Republic of Germany v. Iceland) I.C.J. Pleadings, Vol. II. 1972. Magyar nyelvű ismertetésüket ld.: LAMM: *A Nemzetközi Bíróság...*, 191-204.

korlátozásokat (amennyiben ezek nem ellentétesek a nemzetközi joggal), így például a 12 és 50 tengeri mérföld közötti övezet vonatkozásában.

Ma mondhatjuk azt, hogy a környezeti implikációk közé sorolható a Bíróságnak a halállomány megőrzésére irányuló több rendelkezése, valamint a *sic utere tuo* elv megnyilvánulásának minősíthető útmutatás, miszerint a halászati övezetek kialakításakor, a halászati tevékenység folytatásakor más államok jogaira és a halállomány mindenki érdekében való megőrzésének szükségességére kellő figyelmet kell fordítani. A kérdéses időszakban, az ítélet meghozatalakor azonban ennek alapja inkább a tengerjogi szerződésekben rögzített kötelezettségek alkalmazása volt, semmint a környezeti kárfelelősség és a környezet védelme terén jogfejlesztő jelleggel intézményesített nívumként ható érvelési alap.⁷²²

A *csendes-óceáni nukleáris kísérletek* néven elhíresült jogvita⁷²³ a Francia-Polinézia területén (francia államterület), a Csendes-óceán déli részén végrehajtott léghő nukleáris kísérleti robbantások kapcsán vetődött fel, amikor Ausztrália (majd később Új-Zéland) eljárást kezdeményezett a Bíróság előtt Franciaországgal szemben. Kérelmében a felperes(ek) arra hivatkozott-hivatkoztak, hogy a kísérletek *egyrészt* sértik területi szuverenitásukat, amelyet – érvelésük szerint – a robbantások miatt a területükön jelentkező káresemények alátámasztanak; *másrészről* viszont a nemzetközi szokásjogra hivatkozva arra kérték a Bíróságot, hogy állapítsa meg a léghő nukleáris kísérleteknek a nemzetközi jog szabályaival összeegyeztethetetlen jellegét, amely végső soron a további kísérletek betiltására vonatkozó kötelezettségként is értelmezhető.

A vita során – habár az ausztrál és új-zélandi kereset ezekre tartalmazott utalást – a tényleges környezeti és egyéb károkozás kérdése már nem került előtérbe,⁷²⁴ ezáltal kifejezetten a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlesztését az ügyben történt lépések *explicit* módon nem szolgálták.⁷²⁵ Való igaz azonban, hogy az államok részéről tett egyoldalú aktusok

⁷²² Fontos megemlíteni viszont, hogy a Bíróság ítéleteiben hosszasan értekezett a jóhiszemű tárgyalások folytatásának kötelezettségéről, amely a későbbi környezeti tárgyú ügyek rendszeresen visszatérő formulájának, a Bíróság által is elismert megfelelő vitarendezési módnak és egyben szokásjogi kötelezettségnek tekinthető.

⁷²³ Ld.: *Nuclear Test Case* (Australia v. France) I.C.J. Pleadings, Vol. I. 1973. és *Nuclear Test Case* (New Zealand v. France) I.C.J. Pleadings, Vol. II. 1973. Magyarul ld.: LAMM: *A Nemzetközi Bíróság...*, 205-210.

⁷²⁴ A francia fél távolmaradása mellett a Bíróság megállapította, hogy egyes, a földalatti kísérletekre való áttérésre utaló hivatalos francia nyilatkozatok (többek között a köztársasági elnök, a külügy- és a védelmi miniszter részéről) Franciaország nevében tett nyilatkozatoknak minősülnek, így kötelezettséget keletkeztetnek, ezáltal a felperes államok kérelme teljesült, minek következtében a vita-viták tárgya – nem egészen egy év elteltével – elenyészett.

⁷²⁵ Ugyanakkor azonban Ausztrália képviselője a Stockholmi Nyilatkozat „abszolút” jellegű 21. elvére, illetve a nemzetközi szokásjogi szabályokra hivatkozott, amelyek a szennyezést okozó vagy az emberi egészséget és környezetet veszélyeztető magatartások tanúsítását tiltják meg. Vö.: FITZMAURICE: *Environmental Protection...*, 298.

jogi jellegéről és a nemzetközi jogban betöltött szerepéről leírt érvelés különös súllyal eshet latba egyes környezeti károkozási tevékenységek esetén (természetesen nem feledkezve meg arról, hogy a Bíróság az adott ügyben, az adott felekre nézve alakította ki érvelését, így ezen analógia más ügyekre kevéssé alkalmazható).

Az előzőekben taglalt két „duplikált” ügy után az ötödik vonatkozó tárgyú jogvitára is rávilágítok, amely ugyan jelentős környezeti implikációkkal bírt, de mégsem sorolható egyértelműen a Nemzetközi Bíróság környezeti tárgyú ügyeinek sorába. Már csak azért sem, mert a Bíróság nem hozott ítéletet az ügyben, mivel azt – figyelemmel a vitarendezés egyéb eszközeiről történt megállapodásra – végzésével levette a napirendről, így érdemben nem volt lehetősége a környezeti vonatkozású felelősségi kérdésekről döntenie. A Nauru és az egykori gyámsági terület felett a terület igazgatásának jogkörét akkoriban gyakorló Ausztrália (az Egyesült Királyság és Új-Zéland nevében is gyakorolta ezt a jogot) között lezajlott jogvita, a *naurui foszfátföldek ügye*⁷²⁶ lényegében a Nauru területén levő foszfátföldek külföldi tulajdonosok által való kiaknázása során keletkezett károkkal volt kapcsolatos. Az 1960-as évek előtt a terület igazgatásáért felelős államok (elsősorban a nevükben eljáró Ausztrália) irányítása alatt folyó foszfátkitermelés miatt a kis óceániai sziget (ma már független szigetállam) természeti környezete jelentős mértékben károsodott.

A függetlenség elnyerése után Nauru kormánya a foszfátföldek rehabilitációjának igényével lépett fel Ausztráliával szemben, melynek bilaterális úton történő rendezése megghiúsult, amiért Nauru keresettel fordult a Bírósághoz, többek között arra való hivatkozással, hogy Ausztrália megsértette Nauru népének a természeti kincsei és erőforrásai feletti permanens szuverenitásának tiszteletben tartására vonatkozó elvet, amely a terület igazgatását ellátó állam számára ír elő szigorú kötelezettségeket. Ezáltal pedig jelentős kár következett be Nauru területén, a sziget környezeti szisztémájában, ezért Ausztráliával szemben kárigényt terjesztett elő, illetve igényt tartott a Brit Foszfát Társaság (mint a kiaknázást végző vállalat) tengerentúli vagyonából Ausztráliának mint a terület igazgatását végző államnak jutó részre.

Az ausztrál pergátló kifogásokat a Bíróság ítéletében elutasította, így az ügy érdemben folytatódhatott a Bíróság előtt. Mivel azonban a jogvita az Egyesült Királyság és Új-Zéland perben állása nélkül nem volt elbíráható (tekintve, hogy az egykori gyámsági terület felett e két állam is jogokkal és kötelezettségekkel bírt), ezért a kérdéses államok a vita egyéb módon való rendezéséről állapodtak meg, így a Nemzetközi Bíróság előtti további eljárásról

⁷²⁶ Ld.: *Certain Phosphate Lands in Nauru* (Nauru v. Australia) 1989. Magyar nyelvű ismertetését ld.: LAMM: *A Nemzetközi Bíróság...*, 349-358.

lemondtak. Mindezek következtében, a Bíróságnak nem nyílt alkalma az egykori gyámsági területen okozott környezeti és vagyoni károk vonatkozásában döntést hozni, pedig minden bizonnyal megkerülhetetlen tényező lett volna a környezeti károk miatti felelősség kérdése az ügy esetleges *ratio decidendi*jében.

1999-ben Jugoszlávia indított eljárást 10 NATO-tagállam ellen (*Erőszak alkalmazásának jogszerűségére vonatkozó ügyek*)⁷²⁷ a jugoszláv területeknek a koszovói krízis⁷²⁸ során történt bombázása miatt, és az adott ügyeket a jugoszláv kérelem egy adott pontja kapcsolja voltaképpen a témához. A felperesi állítás (*Subject of the dispute*) szerint a 10 NATO-tagállam nemzetközi jogból folyó kötelezettségeit súlyosan megszegte, így a környezet védelmére vonatkozó normákat is, amikor huzamosabb időn keresztül támadott jugoszláv államterületeket.

A jugoszláv fél kérte annak megállapítását (*Claim*), hogy az

- i) (4. pont) érintett államok súlyosan megsértették a kulturális örökségek háború idején való védelmére vonatkozó normákat, amikor különböző, védelem alatt álló objektumokat károsítottak meg, illetve az
- ii) (6. pont) érintett államok az olajfinomítók és vegyi üzemek bombázásával megsértették azon szabályokat, amelyek tiltják jelentős környezeti károk okozását, továbbá az
- iii) (7. pont) az érintett államok a finomított urániumot (*depleted uranium*) tartalmazó fegyverek bevetésével a tiltott fegyvert alkalmaztak, és ezzel jelentős egészségügyi és környezeti károkat okoztak a lakosságnak.

Mindezekre figyelemmel, a jugoszláv állítás szerint a felperes félnek jogában áll utólagos kárbecslést megállapítani. A rendkívül bonyolult és összetett ügy⁷²⁹ végül érdemi „hozzáadott értéket” nem jelent a környezeti károkkal kapcsolatos nemzetközi bírósági joggyakorlat számára (tkp. a környezeti károk kérdése eleve nem lett volna a leghangsúlyosabb kérdés az

⁷²⁷ *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. Belgium), *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. Canada), *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. France), *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. Germany), *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. Italy), *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. Netherlands), *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. Portugal), *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. Spain), *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. United Kingdom) és *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. United States of America), *Application*, 1999.

⁷²⁸ Az ENSZ Környezeti Programja, az UNEP egyébiránt 1999-ben publikált egy jelentést, amelyben kifejezetten a koszovói konfliktus során bekövetkezett környezeti hatásokat vizsgálta. Ld.: *The Kosovo Conflict – Consequences for the Environment and Human Settlements*. UNEP–UNCHS, Nairobi, 1999. 108.

⁷²⁹ Részletes ismertetését ld.: LAMM Vanda: A délszláv háború és a Nemzetközi Bíróság. 279-295. In: TÓTH Károly (szerk.): *In Memoriam Nagy Károly*. Acta Juridica et Politica, Szeged, Tomus LXI. (2002) Fasc. 1-26, 433.

eljárásban). A Bíróság ugyanis a pergátló kifogások tárgyában született döntésében úgy határozott, hogy a felperes Jugoszlávia (később Szerbia és Montenegró) nem volt az ENSZ tagja, és ilyen minőségében nem volt a Nemzetközi Bíróság Statútumának részese sem az adott – 1992 és 2000 közötti – időszakban, vagyis, amikor a 10 állammal szemben 1999 áprilisában Bíróság előtt eljárást indított.⁷³⁰ Mindezekre tekintettel a Bíróság – joghatóság hiányában – az ügyet levette napirendjéről, és abban érdemi döntést nem hozott.

Az előbbieken részletezett jogesetek kapcsán el kell ismerni, hogy az adott körülmények között a Bíróságnak nem volt érdemi lehetősége a környezeti károkozásról határozni. *Egyrészt* a bírósági eljárások éppen csak a nemzetközi környezetvédelmi jog „születésekor” indultak meg, amikor a környezetiség gondolata még közel sem volt olyan mértékben elismert, szabályozott és bírósági úton „peresíthető”, mint manapság. *Másrészt* pedig – nem függetlenül az imént leírt szabályozási hiányosságoktól – a Bíróságnak az elé terjesztett jogvitában a citált nemzetközi normák fényében egészen más irányból, más jogi tények mentén kellett szemlélnie az ügyeket, a felek magatartását és kötelezettségeit (ide sorolva azt az esetet, amikor eljárási okok akadályozták a Bíróságot az érdemi ítélet meghozatalában); még abban az esetben is, ha ezen ügyek mindegyikére igaz a megállapítás, hogy a vitatott cselekményeknek – deklaráltan és bizonyíthatóan – konkrét, károsodás szintjén jelentkező környezeti hatásai voltak.

II. A környezetiség megjelenése a Nemzetközi Bíróság eljárásában

Az imént bemutatott jogesetek a környezeti implikációk kétségtelen létezésén túl nem befolyásolták alapjaiban a nemzetközi környezetjogi bírósági praxist, hiszen ha volt is a jogvitáknak környezetvédelmi vonatkozása és a vitatott tevékenységeknek kárként jelentkező hatása, az ítélezés folyamatában az egyéb jogi szempontok voltaképpen „kiiktatták” eme, megfelelő dogmatikával és hatékony jogi eszközökkel még nem rendelkező vetületeket. A környezetvédelmi bíraskodás tehát egészen az 1990-es évekig nem jellemezte a Nemzetközi Bíróságot.⁷³¹

⁷³⁰ Ld.: *Legality of Use of Force, Provisional Measures*, Order of 2 June 1999. 1. C. J. Reports 1999.

⁷³¹ Vö.: VIÑUALES, Jorge: The Contribution of the International Court of Justice to the Development of International Environmental Law: A Contemporary Assessment. *Fordham International Law Journal*, Vol. 32 (2008) No. 1, 236-244. A Nemzetközi Bíróság által tárgyalt környezetjogi esetek második hullámához a *Bős-Nagymaros* és *Nauru-ügyeket* sorolják (244-253. oldalak), míg a környezeti esetjog harmadik hulláma az ún. *papírmalmok* (Paper Mills Case) és *légi permetezések* (Aerial Herbicide Case) ügyeivel köszöntött be (253-257. oldalak).

A helyzet gyökeres változása összefüggésben van a környezet védelme terén az 1970-es évektől bekövetkezett paradigma-váltással, amelynek eredményeként az 1990-es évek első feléig a nemzetközi környezetvédelmi jog jelentős fejlődésen és intézményesülési folyamaton ment keresztül. Talán nem túlzás azt sem állítani, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog az 1990-es évekig lineáris módon fejlődött, míg a 2000-es évekre ez a folyamat valamelyest megtorpant. Mindenesetre az 1990-es években bekövetkezett változások eredményeként a Bíróság napirendjére került több, kifejezetten vagy döntően környezetjogi vonatkozású ügy, amelyekről az alábbiakban lesz szó.

A nukleáris fegyverekkel való fenyegetésnek vagy ezek alkalmazásának jogszerűségéről alkotott tanácsadó vélemény

Az ENSZ Közgyűlése a 1995. január 6-án elfogadott *49/75. számú határozatával*⁷³² fordult a Nemzetközi Bírósághoz, tanácsadó véleményt kérve azon kérdésben, hogy a nukleáris fegyverekkel való fenyegetés vagy azok alkalmazása bizonyos körülmények között jogszerű lehet-e a nemzetközi jogban. A feltett kérdés kapcsán szembetűnő volt, hogy a tanácsadó véleményezési eljárás során a nemzetközi környezetvédelmi jog egyes kérdései vajmi csekély súllyal eshetnek latba.

Érdekes adalék viszont, hogy itt az előzőekkel ellentétes jelenséget tapasztalhatunk. Amíg ugyanis az előző pontban tárgyalt jogviták elviekben magukban foglaltak explicit környezeti vonatkozásokat, viszont ezek szélesebb kontextusban történő kifejtése végül jogosan elmaradt, addig a tanácsadó vélemény iránti kérésben megfogalmazott kérdéshez kötött Bíróság a kötelező erővel nem rendelkező véleményében már hosszabban szólt egyes környezetjogi tárgykörökről (miközben a kérelemben feltett kérdés a nukleáris fegyverek használatának környezeti hatásaira explicit módon nem utalt), amely attitűd a Nemzetközi Bíróság környezetjogi juriszdikciójának ékes bizonyítékaként könyvelhető el.

Miután az államoktól beérkezett álláspontok egy része kifejezetten utalt a környezeti vonatkozásokra, ezért a Bíróság hangsúlyosan vizsgálta például az ún. ENMOD-egyezmény 1. cikkét vagy a Stockholmi Nyilatkozat 21. és a Riói Nyilatkozat 2. elvét; noha ez utóbbiak kapcsán néhány állam ellenvetésének adott hangot, amikor az adott instrumentumok *soft law*-jellege okán tartotta ezeket az ügyben irrelevánsnak.

⁷³² Ld.: *Request for an Advisory Opinion from the International Court of Justice on the Legality of the Threat and Use of Nuclear Weapons*. A/RES/49/75. 6 January 1995

A Nemzetközi Bíróság a nukleáris fegyverek használatának, illetve az azzal való fenyegetésnek a jogszerűsége tárgyában 1996-ban hozott tanácsadó véleményében⁷³³ két nagy horderejű megállapítást tett, amelyek a környezetvédelmi jog fejlesztése és a környezeti kárfelelősség kapcsán bírnak megkülönböztetett fontossággal, még ha egy tanácsadó véleményből általános jogi kötelezettségek nem feltétlenül vezethetők le (és ha szorosan nincsenek összefüggésben a kérelemben feltett kérdéssel). Egyrészt a hágai testület kifejtette, hogy „a környezet nem absztrakció, hanem életteret, életminőséget és az ember tényleges egészségét jelenti.”⁷³⁴ Eme érvelés – amely egyébként a későbbiekben visszaköszön a Bős-Nagymaros ügyben – rámutat a környezetet mint integráns egységet szemlélő bírósági felfogásra, amely az elmúlt évtizedekhez képest szemléletváltást tükröz a Nemzetközi Bíróság joggyakorlatában. Az 1980-as évek előtt indult ügyekben a környezet még inkább a maga absztraktivitásában, inkább másodlagos tényezőként (pl. a halászati kérdésekben a halállomány mint környezeti erőforrás jelentősége erőteljesen háttérbe szorult) és más célkitűzésekkel (pl. gazdasági érdekek) együttesen szerepelt az ítélkezési praxisban, míg a környezeti kárfelelősség által leginkább érintett területek, úgymint a biológiai élettér – az életminőség és az emberi egészség egyaránt ide sorolandó – szempontjai csak később nyertek általános elismerést.

A tanácsadó vélemény másik fontos, a környezeti szempontokat érintő érvelése szerint „az államok azon általános kötelezettségének megléte, hogy biztosítsa, jogkörük és felügyeletük területén belül végzett tevékenységeik során más államok vagy nemzeti ellenőrzésükön kívül eső területek környezetének megóvását, ma már a környezettel kapcsolatos nemzetközi jog részévé vált.”⁷³⁵

Eme tétel voltaképpen a már több ízben ismertetett *sic utere tuo* elv szinte változatlan dogmatikai jellemzőkkel továbbélő változatának tekinthető, amely így a károkozás általános tilalmára utal, és véleményem szerint a Bíróság már 1996-ban ennek szokásjogi megalapozottságára és általános érvényesülésére utalt („ma már a környezettel kapcsolatos nemzetközi jog részévé vált” formula támasztja alá az álláspontomat).

A Bíróság azonban már konkrét megállapításokat tett, amikor például a katonai célok elérése során a környezet érdekeinek figyelembe vételéről elmélkedett (a tanácsadó vélemény

⁷³³ Vö.: *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*. Advisory Opinion, I. C. J. Reports, 1996. 226-267.

⁷³⁴ Ld.: *uo.* 241-242.

⁷³⁵ Ld.: *uo.* 241-242., különösen a 29. szakasz.

29. szakasza e körben analógnak tekinthető a Riói Nyilatkozat 24. elvével⁷³⁶), vagy a környezetrombolás kapcsán véleményként fogalmazta meg, hogy e magatartás nem igazolható katonai szükségszerűséggel, és ez egyértelműen ellenkezik a nemzetközi jog szabályaival.

Az ENSZ Közgyűlése által benyújtott kérelemben szereplő kérdés érdemi megválaszolása során a Bíróság érvelése szerint a környezet védelmére vonatkozó kötelezettségek, előírások kifejezetten nem tiltják a nukleáris fegyverek használatát,⁷³⁷ illetve *a minore ad maius* a nemzetközi jog szabályai alapján nem dönthető el egyértelműen a kérdés.

A Bíróság a rendkívül problematikus körülmények ellenére, a tanácsadó vélemény jellege, azaz kötelező erővel nem rendelkező volta miatt bátrabban foglalkozhatott a környezetvédelmi implikációkkal, főleg annak tükrében, hogy ennek egyes aspektusait maguk az államok hozták a Bíróság tudomására, és ajánlották annak figyelmébe.

Az ún. Bős-Nagymaros ügy

A bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer közös építéséről és üzemeltetéséről szóló 1977-es magyar-csehszlovák bilaterális szerződés értelmezése és alkalmazása képezte a jogvita alapját.⁷³⁸ A Csehszlovákia államutódlása következtében időközben magyar-szlovák vitává alakult jogeset elbírálásakor a Bíróságnak *egyrészt* a magyar fél 1989-es, a munkálatok felfüggesztésével, majd abbahagyásával járó magatartását és az 1977-es szerződés felmondását, *másrészt* a szlovák fél egyoldalúan tett lépéseit, elsősorban az ún. C-variáns megépítésére és üzembe helyezésére irányuló magatartását kellett minősítenie.

A felek érvelése már a kezdetektől rámutatott arra, hogy a kompromisszum révén 1993-ban a Bíróság elé került ügyben a szerződési joggal kapcsolatos szlovák érvek és főként a nemzetközi környezetvédelmi joggal kapcsolatos magyar érvek adják meg a jogvita lényegi argumentációs bázisát.

A Bíróság ítéletében⁷³⁹ megerősítette azt a – nukleáris fegyverekkel való fenyegetés és azok alkalmazásának jogszerűsége tárgyában hozott tanácsadó véleményben kimondott –

⁷³⁶ A 24. elv alapján a „hadviselés eredendően pusztító hatással van a környezetre. Ezért az államok fegyveres konfliktusok idején tartsák tiszteletben a környezet védelméről rendelkező nemzetközi jogot; és szükség szerint működjenek együtt annak továbbfejlesztésében.”

⁷³⁷ Ld.: *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*. Advisory Opinion, I. C. J. Reports, 1996. 243. 33. szakasz.

⁷³⁸ Ld.: a *Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság között a Gabčíkovo-Nagymarosi Vízlépcsőrendszer megvalósításáról és üzemeltetéséről szóló szerződés*. A szerződés szövegét Magyarországon az 1978. évi 17. törvényerejű rendelet hirdette ki.

⁷³⁹ Ld.: *Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia)*. Judgment, I.C.J. Reports, 7-84.

tételt,⁷⁴⁰ miszerint „az államok azon általános kötelezettségének megléte, hogy biztosítsa [...] más államok [...] környezetének megóvását, ma már a környezettel kapcsolatos nemzetközi jog részévé vált.” Ennek ellenére a Bíróság inkább az ügy szerződési jogi vonatkozásaira alapuló szlovák érvelést fogadta el ítéletében, míg a környezetvédelmi jogi implikációkra épülő magyar érvelést nagyrészt elutasította.

A szlovák fél szerződésjogi érvei voltaképpen az 1977-es szerződés Magyarország általi jogellenes felmondására és a munkálatok befejezésére épültek, amelyből egyenesen következhetett – a szlovák fél álláspontja szerint legalábbis – például a C-variáns üzembe helyezésének a „megközelítő alkalmazás” elvével való igazolási kísérlete. Az elv alapján beindított üzemelést a szlovák fél ellenintézkedésként minősítette, amelyet a magyar fél jogellenes lépésére adott válaszként fogott fel. A Nemzetközi Bíróság 1997. szeptember 25-én kelt ítéletében megállapította, hogy Magyarországnak nem volt joga felfüggeszteni, és abbahagyni a munkálatokat, az 1977-es szerződés egyoldalú felmondása jogellenes lépés volt, következésképpen a két állam közötti szerződés továbbra is hatályban van; ellenben a C-variáns üzembe helyezése jogellenes lépés volt Csehszlovákia, majd Szlovákia részéről, mivel ezzel megfosztotta Magyarországot a Duna méltányos és ésszerű használatától.⁷⁴¹

Témánk szempontjából ugyanakkor Magyarország érvei már jóval érdekesebb és tanulságosabb példával szolgálhatnak. A magyar álláspont szerint 1989-ben, a vízlépcsőrendszerrel kapcsolatos munkálatok miatt ökológiai szükséghelyzetbe került az ország, amely érv talán az időközben felgyorsuló, és 1996-ban egy tervezetet eredményező Nemzetközi Jogi Bizottságban lefolyt államfelelősségi kodifikáció szükséghelyzetre vonatkozó munkaanyagának figyelembevételével releváns tényezőnek hatott. Mivel a szükséghelyzet a Nemzetközi Jogi Bizottság előtt felelősséget kizáró körülményként szerepelt, ezért eme érvelés elfogadhatósága és bizonyíthatósága a kárfelelősség és tágabb kontextusban a felelősség vonatkozó kapcsolódási pontjait alapjaiban befolyásolhatta volna. A szükséghelyzetre való utalás egyébiránt a Szigetköz ökoszisztémája, valamint a Duna vízhozama és vízminősége (amely Magyarországon több millió ember életkörülményeit és életminőségét határozza meg) kapcsán beállt változásokkal, illetve ezek potenciális veszélyével volt magyarázható.⁷⁴² A magyar fél környezeti szükséghelyzetre való érvelését

⁷⁴⁰ Ld.: *I.C.J. Reports*, 1996. 241-242. A tanácsadó véleményben rögzített, a környezet fogalmának kiterjesztő értelmezését és újszerű megközelítését bizonyító környezet-fogalmat (mint élettér, életminőség és az ember tényleges egészsége) a Bíróság a Bős-Nagymaros ügy ítéletében megismétli (ld. az ítélet 53. szakaszát), ezzel is utalva implicit módon az 1990-es évekre nyilvánvalóvá vált azon felfogásokra, amelyek a környezet és a természet védelmét érintették.

⁷⁴¹ Ld. az ítélet 155. szakaszának C. pontját.

⁷⁴² Ld. az ítélet 40. szakaszát.

mint az elővigyázatossági klauzula egy alkalmazási módját végül a Bíróság nem fogadta el (ld. az ítélet 54. szakaszát), ami nagyban tükrözi *egyrészt* a környezetvédelmi elvekkel kapcsolatos 1997-ben tapasztalható hozzáállást; *másrészt* azokat az igen szigorú – szokásjogi – feltételeket, amelyeket a Nemzetközi Jogi Bizottság tevékenységéből, annak tervezetéből (annak a szükséghelyzetről szóló 33. cikkéből), illetve egyéb munkaanyagaiból a Bíróság átemelt saját ítélkezési gyakorlatába. *Harmadrészt* viszont a magyar érvelés nem győzte meg a Bíróságot arról, hogy 1989-ben „súlyos”, „azonnali” és valós „veszély” állt fenn, és Magyarország csak ezen lépések árán tudta a veszélyt megakadályozni.⁷⁴³

Összességében a Nemzetközi Bíróság 1997-es ítéletében mindkét felet elmarasztalta különféle jogsértésekért. Magyarország *egyrészt* jogellenesen mondta fel az 1977-es szerződést, míg Szlovákia jogellenesen járt el a C-variáns üzembe helyezésekor, *de facto* a Duna elterelésekor. A Nemzetközi Bíróság szerint a továbbiakban a két félnek tárgyalásokat kell folytatnia annak érdekében, hogy a fennálló helyzet figyelembevételével elérjék az 1977-es szerződésben rögzített célokat. Ennek kapcsán viszont hangsúlyozandó a progresszív értelmezés elmélete, ugyanis a Nemzetközi Bíróság álláspontja szerint „*a környezetvédelmi jog legújabb kötelező erejű normái az 1977-es Szerződés megkötése után léptek hatályba (...) ugyanakkor (...) a környezetvédelmi jog legújabb normái vonatkoznak a Szerződés alkalmazására, és hogy a Felek megegyezés alapján belefoglalhatják ezeket a Szerződés (...) alkalmazásába.*”⁷⁴⁴

A Bős-Nagymaros ügyben hozott ítélet kártérítési felelősséget nem, a két peres fél kölcsönös jogsértését azonban megállapította. Az ítélet a kártérítés rendezése tekintetében a felek megegyezését, a kölcsönös elszámolást tartja kívánatosnak, ami a nemzetközi jogsértésért fennálló, általános felelősségi elvet lerontja ugyan, de a két peres fél szabad belátása alapján lehetőség adódik egy mindenki számára elfogadható és teljesíthető kárfelelősségi és jóvátételi formula kialakítására.⁷⁴⁵

⁷⁴³ Az ítélet szükséghelyzetre vonatkozó részeit ld. a 46-54. szakaszokban.

⁷⁴⁴ Ld. az ítélet 112. szakaszát. Ugyanebben a szakaszban viszont a Bíróság maga is elismeri, hogy „*ezek a cikkek nem pontosan meghatározott teljesítési kötelezettségeket tartalmaznak, hanem azt írják elő a Feleknek, hogy kötelezettségeik megvalósítása során biztosítsák, hogy a Duna vízének minősége ne romoljon, a természet védelme biztosítva legyen és hogy figyelembe vegyék az új természetvédelmi előírásokat.*”

Ezzel azonban a Bíróság nem azt mondta ki, hogy a *soft law* alapú szokásjogi szabályok automatikusan alkalmazhatóak a nemzetközi szerződésekre, sokkal inkább tűnik úgy, hogy egy deklaratív szokásjogi szabállyal történő közös szerződésmódosítás mellett foglalt állást.

⁷⁴⁵ A felek számára előírt kártérítési kötelezettségről ld. az ítélet 152. szakaszát. „*A jelen ítéletben a Bíróság arra a megállapításra jutott, hogy mindkét Fél elkövetett nemzetközileg jogellenesnek minősülő cselekményeket, és a Bíróság megjegyezte, hogy ezek a cselekmények okozták a Felek által elszenvedett károkat. Ennek következtében mind Magyarország, mind pedig Szlovákia köteles kártérítést fizetni, ugyanakkor mindkét ország jogosult arra, hogy kártérítésben részesüljön.*” Az ítélet 153. szakaszában a magyar és szlovák fél oldalán fennálló egymást keresztező jogellenes cselekményeket tekintve a Bíróság megjegyzi, hogy „*a kártérítés kérdése*

A két állam közötti kormányközi, kormányzati szintű tárgyalások – az ítélet figyelembevételével – azóta is folynak, egyelőre kevés, érdeminek nevezhető sikerrel.⁷⁴⁶ 1998 szeptemberében a szlovák fél kiegészítő ítéletet kért a hágai testülettől, mivel álláspontja szerint a magyar fél nem hajlandó figyelembe venni az ítélet rendelkezéseit. A jogvita közben 2004-ben újabb aspektussal, egyben vitarendezési mechanizmussal bővült. 2004. május 1-től immáron mindkét fél az Európai Unió tagja, ami azzal a következménnyel járhat, hogy az uniós jogot is érintő ügyekben a tagállamok először kötelesek az Unió megfelelő fórumaihoz (így pl. az Európai Unió Bíróságához, etc.) fordulni, a vitarendezés sikere érdekében. A jogvita jövőjének sarkalatos kérdései lehetnek, hogy a felek tudnak-e vagy képesek-e eme módozattal élni, illetve vajon az ügy lezárására nagyobb hatást tud-e gyakorolni egy uniós szerv, mintsem a Nemzetközi Bíróság kötelező ítélete.

A Bős-Nagymaros ügy talán elsődleges hozadéka, hogy eloszlatta azokat a kétségeket és félelmeket, amelyek a környezeti vonatkozású ügyek, valamint a nemzetközi környezetvédelmi jog viszonylagos kiforratlansága, illetve a környezeti érdekek speciális állami védelme és annak transznacionális hatásai közötti látszólagos ellentmondás miatt kirajzolódni látszottak. Ennek praktikus eredménye az volt, hogy az államok a hasonló tárgyú ügyeikkel már „bátrabban” fordulhattak az ENSZ legfőbb bírói fórumához.

Az ítélet meghozatala idején a fenntartható fejlődés fogalma és követelménye immáron legalább egy évtizedes múltra tekinthetett vissza, és legelőször a Bős-Nagymaros ügyben kínálkozott arra érdemi lehetőség, hogy a Bíróság e környezetjogi alapelvet beépítse joggyakorlatába. Az elv voltaképpen megjelent a Nemzetközi Bíróság ítéletében is,⁷⁴⁷ noha ennek kapcsán hangsúlyozandó, hogy a bírák többsége csak koncepcióként tekintett eme követelményre, amely még az elvnél is enyhébb formulát és ezzel együtt kötelezettséget jelent. Egyedül *Weeramantry* bíró szolt egyéni véleményében a fenntartható fejlődés általános elfogadottságáról⁷⁴⁸ (noha megfogalmazása szerint ez nem jelenti a nemzetközi szokásjogi szabályként való elismerését), amely – ha ugyan nagyobb hatást nem gyakorolt az adott ügyben – már jelzi az elvvel kapcsolatos paradigma-váltást és a Bíróság juriszdikciójával elviekben összeférő, az ítéletekben idézhető karakterét, amely korábban elképzelhetetlennek tűnt. A környezetjogi elvek 1997-ben alapvetően nem határozhatták meg az ítélezés

kielégítően lenne megoldható egy átfogó rendezés keretében, ha mindkét fél lemondana pénzügyi követeléseiről és ellenköveteléseiről vagy elhagynák azokat.”

⁷⁴⁶ Az ügy utóéletéről, az 1997-es ítélet óta történtek összefoglalásáról ld.: SZABÓ Marcel: The Implementation of the Judgment of the ICJ in the Gabčíkovo-Nagymaros Dispute. *Iustum, Aequum, Salutare*, Vol. 5 (2009) No. 1, 15-25.

⁷⁴⁷ Ld.: Bős-Nagymaros ügyben hozott ítélet (1997) 125. és 140. pontját.

⁷⁴⁸ Ld. az ítélethez csatolt egyéni véleményben a 92. oldalon. Ld.: *Separate Opinion of Vice-President Weeramantry*.

főirányait, főleg olyan – a nemzetközi jog fundamentális érvét jelentő – hivatkozással szemben, azokat esetlegesen lerontva, mint például a *pacta sunt servanda* elvre⁷⁴⁹ épített érveléstechnika.⁷⁵⁰

Az ügy jelentőségét talán az a tény tovább növeli, hogy hamarosan a Bős-Nagymaros ügy tárgyára valamelyest emlékeztető, szintén egy határfolyón, az Uruguay-folyón elvégzett építési munkálatokból eredő jogvitával szembesült a Nemzetközi Bíróság az Argentína és Uruguay közötti jogeset kapcsán.

Az Uruguay-folyóra épített papírmalmok ügye

Az ügy háttérében az állt, hogy a felperes Argentína állítása szerint Uruguay egyoldalúan engedélyezte az Uruguay-folyón (mint határfolyón) papírmalmok építését, ezáltal megsértve a két állam között hatályban lévő, az adott folyó kiaknázására, használatára irányadó kötelezettséget. Az Uruguay-folyó optimális és ésszerű használatára vonatkozó közös mechanizmus létrehozására egy nemzetközi szerződés keretében 1961-ben került sor, míg a szerződés 7. cikkében kifejtett szabályozási és együttműködési kérdések intézményesítésére 1975-ben, egy Statútum keretében felállították az Uruguay-folyó Adminisztratív Bizottságát (CARU – *Comisión Administradora del Río Uruguay*). Argentína érvelése szerint Uruguay a malmok építése során nem tett eleget az 1961-es szerződés előírásainak, a CARU égisze alatt pedig elmulasztotta a szükséges előzetes értesítési és konzultációs kötelezettségeit teljesíteni.

Argentína kérelme tartalmazta, hogy a Bíróság kötelezze Uruguayt *egyrészt* ideiglenes intézkedésként a két malom építési munkálatainak felfüggesztésére (a további károsodás megakadályozása céljából, preventív céllal, a megelőzés környezetjogi elvének gyakorlati hivatkozásával), *másrészt* az Argentínával való együttműködésre, az Uruguay-folyó vízi környezetének védelme és megőrzése érdekében,⁷⁵¹ mert a malmok tervezett építése veszélyt jelent a vízminőségre, a folyóra és környezetére, ezzel pedig Argentínát jelentős és helyrehozhatatlan kár érné.⁷⁵² Argentína kárként jelölte meg – a hagyományos kárfogalom

⁷⁴⁹ Jelentőségét ld. az ítélet 142. szakaszában.

⁷⁵⁰ A magyar fél érvelése szerint ugyan az általa hivatkozott környezetvédelmi normák valóban nem voltak *hard law* szabályok, de az 1990-es évekre ezen – eredendően *soft law* – szabályok szokásjogi úton már kötelezővé váltak, ezáltal pedig ugyanolyan jogi kötőerővel rendelkeztek, mint a nemzetközi jogalkotás útján létrejött normák. Ld. különösen: Bős-Nagymaros ügyben hozott ítélet 64., 99., 104., 109., 112., 121., 122. és 123. szakaszait. A Nemzetközi Bíróság azonban a Bős-Nagymaros ügy ítéletében az egyes környezeti és szerződési szabályok szokásjogi jellegével kapcsolatos – főként magyar – érvelés nagy részét elutasította. Ld. különösen az ítélet 104. és 109. szakaszait.

⁷⁵¹ Ld.: *I.C.J. Reports*, 2005-2006. 6.

⁷⁵² Ld.: *I.C.J. Reports*, 2005-2006. 59-60. A Nemzetközi Bíróság szerint azonban Argentína nem tudta tényekkel alátámasztani, illetve bizonyítani az építés káros következményeit és ezek helyrehozhatatlan jellegét.

elemein túl (300 000 lakost érintő környezetszennyezés, a biodiverzitás, különösen a halállomány súlyos vesztesége, etc.) – a folyó károsodása miatt kialakult súlyos következményeket, amelyek a turizmust és a gazdasági érdekeket veszélyeztetik elsősorban. Mindezekre – azaz a meglehetősen széles és kiterjesztő értelemben vett kárkoncepció – tekintettel a kérelem 4. pontjában Argentína teljes jóvátételt követelt Uruguaytól.

A Bíróság 2010. április 20-án kelt ítéletében úgy találta, hogy Uruguay bizonyos eljárási kötelezettségek (elsősorban tájékoztatási kötelezettség) megsértése miatt valóban felelős, de ennek Bíróság általi deklarációja szankcióként önmagában megfelelő elégtételt jelent Argentína számára,⁷⁵³ míg lényeges „anyagi jogi” jogsértést a Bíróság nem vélt felfedezni Uruguay részéről, így eltekintett egyéb felelősségi kérdések, kártérítési kötelezettség megállapításától.⁷⁵⁴ Fontos megemlíteni, hogy a hágai testület már 2006-ban elutasította Argentína ideiglenes intézkedések előírására vonatkozó kérelmét, így a Bíróság az építkezés felfüggesztésére nem kötelezte az alperes Uruguayt.

A Bíróság judikatúrájában a Bős-Nagymaros ügy után immáron másodszor szorult valamelyest háttérbe – az eljárási, illetve szerződési vonatkozásokhoz képest legalábbis – a határmenti folyók használatára, az azok feletti rendelkezés irányadó szabályaira, nemzetközi jogi elveire vonatkozó általános megjegyzések és ebből következően a felelősségi kérdések ítéletbe foglalása, minek tükrében erősen kétségessé válhat egy egységes, környezet-specifikus bírói szemlélet lényegi megalapozása, kialakulása. A határfolyó mint közös érdek és környezeti forrás *méltányos és ésszerű használatának* kötelezettsége (melyet az 1961-es szerződés is előír), a *megelőzés elvének* szokásjogi és a *due diligence*-kötelezettségből fakadó jellege (ld. az ítélet 101. szakaszát), valamint a *környezeti hatásvizsgálat előzetes lefolytatásának követelménye* nevesítésével⁷⁵⁵ a Bíróság olyan elveket, államok számára követendő intézkedéseket rögzít, amelyek ma már a nemzetközi környezetvédelmi jog *corpus*ának megkérdőjelezhetetlen alkotórészeinek minősülnek, önmagában szemléltetve a környezeti szempontú bíraskodás érezhető, de a nemzetközi jog egyéb területeihez képest

⁷⁵³ E tekintetben a Korfu-szoros ügyében alkalmazott elégtételi módot vette elő újra a Bíróság, hiszen az aknamentesítés kapcsán az albán területi szuverenitás Egyesült Királyság általi megsértését a Bíróság bizonyítottnak találta, azonban ennek deklarációja önmagában elégtételt mint szankciót jelentett a jogaiban sértett állam, Albánia számára. A szankcionálás ezen módja tehát analóg, és a Bíróság több jogvitában alkalmazni látszik eme metódust.

⁷⁵⁴ E körben érdemes megemlíteni *Al-Khasawneh* és *Simma* bírók elgondolkodtató közös ellenvéleményét, akik szükségesnek tartották volna az argentin kereset elutasítása előtt ökológiai szakértőknek a perben való alkalmazását, mivel a Bíróság nem volt a kellő technikai, természettudományos ismeretek birtokában. Ld. a közös ellenvélemény (*Joint Dissenting Opinion*) 1-17. szakaszait.

⁷⁵⁵ Ld. az ítélet 204-205. szakaszait.

igencsak lassú és nehézkes fejlődését, melynek igazolását a Bíróság jurisdikciója sem támasztja alá szignifikáns mértékben.

III. A környezeti tárgyú, eljárási szakaszban lévő ügyek a Nemzetközi Bíróság előtt

Eme alpontban olyan ügyek rövid ismertetését, inkább csak történeti tényállását rögzítem, amelyek környezeti implikációi egyértelműek, noha az eljárások még a kezdeti stádiumban folynak, így ezekből érdemi következtetéseket még aligha tudunk levonni.

A légi permetezés ügye

Az ügy háttérében az állt, hogy kolumbiai hatóságok az Ecuadorral határos területeken kokacserje-ültetvényeket permeteztek a levegőből, minek eredményeként súlyos károk keletkeztek ecuadori területen. A permetezések egyébiránt egy összetett stratégia részét képezték, mellyel a kolumbiai kormány a különböző drogbandák és az ehhez társult bűnszervezetek ellen lépett fel, elsősorban a kábítószer-előállítás „nyersanyaga” származási helyének, a kokacserje-ültetvényeknek a megsemmisítése szándékával.

A Trail Smelter ügye óta ez az első államközi, határokon áterjedő légszennyezéssel kapcsolatos jogvita a nemzetközi bíraskodás igencsak kiterjedt rendszerében. 2008. március 31-én Ecuador kérelmet nyújtott be a Nemzetközi Bírósághoz,⁷⁵⁶ amelyben kifogásolta Kolumbia tevékenységét, amiért a szomszédos állam a gyomirtó szernek a levegőből történő permetezése következményeként súlyos károkat okozott a határ ecuadori oldalán élő embereknek, növény- és állatállománynak, valamint a természeti környezetnek. Ecuador álláspontja szerint ezzel Kolumbia jogsértést követett el, amiért a felperes állam jóvátételt követel a szennyezés eredményeként fellépő, öt pontban részletezett károkért és veszteségekért. Itt az ecuadori kereset egyfajta „kártérítési zárköként” szól az *egyéb károkról és veszteségekről* mint az általa megnevezett kárfogalom ötödik eleméről (miután az első négy elem meglehetősen széles körben nevesíti a bekövetkezett károk fogalmát), amely gyakorlatilag a korlátlan kárfogalom és a károkozási-felelősségi láncba csak igen erőltetett módon beletartozó veszteségek formájában értelmezhető. Erősen kétséges, hogy ezek teljességét megítéli a Bíróság a felperesnek.

⁷⁵⁶ Ld.: *Letter No. 15080-GM/2008* To the Registrar, International Court of Justice. 31 March 2008.

A peres eljárás ugyan még folyamatban van, a Nemzetközi Bíróság a 2011-es évre várja a peranyagra vonatkozó iratokat, így érdemi történésekről még nem lehet beszélni az ügy kapcsán. Tekintve azonban, hogy a jogsértés jellege hasonlóságot mutat a Trail Smelter ügyével, és számos rokon vonatkozással bír a Bős-Nagymaros, valamint a papírmalmok ügyével, mindezen döntések nagyban befolyásolhatják az Ecuador és Kolumbia közötti jogvita kimenetelét.

Az antarktisi bálnavadászat ügye

A jogvita alapját egyes japán bálnavadász hajók tevékenysége képezi, mivel az ausztrál fél állítása szerint a japán bálnakutatás (ún. JARPA programok) számos szerződéses rendelkezést, közöttük a bálnavadászat szabályozásáról szóló 1946-os egyezményt sérti. Az Antarktiszhoz közeli vizekben folyó vadászatot a japán fél az 1946-os egyezmény 8. cikkének (1) bekezdésére hivatkozva a „bálnakutatás érdekében” folytatja. Az eljárás a kezdeti stádiumban van, például 2012-es irat-becsatolási és -szolgáltatási határidők szerepelnek a Bíróság honlapján fellelhető peranyagokban, így az ügyben hozott ítélet még várat magára.

Releváns kérdés a jövőre nézve, hogy a Bíróság e jogvitát milyen mértékben igazítja az egyes környezeti elemek (jelesül állatfaj) védelméhez, az ennek érdekében előírt nemzetközi kötelezettségek tükrében. A halászati ügyekben a jogviták tárgyköre nem volt analóg, mivel ott egyéb rendelkezések (tengeri határok kijelölése, etc.) erőteljesen felülírták az egyéb, így az akkor még embrionális formában létező környezeti szempontokat. Ma már a nemzetközi bírói fórumok nagyobb hangsúlyt fektetnek a környezeti értékek, ezeken belül pedig egyes fajok védelmére, még ha ezek konkrét szerződésjogi szabályai nem feltétlenül állnak kellő mértékben rendelkezésre. A bálna mint a fauna védendő természeti eleme, értéke kapcsán a helyzet kissé eltérő, hiszen a bálnák – talán azon okból, hogy a Föld legnagyobb állatai és vadászatuk igencsak felgyorsult az elmúlt évtizedekben – védelmét sok szerződés biztosította-biztosítja, viszont az effajta védelmi mechanizmus nem jellemző maradéktalanul az egyéb fajokra.

Nem hinném ugyanakkor, hogy ez egy valódi és érdemi szempont lehet a bírósági döntés majdani meghozatalakor, de arra a tényezőre rámutat, hogy a bálnavadászat tilalmának, illetve korlátozásának nemzetközi jogi vetülete egy viszonylag jól kidolgozott, *hard law*-normákkal felvértezett területnek minősül.

Az is beszédes tény, hogy az ügy a Nemzetközi Bíróság előtt és nem azon Tengerjogi Törvényszék előtt folyik, amelynek profiljába az ügy sokkal inkább beleillik. Ennek értelmezésére a Tengerjogi Törvényszékről szóló részben teszünk kísérletet.

A Nicaragua által határmenti területeken végzett bizonyos tevékenységek ügye (Costa Rica v. Nicaragua) – és a San Juan folyó mellett épülő út ügye (Nicaragua v. Costa Rica)

A két állam között két ügyben⁷⁵⁷ folyik eljárás a Nemzetközi Bíróság előtt. Először Costa Rica eljárást kezdeményezett Nicaragua ellen (*Nicaragua által határmenti területeken végzett bizonyos tevékenységek ügye*), mert a felperes állítása szerint az alperes hadseregének katonái jogellenesen bevonultak államterületére, amit a későbbiekben – noha a benyomulás tévedésen alapult – nem kívántak elhagyni, katonai táborokat létesítettek, fenntartva ezzel a jogellenességen alapuló, a nemzetközi jog durva megsértését előidéző állapotot. A határmenti San Juan-folyónál a megszálló nicaraguai csapatok bizonyos építési munkálatokba kezdtek, amely – costa rica-i érvelés szerint – hatalmas környezeti károkat okozott a kérdéses határmenti területen, így Costa Rica területén is.⁷⁵⁸ Nicaragua részben a tévedésre, részben pedig a saját (vitatott) területi szuverenitására, illetve arra alapozta érvelését, hogy a csatornatisztításra, valamint egyéb hasznos és szükséges munkákra kivezényelt katonák egyébként sem lépték át az államhatárt, miközben Nicaragua még környezeti hatásvizsgálatot is elvégzett a kérdéses szakaszon.

A Nemzetközi Bíróság ügyben 2011 márciusában hozott végzésében⁷⁵⁹ ideiglenes intézkedésként elrendelte

- i) a nicaraguai csapatok visszavonását a costa rica-i államterületről, illetve mindkét fél civil, katonai és biztonsági személyzetét a vitatott státusú és hovatartozású területekről;
- ii) az előbbi ponttól eltekintve costa rica-i civil személyzet kiküldését a vitatott státusú területre, de csak a visszafordíthatatlan környezeti károsodás elkerülése céljából (ezen tevékenységről a ramsari egyezmény titkárságát és Nicaraguát előzetesen értesítenie kell);

⁷⁵⁷ *Certain Activities carried out by Nicaragua in the Border Area* (Costa Rica v. Nicaragua) és *Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River* (Nicaragua v. Costa Rica).

⁷⁵⁸ A terület a ramsari egyezmény szerint védettnek tekinthető, noha ott esőerdők és védett vizes élőhelyek irtása folyt.

⁷⁵⁹ Ld.: *Certain Activities Carried out by Nicaragua in the Border Area* (Costa Rica v. Nicaragua), *Order*, General List No. 150, 8 March 2011. 9. szakasza.

- iii) mindkét fél számára, hogy a vitát bonyolultabbá és kiterjesztő, elmélyítő magatartástól tartózkodjanak; illetve
- iv) mindkét fél számára, hogy a fentiekben taglalt előzetes és ideiglenes intézkedésekről tájékoztassák a Bíróságot.⁷⁶⁰

A periratok és a peres felek által hivatkozott anyagok becsatolására a Nemzetközi Bíróság 2011. decemberi és 2012. augusztusi határidőket állapított meg, azaz az eljárás jelenleg még a kezdeti szakaszában van.

2011. december 22-én Nicaragua – egyfajta válaszként – kezdeményezett eljárást Costa Rica ellen (*San Juan folyó mellett épülő út ügye*) arra hivatkozva, hogy az alperes megsértette Nicaragua területi szuverenitását, és jelentős környezeti károkat okozott a területén (mivel a határterület mellett, a folyó mentén utépítésbe kezdett, amelynek igen súlyos környezeti konzekvenciáira mutat rá Nicaragua, részletezve az ökoszisztéma addig tapasztalt módosulásait). A felperes kérelmében kéri a Nemzetközi Bíróságot, hogy mondja ki:

- i) a Costa Rica részéről történt cselekmények jogsértő jellegét,
- ii) ítéljen meg kártérítést a felperesnek, valamint
- iii) nevesítse annak kötelezettségét, hogy a jövőben csak előzetes és megfelelő környezeti hatásvizsgálatot kell lefolytatni minden olyan munkálat előtt, amely egy közös határfolyón történik, illetve
- iv) kötelezze Costa Ricát a további utépítési munkálatok befejezésére (amelyek Nicaragua jogait sértik vagy sérthetik), továbbá a felperes indítványozza, hogy
- v) Costa Rica a megfelelő környezeti hatásvizsgálatról, ennek részleteiről szolgáltatson anyagot és bizonyítékot Nicaragua számára (ez a felperes állítása szerint nem történt meg).

A Bíróság 2012 januárjában 2012. decemberi és 2013. decemberi határidőket állapított meg a peranyagok becsatolására, így ezen ügyben is voltaképpen csak a kérelem áll rendelkezésre, ezért érdemben nagyon kevés megállapítás tehető az ügy kapcsán.

Nyilvánvaló, hogy a két ügy nem tárgyalható teljesen függetlenül egymástól (ahogy erre a második ügyben Nicaragua kérelme is következtetni enged), márcsak azért sem, mert egy konkrét jogvita az eredője mindkét ügynek, így bármely ügyben hozott döntés jelentős befolyással lesz a másik ügyre is. Ez azt is jelentheti, hogy a környezetvédelem szempontjai, a

⁷⁶⁰ Ld. a Bíróság végzése 86. szakaszának (1)-(4) bekezdéseit.

környezeti károk kérdésköre esetlegesen háttérbe szorulhat egyéb, döntően politikai szempontok miatt. Ha ugyanis egy adott vita miatt kialakult helyzet rövid időn belül két bírósági eljárást, két különálló ügyet „eredményez” ugyanazon két fél között, akkor félő, hogy a Nemzetközi Bíróság – ha csak implicit módon is – egyfajta *equilibriumra* törekszik, és a kérdéses ügyeket egymással való összevetésben igyekszik eldönteni, nem is feltétlenül a környezeti hatások megítélésére és a felelősség kérdésére helyezve a hangsúlyt.

Bizakodásra adhat okot ugyanakkor az a tény, hogy az utóbbi évek jogfejlődése rámutatott, miszerint a Bős-Nagymaros, illetve az Uruguay-folyóra tervezett malmok ügye, az Ecuador és Kolumbia közötti légi permetezés ügye, valamint az ún. antarktiszi bálnavadászat ügye (Ausztrália v. Japán) már kétségtelenül megindította a környezetvédelmi tárgyú ítélezés intézményesüléséhez vezető folyamatot, amely hosszabb távon a nemzetközi környezetvédelmi jogalkotás kiteljesedésével a nemzetközi környezetvédelmi jog fokozatos fejlődését és fejlesztését vonja maga után. Ebben lehet nagy szerepe a Costa Rica és Nicaragua között zajló két jogvitának is.

IV. A Nemzetközi Bíróság környezeti kérdésekkel foglalkozó kamarája

A Nemzetközi Bíróság 1993-ban, a Statútum 26. cikke⁷⁶¹ alapján, saját tagjai közül egy héttagú (*Schwebel* elnök, valamint *Bedjaoui*, *Evensen*, *Herczegh*, *Ranjeva*, *Shahabuddeen* és *Weeramantry* bírák), környezetjogi-környezetvédelmi kérdésekkel foglalkozó tanácsot (kamarát) alakított, tekintettel a nemzetközi környezetvédelmi jog, valamint a környezet védelme terén végbement fejlődésre és változásra.⁷⁶²

Elviekben egy kisebb létszámú testület egyik nagy előnye lehetett volna – amint arra *Merrills* rámutatott –, hogy önmaga integrálja az állandó bíraskodás és a választottbíráskodás kombinációjával a két bíraskodási forma előnyeit,⁷⁶³ miközben a megfelelő tapasztalat birtokában a negatív vonatkozások, a hatékony bíraskodást akadályozó tényezők kiküszöbölésére alkalmasnak mutatkozott. Egy ilyen típusú testületnek ugyanakkor jelentős presztízst és legitimációs bázist szolgáltatott az a tény, hogy szervezetileg mégis a Nemzetközi Bírósághoz kötődik, mivel az ENSZ legfőbb bírói fórumának berkein belül,

⁷⁶¹ Az idézett cikk (1) bekezdése szerint a Bíróság „időről időre saját rendelkezése szerint három vagy több bíróból álló egy vagy több tanácsot alakíthat, bizonyos meghatározott ügycsoportok (...) letárgyalása végett.”

⁷⁶² Ld.: *I.C.J. Reports*, 1992-1993. 1.

⁷⁶³ Vö.: MERRILLS, John: *International Dispute Settlement*. Second Edition. Grotius Publications Limited, Cambridge, 1991. 130.

annak hét nagy tudású, a nemzetközi jogban rendkívüli jártassággal rendelkező bírāja részvételével jött létre.

A speciális kamara felállításának gondolata már 1986-ban megfogalmazódott,⁷⁶⁴ de csak a Riói Világkonferencia után jött létre a testület, amikor a nemzetközi környezetvédelmi jog (a fenntartható fejlődés elvével kiegészülve és megerősödve) léte már nem képezhette viták tárgyát. A Kamara megalakítását nagymértékben elősegítette, hogy a Bíróság előtt két olyan ügy⁷⁶⁵ szerepelt akkoriban, amelyek a környezethez mint a nemzetközi jog egyik fontos implikációjához szorosan kapcsolódtak,⁷⁶⁶ és ezáltal lehetőség nyílt arra, hogy speciális, a jogág sajátos jellegéhez igazodó eljárás után a Kamara precedens-értékű döntést hozzon, amelyben esetlegesen a nemzetközi környezetvédelmi jog és a környezeti kárfelelősség egyes kérdéseit egyaránt érintené.

A Kamara viszont érdemben egyetlen ügygel sem foglalkozott, és 2006-ban megszűnt („nem választottak tagokat”).⁷⁶⁷ Higgins, a Bíróság akkori elnöke szerint egyértelmű, hogy az államok a nemzetközi környezetvédelmi jogot a „nemzetközi jog mint egész” részeként, azaz annak egyfajta jogágaként fogják fel, és ez magyarázhatja azon tényt, hogy 16 év alatt egyetlen esetben sem fordultak a Kamarához,⁷⁶⁸ holott arra számos ügyben lehetőség lett volna. Ezen ügyekben viszont – kivétel nélkül – mindannyiszor a Bíróság plénuma elé vitték az ügyet. Helyesen mutat rá továbbá Fitzmaurice, hogy a környezeti kárfelelősség inkább polgári jogi, illetve nemzetközi magánjogi úton orvosolható,⁷⁶⁹ ez pedig eleve feleslegessé teheti egy önálló nemzetközi bírói fórum, illetve annak részeként egy speciális hatáskörű és joghatóságú tanács, kamara létrehozását.

A Bíróság környezeti ügyekkel foglalkozó kamarájának létrehozását az adott korszak sajátosságainak tükrében kell szemlélni. A Rió de Janeiróban tartott 1992-es világtalálkozó mérföldkőnek számított a nemzetközi környezetvédelmi jog intézményesedésének folyamatában, mely felismerés már akkor, a konferencia idején és az 1990-es évek elején nyilvánvalóvá vált. A több nagy hatású dokumentum, amit Rióban elfogadtak, illetve aláírtak,

⁷⁶⁴ Egyébiránt *Guillaume*, a Bíróság későbbi (2000-2003) elnöke 1990-ben vetette fel explicit módon egy ilyen típusú kamara létrehozásának gondolatát. Ld.: FITZMAURICE: *Environmental Protection...*, 305.

⁷⁶⁵ Az előbbieken már tárgyalt *Bős-Nagymaros ügy*, illetve a *naurui foszfátföldek ügye*. Míg a Kamara létrehozása után indult első ügy, amelyben elviekben szerepe lehetett volna, az Egészségügyi Világszervezet tanácsadó vélemény iránti kérelme volt a nukleáris fegyverek tárgyában. A tanácsadó vélemény iránti kérelem kapcsán a Bíróság úgy találta, hogy nincs joghatósága a WHO vonatkozó kérelmére tanácsadó véleményt alkotni. Ld. *Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict*. Advisory Opinion, *I.C.J. Reports*, 1996. 1-23.

⁷⁶⁶ Erról ld.: OWADA: *i. m.* 29.

⁷⁶⁷ Ld.: *I.C.J. Reports*, 2006-2007. 52. A Kamara sikertelenségének okairól ld.: BIRNIE-BOYLE: *i. m.* 224.

⁷⁶⁸ Ld.: *I.C.J. Reports*, 2006-2007. 52.

⁷⁶⁹ Ld.: FITZMAURICE: *Environmental Protection...*, 305.

a fenntartható fejlődés koncepciójának, elvének tartalma, a Riói Nyilatkozatban megfogalmazott elvárások a nemzetközi közösség valamennyi szereplőjére jelentős hatást gyakoroltak. A maga módján minden állam és nemzetközi szervezet igyekezett lehetőség szerint valamiféle „hozzáadott értéket” nyújtani a „jogág” fejlődéshez, ami gyakorta ígéretes és hasznos, viszont számos esetben felesleges és túlzó elvárásokat, eredményeket szült. A Bíróság – átérezve ebbéli felelősségét – a joghatóságához és lehetőségeihez mérten egy környezeti kamara megalkotásában látta a saját tevékenységének „hozzáadott értékét”, még akkor is, ha e Kamara megalakítása végül a kudarcok sajnálatos sorát gyarapítja. Mindenesetre a Kamara gyors létrehozása elméletben bebizonyította, hogy a Bíróság érzékeny az új problémákra, és flexibilis módon képes reagálni az újabb kihívásokra. Ennek elismerése változást jelent az elmúlt évtizedekhez képest, amikor az ilyen típusú innovatív szemlélet még nem feltétlenül jellemezte-jellemezhetette a Nemzetközi Bíróságot.

4.3. Az emberi jogi bírói fórumok releváns gyakorlata

Az 1970-es években meginduló környezeti-környezetjogi tárgyú nemzetközi jogalkotás az 'emberi környezet' és önmagában a 'környezet' védelmét volt hivatott biztosítani. E két jogalkotási filozófia *implicit*e megkülönböztette a környezetet mint az ember életterét, amelyet az ember érdekében szükséges védelem alá helyezni (*antropocentrikus megközelítés*), valamint döntően a flóra és fauna alkotta környezetet, amelyet az ökológiai egyensúly, a természeti integritás érdekében (*ökocentrikus megközelítés*) kell megőrizni. A környezeti jogalkotás felgyorsulása, fontossága mellett sem mondható azonban, hogy az ököcentrikus megközelítés felülírhatja az antropocentrikus nézetet, e paradigma az emberiség történetét minden bizonnyal végigkíséri – és nem kizárólag az emberi jogok vonatkozásában, hanem az ember és környezete között fennálló kapcsolat számos releváns pontjának szabályozásakor.

Az emberi környezet mint integratív szemlélet kontextusában az értekezésben vizsgált kérdéskör szoros összefüggésben áll az emberi jogok 1945 utáni védelmével, amely a környezeti jogalkotással homlokegyenest eltérő módon, *hard law* normákban tételezett és hatékony jogvédelmi mechanizmusokkal felvértezett területté, önálló jogalkotási és jogalkalmazási dogmatikával rendelkező nemzetközi „jogággá” fejlődött néhány év alatt.⁷⁷⁰ Az emberi jogi fórumok ítélezésében a környezeti kérdés valójában az emberi életminőség

⁷⁷⁰ A kérdéskör legátfogóbb és legújabb áttekintését ld.: ANTON, Donald – SHELTON, Dinah: *Environmental Protection and Human Rights*. Cambridge University Press, Cambridge, 2011. 1124.

és a környezet összefüggéseinek viszonyrendszerében jelent meg.⁷⁷¹ Az a felfogás, miszerint az emberi jogok élvezete csak az emberi életminőség biztosítására alkalmas környezetben és biológiai rendszerekben teljesül, a gondolat axiomatikus megállapításán túl fokozatosan az emberi jogi fórumok joghatósági előfeltételeként, egyben döntési vezérlőelveként nyert általános elfogadást.⁷⁷² Ebből következően a környezeti kár már önmagában jelenthet emberi jogsértést, hiszen egy káresemény előidézhethet olyan környezeti állapotot, emberi környezetet, amely nem teszi lehetővé az emberi jogok gyakorlását, élvezetét, vagy a káresemény volumene az emberi életminőség súlyos csorbítását is okozhatja (ma már egyre többet hallani a klímamenekültekről és a természeti erőforrások – pl. víz, élelem – hiánya miatt vándorolni kénytelen afrikai és ázsiai menekültekről – eme jelenségek tömegessé válása a jövőben igen jelentős kihívások elé állíthatja a nemzetközi közösséget, amely szoros összefüggésben áll az emberi jogok nemzetközi védelmével és előmozdításával).⁷⁷³

Az előzőekből is következően, a környezetvédelmi tárgyú, nemzetközi bírói fórumok előtt zajló eljárások közül kiemelt jelentőséget kell tulajdonítanunk az egészséges környezethez való emberi joggal kapcsolatos ítélezésnek.⁷⁷⁴ A környezeti implikációkkal bíró és általánosan elfogadott emberi jogok közül az egészséges környezethez való jog egyébként „zászlóshajója” a harmadik generációs emberi jogoknak, tekintve, hogy jogi jellege még nem kristályosodott ki, globális-kooperatív jellege azonban vitathatatlan, miközben kötelezettjeinek és jogosultjainak köre nem egyértelmű. Ezek mindegyike egyben a harmadik generációs emberi jogok sajátja.⁷⁷⁵ Relevanciája azonban főként abban mutatkozik meg, hogy az iménti sajátosságokkal bíró szolidaritási-globális jogok közül az egészséges környezethez való jog a legjobban kidolgozott és a legkevésbé vitatott,⁷⁷⁶ még annak tükrében is, hogy a legtöbb, az emberi jogvédelmi mechanizmus alapját képező emberi jogi szerződések a fogalmat mint nevesített, explicit emberi jogot nem ismerik – noha számos egészség-

⁷⁷¹ Az – egyébként kötelező erővel nem rendelkező – 1972-es Stockholmi Nyilatkozat már nevesíti az „emberhez méltó környezethez való jogot” (ld. az első elvet – Principle 1), és az 1992-ben elfogadott Riói, valamint a 2002-es Johannesburgi Nyilatkozat egyes pontjai is – ugyan nem *explicit* módon – a környezetvédelem emberi jogi aspektusát érintik.

⁷⁷² *Fitzmaurice* a környezet minőségének az emberi jogokkal való kapcsolatát a környezetvédelem terén bekövetkezett változások egyik hangsúlyos kérdéseként aposztrofálja. Ld.: FITZMAURICE: *Environmental Protection...*, 294.

⁷⁷³ Ennek részletes áttekintését ld. bővebben: KISS-SHELTON: *International Environmental Law...*, 681-723.

⁷⁷⁴ *Kardos Gábor* szerint az egészséges környezethez való emberi jog elismeréséhez köthető a nemzetközi környezetvédelmi jog negyedik szakasza. Az ehhez hasonló típusú emberi jogokkal való összevetésben e jog sokkal szélesebben elismert a „puha egyezmények” mellett, a nemzetközi szerződési jogban is. Ld.: KARDOS Gábor: *Emberi jogok egy új korszak határán*. T-Twins, Budapest, 1995. 54-58.

⁷⁷⁵ Az emberi jogok generációk szerinti felosztásánál a *Karel Vašák* szerinti elgondolást tekinthetjük mértékadónak. Erről ld.: VAŠÁK, Karel: *Human Rights: A Thirty Year Struggle. The Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights*. *UNESCO Courier*, Vol. 30 (1977) No. 11, 29-32.

⁷⁷⁶ Vö.: MASENKÓ-MAVI: *i. m.* 263.

specifikus és a környezet-egészségügyi rendelkezés megtalálható a szövegekben. Az ENSZ Közgyűlése egyébiránt 1990-ben fogadott el egy nem kötelező erejű határozatot (*U.N.G.A. Res. 45/94 – Need to ensure a healthy environment for the well-being of individuals*), amelyben minden egyes embert megillető (expliciten nem használja e körben az emberi jog kifejezést, az államoktól azonban elvárja, hogy e kérdéskört vessék össze az emberi jogi vonatkozásokkal), egyben minden állam kötelezettségét jelentő fajsúlyos kérdésként nevesíti az egészséges környezethez való hozzáférést.

Az emberi jogi bírói fórumok viszont az esetek nagy részében bizonyos emberi jogok szelvényjogaként tekintenek a környezeti implikációkra, ezáltal küszöbölve ki az emberi jogi katalógusokban szereplő környezeti vonatkozású emberi jogok hiánya által előidézett problémát. A jelenleg regionálisan szinten szerveződő és bírói fórum gyakorlatával rendelkező emberi jogi védelmi mechanizmusok az *Emberi Jogok Európai Bírósága*, az *Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága*, valamint az *Ember és Népek Jogainak Afrikai Bírósága* (2009 óta az Afrikai Bírósággal egybeolvasztva – African Court of Justice and Human Rights néven), amelynek ítélkezési gyakorlata egyelőre szegényes, mivel rendkívül kevés ügy került a testület, illetve jogutódja elé) joggyakorlatában vizsgálhatóak. Voltaképpen mindegyik bírói fórum az antropocentrikus megközelítés elvét alkalmazza, ami azzal a gyakorlati következménnyel jár, hogy a környezeti károk kérdése kizárólag abban az esetben releváns és megítélhető, ha ez egyidejűleg explicit emberi jog sérelmét jelenti. A regionális védelmi mechanizmusokra ugyanis kölcsönösen jellemző, hogy az emberi jogi szerződések nem követelik meg kifejezetten a címzett államoktól a környezet védelmét, ellenben a környezeti hatások miatt komoly veszélynek kitett emberi jogok fokozott védelme már hangsúlyos. A környezeti kárfelelősség témája tehát csak akkor értelmezhető az emberi jogi bíróságok szintjén, ha ez konkrét emberi jog sérelmével jár együtt.

Ezért a következő lépésként említést teszek azon emberi jogok köréről, amelyek értelmezésében, értelmezési tartományában – a bírói fórumok által több ügyben elismerten – hangsúlyos szerepet játszik a környezetiség gondolata. Az emberi jogi bírói fórumokra egyébként jellemző a szerződések progresszív, azaz fejlesztő értelmezése, amely a környezetiség figyelembevételének nagyon kedvez, hiszen például ebből az attitűdből vezethető le az ún. szelvényjog-elmélet is, amelyet az emberi jogi bíróságok számos döntése bizonyít. A szelvényjog-elmélet valójában az egyes normák evolutív fejlődésével áll összefüggésben, amely az originalista szemlélettel ellentétben egy adott emberi jognak az aktuális politikai, társadalmi, kulturális, etc., összefoglalva az éppen aktuális körülményekhez való igazítását szolgálja, hiszen minden egyes emberi jog bizonyos részjogokból,

„szelvényekből” tevődik össze, melyek a jog érvényesüléséhez nélkülözhetetlen tényezőnek bizonyulnak.

Az *Emberi Jogok Európai Bíróságának* ítélkezési gyakorlatában több környezeti vonatkozást rejtő ügyben született már ítélet. A strasbourgi székhelyű bíróság joghatósága az Emberi Jogok Európai Egyezménye és az ahhoz csatlakozó jegyzőkönyvek értelmezésével és alkalmazásával kapcsolatos minden ügyre kiterjed, amelyet bizonyos eljárási feltételek mellett elé terjesztenek. Az európai jogvédelmi mechanizmus szerint a környezeti károk, a környezeti implikációkkal bíró ügyek elsősorban olyan emberi jogok sérelméhez kapcsolódnak, mint az egyezmény 6. cikke szerinti *tisztességes tárgyaláshoz való jog*,⁷⁷⁷ vagy a 8. cikkbe foglalt *magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog*.⁷⁷⁸ A Bíróság gyakorlata koherens

⁷⁷⁷ Ld. többek között:

Oerlemans v. Netherlands, 12565/86 [1991] ECHR 52 (27 November 1991). Az ügy azon kérdésre fókuszált, hogy a kérelmező vitathat-e egy olyan közigazgatási döntést, amellyel a tulajdonát természetvédelmi területnek jelölték ki. A Bíróság az adott ügyben nem állapította meg a tisztességes eljáráshoz, tárgyaláshoz való jog sérelmét, mivel a holland jog alapján lehetőség volt bírósági úton megtámadni a közigazgatási határozatot.

Zander v. Sweden, [1993] IIHRL 103 (25 November 1993). Az ügyben a Bíróság megállapította a tisztességes tárgyaláshoz való jog sérelmét, mivel a kérelmezőnek és más földtulajdonosoknak nem volt lehetőségük jogorvoslattal élni egy engedélyező testület által hozott döntés ellen, amely a földjeik közelében lévő – előzetesen a víz szennyezését okozó – személtlerakó működését engedélyezte.

Deés v. Hungary (application no 2345/06, 09 September 10 2010). Az ügy hátterében a felperes magyar állampolgár kérelme állt, miszerint lakóhelyén a megnövekedett forgalom (elsősorban kamionforgalom) miatt jelentős hátrányok érték, és ésszerű időn belül a magyar hatóságok nem biztosították sem a tisztességes eljáráshoz, sem pedig a jogorvoslathoz való jogát. Emiatt a Bíróság a 8. cikk sérelmét megállapítottak vélte, mivel az állam nem tudta biztosítani számára a magánélet és a magánlakás sérthetlenségét, annak megzavarása a forgalom következtében folyamatosan megvalósult. Az ügyről ld. bővebben: FODOR László: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a zajterhelés csökkentésére tett intézkedésekről és a bírósági eljárás időtartamáról. *Jogesetek Magyarázata*, Vol. 2 (2011) No. 3, 86-92.

⁷⁷⁸ Ld. többek között:

Lopez Ostra v. Spain 16798/90 [1994] ECHR 46 (9 December 1994). Az eset hátterében az állt, hogy Gregoria López Ostra és családja Lorca nevű városban élt, néhány száz méterre a városközponttól, ahol több börtör, illetve cserzőműhely működött, amelynek hulladék-anyagait a kérelmezők háza közelében épített erőműben kívánták semlegesíteni. A belső jogi jogorvoslatokat kimerítve, a spanyol Legfelsőbb Bírósághoz fordult a kérelmező, amely döntésében megállapította, hogy a kérelmező hivatkozott jogai alapjaiban nem sérültek, a kérelmezőt a hatóságok nem akadályozták, nem kényszerítették, így a kérelmét elutasította. A Bíróság megállapította az egyezmény 8. cikke szerinti jogok sérelmét.

Guerra v. Italy 14967/89 [1998] ECHR 7 (19 February 1998). Az eset hátterében az állt, hogy a Foggia városában élő panaszosok egy, a városban történt vegyi baleset idején az üzem által kibocsátott szennyeződések, valamint a biztonsági intézkedések egy részének elmulasztása révén jelentős sérelem érte. Kifogásolták, hogy Olaszország nem bocsátotta rendelkezésükre az üzem tevékenységével kapcsolatos információkat, megsértve ezzel a tájékoztatáshoz való jogukat. A Bíróság az ítéletben a 8. cikk szerinti jogok sérelmét mondta ki.

Kyrtatos v. Greece, 41666/98 [2003] ECHR 242 (22 May 2003) A *Kyrtatos-ügyben* a Bíróság szerint Görögország megsértette a felperes állampolgárok 6. cikk szerinti tisztességes tárgyaláshoz való jogát azzal, hogy éveken keresztül zajlott a jogvita a Kyrtatos-család által tulajdonolt lápterület mellett felépített, a környezet esztétikai élvezetét hátrányosan érintő épületek miatt (ésszerű idő követelménye), azonban a 8. cikk szerinti magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog kapcsán nem állapított meg jogsértést az építkezést engedélyező hatóságok és az állam részéről.

Taşkın and Others v. Turkey, 46117/99 [2004] ECHR 621 (10 November 2004). A kérelmezők egy cianidos technikával dolgozó aranybánya dolgozói voltak, akiket emiatt egészségügyi kockázatok érték. A bánya működési engedélyét több ízben vitatták, majd a Bíróság megállapította mind a 6. cikk, mind pedig a 8. cikk szerinti jogsértést a török hatóságok, így Törökország részéről.

abban a tekintetben, hogy e két első generációs emberi jog szelvényjogai közé sorolja az olyan környezeti tárgyú ügyeket, mint a szennyezések, ipari károkozások, zajártalom,⁷⁷⁹ környezeti veszélyek és érdekek miatti tulajdon-, valamint egyéb korlátozások esetköre. A 8. cikk *egyrészt* a külső, tulajdonképpen fizikai behatástól mentes magánélet és magánlakás élvezetét helyezi védelem alá, *másrészről* azonban a nem kifejezetten fizikai jellegű behatás miatt megvalósuló, a nyugalom megzavarására alkalmas szennyezési ártalmak ellen egyaránt fellép.

Az 1994-ben ítélettel zárult *López Ostra v. Spanyolország* ügy az egyik „zászlóshajója” a környezeti vetületek emberi jogok szintjén való érvényesülésének, amikor a strasbourgi testület az egyének jogainak sérelmét a lakóhely szabad megválasztásához, a testi épséghez és biztonságához fűződő alapvető jog, valamint a magánülethez való jog hármas viszonyrendszerében vizsgálta, úgy, hogy az a környezeti implikációk hallgatólagos elismerését is előrevetítheti a hasonló tárgyú ügyek kapcsán. A *Kyrtatos-ügyben* leszögezi a Bíróság, hogy a környezet védelmére utaló általános kötelezettséget sem az egyezmény 8. cikke, sem pedig az egyéb cikkek nem tartalmazznak.

Az 1990-es évek végére a *López Ostra-ügyben* (és ennek hatására más ügyekben, idézve az 1994-es ítéletet, pl. a *Guerra-ügyben* és a *Kyrtatos-ügyben*) hozott ítélet meghozatala után viszont egyértelművé vált, hogy az emberi jogok és a környezet védelme egymással összefüggő, egyszersmind egymástól elválaszthatatlan tényezők, amelyeket az első generációs jogok védelmére hivatott Bíróság kifejezetten együtt, egymással való összevetésben vizsgál. Noha ezek előremutató és tulajdonképpen „jogfejlesztő” lépésnek tekinthetők, az egészséges

Oneryildiz v. Turkey, 48939/99 [2004] ECHR 657 (30 November 2004). A kérelmező közelében levő gumilerakóhely veszélyeire Oneryildiz és többek több ízben is felhívták a hatóságok figyelmét, eredmény nélkül. A lerakóhelyen végül metánrobbanás történt, melyben a kérelmező több családtagját is elvesztette. A Bíróság szerint sérült a 2. cikkbe foglalt élethez való jog, ellenben a 6. és 8. cikkek szerinti jogok sérelmének vizsgálatát a testület szükségtelennek tartotta.

Fadeyeva v. Russia, 55723/00 [2005] ECHR 376 (9 June 2005). A kérelmező és családja egy acélipari központ közelében kijelölt zónán belül lakott, és komoly egészségügyi problémák jelentkeztek a család tagjainál. A Bíróság szerint sérült a kérelmezőknek a 8. cikkbe foglalt magán- és családi élet tiszteletben tartásához való joga.

Giacomelli v. Italy, 59909/00 [2006] (2 November 2006). A kérelmező vitatta egy közelében működő hulladékkezelő üzem működési engedélyét. A gyárból kiáramló kellemetlen szennyezések, az egészségügyi és környezeti kockázatok miatt a Bíróság végül a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog megsértését állapította meg.

Tatar v. Romania, Application no. 67021/01. (27 January 2009). A kérelmező lakása közelében egy aranybányában ciános technológiával folyt a kitermelés, amely jelentős környezeti ártalmakat és a kérelmező fiának igen súlyos egészségügyi problémákat okozott. A Bíróság szerint sérült a kérelmezők 8. cikk szerinti, a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való joga.

⁷⁷⁹ *Mavi Viktor* szerint a 8. cikkbe foglalt jogok közül a lakás védelménél sokáig csak a zajártalmat tekintette a Bíróság releváns jogsértésnek, míg az egyéb környezeti ártalmakat még nem minősítette olyan jogsértésnek, amelyek ellentétesek lettek volna a 8. cikk tartalmával. Vö.: MAVI Viktor: *Az Európa Tanács és az emberi jogok*. Imre László, Budapest, 1993. 185-187. A helyzet azonban már jelentősen megváltozott, amit a fentiekben idézett ügyek nagy száma is bizonyít.

környezethez való jog egyezményben való *expressis verbis* nevesítése nélkül nem dönthető el közvetlenül, hogy az első generációs emberi jogok és a környezettel, a környezeti értékekkel kapcsolatos jogok minden esetben szorosan összetartoznak-e vagy sem. Ezért a Bíróságnak a hasonló esetekben *ad hoc* módon, gyakran közvetett, „akadémiai” érveléssel kell e kérdésben állást foglalnia, amely a kiszámíthatóságát és a jogbiztonság követelményét és elvét nagymértékben aláaknázhatja.

Általánosságban viszont igaz azon megállapítás, miszerint egy környezeti érdeksérelem, káresemény esetén a károsultnak valójában keresnie kell egy nevesített emberi jogot, amelynek értelmezésébe beleférhet az adott káresemény, ezután fordulhat csak az Emberi Jogok Európai Bíróságához. Áttekintve a felsorolt ügyeket, egyértelműen látszik a Bíróság vonatkozó tárgyú gyakorlata, hogy a környezetet (és így az embert) ért károsodások emberi jogi leképeződése az egyezmény 8. cikke szerinti *magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog* formájában fogadható el leginkább, hogy az egyén védett és egészséges környezetben élhessen (ld. pl. a *Tatar-ügyben*).

Fontos adalék, hogy az Európai Unió tagállamaiban – amelyek az Európa Tanács keretében bemutatott emberi jogvédelmi mechanizmus részesei, hiszen valamennyien aláírták az Emberi Jogok Európai Egyezményét – a lisszaboni szerződéssel egyidőben lépett hatályba az *Európai Unió Alapjogi Chartája*, amelynek emberi jogi katalógusa jelentős átfedést mutat az Emberi Jogok Európai Egyezményével,⁷⁸⁰ néhány kivétellel, amelyek között említhető a környezetvédelem kérdése. A környezetvédelem külön cikkben (37. cikk)⁷⁸¹ önállóan mint uniós politika-formáló tényező a *Szolidaritás* (IV. cím) égisze alatt nyert szabályozást, konkrét „emberi jogias” megfogalmazás, az alanyi oldal *expressis verbis* nevesítése nélkül, inkább egyfajta államcélként nevesített közösségi cél leképeződése formájában. Ez már jelentős előrelépésként könyvelhető el, noha *explicit* emberi jogok még ebből a rövid szakaszból sem eredeztethetők.

Az *Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága* gyakorlatában az Emberi Jogok Amerikaközi Egyezményének 21. cikke szerinti tulajdonhoz való jog, valamint a 24. cikke szerinti egyenlő védelem elve keretében nyílt lehetőség környezeti vonatkozású ügyekben eljárni.⁷⁸² Ez összhangban van a kontinens egyes részeit jellemző életformával, amely az európai

⁷⁸⁰ Ennek kapcsán a Charta 52. cikkének (3) bekezdése szerint amennyiben a Charta olyan jogokat tartalmaz, amelyek megfelelnek az Emberi Jogok Európai Egyezményében biztosított jogoknak, akkor „*e jogok tartalmát és terjedelmét azonosnak kell tekinteni azokkal, amelyek az említett egyezményben szerepelnek. Ez a rendelkezés nem akadályozza meg azt, hogy az Unió joga kiterjedtebb védelmet nyújtson.*”

⁷⁸¹ „*A magas színvonalú környezetvédelmet és a környezet minőségének javítását be kell építeni az uniós politikákba, és a fenntartható fejlődés elvével összhangban biztosítani kell megvalósulásukat.*”

⁷⁸² Ld.: *Mayagna (Sumo) Awas Tingni Community v. Nicaragua* (2001), Ser. C, No. 20. Ezen ügy az Amerikaközi Bíróság vonatkozó tárgyú ítélkezési gyakorlatának „zászlóshajó-döntésének” tekinthető.

kontinensen szinte ismeretlen jelenségként hat. A természeti környezetben élő, törzsi alapú (indián, etc.) közösségek a környezethez, a természethez jóval szorosabban kötődnek, így fokozottan ki vannak téve a környezetkárosodás, a környezeti káresemények veszélyeinek, amelyek az emberi jogaik valamennyi szegmensét igen hátrányosan érintik. Az életterüket biztosító, évszázados otlétet lehetővé tevő területek iránti ragaszkodásuk találkozik-találkozhat az egyezménybe foglalt tulajdonhoz való joggal mint nevesített első generációs emberi joggal.

A vonatkozó tárgyú ügyek listája rámutat arra, hogy *egyrészt* az európai jogvédelmi mechanizmushoz képest sokkal speciálisabb a károsultak, kérelmezők személyi köre (indián és egyéb közösségek). *Másrészt* a hivatkozott jogok köre korlátozottabb, például az európai rendszerben általánosan elfogadott magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogra való hivatkozás az amerikai kontinensen egyrészt beolvad a magánélet védelmének 11. cikkben taglalt jogába, *harmadrészt* az amerikai kontinensen sokkal nagyobb a szerepe az Emberi Jogok Amerikaközi Bizottságának (amelynek európai megfelelője már megszűnt).

Az amerikai jogvédelmi rendszerben azonban jelentős változást hozott az 1988-ban aláírt (és 1999-ben hatályba lépett), a gazdasági, szociális és kulturális jogokról szóló *san salvadori jegyzőkönyv*, amely 11. cikkében kifejezetten nevesíti az egészséges környezethez való jogot, amelynek meghatározza már az alanyi oldalát is. Ezzel a jegyzőkönyv „egyéni jogként és teljes egyértelműséggel ismeri el az egészséges környezethez való jogot, illetve környezettel kapcsolatos információkra vonatkozó jogot,” noha nem tisztázza a jog pontos tartalmát.⁷⁸³

Az afrikai rendszerben az Ember és Népek Jogainak Afrikai Kartája⁷⁸⁴ – az európai és amerikai védelmi rendszerrel ellentétben⁷⁸⁵ – számos explicit környezetjogi vetülettel bíró emberi jogot nevesít, melyek sokkal inkább a család, a csoport, a törzs védelmét és fenntartását, semmint az egyénhez rendelt jogvédelmet helyezik előtérbe.⁷⁸⁶ A kifejezett környezetjogi vetülettel bíró emberi jogokról a Karta 16. cikke (az elérhető legjobb fizikai és mentális egészségről), a Karta 21-22. (természeti erőforrásokhoz való hozzáférés és az emberiség közös örökségében való részesedés joga) és 24. cikkei (fejlődést elősegítő általánosan kielégítő környezethez való jog) szólnak. Ez utóbbi kapcsán jegyzi meg találoán

⁷⁸³ Ld.: KARDOS: *i. m.* 56.

⁷⁸⁴ A Kartát ld.: *African Charter of Human and People's Rights*, June 27, 1981, Doc. OAU/CAB/LEG/67/3/Rev.5, 21 ILM 59 (1982).

⁷⁸⁵ Valamennyi emberi jogi fórum jogvédelmi jurisdikciójáról fest átfogó képet BOYLE, Alan: *Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment*. *Fordham Environmental Law Review*, Vol. XVIII (2007) 471-511.

⁷⁸⁶ A Kartához 2003-ban csatolt, a *nők jogairól szóló maputói jegyzőkönyv* (2003 Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women) is önálló szakaszt szentel e jognak, amikor a 18. cikkében az egészséges és fenntartható környezethez való jogot nevesíti.

Kardos, hogy a fejlődés és a környezet „könnyen ellentmondásba kerülhet, sőt ki is olthatják egymást. Arról van szó ugyanis, hogy a fejlődés igénye (különösen Afrikában – a szerző) lerombolhatja a környezet „teljességét”.⁷⁸⁷

Ugyanakkor az afrikai kontinensen történt meg először, hogy egy emberi jogvédelmi fórum a környezetvédelem és az emberi jogok kapcsolatának igen erőteljes közös vonatkozási pontjait húzta meg. Az *Ogoni-föld ügyében* (Ogoniland Case)⁷⁸⁸ háttérében az állt, hogy a Nigéria déli részén található Ogoni-vidéken élő lakosság – közel félmillió ember – rendkívüli károkat szenvedett el azáltal, hogy a kőolaj-kitermelés fejlesztése, növelése érdekében az állam falvakat, környezeti elemeket rombolt le, pusztított el, az így előállt szörnyű helyzet pedig az ott élő lakosság életkörülményeit és megélhetését rendkívüli módon megnehezítette.

Az ügyben ugyan az Ember és Népek Jogainak Afrikai Bizottsága járt el (azaz ítélet nem született, a Bizottság állásfoglalása nem kötelező erejű), de a Bizottság konklúzióját mint *cause célèbre*-típusú számos más regionális emberi jogi bíróság (így pl. az Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága is) magáévá tette, és gyakorta idézi. A Bizottság ugyanis addig nem tapasztalt mértékben közelítette egymáshoz a szennyezett környezet és az emberi jogok sérelmének (elsősorban fizikai és lelki egészséghez való jog) kérdését, az alapvető ökológiai egyensúly megbomlása az érvelés szerint sérti a megfelelő környezet és kielégítő életkörülmények iránti emberi szükségletet, amely az elérhető legjobb fizikai és mentális egészség (Karta 16. cikke), valamint a fejlődést elősegítő általánosan kielégítő környezethez való jog (Karta 24. cikke) sérelmét jelenti. Nigéria az eljárásban egyébként nem vett részt, és az ügy utóéletéhez tartozik, hogy a 2000-es évek végén egy világméretű olajcég fizetett az Ogoni-földön élőknek több, mint 15 millió dollárt.

Az emberi jogok és a környezetvédelem összekapcsolása tehát a gyakorlatban már elfogadott mechanizmusokat hívott életre, amikor a különböző bírói fórumok – konkrét nevesítés és szabályozás hiányában – egyes emberi jogok hatálya alá kezdték el besorolni a szennyezések kérdését, a környezetet, természetet érintő negatív hatásokat, amely minden bizonnyal a jogfejlesztés egyik legtipikusabb megnyilvánulásaként minősíthető. A nagyszámú bírói döntés – elsősorban az európai jogvédelmi rendszerben – azt bizonyítja, hogy a határon áterjedő károk áldozatainak kártérítésére vonatkozó nemzetközi szabályok léteznek, még akkor is, ha

⁷⁸⁷ Ld.: KARDOS: *i. m.* 55-56.

⁷⁸⁸ *The Social and Economic Rights Action Center and the Center for Economic and Social Rights v. Nigeria*. AHPR, Communication 155/96 (2002).

ezek pontos definiálása rendszerint elmarad,⁷⁸⁹ vagy egyéb jogokkal, így az emberi jogokkal együtt tölthetik csak be szerepüket.

Az állam elsődleges felelőssége annak biztosítása, hogy ezen jogok az emberhez méltó körülmények között teljesülhessenek, ennek érdekében az államnak konkrét, tevőleges kötelezettségei vannak. Ez megnyilvánulhat akár egy szennyező gyárral szemben alkalmazott jogalkotási és adminisztratív eszközökkel egyaránt. Ezek elmaradása esetén bekövetkező, az emberi életet potenciálisan veszélyeztető eredményekért az állam felelőssé tehető, amely az emberi jogok biztosításának egyik alapfeltétele. Ezáltal valósulhat meg az *állam mulasztása és felelőssége – környezeti károkozás – károsult emberi jogai* közötti trichotomikus kapcsolat, amely a regionális emberi jogi bírói fórumok szintjén mind hatékonyabb módon kikényszeríthető.

4.4. Az ENSZ Tengerjogi Törvényszékének szerepe

A nemzetközi bírászkodás specializálódási törekvéseinek első jelentős eredményeként könyvelhetjük el a Tengerjogi Törvényszék 1996-os felállítását. A hamburgi székhelyű Törvényszék leginkább a tengeri járművekkel szemben fogatosított intézkedéseket és halászati kérdéseket érintő ügyekkel, valamint olyan környezetvédelmi-környezetjogi kérdésekkel foglalkozik, amelyek szorosan összefüggnek az 1982-es tengerjogi egyezményrel (ld. különösen ennek 286. és 287. cikkeit), ezen belül elsősorban a tengeri környezet védelme, valamint a tenger élő erőforrásainak megőrzése élvez prioritást a „legifjabb” bírói fórum gyakorlatában;⁷⁹⁰ mivel a bírói fórum létrehozásának indokát a tengerjogi egyezmény értelmezésével és alkalmazásával kapcsolatos viták eldöntése szolgáltatta.⁷⁹¹ Emellett újdonság, hogy amíg például a Nemzetközi Bíróság előtti környezetvédelmi tárgyú peres eljárás esetén a felek csak államok lehetnek, addig a Törvényszék eljárásában nemzetközi szervezetek, természetes és jogi személyek, illetve vitatott státusú területek is félként

⁷⁸⁹ Ld.: BOYLE: *Globalizing...*, 18.

⁷⁹⁰ Az ítékezés általános elvárásairól, valamint az elvárások sorsáról:

- i) a Törvényszék felállítása előtt ld.: ODA, Shigeru: *Dispute Settlement Prospects in the Law of the Sea. International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 44 (1995) No. 4, 863-872.;
- ii) a Törvényszék felállításakor, illetve az első évek tapasztalatairól ld.: MENSAH, Thomas: *The Dispute Settlement Regime of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea. Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 2 (1998) 307-323., illetve
- iii) közel 8 éves ítélezési gyakorlat ismeretében ld.: SCHWARTE, Christoph: *Environmental Concerns in the Adjudication of the International Tribunal for the Law of the Sea. Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 16 (2004) Issue 3, 421-439.

A különbségek jól érzékelhetőek a három kérdéses szakaszban.

⁷⁹¹ Ld. a Törvényszék Statútumának 20-24. cikkeit, a tengerjogi egyezmény 293. cikkével összhangban.

szerepelhetnek. Ezen szervezeti és személyi kör számára biztosított „perlési jog” elősegíti a hatékony kontrollt az államok (tengeri) környezetet károsító tevékenysége felett. Az általános nemzetközi bíráskodáshoz képest a szektorális, speciális tengerjogi bíráskodásnak vannak kétségtelen, korántsem elhanyagolható előnyei. *Egyrészt* az ügyek elbírálása egyszerűbb és gyorsabb eljárásban történik, és – az államok számára nem mellékes körülményként – jóval olcsóbb, mint pl. a Nemzetközi Bíróság előtt folyó ügyek esetében. *Másrészt* számos olyan tengerjogi ügy adódik, ezen belül a tengeri környezettel, tengerszennyezéssel kapcsolatosan, amikor nem feltétlenül az államok, hanem tipikusan magánszemélyek vagy jogi személyek az érintettek. Mivel a Tengerjogi Törvényszék előtt akár magánszemélyek is felléphetnek (tehát nem kizárólag államok), ezért ez az ilyen jellegű ügyek elbírálására optimális lehetőséget kínál. Ha az államok nem érintettek közvetlenül egy adott ügyben, akkor nem indokolja semmilyen körülmény, hogy egy bíróság előtt folyó jogvitába avatkozzanak. Ha ezt tennék, ez önmagában lassítaná, és bonyolultabbá tenné az eljárást, továbbá kikerülne az eljárás „urainak”, az érintett feleknek az irányítása alól ügy, illetve a jogvita elmérgesíthetné a beavatkozó államok közötti viszonyt. Ezért sem tartom aggályosnak, hogy az államok mellett helyett egyéb entitások is perlési jogot kaptak a Tengerjogi Törvényszék előtti eljárásokban.

Feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a Törvényszéktől a nemzetközi közösség eleinte azt várta, hogy a tengerjogi egyezmény ún. „szürke” foltjait „kifehéríti”, azokat világossá teszi, illetve azokat bírói jogfejlesztésén keresztül lényegi tartalommal tölti meg. Elmondható, hogy ezen elvárásnak mindezidáig nem tudott eleget tenni (részint külső tényezők miatt), az eddigi ügyek ismeretében ugyanis némi kritikával illethető, hogy a Törvényszék egy környezeti implikációval bíró ügy kapcsán egyértelmű kijelentésre és a környezeti kérdések esetében evolutív jogelvek megfogalmazására csak nagyon ritkán vállalkozik.⁷⁹² Nem hagyható figyelmen kívül ugyanakkor az a tény sem, hogy a Törvényszék nemrég jött létre, és mindeddig rendkívül kevés ügyet tárgyalt⁷⁹³ egy meglehetősen specializált területen, így valójában egy egységes és kialakult tengerjogi ítélkezési, ezen belül kártérítési gyakorlat még nem lehet *expressis verbis* megfogalmazott elvárás a jogirodalom szintjén sem. Az eddigi

⁷⁹² Analóg a helyzet azzal, ahogyan Boyle az egyes, választottbírói utat is megjárta ügyeit minősíti, miszerint, amiről a bírói fórumok nem döntöttek a környezeti tárgyú ügyekben, jóval fontosabb annál, mint amiről a nemzetközi környezetvédelmi jogot érintően döntöttek. BOYLE, Alan: *The Environmental Jurisprudence of the International Tribunal for the Law of the Sea. International Journal of Marine and Coastal Law*, Vol. 22 (2007) No. 3, 371.

⁷⁹³ Ez természetesen önmagában kritikája is lehet a bírói fórumnak, hiszen az első tíz évben – 1996 és 2006 között – mindössze három ügyben született ítélet a Törvényszék előtt. A szomorú és baljós tendenciák megfékezése érdekében a Törvényszék – különböző fórumok, etc. szervezésével, a kormányok kifejezett biztatásával – évek óta próbál tenni valamit. Vö.: BOYLE: *The Environmental Jurisprudence...*, 371-373. és CHURCHILL, Robin: *Dispute Settlement under the UN Convention on the Law of the Sea: Survey for 2006. International Journal of Marine and Coastal Law*, Vol. 22 (2007) No. 4, 466-467.

ítélkezési gyakorlatból azonban már leszűrhető, hogy az államok elsősorban tengeri járművekkel szemben fogantatosított intézkedéseket (*Saiga-ügy*, *Grand Prize-ügy*, *Tomimaru-ügy*, etc.), valamint halászati kérdéseket és a tengeri környezet védelmével kapcsolatos ügyekkel (ún. *kék úszójú tonhal-ügy*,⁷⁹⁴ *MOX-erőmű ügye*,⁷⁹⁵ *talajjavítási tevékenységek ügye*⁷⁹⁶) fordulnak a Törvényszékhez. Utóbbi három jogvitához fűződött a legnagyobb elvárás a tekintetben, hogy a Törvényszék juriszdikciója jelentősen alakítani tudja az ezekben foglalt elvekkkel és argumentációs gyakorlattal a nemzetközi környezetvédelmi jog *corpusát*.⁷⁹⁷ Ma már megállapítható, hogy ezen – talán túlságosan is nagy és eleve túlzó – elvárásnak a Törvényszék nem volt képes megfelelni. Az ítéletek ugyan fontos és szimbolikus, de semmiképpen sem tekinthetők novíális és sajátságos környezeti szempontokat magukban foglaló döntéseknek, amelyek nagyban hozzájárulhatnának a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlesztéséhez.⁷⁹⁸

I. A kék úszójú tonhal ügye

A Tengerjogi Törvényszék az ún. *kék úszójú tonhal-ügyben* (*Southern Bluefin Tuna*)⁷⁹⁹ ideiglenes intézkedést ítélt meg, annak érdekében, hogy e tengeri halfaj állományának további súlyos károsodását megelőzze. Azonban a hamburgi testület sokkal inkább a „megfelelőség” elvére (vö. a tengerjogi egyezmény 290. cikkének (1) bekezdésével), mintsem a „visszafordíthatóság” – egyébként a Nemzetközi Bíróság által is elfogadott – elvére alapozva hozta meg döntését.⁸⁰⁰

Az Ausztrália és Új-Zéland által Japánnal szemben indított ügy háttérében az állt, hogy a kérdéses tonhal egy veszélyeztetett vándorló faj, amelynek halászási kvótáiban a három állam még az 1980-as években megegyezett. Japán azonban – a felperesek érvelése szerint – a

⁷⁹⁴ Ld.: *Southern Bluefin Tuna Case* (Australia and New Zealand v. Japan), Order of August 27, 1999.

⁷⁹⁵ Ld.: *MOX Plant case* (Ireland v. United Kingdom), Provisional Measures, Order of 3 December 2001.

⁷⁹⁶ Ld.: *Case concerning Land Reclamation by Singapore in and around the Straits of Johor* (Malaysia v. Singapore), Provisional Measures, Order of 8 October 2003.

⁷⁹⁷ Vö.: RASHBROOKE: Gwenaële: The International Tribunal for the Law of the Sea: A Forum for the Development of Principles of International Environmental Law? *International Journal of Marine and Coastal Law*, Vol. 19 (2004) No. 4, 516.

⁷⁹⁸ A kudarc okairól ld. RASHBROOKE: *i. m.* 534-535. Ezek közé sorolható pl. a Törvényszék által bizonytalan módon alkalmazott elvek (elővigyázatossági klauzula, etc.) eleve homályos és vitatott jellege, jogi hatása; az indoklások nem kellő mértékben kidolgozott érvrendszere; valamint – többek között – a tengerjogi egyezmény 290. cikke alapján lehetővé tett ideiglenes intézkedések iránti kérelmekből fakadó korlátok (végleges döntés hiányában), amelyek nagy része a 290. cikk inherens anomáliáiból ered.

⁷⁹⁹ Ismertetését ld.: BIALEK, Dean: Australia & New Zealand v Japan: Southern Bluefin Tuna Case. *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 1 (2000) No. 1, 153-160.

⁸⁰⁰ Ld.: MARR, Simon: The Southern Bluefin Tuna Case: The Precautionary Approach and Conservation and Management of Fish Resources. *European Journal of International Law*, Vol. 11 (2000) No. 4, 817-818.

megegyeztetést nem tartotta be, amit kizárólag kutatási céllal indokolt. Ausztrália és Új-Zéland szerint Japán ezzel jelentős károkat okozott a halállományban. A Törvényszék ugyan *expressis verbis* nem mondta ki,⁸⁰¹ de az elővigyázatossági klauzúrára hivatkozva a feleket felhívta arra, hogy a szerződés szerint, a halállomány felesleges és jelentős károsodásának megakadályozása érdekében folytassanak konzultációt, és határozzanak a közös cselekvésről (az ítélet meghozatala után Japán befejezte a “kutatást”).

A Törvényszék indokolása ugyanakkor igen meggyőzően bizonyítja az elővigyázatossági klauzula implicit elismerését, miszerint az eszközöket illető tudományos bizonytalanság esetén a cselekmény sürgős alkalmazása elfogadott, a halállomány további pusztulásának elhárítása érdekében. A döntés a próbahalászat korlátozását írta elő, az állományban jelentkező potenciális károk elkerülése érdekében.

II. A MOX-erőmű ügye

Az ügy egyik specifikuma, hogy több bírói fórum volt érdekelt az eljárásban. Az *Állandó Választottbíróóság* előtt az eljárást már megszüntették, az *Európai Bíróság* elmarasztalta Írországot, amiért más nemzetközi bírói fórumhoz fordult (holott az uniós jogot érintő, az uniós tag peres felek közötti ügyeket elsődlegesen – érvelése szerint – az Európai Bírósághoz kell utalni), míg a *Törvényszék* előtt ideiglenes intézkedések kibocsátása iránti kérelmet terjesztett be a felperes ír állam az Egyesült Királysággal szemben. Az ügy⁸⁰² háttérében az állt, hogy a Sellafieldehnél újabb erőművet helyeztek üzembe az Ír-tenger partjai mentén, viszonylag közel az ír partokhoz. Írország a szennyezéstől félve arra kérte a Törvényszéket, hogy kötelezze az Egyesült Királyságot az engedélyezési folyamat felfüggesztésére, vagy léptessen életbe egyéb alternatív megoldási módokat. Az ír állítást, miszerint – Sellafield miatt – az Ír-tenger már így is az egyik legszennyezettebb a világon, az Egyesült Királyság vitatta, mivel az szerinte jelentéktelen károkat okoz, a kockázat pedig elhanyagolható, és Írország nem tud egyértelmű bizonyítékot felmutatni a károsodásra.

A *MOX-ügyben* a Törvényszék ugyan konzultációra kötelezte a feleket, viszont későbbiekben a Nemzetközi Bíróság példáját – és sajnálatos módon nem a kék úszójú tonhal-ügyben hozott döntésében foglaltakat – követte, amikor az egyértelmű, visszafordíthatatlan és

⁸⁰¹ Egyébiránt az elővigyázatosság elvének elismeréséhez eme ügyben járt legközelebb a Törvényszék. Ld.: BOYLE: *The Environmental Jurisprudence...*, 373.

⁸⁰² Az ügy ismertetését ld.: BROWN, Chester: International Tribunal on the Law of the Sea – Provisional Measures before the ITLOS: the Mox Plant Case. *International Journal of Marine and Coastal Law*, Vol. 17 (2002) No. 2, 267-288.

jóvá nem tehető károk bizonyítását nem tekintette megfelelőnek a döntés meghozatalakor. Ez valójában egy súlyos önellentmondást takar a Törvényszék két döntésében alkalmazott ítélkezési módszer, voltaképpen – ha implicit módon is – az elővigyázatossági klauzula értelmezése és ennek gyakorlatban való alkalmazása viszonylatában.

III. A talajjavítási tevékenységek ügye

A Malajzia és Szingapúr között zajló jogvita háttérben az állt, hogy a maláj érvelés szerint a szingapúri talajjavítási tevékenység miatt sérül a maláj partok környezete, mivel jelentős változások következtek be a vízhozamban. Ezért kérelme arra irányult, hogy a Törvényszék döntésében kötelezze Szingapúrt a munkálatok felfüggesztésére. Malajzia szerint az alperes fél előzetes környezeti hatásvizsgálatot sem végzett, illetve a szomszédos államokkal sem konzultált, ezért információt kér az alperestől.

Szingapúr érvelésében a talajjavítási tevékenységet egyre növekvő népsűrűségével magyarázta, miközben – érvelése szerint – a maláj fél nem tudta bizonyítékokkal alátámasztani a szennyezési, károsodási következményeket. A kék úszójú tonhal ügyében és a MOX-ügyben hozott döntések inkoherenciájára utal az a tény is, hogy míg Malajzia a kék úszójú tonhal ügyében hozott döntésre hivatkozott, addig a Szingapúr a MOX-ügy okfejtését és érvrendszerét vette át. A felek végül megegyeztek abban, hogy független szakértői testület vizsgálja az ügyet. A Törvényszék általános jelleggel mondta ki, hogy Szingapúr köteles tartózkodni a károkozástól, azonban nem talált egyértelmű bizonyítékot az azonnali, súlyos kár bekövetkezésének közvetlen eshetőségére.⁸⁰³

Az imént taglalt három jogeset jól szemlélteti azt a sajnálatos tényét, hogy az ügyek egy részében a bizonytalan és még visszafordítható potenciális károk vonatkozásában az államok inkább csak egy ideiglenes intézkedés kibocsátásáért fordulnak, illetve fordultak a hamburgi testülethez (pl. az *MOX-ügyben* vagy a *talajjavítási tevékenységek ügyében*), amennyiben az ideiglenes intézkedés és az együttműködés hatására elkerülhető lenne a potenciális káresemény. Az ideiglenes intézkedések helyett jóval célravezetőbb lenne egy ítélet formájában meghozott döntés, amely az adott ügyet végleges jelleggel döntené el, kiküszöbölve ezzel az ideiglenes intézkedésekben szükségszerűen megbúvó bizonytalansági tényezőket.

⁸⁰³ A Törvényszék szerint pl. Malajzia leginkább a partjánál folyó üzletelés veszélybe kerülésétől félt. Ezáltal pedig egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a fórum egyértelműen kilépett a „tengeri környezet öre” szerepkörből.

A hamburgi testület ügyeinek többsége egyes tengeri járművek lefoglalásával, azokkal szemben alkalmazott kényszerintézkedésekkel kapcsolatos. A Törvényszék juriszdikciója e tekintetben viszonylag egységesnek mondható, hiszen az esetek többségében a lefoglalást végző (és személyek esetében az őrizetbe vételt foganatosító) állam, illetve a hatóságoknak a tengerjogi egyezményrel ellentétes, azokat súlyosan sértő magatartását állapította meg.

A Törvényszék hosszútávon, eljárási-ítélkezési gyakorlatának „letisztulásával” megfelelő fórum lehet a tengeri környezet védelmével kapcsolatos ügyekben, függetlenül azon ténytől, hogy ennek jelei, az ezt ambicionáló állami szándékok egyelőre kevésbé ismereteseek, mindezek valós esélyét tehát még nehezen lehet felmérni. Elméletileg azonban jó esély mutatkozik arra, hogy olyan fórummá váljon, amelynek kártérítési gyakorlata akár példaként szolgálhat más bírói fórumok számára, hiszen a tengeri erőforrások kiaknázásakor a károkozó és károsult állam megnevezése, a kár valós összegének és helyrehozhatóságának, visszafordíthatóságának kérdése különösen problémás, ezek megválaszolása másfajta szemléletet, ítélkezési módot és gyakorlatot követelhet meg. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy egy adott ügy kapcsán az általa megfogalmazott álláspont gyakran nem konzisztens egy előző ügyében deklarált, hasonló tárgykörben adott megfogalmazással (ld. a részletesebben taglalt három jogvitát), noha a Törvényszék előtt zajló ügyek meglehetősen kevés száma egyben reális esélyt kínálhat arra, hogy az első ügyekben követett ítélkezési gyakorlata már a kezdetektől fogva egységes legyen,⁸⁰⁴ és egyfajta zsinórmértékül szolgáljon a jövőre nézve.

A Törvényszék előtt ügyek csekély száma, valamint az általam *bálnavadászati ügy-effektusként* nevesített jelenség pedig továbbra is kétségessé teszi a bírói fórumhoz fűzött remények bekövetkezését. A *bálnavadászati ügy-effektus* azzal van összefüggésben, hogy 2010-ben peres eljárás indult a Nemzetközi Bíróság előtt Ausztrália és Japán között. A felperes Ausztrália kérelmében az antarktisz bálnavadászat kapcsán kifejtett japán magatartást sérelmezte.

Az ügy érdekessége a Törvényszék szempontjából az, hogy a Nemzetközi Bíróság, nem pedig a Törvényszék előtt indult. Ez azért is figyelemre méltó tény, mert a jogvita tárgya tökéletesen illeszkedik a Törvényszék specifikus profiljához (voltaképpen annak modellértékű ügye lehetne), mindkét peres fél részt vett már a Törvényszék előtti eljárásban (ld. a kék úszójú tonhal ügyét, tehát rendelkeznek ítélkezési és eljárási tapasztalattal), bírót

⁸⁰⁴ A Tengerjogi Törvényszék első ügyében, az ún. *Saiga-ügyben* (Saint-Vincent és Grenada c. Guinea) hosszasan tárgyalt jóvátételi kérdéseket, de a károk egyrészt nem a tengeri környezetben, hanem a felperes állam zászlaja alatt hajózó járműben és annak személyzetében keletkeztek, másrészt az ítéletbe foglalt jóvátételi rendelkezések a Chorzów-ügy és a már tárgyalt ügyek kártérítési szabályait ismételték meg. Ld.: *M/V „Saiga” (No. 2) Case* (Saint Vincent and the Grenadines v. Guinea). Judgment, 1 July 1999. 167-177. szakaszai.

delegáltak már a testületbe, valamint egy döntés jóval hamarabb születhet meg, jóval költséghatékonyabb módon az egyébként „szakértő bírákból” felálló Törvényszék, mint a jelentősen túlterhelt Nemzetközi Bíróság előtt. Ezen tények ismeretében arra következtethetünk, hogy a Nemzetközi Bíróság kétségkívül magasabb presztízse és legitimációs bázisa, valamint kiforrottabb és ezáltal némileg kiszámíthatóbb joggyakorlata indokolja elsősorban a Törvényszék profiljába tartozó ügyeknek Hamburg helyett inkább Hágába történő utalását.⁸⁰⁵

5. fejezet

Önálló környezetvédelmi különbíróság létrehozásának gondolata

– és ennek kritikája

Egy koherens *jurisdikciós gyakorlat* kialakítása – egy olyan, egyedi sajátosságokkal bíró területen, mint a nemzetközi környezetvédelmi jog – leginkább egy környezetvédelmi különbíróság keretében valósítható meg a legegyszerűbben, legtisztábban. Eme felfogás reflexiójaként egy különálló, kifejezetten a környezetvédelmi tárgyú ügyek elbírálására szakosodott nemzetközi bírói fórum létrehozására irányuló törekvések a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődésével párhuzamosan jelentek meg. Intő jel azonban, hogy egy állandó bírói fórum keretében működő, az ENSZ legfőbb bírói fórumának kvalifikált tagjaiból álló speciális Kamara sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és 13 év után, egyetlen napirendjére került ügy nélkül már meg is szűnt.

Ugyanakkor vannak ellenpéldák, például a nemzetközi jog egyik önálló jogágán, nemzetközi környezetvédelmi jogi leágazódásokkal rendelkező területén belül, a tengerjog rezsimjében ugyanis már létrejött egy állandó, terület-specifikus bírói fórum. Márpedig a szokásjogi alapon kiforrott tengerjog rezsimje egészen az ókorig nyúlik vissza, míg a nemzetközi környezetvédelmi jog kezdetét csak 1972-re tehetjük, így e jogterület normarendszere egyelőre elmarad a tengerjog szabályozási struktúrájától. Talán a Tengerjogi

⁸⁰⁵ Churchill rámutat, hogy a Törvényszék érvelése több ügyben analóg a Nemzetközi Bíróság, illetve számos választottbíróóság argumentációjával (pl. tengeri határoknál az egyenlő távolságok elve). Ld.: CHURCHILL: *i. m.* 483. Ez *egyrészt* pozitív, mert ezzel a nemzetközi jog egységét és általános szabályainak kétségtelen tényét erősíti; *másrészt* viszont ennek vannak negatív vetületei, mivel e tényező az egyedi, terület-specifikus ítélkezési szempontok (ami indokolja a létét, önálló bírói fórumként való elismerését) és koncepciók egyértelmű hiányára utalhat.

Törvényszék felállításának is köszönhető, hogy egyes szerzőknél felmerült az ún. „Nemzetközi Környezetvédelmi Bíróság” létrehozásának gondolata.⁸⁰⁶

Mindezek tükrében jelen értekezés szerzője erősen szkeptikus egy ilyen fórum létrehozását illetően, hiszen az – a jelenlegi tapasztalatok birtokában, a környezeti tárgyú ügyekben a bírói fórumok eddigi „széttöredezett” ítélkezési praxisát szemlélve – nem feltétlenül szolgálná az egységes ítélkezési gyakorlat, ezáltal pedig a környezetvédelmi jog és a környezeti kárfelelősség elméletének és gyakorlatának fejlődését.

Egy ilyen bíróság felállításának talán legnagyobb gátja az, hogy minden különbíróóság nemzetközi szerződésen alapul, és egy összefüggő, speciális jogi rezsimet feltételez.⁸⁰⁷ Ilyen típusú normarendszer a nemzetközi környezetvédelmi jog területén még nem alakult ki, és figyelembe véve a terület alapvetően továbbra is *soft law*-jellegét, valamint az államok gazdasági érdekeivel sokszor összeegyeztethetetlen környezetjogi szabályokat, nem tűnik reális lehetőségnek, hogy a közeljövőben egységes környezetvédelmi egyezmény kerüljön elfogadásra, benne egy olyan bírói fórum létrehozásának jogi háttérszabályait tartalmazó résszel, amely a *soft law* szabályok uralta területen hatékony jogvédelmet és kikényszeríthető szankcionálási gyakorlatot intézményesít. Erre – lássuk be – vajmi kevés esély mutatkozik.

Az *Állandó Választottbíróság* (Permanent Court of Arbitration) részéről már 1993 szeptemberében megszületett azon felismerés, hogy – Nemzetközi Környezetvédelmi Bíróság hiányában – az Állandó Választottbíróságnak kell a környezetvédelmi ügyekkel kapcsolatos jogvitákban fontos szerepet szánni, és ehhez bizonyos hatáskört delegálni. Ennek érdekében a Választottbíróság adminisztratív tanácsa 2001-ben megalkotta a környezetvédelmi választottbíráskodás fakultatív szabályait⁸⁰⁸ (*Permanent Court of Arbitration Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to National Resources and/or the Environment*),⁸⁰⁹ amelyek a választottbíróság – képzett, szakértő bírákkal – környezeti tárgyú specifikus ítélkezését elősegíthetik, ezáltal létrejöhet egy környezeti ügyekkel foglalkozó szekció a Választottbíróságon belül, amely választottbírói fórumként már alkalmas lehet a környezeti ügyek elbírálására. Így reális lehetőség adódik arra, hogy a környezeti kérdésekkel

⁸⁰⁶ Egy hasonló bírói fórum esetleges létrehozásának indokairól, a kezdeti lépésekről, valamint a lehetséges modellekről ld.: HINDE, Susan: *The International Environmental Court: Its Broad Jurisdiction as a Possible Fatal Law*. *Hofstra Law Review*, Vol. 32 (2004) No. 2, 729-736.

⁸⁰⁷ Szemléletes példa a Tengerjogi Törvényszék, amely egy generális sokoldalú egyezmény alapján jött létre, a nemzetközi jog egy régi, szokásjogilag és *hard law* normák szintjén egyaránt kiforrott terepében, a tengerjog területén.

⁸⁰⁸ Ld.: *P.C.A. Reports*, 2001. 12-13.

⁸⁰⁹ Egy évvel később, 2002-ben pedig elfogadták a környezetvédelmi „békéltetés” fakultatív szabályait (*Permanent Court of Arbitration Optional Rules for Conciliation of Disputes Relating to National Resources and/or the Environment*). Ld.: *P.C.A. Reports*, 2002. 13-14.

kapcsolatos vitákat a megfelelő, a szükséges szakértelemmel rendelkező bírákból álló fórum fogja, egy egységes környezetjogi rezsím alapján eldönteni. Viszont az továbbra sem lehet reális cél, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog területén egy speciális hatáskörű állandó bírói fórum jöjjön létre, ezáltal tagolva tovább az egységesítés szándékával kialakított ítélkezési struktúrát.

IV. rész

Konklúziók

1. fejezet

A tudományos eredmények összegzése

A munkában bemutatásra került a kárfogalom valamennyi, nemzetközi jogilag jelentős implikációja, valamint a kárfelelősségi szerződések és egyéb, nem kárfelelősségi típusú, de a környezeti értékek védelmére hivatott szerződések egyes definíciós megoldásai, mintái. Ezek alapján megállapítható, hogy a szennyezésként, káros hatásként és egyéb jelentéssel bíró – látszólag szinonim, de egymástól eltérő kategóriákat és szempontokat rögzítő – fogalmak alkalmazása néhol eshetőlegesenek és a lényegét „elkendőző” megoldásnak tűnik. Különösen igaz ez a szektorális szerződések egyedi megoldásaira, amelyek azonban fragmentált helyzetet eredményeznek, mert a szektorok önálló kártipológiái nem képesek feloldódni egy hatékony és egységes környezeti kárfelelősségi rendszerben. Ez pedig magával hozza azt az eredményt, hogy a környezeti kárfelelősség területén továbbra is szétaprózódott, párhuzamosan több szálon futó és a környezetvédelmi jog egész *corpus*ában szerteágazó védelmi mechanizmusok érvényesülnek, gyakorta kioltva ezzel azokat a pozitívumokat, amelyek a mechanizmusok „összeboronálásával”, a károkozások szektorközi kezeléséből eredő előnyök szintjén jelentkeznének.

Ha a kárfelelősségi szerződések divergens gyakorlatát szemléljük, azt tapasztaljuk, hogy a szerződés alkalmazásának *sine qua non* elemére, a kár fogalmára vonatkozóan korántsem alakult ki egységes felfogás és tipológia, amely tény a szektorok szerint széttagolt kárfelelősségi rendszerek egyesítési lehetőségét, egy univerzális környezeti kárfelelősségi rendszer létrehozását alapjaiban meggátolja. Egységes kárfogalom nélkül nincs értelme a kárfelelősségi rendszer további „felépítményeiről” tárgyalni, gondolkodni. Nézetem szerint egy kárfelelősségi rendszer megszövegezése, elgondolása mindenkor a kár fogalmánál kezdődik, és valójában még itt dől el nagymértékben – ha nem is kifejezetten és végleges formában –, ennek bizonytalan volta tehát már eleve kétségessé, illetve szükségtelessé teszi a további erőfeszítéseket.

A kárfogalom neuralgikus pontjaira mutat rá továbbá azon tény, hogy az elmúlt évtizedek egyik kiemelkedő kodifikációs eredménye, a luganói egyezmény megszövegezése sikertelen próbálkozás marad a gyakorlat szintjén (figyelemmel a kellő, de egyébként csekély számú ratifikáció hiányára), noha az elmélet és a szakirodalom többnyire elismeri az egyezmény kármeghatározásának előremutató és mintaadó jellegét.

A kárfogalom megléte, a negatív környezeti vagy egyéb hatások bekövetkezése esetén pedig a felelősségi elméletek közötti választással, az eltérő kártelepítési módozatokkal kell a felelősségi jogi rezsimeknek szembesülniük, amelyek a kárfogalom szintjén túl az államok egyedi, gyakorlati megfontolásainak az elméleti felelősség-tipológiákkal való összevetését, az államok és a károkozás típusa szerinti lehető legkedvezőbb opció kiválasztását jelentik.

A kárfogalom meghatározása után hangsúlyozni kell, hogy a XIX. század végéig domináns nézet volt egy tulajdonképpen vétkességi alapú államfelelősségi koncepció, azzal az előfeltevéssel, hogy az államoknak a területük felett gyakorolt kizárólagos joghatósága képezi a felelősség alapját. Azonban abból, hogy egy állam a határain belül szuverenitást és kizárólagos jogköröket gyakorol, még nem következik, hogy az állam felelőssé tehető a határain belül bekövetkezett vagy onnan kiinduló és más állam területén jelentkező bármely sérelemért. Mindazonáltal, a XX. század közepétől kezdődően jól megfigyelhető, hogy az államok abszolút és sokáig korlátlanok hitt szerepének valamelyest érzékelhető hanyatlása új felelősségi klauzulák kialakulásának kedvez. E klauzulák megjelenése leginkább éppen a nemzetközi környezetvédelmi jog rendszerében érzékelhető folyamat.

A felvázolt rezsím-specifikus szerződések közös vonatkozási pontjai mutatják meg a kárfelelősségi jog elfogadott paramétereit, alappilléreit, amelyekből közös tanulságok vonhatók le. Másrészt viszont az instrumentumokból (főleg, ha aláírt, de hatályba nem lépett szerződésekről van szó), illetve ezek hiányosságaiból világosan kiderülhet, hogy melyek a téma szempontjából rendkívüli fontossággal bíró kérdések, amelyek „áldozatul” estek a jogalkotó államok kompromisszum-kényszerének, amiért a nemzetközi jog kárfelelősségi rezsímjei egyelőre kénytelenek ezeket nélkülözni.

A környezeti károkat is magukban foglaló felelősségi rezsimeknek a nyilvánvaló kártalanítási és kárfelelősség-kirovási célzat mellett további törekvései közé tartoznak *egyrészt* az olyan gazdasági ösztönzők megalkotása, amelyek a környezetvédelmi tárgyú kötelezettségek betartását és a károk elkerülését segítik elő; *másrészt* előírhatják a környezet károsodását okozó jogellenes magatartások kriminalizálását; *harmadrészt* a környezetre káros magatartásoktól való elriasztás vagy a károk megelőzése érdekében a károk elkerülése érdekében elővigyázatosságra sarkallják azon személyt, akihez/amelyhez a szerződés a

felelősséget telepíti. Ezekre figyelemmel a *megelőzés – szennyező fizet elve – elővigyázatosság* trichotómiája ma már minden kárfelelősségi klauzula (és rezsim) szerves részét képezi, mely nélkül egyetlen kárfelelősségi szerződés sem tölthet be hatékony szerepet, e hármas rendszer egyes részei egymással összhangban értelmezhetők, és a szerződésekben szabályozott kártelepítő mechanizmusokat is többnyire ezekre tekintettel kell értelmezni, alkalmazni.

A munkában taglalt rezsim-specifikus megközelítések alapvetően egy fragmentált rendszer kialakításához járulnak hozzá,⁸¹⁰ viszont előnyei között feltétlenül meg kell említeni, hogy a nemzetközi jogi realitást leginkább ez a fajta megközelítési mód tükrözi. Az államok részvételi hajlandósága a rezsim-orientált felelősségi instrumentumokban is változó képet mutat, ennek tükrében pedig nagyon nehéz jelenleg azt elképzelni, hogy egy univerzális, minden rezsimre alkalmazható felelősségi norma konstitualizálása mellett kötelezzék el magukat.

A környezeti kárfelelősség nemzetközi vonatkozásainak vizsgálatát egyébiránt megnehezíti, hogy az érintett tárgykör két olyan terület „találkozási pontján” fekszik, amelyek ezideáig jobbra nélkülöznek a nemzetközi jogágaktól egyaránt elvárt, a kötelező jogi normák által támasztott szigorú követelményeket. A nemzetközi környezetvédelmi jog és a felelősségi jog nemzetközi jogi vetülete az intézményesedés és a „kikristályosodás” fejlődési útján, tulajdonképpen egy köztes fázisban van, amelyből fakadóan számos alapvető fontosságú jogintézmény még nem alakult ki eme jogágak rendszerében.

A *nemzetközi környezetvédelmi jog specifikuma* szerint ennek normarendszere nemcsak a belső jogokhoz képest, hanem az „anyagjog” nemzetközi jogon belül is „töredezett és rendszertelen”,⁸¹¹ hiszen a nemzetközi szerződésekben előírt, illetve elvárt védelem hazai, regionális vagy nemzetközi szintű megszervezése sokszor nem olvasható ki egyértelműen a normaszövegből, amely gyakorta absztrakt vagy absztrahált elvek (szennyező fizet elve, az

⁸¹⁰ A környezeti tárgyú nemzetközi jogalkotásra a fragmentáció és szétagoltság kettős kifejezése illik leginkább, mintsem a szisztematikus jelző. További problémát jelent, hogy egy szerződés elfogadása is jelentős lépés, de ennek ratifikációja és a belső jog szintjén való alkalmazása nélkül a szerződés nem érheti el a célját. A jogalkotást pedig nagymértékben a katasztrófákra, illetve a súlyos és fenyegető veszélyekre reagáló kényszeres, a nemzetközi közvélemény által elvárt azonnali cselekvési módozatok generálják. *Goldie* szavaival élve ez az ún. *tűzoltóbrigád mentalitás* (fire-brigade mentality) fedezhető fel a környezeti tárgyú megállapodások jelentős részénél. Vö.: GOLDIE, Frederick: Development of an International Environmental Law – An Appraisal. In: HARGROVE, John (ed.): *Law, Institutions and the Global Environment*. Oceana Publications, Sijthoff, Leiden 1972. 104.

1972 óta történt változás, viszont némi árnyalattal ugyan, de az iménti megállapítás ma is helyénvalónak tűnik.

⁸¹¹ Ld.: GÜNDLING, Lothar: Environment, International Protection. In: DOLZER, Rudolf (ed.): *Encyclopedia of Public International Law*, Instalment 9 (1986) 123.

elővigyázatosság és megelőzés elve vagy a fenntartható fejlődés koncepciója),⁸¹² semmint jogi kötelezettségeket előíró szabályok mentén épül fel. Emellett a *környezeti kár univerzális meghatározásának hiánya*, valamint a nemzetközi környezetvédelmi jog számos rendelkezésének ún. *soft law*-jellege hátráltatja azt a folyamatot, amelynek eredményeként a nemzetközi környezetvédelmi jog a nemzetközi jogon belül egy egységes és összefüggő rendszerre formálódhatna. Ezek nélkül pedig a bíraskodási funkció sem képes azt a feladatot betölteni, amelyet a belső jogi jurisdikciós gyakorlatnál mint jogfejlesztő tevékenységnél szinte a kezdetektől fogva tapasztalhatunk.

A *felelősségi jog specifikuma* szerint anomáliát okoz a nemzetközi jogi felelősség szerződésben rögzített szabályainak hiánya, a kötelező bíraskodás hiánya, a nemzetközi jogsértés minősítésének sokat vitatott kérdésköre, valamint a nemzetközi magánjogi implikációknak a felelősségi jogban betöltött szerepe.

Mindezekből az is következik, hogy a nemzetközi jogban az elmélet szintjén alapvetően három felelősség-típus által meghatározott keretben történhet a felelősség-kanalizáció. A Nemzetközi Jogi Bizottság kodifikációs tevékenysége nagyban elősegítette azt, hogy az állam, illetve egyéb entitások felelősségének elkülönítése mellett immár a nemzetközi jogot sértő és a nemzetközi jogot nem sértő cselekmények miatti felelősségi kérdések külön kategóriát alkossanak. A nemzetközi környezetvédelmi jog terén azonban e három felelősségi kategória kérdése sajátágosan alakul.

Először, a határokon áterjedő károk kérdése felvetheti a jogsértésen alapuló államfelelősség (State responsibility) elméletét. Ez magában foglalhatja egy olyan kötelezettség megsértését, amely által a más állam vagy egyéb terület (*res communis omnium usus*) környezetében káros hatások jelentkeznek. Ezen területek, vagyis nem állami fennhatóság alatt álló földrajzi térségekben (leginkább a nyílt tenger, az Antarktisz, a világűr és az égitestek) bekövetkező károk egyébiránt még több problémát is okozhatnak a nemzetközi jogban, tekintve, hogy rendkívül nehéz pl. a szennyező fél felderítése, mivel eme területeket – kivételekkel ugyan – minden állam használhatja. A használat leggyakoribb korlátai közé tartozik a békés célzat és azon kötelezettség, hogy az itt végzett cselekménnyel nem veszélyeztetheti egy állam más állam jogait, vagy nem tehet kárt a *res communis omnium usus* területen. Eme térségekre fokozottan vonatkozik a károkozás tilalma, mégpedig egy általános jogi kötelezettségként, amelyet kiegészít az egyes térségekre vonatkozó kötelező nemzetközi szerződések halmaza (a nyílt tenger szabályait összegző tengerjogi egyezmény, a

⁸¹² Ezen elvek kellően általánosak ahhoz, hogy egyrészt minden állam számára elfogadhatók legyenek, másrészt viszont ezekből konkrét kötelezettséget nehéz levezetni.

világűr-specifikus dokumentumok, az Antarktisz szerződés, etc.). Elmondható viszont, hogy a generális károkozási tilalom eme szerződéseknek is hangsúlyos része, így a *res communis omnium usus*-jellegű területek védelmét számos kötelező norma biztosítja, következésképp a nyílt tengerek folyamatos (nem egyszeri, pl. olajszállító hajóról történő vagy egyes „szemétszigetek” útján való) szennyezése esetén pl. nem jogi, hanem fizikai, bizonyíthatósági kérdéseken – ki volt a szennyező fél – múlik a kárfelelősség megállapítása és kártérítés kiszabása (illetve ennek elmaradása).

A tradicionális elmélet szerint az államfelelősség megállapításához elegendő, ha az állam joghatósága alá tartozó felelős személy/entitás magatartása beszámítható az államnak. Az elmélet a korábban taglalt Trail Smelter-ügyhöz kapcsolható, azonban ma már nem tűnik alkalmasnak a környezeti károkért való felelősség elsődleges felelősség-telepítő formulájának. A Nemzetközi Jogi Bizottság által e kérdéskörben elfogadott államfelelősségi Tervezet csak névleg hasonlít a XX. század első felének államfelelősségi klauzulájához, ennek ellenére viszont nem látható a Tervezet szerződésbe foglalásának szándéka az államok részéről. Pedig a Tervezet már eleve korlátok közé szorítja a betudhatósági szempontokat, amikor konkrétan meghatározza ennek esetköreit,⁸¹³ illetve definiálja az állam nemzetközi jogot sértő cselekedetét,⁸¹⁴ amely nagy előrelépés a Trail Smelter-ügy idején fennálló, tulajdonképpen tisztázatlan és általános felelősségi esetkörhöz, amely az abszolút szuverenitás irányadó elvéből vezette le a felelősség valamennyi szegmensét.

A környezeti károk miatti felelősség normaanyagából tehát jelenleg a jogsértésen alapuló államfelelősség szabályai hiányoznak, és nagy bizonyossággal állítható – legalábbis az államok szabályozási hajlandóságát, illetve ennek hiányát tapasztalva –, hogy a környezeti kárfelelősség elméletét közvetlenül ez a felelősség-típus nem képes befolyásolni. A környezeti károk potenciálisan jelentős mértéke, és az ebből eredő kártérítési kötelezettségtől való félelem, valamint az a tény indokolja az államok távolságtartását, hogy a lehetséges szennyezők leginkább nem állami tulajdonban lévő jogi személyiséggel rendelkező szervezetek, vállalatok. Az államok az ilyen szervezetek tevékenységéért közvetlenül felelősséget nem vállalnak a nemzetközi jog szabályai szintjén, noha tudjuk, mögöttes-

⁸¹³ Ld. a Tervezet 4-11. cikkeit. Ezen szempontok között találjuk az állami szervek magatartását, kormányzati hatalom elemeit gyakorló személy vagy egység magatartását, egy másik állam által az állam rendelkezésére bocsátott szervek magatartását, a hatáskör túllépését vagy az utasítások megszegését, egy állam irányítása vagy ellenőrzése alatt álló magatartást, a hivatalos hatóságok hiányában vagy helyett kifejtett magatartást, a felkelő vagy más mozgalom magatartását, valamint az állam sajátjaként elismert és elfogadott magatartását.

⁸¹⁴ A Tervezet 2. cikke szerint a cselekvésből, vagy mulasztásból álló magatartás az állam nemzetközi jogsértő cselekedetének minősül, ha a magatartás a nemzetközi jog szerint az államnak betudható, és az állam valamely nemzetközi kötelezettségének megszegését valósítja meg.

reziduális felelősként, illetve kártérítési-kártalanítási kötelezettként számos esetben⁸¹⁵ az állam részéről történik a kárigények megtérítése.

Másodszor, az állam nemzetközi jogot nem sértő, de primer normák szerinti káros magatartása miatti felelősség (State liability) kapcsán már nem olyan szembetűnő az államok „elutasítása”, még ha ennek szerződéses elismerése tulajdonképpen egyetlen felelősségi típusú normára, az 1972-es űrkárfelelősségi szerződésre korlátozódik. Az egyezmény szövegében ez a felelősség-kanalizáció azonban inkább egyfajta politikai szándéknyilatkozatnak, semmint konkrét kárfelelősségi mechanizmusnak tekinthető. Az űrkárfelelősség kérdése mint a környezeti károk egyik speciális válfaja azonban korántsem került olyan mértékben az államok fókuszába, mint egyéb káros tevékenységek. Ennek oka lehet mindenképpen az a tény, hogy rendkívül kevés állam érintett az űrtevékenységben, ezért a közvélemény számára nehezen érzékelhetők, és kevés aggodalomra adnak okot a *res communis omnium usus* területen, a Föld felszínétől nagy távolságokban jelentkező káresemények (ma már szinte kizárólag a nehezen vagy egyáltalán nem azonosítható űrszemét útján valósul meg a szennyezés).

E körben említendő meg, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság a nemzetközi jogot nem sértő cselekmények által okozott károk miatti felelősség témájával szintén hosszú évtizedeken keresztül foglalkozott. Ennek eredményeként két – a munkában már taglalt – kötelező erővel nem rendelkező dokumentum került elfogadásra, amelyek közül:

- i) a *veszélyes tevékenységből származó határokon áttérjedő károk megelőzéséről* szóló 2001-es Tervezet az államfelelősség primer normáit, míg a
- ii) *nemzetközi jog által nem tiltott tevékenységből származó káros következmények miatti nemzetközi felelősségről* szóló, 2006-ban elfogadott elvei a polgári jogi felelősség szintén primer normáit rögzítik.

E felelősség-telepítő módszernek egy szerződésben való alkalmazása sem tűnik valószínűnek a közeljövőben, mivel a jogalkotó államok számára a nemzetközi jogot nem sértő cselekedetből eredő jelentős és határon átnyúló környezeti károk megtérítéséhez sem fűződhet valódi érdek. Ez esetben ugyanis még a jogellenesség sem lenne követelmény a felelősség és ezzel együtt a kártérítési-kártalanítási összeg megállapításához.

Harmadszor pedig a környezeti kárfelelősség elsődleges felelősség-telepítő elvét, a polgári jogi felelősség (*international civil liability*) doktrínáját kell megemlíteni. Eszerint az

⁸¹⁵ Elsősorban a felelős jogi személy fizetéseképtelensége, megszűnése miatt, az elvárható gondosság, azaz *due diligence* mint állami kötelezettség sérelme esetén, esetleg méltányossági megfontolásból történhet a felelősség-vállalás.

operátor, üzemeltető, etc. – aki magánszemély vagy jogi személy – felelős mindazért a kárért, amelyet magatartásával, az irányadó jogi normák szerint előidéző. Meg kell jegyezni, hogy elviekben ez esetben lehet közvetlenül felelős az állam, de csak akkor, ha maga mint jogi személy az üzemeltető, operátor, engedélyes, etc. a károkozó tevékenység folyamán. Nem szorul azonban különösebb magyarázatra, hogy ebben az esetben az állam felelőssége a polgári jogi felelősség, nem pedig az államfelelősség koncepciója szerint lesz megállapítható.

Eme általánosan elfogadott felelősség-telepítő megoldás – mely a fentiekben taglalt szerződéses megoldásokat, rezsim-specifikus megközelítéseket követi – a határon átnyúló környezeti károk esetében nemzetközi magánjogi úton a polgári jogi felelősségi klauzulákat rendeli alkalmazni. Ez egy határon átnyúló környezeti károkozás esetében azt jelenti a gyakorlatban, hogy egy adott állam területén bekövetkezett káresemény miatt a kárt okozó tevékenység eredetének helye szerinti polgári jogi felelősségi szabályokat kell alkalmazni a felelősség megállapítására, természetesen a kárfelelősségi szerződés által meghatározott keretek között (pl. a kárfelelősségi összeg limitjei, etc.). A jogvita nemzetközi magánjogi jellegű, számos külföldi elemet tartalmaz, mivel a kérdés több állam jogának alkalmazhatóságát (pl. a károsult, kár bekövetkezésének helye, a felelős operátor, üzemeltető lakóhelye, tartózkodási helye, telephelye és akár a kárt okozó tevékenység eredetének helye) felveti. A kapcsoló elvet, a kollízió feloldását így maguk a nemzetközi szerződések határozzák meg, kijelölve az alkalmazandó jogot és a felelősség kiszabásának, valamint a kárigény elbírálásának egyes szempontjait. Ezen túl pedig a környezeti károkért való kárigény eredendően nemzetközi jogi problémája, az ezzel összefüggő kérdések – ha mindvégig a belső jog szerint folyik a jogvita – már a nemzetközi jogtól független módon kerülnek rendezésre.⁸¹⁶

Ha az ideális felelősség-telepítő elméletet keressük, akkor a nemzetközi jogi realitáson alapuló polgári jogi felelősség elve jól illeszkedik a környezeti kárfelelősség speciális kérdéséhez. *Egyrészt* e modell nem zárja ki, illetve számos esetben ki is kényszeríti az állam mögöttes vagy reziduális kárfelelősségét, amikor az operátor, üzemeltető nem képes megtéríteni a károkat, vagy azok nagy részét. *Másrészt* a szennyező fizet elvének jogias és konkretizált változataként a kármegelőzésre, az elővigyázatosságra és biztosítások, egyéb

⁸¹⁶ A környezeti felelősség problematikájában a magánjogias, a természetes és jogi személyekre vonatkozó belső jogi szabályok egyre szélesebb körben válnak a szennyezéssel okozott károk miatti államfelelősség nemzetközi jogi koncepciójának részévé. A kérdéses és vitatott beszámítási koncepció szokásjogi megalapozottságát Birnie és Boyle alkalmazhatónak tekinti, mert az államok – saját területük vonatkozásában – kötelesek a szennyezést és a környezeti ártalmakat megelőzni, csökkenteni. Eme kötelezettségek – mint az elvárható gondosság – elmulasztása következtében előállt károk tehát felvetik az államok felelősségét. Vö.: BIRNIE-BOYLE: *i. m.* 182.

pénzügyi biztosítékok megkötésére készíti a potenciálisan káros tevékenységet végzőket, akik tudatában vannak annak a ténynek, hogy ezek hiányában jelentős veszteség érné őket egy káresemény bekövetkezésekor. A szennyező fizet elvének „legforradalmibb” újítása a felelősség-kanalizációs és kártérítési-kártalanítási rendszerben, hogy *i*) a megelőzés költségeit, illetve *ii*) a kártérítési összeget egy rendkívül egyszerű, de abszolút felelősség-telepítő formulával a szennyezőhöz telepíti. *Harmadrészt* a károsultak pszichológiai okokból sokkal bátrabban fordulnak kárigényükkel egy magánszeméllyel, illetve jogi személlyel, mint adott esetben egy állammal mint szuverén entitással szemben. *Negyedrészt* a nemzetközi jogban kevés az olyan nemzetközi bírói fórum, amely képes lenne hatékonyan eljárni a környezeti kárigények miatt indult – gyakorta nagyszámú – ügyekben, míg erre a belső jogban működő bíróságok *de iure* és *de facto* képesek; hiszen, ha a nemzetközi szerződések által ugyan bizonyos korlátok közé is szorítva, de kiforrott belső jogi felelősségi és kártérítési-kártalanítási juriszdikcióval ismeretében már könnyebben járnak el az ilyen esetekben.

A fórumok közül egy környezetjog-specifikus megoldás széles körben alkalmazott már egyes nemzetközi szerződések esetében. Ilyen ún. *megfelelési bizottságok* (compliance committee – bár magyar átiratban gyakorta használják az ellenőrző, megfelelési, jogkövetési vagy jogkikényszerítő, etc. bizottság kifejezéseket is)⁸¹⁷ működnek már – többek között – a bázeli egyezményhez fűzött kárfelelősségi jegyzőkönyv (ld. 24. cikke a felek rendszeres találkozójáról), az ún. 1991-es Alpok-egyezmény (az egyezmény mellett működik, a részes felek 4 évente tartott találkozója keretében), az 1997-es kiotói jegyzőkönyv (a bizottságról ugyan a szöveg maga nem tesz említést),⁸¹⁸ valamint az aarhusi egyezmény⁸¹⁹ alapján.

Eme bizottságok tehát a szerződésekben részes felek képviselőiből (tipikusan a szerződő felek periodikus találkozóinak fóruma keretében ül össze egy megfelelési bizottság) állnak, és rendszerint konzultatív monitoring-tevékenységet és egyfajta ellenőrzést, felülvizsgálatot

⁸¹⁷ Ezek áttekintését ld.: KISS-SHELTON: *International Environmental Law...*, 301-313.

⁸¹⁸ Vö.: *Kiotói Jegyzőkönyv az Egyesült Nemzetek Éghajlatváltozási Keretegyezményéhez* (1997 Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change). A jegyzőkönyv 2005. február 16-án lépett hatályba, szövegét Magyarországon a 2007. évi IV. törvény hirdette ki.

A jegyzőkönyv 18. cikke szerint a „részes felek találkozójaú szolgáló Felek Konferenciája első ülészakán jóváhagyja a jegyzőkönyv rendelkezéseinek be nem tartását meghatározó és az azzal szembeni fellépést szolgáló megfelelő és hatékony eljárásokat és mechanizmusokat, beleértve a lehetséges következmények indikatív jegyzékének kialakítását, figyelemmel a rendelkezések be nem tartásának okára, típusára, mértékére és gyakoriságára. Minden e cikk szerinti eljárást és mechanizmust, amely kötelező következményekkel jár, e jegyzőkönyv módosítása útján fogadnak el.”

⁸¹⁹ Az egyezmény 15. cikke szerint a „Felek találkozójaú alkalmával konszenzusos alapon megállapítják az Egyezmény rendelkezéseinek betartásával kapcsolatos nem konfrontációs, nem bírósági jellegű, konzultatív természetű választható eljárásokat. Ezek az eljárások megfelelő közösségi részvételt kell, hogy engedjenek, és tartalmazhatnak olyan választási lehetőségeket is, amelyekben megfontolják a nyilvánosság tagjaival való kommunikációt a jelen Egyezménnyel kapcsolatos ügyekben.”

fejtenek ki, követve a szerződés rendelkezéseinek alkalmazását és érvényesülését. Eme bizottságok szerepét csak erősíti, hogy az érintett államok szakértelemmel bíró képviselői, a bírósági eljárásoktól független fórum keretében fogalmazhatnak meg véleményeket, iránymutatásokat bizonyos szerződéses rendelkezések hatékonyságának növelése érdekében. A jövőre nézve valószínűnek tűnik (egyben kívánatos lépés lenne), hogy mind több szerződés égisze alatt jön létre hasonló jellegű megfelelési, ellenőrző bizottság.

A szektor-specifikus és civiljogi alapokon nyugvó megközelítés a kezdetektől, a nemzetközi környezetvédelmi jog születése, azaz a környezetre veszélyes, a környezet mint különböző szektorokat integráló „egység” egyes elemeit veszélyeztető tevékenységekre vonatkozó nemzetközi jogalkotás megindulásától erőteljesen befolyásolja az érintett szektorok szerződési rendszereit és az ezekben alkalmazott felelősségi formulákat (olajszennyezés által okozott károk, nukleáris károk miatti, valamint egyes notifikációs kötelezettségek elmulasztása miatti felelősség).

A potenciális károkozó magatartások számának fokozatos bővülése, a környezetterhelő vagy –szennyező technikai eljárások számának növekedése és egyre szélesebb körben való elérhetősége, valamint a nemzetközi jogi felelősség átalakulása, esetleges objektivizálódása ha közvetetten is, de erősíti a környezeti kárfelelősség fejlesztése iránti jogos igényt. E folyamatok számos eleme már nagyban eltér és összeegyeztethetetlen az állam abszolút területi szuverenitásának általános, elsősorban elméleti megközelítésével, amely a gyakorlati implikációkat kevésbé veszi figyelembe. A helyzet változása *egyrészt* a környezet védelme terén bekövetkező szemlélet-változással, *másodsorban* a környezetjogi tárgyú nemzetközi szerződések számának növekedésével, *harmadrészt* a választottbírói és állandó bírói fórumok útján történő békés vitarendezés frekventálódásával, *negyedrészt* pedig az állam megváltozott szerepének és korlátozottabb cselekvési lehetőségével magyarázható (e negyedik körbe sorolom az állam nemzetközi jogi felelősségének témakörét, amely azonban valamelyest következik az előbbi tényezőkből is).

Egy nemzetközi vitában ugyanakkor sokkal kevésbé számít a felelősség elméleti bázisa, mint az állami gyakorlat, a nemzetközi ítélkezés és a környezeti károkra vonatkozó nemzetközi jogi szabályokhoz kapcsolódó jogtudósi, doktrinális nézetek, amelyek elsősorban a vétkességi alapú, szigorú vagy abszolút felelősségi koncepciókat magyarázzák. Ma már nehezen vitatható ugyanis, hogy a környezeti felelősség magánjogi, természetes és jogi személyekre vonatkozó belső jogi szabályai egyre szélesebb körben válnak a szennyezéssel okozott károk miatti államfelelősség nemzetközi jogi koncepciójának részévé. Ez végső soron azt jelentheti, hogy a polgári jogi felelősségről szóló tradicionális kárfelelősségi egyezmények

analóg, evolutív és más koncepcióba adaptálható rendelkezései elősegítik az – egyelőre még egyezményi formában nem intézményesült és jobbra jogirodalmi megközelítésben létező – állami kárfelelősség (*State liability* és/vagy *State responsibility*) elméletének kialakulását, esetleges jövőbeli kodifikációját.

A XX. század utolsó harmadától – a nemzetközi jogalkotás és bírászkodás fókuszában – az állam felelősségre vonhatóságának és elszámoltathatóságának elmélete már korántsem számít utópisztikus és példa nélkül álló lehetőségnek, amely valóban szimbolikus lépést és alapvető hangsúlyváltást tükröz az évszázados, erőszak-alkalmazáson alapuló vitarendezéshez képest. Valójában a klasszikus nemzetközi jog korszakában a felelősségre vonás kifejezés leginkább az erőhatalom alkalmazásával volt rokonítható, és erőteljesen függött az államok igényérvényesítő képességétől, így elsősorban az államok katonai erejétől. Viszont – tekintve, hogy az adott korban az államok számára megfelelő eszközként szolgáltak, és gyakorta kerültek alkalmazásra államközi vita esetén – a mai értelemben vett vitarendezés és felelősség-kiszabás, valamint szankcionálás történeti előképeinek, közvetlen előzményeinek minősülnek.

A környezetvédelmi jogi tárgyú ítélezés nagymértékben támaszkodik a nemzetközi jog általános szabályaiba foglalt rendelkezésekre és a szokásjogban gyökerező, de a bírósági ítéletekben deklarált kártérítési szabályokra, amelyek – függetlenül az állam nemzetközi jogi felelősségéről vallott „éppen hatályos” nézetekre – mindmáig érvényesek és szinte feltétel nélkül alkalmazhatóak. Ez leginkább annak köszönhető, hogy a környezeti károk és az ezekért járó reparáció kérdése már évtizedek óta a nemzetközi bírászkodás egyik állandó ügycsoportját alkotja, mivel az ilyen károk rendkívüli veszélyt jelentenek mind az államoknak, mind a szervezettség és intézményesültség különböző szintjén álló nemzetközi közösség egészének. A fokozott veszéllyel járó, így rendszerint a környezeti károkat okozó tevékenységekért való felelősség esetére a belső jogrendszerek már régóta alkalmazzák az objektív felelősségi szabályokat, azaz a jogalany tevékenysége és a bekövetkezett kár közötti okozati összefüggés esetén a jogalany kártérítésre köteles, illetve kötelezhető. A polgári jogi (nemzetközi magánjogi típusú) kárfelelősségi és felelősség-kanalizációs, felelősség-telepítő rendszer megőrzése ugyanakkor biztosnak látszik, mivel az államok a jövőben sem lesznek érdekeltek az államfelelősség szerződéses elismerésében, és a korlátlan jóvátételi kötelezettség nemzetközi normában való rögzítésében. Ezért eme felelősségi rezsimek tökéletesítése, az ebben található anomáliák kiküszöbölése érdekében megfogalmazott javaslatok az értekezés valamennyi kapcsolódó gondolata, tézise mögött felismerhetők.

A szennyező fizet elvével rokonítható polgári jogi felelősség az operátorhoz, üzemeltetőhöz, etc. telepíti a felelősséget, amely a környezeti károk esetében olyan előnnyel jár, hogy a felelős személy eleve köteles a károk megelőzésére és a kárelhárításra, azaz ezen személynek/entitásnak van meg a megfelelő eszközzel és technológiai ismerete, amely a kár mértékének csökkentését, esetlegesen pedig a restitúciót szolgálja.⁸²⁰ Az állam a *due diligence* (elvárható gondossági) kötelezettség és a jogszabályi háttér biztosításával válik érintetté a felelősség megállapítására irányuló folyamatban, ahol az államfelelősség *de iure* nem, *de facto* azonban az állam kárigény-megtérítési mechanizmusa vethető fel egy környezeti károsodás esetében, amikor pl. a felelős operátor nem képes már fedezni a károkat, annak kapcsolódó költségeit. Az állam tehát abban az esetben felel, ha az elvárható gondosság tanúsítása nélkül a megfelelő működéshez szükséges jogszabályi háttér nem biztosítja, holott erre a felelősségi típusú, nemzetközi magánjogias rendezésre épülő normák kötelezik, amikor pl. az üzemeltetőre, a biztosításokra és egyéb pénzügyi fedezetekre, a kártérítés jellegére, formájára, mértékére, valamint a kártalanítás méltányos megosztására vonatkozólag általában e szerződések előírják az illetékes bíróság jogának, azaz egy állam belső jogának alkalmazását. Mindezek fényében valószínűleg igaza van Bruhács professzornak, amikor úgy fogalmaz, hogy az államoknak a környezeti károk miatti felelőssége *de facto* a károkozó magánjogi felelősségével identifikálódott.⁸²¹ Ezt az álláspontot csak tovább erősítheti a szennyező fizet elvének általános – immáron a szerződéses szabályok szintjén is mind gyakrabban történő – elismerése.

A polgári jogi felelősség szinte kizárólagos elve, a felelősség alakzata, a felelősség időben és összességében korlátozott jellege, a kimentési okok és az illetékes bíróság jogának meghatározása jórészt hasonló megfontolások alapján van jelen az egyes normákban. Ennek alapján elméletben nem tűnik a valóságtól elrugaskodott elgondolásnak, ha azt mondjuk, egy univerzális, rezsimektől független kárfelelősségi szerződés alappillérei megtalálhatók az egyedi normákban, ezek összegzése, a minimális szektorbeli eltérések feltüntetésével pedig önmagában egy generális felelősségi normát képes létrehozni a nemzetközi környezetvédelmi jogban.

A gyakorlat azonban már jelentősen eltérő képet mutat. Az államok részvétele kétséges lenne egy minden rezsimre vonatkozó általános felelősségi norma esetében, amikor azt látjuk,

⁸²⁰ Boyle szerint a felelősség „elől” az államok egy lehetséges menekülési útját éppen a szennyező fizet elve jelentheti. A kárigények szinte kizárólagos belső jogi érvényesíthetősége folytán adódhat olyan eset, hogy hiába felelős jogilag is az állam, amikor belső jogalkotása mentén biztosítja, hogy a szennyező vállalat, entitás legyen köteles a jóvátételre. Vö.: BOYLE: *Globalizing...*, 8.

⁸²¹ Ld.: BRUHÁCS: *Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet...*, 130.

hogy pl. a környezetre veszélyes tevékenységekből keletkező károk vagy a hulladékkárok miatti megalkotott felelősségi szerződéseknél az államok nem érdekeltek az egyes dokumentumok hatálybalépésében. Egy univerzális norma esetén a hatálybalépést csak akkor lehet elképzelni, ha az államok számára megfelelő kompromisszumos lehetőségeket építenek be a szerződésbe, amely viszont az államok nagy száma esetében már annyira „felhígítaná” a szerződést, hogy az alkalmatlan lenne az érdemi és hatékony kérdések rendezésére, a felelősség és kártalanítási kötelezettség kiszabására. Ezért sem tűnik valószínűnek egy ilyen típusú norma megalkotása a közeljövőben. A rezsim-specifikus, egyes részterületekre koncentráló és egyedi karakterisztikával bíró szerződések – akár regionális, akár univerzális szinten – így továbbra is célravezetőnek és hatékonyabbnak tűnnek.

Tézisként megfogalmazva, az állam mögöttes, reziduális felelőssége tehát legalább két módon alapozható meg a jelenleg hatályban lévő kárfelelősségi szerződések szerint (ismételten megemlítve az egyetlen kivételt, az 1972-es úrkárfelelősségi szerződést). *Egyrészt* a károkozás általános tilalmából fakadó kötelezettség megszegése esetén, amikor az állam elmulasztja azon, az államhoz telepített intézkedések, elvárható gondossági lépések foganatosítását, amelyek a károk elkerülését szolgálnák (ún. *due diligence*-kötelezettség megsértése); *másrészt* abban az esetben állapítható meg az állam felelőssége, ha nem biztosítja megfelelően, a kárfelelősségi szerződések előírásaival összhangban a felelős személy (operátor, üzemeltető, engedélyes, etc.) felelősségre vonhatóságát és a kárigények eldöntéséhez szükséges jogi környezetet.⁸²²

Az államhoz telepített felelősség így – közvetetten ugyan – benne rejlik a szerződéses felelősségi normákban, noha maga a jogsértés egy primer norma megszegését jelenti, hiszen az állam egy számára előírt kötelezettség nem teljesítése, nem pedig közvetlenül a környezeti kár okozása miatt tehető felelőssé. Szükséges megjegyezni, hogy a felelős személy vagy a pénzügyi biztosítékot nyújtó egyéb személy/entitás fizetése hiánya esetén az állam által nyújtott anyagi eszközök, tulajdonképpen a kártalanítási célzatú erőforrások szolgáltatása semmiképpen sem tekinthető a felelősség megállapításának, ez a tény önmagában nem jelenti az államfelelősség elismerését és ennek érvényre juttatását az adott kárfelelősségi normák terrénumában. Az államok elsődleges felelőssége a kármegelőzés, a veszélyes tevékenységek felügyeletén, valamint a megfelelő összegű kártérítést biztosító rendelkezések előírása

⁸²² Ez utóbbi felelősség-keletkeztető tényállás alkalmazása azonban a különösen veszélyes tevékenységek esetére már kevésbé vonatkoztatható, mivel az államok az ilyen tevékenységek káros hatásait eleve kisebb valószínűséggel tudják kiküszöbölni. Még a *due diligence*-kötelezettség teljesítése esetén sem lehet nagy bizonyossággal kijelenteni a negatív hatások hiányát az állam kármegelőző, elővigyázatossági lépéseiből következően.

területén jelentkeznek. Ennél többre (főleg az államok elsődleges felelősségét kimondó szerződés aláírására) az államok nem hajlandóak.

2. fejezet

Fejlődési utak, a környezeti kárfelelősségről *de lege ferenda*

Ma már a környezet jelentős szennyezésének tilalmát a nemzetközi jogi alapelvekkel, illetve az *erga omnes* jellegű kötelezettségekkel is összefüggésbe szokás hozni (béke és háború idején egyaránt – amely évtizedekkel ezelőtt szinte elképzelhetetlen fejleménynek tűnt),⁸²³ annak ellenére, hogy a kár mértékéből nem keletkezik szükségszerűen *per se* jogellenesség.⁸²⁴ E kérdés egyébiránt szorosan kötődik a fokozott veszéllyel járó és az egyéb környezetre veszélyes tevékenységek közötti originális és szignifikáns különbségtételhez.

Az állam *due diligence*, azaz elvárható gondossági kötelezettsége például eltérő fontosságú és más jelentőséggel bír e két, a környezeti károkozás szempontjából elsődleges fontosságú tevékenységi kör és veszélyforrás esetében. Az államtól elvárt preventív eszközök megtétele és a jogszabályi háttér biztosítása a fokozott veszéllyel járó tevékenységeknél szigorúbb megítélés alá esik, mint az állam hasonló jellegű mulasztása egy fokozott veszéllyel nem járó, de környezeti kárt okozó tevékenységnél. E különbségtételre érdemes lenne figyelmet fordítani már a kárfelelősségi szerződések megalkotásakor. Ha a belső jogi kárfelelősségi normák ezt a distinkciót ismerik is, a fokozott veszéllyel járó tevékenységeknél előírt előzetes kötelezettségeket nem teljesítő állam felelősségének megállapítására már főszabály szerint nem alkalmasak (mivel a nemzetközi szerződésbe foglalt kárfelelősségi norma a polgári jogi felelősség megoldását intézményesíti, vagy rendeli alkalmazni), holott a fokozott veszéllyel járó vagy az ezzel ekvivalens tevékenységeknél indokolt volna az állam közvetlen bevonása a felelősségi folyamat bizonyos szegmenseibe.

Szükségesnek tűnik a kiegészítő kompenzációról, kártérítésről szóló atomkárfelőlősségi egyezmények sajátos háromszintű megoldását a felelősségi rezsimben, annak egyes elemeiben valamilyen formában megjeleníteni. Ennek kapcsán két modell jelenthet

⁸²³ Ld.: VÖNEKY, Silja: A New Shield for the Environment: Peacetime Treaties as Legal Restraints of Wartime Damage. *Review of European Community and International Environmental Law*, Vol. 9 (2000) No. 1, 24.

⁸²⁴ Ez végső soron azt eredményezheti, hogy a partmenti állam jelentős kárt is köteles eltérni. Ld.: MCCAFFREY, Stephen – SINJELA, Mpazi: The 1997 United Nations Convention on International Watercourses. *American Journal of International Law*, Vol. 92 (1998) No. 1, 101.

megoldást. Az *első modell* a nukleáris kárfelelősség témájából átemelt kártalanítási mechanizmust jelenti, amely szerint

- i) elsődlegesen egy primer norma megsértéséért az üzemeltető, operátor tartozik felelősséggel a polgári jogi felelősség szabályai szerint;
- ii) másodlagosan – ha az első szinten a felelősségi és kártalanítási szabályok nem alkalmazhatóak vagy elégtelennek bizonyulnak – a *due diligence* teljesítése esetén a felelősség elismerése nélkül az üzemeltető, operátor állama (az elvárható gondosság elve sérelme esetén a felelősség elismerésével) tartozik kártalanítási kötelezettséggel; míg ennek elégtelen volta indokolja
- iii) a harmadik szint igénybevételét, ahol már felelősségi kérdések nem hozhatók fel, mivel a részes államok közössége mint *ad hoc* entitás *de iure* nem lehet felelős a környezeti kárért, azonban pénzügyi biztosítékok szolgáltatásával hozzájárul a kártérítési kötelezettség teljesítéséhez.

Eme metódus sajátossága, hogy az üzemeltető, operátor primer normasértésén alapuló kötelezettségzegéstől elvezethet egészen az államok közössége által nyújtott kártalanítási kérdésekig.⁸²⁵ A folyamat kettős, mivel a felelősség tulajdonképpen eltűnik a rendszerből az egyes szintek között, míg a kárösszeg megtérítésének lehetősége éppen ellentétes utat jár be, és az egyes szintek között felfelé haladva, összesítve mind nagyobb összeg áll a károsultak rendelkezésére. A rendszer jól szemlélteti a fokozatosság elvét reciprocálisan a felelősség elhalványulása és a pénzügyi biztosítékokhoz való hozzáférés miatti biztonságból eredő kártalanítási hajlandóság vonatkozásában, amelyek a kárfelelősségi jogban erőteljesen elválhatnak egymástól.⁸²⁶

Az állam érintettsége éppen az effajta határozott elkülönítés koncepcióját példázza.⁸²⁷

⁸²⁵ Mi több, a katasztrófák által előidézett károk esetén az állam ilyen típusú részvétele rendszerint be is következik. *Súlyom* szerint ugyanis a katasztrófákárok nem elsősorban felelősségi kérdést, hanem karelosztási problémát jelentenek. Vö.: SÓLYOM: *Környezetvédelem...*, 114.

⁸²⁶ Ennek problematikus voltát említi *Carroll*, hiszen az államnak az ilyen jellegű beavatkozása *egyrészt* a szennyező fizet általános elvének „megzavarását” jelenti, jelentős bizonytalanságot idézve ezzel elő; *másrészt* a piacgazdaság sérelmét jelenti, amikor a versenyszférába tartozó szervezetet segít az állam, miközben e körben az államtól bizonyos fokú neutralitás lenne elvárható. Vö.: CARROLL, Simon: *Perspective on the Pros and Cons of a Pooling-type Approach to Nuclear Third Party Liability. Nuclear Law Bulletin*, No. 81 (2008) 75-97.

⁸²⁷ *De la Fayette* találó megjegyzése rímel ezen gondolatra és különbségtételre, miszerint „néhány állam hajlandó (kártérítést vagy kártalanítást – a szerző) fizetni, viszont nem hajlandó annak elismerésére, hogy felelőssége miatt köteles fizetni.” Vö.: DE LA FAYETTE: *Towards a New Regime of State Responsibility...*, 25. Hasonlóan érvel Bruhács professzor is, aki szerint az államok általánosságban sohasem tagadták nemzetközi jogsértésükből származó határon túli környezeti károk bekövetkezésének elméleti esetében nemzetközi felelősségüket. Minden konkrét alkalommal csak a tényállás, a nemzetközi kötelezettség létezése vagy értelmezése, illetve a megsértés megtörténte volt vagy lehetett vitatott. BRUHÁCS: *A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség...*, 73.

A *második modell* az előző rendszer részleges átalakításával képzelhető el. E modellnél a három pillér továbbra is megmarad, de kiiktatja az államok közösségének részvételét, és az állam felelőssége megállapításának *ultima ratio* jellegét konstituálja. E modell

- i) első szinten meghagyja az üzemeltető, operátor polgári jogi felelősségének elsődlegességét, viszont
- ii) a második szinten már egy kiegészítő kompenzációs alap biztosítását, fenntartását írja elő (az üzemeltető, üzemeltetők összessége vagy az állam bevonásával), míg
- iii) a harmadik szinten – a reziduális felelősség elve mentén – az állam felelősségét alapozza meg.

Ezzel összhangban a primer normákon alapuló, a jogi kötelezettségek előírását és a felelősségi szabályokat magukban hordozó normák szerinti államfelelősség (State liability)⁸²⁸ keletkezhet szerződés (természetesen ez nem tévesztendő össze a belső jogi klasszikus kontraktuális felelősséggel), szokásjogi szabály, illetve a nemzetközi jog általános elveinek megsértéséből is.⁸²⁹ Ez utóbbi azonban erősen vitatott, mert ez esetben a jogalap és a konkrét jogi kötelezettség nem vagy nehezen bizonyítható egy bírói fórumok előtt zajló vitában. A felelősség fogalmának kötelelem-keletkeztető tényállási elemei tehát szélesebb körben érvényesülhetnek a belső joghoz képest, mivel ott a szokásjogi normák ebbéli szerepe kizárt. Más kérdés viszont, hogy ezt a hiányosságot a belső jog kiforrottsága képes ellensúlyozni, amely kellő alapot adhat az államok számára a megfelelő tapasztalatok levonására, amelynek tanulságai egy nemzetközi szerződés szövegében is kifejezésre juttathatók.

A Nemzetközi Jogi Bizottság munkanyagai közül a fentiekben bemutatott három vonatkozó tárgyú dokumentum csak megerősíti azon feltételezéseket, hogy a felelősségi jog területén a nemzetközi jog nagyon is alapvető jogintézményeket még nem alkotott meg. Az egyes – ismét csak hangsúlyozni szükséges, hogy kötelező erővel nem rendelkező – tervezetek a kommentárokból jól érzékelhető módon a legfontosabb szerződések, egyes szokásjogként titulált kötelezettségek és elvi megalapozások, az általánosan elfogadott és a bevezetőben vagy preambulumokban rendszerint fellelhető jogi alapelvek, az egyes állami és szervezeti aktusok, a legfőbb bírói döntések, valamint a legkiválóbb tudósok jelentős munkáinak szintetizálásán alapulnak, amely, ha jobban szemügyre vesszük, voltaképpen a

⁸²⁸ Míg a jogsértésen alapuló államfelelősség – *State responsibility* – szekunder szabályai mindig egy primer normában előírt magatartás megszegése (ebből fakad a jogellenesség, jogsértés) esetén alkalmazhatók.

⁸²⁹ Vö.: SANDS-TARASOFSKY-WEISS: *i. m.* 632.

nemzetközi jog forrásainak szinte teljes spektrumát lefedi.⁸³⁰ Ennek ismeretében kétségkívül tekinthetjük eme tervezeteket, implicit módon a mögöttük húzódó és a megalkotásuk folyamatában vizsgált joganyaggal együtt jogfejlesztő, de a szokásjog alapjain elfogadott dokumentumoknak, amelyeknek egy kötelező erejű normaszöveggé való tételezése igencsak kívánatos lépés lenne. *De lege ferenda* a felelősségi jog és a környezeti kárfelelősség hatékonyabbá tételét jelen munka szerzője ebben az irányban látja ideálisnak, még ha jelenleg a nemzetközi jogi realitással e bizakodás aligha férhet össze. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a megalkotott tervezetek akár a későbbi kodifikációs kísérletek számára is támpontként szolgálhatnak – legyen szó újra a Nemzetközi Jogi Bizottság égisze alatti jogfejlesztésről, újabb tervezetek elfogadásáról vagy az államok szerződésalkötési gyakorlatáról –, nem beszélve arról a tényről, hogy a Nemzetközi Bíróság döntéseiben idézi a Nemzetközi Jogi Bizottság szokásjogi megalapozottságú munkáit, amely kellő súlyt adhat a tervezeteknek.

Ha a kárfelelősségi típusú nemzetközi szerződések terén elérendő kodifikációs célok elérése bizonytalan is, továbbá a Nemzetközi Jogi Bizottság vívmányainak szerződésbe való foglalására csekély esély mutatkozik, hangsúlyozottan a belső jog szerepére mint kiegészítő és kiforrott normák egyébként igen változatos halmazára kell a figyelmet koncentrálni. A környezeti kárigények elbírálásának kérdését *de lege ferenda* sokkal jobban kellene közelíteni a nemzetközi vitarendezés terejéhez. *De lege lata* a polgári jogi felelősségi rendszer a szerződésekben foglalt felelősségi és kártérítési-kártalanítási formulák által megszabott mértékben („alappillérek” kifejezéssel illetem ezeket az értekezésben) a belső jog szerint, az illetékes bíróság előtt és annak joga alapján működik. Ez kétségkívül magában hordozza azt a nem kívánt jelenséget is, hogy az optimális norma hatálya alá kerülés érdekében a *forum shopping* egy speciális változatával szembesülhetünk. Igaz azonban, hogy a kárfelelősségi szerződések a felelősségi folyamat és a kompenzációs jóvátételi gyakorlat neuralgikus és leginkább releváns paramétereit (ezek tulajdonképpen a felelősségi tárgyú instrumentumok alappillérei) maguk határozzák meg, ezektől az államok rendkívül korlátozott mértékben térhetnek el. A felismerés azonban magával hozta az egységesítési szándékot, amely a belső jogi útra terelt, polgári jogi felelősségi rendszer államok szerinti különbségeinek közelítését és a szabályok bizonyos fokú uniformizálását jelenti. Ahány részes állam van ugyanis, egyben annyi belső jogi kárfelelősségi rendszer különül el. Viszont jelenleg nincs kellőképpen biztosítva és szükséges háttérnormákkal ellátva a nemzetközi bírói vagy egyéb vitarendező fórumokhoz való fordulás lehetősége, amely szektorspecifikusan és rezsim-központúan

⁸³⁰ Vö. a *Nemzetközi Bíróság Statútuma* 38. cikkének 1. bekezdésével.

biztosítaná egy illetékes fórum,⁸³¹ testület joghatóságát a környezeti károk miatti igények elbírálása során.

A környezeti károkért való felelősség és a kártérítés kérdéseit a károsultak a legtöbb esetben, szinte valamennyi környezeti szektor vonatkozásában nemzetközi magánjogi viták útján, tipikusan a belső jogok szerinti, nemzeti bírói fórumok előtt zajló eljárásban érvényesíthetik. A határon áterjedő károkozás esetén a polgári jogi kárigények érvényesíthetősége általánosan elfogadott és hatékonyan alkalmazott mechanizmus, amely metódus a nemzetközi jog fejlesztéséhez nagymértékben hozzájárul. *Ad hoc* és egyedi jelleggel a választottbíróóságok tűnnek erre alkalmasnak, viszont a kárigények sokasága esetén, az eltérő összetétel és eljárási-ítélkezési rend miatt az egységes és koherens felelősség-kiszabási és kártalanítási gyakorlat elve már csorbát szenved.

Nem hallgatható el ugyanakkor azon tény sem, hogy a tényleges jogsértések és jogsértő vagy jogsértéssel nem járó károkozások számához képest bizonyosan kevés az ismertté vált bírósági ügyek száma. A kárigények valós száma jelentősen elmarad a ténylegesen bekövetkező és emiatt bírósági úton peresíthető károkozások számától. A kárfelelősségi és környezeti normák, valamint a bírósági esetjog kikristályosodásából, letisztulásából, pozitív irányú fragmentációjából (mivel a bíróságok proliferációjával egyetemben a döntési szempontok és a jogvédelmi mechanizmusok száma is növekszik, amely a jog bármely területén igen pozitív jelenségnek tekinthető) azonban a területnek sok előnye származhat, amely a nemzetközi környezetvédelmi jog és a nemzetközi felelősségi jog XXI. századi fejlődéséhez elengedhetetlenül fontos tényezőnek tűnik.

A fentiekben említett metódusok azonban, amikor egyes szerződések – rendszerint a szerződés egy fakultatív mellékletében – maguk nevesítik a speciális, rezsim-orientált és kizárólag a szerződéshez kapcsolódó kérdések döntőbíráskodási, vitarendezési fórumok elé utalását, a kárfelelősségi szerződéseknél megoldást jelenthetnének. Ez esetben a károsultnak sem egy állandó és leterhelt nemzetközi vitarendező fórum nehézkességével, sem pedig a belső jog statikus szabályrendszerével nem kellene szembenéznie, hiszen az érintett szerződés hatálya alá tartozó tárgykörben a szerződés által felállított, speciális szakértelemmel bíró testület járna el az ügyében, amely az ügyek sokaságát tekintve már képes az egységes ügykezelésre, az uniformizált jogszolgáltatásra és bíráskodásra. Ennek *de lege ferenda*

⁸³¹ Hasonló megoldásokat – ha nem kifejezetten felelősségi tárgykörben – már hatályos szerződések is alkalmaznak. Ld. például a veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállításának ellenőrzéséről és ártalmatlanításáról szóló bázeli egyezménynek a VI. Mellékletébe foglalt döntőbíráskodásról szóló részét, a biológiai sokféleségről szóló egyezménynek döntőbírói eljárásról szóló II. Mellékletét, vagy az ipari balesetek országhatárokon túli hatásairól szóló helsinki egyezménynek a XIII. Mellékletben rögzített választott bírósági eljárását, ennek főbb előírásait.

megvalósulása jelentős előrelépést és hatékonyabb felelősség-kiszabási rendszert honosítana meg a vizsgált területen.

A jövőbeli fejlődési utak taglalása során pedig magától értetődően a kárfelelősségi rezsím két szimbolikus kudarcáról is szólnunk kell. A környezeti károk szempontjából különös fontossággal bíró rezsimek kapcsán már megjegyeztem, hogy minden egyes szektorban legalább egy felelősségi típusú szerződés megalkotását kívánatos és egyben megkerülhetetlen lépésnek tartok. E megoldás mintaadó és orientáló jellege – legyen szó akár csak egy regionális normáról – nem szorul különösebb bizonyításra, hiszen dogmatikai alapot képes nyújtani a rezsímhez vagy szektorhoz tartozó valamennyi, akár generális sokoldalú szerződés megfogalmazásához. A *status quo* azonban elmarad az ideális állapottól és a nemzetközi jogi realitástól, jelenleg ugyanis két szimbolikus és sokat tárgyalt dokumentum várja régóta esedékesnek tartott hatálybalépését, míg ennek hiányában e két fontos részterület, a környezetre veszélyes tevékenységek miatti károk és a hulladékkárok kérdésköre nélkülözi a felelősségi típusú normákat. Ha sorra vesszük a kudarcok okait, az talán segíthet a jövőbeli kodifikációs kísérletek irányai szempontjából, mert rámutatnak azon vetületekre, amelyek szabályozására és szerződésbe foglalására – legalábbis ebben a formában – a nemzetközi közösség tagjai, döntően a jogalkotó államok még nem állnak készen.

Amíg a környezetre veszélyes tevékenységek által okozott károkért való polgári jogi felelősségről szóló 1993-as luganói egyezmény fiaskója ráirányítja a figyelmet a kár, a veszélyes tevékenység és a környezet fogalmainak túl széles körben való megfogalmazásából eredő problémákra, amely a szerződést ratifikálni kívánó államok számára kétségkívül az egyik fő és markáns „visszatartó erőt” jelenti.⁸³² Egy olyan területen, mint az eleve fokozott veszéllyel járó és jelentős káresemény bekövetkezését valószínűsítő, egyébként az államok engedélyéhez és elsősorban az elővigyázatosságot, a megelőzést, valamint a biztonságot szolgáló belső jogalkotási lépések foganatosítását feltételező tevékenységek köre, az effajta definíciós kiterjesztés bizonyíthatóan nem válik a szerződés hasznára. A szigorú és objektív felelősség mértékét az egyezmény nem korlátozná, amely végső soron a korlátlan felelősség elméletének megvalósulását eredményezné, noha ez erőteljes ellenkezést váltana ki a fokozott veszéllyel járó tevékenységek miatt nagyfokú kockázatot vállaló államok és a joghatóságuk alá tartozó üzemeltetők, operátorok részéről. Egyéb tekintetben kritikaként fogalmazható meg, hogy az egyezmény megfogalmazása – többek között a tág fogalom-meghatározásnak

⁸³² Főleg, ha ez egy olyan – már ismertetett – mechanizmussal párosul, miszerint a szerződő állam területén bekövetkezett baleset által előidézett, de más, nem szerződő államok területén jelentkező kárért is felelőssé tehető a szerződő állam.

betudhatóan, néhol talán szándékoltan is – számos helyen homályos, és több értelmezési eredményre vezethet. Ezek valódi tanulságok lehetnek a jogalkotás jövőbeli lépései felé. Amíg ugyanis a luganói egyezmény biztosítja a legtöbb kimentési okot (a felelősség összegét viszont nem korlátozza⁸³³), addig a nukleáris kárfelelősségi szerződések alkalmazzák a legszűkebb kimentési rendszert. Paradox módon azonban mégis azt tapasztaljuk, hogy a nukleáris kárfelelősségi egyezmények nagyszámban hatályosultak (ha hosszabb idő elteltével is), miközben a luganói egyezmény hatálybalépéséhez egyelőre nem fűzhetünk nagy reményeket.

Végül pedig azt sem szabad elfelejteni, hogy a luganói egyezmény az Európa Tanács égisze alatt került aláírásra, miközben ebben az időszakban az Európai Közösség (noha a két nemzetközi szervezetben résztvevő államok köre teljes mértékben nem fedte egymást) jelentős lépéseket tett hasonló kérdésekben, amely az egyezményt potenciálisan aláíró és az Európai Közösség tagjaként is a jogalkotásban érdekelt államok részéről egy egyébként ésszerű kivárási helyzetet eredményezett, amelynek végül az egyezmény hatálybalépése esett „áldozatul”.

A bázeli egyezmény kiegészítéseként 1999-ben aláírt kárfelelősségi és kártalanítási-kártérítési kérdésekről szóló jegyzőkönyv hatálybalépése egyelőre szintén várat magára, így ennek kudarca egyre nyilvánvalóbb már a közvélemény számára is. Ennek okai között már a luganói egyezményhez képest konkrétabb és kevésbé általános jellegű tényezők fedezhetők fel. A jegyzőkönyv ugyanis konzerválná, és önmagában felnagyítaná azokat az eltéréseket, amelyek a biztosítási eszközök és politikák vonatkozásában az egyes államok között, a belső jogi megoldások szerint eredendően fennállnak. Ehhez kapcsolódik az a tény, hogy a kis- és középvállalkozások képtelenek a magas pénzügyi garanciákat vállalni, mert a veszélyes hulladékok szállítása és elhelyezése terén eleve korlátozott emberi és pénzügyi forrás áll rendelkezésükre. Ezt csak erősíti a kormányzati szféra különböző szektorai között a hulladékkezelés kapcsán fennálló felelősség kérdése által megkívánt együttműködés elégtelen volta, valamint a döntéshozók és kárfelelősség rendszerében kiemelt szerepet betöltő kockázatvállalók ismeret- és információhiánya, amely a jegyzőkönyv egyes részleteit érinti.

E két dokumentum fiaskója jól szemlélteti a vonatkozó tárgyú nemzetközi jogalkotásnak az olyan közmondásos „folyamát”, amelybe az államoknak még egyszer nem lehet, és nem is szabad belelépniük. Az egyezményhez és jegyzőkönyvhez tapadó negatív felhangok – a

⁸³³ Ez a kárfelelősségi típusú normákban unikális és elviekben kívánatos megoldás, noha ennek hátránya kézzelfoghatóvá válik, amint arra gondolunk, hogy talán ez a tény is markánsan közrejátszik az egyezmény hatálybalépésének megghiúsulásában.

hatálybalépés elmaradását illetően – pedig tovább fokozzák a távolságtartás és bizonytalanság légkörét, amely gátolja a szerződésekhez fűzött pozitív vélemények és elvárások beteljesülését, végső soron a két dokumentum hatálybalépését.

A fentiekben taglalt anomáliák elkerülését szolgáló *de lege ferenda* javaslatok kapcsán az mindenképpen bizakodásra adhat okot, hogy a nemzetközi környezetvédelmi jog területe viszonylag fiatalnak mondható (még a nemzetközi jogon belül is), ellenben már az intézményesülés útjára lépett, talán „feltartóztathatatlanul”. Az egységesedő és fejlődő terület pedig egy idő után égetően szükségessé teszi a *sui generis* kárfelelősségi normák megalkotását; a kérdés azonban csak az, hogy ennek az államok részéről való egyértelmű és jogalkotási lépésekre sarkalló felismerése mikor, milyen események hatására következik be.

3. fejezet

A tudományos eredmények hasznosítási lehetőségei

Az államok „hatókörében” több lehetőség mutatkozik az értekezésben vázolt problémák kiküszöbölésére. A környezetvédelmi kártérítési szabályok kimunkálása *egyrészt* egy koherens bírósági gyakorlat keretében lenne a leginkább megoldható, *másrészt* egy generális, sokoldalú és egységes nemzetközi környezetjogi egyezmény létrehozását indokolja a jogterületen érvényesülő számos *soft law* szabály, általános nemzetközi és belső jogi analógia, amelyek a környezetvédelmi jog rohamosan fejlődő rendszerét már nem képesek teljes mértékben lefedni. *Harmadik* tényezőként említhető, hogy az államfelelősségi tárgyú 2001-es Tervezet jövőbeli sorsa még kérdéses, de annak szokásjogi jellegét már elfogadásának idején is nehezen lehetett vitatni, így az abba foglalt szakaszok kötelező ereje – kiegészülve egy ezt alátámasztó, immár koherensnek nevezhető és a szokásjogi alapvetést bizonyítottnak és elfogadottnak vélő bírósági gyakorlattal – akár cselekvésre készítheti az államokat a felelősségi jog továbbgondolása kapcsán.

Ma már nehezen vitatható ugyanakkor, hogy a környezeti felelősség magánjogias, a természetes és jogi személyekre vonatkozó belső jogi szabályai (*liability-rendszer*) egyre szélesebb körben válnak a szennyezéssel okozott károk miatti államfelelősség nemzetközi jogi koncepciójának részévé.⁸³⁴ Ez végső soron azt eredményezheti, hogy a polgári jogi felelősségről szóló tradicionális kárfelelősségi egyezmények analóg, evolutív és más

⁸³⁴ Ld.: BIRNIE-BOYLE: *i. m.* 182.

koncepcióba adaptálható rendelkezései elősegítik az állami kárfelelősség (*State liability*) mind szélesebb körű kodifikációját.⁸³⁵ Ezért a bírósági esetjog által nagymértékben befolyásolt szokásjogi jogképződésre hangsúlyos szerep hárul.

Ezekre az értekezés explicit módon rámutat, ezek figyelembe vételével a rezsim-rezsimek, valamint egyes hazai, illetve döntően nemzetközi jogalkotási erőfeszítések sikeresebbek és célravezetőbbek lehetnek. Ezáltal a magyar jogalkotó is működő, széles körben elfogadott mintákat tud átvenni a jogfejlesztés és a hatékonyság-növelés érdekében.

Az értekezésben foglalt tudományos tézisek a kutatási eredmények disszeminációján túl elősegíthetik mind a hazai, mind a nemzetközi jogalkotás egyes fázisaiban tapasztalt nehézségek, bizonytalanságok egyfajta feloldását.

A kárfogalom egységesítésének szükségessége, a felelősségi szabályok terén tapasztalt proliferáció elkerülése, valamint a nemzetközi környezetvédelmi jog terén megindult folyamatok erősítése olyan – Magyarországgal is kapcsolatba hozható – ügyek, viták végleges lezárását segíthetné elő, mint például az ún. Bős-Nagymaros ügy, vagy hasonló, a környezeti kárfelelősség kérdését felvető ügyekben lehet kiemelt szerepe, mint a csernobili katasztrófa, a tiszai ciánszennyezés, illetve a Rába-folyóba került szennyező anyagok miatti igényérvényesítés. Ennek érdekében kívánatos lenne, ha Magyarország ratifikálná a környezetre veszélyes tevékenységek által okozott károkért való polgári jogi felelősségről szóló *luganói egyezményt*, a bázeli egyezményhez fűzött 1999-es *kárfelelősségi jegyzőkönyvet*, valamint a határokat átlépő vízfolyások és nemzetközi tavak védelméről és használatáról szóló egyezményhez csatolt *kijevi jegyzőkönyvet*. Ugyan egyik dokumentum sem lépett még hatályba – és ez tkp. a közeljövőben nem is várható – így azon szomszédos államok sem részesei, amelyek vonatkozásában (nem feledve a polgári jogi felelősséget, amikor az üzemeltetőhöz, pl. a gyár tulajdonosához telepíti a felelősséget) Magyarországnak érdemi lehetősége nyílna bizonyos jogvitákat kezdeményezni (pl. az osztrák börgyarak által okozott Rába-szennyezés, romániai aranybányák által okozott Tisza-szennyezés, etc.). Végül azonban elmondható, hogy az uniós tagsággal együtt számos újabb lehetőség, jogérvényesítési fórum nyílt Magyarország számára az igényérvényesítésre. Az Unió elsődleges és másodlagos jogforrásaiba foglalt egyes megoldások (amint pl. az egykoron Németországból érkező hulladékok elhelyezésének problémája már feledésbe merült, talán nem független módon egyes hulladék-elhelyezéssel kapcsolatos normák lététől – pl. lehetőség

⁸³⁵ Noha pl. Fitzmaurice ennek ellenkezőjét prognosztizálja. Ld.: FITZMAURICE: *i. m.* 1012. Az állam felelősségének objektivizálódását más okból – a magánszemélyek károkozó cselekményeinek az állam terhére történő beszámítása miatt – Bruhács sem tartja lehetségesnek. Ld.: BRUHÁCS: *A környezeti károk miatti...*, 73.

szerint a keletkezés helyén kell megsemmisíteni a hulladékot) megoldást jelenthetnének olyan problémákra, amelyekkel Magyarország a környezetszennyezés és környezetterhelés körében jelenleg is szembenéz. Az Európai Bíróság MOX-ügyben hozott állásfoglalása pedig hosszabb távon megteremtheti annak lehetőségét, hogy a tagállamok között az uniós jogot érintő ügyekben (márpedig az integráció mélyülésével, az Unió normaalkotási dinamizmusával egyre több terület nyer uniós szabályozást) kötelezően az Európai Bírósághoz kell fordulni. Magyarország legtöbb határon átnyúló, környezeti károkkal összefüggő problémája uniós tagállamokkal hozható kapcsolatba (Szlovákia, Románia, Ausztria), ezért releváns lehet hosszabb távon az Európai Bíróság joggyakorlatának megismerése, ezen belül pedig a környezeti bíraskodási lehetőségek, igényérvényesítési módszerek keresése.

Ugyanakkor a bős-nagymarosi vízlépcső vitája Magyarország és Szlovákia között már tágabb kontextusban, a magyar-szlovák kapcsolatokban sajnálatos változásokat eredményezett, amelyet immáron másfél évtizede képtelen a két állam mindkét fél számára kielégítő módon kezelni. A Nemzetközi Bíróság napirendjén továbbra is szereplő jogvita már „kiérdemelte” azon – korántsem megtisztelő – címet, hogy a legrégebben eme ügy szerepel a Bíróság listáján. Nem vitás, hogy az adott ügyet jobbra már csak tárgyalásos úton, egyik fél számára sem előnyös kompromisszumos megoldás keretében lehetne rendezni, amely a kárfelelősség nemzetközi jogi normáit, a kárfelelősség jogintézményének elméleti és gyakorlati módozatait már a legkevésbé, a legszükségesebb mértékben venné figyelembe.

A szerző bízik abban, hogy tudományos szempontú elemzésével, összegzésével némi segítséget tudott nyújtani eme vitás kérdések alapproblémáinak és esetleges megoldási lehetőségeinek megismeréséhez.

Irodalomjegyzék

1. ABI-SAAB, Georges: Fragmentation or Unification: Some Concluding Remarks. *Journal of International Law and Policy*, Vol. 31 (1999) No. 4, 919-933.
2. AFFAKI, Georges: The United Nations Compensation Commission: A New Era in Claims Settlement? *Journal of International Arbitration*, Vol. 10 (1993) No. 3, 21-57.
3. ANZILOTTI, Dionisio: La responsabilité internationale des États en raison des dommages soufferts par les étrangers. *Revue Générale du Droit Internationale Public*, Vol. 13 (1906) 5-29. és 285-309.
4. ANZILOTTI, Dionisio: *Teoria generale delle responsabilità dello stato nel diritto internazionale*. Lumachi, Firenze, 1902. 187.
5. ANTON, Donald – SHELTON, Dinah: *Environmental Protection and Human Rights*. Cambridge University Press, Cambridge, 2011. 1124.
6. ARATÓ, Stefan: *Die Völkerrechtliche Haftung*. Taizs József Könyvnyomdája, Pécs, 1937. 56.
7. BÁNDI Gyula (szerk.): *ECJ Environmental Jurisprudence – The Role of Explanatory Provisions in The Impact of ECJ Jurisprudence on Environmental Law*. Szent István Társulat, Budapest, 2009. 9-30.
8. BÁNDI Gyula: A fogalmak szerepe a környezetjogban. *Reformato Iuris Cooperandi. Tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2009. 55-70.
9. BÁNDI Gyula: A környezethez való jog aktualitása. *Rendészeti Szemle*, Vol. 57 (2009) No. 1, 17-32.
10. BÁNDI Gyula: Felelősség a környezeti károkért – a joggyakorlat elvárható fejlődése felé. *Magyar Jog*, Vol. 42 (1995) No. 3, 137-145.
11. BÁNDI Gyula: *Környezetjog*. Szent István Társulat, Budapest, 2011. 511.
12. BÄR, Stefani – KRAEMER, Andreas: European Environmental Policy After Amsterdam. *Journal of Environmental Law*, Vol. 10 (1998) No. 2, 315-330.
13. BARBOZA, Julio: *The Environment, Risk and Liability in International Law*. Martinus Nijhoff, Leiden, 2010. 204.
14. BIALEK, Dean: Australia & New Zealand v Japan: Southern Bluefin Tuna Case. *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 1 (2000) No. 1, 153-160.

15. BIANCHI, Andrea: The Harmonization of Laws on Liability for Environmental Damage in Europe: The Italian Perspective. *Journal of Environmental Law*, Vol. 6 (1994) No. 1, 21-42. Magyar fordításban megjelent: BIANCHI, Andrea: A környezeti károkozásért való felelősséggel kapcsolatos jogharmonizáció Európában: az olasz perspektíva (fordította: ANNAU Mónika). *Magyar Jog*, Vol. 42 (1995) No. 9, 548-554.
16. BIBÓ István: *A szankciók kérdése a nemzetközi jogban*. Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, Szeged, 1934. 50.
17. BIRNIE, Patricia – BOYLE, Alan: *Basic Documents on International Law and the Environment*. Clarendon Press, Oxford, 1995. 680.
18. BIRNIE, Patricia – BOYLE, Alan: *International Law and the Environment*. Second Edition. Oxford University Press, Oxford, 2002. 798.
19. BLUTMAN László: Nemzetközi soft law: hagyjuk dolgozni Occam borotváját. *Közjogi Szemle*, Vol. 1 (2008) No. 1, 28-37.
20. BODANSKY, Daniel – BRUNNÉE, Jutta – HEY, Ellen (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press, Oxford, 2007. 1112.
21. BODANSKY, Daniel – CROOK, John: Symposium: The ILC's State Responsibility Articles. Introduction and Overview. *American Journal of International Law*, Vol. 96 (2002) No. 4, 773-791.
22. BODANSKY, Daniel: Customary (and Not So Customary) International Environmental Law. *Global Legal Studies Journal*, Vol. 3 (1995) No. 1, 105-119.
23. BODNÁR László: *A nemzetközi szerződések és az állam*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 273.
24. BODNÁR László: Az „ekocídium” kérdéséről. *Jogtudományi Közlöny*, Vol. 29 (1974) No. 5, 230-239.
25. BOEHLER, Marie-Claude: Reflections on Liability and Radiological or Nuclear Accidents: The Accidents at Goiania, Forbach, Three Mile Island and Chernobyl. *Nuclear Law Bulletin*, No. 59 (1997) 13-25.
26. BORCHARD, Edwin: „Responsibility of States” at the Hague Codification Conference. *American Journal of International Law*, Vol. 24 (1930) No. 3, 517-540.
27. BOWMAN, Michael – BOYLE, Alan (eds.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford University Press, Oxford, 2002. 380.

28. BOYLE, Alan: Globalising Environmental Liability: The Interplay of National and International Law. *Journal of Environmental Law*, Vol. 17 (2005) No. 1, 3-26.
29. BOYLE, Alan: Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment. *Fordham Environmental Law Review*, Vol. XVIII (2007) 471-511.
30. BOYLE, Alan: Some Reflections on the Relationship of Treaties and Soft Law. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 48 (1999) No. 4, 901-913.
31. BOYLE, Alan: The Environmental Jurisprudence of the International Tribunal for the Law of the Sea. *International Journal of Marine and Coastal Law*, Vol. 22 (2007) No. 3, 369-381.
32. BRAGYOVA András: A környezetvédelem nemzetközi jogi kérdése, különös tekintettel az ENSZ és intézményei tevékenységére. *Állam- és Jogtudomány*, Vol. XXII (1979) No. 2, 160-187.
33. BROWN, Chester: International Tribunal on the Law of the Sea – Provisional Measures before the ITLOS: the Mox Plant Case. *International Journal of Marine and Coastal Law*, Vol. 17 (2002) No. 2, 267-288.
34. BROWNLIE, Ian: *State Responsibility. System of the Law of Nations*. Part I. Clarendon Press, Oxford, 1983. 302.
35. BRUHÁCS János: A 2003. évi kijevei jegyzőkönyv: redivivus vagy innováció. *Jogtudományi Közlöny*, Vol. LX (2005) No. 3, 83-93.
36. BRUHÁCS János: A határon túli környezeti károk orvoslásának problémája: nemzetközi magánjogi egyezmények. *Jura*, Vol. 11 (2005) No. 1, 48-60.
37. BRUHÁCS János: A környezethez való jog és az emberi jogok nemzetközi rendszere. *Acta Humana*, Vol. 2 (1991) No. 4, 3-13.
38. BRUHÁCS János: A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség dilemmái. 68-75. In: IMRE Miklós – LAMM Vanda – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Közjogi tanulmányok Lőrincz Lajos 70. születésnapja tiszteletére*. Corvinus Egyetem, Budapest, 2006. 453.
39. BRUHÁCS János: A nemzetközi környezetvédelmi jog néhány problémája. *Jogtudományi Közlöny*, Vol. XL (1985) No. 12, 679-684.
40. BRUHÁCS János: Az államok nemzetközi felelősségéről szóló végleges tervezet. 117-132. In: TÓTH Károly (szerk.): *In Memoriam Nagy Károly*. Acta Juridica et Politica, Szeged, Tomus LXI. (2002) Fasc. 1-26, 433.
41. BRUHÁCS János: *Nemzetközi vízjog. A nemzetközi folyóvizek nem hajózási célú hasznosításának joga*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986. 293.

42. BRUNNÉE, Jutta – TOOPE, Stephen: Environmental Security and Freshwater Resources: Ecosystem Regime Building. *American Journal of International Law*, Vol. 91 (1997) No. 1, 26-59.
43. BRUNNÉE, Jutta: Of Sense and Sensibility: Reflections on International Liability Regimes as Tools for Environmental Protection. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 53 (2004) No. 2, 351-368.
44. BRÜGGEMEIER, Gert: Enterprise Liability for Environmental Damage: German and European Law. 75-97. In: TEUBNER, Günther – FARMER, Lindsay – MURPHY, Declan (eds.): *Environmental Law and Ecological Responsibility*. John Wiley & Sons, Chichester – New York – Brisbane – Toronto, Singapore, 1994. 411.
45. BUSEKIST, Otto von: A Bridge Between Two Conventions on Civil Liability for Nuclear Damage: the Joint Protocol Relating to the Application of the Vienna Convention and the Paris Convention. 129-153. In: *International Nuclear Law in the Post-Chernobyl Period*, OECD-NEA, Paris, 2006. 421.
46. BUZA László: *A nemzetközi jog tankönyve*. Politzer Zsigmond és fia kiadása, Budapest, 1935. 428.
47. CARON, David – MORRIS, Brian: The UN Compensation Commission: Practical Justice, not Retribution. *European Journal of International Law*, Vol. 13 (2002) No. 1, 183-199.
48. CARROLL, Simon: Perspective on the Pros and Cons of a Pooling-type Approach to Nuclear Third Party Liability. *Nuclear Law Bulletin*, No. 81 (2008) 75-97.
49. CHARNEY, Jonathan: The Impact on the International Legal System of the Growth of International Courts and Tribunals. *New York University Journal of International Law*, Vol. 31 (1999) No. 4, 697-708.
50. CHENG, Bin: *General Principles of Law as Applied by International Court and Tribunals*. Stevens, London, 1953. 490.
51. CHRISTOL, Carl: International Liability for Damage Caused by Space Objects. *American Journal of International Law*, Vol. 74 (1980) No. 2, 346-371.
52. CHURCHILL, Robin: Dispute Settlement under the UN Convention on the Law of the Sea: Survey for 2006. *International Journal of Marine and Coastal Law*, Vol. 22 (2007) No. 4, 463-483.
53. COMBACAU, Jean – ALLAND, Denis: 'Primary' and 'Secondary' Rules in the Law of State Responsibility: Categorizing International Obligations. *Netherlands Yearbook of International Law*, Vol. 16 (1985) 81-109.

54. CONFORTI, Benedetto: *International Law and the Role of Domestic Legal Systems*. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1993. 207.
55. CONTINI, Paolo – SAND, Peter: Methods to Expedite Environment Protection: International Ecostandards. *American Journal of International Law*, Vol. 66 (1972) No. 1, 37-59.
56. CRAWFORD, James – PEEL, Jacqueline – OLLESON, Simon: The ILC's Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: Completion of the Second Reading. *European Journal of International Law*, Vol. 12 (2001) No. 5, 963-991.
57. CRAWFORD, James: *The International Law Commission's Articles on State Responsibility. Introduction, Text and Commentaries*. Cambridge University Press, Cambridge, 2002. 387.
58. CROOK, John: The United Nations Compensation Commission – A New Structure to Enforce State Responsibility. *American Journal of International Law*, Vol. 87 (1993) No. 1, 144-157.
59. CROPPER, Maureen – OATES, Wallace: Environmental Economics: A Survey. *Journal of Economic Literature*, Vol. 30 (1992) No. 2, 675-740.
60. CURRIE, Duncan: The Problems and Gaps in the Nuclear Liability Conventions and an Analysis of How an Actual Claim Would Be Brought under the Current Existing Treaty Regime in the Event of a Nuclear Accident. *Denver Journal of International Law and Policy*, Vol. 35 (2006) No. 1, 85-127.
61. D'AMATO, Anthony: *The Concept of Custom in International Law*. Cornell University Press, Ithaca-London, 1971. 274.
62. DAVID, René: *A jelenkor nagy jogrendszeri* (fordította: NAGY Lajosné DUSA Margit). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 494.
63. DE LA FAYETTE, Louise: The Concept of Environmental Damage in International Liability Regimes. 149-190. In: BOWMAN, Michael – BOYLE, Alan (eds.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford, Oxford University Press, 2002. 380.
64. DE LA FAYETTE, Louise: Towards a New Regime of State Responsibility for Nuclear Activities. *Nuclear Law Bulletin*, No. 50 (1992) 7-35.
65. DE VISSCHER, Charles: *La responsabilité des États*. Bibliotheca Visseriana. Brill, Leyden, Vol. 1 (1924) 87-119.
66. *Digesta*. 8,1,1; 8,2,1; 8,3,1 és 13,4,2,8.

67. DI RATTALMA, Marco Frigessi – TREVES, Tullio: *The United Nations Compensation Commission – A Handbook*. Kluwer Law International, The Hague-London-Boston, 1999. 273.
68. DUPUY, Pierre-Marie: Dionisio Anzilotti and the Law of International Responsibility of States. *European Journal of International Law*, Vol. 3 (1992) No. 1, 139-148.
69. DUPUY, Pierre-Marie: Soft Law and the International Law of the Environment. *Michigan Journal of International Law*, Vol. 12 (1991) 420-435.
70. DUPUY, Pierre-Marie: The Danger of Fragmentation or Unification of the International Legal System and the International Court of Justice. *Journal of International Law and Policy*, Vol. 31 (1999) No. 4, 791-808.
71. DUPUY, Pierre-Marie: The International Law of State Responsibility: Revolution or Evolution? *Michigan Journal of International Law*, Vol. 11 (1989) 105-126.
72. DUSSART DESART, Roland: The Reform of the Paris Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy, and of the Brussels Supplementary Convention: an Overview of the Main Features of the Modernisation of the Two Conventions. 7-33. In: *International Nuclear Law in the Post-Chernobyl Period*, OECD-NEA, Paris, 2006. 421.
73. EAGLETON, Clyde: *The Responsibility of States in International Law*. Washington Square East, New York, 1928. 291.
74. ELIAS, Taslim: The Doctrine of Intertemporal Law. *American Journal of International Law*, Vol. 74 (1980) No. 2, 285-307.
75. FALUHELYI Ferenc: *Államközi jog*. Dr. Karl Könyvesbolt, Pécs, 1936. 357.
76. *Fifth Annual Report of the Permanent Court of International Justice*. Series E, No. 5, 1928-29.
77. FITZMAURICE, Malgosia: Environmental Protection and the International Court of Justice. 293-315. In: LOWE, Vaughan - FITZMAURICE Malgosia (eds.): *Fifty Years of the International Court of Justice. Essays in Honour of Sir Robert Jennings*. Cambridge University Press, Cambridge, 1996. 684.
78. FITZMAURICE, Malgosia: International Responsibility and Liability. 1010-1035. In: BODANSKY, Daniel – BRUNNÉE, Jutta – HEY, Ellen (eds.): *The Oxford Handbook of International Environmental Law*. Oxford University Press, Oxford, 2007. 1112.
79. FLEISCHHAUER, Carl-August: The Relationship Between the International Court of Justice and the Newly Created International Tribunal for the Law of the Sea in Hamburg. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 1 (1997) 327-333.

80. FLEMING, John: *The Law of Torts. Sixth Edition.* The Law Book Company, Ltd., Sydney, 1983. 702.
81. FODOR László: A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében. *Miskolci Jogi Szemle*, Vol. 2 (2007) No. 1, 5-19.
82. FODOR László: Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a zajterhelés csökkentésére tett intézkedésekről és a bírósági eljárás időtartamáról. *Jogesetek Magyarázata*, Vol. 2 (2011) No. 3, 86-92.
83. FOSTER, Caroline: ILC Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities: Privatizing Risk? *Review of European Community and International Environmental Law*, Vol. 14 (2005) No. 3, 265-282.
84. *Fourteenth Annual Report of the Permanent Court of International Justice.* Series E, No. 14, 1937-38.
85. *Fourth Annual Report of the Permanent Court of International Justice.* Series E, No. 4, 1927-28.
86. FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. 716.
87. FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2004. 436.
88. *Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law.* Report of the Study Group of the International Law Commission. A/CN.4/L.682 (13 April 2006).
89. FRANCONI, Francesco: Compensation for Nationalisation of Foreign Property: The Borderland Between Law and Equity. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 24 (1975) Issue 2, 255-283.
90. FREESTONE, David – HEY, Ellen (eds.): *The Precautionary Principle and International Law. The Challenge of Implementation.* Kluwer Law International, The Hague-London-Boston, 1996. 274.
91. FREESTONE, David: The Road from Rio: International Environmental Law After the Earth Summit. *Journal of Environmental Law*, Vol. 6 (1994) No. 2, 201-216.
92. FUENTES, Ximena: International Law-Making in the Field of Sustainable Development, The Unequal Competition Between Development and the Environment. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, Vol. 2 (2002) No. 2, 109-133.

93. GAJZÁGÓ László: *A nemzetközi jog eredete, annak római és keresztény összefüggései, különösképpen a spanyol nemzetközi jogi iskola*. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1942. 433.
94. GÁL Gyula: A világűrjogi funkcionalizmus – elmélet és gyakorlat. 59-76. In: CSAPÓ Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmánykötet Bruhács János professor emeritus 70. születésnapjára*. Studia Iuridica Auctoritate Universitas Pécs Publicata, Pécs, 2009. 367.
95. GÁL Gyula: *Világűrjog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964. 365.
96. GATTINI, Andrea: The UN Compensation Commission: Old Rules, New Procedures on War Reparations. *European Journal of International Law*, Vol. 13 (2002) No. 1, 161-181.
97. GEHRING, Thomas – JACHTENFUCHS, Markus: Liability for Transboundary Environmental Damage Towards a General Liability Regime? *European Journal of International Law*, Vol. 4 (1993) No. 1, 92-106.
98. GEORGE, Gerald: Over the Line – Transboundary Application of CERCLA. *Environmental Law Reporter*, Vol. 34 (2004) No. 3, 10275-10280.
99. GLANVIL, Ranulf de: De Legibus et Consuetudinibus Regni Angliae (1187-1189) 270-277. Ezt ismerteti: MOORE, John: *Digest of International Law*. Congress, Washington D.C., 1906. 446.
100. GOLD, Edgar: Liability and Compensation for Ship-Source Marine Pollution: The International System. 31-37. In: BERGESEN, Helge Ole – PARMANN, Georg – THOMMESSEN, Øystein (eds.): *Yearbook of International Co-operation on Environment and Development 1999/2000*. Earthscan Publications, London, 1999. 374.
101. GOLDIE, Frederick: Development of an International Environmental Law – An Appraisal. In: HARGROVE, John (ed.): *Law, Institutions and the Global Environment*. Oceana Publications, Sijthoff, Leiden, 1972. 394.
102. GOLDIE, Frederick: Liability for Damage and the Progressive Development of International Law. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 14. (1965) Part 4, 1189-1264.
103. GORMLEY, Paul: The Legal Obligation of the International Community to Guarantee a Pure and Decent Environment: The Expansion of Human Rights Norms. *Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 3 (1990) No. 1, 85-116.

104. GOROVE, Stephen: The Growth of Space Law Through the Cases. *Journal of Space Law*, Vol. 24 (1996) No. 1, 1-22.
105. GRAY, Christine: *Judicial Remedies in International Law*. Oxford University Press, Oxford, 1990. 238.
106. GROTIUS, Hugo: *A háború és a béke jogáról (De iure belli ac pacis)* I-II-III. Fordította: HARASZTI György – BRÓSZ Róbert – DIÓSDI György – MURAKÖZY Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. (I) 327., (II) 572. és (III) 369.
107. GRUNAWALT, Jack et AL. (eds.): *Protection of the Environment During Armed Conflict*. International Law Studies. Naval War College, Newport (Rhode Island) 1996. 45-89.
108. GÜNDLING, Lothar: Environment, International Protection. In: DOLZER, Rudolf (ed.): *Encyclopedia of Public International Law*, Instalment 9 (1986) 119-127.
109. HAFNER, Gerhard: Pros and Cons Ensuing from Fragmentation of International Law. *Michigan Journal of International Law*, Vol. 25 (2005) No. 4, 849-863.
110. HALL, Noah: Transboundary Pollution: Harmonizing International and Domestic Law. *Michigan Journal of Law Reform*, Vol. 40 (2007) No. 4, 681-746.
111. HAMBRO, Edvard – JESSUP, Philip: Do New Problems Need New Courts? *American Journal of International Law*, Vol. 65 (1971) No. 4, 261-268.
112. HANDL, Günther: State Liability for Accidental Transnational Environmental Damage by Private Persons. *American Journal of International Law*, Vol. 74 (1980) No. 3, 525-565.
113. HANDL, Günther: Territorial Sovereignty and the Problem of Transnational Pollution. *American Journal of International Law*, Vol. 69 (1975) No. 1, 50-76.
114. HANQIN, Xue: *Transboundary Damage in International Law*. Cambridge University Press, Cambridge, 2003. 368.
115. HARASZTI György: *A Nemzetközi Bíróság joggyakorlata. 1946-1956*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1958. 316.
116. HATTAN, Elizabeth: The Implementation of EU Environmental Law. *Journal of Environmental Law*, Vol. 15 (2003) No. 3, 273-288.
117. HEFFTER, August-Wilhelm: *Le droit international public de l'Europe*. Berlin-Paris, 1857. 491.
118. HERCZEGH Géza: Az államok közössége és a nemzetközi jog által védett értékek. 9-32. In: HERCZEGH Géza – BOKORNÉ Szegő Hanna – MAVI Viktor – NAGY

- Boldizsár: *Az államok nemzetközi közösségének változása és a nemzetközi jog*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. 145.
119. HERCZEGH Géza: *General Principles of Law and the International Legal Order*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 129.
120. HERCZEGH Géza: Néhány szó a környezetvédelem nemzetközi jogáról. 77-87. In: CSAPÓ Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi tanulmánykötet Bruhács János professor emeritus 70. születésnapjára*. Studia Iuridica Auctoritate Universitas Pécs Publicata, Pécs, 2009. 367.
121. HERMAN, Shael: The Uses and Abuses of Roman Law Texts. *American Journal of Comparative Law*, Vol. 29 (1981) No. 4, 671-690.
122. HIGGINS, Rosalyn: Aspects of the Case Concerning the Barcelona Traction, Light and Power Company, Ltd. *Virginia Journal of International Law*, Vol. 11 (1971) No. 3, 327-343.
123. Highlights of the IAEA General Conference: 32nd Regular Session. *IAEA Bulletin*, Vol. 40 (1998) Issue 4.
124. HILLGENBERG, Hartmut: A Fresh Look at Soft Law. *European Journal of International Law*, Vol. 10 (1999) No. 3, 499-515.
125. HINDE, Susan: The International Environmental Court: Its Broad Jurisdiction as a Possible Fatal Law. *Hofstra Law Review*, Vol. 32 (2004) No. 2, 727-756.
126. HORBACH, Nathalie: The Confusion about State Responsibility and International Liability. *Leiden Journal of International Law*, Vol. 4 (1991) No. 1, 47-74.
127. HUDSON, Manley: The First Conference for the Codification of International Law. *American Journal of International Law*, Vol. 24 (1930) No. 3, 447-466.
128. HUDSON, Manley: The Seventh Year of the Permanent Court of International Justice. *American Journal of International Law*, Vol. 23 (1929) No. 1, 1-29.
129. *I.C.J. Reports, 1949*. United Nations, New York.
130. *I.C.J. Reports, 1978*. United Nations, New York.
131. *I.C.J. Reports, 1992-1993*. United Nations, New York.
132. *I.C.J. Reports, 1996*. United Nations, New York.
133. *I.C.J. Reports, 2006-2007*. United Nations, New York.
134. JACOBS, Francis: The Role of the European Court of Justice in the Protection of the Environment. *Journal of Environmental Law*, Vol. 18 (2006) No. 2, 185-205.
135. JAGOTA, S. P.: State Responsibility: Circumstances Precluding Wrongfulness. *Netherlands Yearbook of International Law*, Vol. 16 (1985) 249-277.

136. JESSUP, Philip: *A Modern Law of Nations: An Introduction*. MacMillan Company, New York, 1952. 236.
137. JESSUP, Philip: The Palmas Island Arbitration. *American Journal of International Law*, Vol. 22 (1928) No. 4, 735-752.
138. KARDOS Gábor: *Emberi jogok egy új korszak határán*. T-Twins, Budapest, 1995. 228.
139. KAZAZI, Mojtaba: Environmental Damage in the Practice of the UNCC Environmental Damage in International and Comparative Law. 111-131. In: BOWMAN, Michael – BOYLE, Alan (eds.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford University Press, Oxford, 2002. 380.
140. KELSEN, Hans: *Principles of International Law*. Reprint. Clark, New Jersey, 2003. 461. Eredeti kiadás: KELSEN, Hans: *Principles of International Law*. Rinehart & Company, Inc., New York, 1952. 461.
141. KERÉKES Sándor: A fenntartható fejlődés európai szemmel: In: GÖMBÖS Ervin (szerk.): *Globális kihívások, millenniumi fejlesztési célok és Magyarország*. Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 2008. 51-60.
142. KERÉKES Sándor: *A környezetgazdaságtan alapjai*. Aula Kiadó, Budapest, 2009. 238.
143. KERTÉSZ István: *Az állam nemzetközi felelőssége*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1938. 298.
144. KISS István: *Európai nemzetközi jog*. Érsek-Lyceumi Kö- és Könyvnyomda. Eger, 1876. 312.
145. KISS, Alexandre – SHELTON, Dinah: *International Environmental Law*. Third Edition. Transnational Publishers, New York, 2004. 837.
146. KISS, Alexandre – SHELTON, Dinah: *Manual of European Environmental Law*. Cambridge University Press, Cambridge, 1993. 622.
147. KOESTER, Veit: The Five Global Biodiversity-Related Conventions: A Stocktaking. *Review of European Community & International Environmental Law*, Vol. 11 (2002) Issue 1, 96-103.
148. KOSKENNIEMI, Martti – LEINO, Päivi: Fragmentation of International Law? Postmodern Anxieties. *Leiden Journal of International Law*, Vol. 15 (2002) No. 3, 553-579.

149. LACHS, Manfred: *The Law of Outer Space: An Experience in Contemporary Law-Making*. Sijthoff, Leyden, 1972. 196.
150. LAMM Vanda: A délszláv háború és a Nemzetközi Bíróság. 279-295. In: TÓTH Károly (szerk.): *In Memoriam Nagy Károly*. Acta Juridica et Politica, Szeged, Tomus LXI. (2002) Fasc. 1-26, 433.
151. LAMM Vanda: A jelentős környezeti károkért való felelősség legújabb szabályozása az Európai Unió jogában. *Állam- és Jogtudomány*, Vol. XLII (2001) No. 3-4, 251-270.
152. LAMM Vanda: *A Nemzetközi Bíróság ítéletei és tanácsadó véleményei 1945-1993*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995. 549.
153. LAMM Vanda: Adalékok a Rule of Law érvényesüléséről a nemzetközi jogban. *Jog, Állam, Politika*, Vol. 1 (2009) No. 2. 3-32.
154. LAMM Vanda: Ernyő a szerződések felett – Megjegyzések egy új globális nukleáris kompenzációs rendszerről. 136-145. In: PÁZMÁNDI Kinga (szerk.): *Sárközy Tamás ünnepi kötet*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2006. 364.
155. LAMM Vanda: Lesz-e egységes európai nukleáris kárfelelősségi jog? 173-183. In: NÓTÁRI Tamás (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70. születésnapjára*. Lectum Kiadó, Szeged, 2010. 517.
156. LAMM Vanda: Néhány megjegyzés a nukleáris kárfelelősségi nemzetközi szerződésekről. *Állam- és Jogtudomány*, Vol. XXVIII (1985) No. 3, 461-478.
157. LAMM Vanda: The Protocol Amending the 1963 Vienna Convention. 169-185. In: *International Nuclear Law in the Post-Chernobyl Period*, OECD-NEA, Paris, 2006. 421.
158. LAMMERS, Johan: International Responsibility and Liability for Damage Caused by Environmental Interferences. *Environmental Policy and Law*, Vol. 31 (2001) No. 1, 42-50.
159. LANG, Wilfried: UN-Principles and International Environmental Law. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 3. (1990) 157-172.
160. LARSSON, Marie-Louise: *The Law of Environmental Damage: Liability and Reparation*. Kluwer Law International, The Hague, 1999. 682.
161. LAUTERPACHT, Hersch: *Private Law Sources and Analogies of International Law, With Special Reference to International Arbitration*. Longmans, Green and Co., London, 1927. 325.
162. LAUTERPACHT, Hersch: *The Function of Law in the International Community*. Clarendon Press, Oxford. 1933. 470.

163. LEE, Edward – SPROULE, William: Liability for Damage Caused by Space Debris: The Cosmos 954 Claim. *Canadian Yearbook of International Law*, Vol. 26 (1988) 273-279.
164. LEFEBER, René: The Exercise of Jurisdiction in the Antarctic Region and the Changing Structure of International Law: the International Community and Common Interest. *Netherlands Yearbook of International Law*, Vol. 21 (1990) 81-137.
165. LEFEBER, René: *Transboundary Environmental Interference and the Origin of State Liability*. Kluwer Law International. The Hague-Boston, 1996. 388.
166. LENKOVICS Barnabás: A környezetszennyező magatartások polgári jogi szankciói. 317-338. In: ASZTALOS László – GÖNCZÖL Katalin (szerk.): *Felelősség és szankció a jogban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 454.
167. LESAFFER, Randall: Argument from Roman Law in Current International Law: Occupation and Acquisitive Prescription. *European Journal of International Law*, Vol. 16 (2005) No. 1, 25-58.
168. LOWE, Vaughan: Precluding Wrongfulness or Responsibility: A Plea for Excuses. *European Journal of International Law*, Vol. 10 (1999) No. 2, 405-411.
169. MADDERS, Kevin: Trail Smelter Arbitration. In: DOLZER, Rudolf (ed.): *Encyclopedia of Public International Law*, Instalment 9 (1986) 276-280.
170. MÁDL Ferenc: *A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének tükrében*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 620.
171. MÁDL Ferenc: A kozmikus térség meghódítása és az anyagi felelősség egyes kérdései. *Jogtudományi Közlöny*, Vol. XVIII (1963) No. 4, 200-205.
172. MAGRAW, Daniel: Transboundary Harm: The International Law Commission's Study of „International Liability”. *American Journal of International Law*, Vol. 80 (1986) No. 2, 305-330.
173. MARAUHN, Thilo: Environmental Damage in Times of Armed Conflict – Not „Really” a Matter of Criminal Responsibility? *International Review of the Red Cross*, No. 840 (2000) 1029-1036.
174. MARR, Simon: The Southern Bluefin Tuna Case: The Precautionary Approach and Conservation and Management of Fish Resources. *European Journal of International Law*, Vol. 11 (2000) No. 4, 815-831.
175. MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség* (kiadás alá rendezte: Zlinszky János). Triorg Kft., Budapest, 1983. 495.

176. MASENKÓ-MAVI Viktor: Környezetvédelem és emberi jogok az 1990-es években: változatlan összefüggések, változó prioritások. *Állam- és Jogtudomány*, Vol. XLV (2004) No. 3-4, 263-272.
177. MAVI Viktor: *Az Európa Tanács és az emberi jogok*. Imre László, Budapest, 1993. 318.
178. MCCAFFREY, Stephen – SINJELA, Mpazi: The 1997 United Nations Convention on International Watercourses. *American Journal of International Law*, Vol. 92 (1998) No. 1, 97-107.
179. MCCAFFREY, Stephen: The Evolution of the Law of International Watercourses. *Austrian Journal of Public and International Law*, Vol. 45 (1993) No. 2, 87-111.
180. MCCAFFREY, Stephen: The Harmon Doctrine One Hundred Years Later: Buried, Not Praised. *Natural Resources Journal*, Vol. 36. (1996) No. 4, 965-1008.
181. MCGOVERN, Francis: Dispute System Design: The United Nations Compensation Commission. *Harvard Negotiation Law Review*, Vol. 14 (2009) Winter, 171-193.
182. MCRAE, Ben: The Compensation Convention: Path to a Global Regime for Dealing with Legal Liability and Compensation for Nuclear Damage. *Nuclear Law Bulletin*, No. 61 (1998) 25-38.
183. MENSAH, Thomas: The Dispute Settlement Regime of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Vol. 2 (1998) 307-323.
184. MERRILL, Thomas: Golden Rules for Transboundary Pollution. *Duke Law Journal*, Vol. 46 (1997) No. 5, 931-1019.
185. MERRILLS, John: *International Dispute Settlement*. Second Edition. Grotius Publications Limited, Cambridge, 1991. 288.
186. NAGY Károly: A jóvátétel problémája a nemzetközi jogban. *Jogtudományi Közlöny*, Vol. XXXVI (1981) No. 8, 676-685.
187. NAGY Károly: A nemzetközi jog jogrendszerbeli helyének és tagozódásának néhány kérdése a jog általános fogalmának tükrében. *Jogtudományi Közlöny*, Vol. XXVII (1972) No. 1-2, 39-49.
188. NAGY Károly: *Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 250.
189. NOLLKAEMPER, André: „What You Risk Reveals What You Value” and Other Dilemmas Encountered in the Legal Assault on Risks. 75-94. In: FREESTONE, David – HEY, Ellen (eds.): *The Precautionary Principle and International Law*. The

- Challenge of Implementation*. Kluwer Law International, The Hague-London-Boston, 1996. 274.
190. OBSTLER, Peter: Toward a Working Solution to Global Pollution: Importing CERCLA to Regulate the Export of Hazardous Waste. *Yale Journal of International Law*, Vol. 16 (1991) No. 1, 73-125.
 191. ODA, Shigeru: Dispute Settlement Prospects in the Law of the Sea. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 44 (1995) No. 4, 863-872.
 192. OOSTERVEEN, Willem: Some Recent Developments Regarding Liability for Damage Resulting From Oil Pollution – From the Perspective of an EU Member State. *Environmental Law Review*, Vol. 6 (2004) Issue 4, 223-239.
 193. OPPENHEIM, Lassa: *International Law: A Treatise*. Longmans, Green and Co., London-New York, 1912. 690.
 194. OWADA, Hisashi: International Environmental Law and the International Court of Justice. *Iustum, Aequum, Salutare*, Vol. 2 (2006) No. 3-4, 5-32.
 195. P.C.A. (Permanent Court of Arbitration) *Reports*, 2001.
 196. P.C.A. (Permanent Court of Arbitration) *Reports*, 2002.
 197. PALMER, Geoffrey: New Ways to Make International Environmental Law. *American Journal of International Law*, Vol. 86 (1992), No. 2, 259-283.
 198. PÁNOVICS Attila: Éghajlatvédelmi tárgyalások fagyos légkörben – a koppenhágai klímakonferencia kudarcának háttere. *Közjogi Szemle*, Vol. 3 (2010) No. 1, 70-74.
 199. PARISI, Francesco – FON, Vincy: Causation and Responsibility: The Compensation Principle from Grotius to Calabresi. *Maryland Law Review*, Vol. 64 (2005) No. 1-2, 108-135.
 200. PELLET, Alain: Can a State Commit a Crime? Definitely, Yes! *European Journal of International Law*, Vol. 10 (1999) No. 2, 425-434.
 201. PUFENDORF, Samuel: *De Jure Naturae et Gentium. Libri Octo*. Lund, 1672. Angol nyelvű kiadásban fordította: OLDFATHER, Charles Henry – OLDFATHER, William Abbott, Clarendon Press, Oxford, 1934. 1465.
 202. QUINTILIANUS, Marcus Fabius: *Declamationes* [The Major Declamations Ascribed to Quintilian, fordította: SUSSMAN, Lewis]. Lang, Frankfurt, 1987. 257.
 203. RAGAZZI, Maurizio: *The Concept of International Obligations Erga Omnes*. Oxford University Press, Oxford, 2000. 304.

204. RAO, Pemmaraju: Multiple Judicial International Forums. A Reflection of the Growing Strength of International Law or Its Fragmentation? *Michigan Journal of International Law*, Vol. 25 (2004) 929-961.
205. RASHBROOKE, Gwenaële: The International Tribunal for the Law of the Sea: A Forum for the Development of Principles of International Environmental Law? *International Journal of Marine and Coastal Law*, Vol. 19 (2004) No. 4, 515-535.
206. READ, John: The Trail Smelter Dispute. *Canadian Yearbook of International Law*, Vol. 1 (1963) 213-229.
207. *Report of the ILA Space Law Committee*. Montreal Conference, Montreal, 1982.
208. *Report of the UN Secretary-General to the Security Council pursuant to Paragraph 19 of Security Council Resolution 687*. UN Doc. S/2259 (2 May 1991).
209. *Report on the Activities of the International Oil Pollution Compensation Funds in 2008*. http://www.iopcfund.org/npdf/AR08_E.pdf#page=180.
210. *Reports of International Arbitral Awards (Affaire du Lac Lanoux)*, Vol. XII. (1957).
211. *Reports of International Arbitral Awards (Island of Palmas Case)*, Vol. II. (1928).
212. *Reports of International Arbitral Awards (Trail Smelter Case)*, Vol. III (1938-1941).
213. RIEDEL, Eibe: Damages. In: BERNHARDT, Rudolf (ed.): *Encyclopedia of Public International Law*, Instalment 10 (1987) 68-73.
214. RIXER, Ádám: Az állam felelőségének egyes kérdései. *De iurisprudentia et iure publico*, Vol. 5 (2011) No. 1, 1-23.
215. RIVIER, Alphonse: *Principes du droit des gens*. Rousseau, Paris, 1896. Tome II. 566.
216. ROBERTS, Adam: The Law of War and Environment. 47-86. In: AUSTIN, Jay – BRUCH, Carl (eds.): *The Environmental Consequence of War. Legal, Economics and Scientific Perspectives*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000. 712.
217. ROBERTS, Anthea Elizabeth: Traditional and Modern Approaches to Customary International Law: A Reconciliation. *American Journal of International Law*, Vol. 95 (2001) Vol. 4, 757-791.
218. ROBINSON-DORN, Michael: The Trail Smelter: Is What's Past Prologue? EPA Blazes a New Trail for CERCLA. *New York University Environmental Law Journal*, Vol. 14 (2006) 233-321.
219. ROSENSTOCK, Robert: The ILC and State Responsibility. *American Journal of International Law*, Vol. 96 (2002) No. 4, 792-797.
220. SAND, Peter: International Environmental Law After Rio. *European Journal of International Law*, Vol. 4. (1993) No. 1, 377-389.

221. SANDS, Philippe – TARASOFSKY, Richard – WEISS, Mary: *Documents in International Environmental Law*. Manchester University Press, Manchester, 1994. 1709.
222. SANDS, Philippe: *Principles of International Environmental Law*. Cambridge University Press, Cambridge, 2003. 1116.
223. SCHACHTER, Oscar: Compensation for Expropriation. *American Journal of International Law*, Vol. 78 (1984) No. 1, 121-130.
224. SCHRIJVER, Nico: *Sovereignty Over Natural Resources: Balancing Rights and Duties*. Cambridge University Press, Cambridge, 1997. 484.
225. SCHWARTE, Christoph: Environmental Concerns in the Adjudication of the International Tribunal for the Law of the Sea. *Georgetown International Environmental Law Review*, Vol. 16 (2004) Issue 3, 421-439.
226. SEIDL-HOHENVELDERN, Ignaz: Der Barcelona-Traction-Fall. *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*, Vol. 22 (1972) No. 3-4, 255-310.
227. SHANY, Yuval: No Longer a Weak Department of Power? Reflections on the Emergence of a New International Judiciary. *European Journal of International Law*, Vol. 20 (2009) No. 1, 73-91.
228. SHELTON, Dinah: Human Rights, Environmental Rights and the Right to Environment. *Stanford Journal of International Law*, Vol. 28 (1991-1992) No. 1, 103-138.
229. SHELTON, Dinah: Righting Wrongs: Reparations in the Articles on State Responsibility. *American Journal of International Law*, Vol. 96 (2002) No. 4, 833-856.
230. SICILIANOS, Linos-Alexander: The Classification of Obligations and the Multilateral Dimension of the Relations of International Responsibility. *European Journal of International Law*, Vol. 13 (2002) No. 5, 1127-1145.
231. SIMMA, Bruno: Fragmentation in a Positive Light. *Michigan Journal of International Law*, Vol. 25 (2005) No. 4, 845-848.
232. SIMMA, Bruno: Universality of International Law from the Perspective of a Practitioner. *European Journal of International Law*, Vol. 20 (2009) No. 2, 265-297. A tanulmányt magyar fordításban közli a Miskolci Jogi Szemle 2010. évi 2. száma. Ld.: SIMMA, Bruno: A nemzetközi jog univerzalitása egy gyakorló jogász szemszögéből nézve (fordította: PÉTER Orsolya Márta). *Miskolci Jogi Szemle*, Vol. 5 (2010) No. 2, 179-217.

233. *Sixth Annual Report of the Permanent Court of International Justice*, Serie E, No. 6, 1929-1930.
234. SOLA, Carlos de: The Council of Europe Convention on Environmental Damage. *Review of European Community and International Environmental Law*, Vol. 1 (1992) Issue 4, 411-415.
235. SÓLYOM László: A polgári bíróságok környezetvédelmi ítélkezése és a polgári jog új lehetőségei a környezetvédelemben. 148-179. In: TRÓCSÁNYI László (szerk.): *Környezetvédelem és jog*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 264.
236. SÓLYOM László: *A polgári jogi felelősség hanyatlása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 203.
237. SÓLYOM László: *Környezetvédelem és polgári jog*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 169.
238. STREET, Thomas: *The Foundations of Legal Liability*. Northport, New York, 1906. 572.
239. SULYOK Gábor: Általános jogelvek a nemzetközi jogban: adalékok az intézeti nemzetközi jogi kutatások történetéhez. *Állam- és Jogtudomány*, Vol. LI (2010) No. 1, 97-105.
240. SZABÓ Marcel: *A jóvátételi cikkek kodifikációja az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságában*. Kézirat, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 1993. 175. http://www.jak.ppke.hu/tanszek/doktori/letolt/szm_doktert.pdf
241. SZABÓ Marcel: Az Európai Unió nemzetközi jogi felelőssége. *Európai Jog*, Vol. 10 (2010) No. 6, 12-21.
242. SZABÓ Marcel: Forms of Reparation in International Case Law. 191-212. In: SZABÓ MARCEL (szerk.): *Emlékkönyv Flachbart Ernő tiszteletére*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Budapest, 2002. 223.
243. SZABÓ Marcel: The Implementation of the Judgment of the ICJ in the Gabčíkovo-Nagymaros Dispute. *Iustum, Aequum, Salutare*, Vol. 5 (2009) No. 1, 15-25.
244. SZÉNÁSI György: A Nemzetközi Bíróság szerepe a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlesztésében. *Állam- és Jogtudomány*, Vol. XXXIX (1998) No. 3-4, 239-256.
245. SZLÁVIK János (szerk.): *Környezetgazdaságtan*. Typotex, Budapest, 2008. 260.
246. TARLOCK, Dan: Environmental Law: Ethics or Science? *Duke Environmental Law and Policy Forum*, Vol. 7 (1996) No. 1, 193-223.
247. TEGHZE Gyula: *Nemzetközi jog*. Városi Nyomda, Debrecen, 1930. 739.

248. *The Kosovo Conflict – Consequences for the Environment and Human Settlements*. UNEP–UNCHS, Nairobi, 1999. 108.
249. THIRLWAY, Hugh: The Law and Procedure of the International Court of Justice 1960-1989. *British Yearbook of International Law*, Vol. 61 (1990) 1-133.
250. TIBA, Firew: What Caused the Multiplicity of International Courts and Tribunals? *Gonzaga Journal of International Law*, Vol. 10 (2006) No. 2, 202-226.
251. TOL, Richard – VERHEYEN, Roda: State Responsibility and Compensation for Climate Change Damages – A Legal and Economic Assessment. *Energy Policy*, Vol. 32 (2004) 1109-1130.
252. TOMUSCHAT, Christian: Global Warming and State Responsibility. 3-29. In: HESTERMEYER, Holger – MATZ-LÜCK, Nele – SEIBERT, Anja – VÖNEKY, Silja (eds.): *Law of the Sea in Dialogue*. Springer, Heidelberg, 2011. 189.
253. TREVES, Tullio: Conflicts Between the International Tribunal for the Law of the Sea and the International Court of Justice. *New York University Journal of International Law and Politics*, Vol. 31 (1999) No. 4, 809-821.
254. TRIEPEL, Heinrich: *Völkerrecht und Landesrecht*. Hirschfeld, Leipzig, 1899. 452.
255. *U.N.C.C. Panel Report F4/2(2002)*
256. *U.N.C.C. Panel Report F4/5(2005)*
257. *UNEP 2000 Annual Report*. United Nations Environment Programme. 2000.
258. VALKI László: *A nemzetközi jog sajátos társadalmi természete*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 128.
259. VAŠAK, Karel: Human Rights: A Thirty Year Struggle. The Sustained Efforts to Give Force of Law to the Universal Declaration of Human Rights. *UNESCO Courier*, Vol. 30 (1977) No. 11, 29-32.
260. VATTEL, Emmerich de: *Le droit de gens ou principes de la loi naturelle. Appliqués à la conduite et aux affaires des nations et souverains* (The Law of Nations or the Principles of Natural Law, applied to the Conduct and Affaires of Nations and Sovereigns), 1758. Angol nyelvű kiadás: T. & J. W. Johnson, Philadelphia (1853). 2005-ös kiadás, Lawbook Exchange, 656.
261. VERESHCHETIN, Vladlen – DANILENKO, Gennady: Custom as a Source of International Law of Outer Space. *Journal of Space Law*, Vol. 13 (1985) No. 1, 22-35.
262. VERHEYEN, Roda: *Climate Change Damage and International Law: Prevention Duties and State Responsibility*. Martinus Nijhoff, Leiden, 2005. 406.

263. VIÑUALES, Jorge: The Contribution of the International Court of Justice to the Development of International Environmental Law: A Contemporary Assessment. *Fordham International Law Journal*, Vol. 32 (2008) No. 1, 232-258.
264. VOIGT, Christina: State Responsibility for Climate Change Damages. *Nordic Journal of International Law*, Vol. 77 (2008) No. 1-2, 1-22.
265. VÖNEKY, Silja: A New Shield for the Environment: Peacetime Treaties as Legal Restraints of Wartime Damage. *Review of European Community and International Environmental Law*, Vol. 9 (2000) No. 1, 20-32.
266. WACKE, Andreas: Protection of the Environment in Roman Law. *Roman Legal Tradition*, Vol. 1 (2002) 1-24.
267. WASSGREN, Hans: The UN Compensation Commission: Lessons of Legitimacy, State Responsibility and War Reparations. *Leiden Journal of International Law*, Vol. 11 (1998) Issue 3, 473-492.
268. WEILER, Joseph - CASSESE, Antonio – SPINEDI, Marina (eds.): *International Crimes of State. A Critical Analysis of the ILC's Draft Article 19 on State Responsibility*. De Gruyter, Berlin-New York, 1989. 368.
269. WENNERAS, Pal: State Liability for Decisions of Courts of Last Instance in Environmental Cases. *Journal of Environmental Law*, Vol. 16 (2004) No. 3, 329-340.
270. WILDE, Mark: The EC Commission's White Paper on Environmental Liability: Issues and Implications. *Journal of Environmental Law*, Vol. 13 (2001) No. 1, 22-37.
271. WINTER, Gerd – JANS, Jan – MACRORY, Richard – KRÄMER, Ludwig: Weighing up the EC Environmental Liability Directive. *Journal of Environmental Law*, Vol. 20 (2008) No. 2, 163-191.
272. WOLFRUM, Rüdiger: Internationally Wrongful Acts. In: BERNHARDT, Rudolf (ed.): *Encyclopedia of Public International Law*, Instalment 10 (1987) 271-277.
273. WOODLIFFE, John: Environmental Damage and Environmental Impact Assessment, 133-147. In: BOWMAN, Michael – BOYLE, Alan (eds.): *Environmental Damage in International and Comparative Law: Problems of Definition and Valuation*. Oxford University Press, Oxford, 2002. 380.
274. WU, Charles: A Unified Forum? The New Arbitration Rules for Environmental Disputes under the Permanent Court of Arbitration. *Chicago Journal of International Law*, Vol. 3. (2002) No. 1, 263-270.
275. WÜHLER, Norbert: The United Nations Compensation Commission. 213-230. In: RANDELZHOFFER, Albrecht – TOMUSCHAT, Christian (eds.): *State Responsibility*

and the Individual Reparation in Instances of Grave Violations of Human Rights. Kluwer Law International, The Hague, 1999. 296.

276. WYLER, Eric: From 'State Crime' to Responsibility for 'Serious Breaches of Obligations under Peremptory Norms of General International Law'. *European Journal of International Law*, Vol. 13 (2002) No. 5, 1147-1160.
277. *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II (1969).
278. *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II (1989) Part One.
279. *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II (1996) Part Two.
280. *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. I (1998) Part One.
281. *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II (2001) Part Two.
282. *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II (2006) Part Two.
283. *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. II (2009) Part Two.

Felhasznált jogi normák, egyéb dokumentumok jegyzéke

1885

Rajnai lazacok védelméről szóló egyezmény (1885 Convention Concerning the Regulation of Salmon Fishing in the Rhine River Basin). 1886. június 7-én lépett hatályba.

1892

Bering-tengeri fókák védelméről szóló egyezmény (1892 Convention Relating To Fur Seals In Bering Sea). 1892. május 7-én lépett hatályba.

1900

Règlement sur la responsabilité des États à raison des dommages soufferts par des étrangers en cas d'émeute, d'insurrection ou de guerre civile. Institut de Droit International, Session de Neuchâtel, 1900. Nem kötelező erejű.

1902

mezőgazdaságra hasznos madarak védelméről szóló egyezmény (1902 Convention for the Protection of Birds Useful to Agriculture). 1905. december 6-án lépett hatályba.

1907

ún. IV. hágai egyezmény (Egyezmény a szárazföldi háboru törvényeiről és szokásairól – 1907 Convention IV respecting the Laws and Customs of War on Land) – Melléklete (Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land). 1910. január 26-án lépett hatályba. Magyarországon az 1913. évi XLIII. törvény hirdette ki.

1909

amerikai-kanadai kétoldalú határvízszereződés (1909 Boundary Waters Treaty). 1910. május 5-én lépett hatályba.

1927

Responsabilité internationale des États à raison des dommages causés sur leur territoire à la personne et aux biens des étrangers. Institut de Droit International, Session de Lausanne, 1927. Nem kötelező erejű.

1929

Draft Convention on Responsibility of States for Damage Done in their Territory to the Person or Property of Foreigners. Harvard Law School, 1929. Nem kötelező erejű.

1931 (és 1946)

bálnavadászat szabályozásáról szóló 1931-es (1931 International Convention for the Regulation of Whaling – 1935. január 16-án lépett hatályba) és 1946-os nemzetközi egyezmény (1946 International Convention for the Regulation of Whaling – 1948. november 10-én lépett hatályba).

1933

fauna és a flóra védelméről szóló egyezmény (1933 Convention relative to the Preservation of Fauna and Flora in their Natural State). 1936. január 14-én lépett hatályba.

1945

Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya (1945 Charter of the United Nations). 1945. október 24-én lépett hatályba. Magyarországon az 1956. évi I. törvény hirdette ki.

Nemzetközi Bíróság Statútuma (1945 Statute of the International Court of Justice). 1945. október 24-én lépett hatályba. Magyarországon az 1956. évi I. törvény hirdette ki.

1950

emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezmény (1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms). 1953. szeptember 3-án lépett hatályba. Magyarországon az 1993. évi XXXI. törvény hirdette ki.

madarak védelméről szóló egyezmény (1950 International Convention for the Protection of Birds). 1963. január 17-én lépett hatályba.

1953

Request for the Codification of the Principles of International Law Governing State Responsibility. A/RES/799 (VIII). U.N. General Assembly, 468th plenary meeting, 7 December 1953. Nem kötelező erejű.

1954

tengerek olajszennyezésének megelőzéséről szóló egyezmény (1954 International Convention for the Prevention of Pollution of the Sea by Oil). 1958. július 6-án lépett hatályba.

1957

Szerződés az Európai Gazdasági Közösség létrehozásáról – Római Szerződés (1957 Treaty establishing the European Economic Community). 1958. január 1-jén lépett hatályba.

1958

parti tengerről és a csatlakozó övezetről szóló egyezmény (1958 Convention on the Territorial Sea and the Contiguous Zone). 1964. szeptember 10-én lépett hatályba.

1959

Antarktisz szerződés (1959 Antarctic Treaty). 1961. június 23-án lépett hatályba.

1960

nukleáris energia hasznosításából eredő kárfelelősségről szóló párizsi egyezmény (1960 Paris Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy). 1968. április 1-jén lépett hatályba.

U.N.G.A. Res. 1505 (XV) Future Work in the Field of the Codification and Progressive Development of International Law. A/RES/1505 (XV). 12 December 1960, 943rd plenary meeting. Nem kötelező erejű.

1961

Draft Convention on the International Responsibility of States for Injuries to Aliens. Harvard Law School, 1961. Nem kötelező erejű.

1962

nukleáris hajók üzemeltetőinek felelősségéről szóló brüsszeli egyezmény (1962 Brussels Convention on the Liability of Operators of Nuclear Ships). Nem lépett hatályba.

U.N.G.A. Res. 1803 (XVII) Permanent Sovereignty Over Natural Resources. 14 December 1962, 1194th plenary meeting. Nem kötelező erejű.

1963

nukleáris károkért való polgári jogi felelősségről szóló bécsi egyezmény (1963 Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage). 1977. november 12-én lépett hatályba.

nukleáris energia hasznosításából eredő kárfelelősségről szóló párizsi egyezményhez fűzött kiegészítő egyezmény (1963 Brussels Supplementary Convention). 1974. december 4-én lépett hatályba.

U.N.G.A. Res. 1963 (XVIII) International Co-operation in the Peaceful Uses of Outer Space. 13 December 1963, 1280th plenary meeting. Nem kötelező erejű.

1964

antarktiszi állat- és növényvilág megőrzéséről szóló közös eszközökről szóló szerződés (1964 Agreed Measures for the Conservation of Antarctic Fauna and Flora). 1982. november 1-jén lépett hatályba.

1965

U.N.G.A. *Res. 2130 (XX)* International Co-operation in the Peaceful Uses of Outer Space. 21 December 1965, 1408th plenary meeting. Nem kötelező erejű.

1966

U.N.G.A. *Res. 2158 (XXI)* Permanent Sovereignty Over Natural Resources. 25 November 1966, 1478th plenary meeting. Nem kötelező erejű.

U.N.G.A. *Res. 2222 (XXI)* Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies. 19 December 1966, 1499th plenary meeting. Nem kötelező erejű.

1967

szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket – világűrszerződés (1967 Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies). 1967. október 10-én lépett hatályba. Magyarországon az 1967. évi 41. törvényerejű rendelet hirdette ki.

1968

U.N.G.A. *Res. 2398 (XXIII)* Problems of the Human Environment. A/RES/2398(XXIII), 3 December 1968, 1733rd plenary meeting. Nem kötelező erejű.

1969

szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény (1969 Vienna Convention on the Law of Treaties). 1980. január 27-én lépett hatályba. Magyarországon az 1987. évi 12. törvényerejű rendelet hirdette ki.

olajszennyezésből eredő és a nyílt tengeren bekövetkező károk esetén való közbeavatkozásról szóló egyezmény (1969 International Convention Relating to the Intervention on the High Seas in Cases of Oil Pollution Casualties). 1975. május 6-án lépett hatályba.

olajkárok miatti polgári jogi felelősségről szóló egyezmény (1969 International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage). Felváltja az *olajszennyezéssel okozott károk miatti polgári jogi felelősségről szóló egyezmény* (1992 International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage). 1996. május 30-án lépett hatályba.

1971

kiegészítő kompenzációról szóló egyezmény (1971 International Oil Pollution Compensation Funds). Felváltja az *olajszennyezéssel okozott károk megtérítésére szolgáló nemzetközi alap létrehozataláról szóló egyezmény* (1992 International Convention on the Establishment of an International Fund for Compensation for Oil Pollution Damage) – 1996. május 30-án lépett hatályba –, valamint az ehhez csatolt, további kiegészítő alapot konstruáló *jegyzőkönyv* (Protocol of 2003 to the International Convention on the Establishment of an International Fund for Compensation for Oil Pollution Damage). 2005. március 3-án lépett hatályba. Magyarországon a 2007. évi IX. törvény hirdette ki.

egyezmény a nemzetközi jelentőségű vadvizekről, különösen mint a vízimadarak tartózkodási helyéről (1971 Ramsar Convention on Wetlands of International Importance, especially as Waterfowl Habitat). 1975. december 21-én lépett hatályba. Magyarországon az 1993. évi XLII. törvény hirdette ki.

1972

világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló ún. UNESCO-egyezmény (1972 Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage). 1975. december 17-én lépett hatályba. Magyarországon az 1985. évi 21. törvényerejű rendelet hirdette ki.

Guiding Principles Concerning International Economic Aspects of Environmental Policies. Annex 1, OECD Doc. C(72)128, 26 May 1972. Nem kötelező erejű.

antarktisi fókák védelméről szóló egyezmény (1972 Convention for the Conservation of Antarctic Seals). 1978. március 11-én lépett hatályba.

űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről szóló egyezmény (1972 Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects). 1972.

szeptember 1-jén lépett hatályba. Magyarországon az 1973. évi 3. törvényerejű rendelet hirdette ki.

hulladékok és más anyagok lerakásából eredő tengeri szennyeződések megelőzéséről szóló egyezmény (1972 Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter). 1975. augusztus 30-án lépett hatályba. Magyarországon a 1976. évi 20. törvényerejű rendelet hirdette ki.

Stockholmi Nyilatkozat az Emberi Környezetről (1972 Stockholm Declaration on the Human Environment). Nem kötelező erejű.

1973

hajókról történő szennyezés megelőzéséről szóló 1973/78-as ún. MARPOL-egyezmény (1973/78 International Convention for the Prevention of Pollution from Ships). 1983. október 2-án lépett hatályba. Magyarországon a 2001. évi X. törvény hirdette ki.

veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló ún. CITES-egyezmény (1973 Convention on the International Trade in Endangered Species of Wild Flora and Fauna). 1975. július 1-jén lépett hatályba. Magyarországon a 2003. évi XXXII. törvény hirdette ki.

1974

világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről szóló ún. lajstromozási egyezmény (1974 Convention on Registration of Launched Objects into Outer Space). 1976. szeptember 15-én lépett hatályba. Magyarországon az 1978. évi 7. törvényerejű rendelet hirdette ki.

1976

Földközi-tenger élővilágának és partmenti régiójának védelméről és fejlesztéséről szóló egyezmény (1976 Barcelona Convention for the Protection and Development of the Marine Environment and Coastal Region of the Mediterranean Sea). 1978. február 12-én lépett hatályba.

1977

Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság között a Gabčíkovo-Nagymarosi Vízlépcsőrendszer megvalósításáról és üzemeltetéséről szóló szerződés. A szerződés szövegét Magyarországon az 1978. évi 17. törvényerejű rendelet hirdette ki.

környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának eltiltásáról szóló ún. ENMOD-egyezmény (1977 Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques). 1978. október 5-én lépett hatályba. Magyarországon az 1978. évi 29. törvényerejű rendelet hirdette ki.

1979

vándorló vadon élő állatfajok védelméről szóló egyezmény (1979 Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals). 1983. november 1-jén lépett hatályba. Magyarországon az 1986. évi 6. törvényerejű rendelet hirdette ki.

európai vadon élő növények, állatok és természetes élőhelyeik védelméről szóló egyezmény (1979 Berne Convention on the Conservation of European Wildlife and their Natural Habitats). 1982. június 1-jén lépett hatályba.

ún. Hold-megállapodás (1979 Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies). 1984. július 11-én lépett hatályba.

nagy távolságokra jutó, országhatárokon áttérjedő légszennyezésről szóló egyezmény (1979 Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution). 1983. március 16-án lépett hatályba.

1980

antarktiszi tengeri élővilág megőrzéséről szóló egyezmény (1980 Convention for the Conservation of Antarctic Marine Living Resources). 1982. április 7-én lépett hatályba.

1981

Protocol on Settlement of Canada's Claim for Damages Caused by Cosmos 954, April 2, 1981.

1982

ENSZ tengerjogi egyezménye (1982 United Nations Convention on the Law of the Sea). 1994. november 16-án lépett hatályba. Az egyezmény Magyarország általi megerősítéséről a 91/2001 (XII. 21.) OGY határozat rendelkezik.

Ember és Népek Jogainak Afrikai Kartája (1982 African Charter of Human and People's Rights). 1986. október 21-én lépett hatályba.

Vörös-tenger és az Ádeni-öböl környezetének megőrzéséről szóló regionális egyezmény (1982 Regional Convention for the Conservation of the Red Sea and the Gulf of Aden Environment). 1985. augusztus 20-án lépett hatályba.

U.N.G.A. Res. 37/7 World Charter for Nature. A/RES/37/7. 28 October 1982, 48th plenary meeting. Nem kötelező erejű.

1984

Levegőszennyező anyagok nagy távolságra való eljutásának megfigyelésére és értékelésére szolgáló európai együttműködési program hosszú távú finanszírozásáról szóló jegyzőkönyv (1984 Protocol on Long-term Financing of the Cooperative Programme for Monitoring and Evaluation of the Long-range Transmission of Air Pollutants in Europe). 1988. január 28-án lépett hatályba.

1985

Kelet-afrikai régió vízi és vízparti környezetének védelméről, kezeléséről és fejlesztéséről szóló egyezmény (1985 Nairobi Convention for the Protection, Management and Development of the Marine and Coastal Environment of the Eastern African Region). 1996. május 30-án lépett hatályba.

Kénkibocsátások legalább 30%-os csökkentéséről és azok országhatárokon való átáramlásának szabályozásáról szóló jegyzőkönyv (1985 Protocol on the Reduction of Sulphur Emissions or their Transboundary Fluxes by at least 30 per cent). 1987. szeptember 2-án lépett hatályba.

ENSZ Környezeti Programjának Kormányzótanácsa által 1985-ben elfogadott, a szárazföldi eredetű tengersizennyezés elleni védelemről szóló montreáli irányelvek (1985 Montreal

Guidelines for the Protection of the Marine Environment Against Pollution from Land-based Sources). Decision 13/18/II of the Governing Council of UNEP, 1985. Nem kötelező erejű.

sztratoszferikus ózonréteg védelméről szóló egyezmény (1985 Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer). 1988. október 31-én lépett hatályba. Magyarországon a 31/1990. (II. 16.) MT rendelet hirdette ki.

1986

nukleáris balesetokról adandó gyors értesítésről szóló egyezmény (1986 Convention on Early Notification of a Nuclear Accident). 1987. október 27-én lépett hatályba. Magyarországon a 28/1987. (VIII. 9.) MT rendelet hirdette ki.

nukleáris baleset vagy sugaras veszélyhelyzet esetén való segítségnyújtásról szóló egyezmény (1986 Convention on Assistance in the Case of Nuclear Accident or Radiological Emergency). 1987. február 26-án lépett hatályba. Magyarországon a 29/1987. (VIII. 9.) MT rendelet hirdette ki.

Egységes Európai Okmány (1986 Single European Act). 1987. július 1-jén lépett hatályba.

1987

montreáli jegyzőkönyv (1987 Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer). 1989. január 1-jén lépett hatályba. Magyarországon a 35/1990. (II. 28.) MT rendelet hirdette ki.

Közös jövőnk c. jelentés (Our Common Future). Report of the United Nations World Commission on Environment and Development, U. N. Doc./A./42/427. Nem kötelező erejű.

1988

nitrogén-oxidok kibocsátásának, vagy azok országhatárokon való átáramlásának szabályozásáról szóló jegyzőkönyv (1988 Protocol concerning the Control of Nitrogen Oxides or their Tranboundary Fluxes). 1991. február 14-én lépett hatályba.

atomkárokkért való polgári jogi felelősségről szóló bécsi egyezmény és az atomenergia területén való polgári jogi felelősségről szóló párizsi egyezmény alkalmazásáról szóló 1988-

as közös jegyzőkönyv (1988 Joint Protocol Relating to the Application of the Vienna Convention and Paris Convention). 1992. április 27-én lépett hatályba. Magyarországon a 130/1992. (IX. 3.) Korm. rendelet hirdette ki.

Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the area of Economic, Social, and Cultural Rights. 1999. november 16-án lépett hatályba.

1989

veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállításának ellenőrzéséről és ártalmatlanításáról szóló egyezmény (1989 Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal). 1992. május 5-én lépett hatályba. Magyarországon a 101/1996. (VII. 12.) Korm. rendelet hirdette ki.

közúton, vasúton és belföldi hajózás útján szállított javak által okozott károkért való polgári jogi felelősségről szóló egyezmény (1989 Convention on Civil Liability for Damage Caused during Carriage of Goods by Road, Rail and Inland Navigation Vessels). Nem lépett hatályba.

1990

felkészültségi-, válaszlépésekről és együttműködésről szóló egyezmény (1990 Convention on Oil Preparedness, Response and Co-operation). 1995. május 13-án lépett hatályba.

U.N.G.A. Res. 45/94 (A/RES/45/94), 68th plenary meeting, 14 December 1990. Nem kötelező erejű.

1991

országhatáron átterjedő környezeti hatások vizsgálatáról szóló 1991-ben aláírt egyezmény (1991 Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context). 1997. szeptember 10-én lépett hatályba, majd két ízben módosították: 2001 Amendment to the Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context és 2004 Amendment to the Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context. Magyarországon a 148/1999. (X. 13.) Korm. rendelet hirdette ki.

Antarktisz szerződéshez fűzött környezetvédelmi jegyzőkönyv (1991 Protocol On Environmental Protection To The Antarctic Treaty). 1998. január 14-én lépett hatályba.

európai denevérek védelméről szóló londoni megállapodás (1991 Agreement on the Conservation of Bats in Europe). 1994. január 16-án lépett hatályba.

illékony szerves vegyületek kibocsátásának és azok országhatárokon való átáramlásának szabályozásáról szóló jegyzőkönyv (1991 Protocol concerning the Control of Emissions of Volatile Organic Compounds or their Tranboundary Fluxes). 1997. szeptember 29-én lépett hatályba.

Alpok-egyezmény (1991 Alpine Convention). 1995. március 6-án lépett hatályba.

Bamako Convention on the Ban of the Import Into Africa and the Control of Transboundary Movement and Management of Hazardous Wastes Within Africa. 1998. április 22-én lépett hatályba.

U.N.S.C. Res. 687, UN SCOR, 46th Sess., U.N. Doc. (S/RES/687 (1991)).

U.N.S.C. Res. 692, UN SCOR, 46th Sess., U.N. Doc. S/RES/692 (1991).

U.N.C.C. *Governing Council Decision No. 7* (S/AC.26/1991/7/Rev.1). Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the First Instalment of "F4" Claims.

1992

szerződés az Európai Unióról – közismert nevén a *Maastrichti szerződés* (1992 Treaty on European Union). 1993. november 1-jén lépett hatályba. Magyarországon a 2004. évi XXX. törvény hirdette ki.

Balti-tenger térsége tengeri környezetének védelméről szóló egyezmény (1992 Convention on the Protection of the Marine Environment of the Baltic Sea Area). 2000. január 17-én lépett hatályba.

biológiai sokféleségről szóló egyezmény (1992 Convention on Biological Diversity). 1993. december 29-én lépett hatályba. Magyarországon az 1995. évi LXXXI. törvény hirdette ki.

Fekete-tenger szennyezés elleni védelméről (1992 Convention on the Protection of the Black Sea against Pollution). 1994. január 15-én lépett hatályba.

éghajlatváltozási keretegyezmény (1992 United Nations Framework Convention on Climate Change). 1994. március 21-én lépett hatályba. Magyarországon az 1995. évi LXXXII. törvény hirdette ki.

ipari balesetek országhatáron túli hatásairól szóló egyezmény (1992 Convention on the Transboundary Effects of Industrial Accidents). 2000. április 19-én lépett hatályba. Magyarországon a 128/2001 (VII. 13.) Korm. rendelet hirdette ki.

ún. *élőhely direktíva* (92/43/EEC Directive on the Conservation of Natural Habitats and of Wild Fauna and Flora).

Riói Nyilatkozat a Környezetről és a Fejlődésről (1992 Rio Declaration on Environment and Development). Nem kötelező erejű.

1993

Zöld Könyv (1993 Green Paper on Civil Liability and Remedying Environmental Damage from the Commission). Nem kötelező erejű.

környezetre veszélyes tevékenységek által okozott károkért való polgári jogi felelősségről szóló egyezmény (1993 Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment). Nem lépett hatályba.

1994

Duna védelmére és fenntartható használatára irányuló együttműködésről szóló egyezmény (1994 Convention on Cooperation for the Protection and Sustainable Use of the Danube River). 1998. október 22-én lépett hatályba. Magyarországon a 74/2000. (V. 31.) Korm. rendelet hirdette ki.

kénkibocsátások további csökkentéséről szóló jegyzőkönyv (1994 Protocol on Further Reduction of Sulphur Emissions). 1998. augusztus 5-én lépett hatályba. Magyarországon a 2004. évi CVIII. törvény hirdette ki.

1995

Waigani Convention to Ban the Importation into Forum Island Countries of Hazardous and Radioactive Wastes and to Control the Transboundary Movement and Management of Hazardous Wastes Within the South Pacific Region. 2001. október 21-én lépett hatályba.

U.N.G.A. Res. 50/45 Report of the Sixth Committee (A/50/638). A/RES/50/45. 26 January 1996. Nem kötelező erejű.

1996

hulladékkal és egyéb anyagokkal való tengerszennyezés megelőzéséről szóló 1972-es londoni egyezményhez csatolt jegyzőkönyv (1996 Protocol to the 1972 Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter). 2006. március 24-én lépett hatályba.

atomenergiáról szóló 1996. CXVI. törvény.

veszélyes és ártalmas anyagok tengeri szállításával kapcsolatos felelősségről és kártérítésről szóló egyezmény (1996 Convention on Liability And Compensation for Damage in Connection with the Carriage of Hazardous And Noxious Substances By Sea). Nem lépett hatályba. Magyarországon a 2008. évi XXIII. törvény hirdette ki.

1997

nukleáris károkért való polgári jogi felelősségről szóló bécsi egyezményt módosító jegyzőkönyv (1997 Protocol to Amend the 1963 Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage). 2003. október 4-én lépett hatályba.

kiegészítő kártérítésről szóló egyezmény (1997 Convention on Supplementary Compensation). Nem lépett hatályba.

kiotói jegyzőkönyv az Egyesült Nemzetek éghajlatváltozási keretegyezményéhez (1997 Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change). 2005. február 16-án lépett hatályba. Magyarországon a 2007. évi IV. törvény hirdette ki.

I.I.L. (Institute of International Law) Resolution (1997). *Responsibility and Liability under International Law for Environmental Damage*. Nem kötelező erejű.

1998

környezeti ügyekben az információhoz való hozzáféréstől, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló aarhusi egyezmény (1998 Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters). 2001. október 30-án lépett hatályba. Magyarországon a 2001. évi LXXXI. törvény hirdette ki.

környezetben tartósan megmaradó szerves szennyező anyagokról szóló jegyzőkönyv (1998 Protocol on Persistent Organic Pollutants). 2003. október 23-án lépett hatályba.

nehézfémekről szóló jegyzőkönyv (1998 Protocol on Heavy Metals). 2003. december 29-én lépett hatályba. Magyarországon a 2007. évi XXI. törvény hirdette ki.

nemzetközi kereskedelemben forgalmazott egyes veszélyes vegyi anyagok és peszticidek előzetes tájékoztatáson alapuló jóváhagyási eljárásáról szóló egyezmény (1998 Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade). 2004. február 24-én lépett hatályba. Magyarországon a 266/2004. (IX. 23.) Korm. rendelet hirdette ki.

1999

savasodás, az eutrofizáció és a talaj közeli ózon csökkentéséről szóló jegyzőkönyv (1999 Protocol to the 1979 Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution to Abate Acidification, Eutrophication and Ground-level Ozone). 2005. május 17-én lépett hatályba. Magyarországon a 195/2006. (IX. 25.) Korm. rendelet hirdette ki.

veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállításának ellenőrzéséről és ártalmatlanításáról szóló egyezményhez csatolt felelősségi és kártérítési jegyzőkönyv (1999

Basel Protocol on Liability and Compensation for Damage Resulting from Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal). Nem lépett hatályba.

ún. *víz és egészség jegyzőkönyv* (1999 Protocol on Water and Health to the 1992 Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes) 2005. augusztus 4-én lépett hatályba. Magyarországon a 213/2005. (X. 5.) Korm. rendelet hirdette ki.

2000

európai táj-egyezmény (2000 European Landscape Convention). 2004. március 1-jén lépett hatályba. Magyarországon a 2007. évi CXI. törvény hirdette ki.

biológiai biztonságról szóló jegyzőkönyv (2000 Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity). 2003. szeptember 11-én lépett hatályba. Magyarországon a 2004. évi CIX. törvény hirdette ki.

veszélyes és ártalmas anyagok által okozott szennyezések esetére fennálló felkészültségi-, válaszlépésekről és együttműködésről szóló jegyzőkönyv (2000 Protocol on Preparedness Response and Co-operation to Pollution Incidents by Hazardous and Noxious Substances). 2007. június 14-én lépett hatályba.

Európai Parlament és a Tanács *2000/60/EK irányelve* az európai közösségi intézkedések kereteinek meghatározásáról a víz politika területén (Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy).

Fehér Könyv (White Paper on Environmental Liability). Com(2000) 66 Final, 9 February 2000. Nem kötelező erejű.

2001

bunkerolaj-szennyezéssel okozott károkkal kapcsolatos polgári jogi felelősségről szóló egyezmény (2001 International Convention on Civil Liability for Bunker Oil Pollution Damage). 2008. november 21-én lépett hatályba. Magyarországon a 2007. évi CLXV. törvény hirdette ki.

környezetben tartósan megmaradó szerves szennyező anyagokról szóló egyezmény (2001 Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants). 2004. május 17-én lépett hatályba. Magyarországon a 2008. évi V. törvény hirdette ki.

Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, International Law Commission. Nem kötelező erejű.

Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities, International Law Commission. Nem kötelező erejű.

Basic Documents of the United Nations Compensation Commission. UN Doc. S/AC.26/Ser.A/1 (2001). Nem kötelező erejű.

Decision concerning the arrangement to provide technical assistance to Iraq in respect of environmental claims before the UNCC taken by the Governing Council of the United Nations Compensation Commission at its 107th meeting, S/AC.26/Dec.124 (2001), 19 June 2001. Geneva. Nem kötelező erejű.

Permanent Court of Arbitration Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to National Resources and/or the Environment. Nem kötelező erejű.

2002

Johannesburg Declaration on Sustainable Development. Nem kötelező erejű.

Permanent Court of Arbitration Optional Rules for Conciliation of Disputes Relating to National Resources and/or the Environment. Nem kötelező erejű.

2003

határokat átlépő vízfolyások és nemzetközi tavak védelméről és használatáról szóló egyezményhez csatolt jegyzőkönyv (2003 Protocol on Civil Liability and Compensation for Damage Caused by the Transboundary Effects of Industrial Accidents on Transboundary Waters to the 1992 Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses). Nem lépett hatályba.

Kaspi-tenger tengeri környezetének védelméről szóló keretegyezmény (2003 Framework Convention for the Protection of the Marine Environment of the Caspian Sea). 2006. augusztus 12-én lépett hatályba.

Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women. 2005. november 25-én lépett hatályba.

2004

Európai Parlament és a Tanács *2004/35/EK* irányelve környezeti károk megelőzése és felszámolása tekintetében a környezeti felelősségről.

2005

Európai Parlament és a Tanács *2005/35/EK* irányelve a hajók által okozott szennyezésről és a jogsértésekre alkalmazandó szankciók bevezetéséről.

2006

Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising out of Hazardous Activities, International Law Commission. Nem kötelező erejű.

U.N.G.A. *Res. 61/36*, Annex, U.N. Doc. A/RES/61/36, 4 December 2006. Nem kötelező erejű.

Európai Parlament és a Tanács *2006/21/EK* irányelve az ásványinyersanyag-kitermelő iparban keletkező hulladék kezeléséről és a *2004/35/EK* irányelv módosításáról.

Európai Parlament és a Tanács *1013/2006/EK* rendelete a hulladékszállításról.

2007

Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról szóló szerződés – közismert nevén a *lisszaboni szerződés* (2007 Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community). 2009. december 1-jén lépett hatályba. Magyarországon a 2007. évi CLXVIII. törvény hirdette ki.

Európai Unió Alapjogi Chartája. 2009. december 1-jén lépett hatályba.

2008

Európai Parlament és a Tanács *2008/98/EK* irányelve a hulladékokról.

2009

Európai Parlament és a Tanács *2009/123/EK* irányelve a hajók által okozott szennyezésről és a jogsértésekre alkalmazandó szankciók bevezetéséről szóló *2005/35/EK* irányelv módosításáról.

vadon élő madarokról szóló direktíva (2009/147/EC Directive on the Conservation of Wild Birds).

Európai Parlament és a Tanács *1005/2009/EK rendelete* az ózonréteget lebontó anyagokról, illetve specifikusabban az egyes fluortartalmú üvegházhatású gázokról.

2010

U.N.G.A. Res. 65/28, U.N. Doc. A/RES/65/28, 6 December 2010. Nem kötelező erejű.

Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM(2010) 581 final, Brussels, 12 October 2010. Nem kötelező erejű.

Felhasznált bírósági jogesetek jegyzéke

Választottbírósági esetek

1. *Island Palmas Case* (The Netherlands v. United States), 1928.
2. *Trail Smelter Case* (United States v. Canada), 1938. és 1941.
3. *Affaire du Lac Lanoux* (Spain v. France), 1957.

Ügyek az Állandó Nemzetközi Bíróság esetjogából

1. *The Mavrommatis Palestine Concessions Case* (Greece v. Britain), 1925.
2. *The Lotus Case* (France v. Turkey), 1927.
3. *Factory at Chorzów Case* (Germany v. Poland), 1928.
4. *Case relating to the Territorial Jurisdiction of the International Commission of the River Oder* (Germany et al v. Poland), 1929.
5. *The Diversion of Water from Meuse Case* (The Netherlands v. Belgium), 1937.

Ügyek a Nemzetközi Bíróság esetjogából

1. *Corfu Channel Case* (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania), 1948. és 1949.
2. *Barcelona Traction, Light and Power Company Limited Case. Second Application* (Belgium v. Spain), 1970.
3. *Fisheries Jurisdiction Case* (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Iceland), 1972.
4. *Fisheries Jurisdiction Case* (Federal Republic of Germany v. Iceland), 1972.
5. *Nuclear Test Case* (Australia v. France), 1973.
6. *Nuclear Test Case* (New Zealand v. France), 1973.
7. *Aegean Sea – Continental Shelf Case* (Greece v. Turkey), 1978.

8. *Certain Phosphate Lands in Nauru* (Nauru v. Australia), 1992.
9. *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*. Advisory Opinion, 1996.
10. Bős-Nagymaros ügy – *Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Dam* (Hungary/Slovakia). 1997.
11. *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. Belgium), *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. Canada), *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. France), *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. Germany), *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. Italy), *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. Netherlands), *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. Portugal), *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. Spain), *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. United Kingdom) és *Legality of Use of Force* (Serbia and Montenegro v. United States of America), *Provisional Measures*, Order of 2 June 1999. 1. C. J. Reports 1999.
12. *Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay* (Argentina v. Uruguay), 2010.
13. *Aerial Herbicide Spraying Case* (Ecuador v. Kolumbia). Fügőben lévő ügy.
14. *Whaling in the Antarctic* (Australia v. Japan). Fügőben lévő ügy.
15. *Certain Activities carried out by Nicaragua in the Border Area* (Costa Rica v. Nicaragua). Fügőben lévő ügy.
16. *Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River* (Nicaragua v. Costa Rica). Fügőben lévő ügy.

Ügyek a Tengerjogi Törvénszék esetjogából

1. *M/V „Saiga” (No. 2) Case* (Saint Vincent and the Grenadines v. Guinea), 1999.

2. *Southern Bluefin Tuna Case* (Australia and New Zealand v. Japan), 1999.
3. *MOX Plant Case* (Ireland v. United Kingdom), 2001.
4. *Case Concerning Land Reclamation by Singapore in and around the Straits of Johor* (Malaysia v. Singapore), 2003.

Ügyek az Európai Unió Bíróságának esetjogából

1. *Case C-302/86 Danish Bottle* (Commission v. Denmark), 1988.
2. *Francovich Case* (Francovich and Others v. Italy), 1991.
3. *Case C-157/96 The Queen v. Ministry of Agriculture, Fisheries and Food* (United Kingdom v. Commission of the European Community), 1998.
4. *MOX Plant Case* (Commission v. Ireland), 2006.
5. *Case C-378/08 [Raffinerie Mediterranee (ERG) SpA and Others v. Ministero dello Sviluppo economico and Others]*, 2010.
6. *Case C-221/10 P* (Artedogan GmbH v. Commission), fellebbezés tárgyában hozott döntés, C-39/03 P, 2010.

Ügyek az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjogából

1. *Oerlemans v. Netherlands*, 1991.
2. *Zander v. Sweden*, 1993.
3. *Lopez Ostra v. Spain*, 1994.
4. *Guerra v. Italy*, 1998.
5. *Hatton v. United Kingdom*, 2001.
6. *Kyrtatos v. Greece*, 2003.
7. *Oneryildiz v. Turkey*, 2004.

8. *Taşkin and Others v. Turkey*, 2004.
9. *Fadeyeva v. Russia*, 2005.
10. *Giacomelli v. Italy*, 2006.
11. *Tatar v. Romania*, 2009.
12. *Deés v. Hungary*, 2010.

Ügyek az Emberi Jogok Amerikaközi Bíróságának esetjogából

1. *Mayagna (Sumo) Awas Tingni Community v. Nicaragua*, 2001.

Ügyek az Ember és Népek Jogainak Afrikai Bizottságának esetei közül

1. *The Social and Economic Rights Action Center and the Center for Economic and Social Rights v. Nigeria (Ogoniland Case)*. AHPR, Communication 155/96 (2002)

Felhasznált internetes honlapok, források jegyzéke

1. www.coe.int (Európa Tanács hivatalos honlapja)
2. www.curia.europa.eu (Európai Unió Bíróságának hivatalos honlapja)
3. www.ec.europa.eu (Európai Bizottság hivatalos honlapja)
4. www.echr.coe.int (Emberi Jogok Európai Bíróságának hivatalos honlapja)
5. www.iaea.org (Nemzetközi Atomenergia Ügynökség hivatalos honlapja)
6. www.idi-iil.org (Nemzetközi Jogi Intézet hivatalos honlapja)
7. www.ijc-cij.org (Nemzetközi Bíróság hivatalos honlapja – innen elérhető: Állandó Nemzetközi Bíróságról szóló honlap)
8. www.ila-hq.org (Nemzetközi Jogi Egyesület hivatalos honlapja)
9. www.itlos.org (ENSZ Tengerjogi Törvényszékének hivatalos honlapja)
10. www.oecd.org (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet hivatalos honlapja)
11. www.pca-cpa.org (Állandó Választottbíróság hivatalos honlapja)
12. <http://www.stl-tsl.org/> (Libanoni Különleges Törvényszék hivatalos honlapja)
13. www.un.org/law/riaa (nemzetközi választottbírósági döntésekről szóló jelentések elektronikus adatbázisa)

14. www.szigetkoz.biz (a Szigetköz magyar-szlovák közös monitoringjéért felelős testület hivatalos honlapja)
15. www.un.org (ENSZ hivatalos honlapja)
16. www.un.org/law/ilc (Nemzetközi Jogi Bizottság hivatalos honlapja)
17. www.uncc.ch (ENSZ Kompenzációs Bizottságának hivatalos honlapja)
18. www.unep.org (ENSZ Környezeti Programjának – UNEP – hivatalos honlapja)
19. www.world-nuclear.org/info
20. <http://web.archive.org/web/20070524054513/http://www.eisenhower.archives.gov/atoms.htm> – Dwight D. Eisenhower Elnöki Könyvtár (*The Dwight D. Eisenhower Library*) hivatalos honlapja